

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Інститут історії, політології і міжнародних відносин

На правах рукопису

Райківський Ігор Ярославович

УДК 94(477.83/.86): 323.1 "XVIII"

Ідея української національної єдності в громадському житті
Галичини ХІХ століття

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Науковий консультант
доктор історичних наук, професор
Кугутяк Микола Васильович

Івано-Франківськ – 2014

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	17
1.1. Стан наукової розробки проблеми	17
1.2. Джерельна база	46
Розділ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ	67
РОЗДІЛ 3. УСВІДОМЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ГАЛИЧИНИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	84
3.1. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину. Внесок кирило-мефодіївців у формування новочасної української національної ідеї	84
3.2. Народознавство в етнічній самоідентифікації галицьких русинів першої третини ХІХ ст.	104
3.3. Ідея єдності русько-українського простору в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр.	119
РОЗДІЛ 4. “ВЕСНА НАРОДІВ” 1848–1849 РР. ТА ФОРМУВАННЯ ПРОУКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	144
4.1. Розвиток української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції	144
4.2. Мовно-правописні дискусії серед руської інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр.	164
РОЗДІЛ 5. УКРАЇНОФІЛЬСТВО І РУСОФІЛЬСТВО У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1860–1870-Х РР.	185

5.1. Галичина в ідеології та практичній діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів	185
5.2. Раннє народовство і русофільство в Галичині (1861–1866 рр.)	204
5.3. Посилення русофільських тенденцій у національному русі Галичини наприкінці 1860-х – на початку 70-х рр. “Соборницька” діяльність П.Куліша	234
5.4. Національний рух у Галичині в 1873–1879 рр.: між русофільством і “громадівським соціалізмом” М.Драгоманова	263
РОЗДІЛ 6. КРИСТАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ГАЛИЧИНИ В УКРАЇНСЬКИЙ “П’ЄМОНТ” НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТ.	296
6.1. Галичина в діяльності наддніпрянських громадівців після Емського указу 1876 р.	296
6.2. Політичне зміцнення галицьких народовців та активізація наддніпрянсько-галицьких взаємин у 1880-х рр.	322
6.3. “Нова ера” як чинник модернізації ідеї української національної єдності в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.	354
Висновки	387
Список використаних джерел	401

Вступ

Актуальність теми. У сучасній вітчизняній історіографії посилюється інтерес до вивчення національного руху з метою усвідомлення механізму і факторів формування української нації в європейському контексті. ХІХ століття – порівняно малодосліджений період в українській історії, що в радянські часи у багатьох аспектах спотворювався, а то й просто замовчувався. Український національно-політичний рух, що не вписувався в офіційну вузькокласову схему, отримав тавро “буржуазного націоналізму”, притаманного з середини ХІХ ст., мав негативні оцінки. Водночас набули поширення стереотипи російської історіографії щодо українського національного руху як чиєїсь “інтриги”, “австрійських і німецьких грошей” тощо, які необхідно подолати і переосмислити в наш час [1466, с.221, 222].

В українському варіанті особливістю процесу націотворення було перебування етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської, що охоплювала близько 85 % етнічної території, та Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одне з ключових питань історії України ХІХ ст., коли ідея національної єдності утверджувалася в суспільній свідомості по обидва боки австро-російського кордону [1333, с.497, 498]. Місцеве населення, принаймні в абсолютній більшості, не мало, як це звично сьогодні, однозначного національного вибору, поєднувало в собі кілька лояльностей – до держави-імперії (уособленої монархом), до етнічної (родової) традиції, до місцевого поміщика, серед чинників самоідентифікації була конфесійна приналежність [1085, с.83].

В українській політичній термінології національна єдність України, що є однією з основоположних складових національної ідеї, трактується як “соборність”. Це слово вживається як властивість за значенням “соборний”, що означає “об’єднаний, неподільний” [1808, с.1157], тобто соборність – це об’єднаність, цілісність, неподільність. Термін “соборність” був запозичений з церковнослов’янської мови [1251, с.416, 417], як явище політичної думки

вживався з утворенням українських партій і кристалізацією в політичному житті національно-державницької ідеології. Розуміння терміну “соборність” як Української національної держави в етнічних кордонах на території, де більшість становлять українці, пройшло ХХ ст. через політичні програми і практику державного будівництва. Однак зі здобуттям Україною незалежності після 1991 р. змінилася семантика поняття “соборність”, під яким розуміється єдність народу, що проживає в суверенній державі [953, с.5–7].

Щоправда, концептуальне визначення соборності до сьогодні залишається досить розпливчастим, існує дефіцит цілісних узагальнюючих досліджень, побудованих на системному аналізі усіх складових поняття “соборність” [1057, с.95]. Так, у “Малій енциклопедії етнодержавознавства” наголошується, що історичні передумови соборності України “сягають далекого минулого – ... об’єднання земель України-Руси у княжу добу, в період формування українського козацтва як консолідаційного ядра становлення української нації...”. “Нового дихання” соборність набуває в середині ХІХ – на початку ХХ ст. “Центральними проблемами у ході реалізації української ідеї соборності” було названо “формування національної самосвідомості, об’єднання українських етнічних територій, які протягом тривалого часу були роз’єднані кордонами сусідніх держав, створення незалежної, самостійної держави” [1816, с.601].

Втілення ідеї національної єдності України здавалося проблематичним на зламі ХІХ – ХХ ст. навіть на рівні теоретичних міркувань. Про це, зокрема, відверто писав І.Франко у статті “Поза межами можливого” (1900 р.), у якій вважав ідеал національної самостійності “з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого”, але водночас закликав “вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до него...” [532, с.284, 285]. Характерно, що існування потенційної небезпеки розколу двох “гілок” українського руху визнавав М.Грушевський у статті “Галичина і Україна”, написаній у 1906 р. “Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер,

та пустити їх іти кожду своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна, – писав він. – І коли б так кожда пішла..., не дбаючи про се зближенне, то за яких 20–30 літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі...” [431, с.122, 123]. Ідеолог українського націоналізму Д.Донцов стверджував, що до 1890-х рр. “навіть нації не було!”. На його думку, існували порізно галичани–русини та “українці, чужі, часом ворожі одна другій (частини нації. – *I.P.*), без тіснішої звязи між собою...” [440, с.6].

Ідея “соборності” України була втілена на уламках Російської та Австро-Угорської імперій в Акті злуки УНР та ЗУНР 1919 р., який, однак, не вдалося реалізувати на практиці. Розв’язання проблеми єдності українських земель завершилося тільки після німецько-радянської війни (хоч і в радянський спосіб, а не як вільне волевиявлення народу). Восени 1939 р. відбулося приєднання Західної України до Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі Союзу РСР, Північна Буковина з-під влади Румунії відійшла до Радянської держави в 1940 р., а Закарпаття – після визволення території краю від фашистських загарбників наприкінці 1944 р. Отже, українці були об’єднані в спільних політичних кордонах, що охоплювали територію хай навіть суто формальної, але окремої державної одиниці – Української РСР, виникли основи для майбутнього територіального усамостійнення України.

Дослідження виконувалося в руслі “інтелектуальної історії” / “нової інтелектуальної історії” – напрямку історичних досліджень, що сягає початками в ХІХ ст., але “нового дихання” набуває наприкінці ХХ-го. У полі зору “інтелектуальної історії” опинився загальний стан індивідуальної та колективної свідомості, що включає в себе дослідження всієї інтелектуальної сфери. Інтелектуальна історія орієнтована на реконструкцію історичного минулого кожної з областей і форм знання (включно з еволюцією ідей) як частини цілісної інтелектуальної системи, що з часом переживає неминучу трансформацію [1167, с.67–69]. По суті, досліджувана тема висвітлює розвиток національного руху, при аналізі якого слід враховувати традиційно провідну

роль інтелігенції в національному “пробудженні”. Будь-яке дослідження національного розвитку повинно зосередитися на інтелектуальних колах суспільства й аналізувати засоби, до яких вони вдавалися для поширення національної ідеї [1288, с.10].

Під цим кутом зору викликає науковий інтерес утвердження ідеї національної єдності українців, зокрема в південно-західній Галичині ХІХ – початку ХХ ст. В українській історіографії питання про джерела та ідеологію галицького українофільства вважалося настільки самозрозумілим, що донедавна навіть не ставилося. “Якщо раніше українська історія виглядала як неспинний лінійний процес зміни суспільних формацій та класової боротьби, – стверджує Л.Зашкільняк, – то тепер її пишуть як лінійний процес становлення нації чи державності, але в річищі тієї ж телеології” [1163, с.44]. Необхідно усвідомити тенденційність нерідко практикованих у вітчизняній літературі урапатріотичних тверджень на зразок того, що ідея державної незалежності та соборності України упродовж віків була головною засадою українського національно-визвольного руху. Дослідники повинні зосередити увагу не лише на проникненні українофільських ідей у суспільство крізь призму кількісних показників, але й аналізувати якісні перетворення, яких зазнала українська орієнтація в історичній ретроспективі, намагатися зрозуміти, як галицькі русини стали українцями, чи існували цьому альтернативи [1643, с.75, 76].

Проблема національної єдності України має не лише суто наукову, а й суспільно-політичну актуальність, що посилюється в умовах існування розбіжностей по лінії “схід – захід” у сучасному житті [1266, с.158]. Консолідаційні процеси в українському суспільстві залишаються актуальним питанням для сучасного етапу національно-державного будівництва. Без консолідації народу, утвердження загальнонаціональної української ідеї неможливо уявити динамічний розвиток і модернізацію України в ХХІ ст. Безперечно, цьому сприятиме ретроспективна реконструкція процесу зародження й еволюції ідеї української соборності в регіональному аспекті, зокрема в Галичині. Дослідження модерного українського націотворення

(національного відродження) на основі широкої джерельної бази, з використанням здобутків вітчизняної і зарубіжної науки важливе ще й тому, що дає уявлення про органічність українофільства як національно-політичної орієнтації. Це є своєрідною відповіддю на політизовані, неприхильні до українського руху публікації, яких, на жаль, не бракує в зарубіжній історіографії. З другого боку, науковцям в Україні необхідно долати культивоване на державному рівні надміру спрощене розуміння національного патріотизму, брати на озброєння новітні теоретико-методологічні підходи до висвітлення проблем українства [1333, с.497].

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертація виконана на кафедрі історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в рамках наукової теми «Історія Галичини. Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти» (реєстраційний № 0109U005847) та держбюджетної теми «Українсько-польські політичні, соціально-економічні та культурні відносини у ХІХ – на початку ХХІ ст.» (реєстраційний № НДР 0111 U000870).

Об'єкт дослідження – український національний рух у підавстрійській Галичині крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій, наддніпрянсько-галицькі зв'язки в контексті формування модерної української національної самосвідомості, а *предметом дослідження* є розвиток ідеї української національної єдності (соборності) в краї.

Хронологічні рамки роботи охоплюють ХІХ ст., де *нижня межа* – початок народознавчих досліджень і нової української літератури в Галичині, а *верхня* – середина 1890-х рр., що пов'язано з “новою ерою”, наслідком якої стали кардинальні зрушення в суспільній свідомості, кристалізація ідеї політичної самостійності та соборності України. Як влучно зауважив громадсько-політичний діяч, автор праць з історії К.Левицький, попри провал “новоерівська” політика першої половини 1890-х рр. сприяла “поступу нашого народу під Австрією”, почалися “живі змагання свідомої української нації”, що

в кінці XIX – на початку XX ст. набрали розмаху [1253, с.725, 727, 729]. В окремих випадках розглянуто події до 1914 р. – початку Першої світової війни.

Географічні межі дослідження охоплюють передусім східну частину провінції Габсбурзької монархії – Королівства Галичини і Лодомерії, а також Наддніпрянську Україну. У роботі автор тільки побіжно торкнувся території Буковини й, особливо, Закарпаття, де формування ідеї української соборності мало особливості. На відміну від Галичини, буковинське і закарпатське українофільство розвивалося в суперництві з неслов'янськими національними рухами [975, с.235]. Протягом XIX ст. для східної, історичної Галичини (колишнього Руського воєводства, куди були приєднані етнічні польські землі, що увійшли до західної частини провінції) було характерним швидке зростання чисельності населення, але його етнічний / національний склад суттєво не змінився до розпаду імперії (близько 65 % українців, 20 % поляків, 10 % євреїв, решта – інші народи) [1078, с.22]. Для прикладу, в 1869 р. національний склад (за віросповіданням) населення Східної Галичини (47 повітів) був таким: українці (русини) – 65,8%, поляки – 20,7%, євреї – 12,5%, інші (німці, вірмени, чехи) – 1% [1334, с.162, 163].

Австрійські переписи населення не оперували категорією “національність”, через що треба спиратися на інші дані, передусім мову спілкування або віросповідання. Для галицьких умов можна з великою достовірністю стверджувати, що національна структура русинів (українців) і поляків, в основному, співпадала з віросповіданням [1766, с.105]. Щоправда, на практиці нерідко існували мішані сім'ї, зокрема в спогадах поляка Т.Фабіанського про події кінця XIX – початку XX ст. писалося про Івана (Янека), що відчував себе українцем і наголошував: “кожний греко-католик мусить бути українцем”. Однак його мати була полькою, а батько – “gente Rutenus, natione Polonus” [374, к.84, 85].

Термінологія. У досліджуваний період відбувався процес консолідації української нації, місцеве населення Галичини осмислювало свою національну ідентичність, власний етнонім. На зміну старим назвам “Русь”, “русин”,

“руський”, як ідентифікували себе галичани, дедалі частіше, особливо з 60-х рр. XIX ст., вживався термін “Україна”, “український”, що свідчило про самоусвідомлення краян як частини єдиного українського народу. В історичній літературі, передусім в узагальнюючих працях, ця зміна назви не знайшла належного відображення. У монографії сучасного львівського дослідника Є.Наконечного “Украдене ім’я. Чому русини стали українцями” [1351] висвітлювалися версії походження назв “Україна”, “Русь”, “русин” та ін., але автор дещо спрощено підійшов до аналізу подій XIX століття, що проявилось, зокрема, в твердженнях, що “москвофільський рух мав слабенький зв’язок з народом”, “боротьба між українцями (народовцями) і москвофілами отруїла на довгі роки ... громадське життя в Галичині” і т.п. [1352, с.281].

Для минулих періодів в історіографії, як правило, вживається сучасний етнонім “українець” і похідні від нього. І.Лисяк-Рудницький справедливо вважав “доречним ретроспективно застосовувати сучасне національне поняття “Україна” до минулих епох у житті країни й народу, коли цей термін ще не існував або мав інше значення. Приклад України щодо цього не унікальний. Французькі історики не вагаючись включають кельтів, романських та французьких галлів в історію Франції, незважаючи на той факт, що термін “Франція” з’явився пізніше і спершу стосувався району самого Парижу – *fle de France*” [1265, с.43, 44]. Однак у випадку дослідження формування модерної української самосвідомості в Галичині доцільно показати зміну етноніму в динаміці, за висловом К.Левицького, “вислови Русини, Українці та руський, українсько-руський, русько-український і український ... уживати так, як їх у відноснім періоді у нас уживано, щоби тим способом виказати історичний процес” утвердження “назви нашого народу і нації” [1253, с.4].

Щодо етнічних українських земель під владою Росії в XIX – на початку XX ст. вживаються терміни Наддніпрянська Україна або Наддніпрянщина, рідше – підросійська Україна. В офіційному діловодстві ці землі мали назву “Малоросія” (відповідно жителі краю – “малороси” чи “малоруси”), “Південно-Західна Росія”, “Новоросія”. Щоправда, ця територія довгий час була політично

й економічно незінтегрованою, вирізнялися великі регіони: Слобожанщина і Лівобережжя (на схід від Дніпра), Правобережжя (по правий бік Дніпра) та Південь (Степова Україна). Як писав І.Лисяк-Рудницький, на початку століття “письменники могли протиставляти Україну (Слобідсько-Українську губернію) Малоросії (Чернігівській та Полтавській губерніям, що відповідали колишній Гетьманщині)”. Історик “повинен усвідомлювати небезпеку анахронізмів”, зважати “на дійсний зміст термінів у певний час та на їхню семантичну еволюцію” [1265, с.44]. Так, у польських джерелах ХІХ ст. згадується про “Волинь, Поділля й Україну”, під останньою розуміючи Київщину [1705; 1765 *та ін.*].

У національному русі в Галичині середини ХІХ ст. можна виділити кілька ідейних орієнтацій – старорусинство, українофільство, русофільство, полонофільство. П.-Р.Магочій справедливо зауважив, що “у більшості існуючої літератури терміни “старорусини”, “русофіли” й “москвофіли” вживаються впереміш, немовби означають те саме. Це не є правильно”, викривляє “правдиве розуміння національного руху серед галицького суспільства в другій половині 19 ст.” [1283, с.161]. Під “русофілами” в сучасній історіографії розуміється течія, яка наріжним каменем своєї ідеології визнавала історичну, культурну й духовну єдність галицьких русинів із народами єдиного панрусського (східнослов’янського) простору, користувалася на письмі макаронічним “язичієм”. Однак питання термінологічного означення цієї течії залишається дискусійним, серед пропонованих термінів найчастіше зустрічаються “русофіли”, “москвофіли”, “общероси”. Автор поділяє тезу дослідників, які послуговуються для цього терміном “русофіли”, тоді як власне “москвофілами” вважають лише проросійськи зорієнтовану частину русофілів, що ідентифікувала себе з росіянами, широко послуговувалася російською літературною мовою. Народовці або українофіли – прихильники ідеї національної окремішності розділеного між двома державами українського народу, що докладали зусиль для утвердження приналежності русинів Галичини до самостійної української нації.

У дисертації використовуються цитати – уривки з листування тогочасних діячів, періодики та ін., що, як правило, не узгоджуються з сучасним українським правописом (за винятком опублікованих збірників документів і матеріалів). У досліджуваний період просто не існувало єдиного українського правопису, що формувався з розвитком нової української літератури та літературної мови як єдиної для наддніпрянців і галичан. Так, протягом ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині вживалися “максимовичівка”, “кулішівка”, “драгоманівка”, “желехівка”. Безперечно, вживання того чи іншого правопису значною мірою виражало позицію автора або видавця, приміром, “кулішівку” використовували народовці, “драгоманівку” – радикали тощо. Цитування в оригіналі, без узгодження з сучасними нормами українського правопису, дещо ускладнює сприйняття тексту, зате дає змогу більш глибоко і рельєфно усвідомити особливості утвердження ідеї національної єдності українців у південно-західній Галичині.

Метою дослідження є реконструкція й осмислення процесу утвердження ідеї української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ ст. Для реалізації мети визначено основні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, перспективи її подальшого вивчення і джерельну базу дослідження;
- визначити концептуальні засади генези модерної української нації в світлі сучасних наукових підходів;
- з’ясувати уявлення українських діячів Наддніпрянщини про Галичину та їх внесок у формування національної ідеї;
- охарактеризувати особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів;
- розкрити характерні риси процесу рецепції етнічної спорідненості русинів Галичини з підросійськими “малоросами” в першій половині ХІХ ст.;

- показати вплив революції в Австрійській імперії 1848–1849 рр. на українське національне самоусвідомлення галичан та особливості його розвитку в період післяреволюційної реакції 50-х рр.;
- простежити формування в Галичині новочасної української самосвідомості крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій у 1860–1890-х рр.;
- висвітлити політику австрійської і російської влади в українському питанні, їх роль у перемозі української орієнтації в Галичині;
- окреслити значення Галичини в утвердженні української національної ідентичності, виявити динаміку підтримки українофільських настроїв у суспільній свідомості.

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано *методи* загальнонаукові: аналітичний, логічний, систематизації (класифікації), а також спеціально-історичні – ретроспекції, порівняльно-історичний, синхронічний, проблемно-хронологічний та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в концептуальній постановці та комплексному дослідженні проблеми національної самоідентифікації галицьких русинів-українців у XIX ст. Попри значне поживавлення наукових зацікавлень до українського руху питання про характер утвердження українофільських настроїв у підавстрійській Галичині через його позірну (і помилкову) самоочевидність і непатріотичність досі не стало предметом узагальнюючого дослідження. Безперечно, це гальмує поступ у вивченні механізмів формування новочасної української національної свідомості, не дає змоги створити більш пластичний, достовірний образ етнополітичної історії краю. “Хоча в українській історіографії переважає національний наратив, – стверджує австрійський професор А.Капелер, – специфічних досліджень націотворення, формування національної свідомості та національних рухів все одно дуже мало” [1601, с.19]. Л.Зашкільняк констатував брак в українській науці сучасних синтетичних праць з історії Галичини австрійського періоду [1160, с.40]. З'ясування місця і ролі краю у

процесі формування української національної ідеї “відкриє шлях для вивчення багатьох ключових проблем українського націотворення, зокрема пов’язаних із визначенням взаємозв’язку між регіональними інтересами та соборницькими прагненнями” [1333, с.498].

У дисертації вперше:

- розкрито еволюцію ідеї соборності в Галичині крізь призму якісних (а не лише кількісних) змін, процес самоусвідомлення русинів як частини загальноукраїнського простору;
- показано розвиток уявлень українських діячів Наддніпрянщини про Галичину та її населення;
- з’ясовано в історичній ретроспективі взаємини галичан із наддніпрянцями та їх роль в українському національному самоусвідомленні;

удосконалено:

- аналіз поглядів про внесок галичан у кристалізацію новочасної української національно-політичної свідомості;
- загальну схему українського руху в південно-західній Галичині, що розглядається не лінійно, як наперед задана реальність, а в контексті перехресної дії національно-політичних орієнтацій;
- періодизацію українського національного відродження;

отримали подальший розвиток:

- сучасні оцінки русофільства (москвофільства) і полонофільства як складової частини національного руху в XIX ст.;
- висвітлення інституційного розвитку українофільської течії;
- проблема утвердження етноніму “Україна” / “український” у Галичині.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання конкретно-фактичного матеріалу та висновків у подальших наукових розробках, що становить інтерес для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто виявляє інтерес до націотворчих процесів у Центрально-Східній

Європі, формування сучасної української національної свідомості. Сьогодні в галузі вивчення генези модерної української нації і націоналізму бракує конкретних досліджень, попри те, що кожна історична розвідка цього явища неминуче несе в собі елемент суб'єктивізму [1078, с.7, 8]. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані фахівцями з історії України, етнології, політології для переосмислення загальної концепції історії українського національного руху, а також у навчально-педагогічній практиці. Науковий доробок автора буде корисний у сучасному політичному житті для державних управлінців, партійних діячів, суспільно активних громадян України, що мають бажання глибше усвідомити особливості формування ідеї соборності, національної єдності українців.

Особистий внесок здобувача. Монографія, шість розділів у колективних монографіях, 11 статей були виконані у співавторстві, особисто здобувачу в них належить 50 %, за винятком колективних монографій (позиції 3–8 у списку опублікованих праць), де особистий внесок становить 1–13 %.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, на щорічних звітно-наукових конференціях кафедр університету, на наукових сесіях івано-франківського осередку НТШ, а також у виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях: “Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (Львів – Івано-Франківськ, 28–31 жовтня 1998 р.), “Українська соціал-демократія в часі та просторі: постаті, ідеї, дії” (Львів, 12 червня 2004 р.), “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (Івано-Франківськ, 24–25 червня 2004 р.) та “Соборна Україна: історична ретроспектива” (Черкаси, 9–10 грудня 2005 р.) в рамках Всеукраїнського науково-методологічного проекту “Україна соборна”, “Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності” (Луганськ, 17–18 травня 2007 р.), “Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.” (Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р.), “Historia–mentalność–tożsamość. Miejsce i rola historii oraz

historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku” (Жешув, 27–28 вересня 2007 р.), “Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин (1658–2008)” (Івано-Франківськ, 28–29 листопада 2008 р.), “Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки)” (Київ, 21 січня 2009 р.), “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження” чи продовження?” (Івано-Франківськ – Яремче, 24–26 вересня 2010 р.), “Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття” (Львів – Брюховичі, 27–29 вересня 2010 р.), “Galicja a powstanie styczniowe” (Жешув – Чудець, 19–21 жовтня 2011 р.), XII Кирило-Мефодіївські читання. До 200-річчя від дня народження академіка І.І.Срезневського (Харків, 24–25 травня 2012 р.), European Central Slavic Conference “Історія, політика і культура у Східній Європі” (Перемишль, 9–10 липня 2012 р.), “Київська старовина” в українському соціокультурному просторі: історичний, джерелознавчий, біографічний дискурси” (Київ, 26 листопада 2012 р.), XXVI міжнародній науковій конференції “Вспомогательные и специальные науки истории в XX – начале XXI вв: призвание, творчество, научное служение историка”, присвяченій пам’яті С.О.Шмідта (Москва, 14–15 квітня 2014 р.) та ін. *Основні результати дослідження* викладені в 61 науковій публікації [1095, 1110, 1138–1152; 1414–1457], з них 28 – у фахових виданнях.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі вступу, шести розділів, 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, усього – 571 стор., із них 400 – основний текст.

Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Доробок українських науковців у вивченні досліджуваної теми можна умовно поділити на періоди: 1) до 1939 р.; 2) до кінця 80-х рр.; 3) після 1991 р. Поштовх до вивчення еволюції ідеї української соборності в Галичині, наддніпрянсько-галицьких взаємин дало створення НТШ, що на зламі ХІХ–ХХ ст. під проводом М.Грушевського зайнялося дослідженням інституційного розвитку національного руху. М.Грушевський відстоював народницькі принципи – вивчення не історії держави (влади), а історичного розвитку народу (суспільства). Учений розглядав національний рух у південно-західній Галичині як частину загальноукраїнського процесу, що мав регіональні особливості [433; 1087], проаналізував ідейний вплив М.Драгоманова на зародження і розвиток українського соціалізму [1086; 1088].

Львівська школа М.Грушевського зробила вагомий внесок у вивчення українського руху в Галичині. Історики виступали з позицій примордіалізму, виводили час існування української нації з давніх княжих часів, вживали термін “національне відродження” в руслі позитивістських поглядів, що домінували в європейській історіографії ХІХ і ХХ ст. [1167, с.28]. Учні М.Грушевського, в основному, займалися литовсько-польською і козацькою добою, за винятком І.Кревецького, довгий час не вивчали австрійський період [1084, с.168]. І.Кревецький присвятив більшість своїх праць історії Галичини в 1848–1849 рр. [1230–1234 та ін.].

Український національний рух у Галичині, наддніпрянсько-галицькі зв'язки досліджував І.Франко [1617; 1618; 1625; 1629; 1633 та ін.]. Він виділив вплив трьох поколінь наддніпрянських громадівців другої половини ХІХ ст. на Галичину: П.Куліша, М.Драгоманова і М.Грушевського. Учений пов'язував динамічний розвиток національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з ідейним впливом із Наддніпрянщини, що попри урядові перешкоди виразно простежувався з 1830-х рр. Молодий І.Франко обстоював соціалістичні погляди, пізніше перейшов на національно-державницьку платформу, як

національний ідеолог відіграв особливу роль в утвердженні серед галичан українофільських настроїв.

Вагомий внесок у дослідження проблематики українського руху в півдавстрійській Галичині зробив К.Студинський [1211; 1577; 1841]. “Зв’язки Галичини з Наддніпрянською Україною” – це була його “пожиттєва тема”, що, за словами дослідниці життя і творчості вченого У.Єдлінської, “визначала творче обличчя”. Упродовж десятиліть він збирав і публікував джерела для написання аналітичної частини роботи, але не зміг повністю реалізувати свої плани [1128, с.75, 127]. Водночас К.Студинський був автором ряду ґрунтовних публікацій, у яких висвітлювалися різні аспекти досліджуваної теми, серед заслуг вченого – обґрунтування ідейного впливу наддніпрянців на Галичину, вивчення особистих контактів галичан з українськими діячами Наддніпрянщини, починаючи з “Руської трійці”, тощо [1176, с.190]. Найбільшою заслугою К.Студинського було дослідження особистих взаємин між українськими діячами Галичини та Наддніпрянщини в другій половині ХІХ ст., зокрема П.Куліша, М.Драгоманова, О.Кониського, Олени Пчілки, Ф.Вовка та ін. [1543–1567]. До своїх праць К.Студинський додавав цінні джерельні матеріали, передусім листування.

Омелян Огоновський [486], М.Тершаковець [1578–1581] і В.Щурат [1686] увійшли в історіографію як дослідники національно-культурного відродження в Галичині першої половини ХІХ ст., передусім діяльності “Руської трійці”, Товариства греко-католицьких священиків у Перемишлі, В.Подолінського. В окремій брошурі В.Щурата [1685] висвітлювалося перебування П.Куліша у Львові. Остап Терлецький – автор дослідження [1576], в якому національний рух у Галичині розкрито в контексті літературно-культурного розвитку: від “Руської трійці” та революційних подій 1848 р., що започаткували українофільську орієнтацію, до появи в 60-х рр. народовців. Автор звинуватив старше покоління інтелігенції в урядовому лоялізмі, прихильності до церковнослов’янщини. Я.Гординський звернув увагу на національно-культурне й політичне життя в 60-х рр. ХІХ ст. [1059], зокрема з’ясував діяльність

народовських громад, ідейний вплив на галичан П.Куліша, наддніпрянських діячів, був одним із перших дослідників, які цікавилися розвитком русофільських ідей у краї [1058].

В.Будзиновський [1005] слушно вбачав у галицькому “москвофільстві” своєрідну реакцію проти нищення царизмом української національної ідеї на підросійській Україні, а з другого боку – наслідок пропольської політики австрійських властей. А.Вахнянин розкрив розвиток “руської справи” під австрійською владою в 1848–1870 рр. [417]. В.Гнатюк і М.Лозинський – автори праць науково-популярного характеру про особливості українського руху в Галичині XIX – початку XX ст. Так, у брошурі В.Гнатюка [1050; 1051] національне відродження під австрійською владою розкрито крізь призму формування національної свідомості галицьких українців (як із “сирої ... етнографічної маси” виникла модерна нація). М.Лозинський у своїх працях [1271–1274] висвітлював процес формування серед галичан національно-державницької ідеї, національної єдності “російської й австрійської України”.

Русофільська історіографія, започаткована сучасниками подій, виробила концепцію національного розвитку галицьких русинів, відмінну від українофільської. Ф.Свистун у працях з історії Галичини XIX ст. [1490–1493] наголошував, що місцеві русини були частиною єдиного панрусського простору, національне пробудження краян полягало в розвитку загальноруської (“общерусской”) свідомості. Він засудив нібито інспіровану австрійською владою, поляками і київськими українофілами діяльність галицьких народовців, що мала на меті прищепити галичанам українську національну свідомість. На його думку, справжнім виразником національних інтересів була “старо-русская” “партія”, на початку 90-х рр. українофільська течія розпалася на послідовних прихильників угодовства (“новоеристів”), опозиційних народовців (“романчуківців”) і соціалістів-радикалів. Ф.Свистун звернув увагу на загострення боротьби на початку XX ст. між двома головними політичними “партіями” в Галичині – “украинской и старорусской”.

Б.Дідицький піддав критиці фонетичний правопис української мови П.Куліша [438], створений нібито “лишь для полтавского нарѣчія”, фонетика була названа чужою для галичан, як і латинська азбука, яку намагалися ввести наприкінці 50-х рр. Автор відкрито став на бік етимологічного правопису, “максимовичівки”. О.Мончаловський [1324–1326] наголошував, що галичани виступили на політичну арену як “малорусскій народъ” у 1848 р., поступово відбулося переродження українського руху в національно-політичне “сектантство”. Д.Марков, москвофіл-“новокурсник”, що на початку ХХ ст. відкрито ідентифікував себе з російською літературною мовою і культурою, обстоював тезу про два народи в краї – російський і польський. Він був автором брошури [1300], що зневажливо відгукнулася про українство як нібито продукт, привнесений ззовні. П.Куліш сповняв, за його висловом, “собачу службу” на польські гроші, “Украина” була виплекана поляками “для ихъ польскихъ интересовъ” і т.п. [1300, с.20, 24].

Важливу роль у висвітленні досліджуваної проблематики відіграли розвідки І.Свенціцького з історії відродження “Карпатської Русі”, тобто земель Галицької, Буковинської й Угорської Русі [1488; 1489]. І.Свенціцький розкрив контакти з галичанами в першій третині ХІХ ст. закарпатських науковців, що виїхали працювати в Росію, московського історика М.Погодіна, наддніпрянських діячів М.Максимовича, П.Лукашевича, О.Бодяньського, І.Срезневського. Перейшовши на українофільські позиції, І.Свенціцький пізніше піддав критиці русофільство за “зраду” національних інтересів, розкрив ідейний вплив М.Драгоманова на Галичину [1485; 1487].

Після поразки української революції 1917–1920 рр. у західноукраїнській історіографії запанував державницький напрям, як і раніше, дослідники виступали з примордіалістських позицій, вживали термін “національне відродження”. І.Крип’якевич, представник львівської школи М.Грушевського розглядав національний рух у Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у загальноукраїнському контексті [1238; 1239], “основою всеукраїнського єднання” вважав співпрацю М.Грушевського та І.Франка. Ю.Охримович [1377]

проаналізував розвиток національно-політичної думки (від початку ХІХ ст. до діяльності М.Драгоманова), що мала кілька національно-політичних орієнтацій: рутенську (“чисто галицький ... уніясько-попівський патріотизм”, консерватизм, клерикалізм, аристократизм), вона стала “пригожим ґрунтом” для москвофільства; полонофільську (“згинула фактично ще в першій половині ХІХ ст.”); “українофільську”. Остання виступила в Галичині з появою “Руської трійці”, поступово “зерна демократизму і політичного радикалізму” перетворили “етнографічне українство ... в свідому національно-політичну націю” [1377, с.33, 34].

Вагомий внесок у вивчення теми зробив М.Возняк [1840]. Філолог за фахом, він досліджував галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. та їх роль в утвердженні національної самобутності, вплив наддніпрянсько-української літератури на діяльність “Руської трійці” тощо [1023; 1026; 1035 та ін.]. М.Возняк з’ясував характер взаємин між Галичиною і Наддніпрянщиною в першій половині ХІХ ст. [1029; 1039], сторінки політичної біографії І.Франка [1025; 1030]. У статтях М.Возняка, що містили листування наддніпрянсько-українських діячів, розкрито стосунки з Галичиною М.Драгоманова, П.Куліша, П.Грабовського, М.Комарова, М.Коцюбинського, взаємозв’язки галичанина І.Белея і наддніпрянця О.Кониського в 1880-х рр. [1027, 1028; 1031; 1032; 1037; 1038 та ін.].

Багатолітній лідер націонал-демократів К.Левицький видав ґрунтовну монографію “на підставі споминів”, яку називав “підручником” з історії політичної думки галицьких українців у 1848–1914 рр. [1253]. За словами автора, до 1848 р. “думка національна ... тліла та дожидала свого часу” [1253, с.12]. Від “весни народів” в Австрії до 1914 р. він виділив низку етапів у розвитку національно-політичної думки в Галичині: 1848–1860 рр.; 1861–1867 рр.; до 1873 р.; до 1879 р.; до 1890 р.; до 1895 р.; до 1900 р.; до 1907 р.; до 1911 р.; до 1914 р. Ця періодизація в загальних рисах може служити основою для аналізу українського руху в краї. Автор звернув увагу на наддніпрянсько-галицькі взаємини в контексті утвердження українофільських настроїв, у

національному русі Галичини виділив три напрямки – народовський (українофільський), старорусинський (русофільський) і радикальний (драгоманівське українофільство), що на зламі ХІХ–ХХ ст. реорганізувалися в модерні українські політичні партії.

М.Стахів опублікував серію брошур [1522–1524], у яких проаналізував національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. На його думку, особливу роль у відродженні відіграли українські соціалісти по обидва боки кордону, говорилося про першість Наддніпрянщини як джерела нових ідей для Галичини. М.Стахів підкреслював особливе значення соціально-економічних питань, соціалістичних ідей в українському русі. Ця теза знайшла підтримку в книзі галицького радикала К.Коберського [1215]. Увагу дослідників привернули взаємини галичан з підросійською Україною в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Так, історик М.Кордуба розкрив взаємозв'язки з Галичиною В.Антоновича в контексті наддніпрянсько-галицьких стосунків [1223]. Брат М.Грушевського Олександр Грушевський з'ясував поширення драгоманівських ідей серед галицької молоді в 1870-х рр. [1090; 1091].

У статтях В.Дорошенка [1111; 1112; 1115] аргументовано тезу про визначальний вплив наддніпрянських діячів на національний рух у Галичині. На його думку, Галичину перетворили на “український П'ємонт” східноукраїнські політичні емігранти й літератори. Учений виділив чотири етапи поширення наддніпрянських впливів у Галичині: від початку ХІХ ст. до кінця 50-х рр.; 60–70-ті рр.; 80–90-ті рр.; 1900–1914 рр., кожному з них відповідала якась знакова особа. На першому етапі це був М.Максимович (“безпосередніх зносин” тоді майже не було), на другому – П.Куліш, якого пізніше змінили відповідно М.Драгоманов і М.Грушевський. В.Дорошенко проаналізував діяльність НТШ у Львові австрійського періоду [1113]. Перебуваючи в еміграції після Другої світової війни, він досліджував також внесок галицької “Просвіти” в утвердження української національної свідомості [1114].

У розвідках публіцистичного характеру було порушено проблему утвердження в Галичині етноніму “Україна” (“український”). Л.Цегельський – автор брошур [1647; 1649], у яких пропагувалася ідея національної єдності українців обабіч Збруча та їх право на історико-культурну спадщину Київської Русі. Він писав про національну самобутність “Русі–України”, на відміну від “Московщини–Росії” [1648]. Богдан Барвінський, син Олександра Барвінського, став автором ряду розвідок [983–988], що висвітлювали походження сучасного етноніму українців, Галичину (разом із Волинню, Холмщиною, Підляшшям і Поліссям у складі міжвоєнної Польщі, а також Закарпаттям та Буковиною) називали “Малою Україною”, на відміну від “Придніпрянщини” – “Великої України” (за аналогією – “Великопольща” і “Малопольща”). Однак така термінологія не прижилася в історичній літературі. В.Окунь-Бережанський [1369] вважав, що “наші предки” називалися русини, пізніше – малоросами, в ХІХ – на початку ХХ ст. змінили назву на українці. С.Шелухин [1671] доводив глибоке історичне коріння етноніму “Україна” (“український”) у народній творчості, літописах, історичних пам’ятках.

Водночас у міжвоєнний період вийшло ряд праць (В.Ваврика, Г.Полянського та ін.) про русофільську течію в Галичині та бачення її лідерами національного питання, зокрема говорилося про важливу роль русофілів (москвофілів) у захисті народних інтересів, тоді як народовство піддано критиці за “сепаратизм” і “зрадництво” [1013; 1407 та ін.]. В.Ваврик прямо писав, що “украинскимъ галицкое населеніе никогда ... себя не называло...” [1014, с.13]. Однак москвофільські історики до 1939 р. так і не створили цілісної картини розвитку власної течії, що одним із перших зробив М.Андрусак [958–960]. Він вважав термін “галицьке русофільство” ширшим, ніж власне “москвофільство”, що на початку ХХ ст. набуло виразно ренегатського характеру, тоді як у “старих галицько-москвофільських (...“староруських”) діячів” було “велике привязання до свого народу”, їх не можна вважати “за політичних спекулянтів і національних зрадників...” [959, с.4]. Водночас як “національне відступництво

від власного народу” оцінювалося москвофільство у брошурі М.Миколаєвича [1307].

У радянський період історія національного руху в Галичині висвітлювалася однобоко і спотворено, в дусі ідейної спадщини класиків марксизму-ленінізму. Винятком став короткочасний період “українізації” в 1920-х – на початку 30-х рр., коли з’явилося ряд ґрунтовних публікацій: Ф.Савченка – про політику російського царизму в українському питанні [1479], Є.Кирилюка – про діяльність П.Куліша [1204] та деякі ін. Досліджувана проблематика знайшла відображення в окремих статтях (уже згаданих К.Студинського, М.Возняка, М.Кордуби, О.Грушевського та ін.) на сторінках журналів “Україна” і “За сто літ”, що виходили в Києві під редакцією М.Грушевського до 1930 р. Після сталінського погрому українства будь-яке існування альтернативної історичної концепції в радянській історіографії виключалося. Історична наука, на догоду партійно-тоталітарній ідеології, стала на боротьбу з українською ідеєю, що звинувачувалася в “буржуазному націоналізмі”. Український національний рух висвітлювався під кутом зору українсько-російської єдності, вульгаризованого вузькокласового підходу. “Буржуазні націоналісти” вважалися в тогочасній літературі “лютими ворогами свого народу”, “провідниками людиноненависницьких ідей” [1127].

Попри жорсткий цензурний контроль та ідеологічний догматизм окремі вчені зробили внесок у розробку теми – діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині першої половини ХІХ ст. (Р.Кирчів, Ф.Стеблій, М.Шалата [1207; 1397; 1475; 1664 та ін.], революції 1848–1849 рр. у Галичині, передусім селянського руху (Є.Косачевська, Ф.Стеблій та ін.) [1225; 1538; 1340, с.201, 202]. Основу радянської історіографічної версії москвофільства заклали книги В.Малкіна [1297; 1298], у яких політичне обличчя цієї течії розглянуто крізь призму поширення в Галичині російської літератури. В цілому москвофільський рух трактувався радянськими істориками як реакційна суспільно-політична течія [1047]. Водночас на вивчення народовської течії було накладено своєрідне табу. Чи не єдиною спеціальною працею, що

висвітлювала питання ідеології українського руху в Галичині 50–70-х рр. XIX ст., стала монографія С.Трусевича [1586]. У руслі панівної ідеології, з акцентом на поширення соціалістичних, “революційно-демократичних” ідей, він характеризував народовців як діячів “ліберально-буржуазного, дрібнобуржуазного і консервативно-клерикального спрямування”, що сформувалися під ідейним впливом з Наддніпрянської України.

Більш повно, хоч і вкрай заідеологізовано, радянські історики висвітлювали діяльність радикалів-соціалістів у Галичині. Так, В.Калинович [1186] розкрив політичні процеси І.Франка та його товаришів, А.Пашук [1389] – зв’язки між І.Франком і наддніпрянським громадівцем С.Подолінським тощо. Висвітлюючи роль М.Драгоманова в громадському житті України та Росії другої половини XIX ст., Р.Іванова звернула увагу на його ідейний вплив на Галичину [1174]. М.Драгоманов був названий “будителем сонного галицького суспільного життя” 1870-х рр., “першовідкривачем Галичини для Росії”. Водночас у книзі не бракувало ідеологічних “штампів” радянської доби: народовців було звинувачено в “ненависті до Росії”, москвофілів – у рабській покорі урядові та ін. [1174, с.190–192]. Історичні передумови возз’єднання українських земель розкривалися в колективних монографіях [1179; 1585], що вбачали в соборності “торжество історичної справедливості”. Обґрунтовувалася теза, що галицькі українці в XIX ст. розгорнули революційно-визвольну боротьбу “проти соціального й національного гноблення, за возз’єднання з Наддніпрянською Україною” при підтримці прогресивної російської громадськості.

Більш об’єктивно український рух висвітлювався в діаспорній і зарубіжній науці. На першому етапі діаспорним історикам був притаманний державницький напрям, що ґрунтувався на примордіалістській концепції походження і “природності” існування націй. Д.Дорошенко – автор монографій про життя, наукову і громадську діяльність В.Антоновича і П.Куліша, їх зв’язки з Галичиною [1116; 1117]. У поле зору М.Шлемкевича потрапило “галичанство” як “психологічна категорія” в XIX – на початку XX ст. Автор

розумів національний рух у Галичині як протиборство між народовцями, що вірили “у свій народ і його будучину”, та москвофілами, які “вирішення своїх завдань передавали чужій російській силі” [1679]. Висвітлюючи українсько-польські стосунки в ХІХ ст., М.Демкович-Добрянський обстоював тезу [1104], що дискусії навколо “нової ери” “переламали” русофільство у власному народі. І.Огієнко розкрив роль Галичини у формуванні єдиної української літературної мови [1366]. Представником діаспорної історіографії другої половини ХХ ст. був І.Лисяк-Рудницький, у полі зору якого перебувало формування української національної свідомості в південно-західній Галичині [1261–1270]. “Українське дев’ятнадцяте століття” вчений розглядав як процес кристалізації з етнографічної маси модерної української політичної нації. О.Пріцак і Дж.С.Решетар зробили загальний аналіз українського націотворення – “від Київської Русі до модерної України” [1767], виділивши кілька географічних центрів національного руху в ХІХ ст., зокрема Галичину.

Сучасна західна і діаспорна історіографія в руслі модерністської концепції (І.-П.Химка, Р.Шпорлюк та ін.) трактує неукраїнофільські течії (полонофільство, русофільство) крізь призму пошуку національної ідентичності галицько-українського населення, а не лише як продукт зовнішніх політичних впливів. Вважається, що ознаки української, як і будь-якої іншої європейської нації, не були заданими наперед як об’єктивна реальність, а з’явилися внаслідок раціональної діяльності інтелігенції. Так, І.-П.Химка досліджував соціокультурні проблеми в українському суспільстві південно-західної Галичини, роль радикалів, Греко-Католицької Церкви в поширенні національної свідомості [1639 –1643; 1718–1721]. На його думку, нація виникла завдяки впливу передусім суб’єктивного чинника, діяльності “будителів”, що використали звичайну народну культуру і мову для створення національних атрибутів. Для Галичини була характерна боротьба кількох версій націотворення, що брали свої витоки поза межами краю: польської, російської та власне української. Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства І.-П.Химка розглядав у взаємозв’язку із всеруською

концепцією національної ідентичності. Українська ідея в 30-х рр., як і всеруська, була імпортована в Галичину з Російської імперії, привабливість цієї течії пояснювалася психологічною легкістю для сприйняття і демократизмом [1333, с.490].

П.-Р.Магочій у своїх працях [1281–1288; 1747–1750] розробив аналітичну структуру модерного націотворення, вважав каталізатором ідеї української національної самобутності в Галичині не давню політичну традицію, а прийшлу з-поза меж України ідеологію націоналізму. Український націоналізм відноситься до першої категорії – “натхненного інтелігенцією”, на відміну від другої (“насадженого державою”). Розглядаючи аналітичну структуру національного руху в ХІХ ст., вчений писав про взаємодію двох природних його структур – “ієрархії численних лояльностей” та “взаємовиключних свідомостей”, тобто усвідомлення неможливості водночас ідентифікувати себе, для прикладу, і малоросом (українцем), і росіянином. Так, серед діячів “Руської трійці” представником “взаємовиключних свідомостей” був М.Шашкевич, який помер у молодому віці й залишився “ідеологічно чистим” в очах українських патріотів, тоді як І.Вагилевич представляв польсько-українську, а Я.Головацький – російсько-українську лояльність [1283, с.57, 58, 68].

Р.Шпорлюк [1680–1683; 1785] підкреслював вирішальну роль підросійської України у формуванні модерної української нації, вважав, що не варто спрощено сприймати національний розвиток як неухильний, лінійний процес. Величезним досягненням, успіхом “української ідеї” вважався сам факт, що території з такими відмінностями в релігії, політичній історії, соціальній структурі об’єдналися як Україна. Відповідь на питання, чому галичани, відмовляючись від польського і російського варіантів, не хотіли стати окремою галицькою нацією, а перетворили себе на невелику частину України, вчений вбачає передусім у прагненні опертися на культурні здобутки наддніпрянців для національного самоствердження. На думку Р.Шпорлюка, саме Україна давала галичанам шанс у протистоянні з поляками, не випадково її називали “Великою Україною” [1683, с.164].

У зарубіжній історичній науці питання українського руху в південно-західній Галичині цікавило передусім польських, російських, чеських, німецьких та австрійських дослідників. Причому найбільше праць було написано польськими і російськими істориками, що, однак, характеризуються надмірним суб'єктивізмом, національними і політичними симпатіями. Так, польські історики останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. нерідко вважали український рух у Галичині штучним витвором, що суперечив інтересам польської державності. Зокрема, Е.Воринський [1795] розглядав галицьке українофільство як “передусім партію анти-суспільну”, відверто неприязним до поляків вважав і табір москвофілів. Ф.Буяк [1702] піддав критиці діяльність представників “крайнього націоналізму”, особливо М.Грушевського, що здійснили “українізацію” Галицької Русі, штучно перетворили русинів на українців [1702, s.89].

Водночас такий вульгаризований підхід не знайшов підтримки серед частини тогочасних польських авторів. Досліджуючи “руське питання”, Б.Каліцький у книзі, виданій анонімно у Львові 1871 р. [1733], писав про окремішність руського народу, що проживає на великій території обабіч австро-російського кордону. Під ідейним впливом із “закордонної Русі” в галицько-руському русі 60-х рр. було виділено угруповання народівців (“Молодої Русі”) та “святоюрців”, що в 1866 р. у часописі “Слово” зробили відому заяву, що “Русь і Москва – це один і той самий народ (“russki”, а не “ruski”)”. Симпатії автора були на боці народівців, необхідності порозуміння з русинами поляків, які своєю позицією невизнання Русі, по суті, сприяли посиленню “святоюрців”. За політичну і мовну рівноправність двох народів, водночас проти поділу Галичини виступав В.Фельдман [1713]. Він критично ставився до москвофільської течії, писав про вирішальний вплив Наддніпрянської України на розвиток галицького народівства. Л.Василевський [1016, 1017; 1788–1791] підтримав думку про два головні табори в галицько-руському суспільстві другої половини ХІХ ст.: староруський, що тяжів до російщини, та українофільський, в якому невдовзі виділилася радикальна,

соціалістична течія. Наддніпрянські українофіли в умовах царських репресій були змушені перенести центр своєї діяльності в Галичину. Історик підкреслював “демократичний, народолюбний характер” українофільства, що остаточно перемогло в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст., став одним із перших польських дослідників, що наголошували на позитивних сторонах польсько-української співпраці [1831, с.11, 12].

Утвердження модерної української національної самосвідомості в півавстрійській Галичині крізь призму суперництва русофільства та українофільства стало предметом дослідження в працях Ф.Подлеського міжвоєнного періоду [1763; 1764]. На його думку, після поразки “весни народів” у Галичині набрало сили мовно-культурне русофільство, запозичення російських слів і виразів для розвитку місцевої мови, що вело до “винародовлення” галицько-руського населення. На противагу проросійській агітації, поширення українофільських настроїв під ідейним впливом з Наддніпрянщини Ф.Подлеський пов’язував з політикою австрійського уряду. Він прямо писав, що перетворення галицьких русинів на українців було “передусім виразом політичної програми Австрії, що боролася з Росією”. Українофільство на галицькому ґрунті не стало результатом пошуку “родинного русинізму”, вважалось “ненатуральним і штучним”. Автор прихильно ставився до спроби намісника Галичини поляка А.Голуховського перевести руське письмо на латинку в 1859 р., що мало на меті нібито “культурно піднести русинів” [1764, s.32, 48].

Польська історіографія за часів комуністичного правління 1950–1980-х рр., на відміну від української радянської, зазнавала слабшого ідеологічного тиску. Серед праць з історії українського руху в півавстрійській Галичині варто виділити передусім монографії Я.Козіка [1741–1744], що справедливо вважаються “істотним і водночас єдиним кроком уперед в осмисленні джерел та ідеології українофільського руху в Галичині” [1333, с.492]. Учений поставив питання про еволюцію українських діячів від галицько-руського до загальноукраїнського (українсько-руського) патріотизму,

наголошував, що процес національного самоусвідомлення перед 1848 р. охопив тільки невелику частину українського суспільства. Я.Козік розглядав український рух під час революції 1848–1849 рр. у руслі поділу на угруповання, “партії”: “австрійсько-українську” (Головна руська рада), “польсько-українську” (Руський собор), тоді як про “чисто українську” “партію” мав обмаль відомостей, а “російсько-українську” – вважав слабо вираженою.

Процес формування сучасних “малих” і “молодих” націй у Центрально-Східній Європі в період капіталізму кінця XVIII – початку XX ст. став предметом дослідження в працях Ю.Хлебовчика [1706–1708]. Він відзначив провідну роль інтелігенції в процесі утвердження ідеї національної державності, що відбувався в Європі двома шляхами: на заході була втілена схема “спільнота державна – спільнота мовна – спільнота національна (державно-національна)”, тоді як на сході, включаючи Україну, – “спільнота мовна – спільнота національна – спільнота державна (державно-національна)”. Р.Радзік розкрив особливості формування української національної свідомості, ідеологію та інституційний розвиток галицько-руського руху в 1830-х – на початку 1860-х рр. [1768–1770]. С.Гродзіський і А.Зелецький висвітлювали діяльність українського представництва в Галицькому сеймі [1715; 1807]. Ставлення австрійського уряду і польських політичних угруповань у Галичині до українського питання в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. розкрив Я.Грухала [1716]. Е.Горнова писала про вплив М.Драгоманова на Галичину, стосунки між українськими і польськими соціалістами в краї [1722; 1723]. Г.Верещицький висвітлював українське питання в контексті аналізу національних проблем у Габсбурзькій монархії [1793]. На його думку, український рух від часів “Руської трійці” мав антипольський характер, особливу роль в утвердженні українофільських ідей відіграли наддніпрянські емігранти М.Драгоманов і М.Грушевський.

Однак самі польські історики визнавали малодослідженість українського руху в південно-західній Галичині за часів соціалістичної Польщі [1710; s.9, 10]. На жаль, міркування Я.Козіка не знайшли продовження в польській

історіографії, де й сьогодні помітна тенденція до доволі однобокого трактування українського руху, що нерідко висвітлюється не як результат внутрішніх змін у суспільстві, а як штучний витвір або наслідок діяльності греко-католицького духовенства, з його партикулярними інтересами [1333; с.492, 497]. Загалом до відновлення незалежності Польщі в 1989 р., як стверджує М.Яновський про польську історіографію ХІХ ст., “не було – за винятком видань сталінських часів – праць, котрі через ідеологічні обмеження виявилися б зовсім непридатні (в науковому плані. – *I.P.*), натомість існували цілі дослідницькі терени, які потребували наповнення новими роботами. Існували також методологічні проблеми” [1695, с.77, 78].

Польська історіографія посткомуністичного періоду відійшла від марксистських догм, водночас набув поширення модерністський підхід до проблем українського націотворення в руслі західних теорій нації і націоналізму. Так, А.Земба і Т.Хинчевська-Геннель зробили внесок у дослідження формації *gente Rutheni, natione Poloni*, що представляла полонофільську орієнтацію у формуванні національної ідентичності галицьких українців [1709; 1805]. А.Земба піддав критиці традиційний у польській історіографії погляд на галицьке “москвофільство”, вважав, що замість цього терміну з виразним ідеологічним забарвленням більш правильно вживати слово “русофільство”. Водночас Я.Мокляк [1753] наголошував, що для русинів-українців “москвофільство”, проросійська орієнтація мала не тактичне значення, як у випадку чехів, поляків чи сербів, а означала тенденцію до національно-політичного ототожнення з російською культурою, мовою, православною вірою. У працях Я.Мокляка [1752; 1754] розкрито проблему мови викладання у сфері шкільництва в діяльності Галицького сейму. Переломну роль у перемозі українофільських ідей, стверджує автор, відіграла “нова ера”, що зміцнила позиції української мови в шкільній освіті.

Працям сучасних польських науковців з історії південно-західної Галичини притаманна різнобічність дослідницьких інтересів. Так, С.Стемпень розкрив ключову роль Перемишля в українському національному відродженні першої

половини ХІХ ст., суперечки навколо спроб латинізації українського письма [1779–1781]. С.Козак – багатолітній дослідник процесу формування новочасної української національної свідомості, витoki якої вбачав в ідеях романтизму, що знайшло відображення в творчості письменників і вчених [1739; 1740]. С.Заброварний висвітлював інституційний розвиток українського руху в Галичині на тлі польсько-українських стосунків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [1155–1157; 1801; 1802]. Р.Томчик проаналізував утворення і діяльність “лівих” українських партій Галичини – радикалів (РУРП–УРП) і соціал-демократів (УСДП) [1786; 1787], звернув увагу на значення партійної діяльності для утвердження етноніму “українець” (“український”). Т.Стриєк у контексті концептуального аналізу формування модерної української ідеї підкреслив визначальний вплив на Галичину наддніпрянських діячів [1783; 1784].

Д.Мацяк зробив внесок у вивчення спроби польсько-українського порозуміння в Галичині, яку хронологічно окреслює періодом 1888–1895 рр. [1746]. На думку автора, галицькі українці зразково використали угоду для зміцнення власних національних позицій. Ч.Партач досліджував проблеми польсько-українських стосунків у краї в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: від К.Бадені до А.Потоцького [1760]. Каталізатором формування модерної української нації він вважав поступки польських панівних сил під час “нової ери”, що принесли для поляків тільки “моральне задоволення”, тоді як галицькі українофіли отримали можливість значно активізувати свою діяльність. М.Кланська розкрила погляд на пiдавстрійську Галичину німецькомовних письменників [1737], а О.Кіх-Маслей – образ України в оцінці еліти Кракова кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. [1736]. Новочасна українська національна тотожність кристалізувалася в безпосередній опозиції до польськості, що, на думку дослідниці, стало причиною назагал негативного образу українця в польській громадській думці. Д.Сосновська у висвітленні історії Галичини розглядає концепцію “галицького трикутника”, в якому співіснували польські,

русинські й чеські діячі [1777]. Окремі аспекти обраної теми висвітлювали дослідники польсько-українських взаємин [1717; 1732; 1738 та ін.].

Крім польської історіографії, значний інтерес до українського руху в півдавстрійській Галичині приділяли російські історики. Російська емігрантська історіографія продовжила традиції імперської історичної науки, в якій український рух з великодержавних позицій зображувався як прояв штучно створеного сепаратизму, підтриманого ззовні ворогами єдиної Росії [962; 995 та ін.]. Серед емігрантських істориків можна виділити нещодавно перевидані (1998 р.) в Росії нариси А.Царинного (псевдонім А.Стороженка) про український рух [1600, с.133–252], написані на початку 1920-х рр. на основі особистих спогадів автора. Автор вважав розвиток українофільства на галицькому ґрунті недорозумінням, “порожденнымъ злѡу волею однихъ и глупостью другихъ, не видимъ для него никакой будущности...” [1645]. У цьому ж збірнику про “український сепаратизм” у Росії, виданому 1998 р. в Москві, побачило світ ще кілька праць ідеологів загальноруської національної єдності – князя А.Волконського (1920 р.), А.Савенка (1919 р.), Т.Флорінського (1900 р.) та ін. [1600, с.25–123, 253–279, 291–295, 330–384]. Про ідейне спрямування збірника свідчить хоча б назва вступної статті: “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет” (вислів А.Стороженка) [1600, с.5–22].

Найбільш відомим дослідником українського руху в російській емігрантській історіографії став Н.Ульянов, праця якого вийшла в світ у середині ХХ ст. у Мадриді й неодноразово перевидавалася в Москві [1611; 1612]. Через підміну фактів, тенденційне їх тлумачення українська (“малоруська”) орієнтація в Галичині, представлена народовцями (соціалісти-радикали навіть не згадуються), показана як ворожа місцевому населенню, результат інтриг антиросійських сил – поляків та австрійського уряду. Виданням українофобської літератури в сучасній Росії займається спеціально створений “Православний центр імперський політичних досліджень”. У збірнику 2004 р. під характерною назвою ““Украинская” болезнь русской

нации” [1599] друкуються праці дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (А.Будиловича, А.Соболевського та ін.) і емігрантських (В.Шульгіна, К.Фотієва та ін.), а також галицьких москвофілів О.Мончаловського, С.Бендасюка. Російськомовна література відверто українофобського характеру продовжує виходити в наш час [1675].

У російській радянській історіографії національне відродження в Австрійській імперії досліджував В.Фрейдзон [1347; 1637], що виділив два етапи, рубежем між якими була революція 1848–1849 рр. Стереотипи радянських істориків поділяла Н.Пашаєва [1384; 1387; 1388], в розумінні якої, зокрема, “Руський собор” 1848 р. був організацією польських поміщиків для закріплення експлуатації галицького селянства [1385]. Однак у монографії Н.Пашаєвої 2001 р. [1386] українське національне відродження в півавстрійській Галичині висвітлювалося через концептуальні підходи галицької русофільської і російської емігрантської історіографії. Дослідниця представила свою книжку як перший в історичній літературі досвід дати загальний аналіз історії російського (“русского”) руху в краї протягом ХІХ–ХХ ст. Прикметником від етноніму “русин” Н.Пашаєва вважала слово “русский”, “руский” під кутом зору єдності всього “русского народу” “від Карпат до Камчатки”, російську літературну мову вона визнавала рідною для літератури місцевих русинів.

Після 1991 р. процес перетворення Малоросії і Галицької Русі в Україну протягом ХІХ – середини ХХ ст. з відверто проросійських позицій розглянуто в книзі А.Дикого [1105]. Автор переконує, що російський уряд не звернув уваги на “стихийне прагнення народних мас до возз’єднання (з Росією. – *І.Р.*)”, необхідно було спрямувати національно-культурну діяльність української інтелігенції в загальнодержавне русло, а не вдаватися до жорстких заборонних заходів. Вони тільки радикалізували українофільство на галицькому ґрунті, ідейним джерелом для якого стала Наддніпрянина. Для обґрунтування своїх поглядів А.Дикий не зупиняється перед перекручуванням фактів, коли, приміром, писав про бажання абсолютної більшості галичан об’єднатися з

Росією в XIX ст., про зустріч російської армії як визволителів у 1914 р. тощо [1105, с.46, 47, 49]. В узагальнюючій монографії з історії “Південної Русі” [1515] О.Смірнов стверджує, що “сам термін “Україна” й “українці” не мав історичних коренів у Галичині”, був привнесений ззовні. Галицьке українофільство в його інтерпретації постає передусім як результат свідомої діяльності імперських кіл Австрії, спрямованої проти Росії, а також недалекогоглядної політики російського царизму [1515, с.151–153].

Водночас у сучасній російській історіографії існують більш об’єктивні дослідження українського руху в руслі західних теорій націй і націоналізму. Так, у працях О.Міллера [1308–1316] процес утвердження новочасної української національно-політичної свідомості розкрито з модерністських позицій. Наддніпрянські українофіли перенесли центр своєї діяльності в Галичину, що сама не могла стати ініціатором і головною рушійною силою українського національного руху. О.Міллер переконаний, що саме призма суперництва проектів націй – “большой русской”, куди входили б велико-, мало- і білоруси, та української – найадекватніша для опису внутрішньої політики Російської імперії в національному питанні в XIX ст. Історія боротьби двох проектів національного будівництва в його розумінні – це не так шлях успіху українства, як ланцюг невдач російських асиміляторських зусиль [1368, с.197, 198]. Цю точку зору поділяє також Б.Міронов, який переконував, що власті не змогли ефективно перешкодити розвитку неросійських народів [1317, т.1, с.65].

Дослідженням національного питання у внутрішній політиці царизму XIX – початку XX ст. займався В.Дякін, що зібрав цінний архівний матеріал для аналізу українського руху в Росії [1124; 1125]. Учений писав про його демократичний характер, царські репресії вважав каталізатором радикалізації українофільських поглядів. Українське питання в Росії в кінці XIX – на початку XX ст. знайшло відображення в розвідці І.Міхутіної [1319]. На думку дослідниці, українське питання займало відносно скромне місце в ієрархії суспільно-політичних проблем Російської імперії до моменту її розпаду.

Політика імперії Романових у Східній Галичині на початку ХХ ст. і в роки Першої світової війни стала предметом дослідження О.Бахтуріної [991; 992] та М.Клопової [1212–1214], які побіжно торкнулися передумов її формування. В.Савченко писав [1478], що навіть на початку ХХ ст. існували різні варіанти національно-культурної еволюції галицьких русинів, причому розвиток у напрямку українізації й відокремлення уявлявся йому найменш можливою перспективою.

Більш об'єктивними і неупередженими, без національних стереотипів, хоч і порівняно малочисельними, є праці чеських, німецьких та австрійських істориків. Так, чеський історик М.Грох розробив загальну періодизацію національних рухів “малих націй” у Центрально-Східній Європі, що перебували під владою багатонаціональних імперій, були позбавлені власного правлячого класу і стійкої культурної традиції в ХІХ – на початку ХХ ст. Ця періодизація стала загальноприйнятною в сучасній вітчизняній історіографії [1081, с.53], охоплює три фази чи стадії: А) “наукову”, В) “національної агітації”, С) “масового національного руху” [1724–1730]. Український національний рух під владою сусідніх імперій – Габсбургів і Романових – “вписувався” в Грохівську типологію як “мала нація”, у “відродженні” якої провідну роль відіграла інтелігенція. Щоправда, за комуністичних часів М.Грох не включав у свої книги матеріал про національне відродження українців, але про українське питання згадано в його сучасних виданнях [1726].

Український національний рух у Галичині та Росії став предметом дослідження професора з Австрії А.Каппелера [1187–1194; 1734, 1735]. У галицько-українському русі, що був започаткований діяльністю “Руської трійці” під впливом слов'янських рухів у Габсбурзькій монархії і національного відродження на Наддніпрянській Україні, він виділив кілька течій: старорусинів, русофілів (москвофілів), українофілів-народовців. Праці А.Каппелера з історії українського руху сильно приклалися до зміни образу України на Заході. У Києві 2011 р. вийшла упорядкована А.Каппелером збірка, що містить статті дослідників, переважно з Австрії, Канади, Німеччини, США,

а також з України, об'єднаних темою формування модерної української нації [1601]. Віденський професор М.Мозер займається дослідженням мовної історії Галичини і Закарпаття під владою Австро-Угорщини, зокрема питання становлення української літературної мови [1321; 1609, с.8–54; 1755; 1756]. Виступаючи проти традиційного в українському мовознавстві погляду на “язичіє” як “штучно витворену мову в Західній Україні XIX ст.”, автор розглядає його як органічне явище, що стало певним кроком на шляху до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі [1601, с.111].

Австрійський історик Г.Біндер – автор дослідження про діяльність представництв галицьких партій (польських, українських, єврейських) в австрійському парламенті в 1897–1918 рр., у добу “переходу до масової політики” [1700; 1701]. Здобутками в німецькій історіографії стали праці К.Бахманна про галицький фактор у зовнішній політиці Австро-Угорщини і Росії напередодні Першої світової війни [1699], А.-В.Вендланд – про галицьке русофільство як консервативне крило національного руху галицьких русинів-українців, що відіграло важливу роль у процесі формування модерної української ідентичності [1018; 1792]. Дедалі більший інтерес до українського руху в Галичині виявляє англomовна історіографія. Так, у дослідженні британського вченого Е.Вілсона з модерністських позицій висвітлюється національний розвиток українців, що були названі “несподіваною нацією” [1022; 1794]. Він розглянув альтернативні можливості формування модерної національної свідомості, власної “вищої культури”, попри фінансову підтримку Москви більш органічною для галичан виявилася українофільська орієнтація. Американський славіст Ларрі Вулф висвітлює інтелектуальну історію Галичини як багатоетнічної австрійської провінції [1796].

В умовах незалежності України з середини 1990-х рр. вийшли друком узагальнюючі праці (Я.Грицака, К.Кондратюка, М.Кугутяка, В.Сарбея [1078; 1222; 1245; 1483] та ін.), що дало поштовх до розробки дискусійних проблем історії пiдавстрійської Галичини XIX – початку XX ст. Історію України в імперську добу і концептуальні засади українського руху висвітлює О.Рєєнт

[1462–1468]. Перший в Україні систематичний виклад традиційних і сучасних теорій націй та націоналізму, раніше з ідеологічних причин недоступних для українських читачів, зробив Г.Касьянов [1200]. Водночас побачила світ антологія, присвячена проблемам нації та націоналізму [1362]. Поряд з істориками, які тримаються традиційної концепції про давнє коріння української нації, що увійшла в навчально-педагогічну літературу (“примордіалісти”), виділилися “модерністи”, що вважають українську націю, як і всі інші нації, швидше модерним явищем [1082, с.58].

Український рух у сучасній історіографії уявляється не у формі єдино правильної національної лінії, а як результат складної, суперечливої взаємодії національно-політичних орієнтацій – австрофільської, полонофільської, русофільської (“москвофільської”), українофільської. Причому перші три орієнтації були складовими українського руху (а в деяких випадках – нереалізованими альтернативами), відображали перехідний стан у його розвитку. Поштовх для переосмислення національного відродження ХІХ ст. дала публікація Ф.Стеблієм “Слова перестороги” В.Подолінського – пам’ятки української політичної думки середини ХІХ ст. [1528]. Я.Дашкевич [1102] обстоював думку, що помилково, як це нерідко робиться в історичній літературі, “виникнення ідеї української незалежної державності відносити до кінця ХІХ ст. ...І Бачинський (Юліан, автор “України ірреденти”. – І.Р.), і Франко, і Міхновський – це не початок ідей українського незалежництва, а, навпаки, логічне завершення розвитку української суспільно-політичної думки, який вона пройшла у ХІХ ст.” [1101, с.304, 305].

Характерною рисою праць сучасних дослідників є багатоманітна картина історіописання – від описово-романтичної і традиційної позитивістської, з акцентом на безпосередню роботу з історичними джерелами, що розглядаються як “фотографічні” відображення минулої реальності, до модерністських підходів [1167, с.28, 74, 75]. Серед старшої генерації істориків український рух у південно-західній Галичині досліджують С.Макарчук (розвиток русофільства (“москвофільства”), етноніми українців у ХІХ ст. тощо) [1291–1295], Ф.Стеблій

(початковий етап національного відродження в Галичині, зокрема діяльність Товариства священиків у Перемишлі, “Руської трійці”, “весни народів”) [1526–1537]. У 1990-х рр. відбулися міжнародні конференції “Шашкевичіана”, опубліковано збірники [1666–1668], в яких підкреслюється всеукраїнське значення “Руської трійці”. Л.Зашкільняк розкрив ключову роль Львова у формуванні української науки в другій половині XIX ст., значення в національному русі М.Грушевського і наддніпрянських діячів [1160–1166, 1168]. Інтерес дослідників (Я.Ісаєвича, Є.Наконечного та ін.) [1177; 1178; 1352; 1583; 1672] викликала проблема утвердження в суспільній свідомості галичан сучасного етноніму “Україна” (“український”).

Я.Грицак [1071–1085] вважає з модерністських позицій національні характеристики (мову, історичну пам’ять та ін.) не такими, що існували самі по собі, були заданими наперед, а результатом свідомого і цілеспрямованого конструювання інтелектуальною елітою. “Руська трійця”, переконує він, запропонувала філологічне визначення нації, з акцентом на мовно-культурну єдність галицьких русинів і південно-західноукраїнських “малоросів”, особливий внесок у перемогу української ідентичності зробив соціалізм, передусім М.Драгоманов та І.Франко. Остаточна перемога української схеми пов’язувалася з діяльністю у Львові М.Грушевського. По суті, існувало декілька варіантів, як галицько-руська інтелігенція могла “вирізати” нові національні батьківщини з різноманітного й амбівалентного східнослов’янського простору, загальний баланс сил між національно-політичними орієнтаціями неодноразово змінювався. У новій франкознавчій розвідці (“біографії за характером і мікроісторії за жанром”) [1079] Я.Грицак розглядає постать видатного українського діяча під кутом зору співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей. Автор піддає критиці телеологію, намагання звести різні можливості розвитку історичних подій до єдиного варіанту, який зреалізувався. У збірці есеїв Я.Грицака [1081], що є продовженням виданого ним раніше нарисів історії України XIX–XX ст., стверджувалося, що перемогу “українського проекту” не було наперед визначено.

Вагомий внесок у дослідження національного руху під час революції 1848–1849 рр. зробив О.Турій [1587–1598]. Він обстоював думку, що галицька інтелігенція виявилася невідповідною до революційних подій. Ідея етнічної єдності русинів Галичини з “малоросами” Наддніпрянщини поширювалася серед населення краю, але для самоусвідомлення представників галицької інтелігенції було цілком достатнім, що вони русини, тобто не поляки, лояльні піддані цісаря й Австрії. О.Турій досліджував місце і роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців ХІХ ст. Народовський рух у Галичині став предметом розгляду в працях О.Середа, М.Мудрого, Б.Янишина та ін. О.Середа займався дослідженням раннього народовського руху в 1860-х рр. [1498–1511], що відіграв, за його словами, вирішальну роль у перенесенні елементів новочасної української ідентичності, сформованих до того часу на підросійській Україні, на галицький ґрунт. Народовці наближали галицькі мовні норми до загальноукраїнських, поширювали новочасну літературу та українську історичну свідомість у Галичині. О.Середа вважав діяльність ранніх народовців першим повноцінним (заснованим не на етнічній, а на власне національній свідомості) виявом українофільства в Галичині. Б.Янишин досліджував розвиток народовського руху в Галичині 70–80-х рр. [1674–1678; 1842], звернув увагу на інституалізацію політичної діяльності народовців, що завершилася створенням “Народної ради”.

М.Мудрий дослідив взаємини між народовцями і русофілами [1329; 1334; 1339; 1341], політичний аспект українсько-польських відносин у Галичині [1338; 1852]. Проаналізувавши вплив австрофільства на формування новочасної української національної свідомості [1327; 1333], М.Мудрий запропонував розрізнити поняття “австрорусинство”, “рутенство” і “австрофільство”, заперечував існування в краї концепції про окрему галицько-руську націю. Ті, хто через вузькість, провінціалізм свого світогляду або з політико-тактичних міркувань закликали керуватися інтересами “галицької-руської народності”, зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Полонофільська [1330; 1331;

1343; 1757], як і австрофільська орієнтації, розглядаються ним як елементи формування модерної національної свідомості, що проходило передусім через суперництво між власне українською (“малоруською”) і панруською, русофільською ідентифікаціями. Дослідник пропонує розрізняти поняття “українофільство”, що передбачало віднесення себе до загальноукраїнського простору, визнання етнічної спорідненості з Наддніпряниною, та “українство”. Під другим розуміється свідомість, посилена розумінням відповідальності за долю народу й готовністю її розділити спільно з наддніпрянцями [1333, с.498].

Наддніпрянсько-галицькі контакти знайшли відображення в біографічних нарисах про галицьких народовців [968; 989; 1006; 1370; 1409; 1657 та ін.]. Інтерес дослідників викликала діяльність заснованих народовцями товариств (“Просвіти”, Товариства ім. Шевченка, “Рідної школи” тощо), зокрема в розвідках І.Зуляка, Б.Савчука, В.Савенка та ін. [954; 955; 996; 1353; 1481; 1652 та ін.]. Однак для частини досліджень притаманний однолінійний характер, з елементами апологетики, що виявляється в ідеалізації і спрощеному трактуванні успіхів українських діячів на ниві “творення духовних основ нації”. Зокрема, в брошурі В.Пашука стверджується, що народовці стали на “шлях власного національного розвитку без будь-чиєї опіки”, на противагу їм, “ідею національної гідності і свободи москвофіли свідомо відкинули, а замість неї підняли ... ідею сервілізму й пошуку нового господаря” [1390, с.6, 7].

Для висвітлення українського руху в південно-західній Галичині, впливу російського чинника на суспільне життя краю важливе значення мають розвідки з історії русофільства (“москвофільства”). Переосмислення цієї течії на основі неупередженого аналізу архівних матеріалів почалося з другої половини 1990-х рр. у працях С.Макарчука, О.Сухого, О.Аркуші, М.Мудрого, О.Киричук, І.Орлевич, О.Середина та ін. [975; 1292; 1505; 1568; 1588 та ін.]. Світогляд, який в історіографії прийнято називати “москвофільським”, не вважається проявом спеціально “зрадницької” української позиції, це швидше був пошук національно-політичних орієнтирів у період переходу від

середньовічних до модерних уявлень про націю, від етнічної до національної ідентичності. Поняття “москвофіли”, наголошують автори, є виправданим лише стосовно невеликої групи діячів, що орієнтувалися не на всеруський простір, а власне на Росію. З’явилися також праці, в яких висвітлюється інституційний розвиток русофільського руху – діяльність Ставропігійського інституту, “Товариства імені М.Качковського” та ін. [1205; 1376; 1572; 1839 та ін.], біографії провідних русофілів [1224; 1372; 1393 та ін.], політика офіційної Росії щодо Галичини [1109; 1279; 1292; 1569].

Зусиллями І.Чорновола [1656–1660; 1860] та О.Аркуші [970; 971] – дослідників українського національного руху та українсько-польських стосунків у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. утвердилася теза про вирішальний вплив українсько-австрійсько-польського порозуміння 1890 р. (“нової ери”) на формування новочасної української національної свідомості. На думку І.Чорновола, “нову еру” слід трактувати як союз офіційної влади, поляків, наддніпрянських громад і галицьких народовців проти москвофілів (русофілів), у цьому контексті вона була успішною, бо саме в 90-і рр. народовський рух перетворився в самостійну політичну силу, тоді як москвофілство занепадало. Отримавши підтримку від владних структур, ідея “соборної” України зміцніла, що співпало в часі з “великою емансипацією” Галичини, втягненням у політику народних мас. Як наслідок, вважає дослідник, центр національного руху перемістився до Львова, а Галичина стала “українським П’ємонтom”. О.Аркуша стверджує про важливе значення “нової ери” передусім для внутрішнього розвитку галицько-українського руху, що пройшов через сповнений пристрастей етап ідейної трансформації, формування політичних партій.

Інтерес дослідників викликала історія українського парламентаризму в Галичині. І.Чорновол дослідив діяльність “Руського клубу” в Галицькому сеймі в другій половині XIX ст., подав біографії 199 українських депутатів (до 1914 р.) [1653; 1661; 1662]. О.Аркуша проаналізувала участь українських політичних сил у діяльності Галицького сейму на зламі XIX–XX ст., звернувши

особливу увагу на перебіг виборчих кампаній [963; 964; 969; 1826]. Серед досліджуваних проблем – утворення і діяльність українських партій наприкінці XIX – на початку XX ст.: Русько-української радикальної партії (Я.Грицака, М.Кугутяка, П.Шкраб'юка та ін.) [1077; 1246; 1291; 1676], Української національно-демократичної партії (В.Расевича та ін.) [974; 1458; 1459], Української соціал-демократичної партії (О.Жерноклеєва та ін.) [993; 1137; 1142], українського християнсько-суспільного руху [972; 1336], становлення партійно-політичної системи в Галичині [1570; 1571]. Наукову увагу в працях Р.Ковалюка, В.Качмара, В.Благого, І.Гурака привернув студентський рух у контексті поширення української національної свідомості [1094; 1202; 1216 та ін.]. Питання українсько-польських відносин та боротьби за єдність України XIX – початку XX ст. висвітлювалися в монографії Р.Симоненка і Д.Табачника [1512], що обстоювала тезу про “одвічну мрію українського народу” до возз'єднання.

Київський історик С.Єкельчик у монографії, виданій у Мельбурні 1994 р. [1129], зробив першу спробу проаналізувати історію українського руху другої половини XIX ст. з урахуванням новітніх західних теорій нації і націоналізму, що стали доступними в Україні після 1991 р. [1078, с.7]. Пізніше він, уже як канадський історик [1130; 1799], звернув увагу на механізм становлення сучасної української нації, зокрема діяльність українофілів-громадівців Наддніпрянщини другої половини XIX ст. У працях А.Заярнюка [1169; 1170; 1835] проаналізовано формування і розвиток сучасної національної і соціальної ідентичності українських галицьких селян на прикладі Самбірського округу в другій половині XIX – на початку XX ст. М.Рябчук аргументував тезу про незавершеність процесу формування модерної української нації за “стандартною” східноєвропейською моделлю в XIX ст. [1477]. І.Куций розкрив особливості сприйняття та інтерпретації національної історії в українській науково-історичній думці Галичини XIX ст. (до 1894 р.), проаналізував вплив синтетично-узагальнюючих праць на процес національної самоідентифікації місцевих русинів-українців [1249; 1250; 1847]. Утвердження модерної

української ідентичності в Галичині він вважав результатом перехресної дії і взаємодоповнення двох визначальних концепцій національної історії – русофільської та українофільської.

Вплив національного руху на Наддніпрянщині на розвиток української національно-політичної свідомості в Галичині висвітлювався в працях про Кирило-Мефодіївське товариство (Ф.Стеблія) [1530], діяльність громадівців у 1860–90-х рр. (С.Світленка, Л.Іванової, Р.Іванченко, М.Палієнко та ін.) [1171–1173; 1381; 1382; 1400; 1494–1497] та наддніпрянсько-українських політичних партій на зламі ХІХ–ХХ ст. (М.Кармазіної, С.Телешуна та ін.) [1195; 1575]. Взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами в ХІХ – на початку ХХ ст. досліджували Є.Нахлік та О.Федорук (вплив П.Куліша на розвиток українського руху в Галичині) [1357–1361; 1613], В.Бурдуланюк (наукові й культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянщиною кінця ХІХ – початку ХХ ст.) [1007–1012], В.Горинь (полеміку І.Франка з Лесею Українкою на сторінках журналу “Житє і слово” в 1896–1897 рр.) [1060; 1061]. Л.Качмар розкрила наддніпрянську політичну еміграцію в Галичині на початку ХХ ст. [1203; 1838]. М.Драгоманов і Галичина – тема бібліографічного покажчика, укладеного під науковою редакцією Л.Зашкільняка [1817].

Сучасні дослідники-мовознавці [1093; 1099; 1258; 1322; 1520 та ін.] звернули увагу на ключове значення питання мови, правопису і новочасної літератури в національному відродженні. Окремі аспекти теми розглядали автори праць про українську пресу [1046; 1120; 1243; 1248; 1665 та ін.], з історії населених пунктів Галичини, що були центрами національного руху [1064; 1180 та ін.]. Цінний матеріал почерпнуто з краєзнавчих розвідок про перебування відомих українських діячів на Гуцульщині [976–979], вшанування пам'яті Т.Шевченка в краї [980; 1403]. Для порівняння націотворчих процесів у сусідніх регіонах викликають зацікавленість дослідження про національно-культурний і політичний рух на Буковині (О.Добржанського) [1108; 1615 та ін.] та в Закарпатті (Ю.Жатковича) [1133; 1134 та ін.]. Наддніпрянсько-галицькі стосунки висвітлювалися в окремих публікаціях [1126; 1464; 1655 та ін.], у

збірниках конференцій “Україна соборна” [1602–1608] та ювілейних виданнях до річниць Акту злуки 1919 р. [1175; 1431].

Таким чином, у працях сучасників подій (до 1939 р.) і в діаспорній історіографії домінував примордіалістський підхід, сучасні європейські нації, включаючи українську, вважалися давніми спільнотами, національному самоусвідомленню в ХІХ ст. було надано телеологічного значення. Радянська історіографія з вульгаризованих марксистських позицій розглядала українську націю як результат розвитку капіталістичних відносин в економіці з середини ХІХ ст., національне питання вважала другорядним порівняно з класовим усвідомленням мас і соціальною боротьбою. Серед зарубіжних дослідників найбільший інтерес до українського руху в Галичині проявляли польські та російські історики, що піддавалися надмірному суб’єктивізму, уникали порівняльних досліджень у національній проблематиці. Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства знайшло відображення в українській діаспорній і зарубіжній історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. у руслі західних наукових теорій нації та націоналізму.

В умовах національно-державної незалежності й демократизації суспільного життя після 1991 р. виникли можливості для ретельного опрацювання науковцями джерельного матеріалу і переосмислення політичної історії краю австрійського періоду. Історичне минуле Галичини ХІХ ст. у сучасних розвідках постає крізь призму формування новочасної української національно-політичної свідомості, що розглядається в контексті перехресної дії австрофільської, полонофільської, русофільської та власне українофільської орієнтацій. Історична наука в незалежній Україні зробила помітний поступ у вивченні інституційної історії національного руху, але досі не розкрито механізм та особливості процесу самоусвідомлення галицьких русинів як невід’ємної частини української нації, роль у ньому наддніпрянсько-галицьких взаємин.

1.2. Джерельна база

Першоджерела, використані в дисертації, умовно поділено на кілька груп: 1) наукові, публіцистичні й художні твори тогочасних діячів; 2) документи культурно-освітніх і політичних організацій; 3) джерела особового походження – приватне листування, мемуарна література, щоденники, автобіографії; 4) періодичні й неперіодичні видання; 5) документи правоохоронних органів. В основу дослідження покладено неопубліковані архівні документи в Україні та за кордоном, значну частину з яких вперше введено в науковий обіг, що зберігаються передусім у Львові й Києві, а також в Івано-Франківську й за межами України – в Перемишлі, Кракові, Варшаві (Польща), Кошицях, Пряшеві (Словаччина), Москві (Росія). Найбільш цінні джерела почерпнуто з архівних і бібліотечних установ м. Львова – Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДАЛ України) та Львівської національної наукової бібліотеки (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України, зокрема відділу рукописів ЛННБ.

У 362-ому фонді ЦДАЛ України, що охоплює біографічні матеріали, документи службової, суспільно-політичної і творчої діяльності К.Студинського, знаходяться його рукописи та оригінали праць. К.Студинський займався вивченням взаємовідносин українських діячів Галичини й Наддніпрянської України, чорнові матеріали дослідження зберігаються в архіві. Свій творчий задум – написати узагальнюючу монографію з історії взаємин галицьких і наддніпрянських українців у XIX – на початку XX ст. К.Студинському, на жаль, не вдалося довести до кінця, але він зробив вагомий внесок у дослідження теми. Зокрема, в справах 94, 95, 96, 97 названого фонду є рукописи і машинопис праці К.Студинського “Перші зв’язки України з Галичиною” про наддніпрянсько-галицькі взаємини, переважно через листування й обмін літературою в 1830-х – на початку 70-х рр. [55–58]. У спр.99 цього ж фонду міститься рукопис статті К.Студинського про культурне життя Галицької Русі в 1830–1840-х рр. [60].

Особливу увагу К.Студинський приділив дослідженню наддніпрянсько-галицьких стосунків на особистому рівні в 60-х рр. XIX – на початку XX ст. Так, у спр.74 зберігається рукопис та оригінали брошури “До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873” (1906 р.) [51], у спр.77 – брошура К.Студинського, в якій вміщено листи його тестя, відомого народовського діяча А.Вахнянина до П.Куліша в 1869 р. [52]. Рукопис і стаття про стосунки А.Вахнянина з П.Кулішем у 1869–1870 рр., а також його коротка біографія зберігаються в спр.87 [54], а в спр.100 – матеріал про стосунки з краєм київського театального діяча С.Карпенка в 1865–1868 рр. [61], спр.102 – про члена Полтавської громади А.Йоніна та його взаємини з галичанами [63]. Рукопис статті “Зв’язки Василя Білозерського з Галичиною” знаходиться в справі 101 [62]. Стаття про В.Білозерського була опублікована в журналі “Наша культура” в останньому (8/9) номері за 1936 р., але часопис перестав виходити, завершення статті, де йшлося про контакти з галичанами, зберігається в архіві (спр.101) [1176, с.201].

К.Студинський опублікував на початку XX ст. кореспонденцію Я.Головацького в 1835–1862 рр. (у двох томах), до якої вмістив передмову. Підготовчі матеріали до збірника зберігаються в спр.150 [78]. Досліджуючи листування наддніпрянців і галичан у XIX ст., вчений опрацював першоджерела, частина з яких, що готувалася до друку, знаходяться в архівних справах фонду (справи 177 і 178 – переписка громадського діяча у Станиславові М.Бучинського [80; 81]; спр.182 – кореспонденція П.Куліша до братів Олександра, Осипа і Володимира Барвінських [83]; спр.184 – листи різних осіб до М.Драгоманова [84], спр.187 – переписка М.Драгоманова з українським студентським товариством “Січ” у Відні [85]; справи 339 і 470 – листи М.Лисенка до галичан [86; 87]; спр.83 – листування між закарпатським діячем О.Духновичем і Я.Головацьким [53], спр.157 – листи Я.Головацького до різних осіб [79] тощо).

Працюючи над темою дослідження, К.Студинський зробив виписки з галицьких часописів 1860–70-х рр. Так, інтерес викликають зроблені ним

огляди публікацій у народовських часописах “Мета” (1863–1865 pp.) [65; 66], “Нива” і “Русалка” (1865–1866 pp.) [67; 68], “Русь” (1867 p.) [69–71], “Правда” (1867–70-і pp.) [72; 73; 77], у русофільській газеті “Слово” (1861–1866 pp.) [64], що виходили у Львові, а також у петербурзькому журналі “Основа” [74]. Виписки й нотатки до праці “Галичина й Україна”, яку готував К.Студинський, увійшли до справ 141 і 142, звідки почерпнуто інформацію про стосунки між українськими діячами обабіч Збруча [75; 76]. У спр.98 знаходяться рукописні спогади К.Студинського “Мої зв’язки з Україною в pp. 1885–1905” [59], де описано його першу поїздку на Наддніпрянську Україну 1887 p., перебування “на студіях” у Києві в 1894–1895 pp., участь в урочистому відкритті пам’ятника І.Котляревському в Полтаві 1903 p. та ін. Спогади К.Студинського опублікувала сучасна дослідниця У.Єдлінська [1128, с.227–294], уривки з них друкувалися в газеті “Руслан”.

Особливу цінність для дослідження становлять архівні справи з ф.309 ЦДІАЛ України (Наукове товариство ім. Шевченка). Зокрема, спр.1790 – це рукопис спогадів І.Пулюя, датований 1908 p., у яких висвітлюються його багатолітні товариські стосунки з П.Кулішем [27]. Серед матеріалів фонду – переписка відомих науковців і громадських діячів обабіч Збруча: спр.2336 – листи до галицького історика Д.Зубрицького від професора Московського університету, уродженця Полтавщини О.Бодянського, братів Якова та Івана Головацьких [35], спр.2337 – листи московського вченого М.Погодіна до Д.Зубрицького та І.Вагилевича [36], спр.2244 – листування Д.Зубрицького з О.Бодянським [28], спр. 2294 [32] і 2295 [33] – кореспонденція Я.Головацького з українофобами К.Говорським та С.Гогоцьким, спр. 2296 – листи П.Куліша до Я.Головацького в 1861–1866 pp. [34], спр.110 (оп.2) – переписка Я.Головацького з О.Бодянським у середині 60-х – на початку 70-х pp. [45]. Контакти з наддніпрянськими громадянами підтримував професор Львівського університету Омелян Огоновський, що знайшли відображення в листуванні: спр.2378 – переписка з ним М.Драгоманова [37], спр.2379 – П.Куліша [38], спр.2380 – М.Лисенка [39], спр.2382 – В.Антоновича та П.Житецького [40],

спр.2383 – О.Кониського, А.Кримського і М.Кропивницького [41], спр.2384 – І.Нечуя-Левицького [42], спр.2385 – О.Кониського, Олени Пчілки та ін.) [43].

Серед матеріалів фонду НТШ зберігаються справи про активізацію наукових контактів, обмін літературою між Галичиною і Наддніпрянською Україною наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: спр.140 [22], 153 [23], 155 [24], 954 [26] тощо. Листування між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. міститься в справах 2272 (листи М.Коцюбинського до В.Гнатюка) [29], 2273 (листи дружини П.Куліша Олександри Куліш, більш відомої як Ганна Барвінок, до В.Гнатюка) [30], 2284 (листи Г.Хоткевича до В.Гнатюка) [31], 2410 (листи Ганни Барвінок до І.Пулюя) [44] та ін. Уявлення про розвиток українофільства на галицькому ґрунті, зокрема про збір коштів на вшанування пам'яті Т.Шевченка на початку 1890-х рр., дають матеріали спр.359 [25].

Для аналізу досліджуваної теми почерпнуто інформацію з деяких інших фондів ЦДАЛІ України: ф.180 (Головна руська рада, м.Львів) – відомості про розвиток національного руху в Галичині періоду “весни народів” (спр.1, 2, 21 – про ідейні засади і діяльність Головної руської ради [12, 13, 15], спр.38 – про підготовку видання у Львові “Енеїди” І.Котляревського [17] тощо); ф.196 (Політичне товариство “Руська рада”, м.Львів) – про політичну організацію русофільського спрямування (спр.7, 18, 114 та ін.) [19–21]; ф.348 (Товариство “Просвіта”, м.Львів) – про ідейно-організаційний розвиток “Просвіти” (спр.848, 6790) [49, 50], привітання М.Лисенка з 35-річчям творчої діяльності та іменування В.Антоновича почесним членом товариства (спр.58) [46] та ін.; ф.514 (Театральне товариство “Українська бесіда”, м.Львів) – про вплив наддніпрянських діячів на розвиток українського театру у Львові (спр.2, 5, 7 та ін.) [88–90]. Наддніпрянсько-галицькі зв'язки знайшли відображення в особистих фондах українських громадських діячів Галичини М.Павлика (ф.663) та В.Шухевича (ф.735). Так, у ф.663 знаходиться листування М.Павлика з М.Драгомановим (спр.181) [91], П.Кулішем та його дружиною (спр.204) [92], у

ф.735 – листи до В.Шухевича від Ф.Вовка, Б.Грінченка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки та ін. (спр.4, 6, 9, 16) [94–97].

Матеріали, що дають уявлення про переслідування російським царизмом діяльності громадівців-українофілів на Наддніпрянщині та про їхні епістолярні зв'язки з Галичиною, зберігаються у фондах (274, 294, 317, 320, 419, 707 та ін.) Центрального державного історичного архіву України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). Так, у спр.536 274-ого фонду містяться донесення про українофільську пропаганду “київських сепаратистів”, стосунки редакції журналу “Киевская старина” з галичанами [3], у спр.102 і 147 294-ого фонду – про цензурні заборони української літератури в Росії [4; 5]. У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м.Київ) окремі справи у ф.57 [1; 2] висвітлюють особливості розвитку українського руху Наддніпрянщини на зламі ХІХ–ХХ ст.

У Державному архіві Львівської області (ДАЛО) містяться поліцейські донесення (ф.350) про український рух у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема про видання народовських часописів “Нива” і “Русь” [101], русофільську та українофільську діяльність [102–104]. Окремо хотілося б виділити повідомлення владних структур про поїздку до Галичини українського історика В.Антоновича 1880 р., що знаходяться в спр.4912 [105]. Фонди Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) викликають інтерес матеріалами про розвиток українофільства на Прикарпатті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [98–100].

Для аналізу досліджуваної проблематики особливо цінними є матеріали відділу рукописів ЛННБ ім.В.Стефаніка. Так, у ф.36 (Головацький Я.) зберігаються переписані власноруч Я.Головацьким у 30–40-х рр. ХІХ ст. твори нової української літератури з Наддніпрянщини: І.Котляревського (од. зб.777, 778, 779) [250–252], Т.Шевченка (од. зб.789) [258], Г.Квітки-Основ'яненка (од. зб.773, 774) [247; 248], О.Бодянського (од. зб.763, 859) [238; 261], Л.Боровиковського і Є.Гребінки (од. зб.764) [239], М.Костомарова (од. зб.765, 766) [240; 241], Є.Гребінки і П.Куліша (од. зб.767) [242], Є.Гребінки, П.Гулака-

Артемівського та ін., уміщені в окремому зошиті творів “малоросійських письменників” (од. зб.768) [243], П.Гулака-Артемівського (од. зб.769) [244], А.Метлинського (од. зб.782) [254], М.Петренка (од. зб.785) [255], С.Писаревського (од. зб.787) [256], В.Забіли (од. зб.771, 772) [245; 246], рукописна копія фольклорної збірки М.Максимовича “Малороссийские песни” (од. зб.737) [237] тощо.

Серед матеріалів ф.36 можна знайти різнобічну інформацію, що висвітлює участь Я.Головацького у громадському житті краю: його листування з відомими наддніпрянсько-українськими і російськими діячами (П.Кулішем, П.Лукашевичем, І.Срезневським, Ф.Лебединцевим, С.Громекою та ін.) [228; 230; 231; 233–235], спогади [259; 260], конспекти лекцій [236] та ін. Особисті фонди М.Шашкевича та І.Вагилевича в ЛННБ ім. В.Стефаніка значно менші за обсягом. Так, у ф.19 (І.Вагилевич) збереглися виписки І.Вагилевича з творів нової української літератури – І.Котляревського, Є.Гребінки, А.Метлинського (Могили) та ін. [199]. Серед матеріалів фонду – листи І.Вагилевича до М.Максимовича (од. зб.53) [200]. У ф.142 (Шашкевич М.) почерпнуто відомості про зацікавленість лідера “Трійці” альманахом “Ластівка”, виданим Є.Гребінкою 1841 р. (од. зб.3, 38) [264; 266], копіювання Я.Головацьким творів українських письменників (од. зб.19, 39) [265; 267].

Особливу цінність для дослідження має ф.11, що містить біографічні матеріали, родинне листування, творчі матеріали родини Барвінських, представники якої (Володимир, Олександр та Осип Барвінські) брали активну участь у народівському русі. Зокрема, збереглася переписка галицьких і наддніпрянських діячів останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., частину якої Олександр Барвінський опублікував у місцевій пресі. До галицьких адресатів писали листи відомі українські громадські діячі з Наддніпрянщини: В.Антонович, Б.Грінченко, М.Грушевський, М.Драгоманов, О.Кониський, М.Костомаров, М.Коцюбинський, П.Куліш, М.Лисенко, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, Леся Українка, Г.Хоткевич, М.Комаров, А.Кримський, І.Липа, В.Боровик, І.Рудченко (Білик, брат Панаса Мирного), І.Стешенко,

В.Мальований, В.Мова, К.Михальчук, В.Вовк-Карачевський, К.Арабажин, Є.Тимченко, В.Симиренко, І.Шраг та ін. [113–133; 135–142; 146; 163; 165–179; 189–194; 196; 198 та ін.].

Серед тогочасних українських діячів найбільш повно збереглося листування з братами Барвінськими О.Кониського. Крім листів особистого характеру, матеріали названого фонду містять кореспонденцію до галичан від наддніпрянських часописів – редакції журналу “Киевская старина”, газети “Одесский вестник” [134; 188; 195]. У ф.11 зберігаються також листи Олександра і Володимира Барвінських до наддніпрянських громадівців Ф.Вовка, П.Куліша та ін. [155; 156; 186], переписка між собою відомих галичан і наддніпрянців [143–145]. Брати Барвінські та їх сучасники, услід за “Руською трійцею”, займалися копіюванням творів наддніпрянських авторів, передусім Т.Шевченка (як і розвідок про нього), П.Куліша [150; 151; 153; 154]. Інтерес викликають також оригінали статей наддніпрянських громадівців, що надсилалися в Галичину для публікації (М.Драгоманова, В.Антоновича та ін.) [157–159], архів журналу “Правда” [180–185].

У ЛННБ ім. В.Стефаника зберігаються особисті фонди відомих українських діячів Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, у ф.160 містяться виписки М.Павлика з журналу “Киевская старина”, поезій Т.Шевченка [275; 276], ф.154 – кореспонденція з О.Партицьким наддніпрянців О.Кониського, П.Куліша, М.Лисенка, Б.Грінченка, О.Русова та ін. [268–272], листування українських діячів обабіч Збруча [273; 274], ф.34 – листи до В.Гнатюка від М.Коцюбинського, М.Лисенка, І.Нечуя-Левицького, Лесі Українки, О.Катренка, Олександри Куліш (Ганни Барвінок), Г.Хоткевича, А.Кримського та ін. [220–227]. Окремі сюжети для висвітлення теми почерпнуто з особистого фонду А.Петрушевича (ф.77) [263], львівських фондів бібліотеки НТШ (ф.1) [106–109] та бібліотеки “Народного дому” (ф.2) [110–112].

У ф.29 звернуто увагу на наукові розвідки М.Возняка – відомого літературознавця, історика, професора Львівського університету:

неопублікована стаття про перше знайомство з творчістю Т.Шевченка в краї [208], статті про зв'язки галицьких і наддніпрянських діячів – П.Грабовського та І.Франка [201], І.Нечуя-Левицького й І.Пулюя [202], І.Франка з наддніпрянцями [205], про контакти з галичанами М.Коцюбинського [206], М.Кропивницького [207; 209] та М.Старицького [204], Франкові характеристики М.Драгоманова [203] тощо. У цьому ж фонді зберігаються копії листів між наддніпрянцями і галичанами, зроблені М.Возняком для наукового опрацювання: В.Білозерського до редакції “Правди” [211], Б.Грінченка до редактора львівського журналу “Дзвінок” [213] та редакції “Зорі” [214], Ф.Вовка до І.Франка [212], Олени Пчілки до редакції часопису “Зоря” у Львові [217], до Івана й Ольги Франко [216], Лесі Українки до подружжя Франко [218], різних осіб до О.Кониського [215] та ін.

Першоджерела, що відображають ідейний вплив Наддніпрянщини на формування новочасної української національно-політичної свідомості в Галичині, розвиток наддніпрянсько-галицьких взаємин, знаходяться у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України (м.Київ). У ф.3 (Франко І.Я.) зберігається об'ємна добірка листування національного ідеолога І.Франка, що включає листування не лише його, а й відомих наддніпрянських і галицьких діячів між собою [277–285]. Епістолярій Франкової спадщини частково розміщений у вільному доступі на сайті Львівського національного університету ім. І.Франка (www.franko.lviv.ua). Крім того, опрацьовано фонди Я.Головацького (ф.104) [294–313], М.Павлика (ф.101) [293], Омеляна Огоновського (ф.108) [314–316], О.Бодяньського (ф.99) [291; 292], М.Драгоманова (ф.26) [287–289], О.Кониського (ф.77) [290], М.Грушевського (ф.122) [317], Б.Грінченка (ф.130) [318], О.Барвінського (ф.135) [319] та ін., звідки почерпнуто інформацію про особисті взаємини українських діячів Наддніпрянщини і Галичини в ХІХ – на початку ХХ ст.

Відомості про наддніпрянсько-галицькі взаємини зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (м.Київ): у ф.22 (Костомаров М.) – листи до українського історика та його

вдови А.Костомарової від галичан В.Барвінського, Я.Головацького, О.Терлецького та ін. [326–330], у ф.10 (Архів ВУАН) – копії статей науковців [321–325], зокрема М.Костомарова, де зроблено огляд творів, написаних “малоросійською” мовою, включаючи розвідки галицьких авторів, у ф.112 (“Киевская старина”) – повідомлення про передплату журналу за межами Росії, зв’язки з редакцією галичан і буковинців [333–337], ф.114 (Товариство “Просвіта”) – відгуки наддніпрянських діячів про народовське товариство “Просвіта” у Львові, національний рух у Галичині [338–340] тощо.

Для більш глибокого аналізу теми дослідження залучено джерельну базу, що зберігається в зарубіжних архівах – Польщі, Словаччини і Росії. Так, у Державному архіві Російської Федерації у Москві (ГАРФ, Государственный архив Российской Федерации) ф.109 містить документацію “секретного архіву” III відділення про боротьбу царизму проти українофільства [1820, с.9, 11, 12]. Зокрема, використано агентурні записки [350; 352], листи Я.Головацького про російські впливи в Галичині та слов’янському світі, написані після його виїзду до Росії [351; 353] та ін. Із фондів Архіву актів нових (ААН) у Варшаві використано праці польського вченого, громадсько-політичного і державного діяча Л.Василевського про становище Галичини, розвиток українського національного руху та українсько-польських відносин у XIX – на початку XX ст. [355–357], матеріали про діяльність соціал-демократів [358, 359] тощо. У відділі рукописів Національної бібліотеки у Варшаві містяться рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка, що після Другої світової війни опинилися в Польщі [1821], у т. ч. протоколи засідань “Просвіти” у Львові в останній третині XIX ст. [367–369], листи польською мовою перемишльських діячів М.Левицького та І.Снігурського [370] та ін.

У відділі рукописів бібліотеки Ягеллонського університету зберігаються листи П.Куліша до польського письменника і громадського діяча І.Крашевського в 1882 р. [372; 835], відомості про зв’язки польських діячів з українським рухом [373; 374]. У колекціях Наукової бібліотеки Польської академії мистецтв і Польської академії наук (PAU–PAN) у Кракові

зацікавленість автора викликали вирізки статей з польських газет, де висвітлювалося українське питання та стосунки між галицькими русинами і поляками [375; 376], матеріал про розвиток українського театру в Галичині [377]. Окремі сюжети з обраної теми містять фонди Державного архіву в Кракові, зокрема про ставлення до українського питання польських соціал-демократів [360], особливості революційних подій 1848 р. у Галичині [363] тощо. У Державному архіві в Перемишлі почерпнуто інформацію про розвиток національного руху першої половини ХІХ ст. [364–366]. Архів Перемишльсько-Варшавської архідієцезії УГКЦ у Перемишлі (до 2007 р. – бібліотека) містить літературу, що видавалася місцевим Товариством греко-католицьких священиків. Інформація про особливості національного руху на Закарпатті (Карпатській Русі), зв'язки місцевих русофілів з Галичиною виявлена в архівах Словаччини – Державному архіві в Кошицях [378], Державному архіві в Пряшеві [379] та Архіві Греко-Католицького Архієпископства в Пряшеві [380; 381].

Особливу роль для утвердження ідеї української національної єдності, новочасної національно-політичної свідомості в Галичині відіграли вчені й письменники, праці яких використано в дослідженні. Зокрема, звернуто увагу на народознавчі розвідки в галузях фольклористики й етнографії, мовознавства, історії, що сприяли утвердженню в суспільній свідомості самотності та етнічної єдності українських (“руських”, “малоруських”) земель по обидва боки Збруча. Серед наукових праць у Галичині першої половини ХІХ ст. були фольклорно-етнографічні дослідження, опрацьовані автором переважно в ЛННБ ім. В.Стефаніка [418; 419; 552; 553 та ін.], частина з них вийшла передруком у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. [424, 470 та ін.]. Ідея єдності русько-українського простору обабіч Збруча висвітлювалася в дослідженнях не лише галицьких, але й наддніпрянських науковців перших десятиліть ХІХ ст. [410; 476; 477; 479; 524 та ін.]. Крім наукових розвідок, поширювалися твори нової української літератури з Наддніпрянщини [461; 468; 498 та ін.], що дали

поштовх для творчої діяльності першої хвилі галицьких “будителів” на ниві народознавства [426; 454; 456; 482; 549 та ін.].

Безперечно, найбільший інтерес дослідників викликала діяльність “Руської трійці”. Від часу виходу в світ “Русалки Дністрової” фольклорно-літературний альманах “Трійці” перевидавався декілька разів [501–503 та ін.]. Причому на перше перевидання книжки в Києві 1950 р., що започаткувала нову українську літературу в Галичині, пішло, за влучним висловом шашкевичезнавця М.Шалати, “не менше зусиль, ніж їх затратила “Руська трійця” в 1836 р.” [1666, с.12]. Неодноразово виходили передруком твори М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького та їх послідовників, що вводили народнорозмовну мову в літературу [491; 517; 542; 543 та ін.]. Процес підготовки “Русалки Дністрової” відображено у збірнику документів і матеріалів [401]. Літературна і наукова продукція діячів на ниві національного відродження, що вийшла в світ у Перемишлі 1830–1860-х рр., міститься в збірниках перемишльського відділу Об’єднання українців у Польщі [449; 469].

У роботі використано праці наддніпрянських діячів, що зробили вагомий внесок в обґрунтування національної самобутності та єдності українців по обидва боки австро-російського кордону: М.Максимовича [471–475; 511; 621], М.Костомарова [462–464], В.Антоновича [408, 409], М.Драгоманова [441–448], М.Грушевського [429–436] та ін. Найбільш узагальнена праця В.Антоновича з історії Галичини (“Історія Галицької Русії”) [455] за його життя й аж донині, на жаль, не видавалася. По суті, це був конспект лекцій, прочитаних нелегально для української молоді в середині 80-х рр. XIX ст. [1160, с.31], частину університетських “викладів” В.Антоновича в перекладі на українську мову подала львівська газета “Руслан” 1908 р. [407]. Особливий (хоч і неоднозначний) вплив на національний рух у Галичині мала діяльність П.Куліша – автора численних публікацій у місцевих часописах та двох публіцистичних брошур, виданих у Львові [466; 467]. Праці наддніпрянсько-українських вчених і письменників інформували російську громадськість про

Галичину, її структуру населення, мову, історію, політичне становище тощо [439; 492 та ін.].

Уявлення про єдність русько-українського простору, власні ідейні погляди дають твори галицьких діячів другої половини XIX – початку XX ст. Тенденції розвитку національно-політичного руху підавстрійських русинів під час “весни народів” відобразив В.Подолінський у брошурі “Слово перестороги” польською мовою 1848 р., що довгий час залишалася в рукопису. Вона була перевидана Ф.Стеблієм, що назвав В.Подолінського “першим речником політичної незалежності України” в Галичині [496; 497]. Серед тогочасних праць українофільського спрямування варто виділити творчий доробок І.Франка, що в молодому віці був прихильником соціалізму [526–540 та ін.], Д.Танячкевича (Ф.Чорногори) [494], В.Навроцького [516], Олександра Барвінського [411–413], С.Качали [500; 547], М.Павлика [489], О.Терлецького [518; 519] та ін. Русофільські погляди відкрито висловлювали в своїх творах галицькі вчені та громадські діячі А.Петрушевич [554], Б.Дідицький [438, 484], Я.Головацький [425; 450] тощо. Водночас про національну єдність русинів-українців обабіч Збруча наголошували “русини польської нації” – генерація осіб із подвійною (польсько-руською) ідентичністю [556].

Еволюцію української національної ідеї в суспільній свідомості галичан дають змогу простежити опубліковані документи українських культурно-освітніх і політичних організацій у XIX ст. Серед джерел, що характеризують процес політизації національного руху, використано протоколи засідань і книгу кореспонденції Головної руської ради 1848–1851 рр. [384], матеріали Собору руських вчених у Львові 1848 р. [386], діяльності місцевих руських рад на території Перемишльської єпархії, Надсяння в 1848–1850 рр. [385], програми русофільської “Русской рады” [397, 399], народовської Народної ради та галицько-українських політичних партій на зламі XIX–XX ст. [403], Кирило-Мефодіївського товариства в Києві [387–390] тощо.

Цінну інформацію почерпнуто з джерел особового походження, передусім приватного листування між галицькими і наддніпрянськими діячами

в ХІХ ст. Особливий внесок у публікацію переписки галичан і наддніпрянців зробив К.Студинський. Великий інтерес викликає опублікована ним кореспонденція Я.Головацького середини 1830-х – початку 1860-х рр. у двох частинах [587; 588], де вміщено матеріали про листування з Я.Головацьким П.Лукашевича, І.Срезневського, М.Маркевича, П.Куліша та ін. У “Записках НТШ” К.Студинський опублікував кореспонденцію Д.Зубрицького в 1840–1853 рр. [649], включаючи п’ять листів від М.Максимовича. Водночас вийшло друком листування галицьких і наддніпрянських діячів у 1862–1884 рр. [648], що мало стати основним джерелом для написання аналітичної частини роботи, яку К.Студинському так і не вдалося реалізувати. Авторами кореспонденції до галичан виступили близько 30 наддніпрянців.

Значну цінність має листування галицьких адресантів з російським істориком М.Погодіним, опубліковане в збірнику [642], зокрема 28 листів Д.Зубрицького, 11 листів І.Вагилевича, два листи Я.Головацького, п’ять листів С.Шеховича. Багатолітню переписку Я.Головацького з О.Бодянським опублікував Ф.Савченко [620; 646]. Крім того, надруковано сім листів до О.Бодянського від галичан І.Вагилевича, Д.Зубрицького, бібліографа І.Левицького та ін. [598]. Листування І.Вагилевича з О.Бодянським, П.Лукашевичем, І.Срезневським, М.Погодіним міститься в додатках до книги М.Возняка, присвяченої 100-річчю “Руської трійці” [1043]. М.Возняк у додатку до статті помістив листи Д.Зубрицького до М.Максимовича (1839–1841 рр.) [1029, с.96–100]. Кілька листів І.Вагилевича до М.Максимовича надрукував В.Данилов [576], а листи Я.Головацького до М.Максимовича та П.Лукашевича – В.Науменко [627]. Перебування харківського вченого І.Срезневського в Галичині 1842 р. знайшло відображення в 64-му листі, опублікованому в книзі подорожніх заміток [645]. Окремі сюжети про національний рух у краї відображено в листах М.Гоголя до М.Максимовича [641].

Кореспонденція галицьких і наддніпрянських діячів досліджуваного періоду друкувалася в місцевій пресі на початку ХХ ст. Найбільшу увагу привернуло листування П.Куліша: у львівській газеті “Руслан” надруковано

дев'ять його листів до О.Партицького в 1866–1868 рр. (частину кореспонденції між ними, що вийшла також окремою брошурою) [583; 614], 13 листів Омеляна Огоновського до П.Куліша в 1889–1891 рр. [601]. 16 Кулішевих листів Омеляну Огоновському на зламі 80–90-х рр. XIX ст. опублікував М.Возняк у київському журналі “Життя й революція” [573]. К.Студинський здійснив публікацію в “Руслані” та окремим виданням листів А.Вахнянина до П.Куліша в 1869 р. [561], пізніше надрукував переписку П.Куліша та І.Пулюя (всього – 83 листи) протягом 1870–1886 рр. [615]. Висвітлюючи взаємини П.Куліша з галицькими діячами, К.Студинський вмістив кореспонденцію Я.Головацького, Кулішеві листи до редакції львівського часопису “Мета” в 1863 р., Д.Танячкевича в 1869 р., К.Сушкевича в 1882 р. тощо [651].

І.Франко надрукував у “Киевской старине” листування П.Куліша з В.Барвінським у першій половині 1871 р. [623], а на сторінках “Записок НТШ” – 12 Кулішевих листів до братів Володимира та Олександра Барвінських 1870–1871 рр. [661]. Переписка наддніпрянських громадівців з редакцією львівського “Діла” побачила світ у газеті “Руслан”: М.Старицького, І.Нечуя-Левицького, М.Комарова, В.Мови та ін. [593; 595; 605; 607; 610 та ін.]. Газета публікувала листи до редакції “Правди” І.Рудченка [596], кореспонденцію між собою галицьких народовців, що висвітлювала характер наддніпрянсько-галицьких контактів (А.Вахнянина, О.Партицького, О.Барвінського та ін.) [582; 613 та ін.]. Кілька листів В.Антоновича та О.Барвінського (1891, 1900, 1901 рр.) проливають світло на політику “нової ери” [586; 597]. Лист В.Білозерського до О.Партицького 1867 р. опубліковано в часописі “Світ” [594], К.Студинський подав також переписку Ф.Вовка з О.Барвінським [622].

Публікацією кореспонденції українських діячів по обидва боки австро-російського кордону займався М.Возняк. 37 листів П.Куліша до М.Павлика, написаних протягом 1892–1896 рр. (окремі листи – без дати), містяться в додатку до праці М.Возняка [572]. М.Возняк опублікував 19 листів до галичан наддніпрянського громадівця О.Русова [568]. Зусиллями дослідника побачила світ переписка з галичанами українських письменників І.Нечуя-Левицького (36

листів до І.Белея, І.Франка, Н.Кобринської та ін.) [569], П.Грабовського в 90-х рр. XIX ст. (листи до І.Франка, В.Лукича, М.Павлика та ін.) [599]. М.Возняк надрукував 13 листів І.Франка до О.Кониського в 1884–1885 рр., що охоплювали період Франкової участі в редагуванні журналу “Зоря” [574], переписку одеського громадівця М.Комарова з редакціями галицьких часописів “Діло” і “Зоря”, І.Франком та ін. [565].

Окрему сторінку в дослідженні наддніпрянсько-галицьких контактів у XIX ст. становить кореспонденція видатного українського громадського діяча і вченого М.Драгоманова. “Без докладного простудіювання життя й діяльності Драгоманова, – стверджував М.Возняк, – не можна ні писати історії “Молодої України”, ні українського політичного життя в 70–90 рр. в Галичині...” [584, с.155]. Найбільш тісні товариські стосунки М.Драгоманов мав з М.Павликом, сім томів їх переписки (1876–1895 рр.) останній видав на початку XX ст. [632–638]. І.Франко видав у двох томах листи М.Драгоманова до себе та “інших” протягом 1881–1895 рр. [578; 579]. Переписка І.Франка і М.Драгоманова була перевидана в 1928 р. [617]. Упорядники доповнили Франкову збірку неопублікованими раніше листами, що охоплюють період 1877–1895 рр. Нове перевидання епістолярної збірки двох видатних українських діячів вийшло в 2006 р. [616].

Заходами М.Павлика опубліковано листування М.Драгоманова з галичанами М.Бучинським (1871–1877 рр.) [631], Д.Танячкевичем (1876–1877 рр.) [600], Т.Окуневським (1883–1895 рр.) [630], Н.Кобринською (1893–1895 рр.) [629]. М.Драгоманов листувався в 1872–1877 рр. з В.Навроцьким, їх переписку опублікували М.Возняк і К.Студинський [571; 650]. Водночас опубліковано листи М.Драгоманова до галичан Ю.Яворського, О.Борковського, К.Паньківського, О.Макарушки, Омеляна Огоновського [624; див. також 560; 608; 609; 639]. Окремим виданням як додаток до “України ірреденти” побачила світ переписка Ю.Бачинського з М.Драгомановим [558; 559; 640]. Недруковані листи М.Драгоманова галичанам Я.Окуневському, М.Павлику, І.Белею, І.Франку, Н.Кобринській та ін. опублікував М.Возняк [584]. Він же надрукував

відповідь М.Драгоманова рецензентові “Діла” на свої “Австро-руські спомини” в 1890 р. [566], а також його переписку з О.Барвінським та О.Кониським [567]. Галицька тематика знайшла відображення в опублікованій 1937 р. у Варшаві за редакцією Р.Смаль-Стоцького переписці М.Драгоманова з Київською “старою громадою” [557].

Сталінський погром українства на радянській Україні на довгі роки зупинив публікацію драгоманівської переписки, що отримала новий імпульс у незалежній Україні. На сторінках “Записок НТШ” 1997 р. побачили світ маловідомі листи М.Павлика до родини Драгоманових [577]. Вийшла друком переписка між М.Драгомановим і галицьким радикалом Р.Яросевичем наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст. [652–654]. Збірник документів і матеріалів про життєвий шлях і багатогранну діяльність М.Драгоманова, вшанування його пам’яті вийшов 2001 р. у Львові [391]. “Автожиттепис” М.Драгоманова, ілюстрований світлинами, опубліковано 2009 р. у Києві [699]. Упорядники визнали, що поза увагою залишилася “надзвичайно інформативна група документів – листування Михайла Петровича” [699, с.76]. Полеміка М.Драгоманова і Б.Грінченка щодо української національної справи знайшла відображення в збірнику 1994 р. [427]. Документальна частина збірника складається з двох частин – “Листи з України Наддніпрянської” Б.Грінченка і “Листи на Наддніпрянську Україну” М.Драгоманова, у яких містилося чимало згадок про Галичину. Полемічні “листи” друкувалися й раніше, в кінці XIX – на початку XX ст. [428; 443; 444].

Серед наддніпрянських діячів, що підтримували листовні стосунки з галичанами, була Леся Українка [656; 657]. Епістолярна спадщина І.Франка опублікована в 50-томному виданні його творів (т.48–50) [658–660], містить відомості про зв’язки з наддніпрянцями. Неодноразово публікувалася кореспонденція М.Коцюбинського з галицькими діячами: В.Гнатюком у 1914 р., з яким він листувався понад 14 років [589], М.Возняком [1027, с.167–202]. Епістолярні зв’язки з Галичиною відображено у збірниках “Листи до Михайла Коцюбинського” [602], “Листи” М.Лисенка [591; 592]. 22 “невідомі” листи

М.Лисенка до галичан вийшли в світ у “Записках НТШ” 1993 р. [585]. Нещодавно почалося видання листів П.Куліша в 10-ти томах, творчість якого в радянські часи замовчувалася [590]. Вибрані Кулішеві листи з’явилися 1984 р. у діаспорі [564], окремі з них були написані до галицьких адресатів. У 1997 р. вийшов збірник документів і матеріалів про життя та діяльність В.Антоновича [402], де надруковано його листування, мемуари тощо. Крім того, використано переписку відомого вченого, громадського діяча кінця XIX – початку XX ст. К.Студинського, що зберігається в ЦДІАЛ України, частину листів відібрано для публікації в збірнику [655]. Окремим виданням надруковано листи М.Грушевського до К.Студинського після 1894 р. [611], М.Грушевського у львівський період його діяльності [618; 619].

Помітний інтерес викликає мемуарна література, що дає уявлення про характер і динаміку взаємин між галичанами та наддніпрянцями. Серед галичан другої половини XIX – початку XX ст. залишили спогади народовські діячі О.Барвінський [669–671], А.Вахнянин [674], Є.Олесницький [702–705] та ін. У додатку до першої частини спогадів О.Барвінський помістив листування з М.Лисенком і П.Кулішем, а другу – завершив невеликими споминами про М.Лисенка, з яким познайомився 1867 р. у Львові, та листами від нього. “Його спогади – це соборницька національна візія розвою українського руху” [670, с.12], – писалося у передмові до книжки О.Барвінського, перевиданої в 2004 р. Нещодавно вийшли друком третя і четверта частини мемуарів “Спомини з мого життя”, повний текст яких побачив світ уперше [671]. Спогади А.Вахнянина були видані посмертно К.Студинським у 1908 р. На жаль, автор писав їх на схилі віку і не встиг завершити (довів лише до 1874 р.). У спогадах Є.Олесницького матеріал обривається 1897 р., передчасна смерть не дала змоги їх завершити. Спогади кілька разів передруковувалися, останнє перевидання вийшло у Львові 2011 р. з ґрунтовними примітками, коментарями, покажчиками тощо [705].

Цінну інформацію для дослідження почерпнуто зі спогадів галицьких діячів: народовця Т.Реваковича [701; 707], радикала К.Трильовського [712],

свідчення сучасників про І.Франка [693]. Автор “України irredent-и” Ю.Бачинський залишив короткі спомини про своє недовге спілкування з М.Драгомановим: особисту зустріч у Відні 1891 р. і переписку в 1894 р. [672]. Митець, письменник і публіцист К.Устиянович – автор споминів [713], що містять інформацію про поширення російського панславізму, особисті враження від участі в громадському житті Галичини. Сам К.Устиянович, син відомого поета Миколи Устияновича, еволюціонував від панславізму до українського патріотизму. Серед діячів русофільської орієнтації залишив спогади Б.Дідицький [709], що розкрив розвиток національного руху в Галичині з позицій “племенного единства со всѣмъ прочимъ русскимъ міромъ” [709, ч.І, с.6].

Свій погляд на досліджувану проблему міститься у спогадах українських діячів Наддніпрянщини. Інформацію про перше знайомство і контакти М.Драгоманова з Галичиною дають його “Австро-руські спомини (1867–1877)” [691 та ін.]. Спогади М.Грушевського висвітлюють зв’язки з галичанами, що почалися ще до приїзду до Львова в 1894 р. [680]. Громадський діяч, меценат української культури Є.Чикаленко був автором спогадів [716; 717], у яких розповів про своє перебування в Галичині та знайомство з І.Франком, М.Косом, К.Паньківським, С.Федаком та ін. У “Споминах про давнє минуле” історика і громадського діяча Д.Дорошенка [686] висвітлювався період становлення українського національного руху на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. (до 1914 р.). Спогади одного з лідерів Революційної української партії (далі – РУП), пізніше – Української соціал-демократичної спілки М.Галагана [676; 677] містять відомості про його поїздку до столиці Галичини восени 1907 р., контакти з місцевими діячами, зокрема з соціал-демократом Л.Ганкевичем. У спогадах громадсько-політичного діяча, письменника і науковця О.Лотоцького [697] містилися згадки про Галичину, взаємини з крелянами наддніпрянських українофілів. До 150-ліття від дня народження Ф.Вовка в 1997 р. вийшла документальна збірка [405], в якій надруковано його спогади, що частково стосуються Галичини.

Ідейні погляди галицьких і наддніпрянських діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знайшли відображення в щоденниках та автобіографіях. Так, “Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.” В.Антоновича містять коротку інформацію про перебування наддніпрянського історика в Галичині протягом березня – травня 1880 р. [664]. Цікавий матеріал почерпнуто з щоденника М.Грушевського, що охоплював київський період 1886–1894 рр., до його приїзду в Галичину [681], та з автобіографії [679]. Автобіографія М.Драгоманова [690] висвітлювала його взаємозв’язки з Галичиною, де видатний український діяч уперше побував у 1873 р. “Автобіографічна замітка” М.Драгоманова і “Додаток” до неї, російськомовні оригінали яких зберігаються в ЦДІАЛ України (ф.663), уперше були опубліковані М.Павликом у 1896 р. [392], пізніше кілька разів перевидавалися [391; 692 та ін.]. У виданні 2009 р. “Михайло Драгоманов: автожиттєпис” [699] містяться також “Австро-руські спомини” і спогади “Два учителі”, бібліографія М.Драгоманова. Щоденник О.Кістяківського, одного з лідерів київської “Старої громади” [694] охоплює період 1874–1885 рр. – напередодні і перше десятиліття після Емського указу.

Цінний матеріал про Галичину та діяльність українофілів очима російського суспільства дають “подорожні листи” В.Кельсієва [678], що подорожував краєм у 1865–1866 рр. (вони публікувалися в петербурзькій газеті “Голось”). “Листи” В.Кельсієва були перевидані в 1976 р. за кордоном прихильниками “русского единства”. Щоденник міністра внутрішніх справ Росії П.Валуєва, автора сумнозвісного циркуляру 1863 р., що хронологічно охоплює 1861–1876 рр., дає уявлення про ставлення офіційної влади до українофільства [683]. У цілому ознайомлення з листуванням і мемуарною літературою сприяло усвідомленню духу історичної епохи безпосередньо через сприйняття й переживання конкретних людей, сучасників подій.

Важливим джерелом інформації є періодичні й неперіодичні видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Галицька преса почалася виданням першої української газети “Зоря Галицка” у Львові (1848–1857 рр.), під час “весни народів” виходили також часописи “Dnewnyk ruskij” (“Дневникъ

руській”), “Новини” і “Пчола”, але вони були недовговічними. Історичне тло досліджуваних подій допоміг відтворити “Галичо-руській вѣстникъ” – урядовий часопис для галицьких русинів (1849–1867 рр.), що виходив спочатку у Львові, а з 1850 р. – у Відні як “Вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы”. Видавнича діяльність у Галичині значно активізувалася в останній третині ХІХ ст. Народовські видання “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.), “Русь” (1867 р.), “Правда” (1867–1898 рр., з перервами, до виходу “Діла” – провідний орган народовців), “Діло” (з 1880 р.), “Зоря” (з 1880 р., перейменована в 1898 р. у “Літературно-науковий вістник”), “Батьківщина” (з 1879 р.) та ін. давали уявлення про належність галицьких русинів до самостійної української нації обабіч Збруча. У народовській пресі регулярно публікувалися твори наддніпрянських письменників, загальноукраїнський характер мали львівські журнали “Правда” і “Зоря”.

Русофільська преса в Галичині – газети “Слово” (1861–1887 рр.), “Русская рада” (1871–1912 рр.), “Галичанинъ” (1893–1913 рр.) тощо, як правило, використовувала макаронічне “язичіє”. Складовою українського руху в краї були “русини польської нації” – особи з двоступеневою русько-польською ідентичністю, що мали власну пресу. Зокрема, увагу привернув часопис “Siolo” у Львові, “присвячений справам народним українсько-руським”, що друкувався польською мовою в 1866–1867 рр. Інформацію про національний рух дають галицькі видання, що займалися поширенням української національно-політичної свідомості в маси: календарі “Просвіти”, що регулярно видавалися у Львові [917; 918 та ін.], “Руська історична бібліотека” – серія праць з української історії, здебільшого в перекладах (1886–1904 рр.) [459 та ін.]. На сторінках “Записок НТШ” (з 1892 р.), “Літературно-наукового вістника” (з 1898 р.), що виходили у Львові до 1939 р., періодично друкувалися не лише ґрунтовні наукові дослідження, а й джерела з історії наддніпрянсько-галицьких зв’язків ХІХ – початку ХХ ст.

Інтерес до національного руху в Галичині виявляла українська преса Наддніпрянщини. Усупереч цензурним переслідуванням у Росії, інформація про наддніпрянсько-українські видання і навіть примірники часописів поширювалися в краї: літературно-науковий місячник “Основа”, що виходив у Петербурзі в 1861–1862 рр., політична і літературна газета “Кіевскій телеграфъ” у 1875–1876 рр. (окремі статті, що друкувалися в газеті, вийшли окремим виданням) [413], історико-етнографічний і літературний журнал “Кіевская старина” в 1882–1906 рр. Цікаву інформацію про національний рух під кутом зору співвідношення “Галичина – Наддніпрянщина – Росія” можна почерпнути з тогочасної російської періодики – журналів “Москвитянинъ” (1841–1856 рр.), “Русский вѣстникъ” (1856–1887 рр.), “Вѣстникъ Европы” (1866–1918 рр.), “Русская старина” (1877–1918 рр.), “Галицко-русскій вѣстникъ” (1894 р.) та ін. Питання наддніпрянсько-галицьких взаємин знайшли відображення в періодичних виданнях “Україна” і “За сто літ”, що виходили під редакцією М.Грушевського в Києві в 1920-х рр.

Таким чином, джерельну базу роботи склали насамперед неопубліковані документи вітчизняних і зарубіжних архівів, найбільш цінні з них зберігаються у Львові та Києві, а також наукові, публіцистичні й художні твори тогочасних діячів, їхня кореспонденція, мемуарна література, періодична преса тощо. Особливе значення мають джерела особового походження, що не можуть претендувати на цілковиту об’єктивність і точність, однак вдало, колоритно, з перших вуст передають дух історичної епохи через сприйняття й переживання конкретних осіб. Залучений у процесі дослідження масив першоджерел характеризується достатньою повнотою і репрезентативністю. Найбільшу увагу для подальшого дослідження обраної теми необхідно звернути на Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка, відділ рукописів ЛННБ ім. В.Стефаника та ЦДІАЛ України, що містять особисті фонди лідерів національного руху та українських національно-культурних і політичних організацій ХІХ – початку ХХ ст. (листування, власні матеріали та ін.).

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади роботи

XIX ст. трактується у сучасній українській історіографії як доба національного “відродження” або “пробудження”. У самій назві цього терміна міститься основна ідея: десь в історичному часі існувала нація, яка внаслідок несприятливих історичних умов занепала і прагне “відродитися”, це явище отримало назву “синдром сплячої красуні” [1198, с.70, 71]. Примордіалістська версія історії національного руху (“примордіальний” означає “прадавній”, “споконвічний”) в дусі наукової концепції М.Грушевського стверджує, що вже в епоху раннього середньовіччя східнослов'янські племена сформували окремий руський, тобто український народ, який мав власну державу – Київську Русь. Однак після її розпаду український народ не зникає, а перебуває в бездержавному стані. Національний рух у XIX ст., з точки зору примордіалістів, був процесом “пробудження” чи “відродження” (передусім культурно-національного) українського народу після багатовікового занепаду, аналогічно до того, що проходив у часи, які передували Хмельниччині [1367, с.5].

В основі примордіалістської течії – теза про прадавні корені й “природність” сучасних націй [1601, с.15, 16]. Відповідно до цього кожна людина як особистість несе в собі протягом усього життя почуття спорідненості з членами етнічної групи чи нації, почуття, корені якого – у місці народження, кровних зв'язках, релігії, мові та стилі міжособистісних і суспільних взаємин. Усе це “природне” для людини, закорінене в її підсвідомості, а не з'явилося внаслідок раціональної діяльності. Ця версія є домінуючою в сучасному українському суспільствознавстві. Існує декілька варіантів примордіалізму (соціально-біологічний, соціологічний), близькими до примордіалістських є концепції, які називають “переніалізмом” (від слова “постійний”, “вічний”, “довічний”) [1177, с.17, 22]. Своєрідна переоцінка поглядів у західній гуманітарній науці відбулася з середини 80-х рр. XX ст., зокрема з появою праць авторитетних дослідників Б.Андерсона, Е.Гобсбаума та

ін., що завдали серйозного модерністського удару по інтелектуальних позиціях примордіалізму [1053, с.6, 303].

“Модерністська” школа виступає проти некритичного використання терміну “національне відродження”, більш влучно було б сказати “період націотворення”. “Якщо йдеться про “національне відродження”, то мається на увазі, що нація, яка відроджується, вже існувала як нація, – стверджує Г.Касьянов у книзі “Теорії нації та націоналізму”. – Тоді виникає питання, які параметри підтверджують її уявне існування в минулому: культурні, політичні, географічні, релігійні? Якщо виходити з того, що нації і націоналізм – явище модерного часу..., то існування “націй” (в модерному розумінні цього слова) в минулому стає проблематичним, як і термін “національне відродження” [1200, с.85, 224]. Альтернативою цьому терміну, який варто брати в лапки, підкреслюючи тим самим його умовність, учений вважає термін “націотворення”, оскільки і за змістом, і за формою українське “національне відродження” було саме творенням нації, і суб’єктивний чинник мав вирішальне значення для “започаткування” цього процесу” [1200, с.295]. Дослідження Г.Касьянова стало першим в Україні систематичним викладом західних теорій нації і націоналізму, взяло на себе роль провідника і тлумача у лабіринті доволі складної наукової проблеми [1410, с.43].

Сучасні історики-модерністи схильні вважати, що національні характеристики – мова, історична пам’ять, територія проживання, народні традиції – не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діячами в модерну добу [1085, с.77]. Виникнення націй і націоналізму – не фатальна закономірність, а, значною мірою, випадковість, наслідок збігу цілої низки суб’єктивних (які переважали) та об’єктивних чинників, починаючи з другої половини XVIII ст. Нація є продуктом модерної епохи, що супроводжувався такими явищами, як капіталізм, Промислова революція, секуляризація суспільної свідомості тощо. Наявність нації свідчить про модерність відповідної спільноти. Модерністів умовно можна поділити на дві “інтелектуальні школи”. Перша робить наголос на економічних передумовах

виникнення націй, у той час як друга більше уваги приділяє політичним та ідеологічним аспектам націотворення. Однією з модерністських версій була українська радянська концепція, за якою нація виникла в середині XIX ст. в результаті розвитку капіталістичних відносин. Взірцем для наслідування, вважають модерністи, стала європейська модель нації, що відтворювалась і відтворюється в різних варіантах в усьому світі [1200, с.82].

В основному, розбіжності між модерністами та примордіалістами стосуються співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі націотворення і, відповідно, питання про те, які з них стають вирішальними для існування нації. Уявна “модерністсько-примордіалістська, суб'єктивістсько-об'єктивістська” теорія, що могла б мати універсальне застосування, навряд чи можлива на практиці [1200, с.90, 91, 339]. Водночас, за словами австрійського професора А.Каппелера, авторитетного дослідника в галузі націології, “за останні роки висловлено сумніви щодо абсолютизації формули “конструкція або винайдення нації”, з якою виступили модерністи. Вони вважали націю “не творінням, так би мовити, природи, а уявленою конструкцією, яку винайшли декілька інтелектуалів...”. Однак очевидно, що “будівничих нації не можна просто винайти, щоб вони з'явилися, потрібен запас культурних, здебільшого етнічних, традицій та накопичені протягом століть колективні спогади, ... архітектори (нації. – *I.P.*) змушені використовувати готову цеглу, щоб звести національну будівлю, побудувати націю” [1601, с.16].

Варіант схеми, у якій примордіалістські аргументи співіснують з модерністськими, запропонував діаспорний дослідник І.Лисяк-Рудницький. Він вважав поняття “народ” (“етнічна одиниця”) і “нація” (“політична”) не тотожними, що означають суспільні явища різного “віку”. Народ, або етнічний колектив, за І.Лисяком-Рудницьким, – це “сукупність певних об'єктивних прикмет”, основа, “підбудова”, на якій формується нація, що “спирається на свідому волю її членів” [1270, с.11, 12]. Щодо становлення української нації, було виділено три фази: княжофеодальну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII–XVIII ст.) та модерну (вона починається з національного

відродження XIX ст.). У розвитку державності України, як і інших “неісторичних націй”, І.Лисяк-Рудницький вбачав брак тяглості, дисконтинуїтет. Така перерва в “національній” історії виникла не тільки після ліквідації “козацької України” в останній третині XVIII ст., а й після Люблінської унії 1569 р. [1266, с.145; 1270, с.18, 21]. Саме з Люблінською унією вчений пов’язував кінець середньовічної доби і початок “ранньоновітньої” (до кінця XVIII ст.) та власне “новітньої” історії, у рамках якої відбулося “національне відродження” [1265, с.43].

І.Лисяк-Рудницький дав класичне визначення, що “центральна проблема в новітній українській історії – це постання нації, перетворення етнічноромовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту” [1266, с.147]. Для цього, на противагу княжій і козацькій добі, вживався термін “модерна українська нація”. Відсутність “принципової різниці між модерними націями і етнічно-політичними спільнотами, які існували раніше”, зауважив також Я.Ісаєвич [1178, с.3]. “Головним фактором утворення нації” він вважає “події тисячолітньої давності, а не політичний рух кінця XIX ст., який сприяв консолідації, але аж ніяк не започаткував її” [1177, с.19, 21, 22]. Відомий науковець і громадсько-політичний діяч першої половини XX ст. В.Старосольський у книзі “Теорія нації” писав, що будь-яка нація має об’єктивні характеристики, які, однак, є “тільки чинниками”, що в конкретно-історичних умовах XIX століття “помогли національній свідомості витворитися, а разом се форми та символи, в яких вона (нація. – *I.P.*) проявляє себе” [1521, с.230, 260]. Отже, якщо з *нацією* дослідники пов’язують етап свідомого будівництва національних держав і національних культур, то поняття *народу* означає реальну основу, що уможливила постання нації [1469, с.51].

Елементи примордіалістської версії узгоджуються з модерністською в теоретичній конструкції про два різні типи націй – “домодерні” й “модерні”, що дає можливість “вписати” українську історію (як історію становлення нації) в європейський контекст. Відповідно, коли йдеться про формування “модерної” української нації, слід аналізувати історичні процеси в XIX–XX ст., коли ж

ідеться про “домодерну” чи “ранньомодерну” націю – мова має йти про XVI–XVII ст. Церковні рухи і козацькі війни кінця XVI–XVII ст. є “українською” аналогією загальноєвропейського процесу виникнення нової форми колективної ідентичності – національної свідомості, а національне відродження XIX ст. – її трансформації відповідно до нових умов та поширення цієї свідомості серед мас [1071, с.5; 1200, с.282]. Національне відродження України XIX ст. – частина більш загального процесу, що характеризувався поступовим переходом від середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими політичними правами та економічною свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви) [1078, с.14, 15].

Процес творення модерної української нації відбувався під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва, Французької революції 1789–1794 рр., романтизму. “Начало народне проломало собі дорогу ажъ за французької революції 1789 року, – писав часопис галицьких народовців “Мета” в 1863 р., – проломало воно собі дорогу зъ запада...” [859, с.210]. У середньовічні часи простолюди проживав ізольовано у своїх місцевостях і пов’язував самоідентифікацію передусім з конфесійною приналежністю або підданством панові, монархові. Ліквідувавши владу монарха і старої аристократії, Французька революція поклала початок епосі формування ідеї національної держави, що базувалася на славнозвісному принципі Дж.Мадзіні: “кожній нації – (своя) держава”. Носієм національної самобутності оголошувався увесь народ, а не панівна верства (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалась у королі, династії: “держава – це я”). Серед глобальних подій у суспільно-політичному житті людства, що сприяли політичному оформленню націоналізму, можна відзначити Американську революцію (Декларація про незалежність 1776 р., Конституція США 1787 р.). Подібно до Французької революції, прикладом для інших національних рухів стала боротьба поляків за їхні національні права, що розгорнулася після поділів Польщі в останній чверті XVIII ст. [1482, с.3, 4].

Коли говорять про ХІХ ст. як “епоху націоналізму”, то під словом “націоналізм” у широкому значенні розуміють ідеологію, націлену на утвердження націй і національних держав [1197, с.228, 232]. У новітній західній літературі, присвяченій націоналізму, утвердилося два розуміння нації: якщо в західноєвропейській моделі роль “національного ядра” відіграє рівність політичних прав (“громадянська” модель нації), то у східній, включаючи українську, така роль відводиться мові й народним звичаям (“етнічна” модель) [1195, с.199; 1196, с.83]. У відповідності з визначенням британського вченого Е.Сміта, нація – це колектив людей, що “має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів” [1518, с.23]. “...Нація і націоналізм, – писав він (1995 р.), – залишаються єдиною реальною основою для вільного товариства держав у сучасному світі” [1516, с.205]. На фундаментальному рівні Е.Сміт розглядає націю як “духовну спільноту громадян”, а націоналізм – як форму “політичної релігії” зі своїми символами (прапор, гімн, герб та ін.) [1517, с.15, 133].

Дослідники виділяють об’єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису – особливості поведінки, мови, фольклору та ін.) і суб’єктивні ознаки існування кожної конкретної нації, в їх числі є домінантні, характерні саме для цієї нації чи груп націй. Однак не існує “рецепту”, що визначає чітке співвідношення згаданих чинників, універсальна, “вичерпна” дефініція нації неможлива з огляду хоча б на відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного феномена [1601, с.16, 17]. Наприклад, серед “об’єктивних” характеристик єдності нації мова стає малопродуктивною, коли йдеться про швейцарців (усередині єдиної нації існують чотири рівноправних мови), бельгійців (дві мови), канадійців (дві мови), і, навпаки, англійською мовою розмовляють принаймні у шести незалежних державах, населення яких вважає себе окремими націями, іспанською – у двадцяти тощо. Серби і хорвати, англійці й американці, німці й австрійці, більшість народів Центральної і Південної Америки, арабського світу, хоч і розмовляють однаковими мовами,

становлять різні нації. Не менш сумнівною є й інша “об’єктивна” характеристика – територіальна, коли йдеться, приміром, про євреїв, що не мали спільної території проживання аж до 1948 р., до утворення держави Ізраїль [1200, с.40, 41].

Утім, існує одна суб’єктивна ознака, яка є, за словами Г.Касьянова, “вирішальною для існування нації ... у модерному розумінні цього слова. Різні дослідники називають її по-різному: “колективною солідарністю”, “почуттям спільності”, “щоденним плебісцитом”, “національною свідомістю” тощо, тобто йдеться про самоусвідомлення певної спільноти, яка знаходить своє вираження в терміні “нація” [1200, с.54, 55]. Отже, визначальним для нації є не вибір певних ознак, а суб’єктивне відчуття її членами приналежності до однієї спільноти. Не випадково авторитетний фахівець з питань націології Б.Андерсон характеризує націю як “*уявлену* (виділено автором. – *I.P.*) спільноту”, яка є генетично обмеженою (не може бути рівнозначною людству) і суверенною (прагне отримати повну свободу і незалежність). Причому нація як спільнота, незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, завжди сприймається як братерство [956, с.23–25]. Українська нація, якщо користуватися терміном Б.Андерсона, була типовою “уявленою спільнотою” – перш ніж її реальні обриси з’явилися у політичному житті, їх витворив у своїй уяві інтелект національної еліти [1404, с.15].

Власне, через визнання проблематичності погляду на націю як на об’єктивну реальність, вважає Я.Грицак, пролягає водорозділ “між старою і новою науковими парадигмами”. Різниця між “своїм” і “чужим”, “нами” й “ними” не в останню чергу залежить від того, хто і як цей поділ уявляє або як про це пише [1073, с.14]. Серед критеріїв розрізнення національності як групи людей, що мають одну чи більше спільних рис, історик П.-Р.Магочій називає “певні спільні об’єктивні елементи”: окрему територію (але не обов’язково державу), спільну мову, спільність історичної традиції, релігії, культурних цінностей, етнографічних рис. Однак найважливішим є “не наявність чи відсутність усіх чи деяких вищезгаданих рис, а, радше, усвідомлення членами

групи факту наявності цих рис”, тобто суб’єктивний фактор [1285, с.17, 18]. П.-Р.Магочій стверджує про наявність двох типів націоналізму: насадженого державою (*state-imposed nationalism*) і натхненого інтелігенцією (*intelligentsia-inspired nationalism*). Особливий вплив на національне “пробудження” мали ідеї німецького філософа Й.Гердера [1283, с.75, 76; 1284, с.306–308].

Розглядаючи процес становлення модерної української нації, слід звернути увагу на ключове поняття – “національної свідомості”. Національна свідомість – це насамперед *уявлення про себе*, як про *національну* спільноту, про *націю*. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти, усвідомлюючи її особливі відмінні риси, можна стверджувати факт існування національної свідомості. Формування національної свідомості не було фатально детерміноване “історичною необхідністю”, романтично-націоналістична теза про те, що “покоління українського народу мріяли про незалежність і державність” є ідеологічним стандартом. Крім того, процес національного самоусвідомлення не був безперервним і розвивався не лише по “висхідній” лінії: у ньому спостерігалися паузи, періоди зворотного розвитку. Розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко розрізняти ідентичність інтелігенції (яка піддається хоча б приблизному аналізу) й ідентичність мас (яку принаймні до епохи статистики і соціології проаналізувати важко, майже неможливо через обмеженість відповідних джерел) [1200, с.283, 284].

Отже, у формуванні поняття “українська нація” відіграли важливу роль “об’єктивні” ознаки, але в їхньому суб’єктивному втіленні, через національне самоусвідомлення. Провідну роль у національних рухах традиційно відіграє інтелігенція, що взялася до національного “пробудження” [1288, с.10]. Враховуючи несприятливі обставини (багатовікову територіальну роз’єднаність етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель, відсутність стандартизованої української літературної мови тощо), “будителям сплячої нації” в XIX ст. фактично довелося не стільки відроджувати, скільки заново конструювати її в уже якісно нових термінах, починаючи з головного –

формування уявлення про себе як про націю, становлення національної свідомості в новочасному розумінні цього поняття, фактично – з творення “уявленої спільноти”, а не з її “відродження” [1200, с.262, 263, 295]. Видатний англійський дослідник проблем націй та націоналізму Е.Гелнер вбачав суть націоналізму в “нав’язуванні високої культури суспільству, в якому раніше серед більшості, а часом і всього населення панували культури низькі” (кодифікація народнорозмовної мови, розвиток національної літератури і культури тощо. – *I.P.*) [1096, с.29, 93, 94].

Сучасні дослідники на аналітичному рівні розрізняють етнічну ідентичність і національну свідомість (яка є передусім політичною чи політизованою). Етноси – давніші колективні утворення, під етнічною свідомістю передбачається розуміння індивідом власної приналежності до певної спільноти на рівні антитези “Ми–Вони”. Людина здатна на імунну реакцію щодо чужорідних культурних символів і цінностей, але цього замало для рефлексії свого “я”, усвідомлення спорідненості з певною культурою. Параметрами розрізнення виступають об’єктивовані культурні ознаки – одяг, мова, обряди, вірування тощо. Натомість національна свідомість полягає у самоусвідомленні рефлексивного характеру на рівні “Я–Сутність”, що можливо лише при наявності “високої” національної культури (зі стандартизованою мовою, “високим” мистецтвом, філософією, літературою тощо). Як правило, дослідник національного відродження XIX ст. стикається не з чистими моделями свідомості, а з перехідними формами між етнічною та національною свідомістю [1408, с.505; 1506, с.200, 201]. Якщо етнічна група співставляє себе з іншими і має усвідомити, ким не є в етнічному відношенні, то нація мусить визначитися стосовно самої себе [1076, с.102].

Національне усвідомлення приходило до галицької інтелігенції в XIX – на початку XX ст. поступово, що підтверджує листування тогочасних діячів. Так, народовський діяч В.Навроцький писав М.Бучинському 12 квітня 1869 р., що галичани всюди, де тільки можна, презентують себе: “я не поляк”, замість того, щоб сказати: “я русин, ... дати ся пізнати, що я русин” [648, с.375].

Складовою формування сучасної української нації в Галичині стала зміна етноніму: нова самоназва “українець”, “український” витіснила стару – “русин”, “руський”. Національне відродження не варто уявляти у формі єдино правильної української національної лінії, а як результат складної і суперечливої взаємодії різних національно-політичних орієнтацій, серед галичан – австрофільської, полонофільської, русофільської та українофільської. Поступово утвердилася і перемогла власне українська модель національного розвитку, усвідомлення української соборності, єдності підавстрійських русинів із Великою Україною, що перебувала під владою Російської імперії [1333, с.498].

Порівняльні дослідження національних рухів у Центрально-Східній Європі виявили, що існують паралелі у процесі формування так званих “недержавних” (“неісторичних”) націй, які в ХІХ ст. не мали своєї державності та стійкої культурної традиції з опорою на власну літературну мову, не зберегли репрезентативної провідної верстви як носія політичної свідомості. Серед подій, що позначили перехід до нової історичної епохи в останній третині ХVІІІ ст., були ліквідація козацької автономії, запровадження кріпацтва на Лівобережжі й Слобожанщині, завоювання чорноморського узбережжя і колонізація Півдня, поділи Польщі і перехід підвладних їй українських земель до Росії (Правобережжя) та Австрії (Галичина) [1261, с.33; 1265, с.43]. В історіографії є різні думки стосовно того, що вважати верхньою межею відродження, за словами І.Лисяка-Рудницького, “українського ХІХ століття”, що “охоплює час приблизно 130 років” [1267, с.197]: 1914 р., коли почалася Перша світова війна (*І.Лисяк-Рудницький*); 1917 р., що пов’язано з початком Української національно-демократичної революції (*В.Сарбей*); 1921 р. (*О.Реснт*), який висловив думку, що не можна розривати “цілісний процес нагромадження потенціалу української революції та, власне, його реалізацію у ході визвольних змагань 1917–1921 рр.” [1462, с.9].

Як бачимо, точно визначити завершальну хронологічну межу національного відродження непросто, бо не існує чіткого вододілу між

світовою війною і революцією в Україні. Перша світова війна 1914–1918 рр. відкрила нову добу у світовій історії – зникнення з карти Європи династичних імперій і появи нових національних держав (деякі з них здобули незалежність раніше – Греція, Бельгія, Румунія, Болгарія, Сербія та ін.) з республіканським правлінням, у яких етнічні кордони більш-менш збігалися з політичними [1078, с.102]. “Безперервний і всесторонній підйом” у розвитку українського руху (І.Лисяк-Рудницький) розпочався з 1890-х рр., що дає підстави виокремити зазначений відрізок історичного часу як окремий специфічний період. Українська інтелігенція на межі століть досягла самодостатнього ступеня політичної організованості, “в цей період, – стверджує Ю.Левенець, – найдоцільніше досліджувати ... джерела формування та еволюції тих інтелектуальних сил, які творили українську державницьку ідеологію” [1251, с.11].

Періодизація національного відродження ґрунтується на трифазній моделі (“А”, “В”, “С”), розробленій наприкінці 1960-х років чеським істориком М.Грохом [1708–1714] для “недержавних” народів (“малих націй”) у ХІХ ст. [1108, с.13, 14]. Відповідно до схеми М.Гроха, у розвитку національних рухів виділяють три фази чи стадії. На першій стадії (академічній або науковій, “збирання спадщини”) окремі вчені або ентузіасти зайнялися дослідженням різних сторін життя народу – фольклору й етнографії, мови, історії. Інтерес до наукового вивчення культурної спадщини пояснювався патріотизмом просвітницького типу, любов’ю до місця проживання, що поєднувалася з прагненням пізнати недостатньо вивчене явище. Друга стадія – організаційна, культурна або період активізації національної свідомості, що визначався творенням інтелігенцією організаційної інфраструктури національного руху (культурно-просвітніх, наукових та інших інституцій) [1725, s.375]. На третій, політичній стадії відродження з утворенням партій, що висувають вимоги національної автономії або повної політичної самостійності нації, починається широка “мобілізація мас” під гаслами національного руху, формується партійно-політична структура суспільства [1129, с.37, 38].

Зрозуміло, що цей поділ умовний, не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії “національного відродження”. Дещо змодифікована грохівська модель найкраще відбиває як закономірності, так і особливості розвитку українського руху та може бути з успіхом взята на озброєння у конкретних дослідженнях [1129, с.43]. “Грохова схема трьох послідовних стадій “А”, “Б” та “В”, – стверджує Я.Грицак, – стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні”. Однак, на його думку, навряд чи варто застосовувати її в якості “вимірювального інструменту для оцінки сили чи слабкості національних рухів. (...) Вона є радше формулою розвитку будь-якого масового руху (національного, соціалістичного, феміністичного тощо. – *I.P.*). Коротко кажучи, це формула політичної мобілізації мас під певну ідеологію” [1081, с.53]. Дійсно, перед тим, як набрати масового політичного характеру, будь-який рух має пройти стадії вироблення ідеології та створення організаційної інфраструктури.

Еволюція української національної свідомості логічно вписується в загальну модель розвитку національних рухів на Сході Європи ХІХ – початку ХХ ст. Українське національне відродження слід розглядати як два потоки – однакові за змістом, паралельні за напрямком, приблизно одночасні в хронологічних рамках, але розмежовані територіально: один протікав на Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії, а другий – на західноукраїнських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії [1483, с.20]. Ґрунтовний внесок у періодизацію національного відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. зробили українські та діаспорні вчені, починаючи з М.Грушевського: І.Лисяк-Рудницький, В.Сарбей, О.Реєнт, П.-Р.Магочій та ін. Назвавши ХІХ століття в історії України добою “національного відродження”, М.Грушевський в 1907 р. запропонував періодизувати його через призму розвитку “ідей націоналізму”, тобто в аспекті утвердження національної самосвідомості [432, с.111–113].

У сучасній українській історіографії періоду незалежності “соціальне замовлення” полягає в легітимізації національно-державницьких вимог історичними аргументами. Серед останніх найвагомимим виглядає той, згідно з яким відповідна нація має якомога давніші історичні корені. Об’єктивно це сприяє популярності примордіалістської версії націотворення в українському суспільствознавстві [1200, с.85, 266]. Людям, вихованим у системі радянських уявлень, очевидно, ближче позитивістсько-примордіалістське розуміння нації як історичної спільноти, об’єднаної територією, господарським ладом, культурою, звичаями, релігією, мовою, самоназвою, що завжди існувала в історії [1368, с.196]. Досягнення західної історіографії у розробці концептуальних засад розвитку українського руху в ХІХ ст. стали доступними науковцям в Україні після 1991 р. У працях зарубіжних (А.Каппелер) і діаспорних істориків молодшого покоління (І.-П.Химка, Р.Шпорлюк та ін.) звернуто увагу на періодизацію в модерністському ключі розуміння походження націй. Вони зробили “перші і досить успішні спроби застосувати методику М.Гроха в дослідженнях українського національного руху”, – писав Я.Грицак. Грохівська типологія започаткувала “хвилю новітньої літератури про націоналізм...” [1083, с.277, 281].

Учені-модерністи піддають критиці усталені в історичній літературі канони. З цього приводу дослідник західних теорій нації й націоналізму Г.Касьянов якось зауважив, що “за кількістю публікацій та одноманітністю інтерпретацій тема формування національної свідомості, мабуть, уже побила рекорд колишнього ідеологічного чемпіона – союзу робітничого класу та колгоспного селянства” [1199, с.28]. Примордіалістське розуміння нації західна “наука вже пододала, – стверджує А.Каппелер. – Але в широких громадських колах і в національних дискурсах (і в Україні також) воно наявне й досі” [1601, с.15]. Модерністський підхід передбачає розуміння нації в суб’єктивістському ключі, передусім як уявленої спільноти, що виникла на основі усвідомлення тотожності кожного члена витвореному культурною елітою національному міфу [1368, с.196]. І.-П.Химка вважав, що сучасні національні ознаки свідомо

конструювалися самими національними діячами в ХІХ ст. Він піддав критиці інтелектуальний підхід, згідно якого “українці завжди були українцями, і всі інші національні орієнтації були нічим більше, як збоченням з правильного шляху”, вважав надто спрощеною домінуючу в українській історіографії тезу, що галицькі русини в мові, фольклорі, історичній свідомості були такими ж, як інші українці, хіба що з певними локальними відмінностями, а, отже, вибір руським населенням Галичини української ідентичності був самоочевидною закономірністю, точніше, навіть не вибором, а просто виразом попередньої культурної ідентичності [1643, с.72].

І.-П.Химка зробив акцент на альтернативності процесу національної самоідентифікації галицьких русинів (їх національні орієнтації окреслив як “польоти Ікара у майже всіх напрямках”). Він запропонував конструкцію для пошуку відповідей на питання, “чому галичани не стали росіянами чи поляками”, “чому вони стали українцями”. Найбільш доцільний у розумінні І.-П.Химки погляд на націоналізм у світі нових теоретичних праць як “сплав двох культур (“металів”): традиційно-аграрно-низьконародної-місцевої і модерно-індустріально-високоелітарно-універсальної”. Обидва метали “переварюються разом, і в кінці виходить якийсь сплав, що є, по суті, новим металом” [1643, с.75, 76]. Так образно І.-П.Химка передав зміст формування модерної української нації в Галичині ХІХ ст. Автор наводить кілька прикладів для підтвердження своєї теорії. Так, в Україні завжди була музика, але тільки в ХІХ ст. були написані симфонії й опери, з використанням “мотивів народної музики, народної культури. Вийшов, отже, синтез двох музичних культур”. Однак найкращий приклад – це механізм формування української літературної мови, якої, на думку І.-П.Химки, на теренах Галичини початку ХІХ ст. просто не існувало: “Бо якщо мова не фіксується друком, якщо нею говорять тільки на селі, то в кожній місцевості говорять трохи інакше”. Зусиллями кількох поколінь інтелігенції “з маси діалектів” вдалося “створити сучасну, кодифіковану мову” [1643, с.72, 73].

Українська конструкція національної ідентичності в Галичині, вважав І.-П.Химка, мала нереалізовану альтернативу в особі загальноруської конструкції, русофільства. Характерною рисою концепції І.-П.Химки є пошуки витоків як української, так і всеруської ідеї поза межами краю, обидві вони були інкорпоровані з Російської імперії. Однак українська конструкція, в основі якої була “шевченківська” національна парадигма, виявилася на галицькому ґрунті більш життєздатною, ніж загальноруська [1333, с.495, 496]. Історик А.Каппелер звернув увагу на відмінності “модерної нації” від “до-національних спільнот”:

- 1) у донаціональні часи суспільства були організовані “по горизонталі”, наприклад, за станами, натомість нації формуються “по вертикалі”;
- 2) ідея нації в модерну добу стає “найважливішою складовою інтегруючої ідеології”, раніше “етнічна самосвідомість була такою складовою, але не настільки важливою. Релігія, становий поділ, династія та інші складові мали більше значення”;
- 3) модерна нація – масовий, а не елітарний феномен, її виникнення пов’язано з участю широких мас населення в політиці, з демократією;
- 4) нація – явище модерної доби. Водночас “дискусію між модерністами та примордіалістами” він вважав питанням передусім розбіжностей у термінології, стверджував, що “формування нації (nation-building) – це дуже тривалий процес...” [1194, с.78].

Російський вчений О.Міллер, опираючись на модерністську версію, писав про два способи розкрити історію російсько-українських відносин в ХІХ ст. В одному випадку нація, наче трава, що пробивається крізь асфальт, неминуче долає всі перешкоди, створені імперією, а іншому – завдяки вкрай нещасливому збігові обставин польська й австрійська інтриги, використовуючи як свідоме чи несвідоме знаряддя нечисленну й чужу народним інтересам групу українських націоналістів, розкололи єдине тіло “общерусской” нації. Вирішальну роль в утвердженні модерної української нації, вважає О.Міллер, відіграла підросійська Україна, під матеріальним та інтелектуальним впливом якої утверджувалося українофільство в Галичині. Однак його перемога стала можливою завдяки збігові низці суб’єктивних факторів, які зашкодили повноцінній реалізації “загальноросійського” асиміляторського щодо українців

процесу. Серед причин цього було названо невмілу політику Петербурга, пряму некомпетентність чиновників у міжетнічних взаєминах, появу суперхаризматичної постаті Т.Шевченка, а також недостатній радикалізм русифікаційних заходів [1310; 1313].

Таким чином, поширений в українській історіографії щодо ХІХ ст. термін “національне відродження” може використовуватися як науковий інструментарій з певними застереженнями, альтернативою йому є слово “націотворення”, коли йдеться про свідому діяльність інтелігенції з метою утвердження національної свідомості. У висвітленні цієї проблеми існують суттєві відмінності між примордіалістами і модерністами. Головне, що відрізняє модерністські версії націогенези українців, – це, по-перше, переконання в тому, що остання розпочалася в модерну добу, причому нижня хронологічна межа націогенези окреслюється кінцем ХVІІІ ст.; по-друге, акцент на суб’єктивній ознаці нації, що мала пріоритет у процесі націотворення. Щоправда, і примордіалісти, й модерністи не заперечують того, що існування будь-якої нації має ознаки як об’єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису), так і суб’єктивні (самоусвідомлення певної спільноти, що вона становить одну націю). Обидві течії об’єднують також визнання важливості проблеми становлення української національної свідомості або ідентичності. Національна свідомість передбачає насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Нормативне, універсальне визначення нації неможливо створити хоча б через відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного феномена [1200, с.274, 280, 299].

Елементи примордіалістської моделі узгоджуються з модерністською в рамках теорії про існування двох різних типів націй – “домодерних” і “модерних”. Відповідно, коли йдеться про модерну українську націю, слід аналізувати процеси, що розгорталися під впливом Французької революції 1789–1794 рр., яка дала історичний приклад національної держави, що, певною мірою, став зразком для наслідування. Поширення демократичних ідей із Заходу, промисловий переворот змінювали уявлення про народ як носія

суверенітету (до цього державність персоніфікувалася в особі правлячої династії: Романових у Російській імперії, Габсбургів – в Австрійській тощо). Концептуальною основою для дослідження послужили праці І.Франка, І.Лисяка-Рудницького та ін., сучасних західних та українських вчених про націю і націоналізм (Е.Гелнера, М.Гроха, Е.Сміта, Г.Касьянова та ін.). Український національний рух у ХІХ ст., за прийнятою в історичній науці для “недержавних” народів періодизацією, пройшов три стадії розвитку: 1) збирання спадщини (до середини 1840-х рр.), що характеризувалася збором лінгвістичних, фольклорних, історичних та літературних артефактів народу; 2) організаційну (до кінця 80-х рр. ХІХ ст.), виникнення організаційної інфраструктури національного руху – культурно-освітніх, наукових та інших інституцій; 3) політичну (з 1890-х рр.). Зрозуміло, що цей поділ не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії національного відродження, можливості перерв, стагнації і навіть зворотнього розвитку. Національне відродження включало в себе формування і “соціалізацію” національної ідеї, поширення національної свідомості в маси, повинно розглядатися як тривалий, суперечливий і багатоаспектний процес.

Розділ 3. Усвідомлення етнічної спорідненості Галичини з Наддніпрянською Україною в першій половині XIX ст.

3.1. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину. Внесок кирило-мефодіївців у формування новочасної української національної ідеї

Першим осередком національного відродження стала Слобідська і Лівобережна Україна, що зберегла історичну традицію самоврядування – політичну і культурну автономію, яка існувала до останньої третини XVIII ст. Нащадки козацької старшини після отримання за “Жалуваною грамотою” 1783 р. статусу російських дворян швидко русифікувалися, але чимало з них пам’ятали про славні козацькі часи, не втратили національного духу. Однак у їх поглядах не було усвідомлення “української” ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (згадаймо хоча б місію В.Капніста до Пруссії, чи “Малоросійське товариство” В.Лукашевича), залишалася живою пам’ять про автономність Гетьманщини. “Проте усе це були *фрагменти* (виділено автором. – *І.Р.*), – вважав Г.Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням...” [1200, с.291].

Наприкінці XVIII – в 40-х рр. XIX ст. колишня козацька еліта спалахнула справжнім феєрверком наукових і літературно-художніх творів. Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала національне відродження, що охопило насамперед наукову сферу, проявилось у зростанні інтересу до фольклору та етнографії, мови, історії в контексті розвитку слов’янознавства. “Весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка та Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках” І.Лисяк-Рудницький справедливо вважав “за своєрідний продовжений епілог козацької доби” [1262, с.173]. Козацький міф становить підвалину модерної української національної свідомості, пам’ять про козацьке самоврядування проявлялася на двох рівнях: серед закріпаченого простолюду згадки про козацтво були насамперед пам’яттю про Запорізьку Січ з її демократичними порядками, тоді як на рівні

дворянства, потомків козацької старшини, славне минуле пов'язувалося з пам'яттю про козацьку державу – Гетьманщину [1078, с.24, 25].

Інтерес до відтворення власного історичного минулого підсилювався практичними потребами, тому що козацька старшина для отримання статусу російського дворянства мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої. Так почався рух по збиранню історичних документів, а пізніше з'явилися перші узагальнюючі праці з історії України – історично-публіцистичний твір “Исторія Русовъ или Малой Россіи” [457] (далі – “Історія русів”), “Исторія Малой Россіи отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до уничтоженія Гетманства” (далі – “Історія Малої Росії”) Д.Бантиш-Каменського [410] 1822 р., “Исторія Малороссіи” (далі – “Історія Малоросії”) М.Маркевича [479] у п'яти томах 1842–1843 рр. та ін. По суті, історичні дослідження виконували ідеологічну функцію, що базувалася на “науковій” легітимізації української ідеї. У світовій науковій думці вважаються анахронічними погляди, засновані на позитивістській вірі в існування “об'єктивних” знань взагалі й історичних зокрема. На думку західних дослідників, історичні знання мають конструктивний характер, ґрунтуються на вкорінених міфах і стереотипах. У цьому напрямку, власне, зробили внесок перші дослідники української історії в ХІХ ст. [1168, с.9–11].

Публікація фахових історичних праць, поширення в рукописах славнозвісних козацьких літописів ХVІІ–ХVІІІ ст. (Самовидця, Величка, Граб'янки) сприяли поглибленню історичної свідомості, викликали патріотичні почуття. Найвизначнішим історичним трактатом початку ХІХ ст. стала “Історія русів”, авторство якої точно не встановлено, що вперше була опублікована в 1846 р. у Москві вихідцем з Полтавщини, професором Московського університету О.Бодянським. У трьох частинах книги містився виклад історичного минулого з давніх часів до ліквідації Гетьманщини в 60-х рр. ХVІІІ ст., просякнутий ідеєю малоросійського патріотизму. Попри значну кількість помилок, неточностей у висвітленні історичних осіб і явищ, особливо в двох перших частинах, “Історія русів” утверджувала думку про автохтонність

русів-українців та їх героїзм у боротьбі проти іноземних загарбників. У центрі розповіді про цю боротьбу – українські гетьмани, передусім Б.Хмельницький, І.Виговський, І.Мазепа, П.Полуботок та ін. З демократичних позицій у книзі піддано критиці ліквідацію автономного козацького самоврядування [458, с.18, 19, 51].

Автор “Історії русів” вбачав етнічну спорідненість між українськими землями Наддніпрянщини і Галичини. Так, розповідаючи про народно-визвольне повстання під проводом Б.Хмельницького, він зупинився на поході гетьмана в Галичину восени 1648 р. та облозі “чільного міста Львова, князем київським Львом Даниловичем побудованого” [459, с.152, 153]. Автор негативно ставився до етноніму “Україна”, “український”, вважав, що ця назва вийшла від “безсоромних і злосливих польських і литовських байкотворців” [458, с.76, 77]. Він бажав затримати давнє історичне ім’я народу – “руси”, “русняки”, вживав для означення українців також термін “малоросіяни” (“Малоросія”). Отже, “Історія русів”, перебуваючи на межі між суто літературним та історичним твором, обіймала своєю увагою і Галичину, утверджувала у свідомості читачів почуття єдності свого народу й любові до нього, хоч і не було чіткого територіального “уявлення” Русі-України. Концепцію “Історії русів” більшою або меншою мірою сприйняли автори перших фахових узагальнюючих праць з історії України Д.Бантиш-Каменський і М.Маркевич.

У книзі Д.Бантиш-Каменського “Історія Малої Росії” висвітлено історію України з давніх часів до ліквідації Гетьманщини наприкінці XVIII ст. Д.Бантиш-Каменський позитивно оцінював діяльність Б.Хмельницького, І.Мазепи та його наступників (навіть помітна ідеалізація постатей Д.Апостола, К.Розумовського), що мала на меті збереження попереднього суспільного устрою Гетьманщини. У висвітленні історичного матеріалу існувала диспропорція, близько 80 % усього обсягу “Історії Малої Росії” було відведено подіям XVII–XVIII ст. [1698, с.174]. Висвітлюючи історію Малоросії, Д.Бантиш-Каменський звернув увагу на Галичину, яку приєднав до києво-

руських земель князь Володимир Святославович. У період Хмельниччини, коли, за словами автора, “настала благополучная минута освобождения ихъ (“малоросіян”. – *I.P.*) отъ тягостнаго ига польскаго”, описано похід повстанських військ на галицькі землі [410, с.131, 145]. Щоправда, праця Д.Бантиш-Каменського містила чимало неточностей, помилок, але читач міг усвідомити єдність етнічних українських земель, проїнятися патріотичними настроями. У кінці висловлювалося сподівання, що історики, попри песимізм в оцінці майбутнього Малоросії-України, описуватимуть “дѣла украинцевъ..., дѣянія мужей доблестныхъ сохранятся въ отдаленномъ потомствѣ, и самыя развалины будутъ гласить о нихъ” [410, с.492].

М.Маркевич, представник старовинного козацько-старшинського роду, видав у Москві в 1842–1843 рр. 5-томну “Історію Малоросії”. Автор засуджував гетьманів, які з різних причин погодилися на обмеження автономії, водночас був прихильником “злиття” російського, українського і білоруського народів, позитивно оцінював постать Петра I [479, с.X, XI]. Завершуючи виклад матеріалу подіями, пов’язаними з другим поділом Польщі 1793 р., історик з песимізмом писав: “Обе Украйны (Лівобережна і Правобережна. – *I.P.*) и Сеча Запорожская опять слились воедино... Так кончилась отдельная жизнь Малороссии” [479, с.626]. У контексті висвітлення історичних подій згадано про Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору. М.Маркевич окреслив етнічні межі Малоросії-України, що в розумінні автора охоплювала територію від Словечни – річки в Житомирській області та в Білорусі (Гомельська область) до Дністра, від Клевені – річки в Сумській області до Орелі (Оріль – річка у Дніпропетровській, Полтавській і Харківській областях) та від Східної і Західної Галичини (“обеих Галиций”) в Австрії до Сіверського Донця – річки в Харківській, Донецькій, Луганській областях та в Російській Федерації (Білгородська та Ростовська області) [479, с.4].

Вагомий внесок у творення національної концепції історії України зробив М.Максимович. Щоправда, він не залишив систематичної узагальнюючої праці з української історії, але аргументовано розглядав Русь-Україну як пряму

спадкоємницю Давньої, Київської Русі, був творцем першої наукової історії козацтва, започаткував вивчення проблеми розвитку козацької державності – Гетьманщини [472, с.20, 23]. У своїх творах М.Максимович виявляв інтерес до Галичини, в збірнику “Украинец” 1864 р., приміром, писав, що внаслідок агресивної політики шляхетської Польщі “разорвалась по-поламъ и прекратилась гетманщина Малороссійская; не послушалась гетмана Богдана и досталась Австрії перевозванная Малороссия – земля Галицкая” [947, с.11]. Серед авторів перших історичних праць, що дали поштовх розвитку українознавства, були Яків та Олександр Марковичі, В.Ломиковський та ін. Однак для більшості розвідок з історії України була характерною тенденція обмеження географічних меж історичного процесу територією Подніпров’я і Лівобережжя, інтерес передусім до військово-політичної проблематики, культ військового героїзму та лицарської відваги козацтва [1350, с.138].

Особливу роль у національному відродженні відіграла фольклористика та етнографія. Дослідження української народної творчості, селянських звичаїв, традицій започаткували М.Цертелев, М.Максимович, О.Бодяньський, І.Срезневський, П.Лукашевич, М.Костомаров та ряд інших, які опублікували низку фольклорних збірок і наукових праць. М.Максимович, автор “Малороссийских песен” (М., 1827 р.), “Украинских народных песен” (1834 р.), “Сборника украинских песен” (1849 р.) порівнював народно-пісенну творчість із плодоносною квіткою [1299, с.120]. У передмові до збірки 127 українських пісень, виданої 1827 р. у Москві, він писав: “Наступило, кажется, то время, когда познают истинную цену народности, – начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно русская!” (в оригіналі – “руская”. – *І.Р.*) [472, с.346]. У збірці вміщено думи та пісні – історичні, гайдамацькі, чумацькі, обрядові, а також пісні літературного походження. Автор підкреслював багатство фольклорної спадщини (“едва ли какая страна может назваться столь *песенною*, как Малороссия...”), вважав, що за своєю формою і мовою малоросійські пісні займають місце посередині між російськими (“рускими”) і польськими [472, с.348, 349]. Передмова стала практично першою теоретичною

працею, з якої починають історію української фольклористики як науки [524, с.306, 311].

Аналіз тексту першої фольклорної збірки М.Максимовича [478] дає підстави стверджувати про усвідомлення автором єдності русько-українських земель Наддніпрянщини і Галичини. Так, у додатку до книги подано п'ять пісень, дві з яких, зауважив учений, “поють въ Галиціи” [524, с.263, 267, 317]. К.Студинський назвав цю збірку “золотою для українства книгою”, без якої “не знати, чим була би Галичина” [60, арк.21]. У другій фольклорній збірці було вміщено 2,5 тис. народних пісень, як говорилося у передмові, “это предмет неистощимый”. Автор з радістю писав про видання, услід за першою граматикою О.Павловського, двох малоросійських граматик у Галичині – Й.Левицького і Й.Лозинського, а також галицької народнопісенної збірки В.Залеського в 1833 р. М.Максимович стверджував: “Большая часть Галицкихъ пѣсень не только сходны съ пѣснями Украинскими, но многія пѣсни даже однѣ и тѣ же – въ слѣдствіе однородства...” [520, с.ІІІ, VI, VII]. Третя фольклорна збірка М.Максимовича в 1849 р. містила “українські думи”, “пісні колискові і материнські”. На початку книги вчений зауважив, що планує видати близько 2 тис. пісень, половину з яких зібрав сам, переважно в Полтавській губернії, фольклорні матеріали отримувал “со всѣхъ концовъ Южной Руси” [504].

М.Максимович став практично першим наддніпрянським ученим, який встановив регулярні близькі стосунки з галицькими діячами – І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким, усвідомлював єдність русько-українського простору [56, арк.1, 3, 8]. На думку історика В.Масненка, М.Максимович мав “найбільш розвинений погляд на Галичину” серед українських діячів Наддніпрянщини другої третини ХІХ ст. (до М.Драгоманова) [1302, с.89]. Щоправда, М.Максимовичу так і не пощастило особисто побувати в Галичині, але він слідкував за національно-культурним життям південно-західних русинів, цікавився місцевими виданнями. Так, у другому випуску альманаху “Кіевлянинъ” 1841 р. М.Максимович опублікував статтю [475], в якій зробив аналіз літературної діяльності “на другомъ, противоположномъ концѣ Южной

Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ” [475, с.119, 120]. Автор схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників, написані народною мовою (М.Устияновича, І.Могильницького та ін.), особливо виділив “Руську трійцю” та її альманах “Русалка Дністровая”, що відзначався загальнослов’янською тенденцією “къ своенародности” [475, с.142].

“Матери мойй ридненькій, неньцѣ старенькій, коханій, любій Украинѣ”, – таку посвяту вмістив О.Бодянський на початку своєї книги “Наськы украинськы казкы запорозьця Иська Матырынкы” (М., 1835), яку в 1843 р. подарував Я.Головацькому. У передмові автор звернув увагу на багатство усної народної творчості: “Де стилькы казокъ, прыказокъ, загадокъ и всякои всячыны? На чужый коровай, якъ-то кажуть, очей не порывай, а свій дбай” [415, с.ХІІ, ХХ]. О.Бодянський та його брат Федір в 1830–1850-х рр. збирали матеріали народної пісенності, до нас дійшла лише частина записаних ними пісень [523, с.7]. Одним із перших російських науковців, що особисто побував у Галичині в липні 1842 р., судилося стати І.Срезневському. Він зробив внесок у справу збирання і публікації фольклорної спадщини. Будучи родом з Ярославля, але вихований у Харкові (сюди переїхав його батько по службі одразу ж після народження сина), І.Срезневський у молодому віці зацікавився українським фольклором і взагалі народною словесністю. Найбільш важливе його видання – “Запорожская старина”, дві перші частини якої в шести випусках з’явилися в 1833–1838 рр. [514, с.5, 6].

Серед наддніпрянських дослідників були нащадки козацької старшини, що мали патріотичні почуття, але не бачили майбутнього України (“Малоросії”). Так, думку про занепад української народної пісенності висловлював наддніпрянський письменник Г.Квітка-Основ’яненко, який писав, що на Слобожанщині пісні перероблюють на “солдатскія”, слово “козак” заміняють на “гусарин” тощо. Здавалося, народні пісні, обряди, пам’ятки старовини – все це зникає, потрібно зберегти бодай рештки того, що вмирає [1513, с.22]. Яскравим прикладом цієї генерації українських діячів, що цікавилися народознавством, був П.Лукашевич – автор збірки “Малороссійскія

и червонорусскія народныя думы и пѣсни” (С. Пб., 1836). Ця збірка вперше містила фольклорні записи, зроблені як на Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, по обидва боки Збруча [1483, с.52]. У передмові було сказано, що це, ймовірно, останнє видання народних пісень, взятє “прямо изъ Малороссіи, – тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или Великороссійскими пѣснями” [476, с.5, 7]. У першій частині книги вміщено “малороссійскія” думи й пісні, записані в Полтавській губернії, а в другій – галицькі (“червонорусскія”), запозичені головним чином зі збірника Вацлава з Олеська, виданого у Львові 1833 р. [590, т.І, с.444] .

У книзі П.Лукашевича містився широкий спектр народнопісенної творчості з Галичини: думи, пісні опришків, коломийки, поминальні, весільні тощо. П.Лукашевич звернув увагу на присутність у галицькому фольклорі українських мотивів, за його словами, “всегдашнее обращеніе къ милой для нихъ Украинѣ и Украинскимъ Козакамъ”. Причиною цього дослідник вважав те, що наддніпрянці з успіхом боролися проти поляків – “сихъ вѣчныхъ угнетителей... Галичанъ. Вотъ почему Червонорусцы усвоили себѣ думы Малороссіянь, между тѣмъ какъ послѣдніе, счастливые ихъ собратія, давно ихъ позабыли”. Розповідаючи про правила читання галицьких пісень, автор підкреслював мовно-культурну спорідненість галичан і наддніпрянців: “...Нравы и обычаи ихъ (галичан. – *I.P.*) ни сколько не разнятся отъ Малороссіянь; нарѣчіе ихъ есть также Малороссійское” [476, с.106, 107]. Щоправда, П.Лукашевич не вживав термін “Україна”, “український” щодо Галичини та її населення, а видана ним збірка не давала віри в збереження народнопісенної творчості. Свою збірку П.Лукашевич присвятив “предкамъ Гетьманцамъ”, сподівався виконати свій борг перед батьківщиною [476, с.7].

Водночас на Наддніпрянській Україні в XIX ст. набуло розвитку мовознавство, з’явилися перші наукові описи народнорозмовної мови зусиллями О.Павловського, І.Срезневського, М.Максимовича та ін. Автором першої української граматики став О.Павловський, що в Петербурзі 1818 р.

опублікував свою “Грамматику малороссійскаго нарѣчія” [490]. У невеликій за обсягом книзі (114 сторінок) учений-мовознавець не тільки розповів про граматичну будову досліджуваної мови, яку називав “наріччям”, а й висвітлив особливості фразеології і віршування, навів додатки. У граматиці О.Павловського вперше застосовано фонетичний правопис мови, що в Галичині під австрійською владою в 1830-х рр. був використаний “Руською трійцею” [1255, с.260]. Однак автор вважав “малоросійське наріччя” зникаючим – “ни мертвымъ, ни живымъ языкомъ”, писав про існування в Малоросії незначної кількості відмінностей у вимові від “чисто” російської мови [490, с.IV].

На захист української мови як окремої мови, а не “наріччя”, відкрито виступив І.Срезневський. У статті “Взгляд на памятники украинской народной словесности”, опублікованій у Москві 1834 р., він наголошував, що українська мова (“язык украинский (или как угодно называть другим, малороссийским)”) має право на необмежене використання в літературі й науці. Вона є однією з найбагатших слов’янських мов, вважав учений [1218, с.62], не поступається чеській мові кількістю слів і виразів, польській – живописністю, сербській – приємністю [1520, с.26]. Щоправда, в останній період своєї діяльності І.Срезневський не визнавав окремішність української мови. М.Максимович також розглядав українську мову як самостійну, відмінну від російської (“сѣвернорусской”), в “языке южнорусском” виділив два наріччя: східне – малоруське (“малороссійское” або “украинское”) і західне – червоноруське, галицьке [511, т.ІІІ, с.7,8]. Українську мову (“южнорусскій языкъ”) разом з російською (“сѣвернорусскимъ”) М.Максимович вважав “сыновьями одной русской рѣчи”. Малоруське і червоноруське наріччя єдиної української мови існували віддавна, думки про походження “южнорусскаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы...” [511, т.ІІІ, с.190, 232].

М.Максимович зробив першу спробу виробити єдиний український правопис, так звану “максимовичівку”, що базувалася на історично-етимологічному принципі. Він усвідомлював, що “правописаніе нашего языка” повинно охоплювати “всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ

говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани”, бо практично видання “на малоросійскомъ языкѣ ... своимъ правописаніемъ одна хуже другой”. “...Мой способ писанія труднѣе не читающему, а пишущему” [474, с.173], – стверджував науковець. У виданні народних пісень 1827 р. М.Максимович уперше застосував правопис, у якому, зокрема, писав етимологічно *о, е, и*, коли вони вимовляються як [i], тільки з дашком, що вказував на відповідне звучання (*ô, ê, î*)” [644, с.109]. Очевидно, це робилося для всеросійського читача, що підтверджував сам автор у передмові до “Малороссийскихъ песен”, наголошуючи, що пише “не для одних малороссиян, но и для русских, коим не понятно будет многое, если писать по произношению и не сблизитъ хотя несколько правописания малороссийского с русским” [472, с.353]. “Максимовичівка” не прижилася на Наддніпрянщині, зате знайшла поширення в Галичині другої половини ХІХ ст. Правопис М.Максимовича використовував реформовану кирилицю – гражданський (нецерковний, світський) шрифт або “гражданку”, запроваджену в Росії Петром І [1474, с.168].

Особливе значення в національному відродженні відіграла нова українська література. Якщо народознавство дало розвиток раціональним сферам буття, то художня література живою народнорозмовною мовою, на сюжети з народного життя впливала на емоції, чуттєву сферу. “Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, – підкреслював І.Лисяк-Рудницький, – але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені” [1266, с.151]. Першим твором новочасної літератури, з яким традиційно пов’язують початок “українського відродження”, стала поема І.Котляревського “Енеїда”, видана 1798 р. в Петербурзі (повністю вийшла друком у Харкові 1842 р.) [1132, т.1, с.337].

Отже, українське народознавство на Наддніпрянщині в першій половині ХІХ ст. виділилося в науку, що досліджувала самотутні риси етнічної спільності – історію, фольклор та етнографію, мову. У процесі становлення

нової української літератури жива народна мова перетворювалася в літературну. Характерно, що історичні розвідки (як і аналітична частина фольклорних та мовознавчих праць) були написані російською мовою, а в їхніх авторів не виникало сумніву, що Україна, або “Малоросія”, була природною і невіддільною частиною російського імперського світу [1284, с.310]. Наддніпрянські вчені мали надто загальне уявлення про Галичину, не бачили перспективи національного розвитку на самостійній, національно-державницькій основі. У цілому зацікавленість Галичиною в наукових колах виростала з слов’янознавства, прагнення глибше пізнати слов’янський світ.

Абсолютна більшість жителів підросійської України (як і Галичини) в першій половині ХІХ ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад 90 % населення краю, грамотність не перевищувала кількох відсотків (у кріпаків – 1 %) [1184, с.230]. Очевидно, через свою малоосвіченість, збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було маломобільним, що зумовлювало слабкі зв’язки між регіонами. Якщо не єдиною, то, принаймні, головною територією Російської імперії, яку час від часу відвідували галицькі селяни, і то більше в пореформений період, була Правобережна Україна [1078, с.76]. “Народ, очевидно, нічого не знав, а інтелігенція (Наддніпрянщини. – *І.Р.*) мала неясне поняття про Галичину, – згадував В.Дорошенко, уродженець Полтавщини, – як край населений слов’янським племенем “русиновъ”, ніби споріднених із “руским” народом великого російського царства, але що це за племя, – 99 % “малоросов” знало стільки ж, що й пересічний москаль: от, мовляв, є Русь Велика, Мала, Біла, Чорна (на Литві), Жовта (на Далекому Сході), а це “Червона” – австріяцька чи “венгерська”, понімчена, покатоличена – якась наче вже й не Русь..., що не має ніякої будуччини й, очевидно, пропаде, розплившись в німецькому морі” [1115, с.197].

Відомості про Галичину серед простолюду з Наддніпрянщини були спорадичними, неточними, але їх важко простежити через обмежене коло джерел [1200, с.283, 284]. Діяльність інтелігенції першої хвилі відродження,

поряд із суто науковим значенням, сприяла утвердженню модерної української національної свідомості, духу соборництва. Інтерес до Галичини під кутом зору її єдності з панруським простором виявляли також російські наукові кола, що пояснювалося бажанням взаємного ознайомлення і пізнання, популярністю ідей панславізму. Серед російських науковців, колишніх підданих Габсбургів, був І.Орлай, родом із Закарпаття, що в 21-річному віці переїхав до Росії. Зокрема, в 1826 р. вийшла друком його стаття “О Юго-западной Руси”, у якій автор звернув увагу “на сродство карпаторусовъ съ малорусами”, причому в Угорській Русі збереглося “древнерусское нарѣчіе гораздо чище нынѣшняго кievскаго” [1489, с.37, 38]. До кінця життя він не розривав стосунки з краєм: неодноразово відвідував земляків, забезпечував книгами тощо [1489, с.39, 100]. Відомими російськими вченими перших десятиліть ХІХ ст., вихідцями із Закарпаття були В.Кукольник, П.Лодій, М.Балудянський, Ю.Гуца-Венелін та ін. Ставши в Росії відомими науковцями, вони сприяли розповсюдженню знань про Галичину, вважали місцевих русинів “равноправными наслѣдниками древней Руси” [981, с.187; 1489, с.44, 45].

Першим російським вченим, який здійснив наукову подорож у Галичину в 1822 р., був П.Кеппен, уродженець Харкова. Метою його поїздки було збирання матеріалів про “руську” мову (“о нарѣчіяхъ руснякскихъ”) і встановлення межі її поширення й використання в Галичині [1568, с.29]. Прибувши в кінці січня 1822 р. до Львова, П.Кеппен кілька днів працював в архівах і бібліотеках, переглянув визначні пам’ятки міста. Пізніше вчений поїхав до Перемишля, де познайомився з священником, громадським діячем І.Лаврівським, з яким деякий час переписувався [1488, ч.1, с.138]. Зібраний П.Кеппеном мовознавчий матеріал дав підстави зробити висновок про мовну спорідненість руського населення Галичини з підросійськими “малоросами”. Він прямо писав: “Въ Бродахъ я забываль, что нахожусь за границей. На улицахъ всѣ крестьяне говорили по малороссійски. Я легко ихъ понималъ, но они съ большею трудностію выразумѣли то, что я старался имъ объяснить малороссійскимъ нарѣчіемъ. Слѣдственно есть нѣкоторая разница между

малороссийскимъ языкомъ и такъ называемымъ руснякскимъ, однако не большая” [1488, ч.1, с.123]. Очевидно, у П.Кеппена не було чіткого усвідомлення меж малоруського простору [1568, с.30].

Вагомий внесок у справу ознайомлення російської громадськості з Галичиною зробив історик, публіцист, професор Московського університету М.Погодін, що особисто відвідав край двічі – восени 1835 р. і в 1842 р. Крім Д.Зубрицького, з яким у нього зав’язалися найбільш тісні стосунки, М.Погодін листувався з діячами “Руської трійці”, цікавився життям галицьких русинів, їх здобутками в науковій і літературній справах. М.Погодін надсилав у Галичину видання російських і наддніпрянсько-українських авторів, що сприяло поживленню інтелектуального життя в краї. Услід за П.Кеппеном він звернув увагу Російської академії наук на необхідність вивчення “карпаторуссаго нарѣчя”, вважав, що наріччя “малоросійское у насъ и русское въ Галиціи” не мають словників і граматик [1488, с.142, 145; 1474, с.54]. М.Погодін як один з ідеологів теорії російської “офіційної народності” обстоював панславістські погляди, бачив Росію центром слов’янського єднання, а російську мову – мовою міжслов’янського спілкування. Він вважав, що Росія повинна сприяти звільненню слов’янських народів з-під західних впливів, прогнозував близький розпад імперії Габсбургів, посилення антиавстрійських настроїв та проросійської орієнтації у слов’янському світі.

Водночас історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, народознавства. У доповідних записках, підготовлених для міністра народної освіти Росії С.Уварова 1839 і 1842 рр., М.Погодін переконував у необхідності сприяння галицько-руській літературі, розвитку регіональних мовознавчих досліджень, надання фінансової підтримки галицьким літераторам і вченим, надсилання російської літератури в Галичину [1568, с.34, 36]. Однак основні тези доповідних записок М.Погодіна явно переоцінювали силу і впливи Росії, симпатії до неї у слов’янському світі. Щоправда, до 1856 р., коли вийшли друком “Записки о древнемъ русскомъ языкѣ”, М.Погодін не висував тези про

російський (“сѣвернорусскій”) характер давньої Київської Русі [1489, с.66, 67]. У цілому російські вчені першої половини ХІХ ст. “внесли свій вклад у розвиток українознавства”, утвердження ідеї національної єдності “малоросів”-українців по обидва боки Збруча [1195, с.129]. Інтерес російських науковців до Галичини пояснювався бажанням ближче пізнати життя сусіднього з Російською імперією слов’янського населення в руслі наукового слов’янознавства, що набуло розвитку з кінця ХVІІІ ст.

На перших порах наукова й літературна діяльність інтелігенції, як правило, поєднувалася з лояльністю до імперських структур влади. Показово, що Д.Бантиш-Каменський, автор першого узагальнюючого видання з історії України, присвятив свою працю царю – “всепресвѣтлѣйшему, державнѣйшему, великому государю императору Николаю Павловичу, самодержцу всероссійскому” [410, с.19]. З іншого боку, російське самодержавство толерантно ставилося до народознавчих досліджень та нової української літератури, в яких бачило нешкідливі провінційні почуття і протипагу домінуючим на Правобережжі польським впливам. Така політика відповідала російській офіційній доктрині, проголошеній міністром освіти С.Уваровим, за якою ідеологічними опорами імперії мають бути православ’я, самодержавство і російська народність. Місцева малоросійська ідентичність не суперечила російській народності, у свідомості тогочасних українських діячів існувала, по суті, ієрархія кількох лояльностей або ідентичностей, тобто можливість бути водночас патріотично настроєним малоросом (українцем) і росіянином або росіянином із Малоросії, що розмовляє місцевою говіркою [1284, с.309, 313].

До цієї категорії людей належав і М.Гоголь, що в листі до О.Смірної писав у грудні 1844 р.: “...Сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому пред малороссиянином. Обе природы слишком щедро одарены Богом и, как нарочно, каждая из них порознь заключает в себе то, чего нет в другой – явный знак, что они должны пополнить одна другую”

[575, с.375]. Отже, М.Гоголь на особистому прикладі намагався органічно поєднати малоруську і великоруську ідентичність.

Після перемоги над Наполеоном у війні 1812–1814 рр. серед освічених верств населення поширювалися антикріпосницькі та антимонархічні настрої. Демократичні, волелюбні ідеї, запозичені на Заході під час закордонного походу російської армії, різко контрастували з самодержавно-кріпосницькою дійсністю в Росії. Представники старшинсько-шляхетських родин взяли участь у загальноросійському декабристському русі, що охопив і Наддніпрянщину (близько 200 офіцерів). Царизм і кріпосницькі порядки декабристи намагалися ліквідувати шляхом революційного перевороту лише силами війська. Діяльність таємних військових організацій започаткувала політичну боротьбу проти самодержавства, але збройне повстання наприкінці грудня 1825 р. – на початку січня 1826 р. зазнало поразки. Політична програма декабристів в Україні не порушувала національне питання. Лідер Південного товариства П.Пестель писав, що Малоросія разом з Новоросією, Кримом, Фінляндією, Білорусією, Грузією та іншими народами і племенами “внутри Государства ...никогда не пользовались и никогда пользоваться не могут самостоятельной независимостью... Да и на будущія времена, по слабости своей никогда не могут составлять особыхъ Государствъ”, мають “на вѣки отрѣчься отъ права отдѣльной Народности” [383, с.122]. Було прямо сказано про необхідність “составить изъ нихъ всѣхъ (народностей у складі Росії. – *I.P.*) Одинъ Народъ и всѣ различные оттенки въ одну общую массу слить”, щоб “на цѣломъ пространствѣ Россійскаго Государства господствоваль одинъ только языкъ російскій” [383, с.149].

Першою політичною організацією, що виступила проти самодержавно-кріпосницького режиму в Росії і поставила вимоги української державності, стало таємне Кирило-Мефодіївське товариство в 1846–1847 рр. Основні програмні положення кирило-мефодіївців викладені у “Книзі буття українського народу” (“Закон Божий”) М.Костомарова, що містила поєднання національної і християнської ідей. Цю формулу кирило-мефодіївці запозичили

у західнослов'янських інтелектуалів, насамперед із твору поляка А.Міцкевича “Книги народу польського і палігримства польського”, виданого в 1832 р. Водночас “Книга буття...” є оригінальним документом, у якому розвинуто ідею панславізму. Програма відводила провідну роль у створенні слов'янського союзу українському народу, що мав стати своєрідним месією слов'ян: “І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крєпака, ні холопа... Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою (республікою. – *І.Р.*) в союзі слов'янським” [389, с.30].

Кирило-мефодіївці обґрунтували політико-державницьку перспективу національної ідеї, виступали за демократичну Україну в складі федерації слов'янських народів із центром у Києві. Водночас “Книга буття...” конкретно не ставила питання про етнічні межі України, виклад історичного матеріалу закінчується ліквідацією козацької автономії в останній третині XVIII ст. Щодо слов'янських народів (“племен”), що мали увійти до федерації, у статуті товариства було названо “Южно-руссов (тобто українців. – *І.Р.*), Северо-руссов с Бело-руссами, Поляков, Чехов с Словенцами, Лужичан, Иллиро-Сербов с Хорутанами и Болгар” [390, с.29]. Товариство обстоювало етнічну єдність Наддніпрянщини з півавстрійською Галичиною, з орієнтацією на підтримку слов'янських національних рухів [1530, с.300]. Ідея входження підросійської України разом із Галичиною до складу штатів майбутньої слов'янської республіки одержала розвиток у проекті конституції, вилученої жандармами у кирило-мефодіївця Г.Андрузького під час обшуку в березні 1850 р., коли він перебував на засланні. У склад федерації, зокрема, передбачалося включити такі “штати”: “1) Украина с Черноморьем, *Галицией* (виділено нами. – *І.Р.*) и Крымом; 2) Польша с Познанью, Литвою и Жмудью; 3) Бессарабия с Молдавией и Валахией; 4) Остзея; 5) Сербия; 6) Болгария; 7) Дон” [387, с.570].

Особливу роль у національному відродженні відіграв Т.Шевченко, що мав великий вплив на формування ідеології кирило-мефодіївців. Шевченковий

“Кобзар” вийшов у світ 1840 р., будив національні почуття і заклав основи перетворення етнічної спільноти у політично свідому націю. Т.Шевченко вперше використав народну (етнічну) культуру при творенні “високої” національної культури, що призвело до формування новочасної української літературної мови [1506, с.205, 206]. У суті Шевченкової поезії лежить міфологічне мислення й особливе міфологічне сприйняття України, яка набирає рис ідеального явища. Водночас Т.Шевченко не окреслює і не визначає меж значення майбутнього, що уявляється лише як становлення, майбутнє має перемогти і виправити сучасне [1066, с.169, 172, 179]. Щоправда, Т.Шевченко, що писав про козацьку Україну як символ свободи і незалежності, підняв свій могутній голос проти кріпацтва, практично не вживав слів “українець”, “український” в етнічному значенні [1178, с.13]. У “Кобзарі” не згадувалося про Галичину, але є підстави вважати, що для Т.Шевченка вона була такою самою Україною, як і “малоросійські” землі під владою Росії. “Від берегів тихого Дона до кремнистих берегів “швидкоплинного Дністра, – писав він у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” в 1856 р., – один ґрунт землі, одна мова, один побут, одна фізіономія народу; навіть пісні одні і ті самі. Як одної матері діти” [545, с.319].

Діяльність Т.Шевченка і кирило-мефодіївців, по суті, стала вододілом у розвитку самостійної української національної ідеї. Місцева еліта до цього часу намагалася поєднати малоросійський патріотизм і широке (“общерусское”) трактування своєї ідентичності. Концептуально в колах молоді інтелігенції Наддніпрянщини з середини 1840-х рр. з’явилася “віра у взаємовиключні ідентичності”, тобто неможливість примирення кількох лояльностей або ідентичностей – української (малоросійської) з російською (або польською) [1284, с.313, 316]. Відомий мовознавець, діяч київської “Старої громади” К.Михальчук влучно зауважив, що в кінці ХІХ ст. “Гоголі й Богдани Залеські”, за його словами, свого часу “воображавшіе, что можно быть въ одно и то же время истыми украинцами (малоросами, русинами. – *I.P.*) и великороссами или поляками, въ настоящее критическое время уже невозможны”. Замість них

відтепер були можливі або національно свідомі українці (“Шевченки, Нечуї-Левицькі, Панаси Мирні та їм подібні”), або “Добрянські, Площанські” (за прізвищем ідеологів москвофільства в Галичині. – *I.P.*) разом із тими, хто став на відверто проросійські позиції [481, с.40].

В ідейних поглядах і творчості чільних діячів Кирило-Мефодіївського товариства простежувався інтерес до підавстрійської Галичини. Кирило-мефодіївці знали про діяльність “Руської трійці” у Львові. Так, П.Куліш читав статтю М.Максимовича про нову галицько-руську літературу в другому випуску “Кіевлянина” 1841 р., де була надрукована також його повість “Огненный змей” [1357, с.4, 5]. На жаль, точно не відомо, коли П.Куліш безпосередньо ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але факт читання ним альманаху незаперечний. У листі до О.Партицького від 21 листопада 1868 р. він, розповідаючи про старовинні рукописи в бібліотеці монастиря св. Василя у Львові (автор просив переписати з них уривки), вказав на джерело, звідки почерпнуто бібліографічні відомості: “Споминаєцца про всі три рукописі в “Русалці Дністровій” 1837 року, на стр.122” [614, ч.4, с.3]. Національний рух у Галичині викликав інтерес у М.Костомарова, що не мав безпосередніх контактів із галичанами, але своєю діяльністю заклав наукові підвалини під нову українську ідеологію, яку Т.Шевченко творив натхненними віршами [1078, с.37]. М.Костомаров був знайомий з “Русалкою Дністровою”, бо включив її у список джерел до своєї дисертації, присвяченої поетиці народних пісень, що була захищена в 1844 р. [1530, с.299].

Інтерес до літературного руху галичан виявляв і Т.Шевченко, поінформований про “Русалку Дністровую”, принаймні, з названої статті М.Максимовича на сторінках “Кіевлянина” 1841 р. Т.Шевченко читав альманах і схвально відгукнувся про нього [1044, с.69, 70], що підтверджує, зокрема, лист П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. П.Лукашевич писав, що на момент отримання Вагилевичого листа разом з Т.Шевченком, який гостював у його родинному маєтку, читали поему “Мадей”, надруковану в “Русалці”. “...Дарите насъ чистою мовою Бескедьскою, – стверджував П.Лукашевич, – ибо

вона наша прадрѣдовська”. Автор визнавав схожість народної мови по обидва боки австро-російського кордону (“поднарѣчіе Волынское сходственно съ Вашимъ Галицкимъ, воно занапащено полонизмомъ...”) [1043, ч.ІІ, с.310, 311]. З листа П.Лукашевича довідуємося, що він запропонував Т.Шевченку “заимствовать нѣкоторые слова и формы Ваши (галицькі. – *І.Р.*), на что онъ согласился” [1043, ч.ІІ, с.312]. Т.Шевченко зберігав книги про Галичину в своїй бібліотеці, що містила фольклорну збірку П.Лукашевича “Малороссийские и червонорусские народные думы и песни” 1836 р., історичну працю М.Смирнова “Судьбы Червонной или Галицкой Руси” (С. Пб., 1860), розвідки М.Максимовича тощо [1121, с.67].

Творчість Т.Шевченка, М.Костомарова і П.Куліша (лише останньому з них довелося особисто побувати в Галичині), у свою чергу, привернула увагу “Руської трійці” вже на початку 1840-х рр. Однак відомості про Т.Шевченка (як і видатних кирило-мефодіївців) доходили до Галичини, але були доступні одиницям і до початку 1860-х рр. не мали відчутного впливу на культурне життя краю [1506, с.205, 206]. Розгром кирило-мефодіївців мав негативні наслідки для українського руху. Діяльність товариства стала рубіжною подією в національному відродженні, означала вихід на суспільну арену нового покоління українських діячів, що намагалося поєднати наукові й літературні зацікавлення з національно-політичною ідеологією. Політична програма кирило-мефодіївців заперечувала конформістську модель “малоросійства”, що ґрунтувалася на лояльності до імператора і пов’язувала “Малу” та “Велику” Русь у нероздільне ціле. Братчики вбачали в Галичині нерозривну частину русько-українського простору.

Таким чином, з кінця XVIII ст. в освічених колах суспільства, серед нащадків козацької старшини під впливом інтелектуальних течій із Заходу, поширення романтизму проявився інтерес до народознавства. Дослідники – етнографи, мовознавці та історики, що шукали критерії розрізнення “малоросів” від сусідніх народів, обстоювали самобутність народнописенної творчості, мови, історичної традиції, матеріальної культури. У контексті

народознавчих досліджень згадувалося про підвладні Австрії землі, де проживали русини як частина однорідного етнічного масиву, з подібною мовою, фольклорною спадщиною, структурою населення, що нагадувала Правобережжя. Серед наддніпрянських дослідників першої половини XIX ст. найбільший інтерес до Галичини проявляли М.Максимович і П.Лукашевич, разом з О.Бодянським та І.Срезневським вони встановили безпосередні контакти з вузьким колом галицьких діячів, які цікавилися народознавчою діяльністю. Однак наддніпрянські вчені не мали чіткого територіального “уявлення” України, давали надто загальну інформацію про Галичину.

Аргументи науковців про мовно-культурну єдність Наддніпрянщини-“Малоросії” та півдавстрійської Галичини мали вплив на раціональну сферу буття людини. Водночас, услід за “Енеїдою” І.Котляревського, почалося введення живої народної мови в літературу, багатство народної словесності викликало захоплення, емоції в читачів, що охопили чуттєву сферу. Попри неписьменність абсолютної більшості населення, що робило наукові й літературні твори доступними небагатьом, діяльність творчої інтелігенції сприяла утвердженню в суспільній свідомості етнічної спорідненості наддніпрянців-“малоросів” із галицькими русинами, приналежності до поділеного державними кордонами українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського. В уявленні учених і письменників першої половини XIX ст. Україна, або Малоросія, як правило, була природною і невіддільною частиною російського імперського світу. Офіційний Петербург не перешкоджав виданню книжок українською (“малоросійською”) мовою до розправи над Т.Шевченком і кирило-мефодіївцями, що поклали початок усвідомлення української ідентичності як самостійної, самобутньої. З кінця 1840-х рр. російський царизм, що раніше поблажливо ставився до малоросійського культурного руху, розглядав місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму.

3.2. Народознавство в етнічній самоідентифікації галицьких русинів першої третини XIX ст.

Унаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р. галицькі русини перейшли під владу Австрійської імперії в стані глибокого винародовлення, за висловом М.Возняка, “без ознак свого окремого національно-культурного життя” [1045, с.5]. У Галичині “не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила Гетьманщина по інерції автономного життя ... XVIII ст.” [1089, №4, с.60], – писав М.Грушевський. За соціальним складом русинами були майже виключно селяни, що знемагали в тяжкій панщизняній неволі, та малоосвічене греко-католицьке духовенство, “низьке” за соціальним статусом. Поляки зневажливо казали: “Pop i chłop – to ruski naród” [376, k.50]. Ополячення й окатоличення серед русинів поширилося настільки, що навіть у селах священики почали виголошувати проповіді польською мовою та розмовляли по-польськи вдома або користувалися так званим “язичієм” – мішаниною церковнослов’янської і польської мов, місцевої говірки [425, вып. I–IV, с.93]. Діловодство греко-католицьких єпископських консисторій першої половини XIX ст., як правило, велося польською, латинською або німецькою мовами [1321, с.478]. Старі служебники і євангелія в церквах нерідко містили тексти, написані зверху латинськими буквами, щоб полегшити священикам читання. Навіть один із майбутніх лідерів “староруської партії” А.Петрушевич у 1840 р. не склав іспит з *lingua ruthenica*, тому що не вмів читати кирилицею [1591, с.411, 412].

Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду 1770–80-х рр. Реформи Марії-Терези та Йосифа II в дусі освіченого абсолютизму охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту, дещо покращили соціальне й матеріальне становище двох основних прошарків місцевого населення. Особливе значення в національному пробудженні мало підвищення статусу Греко-католицької церкви, зокрема після 1808 р., коли було відновлено Галицьку митрополію. Внаслідок заснування нових навчальних закладів, насамперед Руського

інституту при Львівському університеті (*Studium ruthenum*) та греко-католицької семінарії у Львові, був відкритий шлях для освіти греко-католицького духовенства, тісно пов'язаного з сільським оточенням. Зокрема, в Руському інституті, що діяв з 1787 по 1809 рр., з метою підготовки священиків-русинів до сану навчання на філософському і теологічному факультетах проводилося “руською” мовою [1641, с.62]. Руський інститут за весь період існування підготував близько півтисячі високоосвічених священиків, які внесли значний вклад у національне відродження Галичини [1245, с.14].

На відміну від підросійської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких русинів у першій половині ХІХ ст. стало греко-католицьке духовенство. “Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, – писав І.Франко, – то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас просто не було...” [530, с.87]. Відкриття навчальних закладів для галицьких русинів, запровадження рідної мови як мови навчання, освіти мало далекосяжне значення для пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності. Щоправда, перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині були досить слабкими. Незважаючи на формальне проголошення рівності усіх католиків Габсбурзької імперії, греко-католики у порівнянні з римо-католиками перебували в пониженому, пригнобленому становищі [1595, с.116, 148]. Властям ішлося насамперед про освіту священиків, щоб ті вміли добре читати і співати з церковних книг та їх розуміти. Нечисленна галицько-руська інтелігенція не бачила потреби впроваджувати в літературу народнорозмовну мову, оскільки вже була готова, опрацьована, кодифікована і канонізована староцерковнослов'янська, що вважалася засобом захисту від полонізаційних процесів [1255, с.76].

Отже, через своерідний аристократизм і пошану до мови та букви священних церковних книг тогочасна еліта внутрішньо не готова була сприйняти живу народну мову як мову шкільництва, літератури, науки, вважаючи її недостатньо розвинутою [1255, с.90]. Характерно, що професори

новоствореного Руського інституту Т.Захаріяевич і П.Лодій вибачалися перед читачами, що вжили в своїх працях “выраженій простыхъ” [1489, с.80, 81]. Перше і половина другого десятиліття ХІХ ст. стали періодом найбільшого занепаду в розвитку української мови в Галичині, що була лише засобом побутового спілкування простолюду [1100, с.4, 5]. Занепад у національно-культурному житті відобразився на видавничій діяльності. Слухачі Руського інституту могли користуватися лише двома підручниками “руською” мовою – з логіки та історії церкви, тоді як інші предмети (навчання тривало з 1794/95 н.р. чотири роки) засвоювали з усних викладів [957, с.62, 101]. У період з 1796 р. до 1808 р. друкарня Ставропігійського інституту у Львові – єдиної (до 1848 р.) світської інституції галицьких русинів не видала жодної книги кириличним шрифтом, а до 1820 р. – менше десяти публікацій церковнослов’янською мовою [1376, с.99].

“Світанок національного відродження” в Галичині, писав І.Франко, був “довгий і холодний”, “церковщина вбивала живий дух серед нечисленної інтелігенції, штовхаючи її до польської мови...” [1624, с.142, 143]. Однак національне життя русинів поступово активізувалося і в своєму розвитку пройшло два етапи: кінець ХVІІІ ст. – 1820-ті рр. і 30-ті – середина 40-х рр. Перший з них відбувався під знаком ідей просвітництва, другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися [1534, с.60]. На першому етапі головними осередками національного відродження в Галичині були два міста: Перемишль як центр греко-католицької єпархії та Львів – столиця провінції. Під покровительством перемишльського єпископа М.Левицького 5 липня 1816 р. австрійський цісар затвердив утворення культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священиків (“Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії”) [1042, т.ХС, кн.IV, с.117].

Статут товариства, підписаний М.Левицьким у січні 1816 р., вийшов друком латинською мовою у Відні. За поданням єпископа, товариство очолив

І.Могильницький, що відав справами шкільництва в єпархії, а рядовими членами були священники. “Головною метою даного Товариства, – йшлося в статуті, – є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії різних творів” [449, с.41]. Для досягнення цієї мети передбачалося видавати книжки, насамперед для читання простолюду. Вони мали бути написані народною мовою, яку використовували селяни, за винятком “грубих” висловів, які необхідно було “окультурити”. На практиці це призводило до використання макаронічного “язичія”. Всупереч опору місцевої адміністрації, провідні діячі товариства (Й.Левицький, Й.Лозинський, І.Лаврівський та ін.) взялися до видання літератури, шкільних підручників для народу. Боротьба передових галицьких діячів за розширення суспільних функцій “руської” мови в 20–30-х рр. ХІХ ст. знайшла підтримку перемишльського єпископа І.Снігурського [1780, s.129, 137]. Однак перемишльські діячі не наважилися на радикальний крок – використовувати в літературі живу народну мову. Характерно, що листи М.Левицького до І.Снігурського були написані в першій половині ХІХ ст. польською мовою [370; 563].

Першим, хто усвідомив небезпеку втрати етнічної самобутності, винародовлення галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І.Могильницький. У 1823 р. він підготував до друку граматику, що не побачила світ за життя автора. Більш щасливу долю мала “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” (далі – “Відомість”) [482], переклад якої польською мовою з’явився в 1829 р., праця декілька разів перевидавалася [482, с.8, 9]. Вона стала практично першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Найбільшою заслугою статті І.Могильницького можна вважати саму постановку питання: “руська” мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов’янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена у всі сфери життя народу [1098, с.17]. Водночас він вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканішою, порівняно з місцевою говіркою неосвіченого селянства. Цього можна було досягнути, на його думку, шляхом поєднання

мови простого народу з церковнослов'янською. Схиляння “до досконалішого вислову” на практиці оберталось в макаронічне “язичіє” [1100, с.9].

В основному, через мовно-літературні засади, стверджує Я.Грицак, перемишльське товариство не можна вважати виразником “чітко української національної орієнтації” [1078, с.49]. Характерно, що митрополит (з 1816 р.) М.Левицький, один з ініціаторів заснування товариства, в 30-х рр. виступив за заборону видань простонародною мовою. І.Могильницький став першим галицьким ученим, що науково обґрунтував самостійність “руської” мови, на відміну від польської, російської і церковнослов'янської. Однак, розглядаючи руський простір по обидва боки Збруча, де вживалася “руська” мова, автор обіймав своєю увагою передусім русинів колишньої Речі Посполитої [1609, с.12, 13]. Услід за І.Могильницьким у середовищі перемишльських просвітителів було підготовлено низку граматик “руської” мови, що засвідчило виділення мовознавства в окрему галузь народознавства як науки. Саме мова була в центрі народознавчих досліджень у Галичині до 1848 року [1284, с.345].

Майже одночасно з І.Могильницьким закінчив рукопис свого граматичного підручника священник І.Лаврівський, викладач Перемишльської духовної семінарії. Роботу було написано німецькою мовою під назвою “Спроба граматики руської мови, складеної з піддіалектів, якими розмовляють в Королівстві Галиції й Лодомерії” [469, с.432]. І.Лаврівський рішуче підтримав погляди про самостійність і рівноправність “руської” мови. В основу літературної мови вчений поклав живу народну мову, фактично рідні йому лемківські говірки, хоч і на ній позначився вплив церковнослов'янщини [1100, с.10]. 1830 р. у Будимі вийшла книжка закарпатського вченого, священника М.Лучкая, побудована переважно на матеріалі “карпато-руського говору” “Грамматика слов'яноруська, або старослов'янська, побудована на діалектах мови, вживаної в Карпатських горах Малоросії” [1664, с.60]. Це була перша в Австрії друкована грамматика старослов'янської мови з використанням закарпатської говірки, що вийшла латиною [1054, с.148].

Автором першої друкованої граматики української мови в Галичині, написаної німецькою мовою “ГраMATика рутенської або малоросійської мови в Галичині” та виданої в 1834 р. у Перемишлі [549], став Й.Левицький. У книзі представлена не жива народнорозмовна мова, а мішанина старослов’янських, великоруських і польських слів, з домішками місцевої говірки. Й.Левицький виступав прихильником старослов’янської мови, етимологічного принципу правопису і критично ставився до тих, хто обстоював фонетику [1296, с.24]. У листі до митрополита М.Левицького 16 березня 1841 р. Й.Левицький відверто писав про своє прагнення, щоб кожний галичанин якнайкраще міг пізнати “языкъ такъ церковный, якоже и простонародный русскій...” [1560, с.381]. Водночас як приклади до граматичних правил він використовував народні пісні, прислів’я і навіть помістив у своїй граматиці уривки з “Енеїди” І.Котляревського [549, с.46, 47] – зачинателя нової української літератури.

Серед авторів перших граматик, що стали на захист народної мови, виділявся священик Й.Лозинський, учений і публіцист. Він написав польською мовою граматику “руської” (“малоруської”) мови, яка вийшла друком у 1846 р. в Перемишлі (“Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)”) [546]. Автор виступив прихильником не церковнослов’янської мови, а живої народної, прямо писав про “потребу брати мову з вуст простого народу...”. У передмові до граматики наголошувалося, що “Мала Русь” територіально охоплює етнічні землі як у Росії, так і в Австрії, із загальною чисельністю населення понад 15 млн. чол. [546, s.VII, VIII, XXXIV]. Як і його перемишльські попередники, Й.Лозинський слушно стверджував, що *małoruski* – це друга назва “руської” мови, що виникла через потребу відрізнити її від мови російської (“великоруської”) [1609, с.19]. Однак Й.Лозинський пішов за тими, хто, за висловом І.Огієнка, “закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи німецьки” [1366, с.175]. Й.Лозинський послідовно обстоював фонетичний принцип правопису, необхідність реформи або заміни кирилиці, яку вважав занадто громіздкою азбукою для руського письма [1257, с.24].

Отже, місцева інтелігенція намагалася вирішити питання своєї ідентичності через мову, що стало основним завданням першого, “збиральницького” етапу відродження в Галичині. Самостійність руського народу, як і “руської” мови, що не є діалектом польської або російської (“великоруської”) мов, була для авторів перших граматик самозрозумілою. Вони не уявляли якусь окрему “австрійсько-руську” мовну чи національну ідентичність, за висловом М.Мозера, “мовна свідомість галичан завжди сягала поза Галичину”, на схід від австро-російського кордону. Щоправда, автори мовознавчих праць мали обмаль інформації про Наддніпрянщину [1609, с.52, 53]. У тогочасній Галичині існувало кілька мовних таборів. Більшість авторів писали граматики книжної слов’яноруської (словеноруської) мови, в основу якої було покладено церковнослов’янщину, кириличну абетку, з використанням народних висловів. Водночас були опоненти застарілої церковнослов’янської мови, що закликали до реформи кирилиці, яку вважали непридатною до сучасного літературного життя. Серед прибічників народної мови висловлювалася навіть радикальна ідея відмови від кириличної абетки і переходу на латиницю. Мовно-правописні суперечки з особливою силою проявилися під час “азбучної війни” середини 1830-х рр. [1284, с.345].

На сторінках львівського тижневика “Rozmaitości” (ч.29) Й.Лозинський у 1834 р. надрукував польськомовну статтю “Про запровадження в руському письменництві польської абетки”, в якій навів аргументи на користь польських букв для передачі звуків “руської” мови на письмі. На його думку, “руська” мова як неписемна мала свободу вибору найвигіднішого алфавіту. Таким він вважав польський алфавіт, аргументуючи свою позицію тим, що “абетка” простіше для сприйняття [1296, с.33]. Й.Лозинський сподівався, що запровадження латинки дасть змогу “європеїзувати” мову галичан. Наприклад, усі поляки, що живуть із русинами, добре розуміють і навіть спілкуються по-руськи, однак, вважав автор, мало хто захоче вчитися кирилиці, щоб читати руські книжки. Кирилиця – це одяг мертвої мови, латиниця – живих мов, знана в цілому світі. Єдину перевагу кирилиці над “абеткою” Й.Лозинський бачив у

тому, що для звуків, позначуваних латинськими літерами *cz*, *sz*, *szcz*, кирилиця має окремі знаки *ч*, *ш*, *щ*. Однак це не зменшує переваг “абцадла”, тож русини повинні взяти за зразок письмо поляків і чехів. Кирилицю можна лишити як предмет, необов’язковий у сільських школах, лише для тих, кому необхідно знати церковнослов’янську мову, приміром, для священників, дяків і т.д. [1617, с.570, 571; 1668, с.45].

Як зразок для наслідування, Й.Лозинський видав латинкою 1835 р. у Перемишлі збірку “*Ruske wesila*” (далі – “Руське весілля”). Сучасні мовознавці визнають аргументи Й.Лозинського в багатьох позиціях слухними [1256, s.282]. Він, як і пізніше І.Вагилевич, автор руської граматики (“*Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi*”) в 1844 р., не були прихильниками мовно-культурної асиміляції. Услід за відомим словенським філологом В.Копітаром, вони вважали більш перспективним “для розвитку галицько-української розмовної мови” перехід на латинку, що дало б змогу “краще увійти до сфери західнослов’янської та загальноєвропейської культури...” [1283, с.139]. По суті, малося на меті через польське посередництво внести в середовище галицьких русинів ліберально-демократичні ідеї із Заходу, подолати провінційний консерватизм і пута станового обмеження [1161, с.149]. Однак Й.Лозинський, виступаючи зачинателем “азбучної війни” в Галичині, не зрозумів важливої суспільної сутності алфавітного питання. І.Франко назвав “виступ Лозинського ... легкокомисним та слабо обдуманим” [1617, с.584]. Впровадження “абцадла” в писемність галицьких русинів стало б на перешкоді єдності культурного процесу на етнічних українських землях, було б серйозним чинником посилення загрози асиміляції місцевого населення.

Виступ Й.Лозинського наштовхнувся на рішучий спротив галицько-руської інтелігенції. Так, священник Й.Левицький написав статтю в 1834 р. (“*Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*”), в якій спростував усі дев’ять положень Й.Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження польської абетки до руського літературного письма. На його думку, не можна відмовлятися від кирилиці, що

має для русинів глибоке історичне коріння, через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше “красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків” [1283, с.573]. З аргументованою відповіддю проти латинізації “руської” писемності виступив також М.Шашкевич у брошурі польською мовою “Азбука і abecadło, виданій у Перемишлі 1836 р. [542, с.124–134], що мала вирішальний вплив на співвідношення сил в “азбучній війні”.

“Азбучна війна” в 1834–1836 рр., відстоювання в ній місцевою руською інтелігенцією кирилиці як традиційної народної святині, виразника етнічної самосвідомості і східнослов’янської єдності розворушили громадськість, сприяли консолідації сил у боротьбі з полонізацією – за розвиток національної культури. Питання “про заміну руської азбуки на польське абеткадло” Я.Головацький розглядав на схилі віку як “питанє про жите: бути чи не бути русинам у Галичині. Коли б галичани в 30-их роках прийняли були польське абеткадло, – пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський дух...” [1296, с.35]. Водночас поява полемічних “алфавітно-правописних” праць спонукала освічену верству до зацікавлення лінгвістичною проблематикою, вивчення живої народної мови, що сприяло розвитку українського мовознавства, усвідомленню етнічної єдності населення по обидва боки Збруча [470, с.32]. Однак під час “азбучної війни” не поставало питання про необхідність дотримання єдиного правопису в Галичині й підросійській Україні, що забезпечило б мовно-культурну єдність “малоруського” простору – як аргумент у боротьбі проти латинізації. Характерно, що суперечки за “руський” алфавіт точилися виключно польською мовою [1744, s.152]. У цілому розвиток мовознавства сприяв усвідомленню самостійності української (“руської”) мови в сім’ї слов’янських мов, що разом з успіхами національно-духовного пробудження на Наддніпрянщині, у західних і південних слов’ян підготувало ґрунт для появи “Русалки Дністрової” [1099, с.11].

Науковий інтерес до вивчення краю охопив також історію як одну з галузей народознавства (М.Гарасевич, В.Компаневич та ін.) [1180, с.56, 57]. Найбільш відомим дослідником історії Галичини став Д.Зубрицький – автор

грунтовних монографічних праць, виданих у Львові на основі широкого кола першоджерел (“Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж Королівстві”, 1837), “Хроніка міста Львова”, 1844) та ін. [1376, с.144]. Будучи прихильником монархічної форми державного правління, Д.Зубрицький у своїх працях приділяв основну увагу ролі особистості в історії, вважав діяльність “мудрих” правителів, освіченої верстви населення передумовою успішного розвитку держави. Основні історичні праці вченого побудовані у вигляді хронік, де цитуються або переказуються цінні джерела [1372, с.286, 287]. Творчість Д.Зубрицького характеризувалася антипольським спрямуванням, що неодноразово призводило до цензурних перешкод. Так, у “Нарисі з історії руського народу в Галичині...” Д.Зубрицький обґрунтовував етнічну самобутність і глибоке історичне коріння галицько-руського населення як частини “найбільшого в Європі народу слов’янського” [555, s.5, 6].

На творчому доробку Д.Зубрицького позначилися русофільські переконання історика. Показово, що він так і не наважився писати свої твори народнорозмовною мовою, а друкувався польською, німецькою, а також російською, якої добре не знав. Зокрема, 3-томну “Историю древняго Галичско-русскаго княжества” (1852–1855 pp.) Д.Зубрицький видав російською мовою, бо, як зазначав у листі до московського історика М.Погодіна, розглядав свою працю як важливу для всієї російської історії, що висвітлює одну з її складових частин – історію галицько-руського народу. Автор старався “по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ, и Полонизмовъ” [1576, с.74]. Д.Зубрицький із сарказмом висловився про народну мову, як “болтовню какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька”, писав, що мова літературна завжди і всюди відрізняється від мови “черни” [456, ч.1, s.141]. Однак “История” Д.Зубрицького не користувалася популярністю (зібрала лише 349 передплатників) [457, ч.1, s.140].

Загалом же історична наука в Галичині, порівняно з Наддніпряниною, де інтерес до історії підживлювали традиції козацького самоврядування, в першій половині XIX ст. виглядала набагато слабше. Як відомо, інтелектуальна

діяльність козацької старшини, що започаткувала національне відродження в підросійській Україні, найбільш виразно проявилася в дослідженнях з історії (для порівняння, мовознавство як важливий елемент збиральницької стадії інтелігентського національного руху не мав на Наддніпрянщині такої популярності) [1284, с.311]. Дослідження вітчизняної історії значно активізувалися в Галичині з середини ХІХ ст. у працях А.Петрушевича, І.Шараневича, Ю.Целевича та ін., а особливо з 1890-х рр. – після реорганізації Товариства ім. Шевченка в наукове і переїзду до Львова М.Грушевського.

Найбільш плідною серед галузей народознавства в Галичині була фольклористика. М.Грушевський писав, що “збирання етнографічних матеріалів, особливо фольклорних, стає панівним інтересом у сфері українознавства” [1089, №4, с.61]. М.Костомаров зауважив, що галичани перевершили підросійських “малоросів” у збиранні й вивченні пам’яток фольклору. “Галичане перещеголяли нас полнотою и точностью своих изданий”, – писав він у 1842 р., маючи на увазі передусім фольклорні збірники В.Залеського, Ж.Паулі та Й.Лозинського [321, арк.4]. Як правило, на початку ХІХ ст. етнографічне вивчення включало дослідження усної народної творчості [999, с.45], збиранням фольклорної спадщини займалися переважно сільські священики і кандидати на цей сан – вихованці духовної семінарії [1207, с.74, 86]. Народознавчі зацікавлення охопили також польських, австрійських, чеських і німецьких дослідників (німців К.Гітнера та Й.Маусса, поляка І.Червінського та ін.) [1531, с.239, 240].

Український фольклор був серед тих джерел, з яких живилася польська література періоду романтизму [1210, с.20, 22, 56]. На сторінках польськомовних часописів, альманахів (“Pielgrzym Lwowski”, “Haliczanin”, “Rozmaitości” та ін.) регулярно висвітлювалася народнопісенна творчість русинів, здебільшого лірична пісня, історична, меншою мірою обрядова. Більшість пісень в альманахах були взяті з друкованих збірників М.Максимовича, В.Залеського та ін. [1209, с.90]. Серед польських дослідників народного фольклору в Галичині особливу роль відіграв А.Чарноцький, більш

відомий під псевдонімом З.Доленги-Ходаковського. Він зібрав багатий український фольклорний матеріал – понад 2 тис. народних пісень різних жанрів у Галичині, на Волині й Поділлі, пісні переписував з народних вуст латинкою [522, с.30, 51, 52]. Однак зібрану вченим народну пісенність за його життя (до 1825 р.) вдалося опублікувати тільки частково [522, s.45, 46]. Польський дослідник Л.Пйонткевич був автором ґрунтовної статті про польські й руські народні пісні (“*O pieśniach ludu polskiego i ruskiego*”), опублікованої 1827 р. у львівському збірнику “*Państwowy*” (“Національний паломник”) [551].

Перше польське фундаментальне видання народних пісень з’явилося на початку 1833 р. у Львові. Фольклорний збірник “*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*” [553], упорядкований і виданий В.Залеським (псевдонім – Вацлав з Олеська), містив близько півтори тисячі польських і руських народних пісень, надрукованих усуміш латинкою. В.Залеський вважав “дуже шкідливим ... для загальної літератури слов’янської” відокремлення писемності місцевих русинів, задавав риторичне питання: “Що б сталося з німецькою літературою, якби окремі німецькі племена намагалися мати власну літературу?” [553, s.XLII, XLIII]. Цю книжку І.Франко назвав “першою ластівкою нашого народного пробудження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них в устах отсього простого хлопа-панщизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, ... в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...” [1626, с.111]. Уперше фольклорні записи в краї були надруковані чистою народною мовою, хоч і латинським шрифтом. Автор вважав, що в Галичині проживають не два окремі народи, а дві “гілки” одного народу, з дещо відмінними “наріччями”, добре зрозумілими для мешканців краю [1744, s.49].

Польський етнограф Ж.Паулі видав у Львові в 1839–1840 рр. “*Pieśni ludu ruskiego w Galicyi*” у двох томах [552], причому серед руських пісень уміщено фольклорні записи не лише з Галичини, а й із підросійської України. Поряд з друкованими раніше у книзі побачило світ близько 600 нових записів народних

пісень. “Малоруські пісні” упорядник почерпнув із фольклорної збірки М.Максимовича, виданої 1827 р. у Москві, писав про однорідність народнопісенної творчості по обидва боки Збруча (“однакові пісні народ руський у Галичині співає”). Для запозичених пісень вживалося слово “українська” [552, t.I, s.I, II]. У збірці було вміщено кількадесят творів українського фольклору – дум (“Oj ty kowalu, kowaleńku...”, “U Kijewi na gupoczku...” та ін.), військових, господарських, корчмарських пісень тощо [552, t.II, s. 10, 11, 17, 26, 31, 35, 38, 48, 55, 57, 59, 60, 63, 64 та ін.]. Отже, поляки В.Залеський, Ж.Паулі опублікували цінні фольклорні збірники, але зробили це латинкою, у книзі Вацлава з Олеська – впереміжку руські народні пісні з польськими. “Самі поляки (Вацлав з Олеська, Жегота Паулі), – писав І.Франко, – дали руській молодезі першу основу для свого власного руського патріотизму, показавши їй бодай частину того словесного, духовного скарбу, що зберігся в устах простого руського мужика” [1631, с.322].

Вагомий внесок у вивчення українського фольклору в Галичині зробив Й.Лозинський, що, крім уже названої граматики, став автором збірки “Ruske wesila”. У книжці подано опис весілля з обрядовими піснями (всього, за підрахунками Р.Кирчіва, понад 250 весільних пісень), що охоплювали порівняно невелику територію правобережного перемишльського Надсяння [1208, с.136]. “... Ціле весіле, – патріотично стверджував автор у передмові, – мало не з самих пісней ся складає і же з того вгляду рускій люд всі іннії народи перевижшає” [470, с.16, 19, 47]. “Руське весілля” стало одним із перших видань живою народною мовою, з використанням фонетичного правописного принципу (“писати так, як загально вимовляється”). Книжка викликала резонанс у пресі, в працях деяких славістів і могла стати, безперечно, визначною віхою в українському національному самоусвідомленні галичан, якби не формальна ознака – польський алфавіт, використаний для письма. Перший варіант своєї праці Й.Лозинський подав на розгляд цензури на початку 1834 р. і невдовзі одержав дозвіл на друк. Автор писав, по суті, “гражданкою”, фонетичним у своїй основі правописом. Однак під впливом ідеї впровадження

“абцадла” в руську писемність, єдності алфавіту у слов’ян Й.Лозинський почав переписувати “Руське весілля” латинкою. Книжка була надрукована польським алфавітом у Перемишлі 1835 р. [470, с.5, 10]. Алфавітно-правописні принципи Й.Лозинського знайшли відображення в уже згаданій статті 1834 р., що дала поштовх до “азбучної війни”.

Таким чином, після входження Галичини до складу Австрійської монархії соціальний статус та інтелектуальний рівень місцевих греко-католицьких священників як єдиної освіченої верстви населення дещо підвищилися, що створило можливості для національного відродження. Під впливом ідей просвітництва і романтизму із Заходу нечисленна галицько-руська інтелігенція виявила інтерес до народознавства, вивчення усього, що було пов’язано з етнічною самобутністю. Наукові дослідження охопили галузі мовознавства, фольклористики й етнографії та історії – аналогічно до того, як на етнічних українських землях, що перебували в складі Росії. Етнографи, мовознавці, історики сприяли усвідомленню окремішності мови, історичної традиції та етнографічних рис галицьких русинів від сусідніх народів, передусім поляків. Однак, попри патріотичні тенденції, народознавчі праці перших десятиліть ХІХ ст. не давали чіткого, скристалізованого уявлення про національну самоідентифікацію місцевого населення, що здебільшого складалося з бідних і неписьменних панщизняних селян. Показово, що до середини 1830-х рр. наукові розвідки (як і літературні твори) писалися не живою, простонародною мовою, а макаронічним “язичієм”, польською, латинською або німецькою мовами. Водночас деякі автори наголошували на необхідності реформ або заміни кирилиці, що була основою для церковнослов’янщини, використовувалася в церковному житті й тривалий час вважалася писемною літературною мовою у слов’ян, хоч і дедалі більше зазнавала впливу народнорозмовних елементів. Серед публікацій народних пісень були збірки (В.Залеського, Ж.Паулі, Й.Лозинського), надруковані більш-менш чистою народною мовою, але латинським шрифтом.

Мовно-правописне питання стало ключовим у так званій “азбучній війні” 1834–1836 рр., коли місцева руська інтелігенція стала на захист кирилиці як ще з давньоруських часів традиційної абетки, виступила проти полонізаційних процесів і латинізації письма. Народознавча діяльність у Галичині першої третини ХІХ ст. об’єктивно сприяла етнічній самоідентифікації місцевих русинів, але не давала чіткої відповіді на питання про їх співвідношення з “руським” простором на сході. Наукова і літературна продукція з Наддніпрянщини, твори нової української літератури до початку 1830-х років були майже невідомими в краї, як і не було регулярних контактів із наддніпрянсько-українськими або російськими діячами. Написаних живою розмовною мовою книг, за прикладом наддніпрянських авторів, галицькі русини також не мали, в літературі панувала стара книжна церковнослов’янська мова. Перелом розпочався тільки з середини 1830-х рр. з виходом на історичну арену “Руської трійці”. Найважливішим здобутком початкового етапу національного руху стало наукове обґрунтування окремішності місцевого “руського” (“малоруського”) населення з його власною мовою, фольклорною спадщиною, історичними традиціями, що стало кроком на шляху до усвідомлення етнічної, мовно-культурної єдності галичан із “малоруським”, тобто українським простором на сході.

3.3. Ідея єдності русько-українського простору в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр.

Будителями української національної ідеї в Галичині, усвідомлення єдності русько-українського простору по обидва боки кордону Збруча з романтичних поривів стали діячі “Руської трійці”. Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету М.Шашкевич, І.Вагилевич і Я.Головацький у 1830-х рр. зайнялися дослідженням різних сторін життя народу. “Трійця” практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, “пішла в народ” із метою вивчення фольклору та етнографії, мови, історії, всього, що пов’язано з етнічною

самобутністю [1207, с.89, 337]. Гуртківці поставили за мету підготувати до друку фольклорно-літературний збірник народнорозмовною мовою, фонетичним правописом. Рішення “Трійці” кардинально змінювали усталені норми, коли в літературі було прийнято вживати не живу мову простолюду, а стару книжну церковнослов’янську, таку ж мертву, як і латинь. “Пиши, як чуєш, а читай, як видиш” – це гасло знайшло своє втілення в збірниках “Руської трійці” [1565, с.II].

Незважаючи на цензурні утиски й заборони, “Руська трійця” в 1837 р. надрукувала у Будапешті, в обхід львівської цензури, збірку “Русалка Дністровая” (далі – “Русалка Дністровая”). Книжка утверджувала “гражданку”, якою писали в Росії, фонетичний правопис (хоч ще недавно в “азбучній війні” середини 1830-х рр. М.Шашкевич відстоював кирилицьку азбуку). Самими літерами альманах декларував органічну єдність краю з Наддніпряниною. Говорячи про загальнослов’янське національно-культурне відродження, М.Шашкевич писав, що “зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам”. У примітках згадуються такі книжки, як тричі видана в Петербурзі “Енеїда” І.Котляревського (1798, 1808 і 1809 рр.), “Опыт собрания старинных малороссийских песен” М.Цертелева (1819), “Малороссийские песни” М.Максимовича (1827) і його ж “Украинские народные песни” (1834), збірник “Запорожская старина” (1833–1834) та ін. Окрім того, вказується на видані в Австрії мовознавчі розвідки М.Лучкая, Й.Левицького, фольклорно-етнографічні – Вацлава з Олеська та Й.Лозинського [501, с.27–29].

Впадає у вічі загальна обізнаність автора передмови з науковим і літературним життям у Росії. “Русалка Дністровая” майже наполовину складається з фольклорних матеріалів. Щоправда, в більшості опублікованих пісень у збірці, як і взагалі в народнопісенній творчості, Україна виступає більше не як категорія історична, соціальна чи етнічна, а як поняття позаісторичне, сакральне й міфологічне [1277, с.120, 121]. У цілому “Русалка” з чисто галицьким профілем (автори, місце видання, матеріал) стала

всеукраїнським явищем за змістом, мовою, духом. Збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу. І.Франко писав, що “Русалка” характеризувалася “незначним змістом” та “неясними думками”, водночас “була свого часу явищем наскрізь революційним”. Книжка виразно засвідчила, що між мовою галицьких русинів і наддніпрянських “малоросів” у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала “цілковиту солідарність” із національним рухом на Наддніпрянщині [530, с.90, 91].

Отже, “Русалка” започаткувала процес становлення нової української літератури в Галичині та вперше висунула ідею етнічної єдності українських (“руських”, “малоруських”) земель, що перебували під владою Австрійської та Російської імперій. У квітні 1837 р. основна частина тиражу “Русалки”, надіслана до Львова, була конфіскована, проти упорядників розпочали слідчу кампанію. Видання книжки простонародною мовою із застосуванням фонетичного правопису і “гражданського” шрифту розцінювалося цензурою як виклик системі, що підривав високий авторитет церковнослов’янської мови [1255, с.76, 77]. З виходом “Русалки” “Руська трійця” фактично розпалася, автори зазнали урядового тиску і переслідувань. Водночас М.Шашкевич та його однодумці чимало зробили для утвердження духу соборництва, введення народної мови до культурного вжитку. Так, виступ М.Шашкевича в брошурі “Азбука і abecadło” 1836 р. на захист кирилиці мав резонанс в “азбучній війні” [542, с.125–127].

“Руська трійця” залишила чималу наукову спадщину, насамперед праці І.Вагилевича та Я.Головацького, бо М.Шашкевич як науковець не встиг розвинути. У народознавчих розвідках, приватному листуванні І.Вагилевич зазначав про “народність южноруську”, що існувала з давньоруських часів. “Ми ємо южнорусини, – писав він у листі до М.Максимовича 7 (20) березня 1837 р. – ... Оце ж ми всі – із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету – з братією нашою задніпровною складаємо одне существо... А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідимий і повен слави!” [543, с.194, 195]. Водночас не можна ігнорувати емоційне забарвлення написаного, в орієнтації на

Наддніпрянщину вбачалася ідеальна модель національного розвитку, елемент пізнання галичанами самих себе. Ідею наддніпрянсько-галицької єдності І.Вагилевич відобразив в алегоричній формі в думі “Dniestr” (“Дністер”) [543, с.162]. Він був автором граматики “руської” (“малоруської”) мови (“Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi”), написаної в 1844 р., як і більшість його праць, польською мовою [1042, т.ХСІІІ, кн.І, с.119]. Перу Я.Головацького належить “Грамматика руского языка” у Львові 1849 р., серед його фольклорно-етнографічних праць заслуговує на увагу видання в Росії 1878 р. у 4-х томах збірки “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси”. Ґрунтовне вивчення історії краю започатковано розвідкою “Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь” у 1840-х рр. [1667, с.672, 673].

Сувора розправа цензури над “Руською трійцею” сповільнила процес національного відродження. Переглядаючи ґрунтовну галицько-українську бібліографію ХІХ ст. І.Левицького, К.Студинський звернув увагу, що в 1841–1845 рр. включно в Галичині появилось лише “30 руських друків”, майже всі книжки були написані мовою, в якій “церковно-славянський елемент сильно переважав...” [1565, с.LXVII, LXXXI]. Однак, попри цензурні перешкоди, 30–40-і рр. ХІХ ст. стали періодом національно-культурного розвитку, як писав історик літератури М.Тершаковець, “з небувалою силою”. Якщо за перші 30 років ХІХ ст. галицько-руська бібліографія І.Левицького займає 8 сторінок тексту, то за 1830–1848 рр. – 24 сторінки, втричі більше [1578, с.139, 140].

Цензурні переслідування і державний кордон, що віддаляв Австрійську імперію від Російської, не змогли перешкодити встановленню зв’язків між нечисленними галицькими і наддніпрянськими діячами. Характер взаємодії між Галичиною і Наддніпрянською Україною, що практично проявилася, як стверджує дослідник М.Мудрий, на рівні “окремих друкованих видань” та діяльності “кількох істориків і літераторів”, визначали “не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї..., маємо справу з чимось ірраціональним, певного роду міфом як передумовою і найміцнішою ланкою української соборності” [1342, с.136]. Інтерес невеликого кола галицько-руської інтелігенції до

національно-культурних процесів на Наддніпрянщині пояснювався прагненням протистояти полякам у Галичині й поступово сприяти активізації національного розвитку. Серед чинників, що зумовили погляди галичан у бік Наддніпрянщини, можна виділити бажання поглибити історичну свідомість, прагнення ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Представники старшого покоління галицьких діячів цікавилися історією князівської Русі і церковних братств, тоді як молодші – козацькою добою. Ідея етнічної спорідненості, що простежувалася в контактах із наддніпрянцями в 1830–1840-х рр., була своєрідним національним міфом із метою впорядкування “загрозливого хаосу реальності”, ідентифікації “себе з чимось ідеальним, що свідомо наділялося позитивними якостями” [1342, с.136, 137].

Поштовх до зацікавлення в Галичині народознавчою діяльністю дало знайомство з творами наддніпрянських учених і літераторів, що містилися в бібліотеці Оссолінських у Львові. Вона була відкрита для читачів у 1832 р., коли стала публічною [1531, с.240]. Крім “Енеїди” І.Котляревського, фонди книгозбірні містили народознавчі видання з Росії, що викликали інтерес діячів “Трійці”. Так, у “щоденнику” читального залу бібліотеки Інституту Оссолінських збереглися відомості про видачу книг студентам Львівського університету М.Шашкевичу, І.Вагилевичу та Я.Головацькому протягом грудня 1832 р. – жовтня 1836 р. [401, с.18–51]. Вони кілька десятків разів замовляли фольклорну збірку М.Максимовича “Малороссийские песни”, що вийшла 1827 р. у Москві, зокрема, робили це неодноразово протягом грудня 1832 – початку 1834 р. Крім того, діячі “Трійці” читали в бібліотеці “Слово о полку Ігоревім”, твори німецького філософа Й.Гердера, відомих філологів П.Шафарика, В.Караджича, Я.Коллара та ін., часописи, що виходили як у Львові, так і за межами краю, у тому числі в Росії [401, с.20–22].

Загалом наддніпрянсько-українська книжка в Галичині першої половини ХІХ ст. була неабиякою рідкістю, надходила різними шляхами: по пошті, через проїжджих у Європу діячів, нерідко контрабандою. Польські книготорговці не цікавилися виданими в Росії українськими книжками, однак навіть якщо вони

погоджувалися їх привезти, були цензурні перешкоди. Я.Головацький вмовив одного з них (І.Мілліковського) придбати “Енеїду” І.Котляревського та “Историю Малой России” Д.Бантиш-Каменського, заплатив немало суму (29 гульденів), десь через десять місяців (!) видання з’явилися у Львові, але Я.Головацькому довелося ще майже півтора роки (!) чекати повернення замовленої літератури від цензора. “Мы ходили, узнавали, просили, ходатайствовали”, – писав Я.Головацький у спогадах на схилі віку. Власті не хотіли, щоб, за його словами, “галицькі русини знакомились съ русской литературой...” [259, арк.15 зв., 16].

Як наслідок, галицька інтелігенція була змушена вдатися до копіювання, що проявилось в діяльності “Трійці”, а особливого поширення набуло з проникненням у Галичину на початку 1860-х рр. творчості Т.Шевченка [1664, с.100]. Переписуванням творів Т.Шевченка і розвідок про нього пізніше займалися відомі галицькі діячі О.Барвінський [150], М.Павлик [275] та ін. Галицька молодь робила власноручні копії творів наддніпрянських авторів, зокрема О.Барвінський переписав збірник А.Метлинського 1848 р. [648, с.95], робив також виписки із “Записок о Южной Руси” П.Куліша [151]. Враховуючи досить високі ціни на книжкову продукцію з Росії, галичани отримували літературу в обмін на слов’янські першодруки і нові галицькі видання або в подарунок від тамтешніх учених (М.Погодіна, О.Бодянського, І.Срезневського, М.Максимовича та деяких ін.), самі ж купували обмаль книжок [1489, с.100].

Я.Головацький зробив рукописну копію першого повного видання “Енеїди” аж на 90 сторінок [250, арк.1–46, 47–90]. Він переписав літературні твори з Наддніпрянщини – уривок з “Наталки Полтавки” І.Котляревського [251, арк.1], поезії Л.Боровиковського [239, арк.1–13; 253, арк.2 зв., 3, 3 зв.], О.Бодянського [238, арк.1–6 зв., 7–12 зв.], Ієремії Галки (М.Костомарова) [240, арк.1–12 зв., 13–24 зв., 25–37, 38–49 зв.; 241, арк.1–16; 253, арк.2; 267, арк.1–4], П.Куліша, Є.Гребінки, П.Гулака-Артемівського [242, арк.1–8; 243, арк.1–12], В.Забіли [245, 246], М.Петренка [255], А.Метлинського (Могили) [253, арк.1, 2; 254], повість Г.Квітки-Основ’яненка “Конотопська відьма” [247], оперету

С.Писаревського (Стецька Шерепері) “Купала на Івана” 1840 р. [256]. Інтерес Я.Головацького привернула магістерська робота О.Бодянського 1837 р. (“О народной поэзии славянских племен”), з якої молодий дослідник зробив кілька виписок [261]. Я.Головацький скопіював у 1833 р. “Малороссийские песни” М.Максимовича [237]. Пізніше він згадував, що в бібліотеці робив виписки з книг, зокрема переписав “весь “Сборник малороссийских песен” Максимовича..., прежде в черновую тетрадку, а потом дома переписывал начисто” [493, с.230]. Збереглися також записи Я.Головацького з альманаху “Ластівка” (“Ластівка”), упорядкованого Є.Гребінкою, що вийшов у Петербурзі 1841 р. [249].

Переписуванням творів нової української літератури наддніпрянських авторів займався також І.Вагилевич, що підтверджують матеріали його особистого архівного фонду у Львові [199]. Серед власноруч переписаних І.Вагилевичем праць були уривки з “Енеїди” І.Котляревського видання 1842 р., поезії Є.Гребінки, А.Метлинського, М.Костомарова, взяті з поетичних збірок “Українські балади” (1839 р.) і “Вітка” (1840 р.), Л.Боровиковського та ін. [199, арк. 19, 20, 21, 21 зв., 22, 22 зв., 23, 26 та ін.]. Впадає у вічі, що в своїх записах І.Вагилевич нерідко використовував латинські букви. Художня література з Наддніпрянщини мала безперечний вплив на формування світогляду і творчість М.Шашкевича. За спогадами Я.Головацького, М.Шашкевич, познайомившись з “Енеїдою” І.Котляревського, фольклорною збіркою М.Максимовича, побачив у них “живий приклад, переконався о можності народної руської словесності, загадав велику гадку: утворити чисто народну словесність южноруську, і сесій гадці вірен остав до кінця” [493, с.207]. Лідер “Трійці” читав “Енеїду” І.Котляревського, але не всю, бо повністю поема вийшла в Харкові у 1842 р., натрапив на видання в бібліотеці Оссолінських на початку 30-х рр. [1684, с.148]. Він був знайомий з двома виданнями збірки народних пісень М.Максимовича (1827 і 1834 рр.), можливо, з граматиною О.Павловського [1039, с.4] і творами П.Гулака-Артемівського [1664, с.106].

Десь у 1842 р. М.Шашкевичу потрапив до рук виданий роком раніше альманах “Ластівка” [486, с.34]. На сторінках альманаху публікувалися твори упорядника “Ластівки” Є.Гребінки, Г.Квітки-Основ’яненка, І.Котляревського, П.Куліша, Т.Шевченка та ін. Ознайомлюючи з цим виданням свого родича М.Козловського, М.Шашкевич писав: “Несе ся воздухами до вас, мої миленькії, шпарка Ластівка; ой, ластівка ж то, ластівка! Такої ще ніхто зроду не бачив...” [491, с.231, 232]. З альманаху “Ластівка” він виписав баладу Т.Шевченка “Причинна”, закінчуючи нею саморобний зшиток, де міститься також частина збірки (12 віршів) наддніпрянського поета й етнографа А.Метлинського “Думки и пѣсни та ще дещо”, яка побачила світ під псевдонімом А.Могила 1839 р. у Харкові [266, арк.1–11]. М.Шашкевич захоплювався творчістю Г.Квітки-Основ’яненка, у листі до М.Козловського 1842 р. хвалив “Марусю”, “Мертвецький великдень” і “Салдацький патрет” (“прехороша там Маруся, окаянный п’янюга Нечипір і таки живісінський на патреті солдат...”) [543, с.130], що були вміщені у виданні Основ’яненкових “Малороссийских повестей” (М., 1834).

Каталізатором утвердження ідеї української національної єдності серед галичан стало ближче знайомство з наддніпрянськими діячами через листування, особисті зустрічі, що відіграли особливу роль в утвердженні новочасної української національно-політичної свідомості [1288, с.27]. У 1830–1840-х роках були встановлені контакти з наддніпрянськими письменниками і вченими П.Лукашевичем, М.Максимовичем, О.Бодянським, І.Срезневським. “Спасибіг вам, українцям, – писав Я.Головацький П.Лукашевичу 1 (13) липня 1840 р., – що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур’янами, але ще живим... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб” [543, с.308]. Я.Головацький познайомився з П.Лукашевичем, збирачем українського фольклору, автором видання “Малороссийскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни” весною 1839 р. у Львові. Однак стосунки між ними, за висловом К.Студинського, “не були дуже близькими, а песимістичний настрій у листах

мав навіть негативний вплив” [1565, с. LI, LII]. “Лукашевич обещал много, но не сдержал слова” [493, с. 269], – писав у спогадах колишній діяч “Трійці”.

Я. Головацький листувався з П. Лукашевичем нетривалий час, перший з опублікованих листів Я. Головацького від 2 (14) липня 1839 р. починався з прохання не забувати свою “далеку, але сердцемъ дуже близькую братію”. Автор питав про причини зволікання з написанням листа, чому після повернення додому “чутки о Васъ нема...” [627, с. 43]. У листі, написаному у відповідь у вересні 1839 р., П. Лукашевич зауважив: “Гей, гей, голубе мѡй сивый, соколе ясный, кривный Русину! Не питай мене, брате, чого мовчу? Мовчу, тугу маю – вже послѣднюю: заходить наше сонце..., на мене, козака сиромаху, свѡй лучъ пускаючи: Прощай, каже, сыну, прощай, небораче, вже я тя покину...” [588, с. 18]. Очевидно, в образному вислові П. Лукашевича відчувався песимізм, зневіра в можливості існування національного руху в майбутньому. Наддніпрянська інтелігенція, що була представлена в перші десятиліття ХІХ ст. нащадками козацької старшини, відчувала патріотичні почуття, але не бачила перспективи збереження етнічної самобутності. Водночас П. Лукашевич із вдячністю відзначав, що “вы, Галичане, нашу Малу Русь и насъ козакѡвъ споминаете” [588, с. 18]. Недовгими були також зв’язки П. Лукашевича з І. Вагилевичем, якому наддніпрянський діяч подарував поетичну збірку М. Костомарова (Ієремїї Галки) “Вітка”, видану в Харкові 1840 р. [420; 1430, с. 264].

Більш тісними були зв’язки “Руської трійці” з наддніпрянським ученим і письменником М. Максимовичем. У своїх творах він виявляв інтерес до історії “Галицкой, или Червоной, Руси, так давно ими (поляками. – *І.Р.*) завладенной и доньне оторванной от русского мира” [472, с. 174]. М. Максимович налагодив письмові стосунки з І. Вагилевичем, про наукову діяльність якого, напевно, довідався з Вагилевичого листа до російського історика М. Погодїна 8 березня 1836 р., вміщеного того ж року в журналі “Московский наблюдатель”. І. Вагилевич писав про галицько-руську мову, народні перекази та історичні пам’ятки в Галичині, цікавився “теперешнею Русскою Словесностію на Сѡверъ

и Югъ, только нѣтъ средствъ, – скаржився він. – ...Будьте столько добры, напишите намъ что-нибудь о ней” [1488, ч.1, с.152]. Прочитавши “Русалку Дністровую”, М.Максимович прихильно відгукнувся про І.Вагилевича як ученого і здібного поета [475, с.143]. Він вислав І.Вагилевичу свою статтю “Пісня о полку Ігоревім” – із циклу лекцій про руське письменство, виголошених у Київському університеті 1835 р. Зокрема, на титульній сторінці першої статті власноруч написав: “І.Вагилевичу, переводчику пѣсни Игорю отъ Максимовича” [1430, с.265].

Листування І.Вагилевича з М.Максимовичем почалося в березні 1837 р. У першому листі І.Вагилевич подякував за надіслану працю, писав про розвиток руської літератури в краї, зокрема про публікацію граматик, альманаху “Руської трійці”. З бодем зауважував, що до галицької інтелігенції належать суто священики (“то найгірш, шчо зде (тут. – *I.P.*) у нас Южно-русинів нѣт иншого чину”, крім попівського) [200, арк.1 зв.]. Усвідомлюючи етнічну єдність галичан із Наддніпряниною (“братією нашою задніпровною”), галичанин просив надсилати інформацію про діалекти “на цѣлѣй Украйнѣ” і вихід у світ нових книжок “про Южно-русь и в южно-руским языку” [576, с.409, 411, 412]. У кінці 1838 р. почалася нетривала переписка М.Максимовича з Я.Головацьким, перший лист галичанина був датований 13 (25) листопада, особисте знайомство між ними відбулося аж у 1872 р. після переїзду останнього до Росії [60, арк.21]. Я.Головацький писав у першому листі про бажання познайомитися з творчістю наддніпрянських письменників, “съ плодами розцвѣтающѣйся словесности Южной Руси”, яку галичани мали взяти за зразок для створення власної літератури (“тым лучче и тым певнѣйше обробляти питоме свое нарѣчіе...”) [60, с.27]. Публікуючи два листи Я.Головацького до М.Максимовича 1838 і 1840 рр., В.Науменко висловив думку, що “справжнього листування між ними”, по суті, не було [627, с.35].

Отже, кореспонденція з М.Максимовичем, була, за словами Я.Головацького, першим спілкуванням галицьких літераторів з Україною, першим почуттям родинності й одноплемінного взаєморозуміння в той час,

коли ближчі стосунки між галичанами і наддніпрянцями були надзвичайно утруднені: “Мы, молодые труженники на поприщѣ родной словесности, повиновалися зрѣлымъ наставленіямъ опытного и доброжелательного мужа...” [644, с.110, 111]. Крім діячів “Руської трійці”, з М.Максимовичем деякий час листувався галицький історик Д.Зубрицький. У квітні 1839 р. він написав першого листа до М.Максимовича, на який довго чекав відповідь через тривалу хворобу адресата [649, с.25]. У листі Д.Зубрицького говорилося про слабкість руської словесності в Галичині (“ничто не предпринимается, безчетныя препятствія” і т. п.) [1029, с.96]. Поштовх до переписки дав М.Максимович, надіславши галичанину свої наукові праці (“Откуда идет Русская земля” та “Исследование о русском языке”) [56, арк.8]. П’ять листів М.Максимовича до Д.Зубрицького (від 22 квітня 1840 р. до 8 жовтня 1843 р.) опублікував К.Студинський, зауваживши, що зносини між ними не перервалися і “в дальших роках” [649, с.2, 25–36].

Характерно, що через свій перший лист до Д.Зубрицького 1840 р. М.Максимович просив галицько-руських письменників надсилати власні матеріали до альманаху “Кіевлянинъ” (“попросите Вагилевича, Головацкого и другихъ однородцевъ моихъ быть моими сотрудниками и участвовать въ “Кіевлянинъ” статьями о Червонной Руси”) [644, с.110], засновником і видавцем якого він був на початку 1840-х рр. Три примірники “Кіевлянина” (далі – “Киевлянин”. – *І.Р.*) видання 1840 р. було надіслано Д.Зубрицькому, І.Вагилевичу та Я.Головацькому [644, с.109, 110]. Як відомо, цей лист до Д.Зубрицького за бажанням автора прочитав Я.Головацький і зробив із нього копію. “Всі ваші уваги і перестороги, – писав він М.Максимовичу 27 серпня (8 вересня) 1840 р., – для виклювающоїся нашої словесності зовсім правдиві... Издавання Вашого “Киевлянина” буде для всієї Южної Русі средоточієм умственного сообщения і розширення світла, котрого промені, дасть Біг, і на галицьких сусідів падатимуть” [543, с.309].

Щоправда, погляди М.Максимовича щодо впровадження народної мови в літературу були суперечливими й непереконливими. У першому листі до

Д.Зубрицького він закликав молоде покоління “писать на своемъ родномъ языкѣ, подобно Нѣмцамъ, Французамъ, Чехамъ и всѣмъ почти другимъ націямъ”. Однак на Наддніпрянщині загальноновживаним серед освіченої верстви населення став “Великорусскій языкъ, которымъ и говоримъ, и пишемъ, и думаемъ, какъ языкомъ общимъ”, “могутъ быть и есть” тільки поодинокі твори нової української літератури [644, с.108]. М.Максимович писав, що “Червонорусская словесность ... должна быть на вашемъ родномъ ... языкѣ – т.е. на южнорусскомъ; и только въ Галиціи она можетъ быть на этомъ языкѣ”. Учений зізнався, що з великим задоволенням читав вірші діячів “Трійці”, М.Устияновича, на відміну від творів прихильників церковнослов’янщини, які цураються народної мови, а “къ Великорусскому не пристали и плавають между ними на искусственной срединѣ...” [644, с.108].

На сторінках “Киевлянина” 1841 р. М.Максимович опублікував статтю “О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ” [475], в якій щиро привітав галицьких літераторів. Він назвав “мертвеччиною”, “безвременнымъ цвѣтомъ” твори галичан, “нашей Заднѣстрянской братіи”, написані церковнослов’янською мовою, серед галицьких видань виділив альманах “Руської трійці” – “цѣлую книжку стиховъ и прозы на языкѣ Южнорусскомъ” [475, с.134, 141, 142]. М.Максимович закликав до формування єдиного українського правопису, що мав охоплювати різні діалекти “въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани” [474, с.155, 156]. Заслуга М.Максимовича в українському національному самоусвідомленні галичан полягала в народознавчій діяльності, що утверджувала соборницькі настрої, закликав до місцевої інтелігенції “писати живою, народною мовою та в заохочуваню до наукової праці” [1565, с.LIV, LV]. М.Максимович став, по суті, першим популяризатором галицької літературної продукції на українських землях під Росією [649, с.7].

Чимало прислужився активізації діяльності Я.Головацького в Галичині О.Бодянський – учений, поет-романтик, професор Московського університету. Я.Головацький отримав книгу з дарчим написом автора на звороті титульної

сторінки: “Пану Головацькому у Львові. І.Б.(одянський). Хвеврала 16, 1843 р. Москва” [1430, с.269]. Галичанин мав особисту зустріч з О.Бодянським лише в 1867 р. у Москві під час етнографічної виставки, однак листування між ними почалося на 24 роки раніше і тривало до самої смерті останнього в 1876 р. (із восьмилітньою перервою в 1849–1857 рр.) [55, арк.23]. “...Усе то більше розпространяється дух руський”, – писав Я.Головацький восени 1843 р., закликаючи надсилати літературу з Наддніпрянщини в Галичину “для голодних бідняків, що для них всяка руська книжка – невидальщина” [543, с.310, 311]. Поштовх до переписки дало намагання Я.Головацького передати О.Бодянському записи народних пісень, які було неможливо опублікувати в Галичині з огляду на цензурні перепони. О.Бодянський допоміг із публікацією, в 1878 р. вийшла значно доповнена з часом фольклорна збірка в чотирьох томах. Водночас він передавав у Галичину видання українських і російських письменників та вчених [1565, с.LVII, LVIII]. Зокрема, з листа Я.Головацького від 4 грудня 1845 р. довідуємося про велику кількість книжок, уже отриманих від О.Бодянського – 106. Я.Головацький жалівся, що в Галичині мало що відомо про успіхи “Русскои словесности”, “в Галиції ж польщина все приголомшила, подавила Русь...” [646, с.14, 15].

У 1845 р. зав’язалося листування О.Бодянського з Д.Зубрицьким, що було пов’язано з підготовкою праці галицького історика до друку в Росії. Розчарований утисками австрійської цензури, Д.Зубрицький вирішив надрукувати свою працю з історії “руського народу” в Галичині за сприянням М.Погодіна та О.Бодянського [1578, с.129]. У російському перекладі, здійсненому О.Бодянським із польської мови, публікація мала назву “Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси”. У передмові говорилося, що видання замінить “намъ, хотя несколько, нашу, въ буквальномъ смыслѣ слова, бѣдность свѣдѣній о братьяхъ нашихъ, такихъ же, во всѣхъ отношеніяхъ, Рускихъ, какъ и мы, но непростительно забытыхъ нами...” [465, с.VII]. О.Бодянський і Д.Зубрицький обмінювалися науковою літературою, що розширювала знання про “руський” світ, дала поштовх до

подальших народознавчих досліджень. В обох випадках – з Я.Головацьким і Д.Зубрицьким – взаємини О.Бодянського мали інформаційно-науковий характер [1489, с.70].

З особливою силою на діяльність “Руської трійці” та її сподвижників у Галичині вплинув учений, професор-славист із Харківського університету І.Срезневський. У 1839–1842 рр. він здійснював наукову подорож по слов’янських землях і після Чехії в липні 1842 р. прибув до Ужгорода, де зустрівся з відомими русинами, зокрема з видавцем граматики М.Лучкаєм. Пізніше через Мукачево, Сколе, Стрий він приїхав 19 липня до Львова, де пробув десять днів (до 29 липня) [1488, ч.1, с.158]. “Городъ Лембергъ (офіційна назва міста. – *І.Р.*) не может не понравиться”, – ділився враженнями І.Срезневський, усупереч домінуванню польської мови в місті, простолюди із навколишніх сіл розмовляє “по южно-Русски” [645, с.321]. Тут він ближче познайомився з І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. Із радістю констатував, що галичани із захопленням читають твори Г.Квітки-Основ’яненка, однак мав застереження щодо правопису галицьких книг (“ну ужь правописаніє...”) [645, с.322].

З нагоди приємної зустрічі Я.Головацький у липні 1842 р. присвятив І.Срезневському поезію, в якій домінує мотив єдності українського народу, соборницькі настрої, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучали в творчості галицьких письменників [1397, с.125, 126]:

Руський з руським повстрічався,
Руський з руським повітався...
Хоч з далекої України,
Хоч з далекої родини –
Вже один другому брат! [543, с.221].

Інформацію про наукове і літературно-видавниче життя в Галичині І.Срезневський у 1842 р. подав міністру народної освіти Росії. Щодо літературної діяльності “южных русов” учений зробив висновок – “состояние

еї жалко”, насамперед через відсутність засобів для реалізації письменниками своїх ідей [401, с.200–202]. І.Срезневський звернув увагу на недоступність руських книг у Галичині, наприклад, видану нещодавно в Угорщині “Русалку Дністровую” знайти не легше, ніж рукопис X ст. Листування І.Срезневського з І.Вагилевичем, Я.Головацьким та його братом Іваном продовжувалося декілька років (до 1845 р.) [1489, с.73]. Галицькі діячі одержували, крім його власних видань, літературні й наукові твори з Наддніпрянщини, водночас інформували про свої творчі здобутки.

У 1830-х – середині 40-х рр. у Галичині поширювалися твори російської літератури, що викликали зацікавленість серед місцевої інтелігенції. Б.Дідицький пізніше згадував, що в 1853 р. отримав від Я.Головацького зошити віршів, переписані власноруч ним, І.Вагилевичем і М.Шашкевичем ще в 30-х рр. з московських і петербурзьких видань. Поезії побачили світ в опублікованій у Львові 1854 р. книзі “Русская антологія” [709, ч.І, с.46, 47]. Я.Головацький писав у спогадах, що в середині 30-х рр. придбав у Львові книжки російських письменників і вчених – Г.Державіна в польському перекладі (“за неможливістю получить в подлиннике”), поеми О.Пушкіна, “Историю России” І.Кайданова тощо [493, с.230, 231]. У 1850-х рр., за підрахунками І.Свенціцького, в краї опубліковано передруки понад десяти російських авторів (О.Хом’якова, К.Батюшкова, К.Рилєєва, В.Жуковського та ін.), що за популярністю в освічених колах суспільства поступалися новій українській літературі [1489, с.102, 103, 105]. У Галичину проникали дослідження російських учених М.Погодіна, М.Карамзіна, О.Шишкова, О.Востокова, М.Греча та деяких ін., що посилювало інтерес галичан, у тому числі “Руської трійці”, до народознавчої діяльності. Інформація про розвиток літератури й науки, культурного життя в Росії регулярно з 1820-х рр. висвітлювалася на сторінках львівських польськомовних часописів [1489, с.104, 108].

Особливий вплив на інтелектуальне життя краю мало знайомство з російським істориком, публіцистом, професором Московського університету М.Погодіним. Він був прихильником слов’янофільської концепції, виступав за

активну участь Росії в житті слов'янських народів із метою їх звільнення з-під західних впливів. Уперше М.Погодін побував у Галичині в 1835 р., повертаючись із Праги до Москви [1489, с.51]. Деякий час він листувався з І.Вагилевичем (1836–1846 рр.) та Я.Головацьким [642]. М.Погодін прихильно зустрів звістку про роботу І.Вагилевича над словником “руської” мови і граматиною, збіркою народних пісень, від імені Російської академії наук обіцяв надати фінансову допомогу. У Погодінському листі до І.Вагилевича від 5 червня 1837 р. містилося прохання більш детально інформувати про народознавчі дослідження з метою “назначить Вамъ большія деньги для скорѣйшаго окончанія Вашихъ ученыхъ предприятий” [1043, ч.ІІ, с.308, 309]. М.Погодін більше трьох років переписувався з І.Вагилевичем з приводу підготовки ним “русько-галицького” словника, що так і не побачив світ. У відповідь І.Вагилевич порушував у листах питання мови і правопису руських книг, “азбучної війни” в Галичині [1430, с.281].

У своєму листуванні М.Погодін не конкретизував ідейних переконань, виявляв інтерес насамперед до наукової співпраці. Історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання народознавчих досліджень через надання матеріальної допомоги галицьким літераторам і вченим, надсилання літератури з Росії. Інтерес до Галичини пояснювався прихильністю М.Погодіна до ідей панславізму, потребою включення місцевих джерел у загальноруську історію [1568, с.36]. Починаючи з 1841 р., М.Погодін видавав науково-літературний журнал “Москвитянинъ” (виходив до 1854 р.), в якому слов'янська тематика зайняла чільне місце. М.Погодін намагався залучити до співпраці в журналі галицьких діячів. На його запрошення Я.Головацький надіслав до журналу статтю “Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь”, що була надрукована в 1841 р. (№11, 12). На початку статті, що проводила паралель між опришківством у Карпатах і гайдамацьким рухом на Правобережжі, автор пояснив, як необхідно читати: “по южно-русскому выговору”, за правописом М.Максимовича [746, №11, с.213].

Для друку в “Москвитянині” передав також ряд своїх праць І.Вагилевич [642, с.641, 642, 650]. М.Погодін публікував уривки листів своїх галицьких кореспондентів і їх наукових досліджень у московських виданнях (“Москвитянинь”, “Московский наблюдатель” та ін.), що сприяло ознайомленню російської громадськості з Галичиною. Інформація про інтелектуальне життя в Росії, отримана від М.Погодіна, друкувалася на сторінках львівського польськомовного часопису “Rozmaitości” [894–896]. Галицькі діячі у листах з М.Погодіним шукали своєї спорідненості з іншими слов’янськими народами, мали на меті довести окремішність галицьких русинів від поляків [1568, с.35]. Найбільш тісні стосунки М.Погодін налагодив з галицьким істориком Д.Зубрицьким. Між ними почалося листування, що тривало понад 20 років (з 1839 до 1861 рр.) [642]. У 1841 р. галичанин погодився бути львівським кореспондентом журналу М.Погодіна, правда, з умовою надсилати матеріали 4–6 разів на рік, бо “больше не нашлось бы что писать”. Водночас у листі від 26 лютого (10 березня) 1841 р. Д.Зубрицький інформував московського колегу про малочисельність руських літераторів у Галичині (“у насъ немного трудящихся литературою”), що пояснювалося протидією австрійської цензури та важким економічним становищем духовенства [642, с.553].

М.Погодін особисто познайомився з Д.Зубрицьким, якого знав до того тільки з наукового листування, в 1842 р. у Львові [1568, с.37]. Спілкування з М.Погодіним сприяло більш глибокому ознайомленню Д.Зубрицького з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії. Д.Зубрицький був творцем та ідеологом галицького русофільства на його початковому етапі, сприйняв об’єднавчі ідеї М.Погодіна, але трактування, що метою Погодінської діяльності від самого початку було доказати галицьким русинам, нібито вони “справжні москалі”, великоруси, грішить односторонністю. Галицьке русофільство виникло не стільки в результаті зовнішніх впливів, як було продуктом місцевих процесів у тогочасному українському суспільстві [975, с.238]. До появи відомої праці “Записки о древнемъ русскомъ языкѣ”

1856 р. М.Погодін відкрито не виступав з думкою про великоруський характер давньої, Київської Русі [1489, с.66]. Навряд чи він міг мати визначальний вплив на формування русофільських переконань Д.Зубрицького, якому на момент особистого знайомства виповнилося 64 роки, а листування між ними почалося на три роки раніше. Отже, галичани мали можливість через знайомство з російськими вченими отримувати інформацію про український рух на Наддніпрянщині, за словами І.Свенціцького, “глубже изучить и украинское умственное движение...” [1489, с.108].

Галицькі діячі на початку 40-х рр. цікавилися творчістю майбутніх учасників Кирило-Мефодіївського товариства в Києві. Так, Я.Головацький уже в 1843 р. мав у своєму розпорядженні отримані від І.Срезневського збірки “Вітка” та “Українські балади” М.Костомарова [588, с.76, 99]. М.Костомаров того ж року ознайомився з “Русалкою Дністровою” і дав їй схвальну оцінку, а серед його паперів десь у 1845 р. з’явився вірш однодумця “Руської трійці” М.Устияновича “Наддністрянка” [1536, с.21]. Наддністрянка – опоетизований образ Галичини. Показово, що у вірші говорилося про те, як “Шумів колись-то Дністер-Славотиця, Славою наші гриміли гори...”, причому Славотиця, Славута – давня назва ріки Дніпро. Поезія в алегоричній формі висловлювала прагнення побачити русько-український простір частиною сім’ї вільних слов’янських народів [525, с.49, 219, 220]. Наявність цього вірша як додатку до рукопису “Книги буття українського народу” М.Костомарова – програмного документу кирило-мефодіївців – є свідченням ідейного зв’язку між діячами по обидва боки Збруча [1530, с.299, 300].

Діячі “Руської трійці”, принаймні І.Вагилевич і Я.Головацький, ознайомилися з ранніми Кулішевими оповіданнями, опублікованими в альманасі “Кієвлянинъ” 1840 р., бо, як відомо, три примірники видання М.Максимович надіслав Д.Зубрицькому того ж року. “Уривок з казки” П.Куліша “Циган” читав М.Шашкевич у Гребінчиному альманасі “Ластівка”, який мав у своєму користуванні, захоплювався ним, про що писав М.Козловському в 1842 р. [1357, с.3]. На початку 40-х років “уривок”

привернув увагу і Я.Головацького, що навіть переписав собі його текст [242, арк.5–8]. Про творчість П.Куліша згадав у своєму історико-літературному нарисі “Замітки о руській літературі” 1848 р. І.Вагилевич, що, однак, не мав докладних відомостей про наддніпрянського письменника. П.Куліша згадано в кінці статті серед маловідомих літераторів (О.Шпигоцький, В.Забіла та ін.), про яких “зовсім нічого не вмію повісти” [737, с.38]. Очевидно, П.Куліш не мав якогось помітного впливу на формування світогляду “Трійці” [1357, с.4, 5]. З іншого боку, не пізніше 1841 р. П.Куліш ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але не пощастило точно встановити, коли він читав альманах. “Русалка” прямо або принаймні опосередковано (через детальний розгляд її у статті М.Максимовича на сторінках “Кіевлянина” 1841 р.) сприяла формуванню у молодого Куліша патріотичних переконань, романтичних поглядів [1359, с.322, 323].

Інтерес дослідників викликало питання знайомства “Трійці” з першим виданням “Кобзаря” 1840 р. Безперечно, інформація про це дійшла до М.Шашкевича, однак швидше всього з чужих уст. Він міг дізнатися про видання з напутнього слова Є.Гребінки до уривка “Гайдамаків”, опублікованого в “Ластівці” [1664, с.111]. Є.Гребінка, зокрема, порівнював поему “Гайдамаки” за поетичною досконалістю зі смачним кавуном у Спасівку та жаркий день після обіду: “Порадувавъ насъ торикъ Шевченко кобзаремъ, а теперъ зновъ напысавъ поему Гайдамакы. ...Гарна штука, дуже гарна... И иссы и ще хочетця – и чытаешъ и не одырвешся” [468, с.371]. До 1843 р. (року смерті М.Шашкевича) в бібліотеці Оссолінеум у Львові, як і в особистій бібліотеці Я.Головацького, фондами яких користувався М.Шашкевич, видання “Кобзаря” 1840 р. не було [1176, с.198]. Я.Головацький та І.Вагилевич, імовірно, теж не бачили тоді першого “Кобзаря”. Є серйозні підстави вважати, що діячі “Руської трійці” ознайомилися спочатку з другим виданням – “Чигиринським Кобзарем” 1844 р., надісланому Я.Головацькому О.Бодянським [1363, с.39].

Щоправда, діячам “Трійці”, насамперед І.Вагилевичу і Я.Головацькому, та їх сучасникам у 1840-х рр. не судилося усвідомити переломне значення

творчості Т.Шевченка в розвитку української літератури і національного руху загалом. Так, Я.Головацький у рецензії на “Ластівку”, що мала бути надрукована в альманасі “Галичанка” 1843 р. (який так і не вийшов), проаналізував короткий шлях нового українського письменства, “молодої словесності сусідньої і сородної України”. Серед найталановитіших, на його думку, послідовників зачинателя нової літератури “несмертельного Котляревського” він назвав Основ’яненка, Карпенка, Купрієнка, Бодянського, Гребінку, Шевченка, Галку, Могилу, Тополю. Однак прізвище Т.Шевченка опинилося в середині названого списку поряд із маловідомими літераторами. Особливу увагу Я.Головацький приділив творчості Г.Квітки-Основ’яненка, за словами автора, “незрівнянний, неказаний Основ’яненко оснував чистонародну словесність...” [543, с.263].

Безперечно, тут позначився вплив непоінформованості про літературне життя на Наддніпрянщині через цензурні перешкоди. Від імені тогочасної наддніпрянської інтелігенції П.Лукашевич із жалем писав І.Вагилевичу 6 липня 1844 р.: “Наша кореспонденція съ Галицією такъ затруждена, нибы съ Китаемъ”. Водночас він висловлював підтримку галичанам, що “свой родный языкъ не забуваете и у лєсть латынську не лѣзете” [1043, с.318]. У цілому відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів середини ХІХ ст. (Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше у польськомовній, а їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х рр. [1506, с.205, 206].

Говорячи про знайомство “Трійці” з творчістю Т.Шевченка, не можна обминути зворотнього боку зв’язків автора “Кобзаря” з літературним рухом галичан. Є підстави вважати, що Т.Шевченко якимось чином знав про “Русалку Дністровую” і дав альманаху високу оцінку. З листа П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. довідуємося, що Т.Шевченко наприкінці серпня гостював у маєтку поміщика-фольклориста в селі Березань. “Коли Вашу листину получилъ, – писав П.Лукашевич, – той часъ съ Паном Шевченкомъ читовали Вашего Мадея, що есте напечатали в Будини (очевидно, натяк на

“Русалку”. – *I.P.*)”. І далі було сказано про чистоту мови галичан, яка є “наша прадѣдовська” [1043, с.310, 311]. Правдоподібно, Т.Шевченко як близький друг М.Максимовича не міг не читати його статті “О стихотвореніяхъ червонорусскихъ” на сторінках “Кіевлянина”, що давала уявлення про галицько-руське письменство [1684, с.201].

Усупереч переслідуванням австрійської цензури, український національний рух у Галичині поступово зміцнювався, в 1840-х рр. до справи “Руської трійці” прилучалися нові діячі. За сприянням Я.Головацького, завдяки фінансовій допомозі М.Верещинського, що раніше взяв на себе оплату друку “Русалки Дністрової”, у Відні в 1841 р. вийшли в світ “Галицькі приповѣдки и загадки”. Книжка Г.Ількевича стала, по суті, першим окремим книжковим виданням українських народних прислів’їв і приказок з багатьма (близько 2,7 тис.) цінними та оригінальними їх зразками. Це була друга, після “Русалки Дністрової”, книжка в Галичині народнорозмовною мовою [424, с.I]. Збірка була видана “максимовичівкою” – історико-етимологічним правописом М.Максимовича, видавець пояснював, як читати вміщений у збірці фольклорний матеріал: “по выговору южно-руському”, в якому були особливості правопису порівняно з російським, польським, чеським, сербським [424, с.IV]. Збірка Г.Ількевича давала уявлення про окремішність мови русинів у Галичині від мов інших слов’янських народів, у тому числі російського.

Брат Якова Головацького Іван, що знав про підготовку до друку збірки Г.Ількевича, пропонував видати книжку латинським шрифтом, про що написав у листі Я.Головацькому в квітні 1840 р. Однак колишній діяч “Трійці” рішуче виступив проти, у відповідь закликав 5 (17) травня 1840 р.: “...Держімся цілості Русі, того кореня, з котрого-сьмо вирости”. Він навів аргументи проти латинки для “руського” письма, застерігав, що з “того ідеалу азбуки ... гаразду не сподійся, а лише розділення, подроблення народу, ... нас в’яже одна історія, одне піснетворство (поезія), один звичай, одна віра (кажу о южних русинах, москалі за себе добре дбають)” [401, с.167]. Невдовзі І.Головацький відмовився від наміру видавати збірку народних прислів’їв латинським шрифтом. Серед

послідовників “Руської трійці” в 1840-х рр., що виступали проти латинки, за народну мову в літературі, художньо відображали життя народу і відстоювали єдність етнічних українських земель, були передусім М.Устиянович, А.Могильницький та Р.Мох.

Активізація українського руху, що виступав під гаслом етнічної спорідненості Наддніпрянщини і Галичини, стривожила австрійську адміністрацію. Видавничі ініціативи “Трійці” змусили власті визнати, що русини, принаймні їх частина з числа близького до простолюддя нижчого духовенства, мають власні національні інтереси [1327, с.578]. Офіційний Відень зрозумів: національний рух галицьких русинів без контролю з боку державних чинників може набути небажаного напрямку розвитку. У другій половині 1842 р. центральна влада вийшла з ініціативою видання в Галичині часопису “руською” мовою, посаду редактора було запропоновано І.Головацькому. Однак проект видання латинкою не вдалося втілити в життя, ентузіазм тогочасних галицьких діячів щодо можливостей, які відкривало для утвердження їх позицій в Австрії заснування власного часопису, швидко звели нанівець розходження з властями в правописному питанні. Відмова від кирилиці створювала загрозу потрапити під ризик повної полонізації місцевого населення [1568, с.46, 47].

У листі до О.Бодянського 22 жовтня (4 листопада) 1843 р. Я.Головацький писав: “Заносилося було щось на часопись малоруську ... у Відні, але ж бо тяжко упросити, аби друкувалося кирилицею (гражданськими буквами), та тому мало до неї охоти, бо русини воліли би, щоби жодної не було словесності, як би мала бути латинськими (польськими) буквами” [401, с.231, 233]. Все ж зібрані матеріали для часопису І.Головацький задумав при допомозі брата Якова видати в окремій збірці. За задумом це мала бути антологія кращих творів галицьких та українських письменників (І.Котляревського, П.Гулака-Артемівського, Л.Боровиковського та ін.) [1565, с.ХСІІІ, ХСІV]. Альманах “Вінок русинам на обжинки” у двох частинах вийшов друком у Відні в 1846–1847 рр. [418; 419]. До нього увійшли оригінальні художні твори, фольклорні

записи тощо, включаючи деякі матеріали із забороненої “Русалки Дністрової”. У передмові до альманаху говорилося, що один народ проживав на території “вôд Сяна, Вислы й Буга аж’ по Дôн и Донець, а з поза Бескида, Днѣстра й Чорноморя ... по Припечь и Десну...” [418, с.8, 9].

Першим публічним виступом на захист політичних і соціальних прав галицьких русинів прийнято вважати статтю Я.Головацького “Становище русинів у Галичині”, що була надрукована німецькою мовою під псевдонімом Гаврило Русин у лейпцігському журналі 1846 р. У статті прямо говорилося про важке підневільне становище галицьких русинів, що “під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари”. “Серед усіх слов’янських народів, – стверджував автор, – руський або малоруський народ занепав найбільше. Найчисельніший після великорусів, він, однак, не міг у відповідній пропорції розвинути свій дух у літературі” [401, с.247, 248]. Офіційному Відню пропонувалося взяти під протекцію національний розвиток галицьких русинів взамін за їхню лояльність і невіддатливість на революційну польську пропаганду [1666, с.253]. Попри заборону, стаття набула розголосу, традиційно вважається першим програмним документом українського національного руху в Галичині.

Таким чином, у середині 1830–40-х рр. галицька інтелігенція зробила поступ у процесі осмислення національної ідентичності. Проникнення наукової і літературної продукції з Наддніпрянщини, хоч і значно обмежене через цензурні перешкоди, будило національні почуття, викликало захоплення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, славним історичним минулим. Зацікавленість Великою Україною з боку галичан пояснювалася насамперед бажанням поглибити історичну свідомість, більш детально вивчити живу народну мову й ареал її поширення. З одного боку, дослідження народної мови, пісень, звичаїв та обрядів, історії галицьких русинів, а з іншого – знайомство з мовою, народнопісенною творчістю, історичними і літературними працями наддніпрянських “малоросів” підводило до думки про етнічну й історико-культурну єдність Галичини та

Наддніпрянщини. Рубіжною подією в національному розвитку стала діяльність “Руської трійці”, що з романтичних поривів відкрито висунула ідею єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою Австрії та Росії. Виданий “Трійцею” фольклорно-літературний альманах “Русалка Дністровая” увів народну мову місцевих русинів у літературу і виразно засвідчив, що між їхньою мовою і мовою “малоросів” у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, галичани і наддніпрянці – це один і той самий народ.

Заборона “Русалки”, цензурні утиски не стали на перешкоді взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами, насамперед через листування, що були започатковані упорядниками збірки. Найбільш тісні контакти з галичанами підтримували М.Максимович, О.Бодяньський, П.Лукашевич, І.Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині), що заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою. Серед галицької інтелігенції більш-менш регулярно листувалися з вузьким колом учених і літераторів із Наддніпрянщини лише кілька осіб, передусім Я.Головацький, І.Вагилевич, Д.Зубрицький. Листування мало інформаційно-науковий характер, охоплювало питання обміну книжками, відомостями про наукове й літературне життя. Особисті взаємини галичан і наддніпрянців були стимулюючим чинником у процесі усвідомлення приналежності до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського. Усвідомленню наддніпрянсько-галицької єдності сприяли контакти з деякими російськими вченими, які заохочували галицьких русинів до видання літератури рідною мовою в контексті їх приналежності до всеруського простору. При цьому не настільки важливим питанням було співвідношення “Малої” і “Великої” Русі, основне – усвідомлення зв’язку Галичини з іншим руським світом.

Галицькі діячі шукали в контактах із наддніпрянцями відповіді на питання національного самовизначення, очікували допомоги від української інтелігенції Наддніпрянщини, що досягла значних успіхів у розвитку

народознавства і літератури на народній основі. Галицькі діячі усвідомлювали серйозне відставання русинів від національних рухів інших слов'янських народів, у тому числі від українського на Наддніпрянщині, що спричинило стереотип меншовартості. Однак наддніпрянська інтелігенція не мала чітких відповідей на питання власної ідентичності, цілеспрямованої програми національного розвитку, була доволі сильно втягнута в загальноросійський політичний простір. М.Максимович, приміром, виступав за російську літературну мову для наддніпрянців і лише для галичан вважав доцільною літературу народною українською мовою. Свідомості наддніпрянських діячів бракувало не тільки розуміння поняття “Малої Русі” та її місця у “всеруському” просторі, але й інтересу до самої Галичини. Галицькі русини через брак інформації й досвіду відповідних контактів із Наддніпрянщиною і Росією (листування здебільшого було спорадичним) не могли чітко зрозуміти та окреслити ані саму “Малу Русь”, ані власне місце в ній і значною мірою були розчаровані у можливостях продуктивної співпраці з наддніпрянцями [1568, с.42, 43, 50].

Насамкінець хотілося б зупинитися на дилемі концептуального характеру – про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об'єктивної, закладеної в минулому історичної необхідності, а, з іншого, – збігу політичних та інших обставин. Нагромадження фактологічного матеріалу для розв'язання цієї дилеми має, на перший погляд, парадоксальний результат, бо так і не вдається знайти переконливу й вичерпну аргументацію на підтвердження кожного з цих підходів [1342, с.136, 137]. Аналіз наддніпрянсько-галицьких зв'язків у 1830–1840-х рр. підводить до думки, що спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини спричинили не тільки зовнішні чинники (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки “руського світу” на схід від австрійсько-російського кордону, тощо), а й ірраціональний фактор, який важко вивести з

логічних міркувань. Ідеться про своєрідний національний міф, ідеал. Серед діячів першої хвилі національно-культурного відродження в Галичині набув поширення стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними рисами й було підґрунтям для української соборності.

Розділ 4. “Весна народів” 1848–1849 рр. та формування проукраїнської концепції національної ідентичності

4.1. Розвиток української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції

Революційні події 1848–1849 рр., що охопили більшу частину європейського континенту, увійшли в історію як “весна народів”, пробудили галицьких русинів до свідомого політичного життя. Навесні 1848 р. революція сколихнула імперію Габсбургів, поряд із вимогами соціально-економічних реформ постало питання національного суверенітету, визволення пригноблених народів. Визначальним у суспільно-політичному житті різноетнічної за складом населення держави став національний фактор, який власті, проводячи політику на станових і династичних принципах, раніше не враховували. Першими в Галичині виступили діячі польського національного руху з програмою широких демократичних перетворень і відродження польської державності. У квітні 1848 р. поляки створили свій політичний орган – Центральну раду народів у Львові (далі – ЦРН), що мала на меті відбудову “історичної Польщі” в кордонах до 1772 р. Щодо місцевих русинів, то їх вважали частиною польського народу, що була відмінною від поляків тільки релігійним обрядом, розмовляла діалектом польської мови і т.п. [1744, s.291]. У відозві “до братів-русинів” ЦРН закликала до згоди і співпраці [406, s.48, 49].

Вибух революції застав зненацька єдину освічену верству руського населення – греко-католицьке духовенство, галичани виявилися не готовими для оформлення масового національного руху, не мали чіткого усвідомлення свого становища і своїх потреб [1598, с.159, 160]. Особливості національного життя відобразив священик В.Подолінський у брошурі “Слово перестороги” польською мовою влітку 1848 р. Щоправда, брошура залишилася в рукопису, за формою це публіцистичний твір, у якому автор виступає противником абсолютизму, обстоює ідеал рівноправності всіх людей, “християнської волі”. “Так, ми – русини, – підкреслювалося в брошурі, – і віримо твердо у воскресіння вільної, незалежної Русі. [...] Ніщо не може здержати нас від

стремлінь, загальних для цілої Європи [...] Усі ми хочемо бути вільними разом з іншими народами [...] Хочемо бути народом і будемо ним неодмінно...” [496, с.472]. Національна ідея (“дух руської волі і національності”), що пробудилася серед русинів, уже не згасне, тож “здобути їх прихильність можна лише, підсилюючи цей [дух] і розумно спрямовуючи його, а не придушуючи”. У національному русі галицьких русинів періоду “весни народів” В.Подолінський виділив чотири політичні течії, називаючи їх “партіями” – “чисто руську, польсько-руську, австрійсько-руську та російсько-руську”, звернув увагу на не зовсім чіткі контури “партійного” поділу між русинами [496, с.475].

Сучасні дослідники вважають, що “партійний” поділ В.Подолінського загалом адекватно відобразив розстановку політичних сил у тогочасному українському суспільстві Галичини [496, с.XV, XVI]. Національний рух галицьких русинів уже від 1848 р. поєднував у собі кілька національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську і русько-українську, співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, у зв’язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів [1592, с.70]. “Чисто руська” партія, до якої схильні зачисляти самого В.Подолінського та людей його кола, поставила визволення свого народу в залежність від досягнення свободи усіма слов’янськими народами і створення ними демократичної федерації. Очевидно, існують паралелі між сформульованою у “Слові пересторозі” ідеєю незалежності “руського” народу в складі федерації вільних і рівноправних слов’янських республік (“думки русинів здійсняться ... не раніше, як воскресіння усієї Слов’янщини, федеративної та ліберальної...”) [496, с.476], та програмою кирило-мефодіївців – “Книгою буття українського народу” М.Костомарова [1528, с.439].

В.Подолінський усвідомлював відмінності між власне русинами і росіянами, за його словами, “Росія висипала вже кілька тисяч бочок доказів, що русин і росіянин – одне й те ж. Але це даремна праця...” [496, с.469, 470]. В умовах наростання революції та встановлення конституційно-демократичного

правління в 1848 р. ні пропольська, ні проросійська орієнтації не могли стати базовою національно-політичною платформою для розгортання масового визвольного руху галицьких русинів та формування його ідеології. У “Слові перестороги” до “польсько-руської партії” можна було віднести Руський собор і його нечисленних прихильників, до “російсько-руської” – сили, що становили зародок майбутнього русофільства (москвофільства), але під час революції не створили окремої політичної організації [1592, с.76]. Національний рух русинів Галичини поступово активізувався і через небажання польського політичного проводу визнати їх рівноправність набув антипольської спрямованості.

Австрійська влада вчасно побачила суперечності етнополітичних відносин у краї, що характеризувалися домінуванням польської шляхти, та вирішила ними скористатися для зміцнення свого становища. У квітні 1848 р. губернатор Галичини Ф.Стадіон оголосив про скасування панщини, на п'ять місяців швидше, ніж в інших провінціях імперії. Внаслідок цього вдалося здобути для уряду прихильність значної частини руського населення. Водночас власті прихильно поставилися до національного руху русинів, на противагу більш сильному рухові поляків. Отримавши санкцію влади, представники духовної інтелігенції ініціювали створення 20 квітня (2 травня) 1848 р. у Львові окремої національно-представницької організації – Головної руської ради (далі – ГРР) під керівництвом єпископа Г.Яхимовича. ГРР з перших днів свого існування виразно задекларувала етнічну єдність українських (“руських”) земель під владою Австрії та Росії. “Мы, Русини Галицки, – говорилося у відозві Ради (“Будьмо народом!”) від 28 квітня (10 травня) 1848 р., під якою підписалося 66 осіб [384, с.ХХ], – належимо до великого руського народу, котрый ѓднимъ говорить языкомъ ѓ 15 мѣлѣонѣвъ выноситъ, зъ котрого пѣлтретья мѣлѣона землю Галицку замешкуе” [12, арк.1, 2].

Отже, вже на початку революції 1848 р. уперше в Галичині в політичному документі була проголошена ідея єдності русько-українського простору, етнічної тотожності місцевих русинів із “малоросами” Наддніпрянщини. ГРР наголошувала, що 15-мільйонний руський народ був “колись самодѣльный,

рôвнявся въ славъ найможнѣйшимъ народамъ Європы, малъ свôй письменный языкъ, свои власніи оуставы (закони. – *I.P.*), своихъ власныхъ князѣвъ; однимъ словомъ: былъ въ добрôмъ бытѣю, заможнымъ ѿ силнымъ. Черезъ непріязніи судьбы ѿ рôзни політични нещастя... той великій нарôдъ... прійшошь пôдъ чуже панованье” [364, к.9]. У відозві ГРР (“Миръ вамъ брата русини!”) в грудні 1848 р. говорилося про незворотність бажання русинів “стати яко нарôдъ самъ въ собѣ”, відмінний від польського. Водночас висловлювалося переконання, що “Русини на Оукраинѣ не дали бы слову рускому загинути, и збудили бы насъ, братей своихъ, надъ словомъ польскимъ дрѣмающихъ. Мысль зляти одну народнôсть в другу, и то бôльшу в меншу, не дастся нѣколи выконаты” [12, арк.44, 44 зв.]. Щоправда, відозва не давала чіткого уявлення про етнічні межі проживання “руського”, тобто українського народу, співвідношення між “малорусами” і “великорусами”.

На засіданнях ГРР, як свідчать нещодавно опубліковані протоколи і книга кореспонденції [384], неодноразово обговорювалося становище галицьких русинів як частини малоруського простору. Так, на таємному (36-му) засіданні ГРР 28 серпня 1848 р. було вирішено подати уряду прохання, щоб “по малоруске циркуляры выходили” [384, с.58]. 26 січня 1849 р. (70-е засідання) члени Ради ухвалили на сторінках часопису ГРР “Зоря Галицка (далі – “Зоря Галицька”) “списъ малорускихъ книгъ обвѣстити, и спровадження ихъ оулегшити” для жителів краю [384, с.105]. Однак жодного разу в протоколах не зафіксовано етнонім “Україна” й похідні від нього – “українець”, “український”, на засіданнях Ради говорили про “Русь”, “русинів”, “руську мову”, “галицько-руський народ”, декілька разів використано термін “малоруський” [384, с.1, 19, 30, 32, 58, 75, 88, 105, 108, 119, 122]. Уже на другому засіданні ГРР 21 квітня (3 травня) 1848 р. прийнято рішення дотримуватися на письмі живої мови народу, але правописом етимологічним, що базувався на походженні слів [384, с.19]. Протокол 58-го засідання в грудні того ж року містив інформацію про візит депутації ГРР до австрійського цісаря б листопада з конкретними пропозиціями на захист прав “галицкоруского

народа”, причому це слово в протоколі вставлено замість викресленого – “руського” [384, с.88]. Отже, серед діячів ГРР не було скристалізованої думки про те, ким є галичани в модерному світі.

Перед церковною ієрархією, що взяла на себе в 1848 р. провід у національному русі, постало питання розповсюдження ідеології цього руху в масах і, відповідно, розширення соціальної бази. Мережа філій ГРР була створена на основі церковної структури, усього в Галичині в 1848 р. створено 50 місцевих руських рад, що мали на меті, як говорилося в обіжнику до них від 1 червня, підтримку й охорону “усіма правими способами” руської народності [384, с. XXIII, XXV, XXVI]. ГРР вбачала у Відні тактичного союзника в боротьбі за національні інтереси, укоріненню лоялістських настроїв особливо сприяла ліквідація панщини на початку революції, що викликала віру в доброго цісаря як захисника народних мас [1340, с.198]. Польська громадськість однозначно негативно зустріла появу окремої національно-політичної організації русинів, вважаючи її сторонньою інтригою, спрямованою проти поляків, витвором чи то австрійської бюрократії на чолі з Ф.Стадіоном, чи “московських рублів” [1598, с.163, 173].

Центральною політичною проблемою для ГРР була боротьба за поділ Галичини за етнічним принципом на дві частини – східну, руську і західну, польську (“о подѣленіе Галиціи на двѣ губерніи – руску ѿ мазурску”) [384, с.30] та об’єднання земель Австрійської імперії, де більшість населення становили русини (включаючи Буковину і Закарпаття), в один коронний край. До кінця січня 1849 р. внаслідок роз’яснювальної та організаційної роботи духовенства було зібрано 200 тис. підписів на підтримку відповідної петиції ГРР до цісаря. З різних місцевостей краю до ГРР надходили звернення від руських рад, у яких містилася вимога поділу Галичини на дві провінції для забезпечення національних прав “руського народу галицького” [16, арк.41]. Щоправда, сучасний львівський дослідник А.Заярнюк стверджує, що існувало чимало випадків відмови селян підписувати петицію, передусім через боязнь втручатися в політику [1169, с.146].

На противагу ГРР, у травні 1848 р. у Львові виникла ще одна національно-політична організація – Руський Собор (далі – РС), навколо якого об'єдналися особи з двоступеневою – русько-польською – ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*). Лідери РС (голова – К.Ценглевич) пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні. Однак їм не вдалося створити дієздатну і консолідовану організацію, до осені 1848 року кількість членів РС не тільки не перевищила перших 64, а й суттєво зменшилася. Характерно, що протоколи засідань РС відсутні, як і будь-які відомості про такі засідання у спогадах тогочасних діячів, що дає підстави вважати товариство швидше середовищем близьких за поглядами людей, ніж централізованою організацією [1337, с.108, 109, 118]. Утворення РС було практично єдиним в історії південно-західної Галичини випадком, коли роздвоєна національна свідомість *gente-natione* проявилася у формі групової, а не індивідуальної реакції [1330, с.76, 77]. Друкованим органом РС стала газета “русською” мовою “Дневникъ рускій” (далі – “Дневник руський”), тираж якої друкувався кирилицею і латинкою, але часопис проіснував недовго (з серпня по жовтень 1848 р. вийшло лише дев'ять номерів). До редагування газети було залучено колишнього дяча “Руської трійці” І.Вагилевича.

Власне “русини” становили в РС чисельно невелику групу, що обстоювала, по суті, розвиток русько-української національної свідомості з опертям на польські організаційні й ідеологічні взірці. В цілому нечітка організаційна структура та строкатий персональний склад РС, що поєднувалися з хиткою формулою двоступеневої національної ідентичності, зумовили швидкий розпад товариства [1337, с.110, 111, 119]. Водночас ідеологи пропольського РС зробили внесок в обґрунтування ідеї національної єдності України, виразно вказували на Наддніпрянщину як центр русько-українського руху. Для діячів Собору опорою “руськості” була історична пам'ять про запорозьке козацтво, що актуалізувалася репресіями царського уряду проти кирило-мефодіївців. Особливу активність у популяризації польсько-української єдності проти російського натиску проявили поляки – вихідці з підросійської

України, які потрапляли до Галичини. Зокрема, членом РС став поет-романтик Г.Яблонський, що на сторінках “Дневника руського” змальовував становище Наддніпрянщини в похмурих тонах, писав про “сльози, плач, смерть України”, а її майбутнє пов’язував з поверненням до польського політичного й культурного простору [1330, с.94–96].

Серед відомих діячів, що розділив долю “русинів польської нації”, був Ю.Лаврівський – один із найвпливовіших галицьких політиків середини ХІХ ст. Він не бачив можливості для українського і польського рухів розвиватися у відриві один від іншого [1343, с.37, 39, 40]. По суті, Ю.Лаврівський намагався реалізувати в політиці досягнуту на рівні власної сім’ї (дружина в нього була полькою) гармонію між українською (греко-католицькою) і польською (римо-католицькою) ідентичностями. Символічно, що навіть померли вони майже одночасно в 1873 р., так і не довідавшись про смерть один одного [1343, с.50, 61]. Основним фактором, що спричинився до поступової втрати пропольських симпатій серед політично активного греко-католицького духовенства, було розчарування в ідеології та практиці польського національного руху. Полонофільство практично не мало шансів на успіх в умовах зростаючого розмежування між національними рухами двох народів і після поразки революції поступово зникло як окрема національно-політична течія [1593, с.205, 206].

Найбільших успіхів під час революції галицькі русини досягли в культурно-освітній сфері. На вимогу ГРР, було допущено в 1848 р. навчання народнорозмовною мовою в початковій школі та гімназіях краю; відкрито у Львівському університеті кафедру “руської” мови й літератури, яку очолив Я.Головацький; засновано на зразок інших слов’янських народів “Галицько-руську матицю” – товариство для просвітницької та видавничої діяльності; проведено Собор руських учених у Львові тощо. Особливе значення в утвердженні соборницьких настроїв мав театральний рух у Галичині, піонером якого виступила Коломия. З ініціативи місцевої ради, передусім її голови М.Верещинського й місцевого священика І.Озаркевича, у червні 1848 р.

започатковано український театр [1398, с.238]. Першою виставою була “Наталка Полтавка” І.Котляревського, яку І.Озаркевич прилаштував до місцевих умов, перенісши дію з Полтавщини на Покуття, переназвавши героїв звичними для покутян іменами тощо. Так, Наталка стала Анничкою, п’еса мала назву “Дівка на відданю, або На миловане нема силоване”. З-під пера І.Озаркевича з’явилися також переробки з п’ес наддніпрянських авторів І.Котляревського “Москаль-чарівник” (“Жовнір-чарівник”), Г.Квітки-Основ’яненка “Сватання на Гончарівці” (“Сватанє, або Жених навіжений”) та ін. [1398, с.239, 246].

Послідовники “Руської трійці” (Р.Мох, І.Гушалеви́ч та ін.) задавали тон на з’їзді руських учених у Львові в жовтні 1848 р. за участю понад 100 чол., а його душею став поет М.Устиянович [1527, с.173, 174]. У своїй промові він закликав до самовідданої праці для добра гнобленого віками 15-мільйонного народу. Доповідач висловив бажання набиратися сили “у громкого Шевченка”, високо відгукнувся про твори письменників із “золотобережної України”, зокрема І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка та ін. Про краян, “галича Русь” говорилося як про “маленьку частину великого нашого народу”, що в умовах конституційних свобод отримав шанс на “щасливу судьбу” [493, с.415, 416]. Гостру дискусію серед учасників з’їзду викликало питання про мову книжкових видань і преси, щоб “оустановити для язика нашого однаки форми; а для письма нашого пріймити найстосовнѣйшу писовню; высвѣтити рѣжницю мовы нашои ђдь язика старословянського, такоже ђдь російского и ђдь польского” [763, с.69]. Більшість учасників обговорення висловилися за літературну мову, близьку до народної, “гражданський” шриффт і фонетичний правопис, зберігши, однак, за прихильниками церковнослов’янської мови, що були в меншості, право на використання цієї мови та етимологічного правопису в наукових працях [1099, с.13]. На з’їзді підтримано також пропозицію перевидати “Історію Малоросії” М.Маркевича [1180, с.157].

І.Франко стверджував, що в 1848 р. “культурний доробок галицьких русинів ... був зовсім немалий і давав основи тривкого та успішного розвою

руської народності” [1617, с.598]. Під час революції посилювався інтерес до творчості наддніпрянських письменників, перевидання кращих зразків нової української літератури в Галичині. Зокрема, з проханням допомогти у перевиданні поеми “Енеїда” І.Котляревського – “первого нашего современного поэта” до ГРР 1 жовтня 1848 р. звернувся священик, посол К.Блонський. Він просив роздати оголошення про передплату любителям “русской словесности” в краї і повідомити про це консисторію [17, арк.23]. Запрошення на передплату містило високу оцінку творчості письменника, що першим у новітній час усвідомив дух і силу “нашого малороського языка”, яким розмовляв не один-два, а 15 мільйонів [286, арк.83]. Однак поему І.Котляревського, до якої Я.Головацький уже написав передмову (вона була надрукована в тижневику “Пчола” в травні 1849 р. (ч.3), поряд із уривком з “Енеїди”), не вдалося опублікувати. Видавцям надійшло всього 20 попередніх замовлень [1684, с.149].

У 1849 р. у Львові вийшла повість “Маруся” Г.Квітки-Основ’яненка [480]. У передмові до книги Я.Головацький зробив короткий життєпис письменника, якому судилося стати другим, після І.Котляревського, “на полі малоруської словесности”. Було сказано, що “вдячна Україна за життя платила йому щиросердечно..., і по смерті пам’ять його не загине..., доки русинів на світі не стане!” [543, с.284, 292]. П.Головацький переклав українською (“галицько-руською”) мовою повість М.Гоголя “Тарас Бульба” [515], видання датовано 1850 р. Водночас у Я.Головацького виник задум підготувати хрестоматію з нової української літератури під назвою “Пчола малоруська”. “...Без него (збірника. – *І.Р.*) мы въ школахъ ничего не зробимъ, – емоційно писав К.Блонський Я.Головацькому 25 липня 1848 р., – не двигнется наша словесность и за 15 лѣтъ...” [588, с.272, 273].

Ідея єдності русько-українського простору знайшла відображення в творчості галицьких письменників (М.Устияновича, А.Могильницького, І.Гушалевича та ін.). Так, у передмові до поеми “Скит Манявський”, виданій у 1852 р., А.Могильницький наголошував, що пише “для читателів малоруських”,

через це “слів і виговора високоросійських зовсім охороняюся”, “подібно ж і від полонізмів хоронитися було завсігда моїм іскреннійшим желанієм” [493, с.477]. Молодий поет І.Гушалевич під час революції написав вірша, в якому у відповідь на питання “де єсть Руська Отчина?” відповідав: Де Сян, Дністер, Буг реве, / Порогами Дніпр трясе, / Де широкі суть степи, / Де гуляли козаки; / На-на-на-на-на, / Ой там руська Отчина! [493, с.499, 500]. Загалом у 1848–1849 рр. якихось видатних, виразно хрестоматійних творів в українській літературі Галичини так і не з’явилося. Однак у своїй творчості галицькі письменники з симпатією образно писали про знакові символи українського руху Наддніпрянщини – Дніпро, Запорожжя, козаків, що засвідчувало відчуття єдності русько-українського простору [1668, с.441, 450].

Друкованим органом ГРР стала “Зоря Галицька” – перша українська газета, що виходила щотижня у Львові з 15 травня 1848 р. під редакцією А.Павенцького. На сторінках газети публікувалися матеріали про принижене становище місцевих русинів, потреби і перспективи національного розвитку. Характерно, що галицько-українська бібліографія І.Левицького за 1848 р. займає 20 сторінок тексту (для порівняння, за перші 30 років ХІХ ст. – лише 8 стор.) [1809, т.1, с.30–50], що є свідченням активізації національного руху в Галичині під час революції. “Зоря Галицька” популяризувала думку про приналежність русинів Галичини до 15-мільйонного українського (“руського”, “малоруського”) народу, який “трохи” перевищує за чисельністю всіх поляків, цього вважалося достатньо, аби їм гідно протистояти. “Не повинни вони (поляки. – *I.P.*), – писалося в “Зорі Галицькій”, – зь ока спуцати, же насъ є 15 міліонивъ (а то троха бѣльши якъ всѣхъ Полякивъ и со зляшеними Русинамы) и же черезъ оутисканье и понижуванье Русинивъ Польска погибла!” [770, с.74]. Теза про руйнування польської державності через нехтування українського питання була засобом для самоствердження галицько-русської інтелігенції, підставою для висновку, що потенційно сила малоруського простору спроможна захищати від національного гноблення з боку поляків [1568, с.55, 56].

Газета РС “Дневник руський” інформувала читачів про етнічну спорідненість галичан із Наддніпрянською Україною, про народ “малоросинів”, що перебуває під російською (близько 10,5 млн.) та австрійською (майже 3 млн.) владою. “Малорусини” проживали як у губерніях Російської імперії (Волинській, Подільській, Київській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській та деяких інших), так і під австрійською владою – в Галичині, Буковині й на Закарпатті. Однак галицька інтелігенція під назвою “Русь” розуміла “лише тое, чимъ заволодѣла Австрія”. За структурою населення Галичина була схожа до Правобережжя, де існували соціальні протиріччя між селянами-русинами і польською шляхтою, тоді як на етнічних українських землях по лівий берег Дніпра, в Малоросії (“въ Малой Росіи”) не було такого роздвоєння “межи шляхтичемъ а хлопомъ”, а поширилася неприязнь до російських властей, “москалів” [865, ч.6, с.21, 22]. У “Дневнику руському” (ч.5, 6, 9) І.Вагилевич опублікував статтю “Замітки о руській літературі”, що стала першим нарисом історії української літератури в Галичині. “Проводила тій літературі, – наголошував він, – Україна і то більше Задніпрська, де Харків був середотчієм просвіщеня руського” [493, с.166, 167].

Відомості про Наддніпрянщину (хоч і досить скупі) поширювалися в редактованих І.Гушалевичем часописах “Новини” (далі – “Новини”) і “Пчола”, що недовго виходили у Львові в 1849 р. У “Новинах” містилися окремі згадки про наукове й літературне життя на Наддніпрянщині. Редакція в полеміці з польським кореспондентом віденської газети, що назвав “мову руску мѣшаньцемъ (мішаниною. – *I.P.*) мовы польскои и россыйскои”, послалася на авторитет М.Максимовича – захисника самобутності української (“руської”) мови [723, с.49]. Часопис передрукував зі збірки поезій Ієремії Галки (М.Костомарова) “Вітка”, що вийшла в 1840 р., вірш “Пѣсня моя” [851, с.79, 80]. Характерно, що при згадці про скрипаля, композитора і педагога К.Ліпінського газета образно назвала його “нашим руско-украиньскимъ гусяромъ”, який грав “народныхъ пѣсней рускихъ-украиньскихъ; всѣ утвори его грають рускою думкою, рускимъ духомъ” [724, с.61]. І.Франко вважав, що

са́ме І.Гушалевичу належала першість у вживанні поряд з етнонімом “руський” через тире, як синонім слова “український” [1620, с.32].

На сторінках “Пчоли” 1849 р. (ч.3), як відомо, була опублікована стаття Я.Головацького про І.Котляревського, в якій високо оцінювалася творчість зачинателя нової української літератури. “Котляревський, – писав автор, – первий умів взбудити у образованих краянах своїх любов к родимому нарiчiю i любов к народности”, “уважав обичаї, звичаї, повір’я i преданія своїх земляків українців...” [493, с.217, 218]. Крім статті про І.Котляревського, в тому ж номері було опубліковано уривок із п’ятої частини “Енеїди” [880]. Я.Головацький опублікував “Пісню на новий 1805 год пану нашому i батьку князю Олексію Борисовичу Куракину”, автором якої був І.Котляревський [780]. Редакція “Пчоли” писала про відмінність галицьких русинів від росіян, що проживали в могутній сусідній державі (“Россійская держава, которою простый нашъ народъ зоветъ Московскимъ панствомъ, превышаетъ своимъ просторонствомъ (простором. – *I.P.*) и могуществомъ всѣ державы въ мірѣ прошедшемъ и теперешномъ...”). Отже, про Російську державу писалося з відвертою симпатією, але з розумінням того, що вона мала чужий, “московський” характер [768, с.29]. Й.Лозинський обґрунтовував у “Пчолі” необхідність розвитку простонародної мови як літературної, що “пѣдставою просвѣщенія народа є образование его родимого языка” [800, с.262, 263].

У Галичині поширилися відомості про Кирило-Мефодіївське братство і Т.Шевченка. Так, у жовтні 1848 р. про Т.Шевченка і кирило-мефодіївців написав “Дневник руський” (ч.8, 9). Автор статті відзначав поетичність (“чудесную гармонію”) Шевченкових творів, що були відомі “въ всей Малой Росіи и Украинѣ и много причиняются до взбудженія духа”. “О! вы шчо не вѣрите въ самобытность языка, прочитайте творенія Шевченки (так було названо Т.Шевченка. – *I.P.*), и ажъ тогда повѣсте: ци языкъ рускій не маеть будущего...” [865, ч.8, с.30, 31], – емоційно переконувала газета. У “Дневнику руському” польський поет Г.Яблонський, що прибув до Львова з Наддніпрянщини, надрукував вірша “Мученикам вольности з року 1847”, в

якому оспівував кирило-мефодіївців як борців і мучеників “за свободу, за вольность братій”, висловлював переконання в світле майбутнє України (O! Wże ne dowho! Z nużdy i soromu, / Znow Ukraina wstane wełyczawa! / Na cztyry wıtry u rozhołos hromu / Zahude swıtu: sława! sława! sława!) [891, s.16].

Під час революції обидві українські організації – як ГРР, так і РС – практично не мали зв'язків із наддніпрянськими діячами. Періодична преса галицьких русинів у 1848–1849 рр. приділяла надто мало уваги розвитку українського руху на Наддніпрянщині, що після розгрому кирило-мефодіївців зазнав урядових репресій. Переглядаючи тогочасні українські часописи в Галичині (крім уже згаданих “Зорі Галицької”, “Дневника руського” та редагованих І.Гушалевичем часописів “Пчола” і “Новини”, з липня 1849 р. почав виходити урядовий “Галичо-руській вѣстникъ” під редакцією М.Устияновича), І.Свенціцький зауважив відсутність, за його словами, хоча б однієї “мало-мальски” важливої публікації про культурне й літературне життя в Російській імперії [1489, с.104]. І.Франко писав, що “крім Головацького, який, зрештою, свої відомості про Котляревського черпав із “Москвитянина”, ніхто з галичан не мав, здається, про Україну докладнішого поняття, ніхто не відчував потреби ближчих, особистих та літературних зносин із українцями; Україна, її степи, козацтво та пісні були для них лише поетичною декорацією” [1620, с.36].

Питання етнічної самобутності галицьких русинів та їх єдності з малоруським простором на сході вперше на міжнародному рівні прозвучало на Конгресі слов'янських народів у Празі на початку червня 1848 р. На з'їзді Галичину представляли одразу три делегації: ГРР, РС і польської Ради народової. Після гострих суперечок вдалося досягти компромісу та прийняти спільний документ (“Вимоги русинів у Галичині”), у якому передбачалося запровадження “руської” мови в школах і державних установах, утворення спільної народної гвардії для захисту конституційного ладу, зрівняння у правах представників усіх віросповідань, скликання спільного крайового сейму, що мав вирішити питання про поділ Галичини на два адміністративних округи [1002, с.207, 208]. Однак, ця угода так і не ввійшла в життя, Слов'янський з'їзд

було розпущено. По суті, це була перша в ХІХ ст. спроба українсько-польського порозуміння. Якщо в Празі русинам і полякам вдалося досягти бодай якогось компромісу, то в самій Галичині взаємини між ними і, відповідно, їхніми національно-політичними організаціями характеризувалися дедалі більшим посиленням конфронтації.

Вибух у Львові 1–2 листопада 1848 р. польського повстання засвідчив, що галицькі русини були для австрійського уряду досить слабкою противагою польським державницьким домаганням. Поразка повстання активізувала наступ урядової реакції, коли національний рух пішов на спад. Водночас не вдалося розвинути, за аналогією з Галичиною, національне життя на Буковині й Закарпатті. Під час революції не було засновано окружне відділення ГРР у Чернівцях, хоч повідомлення про це опублікувала “Зоря Галицька” 13 червня 1848 р. Питання про русинів Буковини декілька разів обговорювалося на засіданнях ГРР, востаннє – 4 (16) листопада 1849 р. Голова Ради М.Куземський прямо заявив, що буковинські русини не відповіли “на наши ђдозвы”, “мы их потребъ не знаемъ” [764, с.554]. Буковина стала осередком організованого українського національного руху тільки на рубежі 50–60-х років ХІХ ст. [1108, с.116–118]. Діячі ГРР порушували питання про об’єднання Східної Галичини і Закарпаття в одне адміністративне тіло (“о присоединеніи Русиновъ нашихъ оугорскихъ съ Русинами галицкими”) [384, с.120], але, як писав закарпатський вчений Ю.Жаткович наприкінці 1890-х рр., край був відрізаний “духовно від Галицької Русі”, донедавна “ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і письменство русько-українського народу, бо на Угорській Русі читали лише “Слово”, “Пролом”, “Галичанин” et comp” (русофільські видання. – *I.P.*)” [1134, с.347].

У березні 1849 р. цісар Франц-Йосиф І розпустив парламент, в умовах наступу контрреволюції ГРР поступово обмежувала коло своєї діяльності і, врешті-решт, 30 червня 1851 р. змушена була оголосити про саморозпуск. Невдовзі декретом цісаря було скасовано так і не введено в дію березневу 1849 р. конституцію й відновлено абсолютистське правління [384, с.ХХVІІ,

XXVIII]. У цілому під час “весни народів” у національному русі русинів Галичини виразно переважала проукраїнська концепція національної ідентичності, задекларована ГРР. Перевага українофільських настроїв у 1848 р. була зумовлена загостренням відносин між галицькими русинами і поляками, що змушувало тогочасну інтелігенцію звернути погляди на схід у пошуках тотожних ознак етнічної самобутності. Виникло бажання відчутися себе більш сильними, усвідомити, що руське населення ні територіально, ні за своєю кількістю не поступалося поділеному на три частини державними кордонами польському простору. Революційні зміни робили знайомий для багатьох діячів першої хвилі “національного відродження” в Галичині, хоча й досить невиразний образ “Малої Русі”, більш чітким [1568, с.54].

Сплеск українофільських настроїв у 1848 р. був таким сильним, що навіть прихильники об’єднавчих русофільських ідей були змушені визнати свою нечисельність і засумніватися в можливості їх здійснення [960, с.77]. Так, К.Хомінський у листі до А.Петрушевича (обидва підтримували панруські ідеї) 7 жовтня 1848 р., засудивши намір о.К.Блонського видати “Енеїду” І.Котляревського, із сумом зауважив: “Но Малоруссоманія теперь господствует. Ею заражена наша народна рада, наши посланцы въ Вѣдню...”. Найгіршим вважалося те, що в суспільстві “не терпять она жадного сопротивления...” [263, арк.10]. Д.Зубрицький писав московському Товариству історії і старожитностей 6 (18) січня 1853 р., що під час революції “едва 10 человекъ находилось въ Галиціи, которые разумѣли настоящее Русское слово”. Серед освічених співвітчизників “почти общее было мнѣніе”, що “нашъ Русскій, и такъ называемый ими Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы” [649, с.59]. Один із молодших теоретиків русофільства Б.Дідицький згадував про події 1848 р.: “Подъ понятіемъ “Русь” я представлялъ собѣ тогда такъ, якъ и наибольшая часть ... нашихъ Русиновъ, только южную или Малую Русь съ ея древними стольными городами, Кіевомъ и Галичемъ, а сѣверную Великую Русь уважали мы хотя

сродною намъ по общеславянскому происхожденію, но мало же не такъ само не своею, якъ не своею была для насъ ... тоже славянская Польша” [709, ч.І, с.8].

Греко-католицька церква з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні етнічної самобутності галицьких русинів. Релігійний фактор мав чи не вирішальне значення для відрізнення від поляків [1591, с.409]. Справді, переважну більшість тогочасного українського населення Галичини становили греко-католики, поляки були римо-католиками, німці – євангелістами й лютеранами, євреї – іудеями. Однак зустрічалися й русини – латинники (так називали селян римо-католицького віросповідання, які в щоденному житті користувалися “руською” мовою) та поляки – греко-католики [1334, с.161, 162]. Виходячи з внутрішньої сутності уніатської церкви, її священнослужителі й вірні одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму “православному походженні” або не менш переконливо доводити “католицьку належність”. Український греко-католицизм став чи не найвиразнішою ознакою пограничного становища народу “на межі Заходу і Сходу” (П.Вергун) [378, 1.34]. Однак жодна з протилежних тенденцій у середовищі греко-католицького духовенства – чи то тісної інтеграції з католицьким світом, чи орієнтації на східну традицію – не могла здобути виразну перевагу, що поставило б під сумнів саму рацію існування церкви. Устійненню бар’єра між греко- і римо-католиками сприяла фактична нерівність і постійні утиски церковної ієрархії та вірних східної традиції з боку їхніх польсько-латинських одновірців [1594, с.296].

“Українське” вирішення проблеми національної ідентичності в Галичині, за словами О.Турія, визначив “не тільки і не стільки релігійний обряд”. Серед взаємопов’язаних чинників, що вплинули на українську (малоруську) самоідентифікацію галицької греко-католицької інтелігенції, можна виділити передусім мовно-культурні особливості, історичні традиції, соціально-економічні та політичні обставини національного розвитку [1597, с.67]. Щоправда, для галичан дедалі більш осмислене розуміння етнічної приналежності, а відтак усвідомлення особистості своїх інтересів, поєднувалося з

лояльністю до Відня. Цьому сприяла позиція уряду під час революції, прихильна до підавстрійських русинів, зокрема скасування кріпацтва. Сукупність вірнопідданських настроїв до австрійського монарха й державної цілісності Австрії становить зміст поняття “австрорусинство”, що сформувалося серед греко-католицького духовенства і селянства як вияв вдячності Габсбурзькій династії за покращення свого становища. Складовою частиною австрорусинства було рутенство з властивим йому підкреслено лояльним ставленням до австрійської влади, а також переконанням, що майбутнє галицьких русинів залежить виключно від доброї волі цісаря [1327, с.580, 598, 599]. Самоусвідомлення багатьох із них обмежувалося тим, що вони не поляки, є лояльними підданими монархії Габсбургів [1590, с.79].

Водночас “не маємо жодного документа, – переконує М.Мудрий, – який би свідчив на користь існування коли-небудь концепції ... про окрему галицько-руську націю. Ті особи, які в ХІХ ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності” зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Вони робили це або через вузькість, провінціалізм свого світогляду, або з політико-тактичних міркувань...” [1327, с.573, 599]. Питання про національно-політичну самоідентифікацію галицько-руські діячі з середини ХІХ ст. практично вирішували або у формі українофільства, визнання національної єдності галичан і наддніпрянців, або русофільства, що обстоювало панруські погляди, набрало сили після кульмінаційного 1848-го року [1327, с.598]. Об’єднуючим чинником у процесі національного самоусвідомлення галичан були такі особливі форми духовної та матеріальної культури, як народна пісня, одяг, звичаї та обряди, національна символіка тощо [1597, с.71].

Національне відродження в Галичині дало поштовх утвердженню українських національних символів. Як правило, будь-якому політичному чи національно-визвольному рухові притаманні певні символи, що не лише втілюють у собі конкретні ідеї, а й сприяють їх популяризації і згуртуванню прихильників. Для національної свідомості особливе значення мають такі символічні прояви “винайденої традиції”, як національні прапор, гімн або свята

[1200, с.113]. Для русинів-українців, як і для більшості народів у складі Австрійської імперії, рубіжною подією, що сприяла устійненню національних символів, була “весна народів” [1068, с.1]. 6 (18) травня 1848 р. ГРР постановила, що “знамя земли руской тутейшой есть левъ, а цвѣты руски жовтый ѝ синый” [384, с.27]. Малюнок самого герба з описом кольорів опубліковано в “Зорі Галицькій” 27 червня 1848 р. (“золотый левъ въ синѣмъ поли вспинающый ся на скалу”) [745, с.30]. Досить швидко ця символіка поширилася серед галицьких русинів: у сині й жовті кольори були оздоблені зали засідань ГРР та її місцевих філій, Собору руських учених, таких же кольорів прапори вручалися загонам національної гвардії тощо [1596, с.429]. Своєрідним національним гімном русинів у 1848 р. став вірш І.Гушалевича “Мир вам, браття”. І.Франко писав, що це був “почти национальный гимн Галицкой Руси, несмотря на отсутствие в нем какой-нибудь идеи и кое-где даже смысла” [1636, с.129].

Утвердження модерної національної свідомості супроводжувалося загостренням протиборства з більш сильним у краї польським рухом, що спонукало галицько-руську інтелігенцію до творення свого національного міфу, обґрунтування права на самостійне існування як народ, нація. Однак у трактуванні минулого серед освічених верств не було єдності: одні намагалися особливо виділити період існування окремого Галицько-Волинського князівства, інші – підкреслювали велич і могутність централізованої Київської Русі. Порівняно рідше, але з не меншим захопленням, згадувалося про героїчні подвиги козаків [1596, с.430]. Осучаснення національної свідомості русинів Галичини охоплювало не тільки мовно-культурну сферу, визначення особливостей мови, історичного минулого, фольклору, побуту і звичаїв тощо, але також окреслення території, поняття “власної землі”, “власного дому”. Територіально-демографічний фактор, аргументи, пов’язані з обчисленням українського (“руського”, “малоруського”) населення, відіграли мобілізуючу роль у націотворчому процесі [1334, с.166–169].

Утвердження ідеї єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою Австрійської та Російської імперій зачіпало емоційну сферу життя людини. Фактично в XIX ст. серед галичан відбувся перехід від розуміння національності як суми зовнішніх показників (походження, мова, церковний обряд та ін.) до усвідомлення ключової ролі індивідуального почуття національної приналежності. Цю тенденцію під час революції засвідчила стаття Й.Лозинського в “Зорі Галицькій” 1849 р. Відштовхуючись від описового розуміння національності, автор приходив до висновку, що через самопізнання вона набуває рис “святості”, де вирішальними є почуття [1334, с.164]. Й.Лозинський, зокрема, писав, що руська народність базується на трьох головних пунктах – “происхожденіе, языкъ та обрядъ церковный”, причому як тільки народ “до пѣзнанія самого себе прійшошь, втогда стережись нарѣдность его оскорбляти; есть то его чувственнѣйша сторона, есть то святѣйшая рѣчь, за котру кровь проляти и житіе положить готовый” [799, с.484].

Таким чином, під час революції 1848–1849 рр. передова частина руського суспільства Галичини пробудилася до свідомого політичного життя. Провідну роль у національному русі відіграла єдина освічена верства – греко-католицьке духовенство, в середовищі якого існувало кілька національно-політичних орієнтацій, за висловом тогочасного громадсько-політичного діяча, священника В.Подолінського, “партій” – “чисто руська”, “польсько-руська”, “австрійсько-руська” та “російсько-руська”. Від самого початку революції переважала проукраїнська концепція національної ідентичності галицьких русинів, що знайшла відображення в діяльності створеної в травні 1848 р. першої політичної організації – Головної руської ради. Лідери ГРР виразно заявили про те, що півавстрійські русини і “малороси” на Наддніпрянщині під владою російського царизму – це один-єдиний 15-мільйонний народ. Водночас було поставлено вимогу об’єднання усіх “руських” земель під Австрією – Східної Галичини разом із Буковиною і Закарпаттям – в окремий коронний край, що

практично стало б кроком на шляху реалізації ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча.

Національні вимоги галицьких русинів наштовхнулися на рішучий спротив польського національного руху, з його шляхетським характером, який розглядав усю Галичину, включаючи східну, руську частину провінції, як край споконвіку польський, що мав увійти до складу відновленої Речі Посполитої. Русинів Галичини було названо поляками греко-католицької віри, а “руську” мову – діалектом польської. На противагу ГРР полонізовані шляхтичі руського походження в травні 1848 р. утворили національно-політичну організацію – Руський собор, навколо якого об’єдналися особи з двоступеневою – русько-польською – ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*), що пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні. Однак полонофільська орієнтація в краї, що співвідносила русинів до польської ідентичності, не знайшла підтримки в руському суспільстві. Підтвердженням цього стало недовговічне існування РС та його газети “Дневник руський”, тоді як друкований орган ГРР “Зоря Галицька” виходив у 1848–1849 рр. регулярно, щотижня.

Водночас не знайшли сприятливого ґрунту для розвитку в Галичині періоду “весни народів” русофільські настрої, визнання належності русинів до ширшого всеруського простору. Їх носіями були поодинокі представники галицько-руської інтелігенції, що не мали виразних і сформованих поглядів на єдність “руського світу”. Серед причин переваги української (“малоруської”) орієнтації були передусім почуття мовно-культурної єдності галицьких русинів і “малоросів” Наддніпрянщини, утвердження своєї відмінності від поляків і прагнення протиставити їм рівнозначний за територією й чисельністю населення русько-український простір, позиція вищої ієрархії Греко-католицької церкви, що взяла на себе керівництво національним рухом, побоювалася повторити долю уніатів, заборонених у Російській імперії 1839 р. Крім того, усвідомленню наддніпрянсько-галицької єдності сприяла політика австрійського уряду, який прагнув протиставити русинів Галичини польському

революційному руху і водночас запобігти їх тяжінню до Росії [1568, с.67]. Однак визнання діячами ГРР єдності галичан із “малоруським” простором на сході мало декларативний характер, не стало результатом переконливого розуміння окремішності й територіального “уявлення” української нації, що виразно засвідчило післяреволюційне десятиліття.

4.2. Мовно-правописні дискусії серед руської інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр.

Поразка революції 1848 р. започаткувала короткочасний етап відновлення абсолютистського режиму з його централістично-бюрократичною системою. Панування так званої “бахівської реакції” під час уряду А.Баха (1849–1859 рр.) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки “весни народів”. Зокрема, в грудні 1851 р. декретом імператора було скасовано так і не введену в дію конституцію, розпущено парламент – райхстаг 7 березня 1849 р., обмежено демократичні свободи, що створило несприятливі умови для громадсько-політичної діяльності. Головна руська рада, створена на початку революції 1848 р. як представницький орган підавстрійських русинів, саморозпустилася в червні 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ [1650, с.387]. Неоабсолютизм у монархії Габсбургів супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник багатий польський землевласник А.Голуховський, що спрямував зусилля на утвердження переваги польської еліти.

Політичний курс намісника виражав тенденції розвитку внутрішнього устрою Австрійської монархії, що проявилися в посиленні уваги до вимог так званих “історичних”, “державних” народів, до яких місцеві русини не належали. А.Голуховський трактував національний рух галицьких русинів як “русофільський”, своєрідну інтригу Росії проти імперії Габсбургів і зумів-таки підірвати довіру до них Відня. Польські політики твердили про невизначеність національної свідомості галицьких русинів, звідси – небезпека їх національного

розвитку в напрямі ідентифікації себе із всеруським простором і Російською державою. Отже, могло виникнути ускладнення зовнішньополітичного становища Австрії на Сході, у відносинах із Росією, що перетворило б Східну Галичину в осередок антиавстрійського сепаратистського руху. По суті, ставилася під сумнів сила власне української національної ідеї в Галичині [1568, с.69–71]. Новий намісник краю призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті. Внаслідок зусиль А.Голуховського було перекреслено реалізацію вимог Головної руської ради щодо поділу Галичини, “руська” мова витіснялася з початкової і середньої школи (як відомо, вона стала загальнообов’язковим предметом у 1848 р.).

Посилення впливу поляків у суспільно-політичному житті краю стало зворотним боком невпевненості та невизначеності в подальших політичних кроках серед галицьких русинів, що зростали після 1849 р. Будучи малопідготовленими до самостійної політичної акції в революційному 1848 році, русини далі сподівалися на підтримку австрійського уряду. У 1850–х рр. задекларований Головною руською радою український (“малоруський”) варіант національної ідентичності галицьких русинів не знаходив об’єктивних умов для свого подальшого розвитку й обґрунтування. Загальна атмосфера в Галичині періоду неоабсолютизму, як і загалом в Австрійській державі, зумовила аполітизацію національних рухів, фактично повернула проблему етнічної самобутності русинів Галичини лише в русло мовно-правописних дискусій [1568, с.74]. З цього приводу К. Левицький (український громадсько-політичний діяч, автор праць з історії) писав, що “коли політичну роботу перепинено в часах абсолютизму, то була можлива *робота культурна* (виділено автором. – *I.P.*), але й вона не йшла” [1253, с.58].

Мовно-правописне питання стало визначальним фактором національного руху в Галичині в післяреволюційне десятиліття. По суті, діяльність національних діячів, у ролі яких у тогочасній Східній Європі активно виступали мовознавці, мала кілька напрямків: 1) входження народнорозмовної мови в літературу, створення нового літературного стандарту, на основі одного

або ряду близьких діалектів; 2) розвиток традиційної церковнослов'янської мови, що вживалася в релігійних текстах, але все-таки зазнавала зростаючого впливу народнорозмовних елементів; 3) прийняття як літературної більш розробленої мови, яку використовували сусідні споріднені народи [1283, с.131, 133]. Серед галичан виділилися дві основні групи діячів: одні з них, т. зв. “традиціоналісти” або “консерватори”, бажали зберегти слов'яно-руську книжну мову, церковнослов'янщину, писану етимологічним правописом, тоді як другі, “новатори”, докладали зусиль для вироблення літературної мови на основі розмовної мови народу, фонетики [1283, с.136].

Мовно-правописні дискусії точилися на сторінках періодичної преси галицьких русинів у 1850-х рр. Підґрунтя для суперечок, у яких більшу роль відіграло питання мовне, ніж правописне, дала невиробленість української літературної мови на народнорозмовній основі. Входження живої народної мови в літературу в дусі ідей “Руської трійці” та її послідовників у Галичині було пов'язано з чималими зусиллями: бракувало термінів, загальних понять, у стані хаосу перебував правопис тощо. Серед освічених кіл суспільства багато з тих, хто захоплювалися народною мовою, погано її знали через засилля польської і німецької мов в освіті й домашньому вихованні, панування церковнослов'янщини в церкві. Про неможливість вироблення літературної мови з народної, здавалося б, свідчили говіркові відмінності останньої, залежно від місцевості (як казали, “хто як вміє, так і піє”), тоді як літературна мова повинна бути єдиною для всіх. Вплив наддніпрянсько-української літератури і народознавчих досліджень на національний розвиток галицьких русинів практично був перерваний після розгрому кирило-мефодіївців та антиукраїнських репресій у Росії кінця 40-х – середини 50-х рр. З огляду на брак кваліфікованих наукових сил у самій Галичині, здатних продовжити формування української літературної мови, залишався легший шлях – покласти в основу “всеруську” церковнослов'янську мову [1568, с.74, 75].

Противники народномовної основи формування літературної мови аргументували свою позицію тим, що вже існувала староруська мова як

літературна, якою були написані художні твори Київської Русі. Мова ця, хоч і мало зрозуміла для народу, надзвичайно багата в своїх зображальних можливостях, свідчила про давні державницькі традиції на Русі. Серед аргументів на користь церковнослов'янщини була величність і краса мови церковних богослужінь, відомої по всій Європі. Зустрічалися й такі, хто відкрито закликав використовувати як літературну писемну російську мову, що вважалася досить органічною для галичан, бо виникла на основі мови церковнослов'янської. Однак на практиці більшість із них пішли шляхом доповнення церковнослов'янщини елементами російської і польської мов, з використанням простонародних висловів, формування макаронічного “язичія” [1099, с.11, 12, 16]. Отже, головна полеміка в середовищі галицько-руської інтелігенції велася між противниками народної мови, що не вважали за можливе творення нею літератури, та їх нечисленними опонентами. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, фактично оберталися навколо мови видань кількох часописів.

Аргументацію обох сторін дасть змогу зрозуміти більш детальне ознайомлення з матеріалами тогочасної періодики. Інтерес до мовно-правописних дискусій виявляли в 50-х рр. урядова газета “Галичо-руській вѣстникъ” і “Зоря Галицка”. Одним із перших, хто порушив питання єдиного правопису української мови, був М.Устиянович, який провів паралелі з формуванням літературної мови в німців, південних слов'ян. На сторінках часопису “Галичо-руській вѣстникъ” наприкінці 1849 р. він [587, с.XII] писав про Малу Русь, до якої належить кільканадцять мільйонів народу, що розмовляє однією мовою “съ малыми, або сказавши право зъ отмѣнами цѣлкомъ незначными”. На золотобережній Україні, аж до Слобожанщини, стверджував автор, звучить така ж “чистая, маленькая, звѣчная, малорѣская бесѣда”, як і в Галичині. І хоча народнорозмовна мова на всій території Малої Русі, за його словами, “єднobarвна, єднозвѣчна”, письменники розділилися щонайменше на чотири групи (“лавы”). Одні бажають бачити в письменстві мову староруську, що була оздоблена за часів Давньоруської держави “всякими

цвѣтами просвѣщенного времени”, але в сучасних умовах для народу малозрозуміла й чужа. Інші домагаються введення в літературу мови церковнослов'янської або навіть російської, про останню автор писав як про близький і небезпечний побратим “для бесѣды малорѣской” – “письменный языкъ великорѣскій – російскій” [854, с.263, 264].

Поміж трьох “стовпів”, як говорилося в статті, стоїть маленька, ширококорінна “билинка”, стебло, на якому розвивається “лѣторостка многонадѣйного щепу – наша *просто народная бесѣда* (виділено автором статті. – *I.P.*), днешная полевая цвѣтка братного побережа побратымчихъ рѣкъ Днѣстра и Днѣпра” [854, с.264]. Невдовзі під цією ж назвою надруковано статтю, у якій говорилося про право народної мови на існування як літературної. Автор аргументовано виступив проти використання давньоруської мови в писемності галицьких русинів, влучно порівняв її зі старосвітською жінкою, яка “николи не промовить такъ до дѣши, якъ промавляє ровесничка чѣвствомъ и лѣтами”. Щодо входження простонародної мови в літературу було прямо сказано, що це досить тривалий процес, нелегка праця, довелося б навіть частково зректися “давнѣйшої нашої словесности и пѣстити ся на поле дикое”. Однак по цьому шляху, на думку автора, пішло багато народів, включаючи сусідніх росіян: греки, італійці, французи, чехи, хорвати й серби. Чому ж “намъ вертати назадъ”, – риторично запитував він із вірою в майбутнє “простої”, “хлопської” малоруської мови [855, с.2].

На захист уходження народної мови в літературу виступив також Й.Лозинський, автор обширної статті на сторінках “Галичо-руського вѣстника” в січні 1850 р. [798]. Він обстоював необхідність дотримуватися в літературі народнорозмовної мови, фонетичного принципу: “належит писати так, як ся говорить” [798, ч.4, с.1]. В ідеології прихильників розвитку живої народної мови як літературної центральне місце відводилося положенню про мову як найважливіший чинник етнічної самобутності: “Кто ся свого народного языка вырѣкає, той заперечає свою розлучну народнѣсть...”. “Чом же Россіяне и Сербы, – риторично запитував автор, – не держатся церковного мертвого, но

свого народного живого языка?” [819, ч.63, с.379, 380]. Відречення від рідної мови неминуче веде до винародовлення, бо мова – це ознака самостійності народу. Було прямо сказано, що “поки языка, поти народа: перемѣна або загыбель языка потягає перемѣну, або смертоносную гибель народа за собою...” [819, ч.67, с.397].

Однак перевагу в мовно-правописних дискусіях здобули консервативно налаштовані діячі, противники народної мови, що об’єднувалися навколо Ставропігійського інституту. Д.Зубрицький видав у 1852 р. два перші томи своєї фундаментальної праці “История древняго Галичско-русскаго княжества” російською мовою, відкрито висловлював зневагу до живої народної мови й засуджував тих, хто закликав писати “на областномъ нарѣчїи Галичской черни. Странное и смѣшное требованіе! Исторїи пишутся для образованнаго и образующаго ся класса народа...” [587, с.LI]. Головним аргументом противників народнорозмовної основи розвитку літературної мови була теза, що жива народна мова недосконала, неопрацьована, убога, не має необхідних слів для вираження багатьох понять, занечищена полонізмами. Отже, нею не можна піднести освіту і свідомість людей, стати на рівень передових європейських народів [1099, с.13]. У пресі наголошувалося, що “если мовою лише простого народа и токмо въ тѣсномъ крузѣ понятїи его будемъ писати, нигды не заробымо собѣ на право просвѣщенного народа”, простонародна мова вважалася “безправильною и грубою мовою...” [871, с.51, 52].

Газета “Зоря Галицка” стала полем зіткнення двох угруповань: консервативного, що було проти народної мови як літературної, схилилося до макаронічного “язичія”, русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичного, представники якого робили наголос на обробці народнорозмовного матеріалу, враховуючи польський досвід новочасного літературного процесу [1331, с.85, 86]. У серпні 1850 р. газета перейшла у власність Ставропігійського інституту й почала дедалі частіше друкувати статті противників народної мови. Від першого номеру за 1852 р. газета почала виходити під русифікованою назвою “Зоря Галицкая”, замість “Зоря Галицка”,

відкрито виступала проти народної мови, за церковнослов'янщину в літературі й уживання російських слів. М.Малиновський, один із прихильників нового напрямку “Зорі”, у своїй статті радив галичанам не шукати опори для літературного розвитку в народнорозмовній мові, що не має єдиних правил: “Не хочемъ опиратися на томъ, что и междо народомъ не есть общее”, з прихильністю до церковнослов'янщини містився заклик – “не оставатися въ простонародїи” [803, с.135].

Австрійський уряд критично поставився до русифікації часопису й уживання слів, далеких від живої народної мови. Уже на початку 1852 р. редакція газети отримала офіційне попередження від цензури про неприпустимість використання російської лексики, “московскихъ словъ подь опасеніемъ заперещенія” [587, с.LVI]. Дійшло до того, що газета кілька місяців (з листопада 1852 р. до лютого 1853 р.) взагалі не виходила. Від першого номеру в 1853 р., що з'явився у світ як щотижневик, часопис був присвячений “літературному, общеплезному и забавному чтенію”. Новий редактор Б.Дідицький, що з 10 (22) червня 1853 р. (ч.16) офіційно підписував видання, не був, як і його попередник, прихильником народної мови в літературі, але в редагуванні газети, за словами К.Студинського, виявив “велику старанність” і “обережність”. У листі до Я.Головацького від 14 (26) січня 1855 р. він виклав своє кредо як редактора: “...Поживаль я такъ съ твердорусскими какъ и съ хохлами – по крайней мѣрѣ Львовскими – въ согласіи, ... избравъ среднія мѣры по слогу и по языку, снискаль въ обоихъ партій нѣкоторое-то удовольствіе...” [587, с.169].

У вуста героя своєї повісті “Отець Ігнатій”, надрукованої в “Зорі” 1853 р., Б.Дідицький вклав слова, у яких із симпатією відображалось історичне минуле Наддніпрянщини. “Въ старину былъ Надднѣпрянскій край, – писав він, – средоточіемъ всего образования и могущества Руси”. У ХІХ ст. “выдала Украина довольно знаменитыхъ людей” на ниві народознавства (М.Максимович, І.Срезневський, О.Бодянський та ін.), з позицій єдності етнічних українських земель говорилося про ідейний вплив Наддніпрянщини

на Галичину: “да вѣчно поеть Украина, а разумують Галичане!” [830, ч.5, с.52]. Погляди Б.Дідицького на народну мову відображали слова о. Ігнатія, що книжки безпосередньо для “сельського народа должны списанны быти въ его *просторѣчїи*” (тут і далі – виділено автором. – *I.P.*), тоді як “въ высшемъ крузѣ ... употребляти надобно образованнѣйшій языкъ, ... *языкъ книжный*”. Дві форми мови – народнорозмовна і вишукана літературна, вважав автор, існують “у всѣхъ почти просвѣщенныхъ народовъ” [830, ч.1, с.10]. У спогадах на схилі віку Б.Дідицький писав, що в 1850-х рр. у галицькому суспільстві проявилось прагнення “къ всевозможному единенію малорусской бесѣды съ великорусскою”, щоб “нашъ языкъ, особенно въ письмѣ, разумѣли и Украинцы, и Россіяне...” [709, ч.I, с.45]. На посаді редактора він отримував від намісника застереження, що “мову русского люду въ Австріи москвитизуемъ” [709, ч.I, с.15].

Після хвороби Б.Дідицького редактором “Зорі” в серпні 1854 р. (з 32-го номера від 4 (16) серпня) став С.Шехович, який намагався надати їй виразно окресленої промосковської орієнтації. “...Силы Редакціи нашей, – писав С.Шехович, – ограничены и сосредоточены исключительно только в единѣсенной особѣ Редактора...” [808, с.513]. У газеті було сказано, що “каждый совѣстный писатель Русскій” (це слово писалося з двома “с”. – *I.P.*) повинен враховувати інтереси передусім освічених читачів, тобто тих, хто були “образованныи, лучшии, избранныи...” [821, с.576, 577]. Під нетривалою редакцією С.Шеховича “Зоря” почала схилятися до російської мови з елементами простонародної. Падіння популярності часопису, скорочення передплати та, як наслідок, зменшення прибутків активізували прихильників народної мови, “проукраїнську” групу, що зробила спробу реформування часопису [1376, с.115]. У листопаді 1854 р. (з 48-го числа) замість С.Шеховича редактором було призначено М.Савчинського, який від самого початку заявив, що газета вбереться в одезу, яка їй до лица. “Зоря” буде справді “загальнонародною, зеркаломъ житя руского”, а не піде поза Збруч, до Росії,

куди пхали її попередні редактори. Від якогось часу русини, говорилося в заяві нової редакції “Зорі”, “не по̀знали в нѣй дѣтины *рускои*” [832, с.662].

На початку 1855 р. (з першого номера від 5 січня) газета повернула собі стару назву – “Зоря галицка” замість “Зоря галицкая”. На сторінках газети друкувалися твори захисників народної мови А.Могильницького, М.Устияновича, Й.Лозинського. “Зоря” прямо заявляла про етнічну єдність русько-українського простору обабіч Збруча. Якщо взяти, приміром, “пѣсни нашїи народнїи, дѣмы” у збірках В.Залеського і Ж.Паулі, М.Максимовича, повісті Ю.Крашевського – “кромѣ дробныхъ розличїй въ некоторыхъ падежахъ жадной инои не найдемо рѣжницѣ” у мові “народа рѣского ... зъ найрѣжнѣйшихъ сторонѣ цѣлои (не ино галицкои) Рѣси...” [820, ч.6, с.93, 94]. Часопис закликав письменників писати мовою простолюду, суто такою, яку “ся оу народа прислѣхали” [820, ч.7, с.101]. Іншим разом Й.Лозинський зауважив, що галицькі письменники “вмѣсто народныхъ слѣвъ оуживають книжныи хоть незрозѣмѣлыи, ... вмѣсто сблизати, ѡддаляють свои писма ѡдъ языка народного”, деякі з літераторів узагалі “покидають народный языкъ, а прїймаются до россїйского...”. Усвідомлюючи значення мови як першооснови народності, автор застерігав співвітчизників: “Если покинемо нашъ народный языкъ, то мѣсимося винародовити, ... станемося справедливо понижеными, бѣдемо ничимъ...” [769, с.130–133].

Реформа “Зорі” викликала сильне невдоволення серед русофілів у Ставропігійському інституті, що виступали проти народної мови. “...Какъ и почему это случилось съ “Зарєю”? – емоційно писав Б.Дідицький Я.Головацькому в кінці 1854 р. про зміну редакції часопису. – Паль ли Севастополь? повелся ли какїй-то мятежъ въ Варшавѣ? сошла ли вся Ставропигія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ измѣнническія руки?!” [587, с.158]. Боротьба навколо мовно-правописних питань призводила до хитання видавців щодо мови часопису. Іван Головацький у листі до свого брата Якова в 1852 р. прямо писав, що “Зоря” “очень непостоянна есть въ своемъ языкѣ и правописи” [587, с.38]. На початку

1856 р. “Зоря” в черговий раз поміняла напрямок, підтримала діяльність І.Раковського в редагуванні російськомовної “Церковной газети”, що виходила в Будапешті. Редакція “Зорі” навіть звернулася до І.Раковського з пропозицією про співпрацю й передруковувала окремі статті з цього видання [1376, с.116]. Про це, зокрема, писав І.Раковський у листі до Я.Головацького 19 вересня (1 жовтня) 1856 р.: “...Я соглашаюсь на предложение (редакции “Зорі”. – *И.Р.*) подѣтъмъ условіемъ, чтобы не измѣняли въ слогѣ ни буквы, представляя ей впрочемъ дѣлать измѣненія въ смыслѣ статей по усмотренію ея” [587, с.295].

Однак наслідком русофільських експериментів стало різке скорочення числа передплатників, яких у 1856 р. було лише 191, а в 1857 р. – менше ще на сто осіб. Не врятувало ситуацію повернення редакції до “народного” напрямку, коли в газеті знову почали міститися матеріали на захист народнорозмовної мови, з уникненням вживання російської і церковнослов’янської мов [1376, с.116]. Так, “Зоря” у квітні 1857 р. писала про жалюгідне становище “русской литературы”, що пояснювалося тим, що “майже цѣла наша дотыхчасова литература основана на чужихъ подставахъ, ... народъ не принялъ ей jako своей дитины, ... не сrozumѣлъ нашего книжного языка”. Вихід із цієї ситуації вбачався в тому, щоб “снисходити до простого народа, и писати для него, обучати его, а певно онъ самъ съ часомъ будетъ образовати свой языкъ въ душѣ собѣ отповѣдномъ” [759, с.94, 95]. 9 квітня 1857 р. (ч. 13) “Зоря” перестала виходити, за словами видавців, через “жальное состояніе издаваемой нами временописи..., невеличкій кругъ читателей, еще скуднѣйшее число предплатителей имѣе” [847, с.96].

Не кращої долі, ніж “Зоря Галицька”, зазнали видання, що друкувалися малозрозумілою для галицьких читачів російською мовою. Під редакцією С.Шеховича в 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал “Семейная библиотека”, навколо якого гуртувалася нечисельна група галичан і закарпатців проросійської орієнтації: брати Яків та Іван Головацькі, Б.Дідицький, А.Петрушевич, І.Гушалевич, І.Раковський, О.Духнович (з них останні два – на Закарпатті). На сторінках журналу вміщувалися передруки з російських видань

(“Москвитянинъ”, “Кіевлянинъ” та ін.), а також твори нової української літератури, зокрема повісті Г.Квітки-Основ’яненка (“Сердешна Оксана”, “Божі діти”), що друкувалися “язичієм” [1568, с.77, 78]. Редактор переконував у природності для галицьких русинів російської літературної мови, хоч, правда, вважав її вивчення досить нелегкою справою: “...Упомянутый Русскій языкъ исполнѣ соотвѣтствуетъ всѣмъ нашимъ языкословнымъ требованіямъ, а потому имѣеть право на притязаніе быть у насъ литературнымъ языкомъ” [753, с.137, 138].

Однак “Семейная бібліотека” так і не здобула в Галичині популярності. У листі до І.Срезневського (лист без дати; написаний, очевидно, в березні 1856 р.) С.Шехович пояснював це неготовністю місцевих читачів включитись у загальноруський культурний простір і відчуті себе його повноцінною частиною, насамперед через незнання російської мови: “Мы здѣсь недавно начали учиться Русскому языку, ... настоящія Русскія книги у насъ отнюдь не распространены между Публикой”, “теперь Галицкая Словесность только что создаетъ Читателей” [1488, ч.І, с.187]. С.Шехович звернувся до незнайомих йому М.Погодіна й І.Срезневського з надією на підтримку в справі видання журналу, що вже на початку 1856 р. через брак передплатників опинився на межі закриття. Так, він двічі, в лютому й квітні 1856 р., писав М.Погодіну з проханням знайти в Москві хоч 10–15 передплатників. М.Погодін таки надав фінансову допомогу для редакції в розмірі 220 австрійських гульденів (про це, зокрема, довідуємося з наступного листування між ними) [642, с.660, 663], але російські гроші не допомогли врятувати збиткове видання. Для порівняння, С.Шехович у листі від 26 червня (8 липня) 1857 р. скаржився, що від передплати за 1856 р. отримав лише 158 гульденів, тобто менше, ніж від одного М.Погодіна. Усього в Галичині журнал мав близько 70 “настоящихъ подписчиковъ полугодовыхъ” [642, с.663].

Долю російськомовного журналу С.Шеховича, що перестав виходити в червні 1856 р., повторила “Церковная газета”, яку редагував у 1856–1858 рр. закарпатський громадський діяч, священник І.Раковський. “Моя цѣль не иная, –

відверто писав останній у листі до Я.Головацького 23 березня (4 квітня) 1857 р., – какъ ввести у насъ въ употребленіе русскій языкъ и упрочить оное въ народѣ нашемъ. Этой цѣли же нельзя иначе достигнуть, какъ поддержаніемъ Газеты публикою” [587, с.349]. Однак у цьому ж листі І.Раковський, що зневажливо назвав українофільство “хохольщиною”, був змушений визнати слабкий інтерес у суспільстві до свого часопису: “Большую часть настоящихъ подписчиковъ составляютъ такіе, которые и пишутъ въ нее и трудятся надъ ней и вмѣстѣ платятъ за нее!” [587, с.349]. Російськомовне видання І.Раковського мало невеликий тираж, для прикладу, з 390 передплатників на початку зменшився до 250 у другій половині 1856 р. Із них у Галичині журнал передплачувало в 1858 р. лише 60 чол. (для порівняння, в 1856 р. – 200 чол.) [587, с.284, 357].

Вживання російської мови в часописі викликало занепокоєння австрійських чиновників. За урядовим розпорядженням, у травні 1858 р. видання “Церковной газеты” призупинилося. З цього приводу І.Раковський писав Я.Головацькому 1 (13) червня 1858 р., що редактору “приказано было пользоваться малорусскимъ, а не великорусскимъ языкомъ” під загрозою закриття газети, конфіскації першого ж номера, який “выйдетъ послѣ сего запрещенія на Великорусскомъ языкѣ” [587, с.398]. Уже з липня 1858 р. під його редакцією мав виходити “Церковный вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы” не російською мовою, а, за словами І.Раковського, “на нашемъ областномъ языкѣ. Задача трудная, но нельзя не покориться судьбѣ” [587, с.398, 399]. Російську літературну мову в Галичині в 1850-х рр. намагався утвердити Д.Зубрицький. У начерку листа до “Імператорського товариства історії і старожитностей” у Москві 6 (18) січня 1853 р. він стверджував, що питання, “на какомъ нарѣчїи” писати історію Галичини, вирішив просто – “на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь”, обстоював єдність панрусського простору [649, с.58, 59].

Отже, спроби запровадження літературної російської мови в Галичині для письма місцевих русинів наштовхнулися на пасивність суспільства та опір

австрійських урядовців. “По упадку руських газет у Галичині, – писав О.Терлецький, – літературне жите галицьке майже зовсім завмерло. Якби не урядовий “Вѣстникъ” і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім” [1576, с.78]. Мовно-правописні дискусії в 1850-х рр. поглинали багато зусиль галицької інтелігенції. На перший погляд, ці суперечки мали суто літературний характер, точилися навколо питання, якою повинна бути літературна мова галицьких русинів. Однак, по суті, йшлося про тенденції національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в літературу, за прикладом “Руської трійці” в Галичині (М.Устиянович, Й.Лозинський та ін.), або покласти в основу формування літературної мови місцевих русинів “всеруську” церковнослов’янщину, яка в результаті доповнення з використанням елементів народнорозмовної мови перетворювалася в макаронічне “язичіє”. По суті, “язичіє”, переконує М.Мудрий, було не відступом від національних мовних канонів, а навпаки – кроком на шляху до створення новочасної української літературної мови. Інша справа, що це був украй консервативний варіант розв’язання проблеми, бо нова мова мала відрізнятись не лише від польщини, але й від мови самого простолюду [1328, с.262].

Очевидно, більшість тогочасної галицько-української інтелігенції виявилася неготовою вживати живу народну мову в наукових працях, у церковній літературі, в освіті, відповідно до сьогоднішніх норм літературної мови. Австрійський професор-філолог М.Мозер стверджує, що тексти, написані “язичієм”, можна трактувати як певний крок “до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі. Від галицьких українців не можна було очікувати, що вони водночас заходяться (а чи й спроможуться) писати ... чистою народною мовою...” [1321, с.664, 665]. На практиці, однак, “язичіє” ставало для частини галичан “містком” до російської мови, за висловом М.Мозера, це була “русино-російська мова, ... така собі мовна машкара, за якою насправді ховалася російська мова, дарма що не зовсім вичищена від мимовільних інтерференційних явищ” [1321, с.626]. Водночас окремі

представники місцевої інтелігенції відкрито виступали за впровадження в Галичині російської літературної мови, мотивуючи свою думку її досконалістю та з огляду на спорідненість населення на панруському просторі.

Суперечки навколо питання літературної мови і правопису в Галичині в 1850-х рр. залишалися далекими й малозрозумілими для простолюду. Дедалі більше поглиблювався розрив між інтелігенцією і селянством, що втрачало інтерес до проблем національного розвитку. Навіть ще недавно активне духовенство перестало цікавитися національним рухом, дотримувалося консервативних, староруських принципів, виступало за церковнослов'янські вислови й етимологію в письмі [1568, с.80, 81]. “Ляшня въ священничихъ домахъ, – писав Я.Головацькому сільський парох Я.Досковський 26 червня (8 липня) 1855 р., – по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не въ модѣ” [587, с.215]. Песимізм, зневіра у власні сили народу знайшли відображення в листуванні тогочасних українських діячів. Відзначаючи зменшення інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, закарпатський діяч О.Духнович писав Я.Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: “...Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!” [587, с.98]. І.Головацький у листі своєму брату Якову від 20 грудня 1853 р. (1 січня 1854 р.) відзначав, що “жалостное состояніе нашего читательства и упадающій духъ не много подаеть надежды...” [587, с.107]. Б.Дідицький жалівся в березні 1859 р. Я.Головацькому, що “у насъ теперь застои литературный”, якого не було з 1848 р. [587, с.434].

Слабкістю національного руху, спробами утвердження серед галицьких русинів макаронічного “язичія” і навіть російської літературної мови скористалися польські політики у Відні для зміцнення свого становища. Донесення А.Голуховського про наростання в Галичині русофільських тенденцій набули з середини 50-х рр. систематичного характеру. Як відомо, вже в 1852 р. редакція “Зорі Галицької” отримала перше попередження про неприпустимість уживання російських слів під загрозою закриття. Особливу увагу намісник звернув на поширення русофільства в східногалицьких

гімназіях, діяльність Я.Головацького на посаді професора “руської” мови та літератури у Львівському університеті. За дорученням намісника в 1857 р. було проведено детальне розслідування причин проникнення русофільських ідей у Галичині та ролі в цьому Я.Головацького. Меморіал розслідування ліг в основу донесення до міністра віросповідань і освіти Л.Туна в березні 1858 р., що звинувачувало національний рух галицьких русинів у небезпечному для Австрії напрямі розвитку [1568, с.82, 83].

А.Голуховський застерігав австрійський уряд від толерантного ставлення до русофільської пропаганди, що створює небезпечний для держави сепаратистський елемент, тяжіючий до Росії. На його думку, необхідно було вжити комплекс заходів для протистояння русофільству: увільнити Я.Головацького з посади професора кафедри “руської” мови та літератури Львівського університету, тимчасово припинити діяльність самої кафедри до появи іншого кандидата, здатного надати їй “корисніший” напрям; для стримання зросійщення “руської” мови перевести її на латинський шрифт, друкувати ним шкільні підручники й урядові розпорядження; скасувати викладання “руської” мови в нижчих класах гімназій, поки вона “не розвинеться”; скасувати юліанський календар для Греко-католицької церкви [1617, с.624]. У відповідь на пропозиції намісника в липні 1858 р. Л.Тун погодився з думкою про “фальшивий” і навіть “згубний” напрям розвитку “руської” мови, водночас обстоював обережність у питаннях мови й церковного обряду. Міністр погодився тільки на заміну для русинів кириличного шрифту латинським [1617, с.626].

Для вирішення азбучного питання при Галицькому намісництві в травні 1859 р. була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшли 13 осіб: єпископ С.Литвинович, М.Куземський, М.Малиновський, Я.Головацький, Й.Лозинський та ін., а також секретар міністерства Й.Їречек та намісник Галичини А.Голуховський (як голова комісії) [1490, с.103, 104]. На обговорення комісії в травні – червні 1859 р. було винесено урядовий проект запровадження в руському письмі латинки, розроблений Й.Їречеком. В основу свого проекту

Й.Іречек поклав чеський правопис, з яким можна було ознайомитися у німецькомовній брошурі “Про пропозицію писати по-руськи латинськими літерами”, що вийшла друком на початку травня 1859 р. у Відні [1617, с.610]. Праця Й.Іречка була написана фахово, науково, з відповідною аргументацією і в багатьох випадках не викликала застережень [1256, с.289]. Автор брошури звернув увагу на нерозвиненість літературної мови галицьких русинів, “для нерусинів попросту неможливо навчитися по-руськи з дотеперішніх граматик” (тут і далі подано в перекладі І.Франка. – *І.Р.*). На думку автора, з цієї ситуації можливі були два виходи: або кирилицю “спеціально приноровити до руської мови”, або перейти на латинку. Однак “далеко простіше” було б “покинути кирилицю”, “спробувати латинки” [1617, с.613–615].

Більшість членів комісії не підтримала правописну реформу, розцінивши її як замах на національні права, що вів до розриву історичної традиції й загрожував полонізацією [1490, с.104]. М.Малиновський, член комісії, в листі до Г.Шашкевича 28 липня 1859 р. писав: “На насъ нападали яко на москалѣвъ, однако мы не давали ся, ... насъ кололи непрестанно московщиною въ очи” [1621, с.70]. Ідея переведення письма галицьких русинів на латинку наштовхнулася на спротив місцевої інтелігенції, що призвело до нового спалаху “азбучної війни”. Як відомо, перша “війна” почалася з появою в 1834 р. статті Й.Лозинського, у якій запропоновано ввести польський алфавіт для “руського” письма замість кирилиці, як зразок для наслідування була видана збірка “*Ruske wesila*”. Початок другої “азбучної війни” в 1859 р. покладали спроби уряду “впорядкувати” руський правопис, але знову-таки на перешкоді латинці стала позиція галицько-руської інтелігенції, духовенства. Щоправда, як і в першій “війні”, не обійшлося без конкретних ініціатив, спрямованих на практичне втілення мовознавчих нововведень. Наприкінці 1858 р. з’явилася друком збірка українських поетичних творів у трьох томах латинськими літерами [550], яку уклав галицький письменник Л.Венглинський. Культурно-цивілізаційні переваги латинки доводив Е.Черкавський у мовознавчих науково-полемічних трактатах [1331, с.88].

На спроби латинізації письма зреагував Б.Дідицький, опублікувавши велику статтю в “Сборнику” – додатку до віденської газети “Вѣстникъ” [416]. Автор категорично виступив проти вживання “латинскихъ буквъ въ письменности руской, якъ не соглашались съ тимъ наши добросовѣстніи предки” [416, ч.3, с.19, 20]. На початку 1859 р. у Відні вийшла окремою брошурою нова праця Б.Дідицького “О неудобности латинской азбуки въ писменности руской” [488], причому це сталося у квітні, навіть швидше, ніж побачила світ брошура Й.Іречка [1256, с.293–295]. Автор поставив за мету доказати “всю неудобность латинской азбуки в письменности руской...” [487, с.5]. Характерними були назви розділів у брошурі: “I. Преимущества кириллицы. II. Неудобность азбуки латинской. III. Голосы, противніи кирилицѣ”. На завершення “азбучної війни” Б.Дідицький опублікував 1859 р. у Львові брошуру “Споръ о рускую азбуку”, в якій з радістю писав, що результати полеміки випали “все-таки на користь русинѡвъ” [513, с.56].

“Азбучна війна” 1859 р. мала для національного руху русинів Галичини двоякі наслідки: з одного боку, активізувала рух, загострила відчуття відмінності від поляків, потреби захисту етнічної самобутності, однією з традиційних ознак якої була кирилиця, а з іншого – замкнула увагу лише на мовному питанні [1338, с.63]. На перший погляд, запеклі дискусії навколо питання азбуки були далекими від політичної проблематики. Однак об’єктивно мовно-правописні суперечки в 1850-х рр. закладали підґрунтя для подальшого національного розвитку галицьких русинів. Уявімо собі, що урядовий проект запровадження в письмі галицьких русинів латинки був би реалізований. Немає сумніву, що в такому випадку національний рух надалі не розвивався б у напрямку зближення з наддніпрянськими “малоросами” й формування єдиної модерної української нації обабіч Збруча. По суті, сподівання польських політиків залучити адміністративні механізми для створення на українському ґрунті польської національно-політичної свідомості не справилися.

Навіть у несприятливих умовах неоабсолютизму в Галичині 1850-х рр. контакти з наддніпрянськими діячами продовжувалися, хоч і дуже незначні.

Вузьке коло галицьких літераторів не втратило інтерес до української книжки з Росії, що добре видно з їх листування. Про праці наддніпрянсько-українських авторів, як і раніше, писалось впереміжку з російськими. Так, у грудні 1855 р. Іван Головацький надіслав брату Якову історично-філологічні праці О.Бодянського, І.Срезневського, водночас колишній діяч “Трійці” замовив ще ряд книжок, у тому числі підручники російської мови М.Греча, О.Востокова, В.Плаксина, “Народные южнорусские песни” А.Метлинського, “Украина оть початку Вкраины до Б.Хмельницкого” П.Куліша та ін. [587, с.226]. У листі до свого брата Якова у квітні 1857 р. Іван Головацький критично відгукнувся про нещодавно прочитану ним статтю російського історика М.Погодіна: “...Тоть Москвичъ въ своемъ высокоомѣрії дерзнулъ утверждать, будто до пришествія Татаръ не было Малороссіянь въ Кіевѣ, и что нѣтъ слѣдовъ малорусскаго нарѣчія въ Несторовой и проч. лѣтописяхъ!! Но зато нашъ старикъ Максимовичъ ... рѣшительно опровергнулъ это литературное заблужденіе” [587, с.350].

Брати Головацькі з радістю познайомилися з наддніпрянсько-українським істориком, автором 5-томної “Історії Малоросії” М.Маркевичем. Услід за П.Лукашевичем та І.Срезневським, він став одним із перших діячів на ниві українського народознавства в Росії, хто особисто побував у Галичині. У жовтні 1857 р. М.Маркевич прибув до Львова, де зупинився в готелі проїздом на дві доби. Про це, зокрема, говорилося в його записці до Я.Головацького 8 жовтня із запрошенням зустрітися [232, арк.1]. Під час зустрічі Я.Головацький дав адресу свого брата Івана у Відні, з яким наддніпрянський історик познайомився в кінці жовтня, коли приїхав до столиці Австрії. І.Головацький емоційно писав 1 червня 1858 р. про своє спілкування з М.Маркевичем та його дружиною: “Время слишкомъ короткое провелъ я въ ихъ обществѣ, — но все же считаю его счастливѣйшимъ въ жизни моеї” [587, с.396].

Невдовзі Я.Головацький зустрівся з П.Кулішем, який на початку червня 1858 р. разом з дружиною Ганною Барвінок уперше прибув до Львова, повертаючись на батьківщину з подорожі по Західній Європі. Щоправда,

П.Куліш недовго залишався у Львові [1360, с.199, 200]. У записці Я.Головацькому 8 червня 1858 р. він інформував про передачу львівському “книгареві ... 35 “Граматоць”, 2 “Чорні ради”, 1 “Зап(иски) о Ю(жной) Русі 1-го и 2-го тому и 1 Проповіді”. Автор просив продати книжки, а отримані від цього кошти направити на потреби Народного Дому “руського” у Львові – культурно-освітньої установи галицьких русинів, що споруджувала свій будинок у 50-х рр. коштом всенародних пожертв (урочисте відкриття відбулося в 1864 р.). До них прилучився і П.Куліш. У того ж книгаря він залишив ряд видань для Я.Головацького [230, арк.1, 2; 587, с.397]. П.Кулішу судилося зробити “почин”, як згадував пізніше О.Барвінський, до встановлення “сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною” [671, с.40].

Однак після повернення додому український письменник не квапився писати новому знайомому [1357, с.6]. У листі до П.Куліша 30 червня 1859 р. Я.Головацький дорікав, що протягом року не отримав жодного листа, хоча дуже просив писати йому “дещо о ході і успіхах нашої малоруської словесності і взагалі обо всім, що дотикається движенія народності малоруської”. “Пособіть, брате, русинам галицьким, – закликав Я.Головацький, – засиліть їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билінка засхне від спеки, або приглушать її сусідні бур’яни” [493, с.294, 295]. К.Студинський вважав, що П.Куліш так і не відгукнувся на цього листа [651, с.243]. Однак у київському архіві збереглися листи П.Куліша до Я.Головацького від 29 жовтня 1859 р. і 20 лютого 1860 р. У першому з них, написаному з Москви, П.Куліш підтримав висловлену раніше Я.Головацьким ідею видання хрестоматії української літератури (“Хрестоматія святе діло! Нехай Богъ вамъ помогае! ... На всяку працю для сєго діла готовъ”) [307, арк.1], але наполягав, щоб підготувати її “кулішівкою” (“нашою правописсю, такъ якъ почавъ я и зъ мене другі печататись”). Лист був переповнений самостійницькими прагненнями, автор просив називати себе і колег по перу “писателями українськими, або южно-руськими, бо то Москалі выдумали величати себе великими, а насъ малими.

Слоняка більший одъ чоловіка, а все чоловікъ не мале существо моральне” [307, арк.1 зв., 2].

20 лютого 1860 р. П.Куліш листовно з Петербурга піддав критиці тих, хто помалу зрікається рідного слова на бік московщини, з цього “добра не буде, бо наша українська словесность до віку вічнёго зъ нею не помиритця” [308, арк.1]. Я.Головацький відповів П.Кулішу після деякої перерви 10 (22) вересня 1860 р., зокрема писав про надумані звинувачення в промосковських симпатіях місцевого населення: “Ляхи ... оббрехали нашихъ що найголовнѣйшихъ Русинѣвъ, що мы нибы съ Москалями переморгуемося, то треба було и тѣни своемъ страхатися”. Критично говорилося про спробу в 1859 р. перевести “руську” мову на латинку, зневажливо названу чесьсько-латинською “какографією”, але “все руское племя ... одстояло свое достояніе” [300, арк.1, 1 зв.]. Водночас у відповіді Я.Головацького містилися яскраво виражені симпатії до Росії. “Дякуйте той проклинаемой Вами Московщинѣ, – писав він П.Кулішу, – що Васъ выдвинула на таку высоту возрѣнія, ... до созерцанія чистой народности” [300, арк.1 зв., 2].

Таким чином, післяреволюційне десятиріччя увійшло в історію як період неоабсолютизму, відновлення монархічно-консервативного режиму в Австрійській імперії, що супроводжувався зміцненням позицій у Галичині поляків за сприянням намісника краю (з 1849 р.) А.Голуховського. Згорання легальної політичної діяльності в державі викликало послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що в нових умовах відзначався аполітизмом. Ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства та антиукраїнських репресій у Росії з кінця 1840-х рр. значно послабився. Галицькі русини не домоглися поділу провінції й змушені були доводити етнічну самобутність в умовах зростаючих польських впливів. Нечисленна місцева інтелігенція відчувала брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. У такій ситуації, коли бракувало термінів, загальних понять, не існувало усталеного правопису тощо, залишався легший шлях – покласти в основу національно-

культурного розвитку “всеруську” церковно-слов’янську мову, що фактично перетворювалася, з включенням народних висловів, у макаронічне “язичіє”. Водночас були зроблені спроби утвердження в Галичині як літературної добре нормованої на той час російської мови, але видання малозрозумілою для краян мовою, що вміщували передруки з російських часописів, не набули популярності.

Мовно-правописні дискусії, засилля “язичія”, здавалося б, перекреслювали діяльність прихильників входження народнорозмовної мови в літературу, перспективи розвитку нової української літератури в краї, що була започаткована діяльністю “Руської трійці”. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису й оберталися навколо мови видань кількох часописів. Однак це дало підстави польським політикам для звинувачень у проросійських симпатіях галицьких русинів і, як наслідок, посилення національних позицій поляків у провінції. Дійшло до того, що намісник А.Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. спробував перевести “руську” мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку місцевої інтелігенції, що стало причиною другої “азбучної війни”, котра оживила задушливу атмосферу 50-х рр.

Розділ 5. Українофільство і русофільство у процесі національної самоідентифікації галицько-руського населення в 1860–1870-х рр.

5.1. Галичина в ідеології та практичній діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів

Після невеликої перерви, спричиненої розгромом кирило-мефодіївців, національний рух на Наддніпрянщині активізувався в умовах лібералізації російського царизму наприкінці 50-х рр. Ліквідація кріпосного права в 1861 р. і здійснення деяких інших соціально-політичних реформ відкрили перед інтелігенцією ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Колишні кирило-мефодіївці з приходом до влади Олександра II навесні 1856 р. отримали амністію і більшість із них з'їхалася до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга, де було створено українофільську громаду. Напівлегальні культурно-освітні організації, громади виникли в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. також у Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові, Катеринославі. Загальна чисельність членів громад у 1860–1880-х роках водночас не перевищувала кількох сотень осіб, хоча й помітно зросла у порівнянні з добою кирило-мефодіївців. Найвпливовіша з них київська громада, створена в 1861 р. (за іншими даними, вона існувала раніше – з 1859 або навіть 1858 р.), налічувала не більше 250–300 осіб [1172, с.164, 178, 181].

Громадівці поставили за мету поширення української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали для простолюду книжки українською мовою, проводили вечори, заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих по обидва боки Дніпра тощо. “Об’єднувала їх (громадівців. – *I.P.*), – писав дослідник громадівського руху Г.Житецький, – одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, ... загальна течія відродженої і натхненої віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду” [1153, с.123]. Ідеологія громадівців поєднувала любов до народних мас, селянства, що проявлялася в прагненні до всебічного народовивчення, до зближення із простолюдом, зі щирим патріотизмом-українолюбством. Крім назви “громадівці”, в історичних джерелах і літературі

вживаються й інші, що відбивають одне й те ж історичне явище: “малорусофіли”, “українолюбці”, “українофіли”, “українські народовці”, “хохлоmani” та ін. Український національний рух на Наддніпрянщині другої половини ХІХ ст. сучасний вітчизняний дослідник С.Світленко ідентифікує з терміном “українське народолюбство” [1494, с.7, 8].

В основі ідеології українофілів-громадівців лежали ключові елементи українського національного міфу: уявлення про свою націю як селянську, демократичну, вони вважали себе нащадками славних козаків і гетьманів [1130, с.24, 25]. Навколо громадівства пореформеної доби об’єдналися провідні діячі української науки, літератури та мистецтва: у київській громаді – В.Антонович, М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, М.Лисенко та ін., у полтавській – О.Кониський, Д.Пильчиков та ін., у чернігівській – Л.Глібов, О.Маркович тощо [1494, с.158]. “Українське народолюбство” найсильніше проявлялося на Лівобережжі, але водночас знайшло прихильників серед правобережної інтелігенції у вигляді так званого “хлопоманства”. Одну з течій у громадівському русі представляли “хлопомани” – група студентів Київського університету, що вийшли з польської та спольщеної шляхти Правобережжя і вирішили зближуватися із селянством, щоб відстоювати його соціальні інтереси, утверджувати національну самосвідомість. Напередодні польського повстання 1863 р. ідеолог “хлопоманства” В.Антонович у памфлеті “Моя сповідь”, опублікованому в петербурзькому часописі “Основа” за 1862 р. (№1), відкрито порвав з польським суспільством і став на бік українського народу, серед якого виріс, дізнався про його гірку долю і який “полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій” [409, с.88, 89].

На рубежі 50–60-х рр. ХІХ ст. громадівці започаткували “ходіння в народ” в “осілій” і “летючій” формах, що мало на меті краще пізнати народ, поширювати в масах просвіту [1497, с.12]. Громадівський рух у 1870-х рр. активізувався і був зосереджений в основному навколо наукової та видавничої діяльності. Громадівці активно проводили українознавчі дослідження через утворений в 1873 р. у Києві Південно-Західний відділ Всеросійського

географічного товариства, видавали власну газету “Кіевській телеграфъ” (далі – “Киевский телеграф”), заснували при Київському університеті Історичне товариство Нестора-літописця для вивчення історії рідного краю тощо. Поряд із поміркованим крилом, так званими “старими громадами”, що обстоювали ліберально-демократичну тенденцію, в національному русі 70-х рр. сформувалася течія з виразним радикально-демократичним спрямуванням. Частина громадивців пішла шляхом пошуку соціального ідеалу на принципах західноєвропейської соціалістичної думки, яку намагалася пристосувати до місцевих умов, з’явилися навіть відповідні терміни: “українофіли-соціалісти”, “українофільський соціалізм” тощо [1496, с.92, 94].

Ідеологом цієї течії, що виявляла прихильність до соціалізму, був М.Драгоманов. Він не сприйняв політизовані положення марксизму щодо диктатури пролетаріату і класової боротьби як нібито рушійної сили історії, а також ігнорування ним національного питання, обстоював еволюційну перебудову суспільства. На його думку, соціалізм означав загальнолюдський поступ до встановлення гуманістичних взаємин у суспільстві, заснованих на демократичних засадах і високій культурі громадян. Сам М.Драгоманов називав течію, до якої себе зараховував, “громадивським соціалізмом” [1165, с.421, 422]. Він зробив особливий внесок у пробудження новочасної української національно-політичної свідомості, суспільний ідеал вбачав у повній ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів та заміні їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей [1242, с.457, 458]. Водночас він залишався прихильником політизації українського руху, продовжував демократично-федералістську традицію, представлену декабристським “Товариством об’єднаних слов’ян” та Кирило-Мефодіївським братством [1263, с.283].

Наддніпрянські громадивці в контексті своєї діяльності звернули увагу на півдавстрійську Галичину, що вважалася невід’ємною частиною етнічних українських земель. Особливу роль в утвердженні української національної самосвідомості галицьких русинів та їх єдності з російськими “малоросами” як частинами “соборної” нації в пореформений період відіграли три видатні

громадські діячі – П.Куліш, М.Драгоманов і М.Грушевський. І.Франко влучно з цього приводу писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українофільства в підавстрійській Галичині, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках ХІХ ст. домінував вплив Куліша, у 70-их і 80-их – Драгоманова, а в 90-их – Грушевського”. На думку І.Франка, перший напрям був “формально національним (його можна б назвати національно-культурницьким. – *I.P.*), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним” [1635, с.189]. Іншим разом І.Франко уточнював, що поширення впливу М.Драгоманова в Галичині почалося з середини 1870-х рр. [1627, с.333].

П.Куліша можна вважати “рушієм” українофільських настроїв у галицько-руському суспільстві з кінця 50-х рр. до 1872 р. [1360, с.103, 245]. Вперше П.Куліш побував у Львові на початку червня 1858 р., де особисто познайомився з Я.Головацьким, вони листувалися, обмінювалися літературою (до розриву в 1867 р., коли галичанин переїхав до Росії) [1357, с.5, 24]. П.Куліш публікувався у львівській пресі першої половини 60-х рр., залучав наддніпрянських авторів до друку в Галичині. Незадоволений цензурними умовами в Росії, він висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини. Кулішеві зусилля практично були спрямовані на перетворення Галичини в плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку [1117, с.36, 37]. Цьому не перешкодив навіть Кулішевий перехід на державну службу до Варшави в кінці 1864 р., він став урядником при Установчому комітеті у Варшаві (до 1867 р.), що здійснював русифікаційні заходи після січневого 1863 р. польського повстання [1360, с.221, 233]. Водночас П.Куліш не переривав контакти з Галичиною, 1867–1871 рр. стали періодом його найбільшого зближення і плідної співпраці з місцевими народовцями, яким він матеріально і своїми працями допомагав видавати єдиний на той час загальноукраїнський журнал “Правда” у Львові [1360, с.256, 257].

На початку 1870-х рр. своєрідну естафету в модерному українському самоусвідомленні галичан перейняв у П.Куліша М.Драгоманов – викладач Київського університету. Під час наукового стажування в Європі (1870–1873 рр.) він встановив контакти з передовими галицькими діячами, мав вплив на зацікавлення місцевої молоді українофільством і соціально-політичною проблематикою [1614, с.53, 67]. Інтерес М.Драгоманова до Галичини проявився ще швидше, “перша стаття про Галичину, що я напечатав у Росії, – згадував він, – була “Галицько-руський театр” в “С[анкт]-Петербурзьких ведомостях” 1867 р.” [691, с.165]. М.Драгоманов передавав літературу галичанам (уперше це зробив через львів’янина М.Димета, який приїжджав до Києва в кінці 60-х рр.), пізніше надсилав рукописи для публікації у львівських часописах, зокрема в народовській “Правді” [691, с.167]. Підавстрійську Галичину він вважав “єдиною країною”, де “українофільство ... може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі”, але “без підмоги з російської України навряд щоб навіть формально-національний рух міг у Галичині втриматись...” [691, с.196]. Отже, в уяві М.Драгоманова Галичина, де в умовах конституційної Габсбурзької монархії існували можливості для вільного національного розвитку, на противагу репресивній політиці російського царизму, мала стати притулком для збереження українофільства.

За значну увагу до Галичини і громадського життя краян сучасники жартома називали його Михайлом Галицьким [578, с.142]. Після звільнення з Київського університету в 1875 р. М.Драгоманов ще до заборонного Емського указу виїхав за кордон, спочатку до Відня, а восени 1876 р. разом із родиною переїхав до Женеви, у Швейцарію. М.Драгоманов розгорнув широку видавничу діяльність, став неофіційним послом української справи, “вільної української думки” в Європі. “Служив службу”, – коротко характеризував своє політичне кредо, – знайомити Європу з Україною” [557, с.276]. У 60–70-х рр., коли ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину значно активізувався, тісні зв’язки з краями встановили О.Кониський, В.Білозерський, М.Лисенко та ін. Наддніпрянські громадівці пов’язували з Галичиною надії на розвиток

національного руху в умовах російських цензурних обмежень, тоді як галичани сподівалися на підтримку в боротьбі проти тотального польського наступу, подолання русофільства на місцевому ґрунті. “Ці два полюси, – стверджує М.Мудрий, – створювали своєрідне силове поле української соборності” [1342, с.141, 142]. У наддніпрянсько-галицьких взаєминах нерідко траплялися непорозуміння не лише з об’єктивних (різні умови виховання й діяльності, труднощі в комунікації тощо), а й суб’єктивних причин.

Інтерес до національного руху в Галичині виразно проявився на сторінках преси громадівців-українофілів – журналу “Основа” (1861–1862 рр.) і газети “Киевский телеграф” (1875–1876 рр.). У виданні “Основи”, що виходила з січня 1861 р. як “южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ”, брали активну участь П.Куліш, М.Костомаров та ін., головним редактором був В.Білозерський. Літературно-науковий місячник виходив тиражем близько 1 тис. примірників [994, с.21], публікував упереміш українською і російською мовами наукові праці й джерела з історії України, етнографічні матеріали, художні твори, статті з питань освіти, економічного життя тощо. Центральною в “Основі” була постать Т.Шевченка, твори якого (або про нього) друкувалися майже в кожному номері [74, арк.7, 10, 20]. Редакція журналу задекларувала мету – “просвѣщеніе въ народномъ духѣ”, “всестороннее и безпристрастное изслѣдование Южнорусскаго края и Южнорусскаго народа”, з позицій єдності русько-українського простору обабіч Збруча регулярно подавала відомості “изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще” [734, с.2]. Видавці “Основи” ставили своїм головним завданням працювати на ниві української культури, сприяти піднесенню освіти народних мас, національної самосвідомості [1496, с.113].

Уже в першому номері містилася стаття, в якій було зроблено спробу систематизувати дані для створення “народописной карты Русинскаго народа”. “Въ настоящее время Южноруссы, Малоруссы, или, правильнѣе, Русины, – писав автор статті М.Левченко, – живуть въ Россіи сплошною массою въ губерніяхъ: Полтавской, Харьковской, Кіевской, Волынской и Подольской, а также въ землѣ Черноморскихъ Казаковъ”. Крім того, вони масово проживали в

Чернігівській, Катеринославській, Херсонській, Курській, Воронежській, Таврійській, Люблінській губерніях, в одному з повітів Гродненської, а також під австрійською владою “въ Галиціи Русины составляютъ сплошную массу населенія къ востоку отъ рѣки Сана (Сян. – *І.Р.*). Автор прямо стверджував, що “Русины, по происхожденію, быту и языку, представляютъ одно племя, но по мѣсту жительства носятъ различныя наименованія” [788, с.263–265]. Автор зробив одну з перших спроб обґрунтувати межі проживання українського народу, усвідомлював етнічну єдність українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. “Страна, населенная Южноруссами (Украинцами, Малороссами), – відзначалося на сторінках “Основи”, – занимаетъ часть Восточной Европы. ...Край этот ... входитъ въ составъ двухъ государствъ: Россіи и Австріи; меньшая часть (одна четырнадцатая) принадлежитъ послѣдней” [766, с.39].

Серед здобутків громадівського руху було наукове обґрунтування окремішності українського й російського народів у дусі шевченківської національної парадигми. Найбільш докладно це зробив М.Костомаров у статті “Две русские народности”, опублікованій у березневому 1861 р. номері журналу “Основа”. Назва “Русь”, уважав історик, закріпилася здавна “за южнорусскимъ народомъ”, але історично склалося так, що в нього “какъ будто было похищено его прозвище” сусіднім північним народом на землях “Московского государства”. Підкреслювалося, що з усіх назв “для нашего народа” найбільше прижилося слово “хохоль”. М.Костомаров згадав про Галичину як частину єдиного етнічного масиву, що межував на заході “съ чуждыми народностями”, де “Галицкій Червоноруссь остался Русскимъ, Русиномъ...” [777, с.40, 41]. Автор описав розбіжності між “двома рускими народностями” в різних сферах життя, намагався вперше дати “модель” українського народного характеру [462, с.68, 69]. Проблеми самобутньої української ідентичності були розглянуті в статтях М.Костомарова “Правда москвичам о Руси” і “Правда полякам о Руси”, де говорилося про відмінність

українців-“малоросів” як від великоросів, так і від поляків [322, арк.14; 323, арк.1].

Прочитавши із захопленням книжку про народні звичаї та обряди русинів з-під Збруча, видану у Львові 1861 р. (“Народныи звычаи и обряды знадъ Збруча, описаны Игнатомъ Галькомъ. Часть I”) [62, арк.15], П.Куліш надрукував в “Основі” частину фольклорного матеріалу [856]. У редакційній примітці було сказано, що народно-пісенна творчість однакова “у Галицькихъ Русняківъ и въ насъ Украинцівъ... Хто жъ теперъ скаже, що сі народи не рідні міжъ себе? Нехай Поляки й Німці скільки хочуть пишуть, що Галичане – їхъ одріддя, їхъ перевертні, їхъ давній нащадокъ. Одна мова, одні пісні, одні звичаї въ обохъ народівъ...” [857, с.1]. Ідейні погляди громадівців-українофілів суперечили зусиллям офіційних правлячих кіл, які сподівалися насадити культурно-мовну однорідність в імперії Романових, пропагували думку, що “малороси”, тобто українці, становлять інтегральну частину всеросійської нації, а їхня мова – це наріччя російської мови.

“Основа” прихильно відгукнулася про вихід у світ львівської газети “Слово” в 1861 р. “Всѣмъ сердцемъ привѣтствуемъ начало народной журналистики въ близкой намъ южнорусской Галиціи”, – відзначала редакція журналу. Висловлювалося переконання, що “Слово” “пребудеть вѣрнымъ и непоколебимымъ слугою Русинской народности...” [751, с.81]. Наддніпрянські громадівці критично ставилися до літературної продукції русофілів (москвофілів) у Галичині, що була надрукована макаронічним “язичієм”. “Если приведенные нами образцы стихотворений, – підкреслювалося у статті, вміщеній в “Основі”, про мову русофільських видань, – по языку своему ближе къ литературному русскому, чѣмъ произведенія украинскихъ авторовъ, то это свидѣтельствуєтъ только объ удаленіи галицкихъ писателей отъ своей народности и, конечно, ни въ какомъ случаѣ не можетъ быть отнесено ни къ чести русской литературы, ни къ заслугѣ галицкихъ писателей” [833, с.25].

Свідченням інтересу серед наддніпрянських читачів до національного життя галицьких русинів стали непідписані публікації в журналі “Основа”,

спеціально присвячені краю. Так, журнал давав уявлення про розвиток “галицко-русской литературы” [730], що була “еще очень молода”. З різних каталогів, оголошень при підтримці Я.Головацького співробітник “Основи”, відомий бібліограф В.Межов уклав бібліографічний покажчик видань у Галичині за 1837–1862 рр. До списку увійшло 253 публікації – “этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новости, указатель Русинской словесности”. Характерно, що далеко не всі з них автор бачив особисто, не зміг подати повні бібліографічні відомості. У передмові до бібліографії було сказано, що галицькі “русины – кровные братья наши”, необхідно ближче пізнати їх життя та боротьбу “съ враждебными стихіями и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія” [730, с.104, 105].

Українська громадськість Наддніпрянщини на сторінках журналу отримувала інформацію про особливості національного руху в Галичині. Цікаві відомості про народне життя у Львові подав Я.Головацький у листі до редакції “Основи” [888]. Колишній діяч “Трійці” з радістю розповів про відкриття товариства “Руська бесіда”. П.Куліш, що під час свого перебування у Львові 1858 р. взяв участь в урочистому закладенні фундаменту будинку, де знаходиться товариство, був би радий побачити “зібрану руську братію зъ 50 до 100 чоловікъ, якъ вечерами ... бесідують, а все по-руськи, ажъ ся душа радує! ... Якъ то гарно по-козацьки поубиралися наші молодці-студенти та гуляли ... козака и коломыйку” [888, с.68, 69]. Чимало з публікацій “Основи” були передруковані в першій половині 1860-х рр. у львівських народовських часописах “Вечерницъ” і “Мета”. Інформуючи читачів про прихильне ставлення “Основи” до галицьких літераторів, що писали простою народною мовою, редакція “Вечерницъ” стверджувала: “Животность (життєздатність. – *I.P.*) украинської литературы найлѣпше доказується простотою и природностью своего розбудженья...” [890, с.256]. Галицький вчений, письменник і громадський діяч Омелян Огоновський робив виписки з петербурзької “Основи” [314], пізніше – з “Киевской старины” [315], подібна практика, мабуть, не була поодинокую для галичан.

Інтерес до Галичини виявляла газета “Киевский телеграф”, що виходила під редакцією громадівців у 1875–1876 рр. М.Драгоманов “зробив з “Киевского телеграфа”, за його словами, “газету критики громадського і письменського життя в Галичині, ... ніколи ні перед тим, ні після того на Україні не писалось так часто й багато про Галичину, як в початку 1875 р. в “К[иевском] телеграфе”. Домінуючу роль у виданні відігравали М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Зібер, Ф.Вовк (“вся праця лягла на 4–5 чоловік”) [691, с.245, 246]. На сторінках газети говорилося про національну єдність галичан із наддніпрянськими “малоросами”. Східна Галичина, писав автор, “представляєть условія середня между Право- и Львовберезной Украйной”, більш схожа до Правобережжя, в обох регіонах були сильні впливи поляків у суспільному житті. Підкреслювалося, що “почти всѣ предприниматели въ восточной Галиціи поляки и евреи, а рабочіе въ значительномъ большинствѣ русскіе” [863, с.1]. “Руссины Галиціи, – відзначалося у статті, – почти исключительно – простой народъ, мелкіе земледѣльцы или чернорабочіе...” [772, с.2].

Наддніпрянські читачі мали змогу довідатися про характер політичного життя в Галичині в циклі газетних статей “Письма изъ Львова” і “Письма изъ Австріи”. Зокрема, з симпатією писалося про народовську течію і львівський журнал “Правда”, що виходив як орган “демократической партіи”. Водночас було сказано про політичну слабкість народовців на середину 1870-х рр., серед яких бракувало яскравих лідерів: “Очевидно, народная русская партія въ Галиціи не доросла еще до пониманія своего политическаго назначенія, ... не успѣла еще выйти за предѣлы теоріи и ... подготовитъ самостоятельныхъ дѣятелей на поприщѣ политическомъ” [844, с.1]. Редакція з сумом відзначала, що “Просвіта” як народовське товариство “русскихъ галичанъ” ледве животіла. Критичні висловлювання на адресу галицьких народовців з’явилися в газеті під ідейним впливом М.Драгоманова – лідера “молодих” громадівців, які акцентували увагу на соціально-політичній проблематиці. “Киевскій телеграф”

зауважив, що галицьке “українофильство игнорируетъ экономической бытъ и боится говорить о лучшей его организаціи” [845, №21, с.2].

Різко відрізнялася від народовців-українофілів у Галичині національно-політична течія русофілів, у якій домінуючі позиції займало духовенство, за словами газети, “сила их очень велика”. Мова русофільського органу газети “Слово” у Львові була незрозумілою – “какой-то смѣшанный, неопрѣделенный (“языкъ”. – *I.P.*), что объясняется отчасти недостаточнымъ знаніемъ русскаго литературнаго языка редакціей, а отчасти желаніемъ послѣдней бытъ вполне понятной для мѣстныхъ читателей” [845, №21, с.2]. Газета писала про ігнорування “руссофилами истинно народныхъ потребностей”, категоричне несприйняття в середовищі духовенства всього польського не давало змоги побачити “ничего болѣе этого религиозно-политическаго раздора” [845, №24, с.1]. Під час багатолітнього правління польського намісника краю А.Голуховського роздавався “громъ противъ “русинства”, “московщины” и всего непольскаго”. Становище галицько-руського населення залишалося безправним, навіть після ліквідації кріпацтва і встановлення конституційних свобод в Австрії “традиції полонизма ... все еще живутъ и практикуются”. Стаття виразно декларувала мовно-культурну єдність населення Галичини й Наддніпрянської України (“восточная Галичина населена почти исключительно русинами, говорящими на томъ нарѣчьи, на которомъ объясняется вся Украина Россіи”) [845, №24, с.1].

Газета публікувала особисті враження від краєзнавчої мандрівки Галичиною, що давали уявлення про єдність русько-українського простору. Наддніпрянський автор (прихований під ініціалами С.П.) писав, що проїжджаючи через галицьке село, в нього виникла думка, нібито він знаходиться не далеко в Карпатах, а де-небудь в гористій частині Подільської губернії на Правобережжі: “Украинская хата сохранилась почти въ своей типичной приднѣпровской формѣ” [862, с.3]. Цікавими були спогади про розмову з гуцулом-заробітчанином, який не знайшов доброї роботи в Західній Галичині, цікавився зарплатою та умовами працевлаштування в Росії. “Этотъ

работникъ гуцуль произвелъ на меня самое пріятное впечатлѣніе, – згадував автор статті. – Говориль онъ чистымъ украинскимъ языкомъ, но гораздо оживленнѣе, чѣмъ говорятъ наши крестьяне...”. Газета писала про славу, яку здобули гуцули як старанні працівники, що, однак, мають репутацію “людей буйныхъ”: не проходить і року “въ Гуцуліи”, щоб селяни не підняли повстання [862, с.2].

Отже, газета “Киевский телеграф” регулярно висвітлювала різні аспекти національного руху в Галичині, що свідчило про інтерес наддніпрянських українофілів до краю. Редакція газети обстоювала українську національну ідентичність галичан, була популяризатором ідеї всеукраїнської єдності по обидва боки Збруча. Зрозуміло, що вміщені в газеті матеріали про галицьких русинів не були надто інформативними, нерідко траплялися неточності, а то й помилки (приміром, у висвітленні суспільно-політичного життя в краї, етнічних груп населення тощо). Автори публікацій, здебільшого так і не названі, мали досить обмежену інформацію про краян через перебування етнічних українських земель у складі різних держав, бюрократичні й цензурні перешкоди. Аналіз видавничої діяльності газети дає підстави стверджувати, що редакція інформувала про становище русинів Галичини крізь призму радикальних ідей М.Драгоманова.

Активізація діяльності громадівців змусила царизм вдатися до жорстких репресивних заходів, що мали на меті перешкодити розвитку українського руху, в перспективі небезпечного для існування імперії, її територіальної цілісності. Гоніння на українофільство було пов’язано з польським повстанням 1863 р., яке викликало хвилю підозрливості до всього неросійського. Поширювалася думка, нібито український рух є наслідком “польської інтриги” з метою ослаблення Росії, а українське “наріччя” – це зіпсута польськими впливами російська мова. Водночас офіційно вважалося, що “малороси” становлять племінну гілку триєдиної “русской” (“загальноросійської”) нації. У передовій статті “Московских ведомостей” 1863 р. прямо говорилося, що “малоросійскаго языка никогда не было и,

несмотря на всѣ усилия украинофиловъ, до сихъ поръ не существуетъ...” [878, с.691, 692]. Українофоб І.Кулжинський переконував, що “малороссійское нарѣчіе есть тотъ же общерусскій языкъ, только испорченный въ то время, какъ Малороссія стонала подъ игомъ Польши”, “малороссіяне, живущіе въ Галиціи, ...начали уже очищать свое нарѣчіе и приближать его къ общему русскому языку” [1365, с.25]. У боротьбі з українофільством особливо відзначилася газета “Кіевлянинъ”, що виходила з липня 1864 р. при підтримці уряду [1405, с.6–8].

Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) й особливо Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українофільства в Російській імперії. Так, у циркулярі міністра внутрішніх справ П.Валуєва від 18 липня 1863 р. було прямо сказано, що “ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що нареччя їх (“малоросіян”. – *І.Р.*), яке жививається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливами на неї Польщі...” [394, с.260, 261]. Циркуляр забороняв друкування українською мовою шкільних і релігійних видань, призначених для простолюду. Заборона не стосувалася творів “красного письменства”, художньої літератури, але цензура, щоб догодити міністру, не пропускала будь-яких українських книжок (за сім років після циркуляру їх вийшло стільки ж, як за один 1862 р.). Царизм намагався не допустити, щоб громадівський рух перетворився із заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище. Лідери громадівського руху не змогли відвернути репресії деклараціями про свою лояльність царизму [1316, с.86]. Після відвідин громадівцями П.Валуєва міністр записав у своєму щоденнику 28 липня 1863 р.: “...Были у меня несколько лиц, в том числе Костомаров, сильно озадаченный приостановлением популярных изданий на хохольском наречии. Мягко, но прямо и категорически объявил ему, что принята мною мера останется в силе” [683, т.1, с.239].

Валуєвський циркуляр фактично визначив підхід владних структур до українського питання аж до кінця століття. Більш повно це проявилось в підписаному особисто царем Емському указі 18 травня 1876 р. Указом

заборонялося не лише друкувати українською народнорозмовною мовою (її називали наріччям) оригінальні та перекладні твори, навіть тексти до нот, а й ввозити україномовну літературу з-за кордону, не дозволялися нею театральні вистави й публічні виступи, навчання будь-яких шкільних дисциплін, закрито київську філію географічного товариства й газету “Киевский телеграф”, що перебували під впливом громадівців, тощо [1078, с.70, 71]. В основі указу лежало прагнення максимально скоротити граматичні й орфографічні відмінності української мови від російської, утвердити статус першої як діалекту. Подібну практику використовувала раніше польська адміністрація в Галичині, що намагалася перевести “руську” мову на латинку, результатом чого стала “азбучна війна” 1859 р. [1315, с.31, 38, 39].

Громадівців, передусім П.Куліша – засновника фонетичного українського правопису, так званої “кулішівки”, звинувачували в намаганні “обособить во что бы то ни стало свою Украину отъ Россіи и создать украинскій языкъ и украинскую литературу”. Серед прихильників урядових заборон була поширена думка, що українська мова – це “тоть же самый общерусскій языкъ, только изуродованный Кулишовскою какографіей” [450, с.67]. Царські власті розглядали Галичину як невід’ємну частину загальноросійського (“общерусского”) простору, що в силу несприятливих історичних обставин потрапила під владу поляків, перебувала в складі Речі Посполитої. Помірковано-ліберальна позиція щодо українофільства (О.Герцена, М.Чернишевського, О.Піпіна та деяких ін.) не знайшла підтримки як серед владних кіл імперії, так і в російській громадській думці другої половини ХІХ ст. [1313, с.116, 124, 125].

Емський указ приділив особливу увагу підтримці русофільської течії в Галичині. На перших порах русофіли, що виступали проти розвитку української народнорозмовної мови як літературної, отримували з Росії тільки спорадичні субсидії, приватні пожертви (наприклад, у 1866 р. значну суму виділив М.Погодін), з кінця 60-х рр. періодичну підтримку їм надавали Слов’янські благодійні комітети – Московський, Санкт-Петербурзький та особливо

Київський [1312, с.333]. Кошти на підтримку русофільської діяльності надходили через о. М.Раєвського, священника при російському посольстві у Відні, що був головним закордонним представником слов'янських комітетів у Габсбурзькій монархії [352, л.2 об.]. Зокрема, в другій половині 60-х рр. о. М.Раєвський передавав грошову допомогу редактору “Слова” Б.Дідицькому (для прикладу, в 1868 р. – 500 російських рублів, в 1869 р. – 500 австрійських гульденів, в 1870 р. – 300 рублів) [1501, с.107, 113]. Б.Дідицький писав у спогадах на схилі віку про “щедрю субвенцію отъ братей нашихъ Малорусиновъ изъ-за кордону”, але спосіб отримання фінансової допомоги справедливо вважав утаємниченим (“способъ скрытый, таинственный, ... на обѣ стороны постыдный”) [709, ч.І, с.69, 70].

Поступово російський царизм перейшов до цілеспрямованої матеріальної підтримки діяльності галицьких русофілів. Положення про грошову підтримку для русофільського часопису “Слово” у Львові увійшло до Емського указу. Щороку протягом 1876–1879 рр., як стверджує російський історик О.Міллер, редакції “Слова” надавалося по 1 тис. рублів, що відповідало 2 тис. австрійських гульденів [1312, с.334]. Водночас у Київській губернії в кінці 70-х рр. було тільки 5–8 передплатників львівського часопису, ще один – у Волинській, а в Подільській – жодного, тобто русофільська газета мало цікавила наддніпрянських читачів. Усупереч сподіванням високопоставлених російських чиновників, вона не стала перешкодою для поширення українофільських настроїв на Правобережжі [1479, с.166, 170]. Загострення міжнародної ситуації, поглиблення суперечностей між Російською та Австро-Угорською імперіями як потенційними противниками наприкінці ХІХ ст. сприяло посиленню інтересу царських властей до Галичини і, відповідно, підтримці русофільської течії. Так, уже в 1881 р. В.Площанському надійшло 8 тис. гульденів одноразової допомоги на видання “Слова”. Щорічна матеріальна підтримка часопису надавалася до 1887 р., коли львівське “Слово” перестало виходити [1479, с.171, 172].

Однак у розвитку галицького русофільства зовнішні причини – “російські гроші”, що надходили на підтримку течії, чи пропаганда російського уряду та його представників відіграли швидше другорядну роль. Не можна ігнорувати той факт, що “лева частка” фінансової допомоги русофілам від російських державних структур поступила у 80-х рр. XIX – на початку XX ст., коли русофільство в Галичині явно пішло на спад [975, с.232]. Водночас Емський указ помітно загальмував розвиток українського руху. Сила дії указу була дещо пом’якшена в 1881 р., але пізніше з’явилися нові заборони, його положення зберігали чинність майже 30 років, аж до 1905 р. Про серйозність заходів царизму свідчить хоча б той факт, що між 1895 і 1904 рр. цензори дозволили до друку лише 30 % всіх українських рукописів, поданих на їхній розгляд [1078, с.71]. Навіть якщо кількість заборонених книжок була дещо меншою (про це, зокрема, стверджує О.Міллер) [1313, с.185, 186], суть залишається незмінною: цензура робила свою справу. Чимало рукописів автори навіть не пробували подавати цензорам, друкували відразу за кордоном.

Український рух через урядові репресії зазнав серйозних організаційних втрат: більшість громадівців була змушена відійти від активної діяльності або емігрувати за кордон, частина діячів, переважно молодь, вступала в загальноросійські організації революціонерів-народників, що виникли в середині 70-х рр. [1495, с.134, 182]. Порівняно з народництвом, що приваблювало героїкою, революційним романтизмом, українофільство могло видатися надто мізерним, аполітичним і культурницько-обмеженим. Революційне народництво в Росії, представлене різночинною інтелігенцією, як і рух дворян-декабристів, практично не ставили українське питання. Між російськими народниками та українськими громадівцями-народолюбцями була схожість таких світоглядних цінностей, як орієнтація на народ, ідеали селянського демократизму, бажання покращити становище селянства тощо. Однак це були два самостійні народницькі потоки, відмінності між якими мали принциповий характер [1496, с.71, 72, 74].

Діяльність наддніпрянських українофілів наштовхнулася на серйозну проблему – неписьменність абсолютної більшості тогочасного населення. У Російській імперії не існувало обов'язкового навчання, а освітні витрати на душу населення були одними з найнижчих у світі. Навіть на початку ХХ ст. дві третини дітей шкільного віку не ходили до школи. Найбільш високою була неписьменність на селі, що вважалося соціальною опорою українського руху, де вона становила близько 90 %. До реформ 1860-х рр. число учнів і шкіл було ще значно меншим. Однак навіть для дітей, які мали можливість здобувати шкільну освіту, не було доступу до вивчення української мови й культури. З другого боку, імперські власті, з огляду на низькі показники витрат на освіту, не могли вповні скористатися потенціалом шкіл для русифікації [1278, с.323–325]. За словами громадського діяча й історика Д.Дорошенка, “українське національне життя протягом цілого 19-го століття було розвинуте дуже слабо. Українську національну ідеологію визнавала й плекала дуже нечисленна частина інтелігенції, ціле суспільство стояло осторонь від неї, народна ж маса була темна і національно несвідома. Російське правительство боялося примари українського сепаратизму..., робило все, що тільки могло, аби не допустити української національної свідомости в масах...” [686, с.53].

В умовах масової неписьменності та опору імперської влади зусиллям громадівців на Наддніпрянщині відомості про південно-західну Галичину серед простолюду залишалися спорадичними, неточними. “Серед звичайних російських громадян усяких напрямків, – писав у своїх “Австро-руських споминах” М.Драгоманов, – панує повнісінький індіферентизм до Галичини. Не всі навіть знають, що там живуть “русские”, чи русини, “малороссы”, а хто й зна, то якось не пам'ятає того” [691, с.228]. В.Дорошенко, український діяч родом із Полтавщини, згадував, що “колись про Галичину, її населення та відносини політичні, суспільні й національні в російській займанщині мало хто і знав поза окремими одиницями” [1115, с.197]. У “подорожніх листах” колишнього студента Петербурзького університету В.Кельсієва, що подорожував Галичиною в 1865–1866 р., писалося про неї як “совершенно для

русской публики невѣдомомъ русскомъ краѣ” [678, с.ІІ]. В.Кельсієв зневажливо висловлювався про галицьке українофільство (“ни одного серьёзно образованного человека ... не было между украинофилами...”), жалів, що в Галичині не навчають у школах “общерусскому литературному языку”, як наслідок, місцеві літератори “пишутъ такимъ варварскимъ языкомъ”. У розумінні В.Кельсієва галичани просто не привикли “говорить по-книжному (російською літературною мовою. – *І.Р.*), да и не для всѣхъ еще рѣшенъ вопросъ: одинъ народъ южноруссы и великоруссы, или два” [678, с.94, 95]. Під українофільством автор розумів штучний витвір, “сфабрикованное австро-поляками панукраинство...” [678, с.І]. Мабуть, ці свідчення відображали погляди значної частини тодішнього російського суспільства на Галичину.

Таким чином, діяльність громадівців у кінці 1850-х – середині 1870-х рр. сприяла утвердженню в масах української національної самосвідомості. Наукові розвідки обґрунтовували мовно-культурну самобутність українського народу з глибоким історичним корінням, багатою фольклорною спадщиною, що дало змогу окреслити етнічні межі, зробити своєрідне територіальне “уявлення” України. Порівнюючи з науковим етапом (“збирання спадщини”) в національному відродженні першої половини ХІХ ст., громадівці діяли більш організовано, займалися не лише народознавчими дослідженнями, але й докладали зусиль для піднесення культурно-освітнього рівня селянства, проникнення українофільських ідей у суспільство. Зусиллями передової інтелігенції поширювалося усвідомлення серед простолюду належності до українців як окремої нації, що має відмінні об’єктивні й суб’єктивні ознаки, уявлення про свою національну самобутність. Етнодослідження сприяли також окресленню території сусідів – поляків і росіян, тобто українці як модерна нація утверджувала себе шляхом емансипації від інших, що було характерною рисою національного руху для “недержавних” народів у ХІХ ст. [1195, с.115, 339].

Сучасний етнонім “українець” (“український”) поступово утверджувався серед населення, що усвідомлювало першість своєї національної ідентичності над соціальними, конфесійними, регіональними та іншими

самовизначеннями. Щодо українських жителів Наддніпрянщини, в абсолютній більшості селян, здебільшого вживалася самоназва “руський”, в офіційному вжитку – “малоруський”, народнорозмовний варіант слова – “хохол” (зневажливого характеру), були також окремі регіональні назви (“поліщуки”, “степовики” та ін.), аж до етнічно невизначених “тутейших”. Національна (етнічна) свідомість існувала на рівні антитези “Ми – Вони”, усвідомлення, ким ми не є – католиками, росіянами (великоросами)), поляками тощо, бо відмінності в мові, релігії, одязі, звичаях та деяких інших об’єктивних ознаках досить легко простежуються на побутовому рівні. Однак серед значної частини народонаселення не існувало чіткого розуміння, до якої спільноти воно належить [1351, с.82]. Характерно, що Б.Грінченко в “листах з України Наддніпрянської” в 1890-х рр. з сумом зауважив, що “наш мужик не знає навіть свого національного ім’я. Він тільки знає, що він не москаль, не турок, не німець, але хто саме він – Бог його знає” [428, с.4].

Особливу роль в утвердженні ідеї національної єдності українців по обидва боки Збруча відіграв громадівський рух. “Громади об’єднали два покоління – кирило-мефодіївців та молодше, яке стартувало наприкінці 1850-х”, – стверджує Я.Грицак. Отже, вдалося “зберегти тяглість і спадковість інтелектуальних традицій. З другого боку, громади завершили об’єднання двох регіональних струменів – правобережного й лівобережного, уособлених у двох лідерах тогочасного руху, Антоновичі й Драгоманові. Результатом стала кристалізація поняття “соборності” України” [1078, с.71]. Виходячи з класичного означення сучасних націй як “уявлених спільнот” авторитетного фахівця з питань націології Б.Андерсона, практична діяльність громадівців, по суті, формувала уявлення про українську національну самобутність. Громадівці-українофіли розглядали південно-західну частину України, що охоплювала етнічні українські землі обабіч державного кордону між Росією та Австро-Угорщиною. Символічно, що громадівцем був автор тексту національного гімну “Ще не вмерла Україна” вчений і поет П.Чубинський, що написав свій вірш у 1862 р., покладений на музику

галицьким композитором о. М.Вербицьким (вперше пісня-вірш виконана в березні 1865 р.) [1506, с.209]. Антиукраїнські репресії царизму, вінцем яких став Емський указ 1876 р., завдали тяжкого удару по національному рухові.

5.2. Раннє народовство і русофільство в Галичині (1861–1866 рр.)

Десятиліття неоабсолютизму після поразки “весни народів” закінчилося, коли цісар Франц-Йосиф I, зазнавши поразки у війнах з Францією й Італією та Пруссією, пішов на реформування внутрішнього устрою монархії. Передбачалося через взаємовигідні компроміси з угорською, чеською і польською елітами забезпечити стабільне майбутнє імперії. У 1860 р. в Австрії проголошено конституцію, що базувалася на принципі федералізму й розширювала права країв у процесі державного управління. На основі конституції в 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми, які мали займатися місцевими справами та представляти Галичину й Буковину в Державній раді у Відні. Галицький сейм складався зі 150 депутатів, що обиралися за чотирикуріальною (141 місце) виборчою системою, яку визначав передусім майновий (податковий) та фаховий ценз, плюс сім місць гарантувалося для вищих церковних ієрархів і два – для ректорів університетів. Остаточно компетенція Галицького сейму була визначена в 1873 р., охоплювала питання культури (в широкому трактуванні), освіти і суспільної опіки. Незважаючи на наявність пережитків середньовічного станово-представницького права, утвердження парламентаризму привчало галицьке суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв’язання суперечностей на сеймовій арені, мирним шляхом [1078, с.73, 74].

Український національний рух у Галичині в результаті цих реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до полонізації краю. Так, виборча система забезпечувала

польську монополію влади: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму 1861 р. русини провели 49 із 150 депутатів, а з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (дев'ять послів) [963, с.11, 14]. Внаслідок австро-польського зближення протягом 1860-х рр. відбулося розширення політичних прав поляків у провінції, що здобули переконливу перевагу в сеймі та крайовій адміністрації, польська мова домінувала в місцевих органах влади, судочинстві, освіті.

Поширення польських позицій у Галичині супроводжувалося активізацією українського руху на Наддніпрянській Україні, що стало можливим в умовах лібералізації російського царизму. “Вихідною точкою” для діяльності галицьких народовців І.Франко вважав “ідеї й погляди, вироблені” на Наддніпрянській Україні [1623, с.5]. За зразком наддніпрянських гуртків-громад народовські напівтаємні громади виникли спочатку у Львові, а протягом першої половини 1860-х рр. – у Перемишлі, Самборі, Тернополі, Коломиї, Станиславові та деяких інших містах [1496, с.88, 89]. До народовських громад увійшла переважно університетська і гімназійна молодь, серед лідерів були Д.Танячкєвич, В.Шашкєвич, К.Климкович, Ф.Зарєвич, К.Сушкевич та ін. Громади мали сталу структуру, статут, органи самоуправління, а їх учасники підтримували між собою спорадичні зв'язки, обмінювалися літературою [1500, с.383, 386].

Безпосередньо поштовх до зацікавлення українофільством дала поезія Т.Шевченка, що на початку 60-х рр. викликала інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. Із поезією Т.Шевченка ознайомив галицьку інтелігенцію у липні 1861 р. “хлопоман”, студент Київського університету В.Бернатович. По дорозі до Праги він зупинився у Львові й розповідав студентській молоді про піднесення українського руху на Наддніпрянщині. Книги Шевченкових поезій привіз до Львова купець і меценат М.Димет весною

1862 р. [1506, с.206]. “Новий, нечуваний світ отворив ся нам із “Кобзаря”, – згадував Остап Терлецький. – Коли з’явив ся був 1863 чи 64 року в Станіславі один екземпляр “Гайдамаків”, ... то його за пару день майже на шматки рознесли” [1576, с.101, 102]. К.Студинський влучно зауважив, що “в домовинах людей привикли ми бачити смерть, а між тим з домовини Шевченка виростало буйне, українське життя” [51, арк.30]. Перше друковане видання творів Т.Шевченка в Галичині ініціював О.Барвінський у 1867 р. [1657, с.258]. Не маючи оригіналів Шевченкового “Кобзаря”, упорядники робили помилки в тексті, зокрема письменнику помилково приписувалося авторство поезії “Ще не вмерла Україна”. Однак, попри “певні недостачі, а іменно щодо упорядкування, перевірення текстів і коректи”, галичани отримали “найповніший збірник Шевченкових творів...” [670, с.109].

Особливу увагу народівські громади звернули на козацький період історії. Навіть внутрішня структура громад була побудована за зразком козацького устрою. Народовці носили козацький одяг та зачіски, називали один одного “гетьманом”, “осавулом”, “козаком” тощо. “За цією немовби дитячою забавою”, за висловом історика О.Середі, приховувалася глибока, щира відданість громадівців українській національній ідеї [1500, с.384]. Визначальний вплив на українське національне самоусвідомлення в краї мала наддніпрянська література. О.Барвінський писав у спогадах, що крім Шевченкового “Кобзаря”, якого знав майже напам’ять, уважно вивчав творчість Марка Вовчка, П.Куліша, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, зміст журналу “Основа” і “робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах”, навчився багато “українських висловів...” [670, с.85]. Видання з Наддніпрянщини користувалися великим попитом серед галицьких народівців, які через брак нових українських книг, до того ж дорогих і часто недоступних учнівській молоді, збирали кошти на купівлю літератури, що зберігалася в громадській бібліотеці.

“Ранні” народівці розгорнули просвітницьку діяльність серед населення в різних формах. Так, вони передплачували й розповсюджували свою

пресу, намагалися залучити до читання часописів широкі кола громадськості, зокрема під час канікул, коли гімназисти їхали додому в села. Народовський часопис “Вечерниці” у Львові мав наприкінці 1862 р. близько 900 передплатників [1576, с.100], тираж львівської “Меті”, що виходила протягом 1863–1865 рр., сягав 400–500 примірників [785, с.77]. Видання розповсюджувалися головним чином серед членів громад, нерідко навіть безкоштовно, коли учні не мали коштів на передплату. Поступово в Галичині стало традиційним відзначення в березні пам’яті Т.Шевченка. Шевченківські вечори регулярно відбувалися в головних містах Галичини, зокрема з 1868 р. – у Львові [1857, с.24]. Вірш “Ще не вмерла Україна” П.Чубинського був надрукований у “Меті” в грудні 1863 р. Галицький композитор М.Вербицький написав до нього музику, пісні-віршу судилося стати національним гімном українського народу. Вперше гімн виконано 10 березня 1865 р. на шевченківському вечорі у Перемишлі, організованому народовцями. Хор заспівав “Ще не вмерла Україна” в другій частині програми вечора як вірш Т.Шевченка, на який написано музику (“завітний гимнь Тараса”) [739, с.80, 81].

Свою увагу народовці приділяли організації театрального руху в Галичині. Урочисте відкриття Руського народного театру відбулося 17 (29) березня 1864 р. у Львові виставою “Маруся” Г.Квітки-Основ’яненка [65, арк.88]. Уже до кінця 1864 р. театр (директор – О.Бачинський, був запрошений до Галичини з Житомира) з успіхом побував на гастролях у Коломиї, Станиславові, Чернівцях, Самборі. Оголошення про вистави друкувалися фонетичним правописом, “кулішівкою” [1651, с.33, 63]. За перших два роки свого існування театральна група дала близько 200 вистав, більшість із них – на провінції [377, t.2, k.117]. У репертуарі галицького театру переважали твори наддніпрянських драматургів: Г.Квітки-Основ’яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін., за свідченням Є.Олесницького, “театр був від початку український, ... зі сцени повіяло відразу духом українським” [825, с.1]. Український вчений, драматург, історик театру Г.Лужницький зауважив, що “галицький театр двома шляхами сприймав східноукраїнські впливи: 1) шляхом

репертуару й 2) шляхом “гостинних виступів” найкращих артистів тодішніх східноукраїнських театрів”. “Безпосереднім, першим зв’язковим між галицьким і східноукраїнським театром”, за словами Г.Лужницького, став визначний актор, режисер і драматург М.Кропивницький, що в березні 1875 р. на кілька тижнів приїжджав до львівського театру “Руської бесіди” [207, арк.8, 16; 1276, с.202, 206].

Зацікавленість галичан українським рухом із Наддніпрянщини об’єктивно пояснювалася браком висококваліфікованих наукових сил і достатніх матеріальних ресурсів для утвердження ключової в новітній час категорії “національності”. У Галичині до І.Франка не було особи, котра могла б дорівнятися таким постатям, як Т.Шевченко, М.Костомаров чи П.Куліш за творчим, інтелектуальним рівнем, силою закладених у народознавчих і літературних творах ідей (а не тільки за обсягом зібраної інформації). Галичани використовували набуток наддніпрянських діячів передусім як політико-ідеологічний інструмент проти поляків. Звідси галицькі народовці брали ідеї для науково-теоретичного обґрунтування національної самобутності, що дозволяло зберегти свою культурно-етнічну індивідуальність, на відміну від поляків і росіян [1342, с.140, 141]. Наддніпрянська Україна залишалася для галичан своєрідним національним міфом, ідеалом, що було характерно ще з часів “Руської трійці”. “Обняв я мою святу Україну цілимъ жаромъ свого духа, – емоційно ділився враженнями з Д.Танячкевичем В.Стебельський у листі 1863 р., – окружив мученицьку її голову вінцемъ невядучої слави, за святу мою Україну присягъ я на тіни Тараса (Шевченка. – *І.Р.*) на могили козацькі и на ті мої Добушеві (Довбушеві. – *І.Р.*) гори – терпіти и співати!...” [109, арк.41].

На сторінках народовських часописів у Львові “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.) знайшла підтримку ідея самобутності та національної єдності розділеного між двома державами українського (“малоруського”) народу. Так, уже в першому номері часопису “Вечерниці”, що виходив щотижня етимологічним правописом як “литерацьке письмо для забавы и науки” під редакцією Ф.Заревича (пізніше –

В.Шашкевича), у лютому 1862 р. говорилося: “... Мы словянського дерева, восточной росохи, руського конара малоруська галуза. [...] Мы собѣ... марнѣмо, а по-надъ нашою галузою, изъ-давна ломаною и загуканою сильными вихрами, росте близька велико-руська сестриця такъ пышно та буйно, що зъ-за неї ніхто уже нашої и не бачить” [837, с.1]. Іншим разом було сказано, що “мало-руській языкъ ... одъ польщины и московщины зарѣвно далеко; а приближенъе его до одной або до другой природнымъ способомъ статися не може. Якъ свѣтъ свѣтомъ не поплыве Днѣпро ни по-пѣдъ Москву, ни по-пѣдъ Варшаву, а плыстиме до вѣку тѣлько по-при свѣй рѣднѣсенській Кіѣвъ!” [860, с.93]. Автори статей у “Вечерницях” проголошували необхідність формування єдиної української літературної мови “на чисто народнѣй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ одъ нашихъ надднѣпрянськихъ братѣвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѣсть” [864, с.296].

Серед галицьких письменників у “Вечерницях” найчастіше виступали В.Шашкевич, К.Климкович, Е.Згарський, Ф.Заревич та ін. [51, арк.57, 58]. Однак власними силами вони навряд чи змогли б “заповнити “Вечерниці” своїми творами, – писав К.Студинський, – якби не особисті зв’язки з українськими письменниками, якби не журнали “Кієвлянинъ” (1840 і 1841 рр.) і “Основа” (1861–2), а побіч них видання творів поодиноких авторів...” [55, арк.91]. Зразком для наслідування стала творчість Т.Шевченка, Марка Вовчка, Л.Глібова, М.Максимовича, П.Куліша, О.Стороженка та ін. [1548, с.25]. Так, вийшли друком публіцистичні дописи та оповідання В.Бернатовича, надіслані в Галичину під час подорожі по Європі на початку 1860-х рр. [1430, с.438, 439]. Кулішеве оповідання “Дівоче серце” опубліковано в листопаді – грудні 1862 р. (ч.39–42) з допискою редакції: “При щирѣй помочи надднѣпрянськихъ братѣвъ чей скорше зайдемо тамъ, куда давно намъ прямовати належало..., побачимо всѣ одинъ цѣль, одну дорогу сынамъ великої України” [743, с.336]. На прохання редакції [55, арк.102] Марко Вовчок (“славна писателька”, що обіцяла “по своимъ силамъ служити “добрѣй справѣ”) надіслала початок своєї повісті “Пройдисвіт” [848, с.272]. Редакція “Вечерниць” передрукувала також її

оповідання “Козачка” (1862 р., ч.5–10), причому в редакційній примітці зазначалося, що воно написане українською мовою – “то не такій далекій намъ говоръ, якъ російській, але то таки нашъ власный, хоть, правда, краснѣйшій одъ сего, якимъ мы въ Галичинѣ говоримо...” [775, с.39].

О.Кониський із заслання на півночі Росії, куди він був відправлений за українофільську діяльність, на початку 1863 р. надіслав “Вечерницям” три поезії, що були надруковані під псевдонімом Сирота (1863 р., ч.13, 14, 16). У листі до В.Шашкевича 28 лютого 1863 р. він висловив подяку за примірник “Вечерниць”, надісланий йому аж у Вологду, писав, що “для мене на чужині се великий, дуже великий гостинець, а ще більший зробите, коли будете ласкаві и напишете, що дієтця у Галичині, якъ наші брати...” [283, арк.1; 285, арк.1]. У листі з “з-задніпровської України” [887] писалося про необхідність зміцнення наддніпрянсько-галицьких контактів, “розвивати народъ на ёго власніхъ початкахъ”. У відповідь на твердження про недоцільність вироблення власної мови, коли вже є добре опрацьована й кодифікована літературна мова, придатна нібито для всіх “русів” – і “великорусів”, і “малорусів”-українців, автори статті писали: “Самостайність народнєї української мови, вдачі и поглядівъ – отъ перве, на що ми вказуємъ Москалямъ для свого захисту” [887, ч.14, с.114, 115]. Редакція “Вечерниць” отримала цього листа від харківських студентів, мабуть, В.Мови (Лиманського) [55, арк.103, 104]. У листі до Ф.Заревича 30 листопада 1862 р. В.Мова писав “братамъ Галичанамъ” з проханням надсилати до Харкова львівські часописи “Вечерниці” та “Слово” [648, с.1].

Однак зв’язки наддніпрянців із редакцією часопису були все-таки спорадичними. Більшість праць українських авторів, які побачили світ у “Вечерницях”, були передруковані з двох журналів – М.Максимовича “Кієвлянинъ” (далі – “Киевлянин”) 1840 і 1841 рр. та В.Білозерського “Основа”, що виходив у Петербурзі в 1861–1862 рр., з якого, за висловом К.Студинського, “редакція черпала повними пригорщами” [55, арк.104]. Зокрема, К.Климкович переклав російськомовні оповідання П.Куліша, опубліковані в першому виданні “Киевлянина” 1840 р. З другої книги альманаху 1841 р. була

передрукована в перекладі К.Климковича Кулішева повість “Огняний змії” [1430, с.442, 443]. М.Максимович, як відомо, опублікував у цьому ж альманасі статтю “О стихотвореніяхъ Червонорускихъ”, прихильну до літературної діяльності в Галичині на народнорозмовній основі, зміст якої передали “Вечерниці” в 1862 р. у статті К.Климковича [784]. “То справдешній ученый, – писав К.Климкович про М.Максимовича, – бо вчився ... на своєму власному народѣ...” [784, ч.21, с.184].

Водночас видавці “Вечерниць” використовували передруки з петербурзької “Основи”: поезій Т.Шевченка “Чи не покинуть нам, небого...” (1862 р., ч.21), “Неофіти” (1862 р., ч.31–33), “Чернець” (1863 р., ч.3), творів П.Куліша, причому різного жанру – поетичних (1863 р., ч.2, 5), оповідань (1862 р., ч.27–33, 43), статей (1862 р., ч.21, 27, 28, 29, 31, 1863 р., ч.7–11) та ін. Серед наукових праць М.Костомарова, надрукованих в “Основі”, перекладено “Черты народной южнорусской истории” (1863 р., ч.13, 14, 16). “Вечерниці” помістили з “Основи” байки Л.Глібова (1862 р., ч.22), оповідання О.Стороженка (1862 р., ч.34, 1863 р., ч.12), Митра Олельковича (1862 р., ч.43, 1863 р., ч.5), М.Білокопитного (1863 р., ч.7) тощо. Галицька народовська молодь, за висловом К.Студинського, “з малим досвідом і слабими силами забралася до видавання журналу” [55, арк.111], свою заслугу редакція вбачала у поширенні знань про Україну в Галичині. “Ледве сотній зь читающою громады знавъ де-що про нашу рѣдну Украину, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т.д., – говорилося на шпальтах часопису наприкінці 1862 р. – Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ “Вечерницѣ”, а зѣ невеличкою молодой громадки стала громада поважна..., нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуемъ вже про нашу Украину...” [864, с.296].

Ідейні погляди “Вечерниць” (видавалися до червня 1863 р.) обстоював народовський часопис “Мета”, що почав виходити у вересні 1863 р. як “літературно-политичній вістникъ” під редакцією К.Климковича. За епіграф до нього були взяті Шевченкові слова “В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!”. Виданню “Мети”, вважав К.Студинський, передувало листовне порозуміння

галицьких видавців із наддніпрянськими громадівцями, передусім П.Кулішем, що після закриття петербурзької “Основи” в умовах посилення антиукраїнських репресій у Росії бажали перетворити новий часопис у політичний орган всього українського руху [65, арк.5]. Про це, зокрема, свідчить Кулішевий лист до редакції “Мети” восени 1863 р., в якому автор образно звертався до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”. Письменник висловив бажання приїхати до Львова з дружиною Ганною Барвінок, яка “так же само серцем припадає до Вашої братерської долі”, щоб ближче “подивитись на галичанську Україну” [284, арк.153, 154]. Матеріали в часописі “Мета” друкувалися фонетичним правописом П.Куліша, більш відомим як “кулішівка”, що, на відміну від етимологічного правопису М.Максимовича (ним, як відомо, друкували “Вечерниці”), сильніше розмежовував українську і російську мови. По суті, це стало своєрідною правописною революцією, що наблизила галицьких русинів до нової української літератури, яку видавали “кулішівкою” [1506, с.207].

На сторінках “Мети”, крім маловідомих літераторів-галичан (В.Ільницький, В.Маринчук, В.Стебельський, О.Гороцький та ін.) і буковинця Ю.Федьковича, друкувалися твори наддніпрянсько-українських письменників. Так, “Мета” опублікувала три оригінальні, спеціально надіслані твори П.Куліша [65, арк.6, 7]: “Мартин Гак” (1863 р., ч.1), “Руїна” (1863 р., ч.2, 1864 р., ч.5), “До Щасного Саламона” (1865 р., ч.6). У часописі були також передруковані його поезії (1863 р., ч.1) та “історичний роман” “Брати” (1864 р., ч.5). Кулішеву поему “Могильні сходи” було опубліковано 1863 р. під анонімом “Гургурдядько” (1863 р., ч.1, 2). З видавцями “Мети” зв’язалася українська письменниця Марко Вовчок [65, арк.10], яка надіслала в 1865 р. два “Листи з Парижа”, надруковані того ж року редакцією (ч.7, 10). У виданні “Мети” взяв участь історик В.Антонович (під псевдонімом В.Маринчук) віршем “Зь колишнього” (1863, ч.3), що поклато початок його багатолітній співпраці з народівськими виданнями [1430, с.447].

Крім нових, оригінальних творів відомих українських письменників, “Мета” помістила кілька передруків або перекладів [65, арк.12]. Так, із поезій Т.Шевченка було надруковано “Мені однаково, чи буду...”, “Н.Костомарову Веселе сонечко ховалось...”, “Заповіт” (1863 р., ч.4). Водночас у “Меті” побачили світ твори Д.Мордовцева (частина романтичної поеми “Козаки і море”, опублікована в 1859 р.) (1864 р., ч.5), Є.Гребінки (“Можебилиця”, “Так іноді люди женяться”) (1863 р., ч.2, 3), М.Чайки (“Москалева правда”, що вийшла друком у петербурзькій “Основі”) (1863 р., ч.4). Галицький читач міг ознайомитися з бібліографією книжок, опублікованих українською мовою в Росії [795, с.267, 268]. Подаючи короткі відомості про розвиток “руської літератури у братів наших” на Наддніпрянщині, з гордістю писалося, що за останні чотири роки з’явилося “стільки книжокъ руськихъ, скільки не вийшло їхъ въ цю пору въ Галичині, ні за цілихъ передущихъ 60 літь на Вкраїні”. Однак автор статті був змушений визнати, що галичани не мають змоги придбати українські книжки “въ жадній львівській книгарні, ані побачити їх...” [794, с.267].

“Мета” була не тільки літературним, а й політичним часописом, у якому містилися дописи з Наддніпрянщини. Уже в першому номері часопису за 1863 р. поміщено кілька дописів: “з Києва”, “з Харківщини”, “з Чернігівщини” [756]. У редакційній примітці з позицій української національної самобутності говорилося, що “по доброму називає Руський (росіянин. – *I.P.*) Русина Українцем, а Русин Руського – Москалем, а коли один на одного лихий, тоді єсть ище для Українця прізвище: ”Хахоль”, а для Москаля: “Кацапъ”. Великорось, Сівернорось, Малорось и Южнорось – то названія офіціальні и наукові, которі жаденъ зъ тихъ обохъ людівъ не то що не уживає, але навіть значення їхъ не знає”. Народовський часопис усвідомлював необхідність вживання етноніму, який би виразно розмежував національний рух русинів-українців і москалів-росіян, щоб не стати “прищіпкою Ляхівъ або Москалівъ, якими насъ одні й другі зробити хотять” [756, с.92]. “Мета” опублікувала лист із Наддніпрянщини, в якому з боєм говорилося про антиукраїнські репресії “на

Святій Русі”, заборону “говорити своєю мовою, ... писать книжки и учить дітей тимъ язикомъ, якимъ у семьі говорить 14,000,000 народа” [757, с.152, 154]. Ввіз і поширення “Мети” на території Російської імперії були заборонені з грудня 1863 р., часопис звинувачено в пропаганді українського політичного сепаратизму [1506, с.212].

З редакцією “Мети” співпрацювали колишні польські повстанці з підросійської України, що знайшли порятунок від переслідувань царизму в Галичині, де активно включилися в громадсько-політичне життя. Вони представляли генерацію осіб із подвійною (польсько-руською) ідентичністю, пропагували ідею українсько-польського порозуміння проти Росії [1180, с.234]. Підтримавши діяльність “ранніх” народовців, поляки-емігранти, “хлопомани” (С.Жуковський, М.Загурський та ін.) публікували в місцевій пресі статті, в яких висвітлювалася похмура картина переслідування українських діячів за Збручем. Авторами анонімних статей, що друкувалися в часописі, були найбільш знакові постаті серед цієї генерації – Л.Сорочинський і П.Свенціцький [65, арк.26]. Л.Сорочинський під псевдонімом Левко Гончаренко надрукував у 1863 р. дві статті, у яких обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців. “Политичні інтереси сусідніх державъ, – писав він, – довели насъ до того, що дві рідні часті одного народу ледве можуть зъ собою зноситись..., маємъ тільки невеличку громаду людей, правдивихъ народолобцівъ, котримъ приходитця боротись изъ апатією и егоїзмомъ панівъ и темнотою простого люду...” [747, с.218]. П.Свенціцький (псевдоніми – Данило Лозовський, Павло Свій, Павлин Стахурський) опублікував у “Меті” кілька статей, підписаних “Лях з України” або анонімних [65, арк.45, 47, 52, 60], в яких закликав до польсько-українського порозуміння, бо “гробову яму для Польщи викопала борба бувшої республіки польскої зъ українськимъ народомъ” [722, с.73].

Одночасно з “Метою” народовці налагодили у Львові випуск літературно-наукового часопису “Нива”, видавцем і редактором якого став К.Горбаль. “Замовкла Україна, – писалося у першому номері “Ниви” в січні 1865 р., – намъ пора обізваться тимъ охотнійшъ працюючи, що лишъ намъ є вь

тому змога...” [866, с.1]. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) зробили вагомий внесок у розвиток нової української літератури, духу національної єдності українців. Редакція “Ниви” знайомила не лише з творами місцевих галицьких (В.Стебельського, І.Верхратського, В.Ільницького та ін.) і буковинських (Ю.Федьковича, І.Воробкевича) письменників, але й наддніпрянсько-українських – Т.Шевченка, Марка Вовчка, М.Старицького (псевдонім – Гетьманець), П.Куліша, О.Стороженка, О.Навроцького, О.Цисса (Мовчія), підписаних здебільшого псевдонімами [51, арк.60; 1548, с.27].

1 січня 1866 р. за редакцією В.Шашкевича вийшов перший номер літературного часопису “Русалка”. На відміну від своїх попередників – “Мети” і “Ниви”, “Русалка” виходила етимологічним правописом, щоб знайти підтримку серед старшого покоління, невдоволеного “кулішівкою”. Часопис майже в кожному номері друкував твори О.Кониського під різними псевдонімами – Перебендя, О.Верниволя, Сирота, Журавель, Маруся К., галицьких і буковинських авторів: К.Климковича, В.Шашкевича, С.Воробкевича та ін. [51, арк.60; 67, арк.30, 31]. Однак через брак фінансів видання часопису припинилося на 12-ому номері (2 квітня 1866 р.), що підтвердило недовговічність народовської періодичної преси. Ще раніше, ніж “Русалка”, перестала виходити “Мета” з фінансових причин (усього за два роки вийшло 23 номери). “Ранне” народовство в 1861–1866 рр. не змогло створити (крім учнівських напівтаємних громад) довговічних пресових органів або інституцій, що стало завданням нового покоління народовців [1338, с.68, 70].

На сторінках “Мети” друкувалися програмні статті для українського руху К.Климковича. “Мета” стала в 1865 р. виключно політичним часописом, що остаточно скристалізувало політичну думку “ранніх” народовців. Редактор “Мети” К.Климкович написав серію статей, у яких була зроблена одна з перших у новочасній історії спроб вийти за рамки постулату мовно-культурної окремішності українського народу, обґрунтувати політичну програму національного руху [1506, с.210]. Так, сподівання щодо шляхів конституційної перебудови Австрійської імперії К.Климкович висловив у статті, що мала

привернути увагу правлячої еліти на великій східній місії Австрії. Автор писав: “Головна помилка въ засаді австрійської політики єсть та, що вона, замість сопернувати зь Россією о посланництво въ Славянщині, сопернує зь Пруссією о посланництво въ Німеччині”. Австрія повинна пам’ятати, що на три чверті складається “з не-німецькихъ народівъ”, має переорієнтувати свою політику на схід і сповнити слов’янську місію, на противагу Росії [774, с.100, 101, 104]. К.Климкович сподівався на створення в Австрії федеративного устрою замість централістичного і приєднання до цієї федерації (“славянської” або “австрійської”) інших країн, у тому числі наддніпрянсько-українських земель під Росією [774, с.106].

Отже, К.Климкович обстоював єдність українських (“руських”) земель Наддніпрянщини і Галичини в складі багатонаціональної федерації народів у Центрально-Східній Європі на території між Німеччиною і Росією. Провідну роль у створенні майбутньої федерації мала відіграти Австрія. Видавці “Мети” виступали за побудову справді вільної федерації слов’янських народів, проти ідей російського урядового панславізму, що передбачали створення централізованої слов’янської імперії з центром у Петербурзі. На шпальтах часопису писалося про загрозу російської збройної інтервенції в Галичину, що дало б змогу “добратись до самого серця Славянщини” і “омоскалювати решту меншихъ народівъ, коли вже зь двома найбільшими, руськимъ (українським. – *I.P.*) и польськимъ, діло так легко пішло” [823, с.30, 31]. К.Климкович з’ясував історичні відмінності Русі-України від Росії, зокрема писав, що “Русини и Москалі є два самостайні народи славянські, которі своєю мовою, звичаями, характером и историєю різнятця въ такій мірі, а навіть далеко більше, ніжъ н. п. Чехи одь Ляхівъ” [773, с.195, 196]. “Назви “руського”, а не “малоруського” або “малоросійського” домагаєтця нині ціла Русь, – говорилося в часописі “Мета”. – Для того не повиненъ жаденъ щирій народовець иншої назви для себе, якъ “Русинь”, а для свого язика “руський” уживати такъ въ розговорахъ якъ и въ письмі” [834, с.460].

Однак у пресі народовці вживали для самоозначення назви “Україна”, “Русь”, “Мала” або “Південна Русь” і похідні від них (“український”, “руський”, “малоруський”, “малорусини” тощо) як синоніми. Вагомий внесок у впровадження через тире, як синонімів, слів “руський” (“Русь”) та “український” (“Україна”) зробив П.Свенціцький, що сприяло утвердженню національно-політичної єдності русько-українського простору, на противагу власне російському. Емігрувавши до Львова, в липні 1866 р. він став редактором новоствореного журналу “Sioło” (часопис, “присвячений справам народним українсько-руським”). Польськомовний часопис “Sioło”, чотири номери якого вийшли протягом липня 1866 р. – березня 1867 р., став найвагомішим внеском П.Свенціцького в суспільне життя Галичини. Він вийшов друком у період, коли видання “ранніх” народовців перестали існувати, на деякий час “Sioło” стало єдиним галицьким часописом, що певною мірою обстоював українську ідею. Однак однозначно зараховувати його до народовської публіцистики немає підстав [1507, с.483, 484].

У вступній редакційній статті П.Свенціцький стверджував про існування 15-мільйонного народу, сусіднього з польським і “московським”, на просторі від Балтійського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати, що мав єдину мову і спільні звичаї, зберігав свої традиції і плекав одні надії [893, s.I]. Редакція висловлювала переконання, що між Росією (“Москвою”) і Заходом “постане непереборний мур – Україна-Русь слов’янська”, а завдання часопису вбачалося в тому, щоб сприяти “національному розвитку населення України-Русі” [893, s.IV, V]. Стаття, як і часопис у цілому, призначалися передусім для польських читачів, щоб переконати їх у необхідності сприяння розвитку українського народу як окремого, самобутнього, що відповідало національним інтересам самих поляків. У часописі містилася критика “москалів”, як і польських діячів, що відмовляли в праві на вільний національний розвиток “українсько-руської народності”. Водночас редакція “Sioł-a” друкувала твори українських письменників (Т.Шевченка, Марка Вовчка, Г.Квітки-Основ’яненка,

Ю.Федьковича та ін.) латинкою, містила заклики прийняти григоріанський календар для русинів [377, t.2, k.127, 128; 1507, с.484, 485].

Однак заклики П.Свенціцького та його однодумців практично не знайшли підтримки в тогочасному суспільстві Галичини. Поляк був ворогом і суперником для галицького русина (українця) в національно-політичній площині, що засвідчили події “весни народів” 1848–1849 рр., відмежування від поляків стало вихідним пунктом як русофільства (москвофільства), так і українофільства. Січневе повстання 1863 р. сприяло загостренню українсько-польських стосунків, що в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. характеризувалися суперечливими тенденціями – між конфронтацією і спробами порозуміння, але більш характерним було все-таки наростаюче міжнаціональне протистояння, зумовлене кристалізацією національно-політичних рухів. Водночас поляки як найближчі сусіди мали вплив на український національний рух на всіх етапах його розвитку, що спирався здебільшого на польські взірці. Характерно, що національні гімни обох народів мають схожі мотиви (“Jeszcze Polska nie zginęła”, “Ще не вмерла Україна”), як і програмний документ кирило-мефодіївців – першої української політичної організації (“Книга буття українського народу” М.Костомарова) та твір А.Міцкевича “Книги народу польського і паліgrimства польського”. Отже, своєрідне “відштовхування–притягування” щодо поляків було одним із ключових чинників української національної самоідентифікації місцевого руського населення [1333, с.477].

Народовські громади на початку 1860-х років не протиставляли себе старшому поколінню діячів русофільської орієнтації. М.Грушевський зауважив, що крім народовців–українофілів, другий напрямок у національному русі в Галичині “досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси...” [433, с.131]. В особі галицьких русофілів (“общеросів”) національний рух отримав специфічний варіант “малоросійського” патріотизму. Русофіли вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов’янської спільноти, яку означувано поняттям “русскій” народ, але це не означало російський

(великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також “малоруського”, часом – і “білоруського” масиву. Русофільство було, по суті, дифузним Русь-офільством, орієнтацією галичан на панруський простір як протилежний польській шляхетській культурі, що сприяло б подоланню інтелектуально-культурного відставання від інших народів монархії Габсбургів [1018, с.118]. Русофільський світогляд був різновидом національно-політичної свідомості діячів, що первісно мали на меті розв’язання внутрішньогалицьких проблем українського націотворення (національного відродження), але аж ніяк не злиття місцевих русинів із росіянами (“москалями”). Феномен русофільства не вичерпувався політичним аспектом, а мав філософське й психологічне підґрунтя: консерватизм, династично-підданський тип світогляду, прихильність до традицій і кирилиці з історичним “етимологічним” правописом тощо [975, с.267, 268; 1342, с.138, 139].

Важливу роль в інституційному розвитку русофільської течії, яка панруські (в політичній площині – проросійські) симпатії мирно поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, відіграла заснована Б.Дідицьким у Львові в січні 1861 р. газета “Слово” (виходила до 1887 р.). Навколо “Слова”, крім Б.Дідицького, що був редактором до 1870 р., сформувалася група проросійськи налаштованих діячів (І.Наумович, Я.Головацький, А.Петрушевич, В.Площанський та ін.). Серед тих, хто підтримував газету з російського боку, були професори С.Гогоцький, М.Погодін та ін. Уже протягом першого року видання часопис мав 1,5 тис. передплатників. Майже без застережень, у тому числі на енциклопедичному рівні, “Слово” донедавна визначали не інакше, як “москвофільське”, виразно проросійське видання. Однак насправді, стверджує О.Сухий, аж до другої половини 1860-х рр., а в окремих публікаціях навіть протягом 70-х рр. газета в питаннях національної ідентичності галицьких русинів дотримувалася виразно “проукраїнських” позицій [1568, с.103, 106].

На перших порах часопис “Слово” намагався виступати від імені русинів Галичини, незалежно від їх політичної орієнтації. Редакція послідовно обстоювала окремішність галицько-руського населення, домагалася політичної

переваги над поляками у Східній Галичині та поділу провінції на дві частини, за етнічним принципом, декларувала єдність із “руським” простором на сході, але без чіткого визначення його меж. Для тогочасних русофілів найважливішим було, з одного боку, протистояння в Галичині домінуючим польським впливам, а з іншого – збереження етимологічного правопису, що мав підкреслювати глибоку історичну традицію руськості. Водночас часопис не мав єдиної і чіткої програми національного розвитку, вже з перших номерів були помітні певні хитання видавців щодо національної самоідентифікації галицьких русинів [1568, с.104, 105, 107]. Так, у програмній заяві “Слова” питання про приналежність русинів до ширшого етнічного масиву взагалі вдалося уникнути, що було свідченням ідейного компромісу між різними напрямками. У часописі прямо говорилося про винародовлення “галицко-руського народу” протягом майже 400 років, поки руські землі не потрапили під владу австрійського монарха: “Жіємъ на свѣтъ Божомъ Русинами, – и яко Русины маемъ свій особный родъ, обычай, языкъ и вѣру” [810, с.1]. Образ Росії у “Слові” з’являвся здебільшого в контексті протистояння з поляками в краї [1505, с.159].

На перших порах галицькі народовці, як і громадівці-українофіли з Наддніпрянщини, співпрацювали з редакцією “Слова”, публікації в газеті сприяли утвердженню русинів як окремого самобутнього народу, мали “проукраїнський” характер. Так, часопис відгукнувся на смерть Т.Шевченка вже в березні 1861 р. статтею, де говорилося, що “умолкла на вѣки тая щиро-руская грудь, що горячою любовію обнимаючи всю Украину, наспѣвала ей тѣлько чудных думъ, протерпѣла тѣлько тяжкого горя и лихой доли” [868, с.78]. Короткі відомості на сторінках “Слова” про автора “Кобзаря”, за висловом К.Студинського, “підготовлювали культ Шевченка в Галичині” [51, арк.32]. П.Куліш надіслав редакції “Слова” програму петербурзької “Основи”, яку вона передрукувала влітку 1861 р. (ч.43), із запрошенням галичан до передплати журналу. Редактор Б.Дідицький отримав від П.Куліша твори нової української літератури, серед яких були власні видання й упорядковані ним збірники [51, арк.42]. “Слово” помістило про ці книжки прихильну звістку: “Украинска

словесность движется значительно вперед” [813, с.256]. Б.Дідицький звернувся до П.Куліша з пропозицією про співпрацю, що знайшла відгук у публікаціях у львівському “Слові” [1548, с.16, 17].

Журнал “Основа” в січні 1862 р. писав про “дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ”, “нашихъ братьевъ”, що на сторінках львівського часопису “Слово” привітно відгукнулися на вірш П.Куліша [869, с.109]. П.Куліш надіслав Б.Дідицькому примірник “Основи”, у якому містилася публіцистична стаття М.Костомарова [778], що підкреслювала нерозривну єдність Галичини з усім руським світом. Водночас у статті говорилося про відмінності між двома руськими (“южно-” і “велико-русскимъ”) народами, а також про окремішність Південної Русі та Польщі. М.Костомаров писав, що “южно-русскій народъ – не Поляки”, Червона Русь, тобто Галичина, була насильно приєднана до Польщі, захоплення “совершилось съ кровопролитіями...” [778, с.132]. Статтю передрукувало львівське “Слово” [829], в редакційній примітці наголошувалося, що висловлені автором думки збігаються “съ общимъ мнѣніемъ нашей Галицкой Руси”, читаючи ю, мимовольно думаєшъ, будто она писана для “Слова” [829, ч.67, с.349]. Редакція публікувала дописи П.Куліша, в одному з них український письменник писав, що на Наддніпрянщині “теперь иде велике змаганя за нашу, спільню зъ вашою словесность”. “Заспіває нашъ братъ за Дунаємъ або підъ Полтавою, – наголошував П.Куліш у “Слові”, – а въ ві Львові і въ Бескидахъ голось лунае. Застогне Галицька Русь підъ Карпатами, а по надъ Дніпромъ у людей серце болить [786, с.270].

Газета “Слово” відіграла важливу роль у поширенні в Галичині культу Т.Шевченка. У часописі до середини 1860-х рр. нерідко публікувалися матеріали, присвячені вшануванню пам’яті поета. Зокрема, редакція надрукувала короткий життєпис Т.Шевченка – “великого украино-руского поета”, де згадувалося про публікацію “надгробного” слова П.Куліша (передруком із петербурзької “Основи”, вміщеного у “Вечерницях” 1862 р. (ч.22)) [776]. З поезій Т.Шевченка у “Слові” за 1862 р. поміщено тільки три [1548, с.18]: “Хустина” (ч.12), “Лілея” (ч.16) і “Садок вишневий коло хати”

(ч.21). “Слово” інформувало читачів про завершення роботи молодого художника Г.Гутовського над портретом Т.Шевченка – “славного п'вца України” [814, с.270]. Свідченням “проукраїнських” позицій “Слова” першої половини 60-х рр. стали численні публікації, в яких говорилося про особливості національного руху на Наддніпрянщині, переслідування царизмом української літератури. “Слово” давало кореспондентам певну свободу у висловлюванні своїх думок, про що, зокрема, свідчить стаття з Харкова, у якій було піддано критиці твердження українофобів, що “народь українській не выкуе собѣ литературного языка” і що николи не буде української літератури”. Харківський автор писав про необхідність “научити свѣй народь усѣму доброму, выкувати свою рѣдну мову” [870, с.332].

Ідея національної єдності України поширювалася в суспільній свідомості галичан під впливом високої “шевченківської” української культури. Показово, що майбутні опоненти народовців, навіть Б.Дідицький, на початку 1860-х років ходили в козацьких шапках. Очевидно, є підстави стверджувати про “малоруську” ідентичність Б.Дідицького і його однодумців серед старшого покоління галицько-руської інтелігенції як про перехідну, нескристалізовану форму національної ідентичності [1505, с.163]. “Малоруська” самоідентифікація сприяла відмежуванню від польської нації, була фактором становлення модерної національної свідомості в Галичині [975, с.267]. Сам Б.Дідицький на схилі віку згадував, що під час свого 10-річного редагування “Слова” “весьма рѣдко писалъ статьи политичного содержания, ... преимущественно занимался лингвистичною коректою, стараясь больше всего о то, чтобы по языку каждая статья въ “Словѣ” была якъ лишь возможно понятна “такъ Украинцямъ якъ и Россіянамъ” [709, ч.І, с.53].

Русофільське “Слово” публікувало твори наддніпрянських авторів передруком із петербурзького журналу “Основа”. Так, у “Слові” друкувалися наукові праці М.Костомарова (1861 р., ч.67–70; 1863 р., ч.20–24, 26–33; 1864 р., ч.1, 2, 4–21; 49–56), П.Куліша (1862 р., ч.80–83) та ін. Про особливості національного життя на Наддніпрянській Україні інформував О.Кониський

(Верниволя, Сирота), що протягом 1862–1863 рр., мабуть, на запрошення Б.Дідицького надіслав до “Слова” 14 дописів із Полтави [1552, с.3, 4, 18]. У статтях розповідалося про розвиток українофільства, суспільне життя в Росії, зокрема про скасування панщини, свавілля царських чиновників тощо (1862 р., ч.32, 40, 43, 45, 54, 59, 68, 74, 83, 84, 97, 1863 р., ч.1, 5, 29). Твори нової української літератури (П.Куліша, М.Костомарова, Д.Мордовцева, О.Кониського) друкувалися на початку 1860-х рр. у літературному збірнику “Галичанин” (додаток до “Слова”). Щоправда, мова публікацій була досить далекою від сучасної української літературної мови. За словами К.Студинського, у “Слові” до 1865 р. містилися статті “із симпатіями для українства”, але написані мовою, що була переповнена “церковщиною” і “російщиною” [62, арк.17, 18]. Редакція “Слова” в першій половині 60-х рр. декларувала прихильне ставлення до народовських часописів, вітала початок видання “Мети” у Львові [1430, с.472].

Отже, між ідейними поглядами ранніх народовців (“м’яких”) і русофілів (“твердих”) у Галичині на перших порах не існувало чітких меж. Модерна українська національна свідомість серед галицько-руського населення, в основній масі, ще не сформувалася, основне було відмежуватися від поляків, а всі інші питання, у тому числі співвідношення “Галичина – Росія – Україна”, відійшли на другий план [1659, с.29, 30]. А.Вахнянин згадував, що “Галицька Русь була під той час (на початку 60-х рр. – І.Р.) одноцільна. Ми не знали ще ніяких партій, ні котерий. Всюди віяла щирість і любов до свого” [674, с.42]. “...Москвофільство на селі не прокидувалося, – згадував Є.Олесницький, – в 60-их рр. не було ... москвофільства в тім розумінні, в яким воно розвинулося, себто як течії, що нехтує самостійність українського народу і що прямує до політичної та релігійної злуки з Москвою” [705, с.154, 155]. У Галицькому крайовому сеймі існував єдиний “Руський клуб”, що розколовся на фракції русофілів і народовців лише восени 1892 р.

Серед сучасних дослідників існує думка, що своєрідною базою для формування в Галичині народовської і русофільської національно-політичних

орієнтацій виступало “старорусинство”. Старорусини продовжували вживати оригінальні терміни “русин” і “руський” (“рускій”), що обмежувало поняття “руськості” східними слов’янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї не польськості. Однак вони не розглядали місцевих русинів як окрему національність, без зв’язку з ширшим “руським” світом. Якщо окремі особи в ХІХ ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності” [509], то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань, але не виходило з позицій етнічної окремішності [1327, с.599]. Основу старорусинства як світоглядної системи становила культурно-історична орієнтація на давньоруську спадщину, брак розуміння сутності процесу модерної національної самоідентифікації у слов’янському світі, відсутність чіткої відповіді на питання, де проходять північний і східний кордони своєї “уявної” батьківщини [1249, с.73]. Старорусинство стало етапом у становленні модерної української національної свідомості, більш чітке розмежування між галицьким українофільством і русофільством з’явилося наприкінці 1860-х рр. Основні розбіжності полягали у відмінній інтерпретації історичного минулого та неоднаковому ставленні до основ формування української літературної мови [1568, с.150].

Активізація українського національного руху в Галичині відбулася під впливом наддніпрянських громадівців, що в першій половині 1860-х рр. взаємодіяли не лише з народовцями, а й із русофілами. Коротко зміст ідейної і матеріальної підтримки з Наддніпрянщини для галицьких часописів відобразив К.Студинський у нотатках до своєї праці “Галичина й Україна”, що зберігається у львівському архіві. Це була підготовча частина до аналітичної роботи про зв’язки галицьких і наддніпрянсько-українських діячів у другій половині ХІХ ст., яку вченому так і не вдалося написати. К.Студинський стверджував, що громадівці підтримували: ““Вечерниці” (морально), “Слово” (дописами), “Мету” – статтями, допис(ами) і грішми (В.Білоз(ерський), Куліш), “Ниву”, “Русалку” – статтями і грішми Кониськ(ого), “Правду” (1867–70) – Куліш” [75, арк.6]. У списку К.Студинського відомих діячів “з України і Росії”, що в 1860-х

– на початку 70-х рр. у різний час відвідали Габсбурзьку монархію (Галичину, Відень), було понад 20 прізвищ [77, арк.10 зв., 77].

Серед українських громадівців Наддніпрянщини найбільш тісні зв'язки з галичанами на початку 1860-х рр. встановили П.Куліш та О.Кониський. Щодо П.Куліша, то він спілкувався з лідерами народовців (Д.Танячкевичем, К.Климковичем та ін.), видавцями народовських часописів “Вечерниці”, “Мета”, водночас мав контакти з русофілами Я.Головацьким, Б.Дідицьким, редакцією львівського “Слова”. Характерно, що Я.Головацький писав до П.Куліша його правописом, “кулішівкою”, тоді як у тодішньому листуванні з галичанами відкрито проявляв русофільські симпатії. Кулішева стриманість у стосунках з Я.Головацьким, мабуть, сприяла еволюції останнього в бік відверто ворожих українофільству поглядів [1357, с.10, 11]. Дисонансом до молодечих поривів Я.Головацького, який виступав за мовно-культурну окремішність “руського” (“малоруського”) народу, на відміну від поляків і росіян, були думки, висловлені ним у середині 60-х рр. Я.Головацький наголошував у листі 17 (29) березня 1864 р., що спроби галицької народовської молоді “защепити украинскую правопись и украинській языкъ” не приносять успіху (“соучастія мало!”) [78, арк.53, 54]. Очевидно, на еволюцію поглядів Я.Головацького мало вплив листування з прихильниками загальноруської єдності, українофобами з Російської імперії С.Гогоцьким і К.Говорським [1430, с.477, 478].

П.Куліш встановив стосунки з галицькими народовцями, закликав місцеву молодь до самовідданої праці на благо рідного народу. Однак запланована ним поїздка в Галичину, про яку йшлося в Кулішевому листі до редакції “Мети” в 1863 р. [651, с.261], так і не відбулася. Восени 1864 р. він виїхав на державну службу до Варшави, де до кінця 1868 р. працював чиновником комітету в Царстві Польському. П.Куліш намагався поліпшити скрутне матеріальне становище, а в ідейному плані – поєднати український патріотизм із лояльністю до російського царизму, що став на боротьбу проти польського визвольного руху. Кулішевому авторитетові серед галицьких народовців варшавська служба серйозно не зашкодила [1360, с.220, 244].

К.Студинський висловив думку, що в “рр. 1862–66 приходили через руки Куліша грошеві підмоги для галицьких видань” [1548, с.29], але цю тезу не вдалося документально підтвердити. Водночас не викликає сумніву велика ідейна підтримка для народовців, яку П.Куліш надав через надсилання творів нової української літератури для ознайомлення й публікації в пресі, заклики до духовно-культурного єднання галичан з Україною.

Особливий вплив на Галичину серед українських діячів Наддніпрянщини мав О.Кониський. “Щодо довгості, тягlostі й інтенсивності його участі в галицькій житті, – писав М.Грушевський, – з Кониським можна нарівні поставити тільки Драгоманова, хоч, розуміється, впливи його діяльності далеко не були так глибокі й сильні...” [433, с.232]. О.Кониський послідовно обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча, став автором тексту духовного гімну України “Боже великий єдиний Русь-Україну храни” на музику М.Лисенка. Особисте знайомство О.Кониського з Галичиною відбулося наприкінці 1865 р., коли він приїхав сюди з дружиною по дорозі на лікування в Європу. О.Кониський затримався у Львові на кілька тижнів, з 5 листопада до 12 грудня. Він відвідував вистави руського театру, познайомився з діячами різних ідейних напрямків і поколінь – С.Качалою, Ю.Лаврівським, Я.Головацьким, К.Горбалем, О.Барвінським та ін. [59, арк.49]. “Галичина зробила на мене велике враження і піддала сили працювати, – писав О.Кониський у своєму щоденнику в 1884 р. І з радістю констатував, що за два десятиліття “там очевидний і великий прогрес в національному розвої” [721, с.398]. Серед наддніпрянців О.Кониський чи не найбільш активно друкувався в Галичині (бібліограф І.Левицький нарахував у нього аж 10 криптонімів і 21 псевдонім у місцевих виданнях), брав участь у громадському житті краю [402, т.2, с.172]. Поезії і публіцистичні статті О.Кониського неодноразово друкували часописи “ранніх” народовців та русофільське “Слово” першої половини 60-х рр. [1430, с.480, 481].

Зв’язки з Галичиною в 1860-х рр. мав редактор петербурзької “Основи” В.Білозерський. Ініціатива в нав’язуванні контактів з редакцією журналу

виходила від Я.Головацького, але В.Білозерський, як і П.Куліш, не встановив з ним тривких зв'язків [1667, с.267, 269]. Для “Народного дому” у Львові редактор “Основи” надіслав цінний дарунок – власноручний автограф Т.Шевченка з присвятою П.Шафарикові та розділ із поеми “Єретик”. В.Білозерський підкреслив у листі від 29 січня 1863 р., що це було написано рукою “незабутнього українського Кобзаря” [62, арк.23]. Б.Дідицький помістив у “Слові” коротку інформацію про подарунок В.Білозерського (“многоценный даръ”) [815, с.64]. Колишній кирило-мефодіївець вислав на руки М.Димета 100 російських рублів, щоб передати “докторанту прав Тянячкевичу” в рахунок нібито боргу (лист до Д.Тянячкевича 30 січня 1865 р.). Через місяць-півтора обіцяв ще 200 рублів, що, мабуть, призначалися для “Мети” [65, арк.121; 66, арк.5]. Автор листа із сарказмом висловився проти сподівань російської правої преси, що “галичани ось-ось привернуть до московской корогви”, запитував, чи в Галичині “дуже сміютця з цього очиданія” [651, с.266]. В.Білозерський листувався в 1860-х рр. з галицькими народовцями Л.Лукашевичем, О.Партицьким та ін. [651, с.264], мав публікації в народовському журналі “Правда”, зокрема О.Барвінський, тодішній співробітник журналу, вказав на п'ять статей В.Білозерського, що з'явилися без прізвища автора протягом 1867–1868 рр. [729, с.3].

У липні 1863 р. у Львові протягом кількох днів перебував молодий харківський вчений-мовознавець О.Потебня. Він повертався з Праги, де був на стажуванні, про його перебування в Галичині коротко інформувало львівське “Слово”. У статті з симпатією до українського руху писалося, що О.Потебня – “настоящий Мало-Русинъ украинскій, ... любитель своєї рѣдної, зъ тяжкого упадку подносящейся мало-русчины...” [816, с.228]. Поліція з підозрою дивилася на перебування О.Потебні у столиці краю, що було пов'язано з польським повстанням 1863 р. у Росії, але на його захист стала редакція “Слова”. Повернувшись до Харкова, О.Потебня надіслав редактору газети Б.Дідицькому ряд книжок, серед яких були його власні твори [58, арк.65, 66].

Серед наддніпрянських громадівців, які проявляли інтерес до Галичини, був київський театральний діяч С.Карпенко. Він деякий час листувався з Б.Дідицьким, О.Бачинським, Ю.Лаврівським та ін. С.Карпенко надсилав свої драматичні твори в Галичину, але, на відміну від видатних українських письменників, не мав особливого успіху на місцевій сцені. Крім того, не здійснилися його плани очолити галицький театр і привезти сюди з Наддніпрянщини трупю [61, арк.4, 13, 14; 1553]. Найбільш тісні листовні стосунки С.Карпенко мав у Галичині з братами Олександром і Володимиром Барвінськими, що стали на захист П.Куліша і його правопису, “кулішівки”. На думку С.Карпенка, поляки чинили тиск на русько-український рух, за його словами, хотіли “живцемъ проковтнуть Русинівъ”, але з вірою в майбутнє рідного народу написав: “Велький шмать дуже въ горлі кісткою стане...” (лист до братів Барвінських від 17 вересня 1867 р.) [113, арк.1 зв.].

На початку 60-х рр. до Галичини приїжджали відомі наддніпрянські вчені та громадські діячі: ректор Харківського університету, славіст П.Лавровський (у 1861 р.), дослідник історичної географії М.Барсов (у 1863 р.), історик і педагог, перший редактор журналу “Кіевская старина” Т.Лебединцев (у 1865 р.) та ін. [402, т.2, с.169–171]. Зокрема, Т.Лебединцев описав враження від перебування у Львові в листопаді 1865 р., по дорозі в Царство Польське, в листах до брата, що пізніше публікувалися на сторінках “Кіевской старини” [841]. Т.Лебединцев зауважив наприкінці 1865 р., що 2 грудня повернувся зі Львова, де побував у середовищі “хохломані”, але “грустно было смотрѣть на родной намъ уголокъ, искалѣченный подъ двойною властію поляковъ и нѣмцевъ”. Побувавши на виставі Руського театру, автор переконався, що “говоръ малорусскій не есть прихоть или чудачество, но единственная натуральная рѣчь” [841, т.LX, с.319, 359, 360].

У відносинах між Галичиною і Наддніпрянщиною простежувався, за словами М.Мудрого, “ефект взаємного залякування”, наголос на необхідності взаємодії в боротьбі проти загрози винародовлення, за вільний національний розвиток. Особливо це проявилось з боку галичан – у потоці листів про

невідрадний стан національної самосвідомості місцевого населення, з проханням про допомогу. Галичани в цілому прихильно ставилися до поїздок відомих діячів українського руху з Наддніпрянщини, були вражені широтою поглядів і світогляду наддніпрянців, від яких очікували підтримки [1342, с.139, 141, 142]. Про це, зокрема, виразно свідчить листування галицьких народовців у 1860-х рр. Так, В.Барвінський скаржився в недатованому листі до С.Карпенка, що “наша публика ще майже въ пеленкахъ”, просив надсилати галичанам літературну продукцію різних жанрів: “...Намъ треба старатися, щобъ наша письменність двигалася, щобъ знати було, що живуть і працюють Русини” [648, с.39]. Водночас наддніпрянці відчували дискомфорт від інтелектуально-духовної атмосфери і стандартів поведінки в Галичині, що пізніше знайшло відображення в “Австро-руських споминах” М.Драгоманова [1180, с.235].

Призначення вдруге галицьким намісником у 1866–1868 рр. А.Голуховського поклало початок формуванню союзу австрійських урядових кіл із польськими консерваторами, наслідком чого стало перетворення Галичини в польську автономію. Зміна в політиці уряду щодо поляків стала виразно помітною наприкінці 1865 р. у зв'язку з ліквідацією наслідків надзвичайного стану, запровадженого в Галичині на початку польського повстання на території Королівства Польського, оголошенням амністії [1399, с.246, 247]. Офіційний Відень дедалі частіше розглядав польський рух як серйозний чинник для забезпечення внутрішньополітичної рівноваги в реформованій державі. У свою чергу, польські політики в Австрії замість радикальних методів боротьби, військових повстань зосереджували свої зусилля на створенні в краї форпосту майбутньої Польської держави. Польсько-австрійське порозуміння, надання автономній провінції польського національного характеру відкривало перед галицькими русинами малорайдужні перспективи [1568, с.128, 129]. Ситуація значно ускладнювалася тим, що після Валуєвського циркуляру 1863 р. наддніпрянсько-український рух у Російській імперії, під впливом якого активізувалося галицьке українофільство, потрапив під тиск урядових репресій.

У міру перетворення Галичини в польську автономію серед місцевих русинів наростали проросійські настрої, що відображалося насамперед на сторінках “Слова”. Газета змушена була визнати, що в 1866 р. австрійська Русь втратила своє попереднє значення: “Мадяры въ Угорщинѣ а Поляки въ Галичинѣ удостоилися безвзглядного уваженія на счет другихъ народовъ и стремятъ до осуществленія своихъ централизаціонно-гегемонистичныхъ цѣлей въ Австріи” [826, с.1]. Симпатії до Росії в Галичині відзначалися явним антипольським забарвленням, були пов’язані з тим, що російський царизм розправився з польським повстанням 1863–1864 рр., а проведені ним аграрні реформи на Правобережжі мали каральний характер щодо місцевих польських поміщиків (для порівняння, в Галичині віра в “доброто цесаря” була сильно підірвана боротьбою селян за “ліси і пасовиська”, що за умовами скасування панщини в 1848 р. відійшли до панів) [1078, с.75, 76]. У “Слові” на початку 1866 р. підкреслювалося, що заходи польських послів у Галицькому сеймі при підтримці австрійського уряду перетворили галицьких русинів протягом однієї сеймової сесії з “малоросіян” у “москалів”. Перед початком сейму “былисьмо Малороссіяне”, – відверто писала газета, – а тепер “мы Москалѣ, ... должны держатися уже готовои литературы общерусского языка, который они яко единственно рускій языкъ образованный узнають” [755, с.2].

Своєрідним маніфестом, що засвідчив зміну національно-політичної орієнтації “Слова”, стала стаття І.Наумовича “Поглядь въ будущность”, опублікована влітку 1866 р. [824]. Дослідники здебільшого цитували два фрагменти з цієї статті: “Русь Галицка, Угорска, Кіевска, Московска, Тобольска и пр. подъ взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь” і “Мы не Рутены зъ 1848 року, мы настоящіи Русскіи”, з яких робиться висновок про повне ототожнення українців із росіянами. Нерідко в літературі для підтвердження цього міститься дослівний переклад вислову “настоящіи Русскіи” на сучасну українську мову як “справжні росіяни”, що є яскравим прикладом некритичного перенесення сучасних національних реалій в історичні умови

Галичини середини 1860-х рр. Насправді автор статті зовсім не протиставляв українців і росіян, такого поділу в його свідомості просто не існувало. Головним для нього було включити галицьких “рутенив” у ширший всеруський, а не російський у сучасному розумінні, національний простір, що дало б змогу чинити гідний опір полякам у Галичині. Водночас обмеження практичної політики рамками вузького галицько-руського світу видавалося безперспективним, можливість ототожнювати себе з численним “руським” народом та могутньою імперією Романових знімала комплекс етносоціальної неповноцінності [975, с.258, 259; 1568, с.110–112].

Ближче знайомство з текстом статті дає підстави для припущення, що автор мав на меті не власне російські, а традиційні “малоруські” орієнтири. Так, автор висловлював традиційну відданість “австрійському Монарху и свѣтлѣйшой династїи Габсбургѳвъ”, переконував читачів, що “языкъ нашъ и литература наша русска давно и далеко перестигла (перевершила. – *I.P.*) польску...” [824, с.2]. На думку автора публікації та, мабуть, у сприйнятті читачів “Слова”, виступ І.Наумовича мав сенс більше як елемент постійної політичної боротьби з поляками в Галичині, а не як маніфестація програми з метою визначення далекосяжних перспектив національного розвитку, питання самоідентифікації місцевих русинів. Очевидно, своїм виступом видавці часопису дещо наївно сподівалися збільшити повагу урядових кіл до руського населення в Австрії [1568, с.112, 113]. “Попри таку голосну заяву, – згадував К.Трильовський, – русофіли не розмовляли між собою російською мовою, бо не вміли її...”. Удома в нього, в майбутньому одного з лідерів українського січового руху, розмовляли по-польськи, як спілкувалися “тоді по всіх греко-католицьких приходствах” [712, с.43, 63]. Однак незалежно від того, як інтерпретувати наміри автора, стаття мала негативний вплив на розвиток українофільства на галицькому ґрунті, пропагована в ній ідея всерусизму зневірювала громадськість у власних силах, відкривала шлях до поширення власне російських впливів. Характерно, що “Слово” перестало друкувати статті на підтримку українського руху в Росії [1505, с.165].

Ідею всерусизму редактор “Слова” Б.Дідицький, що помістив у газеті статтю І.Наумовича, пропагував у власній брошурі “Въ одинъ часъ научиться малорусину по великорусски”. Вона вийшла 1866 р. у Львові як додаток до часопису (ч.80) [438] і була безплатно розіслана усім 1500 його передплатникам. Брошура Б.Дідицького переконувала, що на Русі є “одинъ рускій языкъ”, в якому “два выговора: малорусскій и великорусскій”. На думку автора, між ними існує тільки п’ять основних розбіжностей, звідси вважалося можливим, як видно з назви, за одну годину навчитися “малорусину” розмовляти “по-великорусски”. Власне, завданням брошури було пояснити розбіжності “малорусскаго нарѣчія отъ великорусскаго” в граматиці й лексиці, наголосах, щоб полегшити це навчання [438, с.3, 6, 10, 11]. Б.Дідицький об’єктивно виступав за російську мову для галичан, але з використанням “малоруської” вимови, недооцінював розбіжності між двома мовами – українською і російською, що були обґрунтовані в працях М.Максимовича, відомих українських філологів ХІХ ст. Він послідовно виступав проти фонетичного правопису, “кулішівки”, яку вважав “клятымъ коренемъ зла”, від якого “самое зло и родится” [709, ч.ІІ, с.53].

А.Голуховський на посаді намісника декларував своє бажання співпрацювати й підтримувати розвиток самостійної “руської” національності. Він доклав чимало зусиль для послаблення позицій русофільських діячів у провінції та їхніх впливів у Відні. Особливу увагу було спрямовано на усунення Я.Головацького з посади професора “руської” мови і літератури у Львівському університеті. Кандидата на наступника Я.Головацького А.Голуховський шукав серед молодих діячів народовського напрямку. Очолити кафедру він, зокрема, пропонував А.Вахнянину, який відмовився, попри підтримку народовців. Урешті, цю посаду обійняв Омелян Огоновський [1338, с.82]. Водночас було вжито заходів для обмеження політичних впливів уніатського духовенства як опори русофільських симпатій у Галичині, підтримано видання політичної газети “Русь”, що почала виходити в березні 1867 р., мала на меті переломити

монополію русофільського “Слова” чи навіть скласти йому конкуренцію [1399, с.256, 262].

Таким чином, запровадження конституційного устрою та децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії 1860-х рр. створили умови для зародження народовських громад у Галичині, що відбулося під ідейним впливом наддніпрянських громадівців-українофілів, передусім творчості Т.Шевченка. Народовці, переважно молодь, обстоювали новочасну українську національну ідею, приналежність галицьких русинів до самостійної української нації з “високою” культурою, в основу якої було покладено “шевченківську” національну парадигму. Народовська інтелігенція пропагувала твори наддніпрянсько-українських письменників, наближала галицькі мовні норми до загальноукраїнських – вживанням кулішівки, фонетичного правопису, поширювала українську історичну свідомість у краї. Діяльність ранніх народовців була спрямована на перенесення елементів новочасної української ідентичності, що сформувалися на Наддніпрянщині, на галицький ґрунт.

Ідея національної єдності України знайшла відображення в періодичній пресі галицьких народовців 1862–1866 рр. (“Вечерниці”, “Мета”, “Нива”, “Русалка”), у виданні якої відіграла особливу роль літературна і наукова продукція з Наддніпрянщини. “Проукраїнські” позиції в питаннях національної ідентичності галицьких русинів займала до середини 1860-х рр. русофільська газета “Слово”, що, однак, зазнала еволюції від “малоруського” до “панруського” напрямку. Водночас між ідейними поглядами народовців і русофілів з їх орієнтацією на єдиний панруський простір спочатку не існувало чітких меж, що проявилось, зокрема, у вживанні для самоозначення однакових термінів “Русь”, “Мала Русь”, “русини”. Характерно, що наддніпрянські громадівці в 60-х рр. встановили контакти не лише з народовцями, а й з русофілами, їх твори друкувалися, крім народовських часописів, у русофільському “Слові”. Однак обидва галицькі угруповання по-різному бачили відмінності між “Малою” і “Великою Руссю”, власне “малорусами” та “великорусами”. По суті, народовці мали більш новочасний тип національної

свідомості, базований на “вірі у взаємовиключні ідентичності” [1333, с.492]. Польсько-австрійське порозуміння і поступове перетворення Галичини в польську автономію, а з другого боку – Валуєвський циркуляр, антиукраїнські репресії в Росії, завдали потужного удару по українофільству. Зворотним боком цього стало посилення проросійських настроїв у Галичині, що знайшло відображення у відомій заяві “Слова” 1866 р. про мовно-культурну єдність руського населення краю з усіма “руськими”.

5.3. Посилення русофільських тенденцій у національному русі Галичини наприкінці 1860-х – на початку 70-х рр. “Соборницька” діяльність П.Куліша

Глибокі внутрішньополітичні зміни в Австрійській імперії мали неоднозначний вплив на національний рух. За конституційним законом 1867 р. гарантувалася рівноправність усіх громадян, свобода віросповідання й совісті, недоторканність приватної власності та інші “основні права” [1650, с.399, 401]. Конституційні реформи 60-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині, на відміну від Росії, яка залишалася “тюрмою народів”. Водночас демократизація суспільного ладу, конституційні зміни й децентралізаторські перетворення дедалі більше сприяли зміцненню польських позицій у провінції. Стосовно Галичини австро-угорський компроміс доповнювався австро-польським, що розширив політичні права поляків у краї. Поразка січневого повстання 1863 р. у Росії та можливості, що відкривалися внаслідок зміни політики Відня, спонукали польських діячів відмовитися від опозиційного курсу. З поступками Відня пов’язувалися надії на перетворення автономної Галичини на “польський П’ємонт”, навколо якого відбуватиметься відродження Польської держави в кордонах до 1772 р. Польська більшість Галицького сейму, що був розпущений цісарем наприкінці січня 1863 р. у зв’язку з польським повстанням майже на два роки, у грудні 1866 р. прийняла вірнопідданську заяву, адресовану Францу Йосифу [1078, с.73, 74].

Австрійський уряд перестав враховувати діячів руського табору як реальних партнерів, бо йому залежало на підтримці Польським колом – найбільшим опозиційним клубом у Державній раді. К.Левицький справедливо писав, що 1867 р. – це був “початок кінця “австрійського рутенізму” (австрійської ласкавости супроти нас)” [1253, с.102]. Свідченням цього стало припинення виходу урядової газети “Вѣстникъ для Русиновъ Австрійскої державы” (далі – “Вістник”), що друкувалася у Відні з 1850 р. (попередня назва – “Галичо-руський вѣстникъ”, виходив у Львові 1849 р.), обстоювала консервативні староруські й австрофільські позиції. Прощаючись зі своїми читачами, головний редактор “Вістника” В.Зборовський (Ю.Вислобоцький) в останньому номері газети в грудні 1866 р. бажав співвітчизникам дотримуватися вірності Габсбурзькій династії, щоб вони “цѣсарському родови Габсбургѡвъ повсегда незломну вѣрность и преданнѡсть доховували!” [765, с.193].

Посилення польського елемента в краї засвідчили результати виборів до Галицького сейму 1867 р. Характерно, що під час цієї виборчої кампанії поляки вперше вдалися до виборчих махінацій, а її результат символізував початок багатолітнього процесу витіснення русинів-українців із сейму [1661, с.108]. Наслідки виборів, проведених на початку 1867 р. в Галичині, були далекосяжними. Зменшення чисельності українського сеймового представництва давало змогу полякам не тільки легше приймати плановані закони, але й схиляло частину галицько-руських політиків до більшої поступливості та готовності до порозуміння. За безумовної переваги поляків, що мали в своєму розпорядженні підтримку намісника-поляка, залишатися в опозиції, здавалося, не було сенсу. Усвідомлення цього спонукало частину послів “Руського клубу” до угоди, відомої в історії як угодовська акція Ю.Лаврівського в 1869–1871 рр. [1399, с.258–260].

Внутрішню еволюцію переживав народовський рух, що зберігав солідарність до 1867 р., коли, по суті, завершився його ранній етап. Народовці практично розбилися на дві групи, кожна з яких розпочала видання власного

часопису: “Русь” (березень – грудень 1867 р.) і “Правда” (квітень 1867 р. – червень 1870 р.), обидва виходили у Львові, відрізнялися передусім ставленням до Росії. На відміну від “Русі”, видавці якої продовжували лінію народовської “Меті” проти планів російських панславистів, “Правда” як науково-літературний журнал намагалася уникати політичних коментарів, що мали відкрите антиросійське спрямування. Наприкінці 1860-х рр. колишня група “Русі” перейшла під вплив прихильника порозуміння з поляками Ю.Лаврівського [1857, с.20, 21]. Видання політичного часопису “Русь” здійснювалося при сприянні польського намісника А.Голуховського, а кошти для цього, як не дивно, надійшли від московських слов’янофілів із метою підтримки в Галичині “объединительной” ідеї. Однак намісник повернув гроші на “поборювання” русофільського руху [1568, с.125].

Редактором газети погодився стати Ф.Заревич, видавці на початку 1867 р. задекларували перед собою мету: “Стереженне народнєи самостийности малоруського народа и ёго розвѣй в Австрийській державі на підставі рівноправности прислугуючої всімъ народамъ въ Австрії” [101, арк.18]. Вже у першому номері “Русі” говорилося про програмні засади часопису. Так, було сказано, що газета обстоюватиме окремішність “руського” або “малоруського” народу, який налічує 15 мільйонів, сам себе називає народом “руськимъ...”, другі жь славянські народи зовуть его народомъ малоруськимъ”. Найбільшими ворогами “Малорусі” були названі поляки (“ляхи”) і “москалі-великорусси”, обидва роздерли між собою “нашу отчину” (вітчизну. – *I.P.*) в добу Руїни [838, с.1]. Аргументуючи національну окремішність русинів-українців від росіян, часопис виступав проти того, щоб галичан “одъ нашихъ братьей въ Україні одділити, ... діла и народній поступъ Русі-України закривати...” [801, с.1]. “Ми, Русини, – писала “Русь”, – одрубний народъ, ні московський, ні польський...” [806, с.1].

У часописі неодноразово повторювалася теза про 15-мільйонний “руський народъ”, “поділений міжъ дві держави”, який “домагається свого окремішного життя, а прецінь світъ узявся зацитькати той народъ...” [754, с.1].

Газета обстоювала прозахідну орієнтацію України, вважаючи за головне завдання духовне відокремлення від Росії, загалом поборення будь-яких московських впливів [1338, с.69]. “Ми – народня, а не московська Русь!” – рішуче заявляли видавці часопису, обстоюючи існування в Галичині двох “партій”: “одна – московська, друга – руська народня...” [805, с.1]. Твердження про два табори в краї – “чисто народний – руський” і “чисто московський” – час від часу зустрічалося в газеті, з негативною оцінкою останнього, що подав “руку московському правлінню”, “зрадивъ въ державі московській живучу переважну часть народа руського” (підросійських українців. – *I.P.*) [809, с.1].

Різкі антимосковські випадки “Русі” не знайшли підтримки серед місцевого руського населення, що найбільшою небезпекою все ж вважало поляків. І.Франко влучно зауважив, що газета була редагована Ф.Заревичем і К.Горбалем, “людиною надзвичайно чесною і незалежних, поступових поглядів”, загалом “непогано”, але вона “вже самою своєю появою дуже дискредитувала молоду партію українофілів, даючи до рук святоюрцям (русофілам. – *I.P.*) бажану зброю і підставу до закиду, що українофільство – це польська інтрига” [1633, с.202, 203]. Часопис проіснував менше року (з 28 березня до 15 грудня 1867 р.), виходив двічі на тиждень, мав лише 150 передплатників, а в кінці видання – вдвічі менше. Усього, за винятком першого примірника “на показъ”, з’явилося 75 номерів. Проти редакції газети виступила група народовців на чолі з Д.Танячкевичем (Ф.Чорногора) [1338, с.70, 71]. У Відні 1867 р. він видав брошуру “Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протест” и меморияль” [494], у якій, вказуючи на польську та московську загрозу для русинів-українців (“ляхи и Москалі завзяті намъ вороги”), зміщує акцент у бік першої [494, с.4, 6, 13].

Перегрупування сил привело на провідні позиції в народовському русі нове покоління (А.Вахнянин, О.Партицький, брати Володимир і Олександр Барвінські та ін.), що, на відміну від “ранніх” народовців, спромоглося створити в Галичині більш довговічні інституції і пресові органи українофільського спрямування [1506, с.213]. З 1 квітня 1867 р. у Львові почав виходити журнал

“Правда” (“Письмо наукове і літературне”), що видавався власним коштом місцевою громадою при підтримці народівців у Станиславові, Тернополі та Бережанах (1867 р. – як декадник, у 1868–1869 рр. – як тижневик). Кількість передплатників на початку становила близько 160 чол. [80, арк.46]. Першим видавцем і редактором журналу обрано Л.Лукашевича, що намагався залучити до співпраці наддніпрянських діячів, зокрема листувався з цього приводу з П.Кулішем [670, с.97]. Протягом 1868 р. і до початку лютого 1869 р. формальним редактором значився І.Микита, насправді ж перші дев’ять місяців 1868 р. редагував журнал О.Партицький, а далі – А.Вахнянин, що з лютого 1869 р. до середини 1870 р. вже офіційно підписувався як редактор. “Правда” виходила до 1896 р. (з перервами), а в другий період існування – з 1872 р. до появи часопису “Діло” в 1880 р. – була провідним органом народівців, єдиною загальноукраїнською трибуною літературного й наукового життя [1243, с.13].

У виданні “Правди” на першому етапі особливу роль відіграв П.Куліш, який у 1867 р. особисто зблизився з народівцями – почергово з О.Партицьким, А.Вахнянином, братами Барвінськими [1548, с.30, 31]. На сторінках журналу, поряд із творами галицьких і буковинських авторів, протягом 1867–1870 рр. друкувалися наддніпрянсько-українські письменники та вчені: Т.Шевченко, П.Куліш та його дружина Ганна Барвінок, І.Нечуй-Левицький, О.Кониський, М.Старицький (Гетьманець), Марко Вовчок, М.Олелькович, М.Костомаров, В.Кулик, О.Стороженко та ін. [1430, с.506, 507]. Редакція “Правди” передруковувала твори з петербурзької “Основи” (оповідання О.Стороженка “Дорош”, М.Олельковича “П’яниця” та деякі ін.), з “Оповідань” Марка Вовчка, виданих у Петербурзі 1865 р. (“Кармелюк”) тощо [73, арк.11, 13]. У програмній заяві редакції “Правди” в грудні 1869 р. прямо говорилося про мовно-культурну й духовну єдність галичан і буковинців із Наддніпрянською Україною: “Галичина и Буковина здужають до единства літературного з Україною”. Це прагнення “хочемо ми виявити и заступити перед Слов’янським міром посредством нашого письма (часопису. – *І.Р.*)” [741, с.392]. Від самого заснування журнал “Правда” на кілька десятиліть став трибуною для

українських письменників Наддніпрянщини, що публікували власні твори в Галичині, не маючи для цього можливостей у Росії.

Свідченням перегрупування в середовищі народовців стало створення 1868 р. у Львові культурно-освітнього товариства “Просвіта” під проводом А.Вахнянина. Товариство сприяло утвердженню в масах української національної самосвідомості, зайнялося поширенням просвіти шляхом видання популярних читанок, календарів, творів класиків нової української літератури, проведення культурно-масової роботи, поширення економічних знань тощо [954, с.45, 46, 49]. Дізнавшись про заснування “Просвіти”, В.Білозерський написав відкритий лист до голови товариства російською мовою, надрукований львівською “Правдою” в 1869 р. (ч.10) без підпису [827, с.91, 92]. У листі висловлювалося привітання новоствореному товариству, мета якого полягала в тому, щоб визволити народ “отъ гибельныхъ вліяній и пороковъ, а, слѣдовательно, и привести къ благосостоянію...” [827, с.92]. На перших порах діяльність “Просвіти”, що мала науково-освітній характер, охоплювала вузьке коло інтелігенції, значно поступалася в організаційному відношенні русофільському “Товариству ім. М.Качковського”, заснованому на протипагу “Просвіти” 1874 р. [954, с.50, 51].

“Просвіта” користувалася у своїх виданнях етимологією до середини 1890-х рр., перейшла на фонетичний принцип після офіційного затвердження нового правопису в Австро-Угорщині. Крім “Просвіти”, якій судилося стати своєрідним символом українофільства, перетворитися в загальнонародну організацію, на зламі 60–70-х рр. ХІХ ст. народовці створили ще ряд довговічних легальних товариств. Зокрема, народовське студентське товариство “Дружний лихвар” у Львівському університеті (пізніше перейменоване на “Академічне братство”) виникло в квітні 1871 р., на протипагу “Академическому кружку”, створеному русофільською молоддю 1870 р. На початку 1868 р. у Відні почало діяти товариство студентів народовського спрямування “Січ”, що в 70-х рр. потрапило під ідейний вплив М.Драгоманова [1857, с.28, 31].

Зміцнення польських позицій у Галичині при підтримці австрійського уряду в 60-х рр., а з другого боку – посилення серед частини місцевого населення проросійських настроїв, яку засвідчила публікація статті у “Слові” “Поглядъ въ будущность” влітку 1866 р., не могли бути не поміченими провідними діячами громадівського руху на Наддніпрянщині. Особливу активність у наддніпрянсько-галицьких взаєминах проявляв П.Куліш, що в першій половині 1860-х рр. мав контакти не лише з народовцями, але і з русофілами. Після деякої перерви він відновив листування з Я.Головацьким, з яким познайомився ще в 1858 р. у Львові. Перейшовши в кінці 1864 р. на російську державну службу до Варшави, П.Куліш 11 (23) лютого 1866 р. написав листа Я.Головацькому, що служить “тому же русскому дѣлу, которому и Вы съ такими успѣхами посвящаете свои труды и способности” [34, арк.4]. У трикутнику “П.Куліш – народовці – русофіли” етапними стали два його листи з Варшави до Я.Головацького від 22 вересня (4 жовтня) 1866 р. і 16 (28) жовтня 1866 р. [1613, с.95].

У першому листі колишній кирило-мефодіївець категорично заявив про потребу розмежування галицьких русинів і поляків. “Горестное положеніе Галиційской Руси сильно занимаетъ насъ, – писав він. – Не падайте духомъ. Держитесь дружно и мужественно противъ Польщины. Не время теперь дѣлиться вамъ на партіи”. Будучи противником поляків, П.Куліш закликав галичан: “Не соглашайтесь ни на какія сдѣлки съ Ляхами. Полное одособленіе должно быть Вашимъ закономъ. Подержитесь еще немного. Отъ насъ будетъ Вамъ сильная поддержка” [843, с.74]. Подібні думки він неодноразово висловлював і народовцям, тож цей лист не набув би широкого розголосу в Галичині, якби незабаром П.Куліш не виявив бажання підтвердити власну декларацію про єдність – висловив готовність відмовитися від фонетичного правопису “кулішівки” [1613, с.95, 96]. Про це, зокрема, письменник написав Я.Головацькому 16 (28) жовтня 1866 р. У листі він просив “внушать каждому поборнику русскаго элемента въ Галиціи” три основні правила політики, найбільш актуальні для галичан: 1) не ділитися на партії; 2) не йти на жодні

політичні угоди з поляками; 3) не відгукуватися на запрошення російського уряду працювати вчителями і священиками на Холмщині й Підляшші, не виїжджати на службу в Царство Польське, коли в Галичині “каждый русскій звукъ имѣеть свою цѣну” [310, арк.1].

Водночас П.Куліш не тільки переконував галичан не йти на ніякі політичні угоди з поляками, але й висловлював готовність зректися придуманої ним орфографії: “Вида это знамя (кулішівку. – *І.Р.*) в непріятельскихъ рукахъ, я первый на него ударю и отрекусь отъ своего правописанія во имя русскаго единства”. Письменник просив показати свого листа редакторові “Слова” Б.Дідицькому, щоб дізнатися, чи надрукує він запропоновану статтю-маніфестацію у своїй газеті [310, арк.1, 2]. Виконуючи прохання П.Куліша, Я.Головацький показав обидва його листи за вересень – жовтень 1866 р. Б.Дідицькому. Не дочекавшись Кулішевого маніфесту, в розпалі мовних суперечок з народовцями після відомої статті І.Наумовича в газеті “Слово” 1866 р., Я.Головацький і Б.Дідицький поспішили опублікувати 8 (20) квітня 1867 р. в 11 числі “Галичанина” (“науково-белетристичної прилоги” до “Слова”) анонс [1357, с.16]. У ньому, зокрема, говорилося, що П.Куліш, “знакомитый писатель Украины, ... творецъ фонетичной правописи (так званої у насъ кулешівки)”, недавно повідомив про бажання надіслати до “Слова” заяву з відмовою від власного правопису. Свою позицію він пояснював тим, що зусиллями ворогів Русі “кулішівка” могла стати знаряддям “для произведенія роздѣла и роздору такъ во внутрѣ Руси Галицкой, яко и mezi тою жь Галицкою Русію а прочимъ великимъ русскимъ міромъ” [796, с.176].

Серед народовців цей анонс викликав здивування, але врешті-решт був сприйнятий як вигадка [795, с.24]. У відповідь народовській пресі на сторінках русофільського тижневика “Боянь” (ч.10) були опубліковані два названі Кулішеві листи до Я.Головацького 1866 р., без зазначення прізвища адресата. В анонімній передмові говорилося про безперспективність “кулишовской правописи и когда-то разбудившогося украинского литературного движенія...” [843, с.73, 74]. За день перед цією публікацією уривок з другого листа

(“дотычний уступъ о кулишѡвцѣ”) надрукувало львівське “Слово”, теж не вказавши, кому він був адресований, зате вже зовсім категорично заявляючи, що в ньому міститься “рѣшительное отреченьея г.Кулиша отъ такъ званой кулишѡвки” [817, с.4]. Спочатку ознайомившись із публікацією уривку цього листа у “Слові”, П.Куліш терміново написав спростування. Отримавши Кулішевого листа, О.Партицький не зволікаючи 18 червня переслав його разом із власною невеликою передмовою до Львова у редаговану ним “Правду”, де вони були надруковані [828, с.72].

Обурення П.Куліша пояснювалося кількома причинами: по-перше, самим фактом публікації без узгодження з ним, за його словами, “приятельського, невиясненого листа”, що взагалі не призначався для друку; по-друге, способом публікації, адже Я.Головацький “до своєї вподоби” перекрутив Кулішевого листа (“урізавъ шмать зъ початку, урізавъ шмать зъ кінця, вирвавъ дещо зъ середини, приставив ... не мою приставку (передмову. – *I.P.*) и підписавъ мое имья”); по-третє, П.Куліш більше не зустрічався з Я.Головацьким [828, с.72]. Однак в ідейних суперечках навколо публікації Кулішевих листів очевидна вина самого П.Куліша, який не зайняв чіткої позиції. Очевидно, Я.Головацький не мав морального права друкувати в пресі приватні листи без відома адресанта, з іншого боку, Кулішеві висловлювання, за словами К.Студинського, дали “в руки ворогам української ідеї в Галичині” аргументи проти “культурної роботи галицьких народовців”, якої сам П.Куліш “був щирим дорадником і помічником” [1547, с.12].

Улітку 1867 р. дискусії між русофілами і народовцями щодо Кулішевого листування розгорілися з новою силою. У полеміку народовських і русофільських часописів у Галичині втрутилася навіть російська права преса. Так, на сторінках редагованого М.Катковим часопису “Московскіє вѣдомости” (далі – “Московские ведомости”) в 1867 р. (ч.170) була надрукована стаття, підписана криптонімом “Х.”, у якій П.Куліша піддано критиці за публікацію в нібито фінансованій поляками “Правді” спростування свого зречення від придуманої раніше абетки, “кулішівки”. На думку автора, Кулішева позиція

свідчила про прагнення роз'єднати єдиний “руській” народ [1360, с.237]. Враховуючи участь у полеміці щодо “кулішівки” російських періодичних видань – редакцій “Московских ведомостей” і “Москвы”, у самого П.Куліша закралася підозра, що публікація його листів до Я.Головацького була спланованою акцією, можливо, результатом домовленостей між М.Катковим, І.Аксаковим і Я.Головацьким під час приїзду останнього до Москви на Слов'янську етнографічну виставку 1867 р. [858, с.6].

Кулішеві здогадки про спланований характер публікації його приватних листів до Я.Головацького, звичайно, не позбавлені резонів, але як було насправді, на наш погляд, важко сказати. Водночас не підлягає сумніву, що в результаті скандальної полеміки Я.Головацький і П.Куліш у 1867 р. розійшлися назавжди як прибічники різних таборів – русофільського (москвофільського) й народовського, українофільського [1357, с.23]. Враховуючи, з одного боку, перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії, а з іншого – посилення антиукраїнських репресій російського царизму на Наддніпрянщині, розбіжності в ідейних поглядах русофілів і народовців дедалі поглиблювалися [1329, с.218, 219]. Дискусії навколо публікації Кулішевих листів, використання “кулішівки” стали проявом зростаючого розмежування в українському національному русі. Життєві шляхи П.Куліша і Я.Головацького наприкінці 1866 р. остаточно розійшлися.

Я.Головацький був змушений залишити роботу у Львівському університеті через звинувачення в проросійських симпатіях. Приводом послужила його поїздка на етнографічну виставку до Москви в травні 1867 р., коли русофільські настрої галичанина проявилися з особливою силою. Вражений теплим прийомом у Москві, Я.Головацький того ж року переїжджає з сім'єю до Росії, сподіваючись одержати кафедру в одному з університетів. Однак цього не сталося, бо претендент погано володів російською мовою. У квітні 1868 р. Я.Головацького призначили головою Віленської археографічної комісії, де він продовжив наукову діяльність [1395, с.110, 111]. В останні 20 років свого життя (помер 1888 р. у Вільно (Вільнюсі), де й був похований) він

відверто обстоював позиції панрусизму, перебільшував симпатії до Росії в слов'янському світі. Я.Головацький писав у листі 15 (27) липня 1868 р., що опинився “среди чуждой мнѣ стихии не славянской” [351, л.1 об.]. Іншим разом переконував у серпні 1870 р., що “русские въ Галиции, Венгрии и въ Буковинѣ только выжидаютъ полковъ русскихъ, которые помогли бы имъ освободиться отъ ненавистнаго имъ польскаго и мадыарскаго ига” [353, л.3 об.]. Я.Головацький вважав, що галичани про свою національну ідентичність казали по-різному: “я русскій”, “я руській”, або навіть “я русинь, руснакъ или русакъ. Никто не назоветь себя украинцемъ...” [294, арк.1, 1 зв.]. У давні часи “всѣ считались однимъ народомъ... Не было ни Великой, ни Малой, ни Бѣлой, ни Червонной Руси, а была одна Русь”. Він зневажливо висловлювався про “кулішівку” як “общерусскій языкъ, изуродованный какографіей” [450, с.67].

Проживаючи у Вільнюсі, Я.Головацький регулярно надсилав до бібліотеки львівського “Народного дому”, русофільських інституцій і діячів у Галичині російську літературу (за визнанням Б.Дідицького, “русскіи книжки, не разъ и цѣнной стоимости...”) [709, ч.І, с.71]. Він дописував до галицьких русофільських видань (“Страхопудъ”, “Бесѣда” та ін.), підтримував контакти з науковими інституціями і вченими в Росії. У липні 1872 р. Я.Головацький у складі делегації з п'яти осіб відвідав М.Максимовича на його хуторі – Михайловій Горі біля Канева [1396, с.104]. В.Науменко пізніше згадував, що М.Максимович, як правило, дуже привітний до “усіх гостей, які приїздили до нього, на цей раз був ... скептично настроений”, ... наче шуткуючи, але доволі гостро, сказав їм, що Галичина нагадує йому пісню про довічну дівчину-сироту”, і продекламував:

Бідная ти, Галичино (замість “молодая ти дівчинонько”. – *I.P.*),

Чого в тебе та батьків много,

А рідного та ні одного,

Порадоньки ні од одного” [1546, с.229, 230].

Критичне ставлення до заїжджих галичан-русофілів М.Максимовича, що стояв біля витоків розвитку українського народознавства як науки, було

характерним для діячів громадського руху на Наддніпрянщині. Громадівці мали зв'язки з галицькими народовцями, тоді як до місцевих русофілів, з їх орієнтацією на єдиний панрусський простір, в останній третині ХІХ ст. ставилися досить критично. Після виїзду до Росії 1867 р. Я.Головацький відверто перебував на позиціях, ворожих до українофільства. Крім нього, до Росії на постійне місце проживання виїхало ще ряд відомих русофільських діячів (О.Ливчак, І.Наумович та ін.) [1549, с.28, 30, 38].

Остаточно розійшовшись із русофілами, залишивши державну службу у Варшаві, П.Куліш зосередився на підтримці народовського руху в Галичині. Переслідування української мови і культури в Російській імперії спонукало наддніпрянських громадівців звернути більшу увагу на Галичину, де в умовах конституційного австрійського режиму були легальні можливості для українофільської діяльності. У самого П.Куліша уже в той час визріла думка, що Галичина потенційно здатна відіграти вирішальну роль у розвитку українофільства. Про це він прямо, хоча й в обережній формі, завуальованій під загальнооруську риторичку, писав у листі до І.Хильчевського від 29 листопада 1868 р.: “У васъ въ Кіевѣ не понимаютъ, что теперь тамъ (у Галичині. – *І.Р.*) вся суть русскаго вопроса, т.е. коренного русскаго. Кіевъ какъ былъ, такъ и остается безпутнымъ городомъ” [842, с.91]. П.Куліш спрямував зусилля на підтримку львівського журналу “Правда”, увійшов у ближчі стосунки з галицькими народовцями, передусім з редактором часопису (з вересня 1868 р.) А.Вахнянином.

У “Правді” П.Куліш виступав як автор (передусім прозаїк, поет-перекладач, публіцист, історик, фольклорист), публікатор чужих літературних текстів, меценат. Щоправда, свої нові твори, надруковані в 1868–1871 рр. в Австро-Угорщині (переважно у львівській “Правді”, а також окремими виданнями у Львові та Відні), він публікував анонімно або під новими псевдонімами (Павло Ратай, Опанас Прач, Денис Федоренко, Данило Коваль та ін.), практично майже весь час знаходився поза межами Галичини [1360, с.252, 257]. Найбільш тісною Кулішева співпраця з редакцією “Правди” була в першій

половині 1869 р., зредагованих ним матеріалів вистачило і на друге півріччя. Попри визначальний вплив П.Куліша на тодішню “Правду”, стверджує сучасний дослідник Є.Нахлік, його не можна вважати повноправним першим редактором ні формально, ні фактично. Він не ніс за журнал правової або матеріальної відповідальності (про нього як члена редакції навіть не згадувалося), А.Вахнянин як офіційний редактор нерідко формував зміст номера без погодження з П.Кулішем [1360, с.273].

Особистому знайомству А.Вахнянина і П.Куліша передувало дедалі більше розходження останнього з попереднім редактором “Правди” О.Партицьким. Тернополянин, учитель місцевої гімназії О.Партицький уже раніше листувався з П.Кулішем, а коли навесні 1868 р. забракло коштів на видавання часопису, він звернувся до нього по допомогу. Після деякого зволікання П.Куліш надіслав 100 руб. [613, ч.248, с.3], причому сподівався, що, надаючи фінансову допомогу, зможе перетворити “Правду” на власний орган [1360, с.260, 261]. П.Куліш висловлював сподівання в листі 28 травня 1867 р. з Варшави, що “помалу-малу визволитесь (галичани. – *I.P.*) изъ-підъ лядчини, не буде вона надъ вашимъ словомъ панувати” [614, ч.2, с.3]. 20 травня 1868 р. П.Куліш наголошував О.Партицькому про потребу усвідомити, що “тамъ одна рущина (в розумінні українофільство. – *I.P.*) має будущину” [614, ч.3, с.3]. Короткий зміст Кулішевих листів О.Партицький передавав О.Барвінському до Львова, з яким вони листувалися (О.Барвінський опублікував переписку у львівській газеті “Руслан” в 1908 р., усього 34 листи) [613].

Водночас у П.Куліша поступово визрів конфлікт з О.Партицьким, якого він звинувачував у розтраті коштів. “Докір тяжкий, ... неоправданий” [583, с.4], – зробив висновок К.Студинський. У свою чергу, О.Барвінський згадував, що “знав дуже добре пок[ійного] Партицького... Жив він вельми ошадно і числився з кожним грошем та був незвичайно точний в грошевих справах” [670, с.111]. Не порозумівшись з О.Партицьким, П.Куліш пішов на зближення з А.Вахнянином, на плечі якого з вересня 1868 р. лягло видання “Правди” [52, арк.4]. На бажання П.Куліша А.Вахнянин прибув 18 січня 1869 р. до Кракова,

де вони особисто познайомилися. Розмова про видання “Правди” завершилася домовленістю, що П.Куліш буде присилати матеріали для друку, а галичани – “усе порядкувати і дбати про передплатників”. Відтоді між двома діячами почалося листування, з 28 січня до 5 липня 1869 р. А.Вахнянин вислав П.Кулішеві 26 листів [562; 651, с.285, 286], “кращого і точнішого кореспондента”, за словами К.Студинського, останній навряд чи міг знайти [54, арк.1, 2]. Траплялося так, що від А.Вахнянина надходив один лист на два-три дні. А.Вахнянину випала невдячна роль посередника в Кулішевому конфлікті з О.Партицьким [1360, с.261].

Найбільшу увагу в листах було приділено видавництву “Правди”, особливо фінансовій стороні справи. А.Вахнянин писав у березні 1869 р., що часопис читають у Росії (“Правду” “висилаємь порядно у Россию и всюди тамь, де Ви розказали”) [562, с.70]. У середині 1869 р. “Правда” мала, за його даними, 276 постійних передплатників (“сталихь предплатниківь”), хоч і не всі з них розраховалися з редакцією, водночас кількадесят примірників надсилалося безкоштовно [562, с.100]. Редагував журнал А.Вахнянин без оплати, з рахунків, що висилалися П.Кулішеві, видно, що з редакційних працівників невелику платню отримували тільки коректори [54, арк.6]. Однак у взаєминах між П.Кулішем і А.Вахнянином у липні 1869 р. відбувся остаточний розрив. Не дочекавшись упродовж більш як року повернення власних коштів, потрачених на видавничі потреби, галичанин загрозив П.Кулішеві судом. Після ультиматуму П.Куліш віддав необхідну суму в кінці 1870 р., на його вимогу, вони повернули один одному листи [1550, с.78].

Розірвавши стосунки з А.Вахнянином, П.Куліш водночас перестав фінансувати “Правду”, що далі виходила коштом львівської громади [989, с.63]. У вересні – грудні 1869 р. львівські народовці, незадоволені Вахняниновим одноосібним редагуванням “Правди”, спробували реорганізувати часопис. Група народовців на чолі з В.Навроцьким листовно звернулася до П.Куліша в жовтні 1869 р. з пропозицією “радикальної реформи” на наступний рік [1550, с.81, 82]. П.Куліш дав у грудні 1869 р. надії галицьким народовцям на

об'єднання зусиль у видаванні часопису, що мав фінансові проблеми. Так, у відповіді П.Куліша з Відня 13 (25) грудня 1869 р. говорилося, що наддніпрянські українофіли, щоб не замовкло “рідне слово”, дають “грошеву допомогу, і се не багатирі, а такі люде, що від свого рота одіймають”. Було сказано, що “так мало в нас людей тямущих..., та й ті порізнені між себе хатніми колотнечами” [1550, с.82].

Не вдаючись у деталі складних і суперечливих взаємовідносин між галичанами і П.Кулішем [1550], хотілося б наголосити, що на перешкоді домовленостям обох сторін стали причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Зокрема, через брак коштів П.Куліш приберігав наявні гроші на друк важливіших для нього біблійних перекладів, а його видавничий запал охолоджувала неможливість передплачувати “Правду” в Росії. Невдоволення П.Куліша, який хотів мати вирішальний вплив на редакцію, викликало редагування часопису галицькими народовцями. Протягом першої половини 1870 р. “Правда” виходила як місячник під редакцією А.Вахнянина. Однак коштів львівської громади і частково віденських “січовиків” на видання катастрофічно не вистачало, на шостому числі в червні 1870 р. часопис перестав виходити, був відновлений весною 1872 р., уже без участі П.Куліша [1360, с.279, 280].

Про грошові нестатки “Правди” неодноразово писалося в тогочасному листуванні галичан і наддніпрянців. Зокрема, Осип Барвінський у листі до свого брата Олександра 10 березня 1870 р. жалівся, що “Правда” має передплатників “дуже мало”, не більше 130-ти, без допомоги “Українців ... не вийдемо... Звідкіля грошей узяти? звідкіля материялу?” [648, с.101]. Для порівняння, кількість передплатників “Правди” в липні 1868 р. була майже в 2,5 рази більшою – понад 300 чол. (лист Осипа Барвінського до Д.Танячкевича). Щоправда, як було сказано в листі, не всі передплатники “порядно платять..., найбільше є такихъ, що ледве за ¼ року заплатили” [648, с.88]. У падінні часопису завинив і П.Куліш, який, звичайно, не був зобов'язаний фінансувати “Правду”, але сам давав підстави галичанам сподіватися на допомогу і не

завжди дотримувався слова. По черзі розійшовся він з галицькими народовцями, з якими мав близькі контакти в кінці 60-х – на початку 70-х рр.: спочатку з О.Партицьким, А.Вахнянином, у 1870 р. – з М.Подолінським і В.Барвінським, пізніше – з І.Пулюєм, О.Барвінським [1550, с.93; 1360, с.280].

На початку 70-х рр. П.Куліш остаточно втратив інтерес до “Правди”, інформував Осипа Барвінського 6 жовтня 1870 р.: “Про “Правду” мушу Вам сказати, що не буду писати до неї нічого, бо не маю часу. А нехай Галичане самі працюють, як уміють” [142, арк.1 зв.]. “...Галичина не здоліє виставити Україні чесного контингенту до їх спільного діла, – писав П.Куліш О.Барвінському 6 липня 1873 р. – Не вимагаємо від галичан ні крейцара, ані єдиної години праці неоплаченої; тільки бажаємо певности в умові, та й сього не знаходимо. Чи падала так низько хоч одна нація” [670, с.167]. Повернувшись із-за кордону в 1871 р., П.Куліш осів на родинному хуторі дружини Мотронівці, зазнав гіркого розчарування в наслідках своєї діяльності в Галичині [1360, с.305, 319].

З другого боку, зневіру в можливостях продуктивної співпраці з українськими діячами Наддніпрянщини відчували галицькі народовці. Про це, зокрема, свідчить лист М.Подолінського з Відня до А.Вахнянина 7 січня 1870 р. Галичанам не можна “ити рука в руку с теперішними проводирями українськими, – писав автор. – Се люде не нашої почви. Для нашої мови, для нашої літератури вони більше вчинили и вчинять, як ми, но ніколи для нашої української справи у Галичині. [...] Не Українців се заслуга, що ми в Галичині вродились..., ми в Українців лише дуже маленькою и поганенькою причіпкою..., в нас же Українці теперішні нічо инше, як суха рука, рука нещаслива, всушена кацапами, котра на вольній землі нічого посіяти не зможе” [648, с.121, 122]. В.Навроцький листовно скаржився М.Бучинському 19 червня 1870 р. про апатію серед народовців, що “Правда” “нас знищила матеріально і морально” [81, арк.28].

Отже, внесок П.Куліша в розвиток наддніпрянсько-галицьких взаємин, ідеї української національної єдності важко переоцінити, особливо в 1860-х рр.

“Він був великим речником єднання Галичини з Україною, – підсумовував К.Студинський, – хоча в тому була його хиба, що весь монополь цього єднання хотів узяти виключно у свої руки” [1548, с.30]. П.Куліш заохочував галичан у своєму листуванні до видавничої діяльності, поширення просвіти серед простолюду рідною мовою, активно публікувався в місцевій пресі. У Кулішевій переписці порушувалося питання про запрошення його очолити кафедру “руської” мови і літератури у Львівському університеті, що звільнилася після переїзду до Росії Я.Головацького. Кандидатом на цю посаду народовці бачили також українського письменника І.Нечуя-Левицького, активного співробітника львівської “Правди” [51, арк.86, 88]. Однак багатолітнім керівником кафедри з 1867 р. судилося стати галицькому вченому, письменнику і громадському діячу Омеляну Огоновському.

На перешкоді взаєминам П.Куліша з галицькими народовцями стали його авторитаризм і примхливість, що пояснювалося особливостями характеру, відмінній ментальності обох сторін. Проживаючи в конституційних умовах Австро-Угорщини, молоді галицькі українофіли у взаєминах із наддніпрянцями схилилися до демократизму, самостійності у вчинках, тоді як П.Куліш – і в силу своєї вдачі, виховання та досвіду роботи в умовах жорсткого адміністрування, і як старший за віком – тяжів до авторитаризму [1360, с.293, 294]. Про ментальні причини конфлікту галицьких народовців з П.Кулішем справедливо писав В.Навроцький М.Бучинському в січні 1870 р.: “...Він нашого парламентарного язика не розуміє, так як ми – его абсолютистичного”. П.Куліш виріс у Росії, а галичани – у “свобідній” Австрії [648, с.395]. М.Бучинський і В.Навроцький навіть називали П.Куліша “вихованцем царату, неволеним и радим неволити...” [648, с.397]. Протягом 70-х – початку 80-х рр. П.Куліш кілька разів бував у Галичині, але вже не користувався широкою підтримкою серед місцевих українських діячів. Кулішеве перебування у Львові в липні 1872 р. було короткочасним, він бачився проїздом лише з В.Барвінським, М.Диметом. Про це, зокрема, писав В.Навроцький М.Бучинському 26 липня 1872 р.: “Був тут

Куліш два чи три дні “incognito”, ніхто його (за винятком названих діячів. – *I.P.*) не видів... Поїхав даліше” [648, с.440].

Після розриву П.Куліша з Галичиною в ролі чільного представника Наддніпрянської України, що мав визначальний вплив на місцеву молодь, на початку 1870-х рр. виступив М.Драгоманов. Водночас на зламі 60–70-х рр. відбулося народовсько-русофільське розмежування в Галичині. Новий провід народовців, що опинився (з 1867 р.) в руках А.Вахнянина, О.Партицького, К.Сушкевича та ін., схилився до зближення з русофілами на ґрунті спільного протистояння колонізаційним процесам. Підтвердженням цього, зокрема, став виключно літературний у 1867–1871 рр. напрям журналу “Правда” і використання новоствореним товариством “Просвіта” аж до кінця XIX ст. етимологічного правопису [1338, с.71]. З другого боку, галицько-руські політики були змушені рахуватися зі своєю залежністю від політичної переваги поляків у провінції, частина з них спробувала врегулювати відносини з польською сеймовою більшістю на двосторонніх переговорах. Ініціатором угодовської акції став віце-маршалок Галицького сейму, близький до народовців Ю.Лаврівський [1343, с.50, 51].

Головні події розгорнулися на засіданнях сейму восени 1869 р. Виступаючи на засіданні сейму 27 жовтня 1869 р., Ю.Лаврівський обґрунтував необхідність порозуміння між двома народами, що дало б змогу забезпечити стабільність Габсбурзької монархії. Взамін за поступки польської сеймової більшості він від імені руських послів погодився визнати адміністративну неподільність Галичини, поставив дві загальні вимоги: “рівноправність, щоб нас не колонізували” і “не деморалізували”, отже, виступав проти колонізації і “розбиття” руського табору [1343, с.53, 54]. По суті, угодовська акція Ю.Лаврівського стала в XIX ст. другою в Галичині, після Слов’янського з’їзду в Празі 1848 р., спробою українсько-польського порозуміння. З польського боку ініціаторами угоди виступала передусім молодша генерація краківських консерваторів (так звані станьчики), які претендували на роль провідників польської політики на платформі лояльності до Габсбургів і послаблення

опозиційних настроїв, а також пошуку компромісу з “Руським клубом”. На думку станьчиків, головною причиною занепаду Речі Посполитої була безвідповідальність і анархія самих поляків. У свою чергу, серед народовців, що виявили готовність до компромісу, було сподівання зміцнити свої політичні позиції, що залишалися ще досить слабкими [1343, с.51, 52].

Незважаючи на передусім антипольське в своїй основі спрямування, русофіли на перших порах активно підтримали спробу порозуміння з польською стороною, сподівалися стримати хвилю полонізації Галичини. Однак від самого початку угодовські пропозиції тонули в формальних дискусіях на рівні комісій через протидію польських політиків, так званих подоляків – політичного угруповання поміщиків зі Східної Галичини, які не вважали русинів за окремий народ, що унеможливлювало будь-які компроміси з їхнього боку. Позиція польської сеймової більшості на сесії 1869 р. спонукала русофілів повернутися до традиційного для себе опозиційного становища щодо поляків, стати різкими критиками угодовства. У львівському “Слові” писалося про образу поляками національних почуттів “русского народу” в Галичині [1568, с.157, 158]. В угодовській політиці поступово розчарувалася більшість народовців, що демонстративно відмежовувалися від Ю.Лаврівського. Рішучими противниками угодовського курсу була “молодша” народовська генерація на чолі з В.Навроцьким, що не погоджувалася зі зняттям вимоги поділу Галичини [1338, с.93, 94].

Ю.Лаврівський намагався виправити ситуацію, восени 1870 р. заснував газету “Основа”, що мала пропагувати ідею порозуміння. Перше число “Основи” з’явилося 25 вересня (7 жовтня) у Львові під редакцією Т.Леонтовича. У газеті містилася програма, яку видавці звели до трьох головних пунктів: 1) галицькі русини є частиною 15-мільйонного слов’янського народу, окремішність якого засвідчують історія, етнографія, мова і “самопочутье народне”; 2) вірність Австрії; 3) прагнення русинів уладнати на підставі сучасних державно-правних відносин взаємини з поляками у вигляді повної, встановленої законом “автономії обоих народностей, руской и

польскої...” [850, с.1]. Пропагуючи національну єдність русинів-українців Галичини й Наддніпрянщини та українсько-польське порозуміння, редакція “Основи” явно ідеалізувала стосунки між двома народами в минулому, перебільшувала дрібні поступки русинам чи просто виступи поодиноких польських політиків, які були прихильниками згоди [1338, с.97]. В “Основі” містилися критичні оцінки діяльності русофільської “партії” в Галичині, що вже написанням слова “руській”, з двома буквами –с, символізувала уявлення про панруський простір як “єдиномъ народѣ”, нібито “наша Русь въ Московщинѣ мѣститься” [802, с.1]. Газета друкувала твори українських письменників із Наддніпрянщини Є.Гребінки, П.Куліша, М.Старицького (Гетьманця) та деяких ін. [1430, с.543].

Однак газета “Основа” не мала серйозної підтримки в суспільній свідомості галичан, у листопаді 1872 р. перестала виходити. Усього побачило світ у 1870 р. 27 номерів, у 1871 р. – 112, а в 1872 р. – 90 (останній номер вийшов 24 листопада (6 грудня) 1872 р.). Угодовська акція Ю.Лаврівського зазнала провалу, від самого початку спроба порозуміння “була приречена на невдачу, – переконує дослідник українсько-польської угоди 1869–1871 рр. М.Мудрий. – Кожен із чинників ... мав своє розуміння згоди, вбачаючи в угодовій акції шанс для самоствердження чи перехоплення політичної ініціативи. Ю.Лаврівський, один з небагатьох, хто ... щиро вірив у можливість порозуміння, став жертвою політичних розрахунків” [1338, с.98, 100]. Ю.Лаврівський виявився неготовий до політичної структуризації галицько-руського суспільства, не бачив можливості для розвитку національного руху у відриві від польського. Близький до народовців, він належав до формації *gente Ruthenus natione Polonus*, русинів польської нації, представляв у ній “руський”, тобто український сегмент [1343, с.37, 64].

На хвилі дедалі очевиднішого провалу угодовської акції Ю.Лаврівський виступив з ідеєю створення єдиного руського політичного товариства, що мало подолати роз’єднання сил у національному русі. В умовах запровадження конституційного устрою в краї не існувало інституцій, що виконували б роль

загальнонаціональних представницьких органів, на зразок Головної руської ради 1848 р. Організацію товариства “Русская рада” (далі – “Руська рада”) взяв на себе “провізоричний” комітет – тимчасове правління на чолі з русофілом Й.Кульчицьким та Ю.Лаврівським. Народовці узалежили своє перебування в “Руській раді” від декларування нею програми з визнанням національної окремішності “руського” (українського) народу від польського й російського, здобуття більшості в товаристві. Однак на установчих зборах “Руської ради” 7 вересня 1870 р. у Львові отримали більшість русофіли, що домоглися виключення з товариства семи народовських діячів, серед них А.Вахнянина та О.Партицького. На знак протесту Ю.Лаврівський заявив про вихід з “Руської ради”, разом з ним зал засідання покинули решта народовців. Головою товариства (до 1879 р.) обрано Т.Павликова – відомого діяча русофільської орієнтації [975, с.239, 241].

Отже, “Руська рада” опинилася в руках русофілів, хоч замислювалося це товариство як політичний осередок усіх галицьких русинів. У січні 1871 р. почав виходити друкований орган товариства – часопис з однойменною назвою – “Русская рада” (головний редактор – М.Білоус). У лютому 1871 р. “Руська рада” остаточно виробила власну програму, що передбачала лояльність до Відня, політичну боротьбу за народні права і свободи місцевих русинів (“имъ пособствовать и ихъ цѣлость сохранять”). Зокрема, ставилися вимоги забезпечення рівноправності всіх народів Габсбурзької монархії, прийняття нового “закону о народностяхъ”, який би урівняв права русинів і поляків, запровадження безпосередніх виборів до парламенту тощо [1568, с.137, 141, 142]. Водночас керівники “Руської ради” спочатку уникли декларації про приналежність галичан до будь-якого ширшого етнічного простору поза межами провінції (“мы, Русины Галиціи, числомъ до трехъ миліоновъ душъ въ громадной масѣ заселяющіи яко первобытныи жители большую восточную часть того коронного края, стоимо съ непоколимимую вѣрностію и прадѣдною преданностію при Высочайшей Династіи...”) [19, арк.1; 397, с.1].

У програмних документах “Руської ради” не було чіткості й повного розуміння етнічної самоназви галичан. Так, у статуті організації говорилося, що це є документ “русского народа” [18, арк.1], а в програмі – про цілі “русинів” (“русинѡвъ”). По суті, товариство вважало можливим не розвивати тези про приналежність галицьких русинів до всеруського простору, у формулюванні програмних положень вживало терміни “Русины Галиції”, “наша галицко-руська народнѡсть”. Водночас русофільське керівництво “Руської ради” не погоджувалося піднести до програмного рівня винятково українську версію національної ідентичності галицько-руського населення, на чому категорично наполягали народовці [1568, с.137–139]. В окремому положенні програми говорилося про ставлення до українофільства, “партіи украинской”. Автори закликали галицьких народовців усвідомити неможливість “воскресенія України въ пределах монархіи австрійской”, працювати передусім “для добра” підавстрійської Русі [399, с.16, 18].

Для примирення в питаннях національно-політичної самоідентифікації русинів Галичини митрополит Й.Сембратович на зламі 1870–1871 рр. ініціював переговори, документом для яких стали “Мысли для согласного поступованя галицкихъ Русинѡвъ въ дѣлахъ своихъ народныхъ” (10 пунктів, автор – радник митрополичої консисторії М.Малиновський) [1327, с.599–603]. У листі-меморіалі Й.Сембратовича до “Руської ради” і “Просвіти” говорилося передусім про визнання католицької віри східного обряду, збереження вірності до Австрії й династії Габсбургів. На думку авторів документу, поляки навмисно представляють галицьких русинів у Відні ворогами держави, “клевета о стремленіяхъ нашихъ ко московцинѣ есть также безъосновна...”. Містилася критична оцінка українофільства, що поширювалося в Галичині зусиллями народовців (“украинщина вообщѣ и такъ званна Кулишѡвка въ частности суть нововведеніями, противными духови нашего языка галицко-руского” і т.п.) [20, арк.1, 1 зв., 2].

Щодо питання самоназви народу, навколо якого були суперечності між народовцями й русофілами (вживати терміни відповідно “руський” чи

“русский”), автори проекту пропонували погодитися на єдиному компромісному варіанті, як “давно писалося”, – “руский”. У мовному питанні підкреслювалася необхідність усебічного розвитку “питомого галицько-руського язика” як самостійного від польської і російської мов, але правопис пропонувався етимологічний, а не фонетичний, що в розумінні авторів означав розрив з історичною літературною традицією [20, арк.1 зв., 2]. Проект обстоював об’єднання політичних газет “Слово” й “Основа”, суперечки між якими призводили до розладу серед суспільства [20, арк.2 зв., 3 зв.].

По суті, лист-меморіал Й.Сембратовича відображав національну програму староруської еліти, що мала виразний перехідний характер у становленні сучасної національної самосвідомості. Ідея 3-мільйонного галицько-руського народу в розумінні старорусинів не означала етнічної окремішності, а була тільки пунктом відліку для формування ширшої модерної самоідентифікації, до якої ще треба було прийти. Характерно, що вираз “галицько-руська народність” використовувався в ХІХ ст. виключно в контексті порівняння з панрусською чи українською ідентифікаціями [1327, с.597, 599]. Староруська програма ідентичності галицьких русинів – це своєрідна межа поступок, на які готові були погодитися діячі русофільського напрямку задля об’єднання національно-політичних сил у боротьбі проти поляків. “Руська рада” офіційно не відповіла на пропозиції митрополита, що, однак, знайшли певний відгук у положеннях прийнятої дещо згодом програми товариства [1568, с.140, 141].

Народовці не підтримали ідею укладення компромісу в питанні національної самоідентифікації, що обговорювалася на засіданні виділу “Просвіти” в січні 1871 р. Свою відповідь митрополитові товариство оголосило у відкритому листі від 3 (15) березня 1871 р. авторства К.Сушкевича та А.Вахнянина [400]. Автори листа відштовхувалися від програмної заяви Головної руської ради 1848 р. про самобутність 15-мільйонного українського (“руського”) народу, окремого від польського і великоруського [366, к.40, 41]. Незгода в руському таборі в Галичині пояснювалася відступництвом від цієї

заяви частини інтелігенції, яка почала сповідувати ідею “народной єдности Русинѡвъ зъ Великороссами”, потребу прийняти “въ письменности літературный языкъ великорусскій яко свѡй языкъ власный” [400, с.1, 2]. У суперництві двох таборів (“сторонництв”) – “старшого”, русофільського і “молодшого”, якого називали “украиньским”, “кулѣшѡвскимъ”, виділ “Просвіти” однозначно став на бік нової української літератури, національної єдності з Наддніпрянщиною [400, с.3].

Угодовська ініціатива Й.Сембратовича спричинила дискусію серед галицько-руських діячів, яка вийшла за рамки проблеми міжпартійних розбіжностей і сконцентрувалася на питанні магістрального напрямку національного розвитку. На початку 1871 р. проект міжпартійного порозуміння запропонував у листі до редактора “Слова” (ч.1) В.Стебельський. Не заперечуючи проти аргументів обох течій – русофілів, “панрусів” (“стремленіємъ которыхъ объединеніе всѣхъ русскихъ племенъ”) та “українофілів” (“затѣвающихъ созданіе особой 15-миліонной малорусской національности”), він вважав справою віддаленого майбутнього остаточний розв’язок питання про те, частиною якого народу є галицькі русини – єдиного з великоруським чи окремого малоруського. Як компроміс пропонувалася система подвійного членства в “Руській раді” та “Просвіті”, суть проекту виражалася одним словом: “толеранція” [872, с.1, 2]. Однак суперечності між народовцями і русофілами в той час зайшли занадто далеко, обидві сторони покладали вину за розбрат одна на одну [1327, с.596].

Отже, на зламі 60–70-х рр. ХІХ ст. у Галичині відбулася диференціація національно-політичних сил – народовців і русофілів, що поклато початок гострому суперництву за провід у національному русі протягом наступного двадцятиліття. Народовсько-русофільські розбіжності посилювалися в умовах зініційованої Ю.Лаврівським угодовської акції з поляками 1869–1871 рр., що зазнала невдачі й показала принципову неможливість рівноправного погодження інтересів двох народів у межах однієї провінції Габсбурзької монархії. Утворення політичного товариства “Руська рада” в 1870 р., що

замислювалося як представницький орган усіх галицьких русинів, не змогло виправити ситуацію, стало русофільським. На перешкоді ідейній диференціації серед галицько-руських діячів не став лист-меморіал митрополита Й.Сембратовича 1870 р. до “Руської ради” й народовської “Просвіти”. Характерно, що керівництво Греко-католицької церкви невдовзі усвідомило непридатність положень меморіалу до нових умов у суспільно-політичному житті Галичини, в 1876 р. внесло до первісного тексту “Мыслей...” зміни. Так, з’явилася теза про відмежування церкви від політики, з документу вилучено критику “українщини”, більш толерантно потрактовано фонетичний правопис, збільшено увагу до проблеми національної просвіти і розвитку “языка руского” (“малоруского”) тощо [1327, с.597, 598].

Наддніпрянсько-галицькі стосунки в 1860-х – на початку 1870-х рр. залишалися досить слабкими, спорадичними, на рівні міжособистісних взаємин, що добре видно з листування тогочасних діячів. “Сидимо ми – рукою досягти до Вас, – емоційно писав І.Рудченко, брат Панаса Мирного (Рудченка) М.Бучинському в березні 1872 р., – а неначе муром одмуровані. Що у Вас виходить, – ми не знаємо; а що у нас, – до Вас пізно доходить” [648, с.168]. У свою чергу, київський громадівець О.Русов скаржився М.Бучинському 6 (18) лютого 1872 р.: “...Ми живемо під боком у Вас, але нічого не знаємо, що у Вас робитьця” [648, с.190]. Якщо на початку 60-х рр. галичани беззастережно сприймали авторитет чільних національних діячів із Наддніпрянщини, то з часом відносини стають більш складними й проблемними, що виразно засвідчив конфлікт із П.Кулішем. Однак попри розбіжності в поглядах взаємозв’язки галицьких і наддніпрянських українофілів поступово поглиблювалися.

Серед наддніпрянських громадівців, які зав’язали тривкі стосунки з Галичиною, ще в кінці 1860-х рр., за висловом К.Студинського, “своєю піснею і перепискою” відзначався видатний український композитор М.Лисенко. Уперше він побував у Львові проїздом наприкінці 1868 р. [1548, с.32, 33], де познайомився з галицькими народовцями О.Партицьким, І.Микитою,

А.Вахнянином, О.Барвінським та ін. М.Лисенко передплачував “Правду” з перших років існування журналу, писав О.Партицькому 6 (18) січня 1868 р. з Лейпціга: “...Мене, яко и кожного правдивого русина, опанувала найживіша цікавість и схильність до першого дійсне народнього органа української народовости”. Автор мав намір прислужитися “рідному братніому людові” в Галичині [270, арк.1, 1зв.]. Соборницькі настрої М.Лисенка знайшли відображення в кореспонденції до галицьких діячів в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.: І.Франка та його дружини Ольги, В.Шухевича, І.Белея, В.Барвінського та ін. М.Лисенко, зокрема, наголошував у листі до О.Барвінського 24 жовтня 1869 р.: “...Нам, своїм кривим людем, одній матері дітям, не варт, не личить розїднатись, але скуплятися як найміцніше. Велика необашність, що аж до цього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною” [127, арк.1 зв., 2].

Улітку 1870 р. до Львова приїжджав з дружиною український письменник М.Старицький, драматичні твори якого здобули популярність у Галичині. Він обіцяв надати матеріальну підтримку для видання хоча б двох номерів львівської “Правди” в 1870 р. після шостого, що виявився останнім. Однак обіцяна допомога так і не надійшла [75, арк.57, 58]. Одесит А.Гладкий по дорозі з Неаполя в листопаді 1871 р. приїхав до столиці Галичини на два місяці. У Львові він спілкувався з Ю.Лаврівським, К.Климковичем, Д.Танячкєвичем та ін., під час поїздки до Станиславова мав зустріч з М.Бучинським. А.Гладкий планував написати окрему книжку про Галичину, куди увійшли б відомості про географію, етнографію, статистику, розвиток промисловості, політичного життя тощо [1543, с.3, 4]. Під його впливом галичани зайнялися збиранням народних пісень для задуманого ним збірника, хоч, правда, як писав К.Студинський, “з великих намірів нічого не вийшло” [1548, с.36]. Син відомого галицького письменника М.Устияновича Корнило Устиянович писав у спогадах, що “іскру” українофільства в його серці запалив А.Гладкий під час своєї поїздки до Львова, “указуючи на Україну зь мільонами народу чисто-руского, з єи богатыми мѣстами...” [713, с.46].

Серед українських діячів, які встановили зв'язки з галичанами, була Ольга Косач, більш відома як Олена Пчілка – сестра М.Драгоманова, мати Лесі Українки. На зворотньому шляху з Європи в листопаді 1872 р. вона перебувала в австрійській столиці вісім днів, де познайомилася з М.Бучинським. Він був вражений красою молодої жінки, присвятив їй кілька поезій. Про свою зустріч у Відні Олена Пчілка написала в оповіданні “Товаришки”, надрукованому в жіночому альманасі “Перший вінок” у 1887 р., що виходив у Львові коштом і зусиллями самої Пчілки і Н.Кобринської [1554, с.7]. Після особистої зустрічі між Оленою Пчілкою та М.Бучинським зав'язалося листування, що тривало кілька років, мабуть, востаннє обидва діячі обмінялися листами в грудні 1877 р. Наддніпрянська письменниця закликала до “ширших взаємин з Галичиною...” [1554, с.8, 9, 12]. На схилі віку Олена Пчілка згадувала, що “справами галицько-українськими” зацікавилася після свого першого знайомства з галичанами в 1872 р., до цього часу не мала “ніякого виразного враження” про Галичину. Письменниця надсилала власні твори для галицьких часописів, взяла участь у виданні згаданого вище альманаху “Перший вінок” у Львові, що стало результатом співпраці галицьких і наддніпрянських авторів [1554, с.13, 15].

Особливу роль у національному єднанні галичан і наддніпрянців відіграла Є.Милорадович з роду Скоропадських, що була нащадком відомого гетьмана П.Скоропадського. На початку 1868 р. вона перебувала у Відні, де познайомилася з першим головою віденської “Січі” А.Вахнянином. Про цю зустріч А.Вахнянин тепло відгукнувся у спогадах, зокрема писав про приїжджу як багату пані та українську патріотку, знайомство між ними відбулося за порадою В.Білозерського [674, с.94]. Є.Милорадович передавала кошти для підтримки діяльності українофільських товариств у Галичині, зокрема “Просвіти”, студентського товариства “Дружний лихвар” та ін., взяла участь у заснуванні Товариства ім. Шевченка [1548, с.38]. У серпні 1871 р. до Львова приїжджав правник, викладач Новоросійського університету в Одесі А.Пригара. Він був у столиці краю недовго, за висловом К.Студинського, “швидко перелетів через Львів”, де вступив до місцевої “Просвіти”. Про це,

зокрема, довідуємося з некрологу А.Пригари, вміщеному в “Правді” 1875 р. (ч.14) [75, арк.66]. Редакція “Правди” висловлювала “щирий жаль” через втрату в українофільських колах не лише Полтави, Києва, Одеси, а й Львова, серед заслуг наддніпрянського діяча була праця над “елементарною просвітою народу” [812, с.581].

Серед маловідомих українських діячів Наддніпрянщини, що в кінці 60-х – на початку 70-х рр. на короткий час приїжджали до Львова, були М.Александрович (Митро Олелькович), Д.Спека та А.Йонін. Зокрема, Д.Спека, приїхавши до Львова наприкінці 1869 р., зайшов до місцевої “Просвіти”, де записався в члени товариства (під номером 125). “Був це перший член львівської “Просвіти” з Великої України” [72, арк.182], – стверджував К.Студинський. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вписування наддніпрянських діячів у дійсні або почесні члени народовських товариств у Галичині стало звичним явищем. Водночас поглибленню наддніпрянсько-галицьких взаємин сприяли візити галичан на підросійську Україну, що на перших порах були також нечастими.

На початку 1870-х рр. до Києва їздив уже згаданий К.Устиянович – художник, письменник і публіцист, у світогляді якого відбулася еволюція на платформу українофільства. Натхненний розповідями про Наддніпрянську Україну, він вирішив на власні очі побачити древню столицю, де протягом двох місяців ближче познайомився з відомими українськими діячами В.Антоновичем, П.Житецьким, М.Старицьким та ін. Незабутні враження на К.Устияновича справили зусилля київських громадівців “зблизитись до народу и піднести той народъ къ собѣ, змаганье чисто гуманитарне, правдиво християнске...” [713, с.46, 48]. Наприкінці 1872 р. Київ відвідав галицький правник, літератор і громадський діяч В.Ганкевич, де мав зустрічі з місцевими громадівцями П.Житецьким, О.Русовим, М.Лисенком та ін., обговорював актуальні проблеми національного руху в Галичині, передусім справу видання львівської “Правди”, про яку почув від них немало “гіркого” [75, арк.50]. За припущенням К.Студинського, він міг привезти з Києва матеріали для друку у

відновленій “Правді” і навіть деяку фінансову допомогу, без якої часопис навряд чи утримався б “при житті, опершись тільки на галицьких співробітниках і на галицькій, невеликій передплаті” [75, арк.106].

Таким чином, конституційні перетворення в Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 1870-х рр. супроводжувалися зміцненням польських позицій у Галичині. Глибоку внутрішню еволюцію переживав народовський рух, усередині якого відбулося перегрупування сил, що стало помітним через ідейні розходження навколо новоствореної політичної газети “Русь” у Львові 1867 р. Серед народовців на провідні позиції вийшло нове покоління діячів, що, на відміну від “раннього” народовства, спромоглося створити більш довговічні інституції і пресові органи. Особливу роль в утвердженні українофільських настроїв серед галичан відіграли журнал “Правда” (видавався з квітня 1867 р. коштом львівських народовців при підтримці гімназійних громад у Станиславові, Тернополі й Бережанах) та культурно-освітнє товариство “Просвіта”, засноване 1868 р. у Львові. Водночас в останній третині ХІХ ст. відбулося розмежування національно-політичних сил між галицькими народовцями й русофілами.

Розбіжності поглиблювалися в умовах, з одного боку, антиукраїнських репресій у Росії після Валуєвського циркуляру 1863 р., а з іншого – перетворення Галичини з 60-х рр. фактично в польську автономію за умовами польсько-австрійського компромісу. Це спроневерювало багатьох діячів у перспективі розвитку українського національного руху на самостійній народномовній основі, дало поштовх ідейній еволюції русофільства на відверто проросійські, “москвофільські” позиції, на противагу українофільству, що залишалося на антиросійській платформі. Народовсько-русофільське розмежування поглибила угодовська акція Ю.Лаврівського з поляками 1869–1871 рр., що стала для народовців першою серйозною школою політичної боротьби. Новостворене товариство “Русская рада” (1870 р.), що замислювалося як політичний осередок усіх галицьких русинів, опинилося в руках русофілів. Поділ національного руху в південно-західній Галичині на дві

орієнтації засвідчили суперечки навколо публікації листів П.Куліша до Я.Головацького, що розгорілися в народовській і русофільській пресі 1866–1867 рр., мали відгук навіть у російській періодиці. Як наслідок, обидва діячі остаточно розірвали стосунки, що стало символічним у наддніпрянсько-галицьких контактах, Я.Головацький був змушений емігрувати до Росії.

Якщо до середини 60-х рр. наддніпрянські громадівці взаємодіяли як з народовцями, так і з русофілами, а їхні твори періодично друкувалися у Львові, крім народовських часописів, у русофільському “Слові”, то тепер ситуація різко змінилася. Наддніпрянці зосередили свою увагу на підтримці народовського руху, намагалися відверто протидіяти поширенню русофільських впливів у Галичині. У нав’язуванні зв’язків із галичанами в 1860-х рр. особлива заслуга належала П.Кулішу, який викликав інтерес серед місцевої молоді до українофільства, нової української літератури, відіграв важливу роль у виданні загальноукраїнського журналу “Правда”. Однак Кулішеві контакти з галицькими народовцями (до 1870 р.) були досить напруженими, що пояснювалося передусім як особливостями характеру самого П.Куліша, так і відмінній ментальності обох сторін. Крім П.Куліша, в активізацію взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами в кінці 60-х – на початку 70-х рр. зробили вагомий внесок М.Лисенко, Олена Пчілка, Є.Милорадович та ін., а “нову сторінку” в них відкрив М.Драгоманов.

5.4. Національний рух у Галичині в 1873–1879 рр.: між русофільством і “громадівським соціалізмом” М.Драгоманова

Конституційні й децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії, початок яким було покладено в 1860-х рр., завершилися остаточною автономізацією Галичини та запровадженням прямих виборів до австрійського парламенту – Державної ради в 1873 р. До компетенції Галицького сейму увійшли питання культури (в широкому трактуванні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки. Австрійська виконавча влада на чолі з намісником, що продовжувала діяти поряд з

автономними політичними інституціями в Галичині, внаслідок польсько-австрійського порозуміння потрапила під контроль польських політиків. Особливо відчутною була перевага поляків у Галицькому сеймі, що забезпечувалася системою виборів послів на становій основі, за куріями. Під час виборів поляки збільшували своє представництво шляхом фальсифікації результатів виборів, підкупу, а то й прямого тиску на селян [1078, с.74]. У результаті конституційних реформ у Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 70-х рр. відбулося перетворення Галичини практично в польську автономію.

І.Франко кваліфікував 1870-і рр. як “найтяжче, найбільш хаотичне десятиліття в цілій історії нашого національного розвою”. “Добою важкого упадку нашої національної ідеї” стала в Галичині передусім друга половина 70-х рр. [1618, с.475, 476]. Це був період чи не найбільшої стабільності Австро-Угорської імперії, коли надійшли часи спокійної, продуктивної праці й користування здобутими правами, але місцеве населення втратило інтерес до політики. Галицько-руська інтелігенція, яку становили переважно греко-католицькі священики, у своїй більшості виявилася не готовою модернізувати світогляд відповідно до нових умов [1661, с.164]. “Ми тепер гірше стоїмо, як перед 10 літами...” [792, с.296], – писав народовський діяч, письменник, колишній редактор “Вечерниць” і “Русі” Ф.Заревич 27 листопада 1873 р. у листі до Т.Реваковича. Схожі думки обстоював Є.Олесницький у спогадах про громадське життя “русинів у Тернополі в 70-их рр.”, що відзначалося, за його словами, “мертвотою й апатією. Ніякого руху, ніякого знаку існування, ніякого осередка товариського життя, не кажучи про які-небудь інші організації, ... все польське” [705, с.192].

Кероване русофілами єдине політичне товариство “Руська рада” досить швидко виявилось нездатним діяти за законами нового часу, обертало свою політику навколо напівмістичних концепцій “русского міра”, “ісконних ворогів” і т. п. Результатом цього стало катастрофічне зменшення чисельності сеймового та парламентського представництва галицьких русинів-українців [975, с.241]. На сеймових виборах у жовтні 1876 р. “Руська рада” здобула

всього 15 мандатів (із 52 запропонованих кандидатур, для порівняння, в 1870 р. послів було вдвічі більше), хоч навіть такий результат було розцінено як перемогу, з огляду на необхідність одним вести боротьбу проти “всех сил противных” [1661, с.163]. Ознайомлення із стенографічними протоколами сесій четвертої каденції (1877–1882 рр.) дало підстави сучасному досліднику Галицького сейму І.Чорноволу зробити висновок, що “у той час Сейм набув майже однотонної польської барви. Справді, українська репрезентація була чисельніша, ніж наступної каденції, проте перетворилася в таку собі декорацію, необхідну польській більшості лише для того, щоб демонструвати національний колорит краю та видимість рівноправності” [1661, с.164].

Водночас галицько-руське представництво в австрійському парламенті (після запровадження в 1873 р. безпосередніх виборів до рейхсрату), за висловом Є.Олесницького, “трималося централістичного хвоста і йшло за урядом насліпо”. Протягом 1873–1879 рр. “не було найменшого звязку між послами і народом, не було ані одного посольського звіту” [705, с.193]. Населення, як правило, не знало своїх сеймових і парламентських послів, що, в свою чергу, не вважали необхідним підтримувати регулярний контакт із виборцями. Передвиборча кампанія зводилася до того, що газета “Слово” публікувала антипольські гасла, які чергувалися із закликами до “моральної” боротьби та покладання на “Божу поміч”. Особи кандидатів у послы визначалися директивно у Львові без погодження з виборцями. Розвиток національного руху в уявленні діячів “Руської ради” зводився лише до боротьби з поляками, про якісь компроміси чи навіть гнучку тактику в передвиборчих кампаніях не могло бути й мови [1568, с.159, 160]. Місцеве селянство не цікавилось тогочасним суспільним життям, що особливо втішало польську шляхту. Маршалок Сейму Л.Влодзіцький у серпні 1877 р. навіть заявив про “довір’я селян до освічених верств суспільства ... після довгих років підозр і неприязні...” [1661, с.164, 165].

Розчарування бездіяльністю депутатів призвело до того, що на наступних парламентських виборах 1879 р. очолювана Т.Павликовим “Руська рада” зуміла

провести тільки трьох своїх кандидатів – у п'ять разів менше, ніж у 1873 р. Показово, що один із русофільських лідерів І.Наумович отримав у “рідному” Скалатському повіті тільки один голос [1568, с.160, 161, 163]. Ще більш нищівною була поразка галицьких русофілів на сеймових виборах 1883 р., коли вони, сформувавши спільний блок із народовцями, вибороли разом лише 9 мандатів – найменше за всю історію Галицького сейму [1661, с.168]. Отже, саме життя наочно демонструвало необхідність для місцевої інтелігенції зближення з простолюдом, активної самостійної участі в політичному житті для більш успішної протидії польському наступові в Галичині. Однак русофіли, переважно старша генерація діячів, що домінували в національному русі галичан у 1870-х рр., залишалися пасивними, інертними. Русофільські провідники нечасто використовували сеймову і парламентську трибуну для декларування своїх поглядів на національну ідентичність “руського” населення краю. Зокрема, це пояснювалося їх небажанням дати польським політикам зайвий привід для оскарження у Відні русинів Галичини в сепаратистських планах на користь Росії [1568, с.164].

Водночас народовці після провалу ініційованої Ю.Лаврівським спроби порозуміння з поляками 1869–1871 рр. поступово відійшли від активної політичної діяльності. Серед чинників, які обмежували самостійну участь народовців у політичному житті, були малочисельність і віковий ценз (більшість із них на початку 70-х рр. не досягли 30 років, необхідних для обрання послом, згідно виборчого законодавства) [1864, с.13, 15]. Народовською організацією, що виконувала політичні функції у взаєминах із русофілами, було культурно-освітнє товариство “Просвіта”. Уявлення про політичну слабкість народовців дає співставлення організаційного розвитку “Просвіти” і русофільського Товариства (“Общества”) ім. М.Качковського, заснованого в 1874 р. у Коломиї. Так, протягом 1871–1878 рр. народовці створили в Галичині лише 6 читалень, тоді як русофіли – 161 руську народну читальню [489, с.237, 238]. За підрахунками М.Павлика, в середині 1876 р. до “Просвіти” належало всього 323 чол., що становило 1/14 від кількості членів

Товариства ім. М.Качковського (понад 4,5 тис.). “...Тодішні руські читальні, – згадував він, – взагалі пренумерували й читали майже тільки видання москалофільські... (русофільські. – *I.P.*)” [489, с.250, 268, 269].

На перших порах національно-політична платформа русофільського Товариства ім. М.Качковського (перший голова – І.Наумович) була доволі толерантною до “українофільського” напряму, використовувала синьо-жовтий прапор, українську національну символіку. Так, редакція народовського часопису “Діло” до середини 1880-х рр. надавала окремим особам посередницькі послуги при вступі їх до русофільського товариства та сплаті членських внесків [1572, с.210]. З товариством контактували і навіть відвідували його засідання відомі українські діячі М.Павлик, М.Драгоманов та ін. Головне завдання товариства, як і “Просвіти”, полягало у підвищенні освітнього рівня галицько-руського населення. Однак поступово антиукраїнська спрямованість Товариства ім. М.Качковського посилювалася, вже на зламі XIX–XX ст., як стверджує О.Сухий, воно перейшло у видавничій діяльності на “язичіє” і навіть російську літературну мову. Товариство в організаційному відношенні і за впливами дедалі більше поступалося народовській “Просвіті” [1573, с.397–399].

Єдиним часописом, що засвідчував існування в Галичині українофільської течії, був львівський журнал “Правда”, видання якого припинилося в середині 1870 р. через конфлікт редакції з П.Кулішем. У квітні 1872 р. “Правду” вдалося відновити як місячник, “письмо літературно-політичне” завдяки грошовим надходженням від київської громадськості. Своєю програмою редакція поставила шевченківські слова: “В своїй хаті своя правда и сила и воля” [839, с.1]. М.Драгоманов згадував, що “з російської України ... дано гроші (щось 700 рублів) на початок діла” – відновлення загальноукраїнського журналу [699, с.171]. Тираж “Правди” становив близько півтисячі примірників (про це, зокрема, писалося в листі М.Бучинського до М.Драгоманова 24 листопада 1872 р.) [631, с.201]. У 1874 р. на Наддніпрянській Україні передплачували тільки 47 екземплярів “Правди” (для порівняння, в

Галичині – близько 400) [735, с.289]. Редактором часопису фігурував Олександр Огоновський (до лютого 1876 р. включно), пізніше редакторські функції виконували Л.Лукашевич, В.Барвінський, М.Желехівський.

Відновлена “Правда” послідовно відстоювала належність галицьких русинів до українського (“малоруського”) народу, окремішнього від поляків і росіян (“великорусів”). Багато уваги приділялося критиці русофільських поглядів у Галичині, на практиці різницю між народовцями і русофілами журнал вбачав передусім у мовно-правописних розбіжностях: “...Ми стараємось писати чистою (мало)рускою мовою, а ви (русофіли. – *I.P.*) пишете якоюсь мішаниною малорущини з церковною и російщиною, з котрої самі Россияне найбільше сміються” [889, ч.1, с.42]. Визнання окремішності 18-мільйонного “руського народу” і вживання простонародної мови вважалися підґрунтям для подальшого національного розвитку. “Правда” неодноразово порушувала питання про нерівноправність у взаєминах галицьких русинів із поляками, за австрійською конституцією “русини ... віддані під перевагу и панованє чужих інтересів и чужої народности... [750, вип.ХІ, с.723]. Отже, ставилися вимоги, по-перше, зміни виборчої системи до Галицького сейму та австрійського парламенту для забезпечення національної рівноправності русинів; по-друге, ухвалення і введення в життя закону про народності, що забезпечував би “всім народностям їх истнованє и дальший успішний розвій”; по-третє, запровадження крайової автономії і відокремлення східної, руської Галичини від західної, польської [750, вип.ХІІ, с.760, 761].

Суть народовської політики пояснював С.Качала в брошурі, що вийшла друком під псевдонімом Николай Загірний як додаток до ч.16 “Правди” [500]. Він обстоював самостійність “малоруської” народності, відмінної як від польської, так і від російської (“хто негує (заперечує. – *I.P.*) Малу Русь и тую идентификує съ Польщою чи то зь Россією, той не може належати до народного сторонництва...”) [500, с.17]. Редакція журналу піддала критиці антиукраїнську політику російського царизму, положення Емського указу 1876 р. Зокрема, було висловлено впевненість, що заборонаю друкування

книжок “годі заказати” існування “живого язика, живого народу; годі спинити розвою того, що жиє и жити хоче! [...] Україна перебуде своє лихоліте”. Водночас прямо говорилося про необхідність перенесення центру українського руху в південно-західну Галичину, де існували конституційні можливості для вільного національного розвитку. “Настигла ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цілої руської народности, – писав журнал. – Україна дала нам взоровір народнього розвою, положила непохибні підвалини нашої народньої словесности... Тепер має Галичина повести даліше велике и святе діло народнього відродження” [877, с.504, 505].

“Правда” регулярно друкувала твори українських письменників Наддніпрянщини, що за своїм рівнем вигідно вирізнялися від публікацій галицьких авторів (О.Терлецького, Д.Танячкевича, братів Олександра і Володимира Барвінських, Омеляна Огоновського та ін.). І.Франко з цього приводу влучно зауважив, що белетристика галичан у перші роки існування відновленої “Правди” була явно слабкою, “усе визначніше було писане українцями” [1625, с.363, 364]. Серед наддніпрянських літераторів у журналі публікувалися Панас Мирний та його брат І.Білик, М.Старицький (Гетьманець), П.Чубинський (Павло з України), О.Стороженко, О.Кониський (О.Яковенко, О.Я.К-й, О.Перебендя, Ф.Верниволя, О.Я., Вакула з Лубен), С.Руданський, В.Мова (Лиманський) та ін. Редакція приділяла увагу ознайомленню галицької громадськості з творами колишніх кирило-мефодіївців Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова. Чимало місця займала перекладна література: переклади на українську мову класиків російського і світового письменства І.Тургенєва, М.Некрасова, О.Пушкіна, М.Лермонтова, “Іліади” Гомера тощо [1430, с.569, 570].

Окремо хотілося б виділити видатного українського письменника І.Нечуя-Левицького, для якого львівський журнал став на довгий час трибуною для публікації кращих творів. Уперше він виступив у львівській “Правді” ще в кінці 60-х рр. Галицький читач міг ознайомитися, зокрема, з його повістями “Новий чоловік” (1873 р.), “Микола Джеря” (1878 р.) і “Кайдашева сім’я”

(1879 р.), казкою “Запорожці” (1873 р.) та ін. [1430, с.570, 571]. Власні літературні твори й наукові розвідки І.Нечуй-Левицький публікував у львівській “Правді” навіть швидше, ніж вони виходили на Наддніпрянщині. Письменник “вельми живо цікавився Галичиною”, – згадував про нього О.Барвінський. Вони особисто познайомилися в 1884 р., коли І.Нечуй-Левицький приїхав до Львова разом з О.Кониським [668, с.237, 238]. У 70-х рр. І.Нечуй-Левицький зайняв провідне місце серед наддніпрянсько-українських письменників, що найбільш тісно співпрацювали з галицькими часописами. Редакція “Правди” назвала його – “головний и майже єдиний представитель літератури малоруської в Україні...” [797, с.438].

Водночас зміст львівської “Правди” викликав критику серед українських діячів Наддніпрянщини, що виражали невдоволення бідністю галицьких літературних сил. “Получили 1 номеръ “Правды” – и повѣсили носы, – писав П.Житецький 15 травня 1872 р. М.Драгоманову. – Несчастные эти Галичане! Печать непроходимой тупости лежитъ на всѣхъ ихъ словахъ и помышленіяхъ...” [557, с.127]. У свою чергу, М.Драгоманов наголошував у листі до В.Навроцького 26 серпня 1873 р.: “Запретятъ “Правду” – ніхто й не почує” [281, арк.205]. Нерідко наддніпрянські діячі, надсилаючи літературний матеріал до “Правди”, навіть не знали, чи він був надрукований. О.Кониський скаржився редактору В.Барвінському 3 квітня 1879 р., що не писав “нічого до “Правди”, бо не одержував від Вас ні слова и не знав, що дієтця з моїми працями” [138, арк.3]. Незважаючи на критичні зауваження, наддніпрянці не втратили інтерес до Галичини, підтримували зв’язки з редакцією львівської “Правди” в 70-х рр. Так, І.Рудченко, брат Панаса Мирного (П.Рудченка), листовно закликав редакцію 28 листопада 1872 р. “стерегти чистоту народного слова, шанувати народну мову, и нею висловлювати и научні речі...” [177, арк.2 зв.; 596, ч.153, с.4].

Очевидно, через брак літературних творів високого рівня і вузьке коло національно свідомої української інтелігенції відновлена “Правда” в 1870-х рр. не мала популярності в галицькому суспільстві (як і серед наддніпрянських

українофілів) та, відповідно, великого тиражу. Про це, зокрема, красномовно свідчить лист Л.Лукашевича до О.Барвінського від 4 березня 1876 р., в якому писалося про невеликий загальний тираж “Правди” – тільки 250 примірників (враховуючи при цьому безплатну розсилку, обмін). “Як переглянути спис пренумерантів, то аж сумно робиться!”, – жалівся Л.Лукашевич. Передплатниками була переважно гімназійна молодь, що після закінчення навчання переставала цікавитися українофільським виданням [648, с.561]. Однак навіть порівняно невеликий тираж журналу не розкуповувався повністю, для прикладу, в 1885 р. можна було придбати в друкарні Товариства ім. Шевченка примірники “Правди” за 1870, 1872, 1873, 1876–1880, 1884 рр. за зниженою ціною [102, арк.38 зв.]. Львівський часопис “Правда”, що обстоював ідею української національної єдності, навряд чи міг би виходити без ідейної і матеріальної підтримки з Наддніпрянської України.

Після деякої перерви, спричиненої Валуєвським циркуляром 1863 р., наддніпрянські громадівці активізували свою діяльність на початку 70-х рр. Однак контакти між наддніпрянцями й галичанами залишалися на особистісному рівні, через взаємодію кількох осіб, що нерідко породжувало непорозуміння, а то й відкриті конфлікти. За влучним висловом І.Франка, “між одною і другою стороною нагромаджувався чимраз більший запас взаємного роздрознення, недовір’я; одна група за другою розпльовувалась і розходилась ворогами: насамперед Куліш із Вахнянином і Партицьким, потім Куліш із Подолинським, вкінці Куліш із Барвінським” [1618, с.475]. У наддніпрянсько-галицьких стосунках із середини 1870-х рр. П.Куліша, що був до цього часу рушієм українофільського руху серед галичан, поступово замінив М.Драгоманов. У самого П.Куліша відбулася ревізія поглядів на козаччину й гайдамаччину, що в 70-х рр. почали оцінюватися ним як руйнівні для української культури та державності.

Аристократичні й автократичні риси Кулішевого характеру привели письменника до монархізму, що поєднувався зі схваленням імперської реформаторської політики російських царів Петра I і Катерини II, злісним

осудом Т.Шевченка як співця Коліївщини (“полупьяная муза Шевченка”). Свої думки П.Куліш виклав у тритомній “Истории воссоединения Руси”, виданій у Петербурзі й Москві (I і II томи – 1874 р., III т. – 1877 р.) та художньо-публіцистично-історіософському трактаті “Мальована гайдамащина”, опублікованому в “Правді” 1876 р. (ч.9–12) [1360, с.305, 319]. Однак скандальні праці не знайшли підтримки серед української патріотично настроєної громадськості, П.Куліш розійшовся не тільки з галицькими народовцями, але й з давніми приятелями – громадівцями М.Костомаровим, О.Кістяківським, В.Антоновичем та ін. [1360, с.324, 331].

У львівській “Правді” “Мальовану гайдамащину” опублікував Л.Лукашевич, який тоді щойно обійняв посаду редактора й намагався залучити до співробітництва відомих літераторів різних ідейних орієнтацій, прийняв до друку перший надісланий П.Кулішем матеріал. Після появи в журналі трактату львівські народовці на чолі з К.Сушкевичем негайно скликали засідання громади, на якому різко виступили проти публікації, передали редагування “Правди” В.Барвінському [1360, с.323]. Новий редактор опублікував полемічну статтю-відповідь П.Кулішеві [728], в якій наголошувалося, що гайдамащина в оцінці українського письменника не відповідає “історичній правді”. Читаючи твір, неминуче виникає питання, “чи ж був коли-небудь на світі другий народ, щоб зродив нараз так численне гніздо потворів людскости?”... [728, ч.13–14, с.512].

Серед галичан найбільш тісні творчі й дружні стосунки у П.Куліша протягом 1870-х – першої половини 80-х рр. були з відомим фізиком і громадським діячем І.Пулюєм. Позналилися вони, як відомо, весною 1869 р. у Відні, з вересня 1870 р. почали регулярно листуватися (аж до кінця 1886 р.) [1558, с.XXVI, LXXV]. Обох діячів об’єднала ідея перекладу Святого Письма на живу народнорозмовну мову, що засвідчило б перед усією Європою окремішність української мови і культури, національну єдність русинів-українців обабіч Збруча. Метою перекладачів було, як згадував І.Пулюй, “вибороти для “хлопської” мови почесне місце в церкві..., в школі і в науці”

[27, арк.16]. Кулішевий переклад біблійних текстів друкувався на сторінках “Правди”, починаючи з публікації “Давидових Псалмів” у 1868 р. (ч.39, 45). Спільна перекладацька праця тривала майже три десятиріччя, незважаючи на різну конфесійну приналежність і проживання на території різних держав: П.Куліш був православним, а І.Пулюй – греко-католиком [483; 505 та ін.].

Під час багатолітньої співпраці обох діячів неодноразово виникали тертя, непорозуміння, що мали, зокрема, фінансовий характер, були пов’язані з продажем книжок, чим займалися галичани І.Пулюй, М.Димет, В.Барвінський. Недовірливий П.Куліш від імені наддніпрянців спересердя писав у листі до І.Пулюя 16 червня 1874 р.: “...Годилось би нам ... залишити Галичину, мов те смігте, що зісталось після лядського потоπτу... А брати Русини думають, що вони люде поважні, до діла годящі, та й зовсім таки нація! Сміх и горе!” [615, с.19, 20]. Очевидно, висловлювання П.Куліша були надто емоційними, звинувачення на адресу галичан навряд чи відповідали дійсності. Після смерті П.Куліша (1897 р.) над завершенням перекладу спільно з І.Пулюєм працював український письменник І.Нечуй-Левицький. Перше повне видання Святого Письма в перекладі “мовою русько-українською” побачило світ заходами Британського Біблійного товариства 1903 р. у Відні під назвою “Свьяте Письмо Старого і Нового Завіту”. Історичне значення цієї події можна порівняти з переворотом у релігійному житті німців після зробленого М.Лютером перекладу Святого Письма німецькою мовою. Слово Боже, надруковане для простолюду, по-українськи, стало вагомим внеском у боротьбі за національне самоствердження українців як модерної нації та, особливо, в її консолідацію [1483, с.183, 184].

Спільним проектом підросійських громадівців-українофілів і народовців Галичини стало заснування наприкінці 1873 р. у Львові Товариства ім. Шевченка. Кошти для створення спеціального товариства, що дбало б про розвиток українського письменства і мало б власну друкарню для видання літератури, користуючись конституційними можливостями Габсбурзької монархії, надали наддніпрянські громадівці, передусім поміщиця з Полтавщини

Є.Милорадович. Серед засновників товариства були О.Кониський, М.Жученко та ін., а громадський діяч із Полтави, колишній кирило-мефодіївець Д.Пильчиков особисто відвіз до Львова в 1873 р. 8 тис. російських рублів, призначених для купівлі друкарні [1548, с.39]. Від імені галичан Омелян Огоновський написав листа Є.Милорадович, з висловом подяки, що “народ русько-український, утративши свою самостійність політичну, бажає теперка просвітою здобути собі правди и волі, и відтак займати почесне місце в сембі народів словянських” [316, арк.1].

Галичани хотіли дати товариству місцеву назву “Галич”, однак перемогла думка наддніпрянських діячів, які назвали його Товариством ім. Шевченка [51, арк.83]. Статут, написаний М.Драгомановим і Д.Пильчиковим, ставив перед товариством завдання (§1) сприяти розвитку “малоруської словесности”. Для цього передбачалося друкувати книжки, часописи, давати премії кращим літераторам тощо. Після затвердження статуту в кінці 1873 р. галицьким намісництвом товариство розгорнуло видавничу діяльність, до початку 90-х рр. побачило світ близько 20 книжок [955, с.18, 19, 23]. Першим головою товариства обрано К.Сушкевича, спочатку товариство обмежувало свою роботу вузьким колом інтелігенції, мало досить обмежені фінансові можливості [955, с.21, 22]. Ситуація почала змінюватися тільки з середини 80-х рр., коли товариству вдалося перебрати на себе (з 1885 р.) видання літературного журналу “Зоря” у Львові [1113, с.5, 6].

Особливу увагу до південно-західної Галичини проявляв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, до складу якого в кінці 1873 р. входило 102 чол., з них 57 – проживали в Києві [1479, с.42]. На зборах відділу 23 вересня 1873 р. О.Русов закликав до налагодження зв'язків із закордонними науковими інституціями: “...Чи не знайде відділ потрібним у цьому випадкові найбільше уваги звернути на Галичину й Буковину”. Зокрема, говорилося про необхідність для наддніпрянців регулярного обміну публікаціями з галичанами, отримання місцевих періодичних видань (“Правда”, “Наука”, “Слово” та ін.) [1479, с.45]. У протоколі вересневих 1873 р. зборів відділу товариства писалося,

що на пропозицію М.Драгоманова його дійсним членом було обрано Ю.Федьковича – “талановитого буковинсько-руського поета й белетриста”, щоб “мати здібного співробітника в Прикарпатській Русі” [1479, с.45, 46]. Відділ взяв участь в організації III Всеросійського археологічного з’їзду 1874 р., матеріали якого публікувалися в галицькій пресі.

З’їзд 14 серпня – 3 вересня 1874 р. (за новим стилем) у Києві був, за висловом М.Грушевського, “дійсно блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства...” [1561, с.38]. У роботі з’їзду брали участь галичани – працівник віденської університетської бібліотеки О.Терлецький, редактор “Слова” В.Площанський і викладач Академічної гімназії у Львові, пізніше професор Чернівецького університету О.Калужняцький. Редакція народовської “Правди” неодноразово подавала інформацію про київський з’їзд. Так, у статті М.Драгоманова, підписаній “Українець” [879], говорилося про важливе значення з’їзду, що полягало в ознайомленні наукової громадськості “з Києвом и полудневою Руссю...” [879, с.807]. Редакція “Правди” опублікувала критичну статтю про В.Площанського [852], в якій піддала осуду діячів, які “пропагують єдинство галицьких Русинів з Великоруссами”. На противагу русофілам галицькі народовці послідовно обстоювали створення “власної літератури” і збереження “малорускої народности насупротив як польської, так и великорускої”. Водночас прямо наголошувалося, що львівська “Правда” “має підмогу з України...” [852, с.600, 604, 606, 607].

Галицьких українофілів на з’їзді представляв О.Терлецький, що отримав запрошення стараннями М.Драгоманова, при підтримці якого під час поїздки закупив велику кількість українських і російських книжок для бібліотеки віденського університету і студентського товариства “Січ”. Натхненний візитом до Києва, О.Терлецький склав план своєї подальшої громадської роботи, що був викладений у листі до М.Бучинського 17 вересня 1874 р. [1409, с.39, 40]. Цей лист О.Терлецького, опублікований К.Студинським [1561, с.45–49], розповідав про хід археологічного з’їзду в Києві, захоплення від діяльності наддніпрянських українофілів. “...Який величезний контраст між Львовом и

Київом! – писав О.Терлецький. – Яка в Києві невсипуща праця, – я своїм очам не хотів повірити. Що сего року надруковано, а що друкується, а кілько готового для друку!”. Автор піддав критиці дотеперішню політику народовського проводу в Галичині, з симпатією відгукнувся про М.Драгоманова і прихильне ставлення до себе громадівців, тоді як русофіли В.Площанський і Я.Головацький грали на з’їзді “мізерну роль” [1561, с.46, 48].

Дослідження тогочасних галицьких (як і наддніпрянсько-українських) науковців сприяли утвердженню ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча. Так, галицький вчений І.Верхратський опублікував у Львові в 1877 р. “Знадоби до словаря южноруского” [452], в якому було поміщено словниковий матеріал не лише “з різних сторін Галичини”, але й “декотрі вирази з Руси угорської, Буковини и України. Слова и реченя з уст людських приведені так, як их люд дотичних сторін виголошує...” [452, с.І]. Регіональні проблеми в контексті загальноукраїнського історичного процесу висвітлював народовський історик Ю.Целевич, серед досліджуваних ним проблем була історія Закарпаття (“угорської України”), перебування запорозьких козаків у Галичині та ін. [1320, с.126, 163].

Особливий вплив на національний рух у Галичині мав видатний вчений і громадський діяч М.Драгоманов, що спрямував зусилля на утвердження ідеї всеукраїнської єдності обабіч кордону між Росією та Австро-Угорщиною. “70-ті і 80-ті роки характеризуються в галицько-руському духовному житті впливом Драгоманова, – писав І.Франко. – Жодна партія, жоден із видатніших письменників не уник його впливу; можна сміливо сказати, що Драгоманов європеїзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, а й загальнолюдських прав українському народові” [1634, с.87]. За словами І.Франка, який добре знався з М.Драгомановим, це був “чоловік незвичайно живого і рухливого ума, великої науки ... із неподатливістю доктринера... У своїх перших працях, писаних для Галичини і про Галичину, він сипнув таку

масу нових, в розумінні тодішніх галичан, диких теорій, висловив стільки різнорідних ідей..., з великим талантом подобраних доказів...” [1618, с.475].

М.Драгоманов зацікавився Галичиною ще в студентські роки. На сторінках російської періодичної преси в кінці 1860-х – на початку 70-х рр. учений переконував, що “в практичних справах народної освіти і літератури нема майже ніякої різниці між партіями панруською і українською в Галичині, котрі обидві ... ще мало демократичні, а що сваряться вони із-за справ формальних (правопис) або далеких (яка мусить бути вища ... література?)” [699, с.157]. М.Драгоманов піддав критиці діяльність обох течій у національному русі Галичини – народовської (українофільської) і панруської (русофільської), сподівався модернізувати галицько-руський рух у дусі “громадівського соціалізму”. Восени 1870 р. М.Драгоманов виїхав на трьохрічне наукове стажування до Європи, поїздки за кордон використав не лише для наукової роботи, але й популяризації соціалізму драгоманівського зразка. Серед галичан першими познайомилися з М.Драгомановим члени студентського товариства “Січ” у Відні. Під час знайомства з “січовиками” в червні 1871 р. М.Драгоманов зауважив, що вони мало що знають про підросійську Україну: “...Ні історії, ні географії, ні порядків наших, навіть літератури спеціально української вони не знали, а вже про книги, писані про Україну ж, та “по-московському”, хоч не питай...” [699, с.164].

Поступово в М.Драгоманова виник задум надсилання галичанам літератури з Росії, що викликала б інтерес серед місцевої інтелігенції до “громадівського соціалізму”, а заодно сприяла б утвердженню в краї української національної самосвідомості. М.Драгоманов прагнув засобами російської літератури вплинути на характер галицьких видань, щоб підірвати в Галичині клерикалізм, повернути молодь до народних інтересів. Сам учений писав про це в автобіографії: “...Я склав план поширити в Галичині українське спрямування за допомогою російської (великоросійської) літератури, яка своїм світським і демократичним характером підірве в Галичині клерикалізм і бюрократизм і поверне молодь до демосу, а оскільки демос там український, то

українська національна самосвідомість вийде там сама собою” [699, с.99]. М.Драгоманов сподівався, що ближче знайомство галичан з російською літературною мовою, російською літературою дасть змогу зрозуміти, наскільки відрізняються мова галицько-руська і російська. Познайомившись із творами російських письменників-народників О.Герцена, М.Чернишевського, М.Добролюбова, місцева молодь відмовиться від наміру творити “салонну літературу”, поверне лицем до народу. “Орієнтація на народ” неодмінно приведе до перемоги українофільської течії [1079, с.167].

Свій план М.Драгоманов виклав у праці “Література російська, великоруська, українська і галицька”, надрукованій за підписом “Українець” у журналі “Правда” в 1873–1874 рр., а також у періодичній пресі. “Новий радикально-соціалістичний рух” серед галичан, за словами М.Грушевського, захопив Є.Желехівського, братів Леоніда і Корнила Заклинських, В.Навроцького, О.Терлецького та ін. Найбільш тісний зв’язок у М.Драгоманова склався з “січовиком” М.Бучинським зі Станиславова, тоді студентом Віденського університету [1086, с.5–7]. М.Бучинський прихильно відгукнувся про своє спілкування з М.Драгомановим, писав В.Навроцькому 8 липня 1871 р., що пізнав у ньому “душу-чоловіка”, “за ним якнайкращого надіятись можемо”. Галичанин констатував у М.Драгоманова великий інтерес до національного життя в краї, зокрема до питання “що де о гуцулах писалося” [1563, с.72, 73]. На запрошення М.Драгоманова галицька молодь взяла участь у зборі історичних пісень. Особливо цінними були матеріали, зібрані М.Бучинським, який виконав своє “діло... на славу! ...Повернувшись у Київ, – згадував М.Драгоманов, – я застав цілі пачки присланих ним пісень, впорядкованих *lege artis* (за всіма правилами мистецтва: кожна на особньому листочку, з поміткою сторони, оселі, записача. – *I.P.*)” [699, с.166].

Отже, знайомство М.Драгоманова з членами віденської “Січі” сприяло розвитку українського руху, наддніпрянсько-галицьких взаємин. Наприкінці 1871 р. у закордонне наукове відрядження виїжджали київські громадівці, соратники М.Драгоманова М.Зібер і С.Подолінський, що побували у Відні та

Львові, де мали безпосередні контакти з галичанами [1086, с.13]. Зокрема, про їх приїзд на Святвечір інформував 25 січня 1872 р. М.Бучинський у листі до М.Драгоманова, за його словами, кияни вечеряли з усією “громадою” [75, арк.35]. Зусиллями М.Драгоманова та його однодумців поповнювалася бібліотека “січовиків”, про що він писав у спогадах: “...В “Січі” склалась – заходом О.Терлецького і за поміччю нашого кружка – величенька бібліотека, в котрій було зібрано найважливіше про Україну, а також всі російські класики, важніші історичні й етнографічні видання і про Білу Русь і Московщину...” [699, с.168]. Іншим разом М.Драгоманов зауважив, що “ні один московський слов’янофіл не поширив у Австрії стільки “московських” (російських) книг, як я, “український сепаратист”” [391, с.154]. Книжки з Росії, що стали більш доступними для галичан, сприяли ознайомленню з українською й російською літературою та наукою. М.Драгоманов підтримував зв’язки з “січовиками” до кінця свого життя.

Під час стажування М.Драгоманов надовго зупинився в Італії, де, як писав у спогадах, “зоставсь дві зими (1871–2 і 1872–3), безперервно переписуючись з січовиками, а найбільше з одним з них” [699, с.166, 167]. Очевидно, він мав на увазі вже згаданого М.Бучинського, листування з яким М.Драгоманова протягом 1871–1877 рр. опублікував М.Павлик [631]. У книзі вміщено 41 лист М.Бучинського до М.Драгоманова і 22 – М.Драгоманова до М.Бучинського (частину переписки між ними), а також окремі листи галичанина до В.Антоновича, І.Житецького, А.Йоніна, О.Косач та ін. “Переписка дотикалась, – згадував М.Драгоманов, – усяких новин в Галичині й усій Слов’янщині, літературних праць моїх і інших, справ “Січі” і других товариств слов’янських, а найбільше руських у Відні” [699, с.167]. М.Драгоманов порушував у листах питання національної єдності галицьких русинів із підросійськими українцями-“малоросами”. “...Галицько-руський народ є попередь усього часть малоруської народности”, – писав він М.Бучинському 26 листопада 1871 р., – “українець” з Волині або Полтавщини

може розмовляти з “нашимъ коломиїцемъ, гуцуломъ и др.”, не змінюючи своєї мови, “чого не можна сказати про великоруса” [631, с.64].

М.Драгоманов протягом кількох років листувався з галичанином В.Навроцьким. Переписку між ними (з грудня 1871 р. до жовтня 1877 р.) опублікували М.Возняк і К.Студинський [571; 650]. 23 березня 1872 р. В.Навроцький від імені місцевої громади запропонував М.Драгоманову взяти участь своїми “трусами” у виданні відновленого журналу “Правда”. Галичанин писав про слабкість національного руху в краї: “Наша так звана интелігенція руська духовно не жиє, а коли жиє, то всяким инчим, а тільки не нашим рідним духом”. Було сказано, що “література українська”, особливо галицька, “така ще убога...” [650, с.83, 96]. У відповідь М.Драгоманов у листі 30 березня 1872 р. з радістю погодився співпрацювати з редакцією львівської “Правди”, дав адреси кількох наддніпрянських діячів, до яких радив звернутися за допомогою. Водночас він підтримав потребу взаєморозуміння “міжъ Вами і нами”, вважав неможливим успіх журналу без регулярного доступу до читачів у Росії [650, с.96–98]. У листуванні В.Навроцького з М.Драгомановим найбільш активно обговорювалося питання видання “Правди”. В.Навроцький інформував адресата про діяльність галицьких народовців, що, за його словами, “майже вся” концентрувалася в “Просвіті”, скаржився, що “українці дуже бояться писати” до львівської “Правди” [571, с.251–253]

В.Навроцький писав М.Драгоманову про особливості національного руху в Галичині, де, на його думку, сформувалися дві “партії”: одна з них, народовська стверджувала, що існує “два язики, дві народности, дві літератури” (українська і російська. – *І.Р.*), тоді як русофіли переконували, що був один “великоруський язык, одна література, одна народність” (лист від 19 квітня 1872 р.) [650, с.99]. У відповідь М.Драгоманов зауважив, що галичани мало знають громадське життя в Росії. “...Взнайте же Россію настоящу, – переконував він В.Навроцького 27 грудня 1872 р., – і побачите, що Вам святоюрці (русофіли. – *І.Р.*) виставляють фальшиву Россію”. Російську літературу, що була “по ідеям демократична”, а “по мові – живо народня”,

М.Драгоманов вважав союзником у розвитку нової української літератури і закликав більш активно знайомитися з нею галичан [650, с.104]. Отже, М.Драгоманов у листуванні з В.Навроцьким намагався вплинути на напрямок журналу “Правда”, активізувати наддніпрянсько-галицькі зв’язки. Судові процеси над соціалістами в Галичині перешкодили їх подальшій переписці. На смерть В.Навроцького в молодому віці 1882 р. М.Драгоманов відгукнувся в женецькій “Громаді” (№ 5) “незвичайно сердечною згадкою...” [650, с.92, 93].

М.Драгоманов розумів, що свою модерну українську національну ідентичність галичанам ще треба було усвідомити, що мало стати завданням діяльності передової інтелігенції. Зусилля М.Драгоманова були спрямовані, як писав він, на “дійсну пропаганду українського напрямку” серед підавстрійських русинів, причому своєю увагою вчений обіймав не лише Галичину, а й Буковину і Закарпаття, “настоював на тому, що ні до буковинчиків, ні тим більше до угорців не можна підступати із звичайним українофільством...”. М.Драгоманов визнавав необхідність поширення “загальнодемократичної ідеї”, з “чого само собою виходило б і національне народовство, котре б злилося з українством” [699, с.168, 170]. Він мав взаємини з редакцією львівської “Правди”, ідейне спрямування якої піддав різкій критиці. “...Мертвячина та схоластика, – навіть в статтях про такі речі, як твори Шевченка” [699, с.176], – писав М.Драгоманов. 29 липня 1874 р. він скаржився М.Бучинському, що львів’яни “занадто бурсаки и лежебоки, щоб сурьозно и по европейскому узятись за народню справу” [631, с.325].

Редакція “Правди” протягом квітня – травня та жовтня – грудня 1873 р. (ч.4–6, 16–21) і лютого–червня 1874 р. (ч.1–9) опублікувала обширну статтю “Література російська, великоруська, українська й галицька”, в якій М.Драгоманов піддав критиці діяльність двох течій (“партій”) у національному русі – “панруської”, русофільської і “галицько-української”, народовської. За словами М.Драгоманова, він “задумав критично переглянути всю тодішню українофільську і народовську ортодоксію, ... зробити те ж саме і з ортодоксією москвофільсько-панруською, – а нарешті дати нарис реалістично-

прогресивного українства й панруськості зовсім на інших підставах” [699, с.176]. М.Драгоманов закликав галичан до серйозного ознайомлення з передовою літературою – “найбільш усього українською, як самою близькою і мові, і матеріалу, а потім російською, ... найближчою з усіх великих європейських літератур по мові і по духу...” [445, т.1, с.109, 219]. Він сподівався, що галичани краще зрозуміли б, наскільки далека російська літературна мова від русофільських видань у краї (приміром, львівський “Страхопуд” пише “по-ніякому!”, втратив “усяке почуття живої чоловічої мови”) [445, т.1, с.94, 95]. Це стало б ударом по русофільству, вагомим аргументом для утвердження українофільських настроїв у Галичині.

Після завершення стажування по дорозі до Києва М.Драгоманов у серпні 1873 р. вперше особисто відвідав Галичину. Він зустрівся з редактором “Правди” Олександром Огоновським, щоб, як писав у спогадах, “вияснити літературні відносини”, долю “своїх статей, що застряли”, не друкувалися в журналі. Однак розмова виявила неоднакове бачення шляхів розвитку національного руху в краї. Редактор переконував, що “поставити українську справу, як Ви ставите, ... у Галичині так не можна...”. Аргументи М.Драгоманова на користь своєї програми, щоб “галицьким народовцям стати рішучо, хоч найпоміркованіше, осередком прогресивного напрямку європейсько-українського і потроху та безповоротно завойовувати для нього ґрунт в народі галицьким, а далі й у державі австрійській”, не знайшла підтримки в редактора “Правди” [699, с.197–199]. Водночас Олександр Огоновський, попри ідейні розбіжності, погодився друкувати в журналі (хоч і “з своїми увагами”) статті М.Драгоманова та його однодумців. М.Драгоманову довелося дискутувати з народовськими лідерами щодо діяльності С.Качали, взяти участь у нарадах, на яких обговорювався статут Товариства ім. Шевченка [699, с.199, 204, 205].

Враження М.Драгоманова від побаченого у Львові було шокуючим, за його словами, “у Львові, в університетському місті, в столиці вільнішої частини нашої Русі” почував себе “одрізаним від інтелектуального світу, не кажучи вже

про другі міста австрійської Русі...”. Найбільше вченого обурило брак уваги серед галичан до книжок, “образуючого читання”, стан бібліотечної справи (“публічних бібліотек замало, ... товариські бібліотеки мізерні навстид, по домах теж не побачиш багато книжок...”) [699, с.194–196]. М.Драгоманов добре відчув сам і дав усвідомити молодим галицьким русинам відсталість їх інтелектуального життя не лише порівняно з іншими народами Австро-Угорщини, але й від українців-“малоросів” під Російською імперією [1079, с.165, 166]. Після повернення до Києва М.Драгоманов висловлював невдоволення характером публікацій у львівській “Правді” та обранням С.Качали головою організаційного комітету Товариства ім. Шевченка, назвав це “олігархією”. “Першою справою” М.Драгоманова стало “редагування декларації” проти брошури С.Качали 1873 р. та “обох галицьких партій” [690, с.28].

М.Драгоманов разом зі своїми однодумцями-громадівцями надіслав “Одкритий лист з України” до редакції “Правди”, надрукований у 19-му номері журналу в листопаді 1873 р. (всього – 31 підпис) [152, арк.3, 4]. У листі “перед галицькою громадою” дано критичну оцінку “програм, заявлених обома галицько-руськими партіями”. Щодо політичної програми русофільської течії, репрезентованої товариством “Руська рада”, було прямо сказано, що вона “для галицько-руського народу недостойна, а для Росії ... шкідлива...”. Водночас “не можемо згодитись, – писав М.Драгоманов, – і з програмою партії галицьких федералістів”-народовців, викладеною в брошурі С.Качали (Н.Загірного), що мала клерикальний характер. Підкреслювалося, що “щастя слов’ян узагалі і малоруського народу почасти” могло бути “тільки у основах прогресивних”, які не мали нічого спільного із засиллям релігії. По суті, лист обстоював федеративно-демократичні ідеї драгоманівського зразка (“не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправу земського і громадського...”) [699, с.224, 225].

Редакція “Правди” додала власний коментар до листа, в якому передусім висловлювалася радість, що “наші брати українці інтересуються живо справами

своїх родимців в Галичині” і “що симпатії України і поступової Росії суть ... по стороні галицьких русинів-народовців”. Водночас було сказано, що народовці мали на меті захист “своєї національності і розвій свого народу, окремішнього як від польського, так і від великоруського”. У відповідь наддніпрянцям у коментарі редакції “Правди” з позицій української національної єдності було сказано: “Ми передвсім русини, члени 15-мільйонного народу, але враз ми і поступовці, ліберали, демократи не менше, як наші брати закордонські. Тільки ж ми стережемся всякого доктринерства, красного в теорії, але в практиці” шкідливого [699, с.225, 226]. М.Драгоманов прокоментував відповідь редакції журналу “Правда” лаконічно: “а la К.Сушкевич: і сюди й туди, і ні сюди й ні туди” [699, с.227]. Надрукований за спонукою М.Драгоманова лист викликав суспільний резонанс, вчений у дискусіях з опонентами не раз покликався на так звану “програму 1873 р.” як на найстисліший вираз своїх позицій. Програма зводилася до трьох основних пунктів: “федералізм у політиці, демократизм у соціальних питаннях і раціоналізм у культурі” [1079, с.178].

Публікація листа і відповіді на нього дали поштовх до написання ще одного “Одкритого листа з України” до редакції “Правди”, надрукованого в 3-му номері журналу в березні 1874 р. Наддніпрянці (під листом було 24 підписи) погоджувалися з думкою редакції, що головною метою діяльності українофілів був захист “національності і розвій свого народу, окремішнього як від польського, так і від великоруського”, цьому мали підпорядковуватися “усі інші питання нашого розвою і поступу...”. Автори листа намагалися згладити наддніпрянсько-галицькі суперечності, висловили сподівання, що “наші народолубці – як у Галичині, так і на Вкраїні – не відступляться правила слабих “*unitis viribus res parvae crescunt*” (від з’єднання сил зростають і малі діла. – *I.P.*) [699, с.227, 228]. У коментарі редакції “Правди” до листа говорилося про підтримку ідеї консолідації сил: “геть усякі непорозуміння! сполученими силами!”. В обох листах з України редакція не вбачала “значної різниці” з ідейною платформою народовців, “русько-народної партії у Галичині”, а щодо певних відмінностей (“одні сю, а другі іншу справу кладуть

наперед”) – це вважалося “зовсім природно” [699, с.229]. Щоправда, між “лівим”, драгоманівським крилом громадівського руху Наддніпрянщини та галицькими народовцями існували досить серйозні розходження.

Другий приїзд М.Драгоманова в Галичину відбувся в кінці липня 1875 р., коли його стосунки з галицькими народовцями загострилися, а в самій Наддніпрянщині напередодні Емського указу більш активними стали прихильники урядових заборон діяльності громадівців-українофілів. Перебування М.Драгоманова в краї 1875 р. було більш насиченим, ніж під час першого візиту. Він зустрічався з галичанами О.Терлецьким, В.Ганкевичем, Л.Заклинським та ін., побував на провінції – у Станиславові й Галичі, де взяв участь у мітингу, за його словами, “душ з 800”, “це була для нас, росіян, невидана річ”. Однак враження від доповідачів, що, як писалося в “Австро-руських споминах”, “не вміють говорити коротко, образно і просто про діло”, було негативним: “Витерпіти галицький мітинг – тяжка робота навіть для вишколеної людини, тим паче для простої. Твердоруси (русофіли. – *І.Р.*) навмисне говорили таким язиком, що й мені, напр.(иклад), було часто дуже важко їх розуміти” [699, с.262, 266, 268]. На мітингу М.Драгоманов особисто познайомився з М.Павликом, що виступав за “переклад на народну мову церковних книг” [699, с.269].

Пізніше М.Драгоманов поїхав на Буковину, де в Чернівцях його вразила “чистота малоруської розмови, ... панська мова там німецька, дуже вже далека від мужицької...”. Далі він через Снятин і Кути прибув на зустріч з Ю.Федьковичем у с.Путилів, звідки через Жаб’є (тепер – Верховина) поїхав на Закарпаття. Це була, за його словами, “країна з усіх боків занедбана й задавлена мадярством”, а він став “перший українець, котрий заїхав на угорську Русь”, де закликав до утвердження українофільських настроїв, як і в Галичині, “за посередництвом російського письменства” [699, с.273, 284, 305, 306]. Перед поверненням на батьківщину М.Драгоманов на кілька днів знову заїхав до Львова (“щоб закупити деяких книг і оглянути колекції публічні”), де на запрошення К.Сушкевича зустрівся з громадою народовців “душ 15–20” –

В.Барвінським, Л.Лукашевичем та ін. [699, с.307, 308]. Пізніше М.Драгоманов зауважив у листі до Омеляна Огоновського в травні 1894 р., що був змушений вступити в полеміку з редакцією журналу “Правда” та особисто В.Барвінським через ідейні розходження в середині 70-х рр. [37, арк.15]. “Остаточний розрив всяких літературних зносин” М.Драгоманова з редакцією “Правди” і львівськими народовцями відбувся в кінці 1876 р. [742, с.378].

Діяльність М.Драгоманова знайшла прихильників серед молодих руських інтелігентів. Протягом 1870-х років у Галичині виділилося “вузьке коло” осіб, як писав І.Франко, що під впливом М.Драгоманова і “в спілці з ним почало європеїзувати галицьких русинів”. Це дало початок “так званій радикальній політиці в суспільному житті Галичини, головним завданням якої було ознайомлення народних мас з насущними політичними питаннями...” [1635, с.191]. Першим під впливом М.Драгоманова, як відомо, опинилося народівське студентське товариство “Січ” у Відні, в якому “поступовці” взяли гору. Очолив їх О.Терлецький, студент, а пізніше бібліотекар Віденського університету [1079, с.166]. У публіцистичній праці О.Терлецького у львівській “Правді” 1874 р., що була перевидана пізніше як історичний документ [519], піддано критиці обидві течії національного руху: як москвофілів, що наївно сподіваються на Росію, яка нібито “прийде зробити за них діло народного освободження, позакладали руки і майже нічого не роблять”, так і народовців, що зосередили свою увагу виключно на мовному питанні. Водночас “питань чисто хлопських”, соціально-економічних галицько-руська інтелігенція, на його думку, взагалі не торкалася, тоді як у центрі уваги повинно бути піднесення “морального і матеріального положення нашого народу...” [519, с.2, 38, 51, 52].

Однак найбільшого успіху М.Драгоманову вдалося досягнути у Львові. Протягом 1875–1876 рр. він написав три листа до редакції органу львівської студентської молоді “Другъ” (далі – “Друг”), що були надруковані в журналі. Зокрема, в третьому листі на сторінках “Друга” в липні – серпні 1876 р. (ч.13, 14–15) [760] М.Драгоманов конкретизував власне бачення шляхів розвитку українофільства в Галичині. “...“Галицкой народности” и “галицкого языка”,

отдельных от украинских я не вижу”, – наголошував він, хоч, як і раніше, погоджувався, що “Галичина имеет свои особенности...” [445, т.1, с.413]. Учений висловив кілька конкретних порад для місцевої молоді: по-перше, ближче ознайомитися з російською літературою, якої вони по-справжньому не знали, прочитати “хорошенько” твори О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя, М.Тургенєва, М.Островського, М.Достоевського та ін.; по-друге, вивчати європейські мови й літератури, особливо французьку та англійську (у Львові, приміром, “нет ни одного русина-литератора, который бы читал по-французски и по-английски”), без чого “європеїзм” просто неможливий. На думку М.Драгоманова, галицька інтелігенція мало читала, найбільш важливим питанням інтелектуального життя краю названо покращення жалюгідного стану бібліотек, щоб інтелігенція перейнялася інтересами простолюду в душі серйозної європейської науки [445, т.1, с.416, 417, 426].

Листи М.Драгоманова до редакції “Друга” мали суспільний резонанс, зробили справжню революцію в середовищі русофільського “Академического кружка”. Коли з другим листом редактори журналу ще намагалися дискутувати [831], то третій вони помістили без відповіді, бо цілком погоджувалися з драгоманівською аргументацією. Вже на початку 1876 р. до “Кружка” вписалося 13 студентів, прихильників українофільської орієнтації, що дало змогу усунути “твердих” від влади і повністю перебрати в свої руки спочатку редакцію “Друга”, а потім і саме товариство. М.Драгоманова було оголошено в жовтні 1876 р. почесним членом “Кружка” [391, с.107]. Журнал у 1876 р. почав виходити в новому, більшому форматі, за змістом став на драгоманівські позиції, намагався працювати навколо “добра нашего народа, пѣднесенє и просвѣщенє тутешного руского элементу на его же мовѣ” [783, с.242]. “Думки, голошені Драгомановим, – згадував М.Павлик, – видалися у нас чимось нечувано новим і смілим... Для молодіжї ж вони прямо відкривали новий світ, вказували нові стежки для роботи суспільної, наукової і літературної...” [489, с.277, 278]. Протягом 1876–1877 рр. М.Драгоманов листувався з одним із лідерів галицьких народовців Д.Танячевичем [600; 612].

Особливу роль у популяризації драгоманівських ідей у Галичині відіграли І.Франко і М.Павлик. До драгоманівських листів для І.Франка, як і для багатьох тогочасних діячів руського табору, питання національної ідентичності вміщалося в загальне і досить розмите поняття “руськості”, що опиралася польському асиміляційному тискові. Показово, що в ранніх творах І.Франка багато русофільських слів, він вживав, поряд із фонетикою, етимологічний правопис (наприклад, у листах до редакції “Друга”) [1079, с.96, 98]. Водночас Франковий світогляд, що трансформувався під ідейним впливом М.Драгоманова, не можна звести до якогось єдиного “-ізму”. Суперечливість ідейних поглядів І.Франка найбільш виразно виявляється в тому, що він став автором двох популярних українських гімнів, що були написані майже одночасно – революційно-“космополітичного” “Вічного революціонера” (1880 р.), співаного нарівні з “Інтернаціоналом”, та національного “Не пора, не пора”, написаного на початку 80-х рр., який виконують поряд із “Ще не вмерла Україна”. Подібний дуалізм був властивий для багатьох українських діячів, що намагалися поєднати національну і соціальну ідею, в тому числі для М.Драгоманова [1079, с.238].

У поглядах молодого І.Франка, автора перших перекладів на українську мову розділів “Капіталу” та “Анти-Дюрінга” – знаменитих праць класиків марксизму, не знайшлося місця для основоположних марксистських термінів “класова боротьба”, “пролетарська революція” і т.п. Він не сприймав у марксизмі, як і в інших соціалістичних теоріях, байдуже, а то й вороже ставлення до національних прагнень так званих “недержавних народів”, що були приречені на загибель, “розчинення” в “державних” народах. Найбільший же відхід від марксизму простежується тоді, коли І.Франко намагався пристосувати його до галицьких умов зі слабо розвинутою промисловістю, нечисленним пролетаріатом. Соціалізм для І.Франка був далеким від ортодоксального марксизму, існував не у вигляді якоїсь догми, а як підстава народолобства [1079, с.230–232].

Ідейний вплив М.Драгоманова на І.Франка та інших молодих галичан проявився через публікацію статей у “Правді” (з 1873 р.) та “Друзі” (з 1875 р.). “Перебування Драгоманова у Львові в 1875 р. тривало кілька днів”, – згадував І.Франко, який тоді “ледве що його бачив і зовсім з ним не розмовляв...” [528, с.446]. Особисте знайомство між ними відбулося на початку 1876 р., коли М.Драгоманов, емігруючи з Росії, по дорозі на Захід на короткий час заїхав до Львова. За словами І.Франка, він “бачив його тільки коротку хвилю” в аудиторії Львівського університету на лекції Омеляна Огоновського, яку наддніпрянський вчений розкритикував. “За весь час побуту Драгоманова у Відні (до виїзду в Женеву. – *I.P.*) я не мав з ним ніяких зносин” [578, с.5, 6], – писав пізніше І.Франко. Листування І.Франка з М.Драгомановим почалося в січні 1877 р., охоплювало питання обміну інформацією про розвиток національного руху, діяльність прихильників драгоманівських ідей у Галичині. “...У нас людей до роботи так мало, – скаржився І.Франко в листі 13 лютого 1877 р., – ... крім того й книжок у нас нема, а як є, то дорогі такі, що аж сум...” [616, с.12]. Галицька молодь бачила в особі М.Драгоманова свого ідейного наставника.

У переведенні “Академического кружка” на “драгоманівську дорогу” особлива заслуга належала М.Павлику, що був найближчим до М.Драгоманова з галицьких адресантів. Як відомо, вони особисто познайомилися під час приїзду М.Драгоманова в Галичину влітку 1875 р., невдовзі між ними почалося листування. Прочитавши другого листа М.Драгоманова в редакцію “Друга”, М.Павлик “втішився..., аж йем сплакав з радости, – відверто писав він 20 квітня 1876 р., – що предці найшлася в ученім світі така щира душа”, що бажала “добра пониженому хлопіві... Ваші всі думки так ми (мені. – *I.P.*) припали до серця...” [632, с.12]. Драгоманівські ідеї поширювалися серед галичан передусім через надсилання книжкової продукції, листування й особисті зустрічі. Кожне драгоманівське “слово, надруковане у нас, – писав І.Франко в листі до М.Павлика 8 листопада 1879 р., – буде більш заохочувати та оживлювати льудей, ніж усі наші писанья разом” [633, с.163]. Однак, як

стверджував фахівець у галузі франкознавства М.Возняк, “Драгоманов часто дивився на Франка очима Павлика...”, з яким у нього склалися найбільш тісні стосунки [203, арк.22].

Діяльність М.Драгоманова та його соратників на Наддніпрянській Україні мала вплив на соціалістичне навернення молодих галичан. Крім громадівців-соціалістів, лідером яких був М.Драгоманов, у поширенні соціалістичних ідей (попри неоднакове їх бачення) взяли участь польські соціалісти, російські народники – усі, хто втікав від репресій царизму на Захід. Галичина від середини 1870-х років стала своєрідним перевалочним пунктом для політичних емігрантів з Російської імперії [1079, с.178, 179]. Активізація конспіративної діяльності в краї, при відсутності в молодих галичан відповідного досвіду, швидко потрапила в поле зору австрійської поліції. Першим було заарештовано О.Терлецького у Відні 1876 р. Віденський процес став першим українським процесом соціалістів, підставою для якого послужило видання в австрійській столиці за сприянням О.Терлецького (псевдонім – В.Кістка) соціалістичних брошур київського “молодогромадівця” С.Подолінського, що поширювалися серед галичан і наддніпрянців [1186, с.22, 103].

Найбільшого розголосу в Австрії набув львівський судовий процес 1877–1878 рр., у ході якого перед судом постало кілька молодих в’язнів, найстаршому з них О.Терлецькому було 27 років [1075, с.52]. Справа набрала характеру “руської змови”, польській крайовій адміністрації було вигідно представити Відню галицько-руський рух як “москвофільську” загрозу, мотивуючи це тим, що заарештовані русини діяли за інструкціями російського підданця М.Драгоманова. За браком доказів (майже всі звинувачені призналися до соціалістичних поглядів, але ніхто не визнав себе винним у приналежності до таємного товариства) суд виніс покарання від одного до кількох місяців: М.Павлику – три місяці арешту, його сестрі Анні – один, І.Франку – шість тижнів та ін. Щоправда, враховуючи час слідчого ув’язнення, в тюрмі вони відбували покарання довше, приміром, І.Франко – дев’ять місяців. І все-таки не

тюрма була для молодих галичан найважчим покаранням, значно складніше було пережити ізоляцію в суспільстві, з якою стикнулися засуджені після виходу на волю. Так, І.Франко згадував, що “не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі, сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене” [1079, с.184, 186, 187].

Редакція народовської “Правди” не жаліла критичних слів на адресу М.Драгоманова та його ідейних послідовників серед галичан, прямо писала: “Узнаємо пропаганду западнёго социялизму и комунизму між нашим народом яко невідповідну и шкодливу...” [736, с.166]. Розбіжності між М.Драгомановим і львівськими народовцями пояснювалися не суто особистими, а “теоретичними” причинами, за словами редакції журналу, в уявленні М.Драгоманова чільне місце займав “прогрес и тільки прогрес, хоч доволі неозначений, а у народовців на першім пляні народовість”, вільний розвиток національного життя “руського (українського) народу”. На відміну від “державних” народів – французів, англійців, німців та ін., національне питання не могло вважатися другорядним як тільки одне з “питань житя народу...” [742, с.383–385, 387].

Отже, І.Франко і М.Павлик зазнали суспільного ostracizmu під час і після судового процесу, що стало покаранням за порушення норм поведінки галицько-руської інтелігенції, традиційно лояльної до імперської влади. Молодого соціаліста І.Франка виключили з народовських товариств “Просвіта”, “Руська бесіда”, батько його коханої О.Рошкевич, з якою він хотів одружитися, категорично виступив проти шлюбу [1079, с.187, 188]. Виключення І.Франка, М.Павлика та І.Мандичевського з “Просвіти” на засіданні виділу 8 жовтня 1878 р. мотивувалося тим, що вони своєю соціалістичною агітацією, як записано в протоколі, “шкодять добру нашого народа и спиняють розвôй товариства” [367, к.343]. Однак удари долі не зламали молодих прихильників драгоманівських ідей у Галичині. Після виходу з тюрми І.Франко і М.Павлик відновили видання “Друга” під новою назвою “Громадський друг”, що мала вказувати на

близькість до видаваної М.Драгомановим у Женеві “Громади” і соціалістичний характер журналу.

“По виході з в’язниці 1878 р., – згадував І.Франко, – ми оба з Павликом, за підмогою М.Драгоманова, який на се на руки М.Павлика переслав, здається, ... 500 рублів, ... почали видавати місячник “Громадський друг” радикальною драгоманівською фонетикою і з доволі острим, свіжим і ярко соціалістичним змістом” [1625, с.377]. Перший номер журналу, що вийшов накладом 400 примірників, конфіскувала поліція вже за два тижні, як і друге, травневе 1878 р. число. Наприкінці 70-х рр., писав І.Франко в автобіографії, “видавав я разом із М.Павликом у соціалістичному дусі редагований місячник “Громадський друг”, замінений вже після другого зошита” через поліцейські перешкоди в збірки. Однак видання “skonфіскувала поліція...” [675, с.181]. Редактори були змушені, щоб уникнути дальших конфіскацій, випускати кожен наступний номер під іншою назвою, як окремих альманах, але збірки “Дзвін” і “Молот” розділили долю “Громадського друга” [1025, с.117].

Водночас у дусі драгоманівської програми галичани налагодили співпрацю з польськими соціалістами в Галичині. І.Франко і М.Павлик співпрацювали з польськомовною газетою “Prasa”, що почала виходити влітку 1878 р. як орган робітників-друкарів у Львові. Перед редакцією газети ставилася мета – “підготувати працюючі класи до солідарності, до відповідної спільної дії для спільного добра” [536, с.56, 57]. І.Франко та поляки Л.Інлендер і Б.Червінський наприкінці 1880 р. завершили роботу над першим програмним документом соціалістичного руху в Галичині. Однак при підготовці “Програми соціалістів польських і руських Східної Галичини” до друку виникла конфліктна ситуація. Автори “Програми” не підтримали поширених серед марксистів поглядів про поділ народів на “державні” й “недержавні”, сподівалися на рівноправне співробітництво усіх соціалістів, незалежно від національності, що мали творити федеративний союз у “дусі загальних соціалістичних принципів”, але “з урахуванням місцевих умов” [533, с.455, 456]. Видруком “Програми” в Женеві зайнявся поляк Б.Лімановський, що

вилучив з назви слово “руських”, а пізніше, коли львів’яни висловили протест, заклеїв старий заголовок на всіх примірниках стрічкою з написом “Програма галицьких соціалістів” [1076, с.193, 234, 235].

Існують різні версії інциденту, але факт незаперечний, що реальна практика життя розвіювала ілюзії русько-українських соціалістів у Львові та Женеві про рівноправне співробітництво з соціалістами-поляками. На перешкоді поширенню соціалістичних ідей у Галичині стали як суб’єктивні (переслідування поліції, недосвідченість місцевих лідерів та ін.), так і об’єктивні причини. М.Павлик, щоб уникнути 6-місячного тюремного ув’язнення, виїхав до Женеві в кінці січня 1879 р. І.Франка вдруге було заарештовано в березні 1880 р. в околиці Коломиї за підбурювання селян проти місцевої влади. Він вирішив у квітні 1881 р. повернутися в рідне село Нагуєвичі, де разом з молодшими братами зайнявся сільськогосподарською діяльністю, щоб просто прогостувати [1079, с.194, 197, 203]. Отже, плани молодих руських соціалістів зазнали серйозного удару, що змусило їх лідерів на деякий час відійти від активної громадської діяльності, а то й емігрувати за кордон. І.Франко пізніше писав, що “турток” ідейних прихильників М.Драгоманова (“для решительной борьбы с галицкой заскорюзлостью и беспринципностью”) “розбився” до кінця 1879 р. [1636, с.146].

Середовище, з яким мали справу галицькі соціалісти, складало переважно робітники-друкарі – найбільш освічена частина пролетаріату, контакти львів’ян із провінцією були мінімальними [1079, с.196, 197]. Труднощі в поширенні соціалізму на місцевому ґрунті усвідомлювали самі галичани. Так, М.Павлик та І.Франко в листі до М.Драгоманова в квітні 1878 р. жалілися, що передплатників “Громадського друга” “доси в Галичині 12!” [632, с.293]. “Громадський друг” практично не міг існувати без грошової підтримки наддніпрянських громадівців. Кошти на друк, за словами М.Павлика, давали в 1878 р. “світлі українські соціалісти з Россії” [633, с.212]. М.Павлик писав у листі до М.Драгоманова 12 травня 1878 р., що абсолютній більшості читачів журнал “треба давати дурно. Добре було б, як би українці помогли таки

пренумерујучи...” [632, с.306]. Однак сподівання на передплату українського соціалістичного видання на Наддніпрянщині в умовах чинності Емського указу були марними. “При редакції (“Громадського друга. – *І.Р.*) нам ніхто не помагає, – листовно скаржився М.Павлик М.Драгоманову в 1878 р., – ми тільки оба (з *І.Франком.* – *І.Р.*) писателствуємо...” [91, арк.77]. *І.Франко* був змушений визнати, що “всіх тих соціалістів в Галичині так мало, вони так розсипані і запуджені, шчо поки шчо годі ї думати о якій небудь організації між ними. І до такої організації не швидко ї діжде...” (лист до М.Драгоманова в березні 1881 р.) [633, с.350].

Таким чином, у результаті конституційних і децентралізаторських перетворень у Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 1870-х рр. Галичина перетворилася в польську автономію, де владу отримали поляки, що з особливою силою проявилася в Галицькому крайовому сеймі. Галицько-руська інтелігенція відчувала зневіру, брак сил для гідного протистояння полякам, що в умовах антиукраїнських репресій у Росії стало підґрунтям для домінування русофільської конструкції національної ідентичності “руського” населення краю. Єдиним часописом, що засвідчував у 70-і рр. існування в Галичині української (“малоруської”) орієнтації, був львівський журнал “Правда”, видання якого вдалося відновити в 1872 р. завдяки грошовим надходженням із Наддніпрянщини. На сторінках “Правди” писалося про належність галицьких русинів до 15-мільйонного українського (“малоруського”) народу по обидва боки австро-російського кордону, піддано критиці русофільські погляди, тезу про краян як частину ширшого панруського східнослов’янського світу.

Водночас на національний рух русинів Галичини мали вплив наддніпрянські громадівці-українофіли, що на початку 1870-х рр. активізували свою діяльність (до заборонного Емського указу 1876 р.). Однак *П.Куліш*, який став рушієм українофільського руху в краї 1860-х рр., поступово відійшов від своєї місії, вступив у конфлікт із львівськими народовцями, а підтримувати “Правду” перестав ще в кінці 1869 р. Він здійснив еволюцію ідейних поглядів на козаччину й гайдамаччину, що тепер оцінювалися ним критично, але нові

Кулішеві праці не знайшли підтримки як серед галицьких народовців, так і серед громадівців Наддніпрянщини. У православного П.Куліша в 1870-х – першій половині 1880-х рр. зав’язалися тісні творчі й дружні стосунки з греко-католиком галичанином І.Пулюєм, що довгий час спільно працювали над перекладом Святого Письма на українську мову, готовий матеріал публікували в Галичині. Переклад Біблії відіграв особливу роль в утвердженні національної єдності галичан і наддніпрянців, кристалізації модерної української національної свідомості.

Найбільший вплив на розвиток українофільських настроїв серед галичан у середині 70-х – 80-х рр. мав М.Драгоманов. Він двічі, в 1873 і 1875 рр., особисто побував у Галичині, в переписці з галицькими діячами, зокрема в листах до редакцій львівських часописів “Правда” і “Друг”, намагався надати національному рухові модерного європейського характеру в душі “громадівського соціалізму”. Під ідейним впливом М.Драгоманова, що зайнявся пропагандистською діяльністю в Женеві, молоді галицько-руські політики (І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький та ін.) наворачтаються до соціалізму. Перший львівський судовий процес проти радикалів-соціалістів 1877–1878 рр. завдав удару по радикальній течії, що мала вузьку соціальну базу, а їх діяльність піддали критиці як “старші” народовці, так і русофіли. Галицькі радикали отримували певну ідейну й фінансову підтримку від наддніпрянських “молодогромадівців”-драгоманівців, передусім у виданні преси (недовговічної через переслідування поліції). Загалом 1873–1879 рр. увійшли в історію Галичини як період кризових явищ у розвитку національного руху, що знайшло відображення в катастрофічному зменшенні чисельності руського представництва в Галицькому сеймі й австрійському парламенті, засиллі русофільства, пасивності селянських мас у громадському житті.

Розділ 6. Кристалізація ідеї національної єдності українців та перетворення Галичини в український “П’ємонт” на зламі ХІХ–ХХ ст.

6.1. Галичина в діяльності наддніпрянських громадівців після Емського указу 1876 р.

Розвиток українського руху на Наддніпрянщині після 1876 р. вступив у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття в історії національного відродження як “мертві роки”, коли українофільство потрапило немов у “зимовий сон”. Вступ на престол Олександра ІІІ в березні 1881 р., який змінив свого батька-реформатора, вбитого російськими революційними народниками, стабілізував самодержавство та реакцію. Будь-які сподівання на можливість еволюції в недалекому майбутньому Російської держави до конституційного режиму, стали марними. Український рух звузився до “малого струмка”: більшість громадівців відійшла від активної діяльності, а ті, хто продовжували працювати, мали вузьке культурно-просвітницьке спрямування. Провідники “старих” громад (В.Антонович, П.Житецький, О.Кістяківський та ін.) виступали під гаслом “аполітичного культурництва”, підкреслено відмежовувалися від політичних питань, прагнули формувати українську національну свідомість легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього [1262, с.183; 1266, с.146].

Після Емського указу кількість членів найбільшої Київської громади зменшилася до півсотні чоловік, що було майже в шість разів менше, ніж на початку 1860-х рр. [1078, с.71]. На зламі ХІХ–ХХ ст. українофільська громада в Києві нараховувала лише 20–25 членів, приблизно стільки ж – Одеська [1201, с.89; 1382, с.76]. Київська “Стара громада”, за влучним висловом О.Лотоцького, “вже не жила, а животіла”. Він зауважив, що українське громадське життя в 1880–90-х рр., “загнане в темний куток русифікаційним режимом, визначалося лише рисами вузького гуртківства” [697, ч.1, с.158, 161]. Однак заборонні заходи не змогли зупинити розвиток українського руху за межами Російської імперії, в Галичині, на практиці відбулося якраз навпаки. Урядові заборони

змусили громадівців-українофілів шукати легальні форми діяльності в конституційній Австро-Угорській імперії, що сприяло розвитку українофільства на місцевому ґрунті. Це були змушені визнати навіть самі царські чиновники, зокрема в урядовій записці 1881 р., де прямо говорилося, що серед галичан набирала сили народовська “партія”, ідейно близька “с киевскими украинофилами. Усиление этой партии в Галиции стало особенно чувствительно в последние годы...” [1479, с.177].

Наддніпрянські громадівці в умовах чинності Емського указу підкреслювали свою лояльність до російського царизму, відсутність національно-державницьких прагнень. Серед здобутків громадівського руху в 1880-ті роки було насамперед видавництво (з січня 1882 р.) у Києві щомісячного історико-етнографічного й літературного журналу “Кіевская старина” (далі – “Киевская старина”), що виходив з ініціативи В.Антоновича, О.Лазаревського, П.Житецького та ін. Журнал упродовж чверті століття залишався на Наддніпрянщині єдиним періодичним органом, в якому друкувалися українознавчі матеріали російською мовою. Щоправда, історію України-“Малоросії” та її культуру на сторінках журналу дозволялося розглядати лише як регіональний різновид загальноросійської історії, автори й видавці користувалися термінами “южная половина России”, “малорусская народность” тощо. Застосування в журналі української мови дозволялося лише в окремих випадках з огляду на наукові цілі видання та обмежене коло передплатників (800–1000 чол.) [1159, с.65, 73]. У листі до А.Вахнянина 17 лютого 1886 р. М.Лисенко з сумом писав про скромне відзначення громадівцями Наддніпрянщини 25-ліття від смерті Т.Шевченка: “...Ми собі, по закутках ховаючись, удаючи “Русь єдину”, мусимо нишком святкувати. От така халепа в своїй хаті!” [591, с.166].

Водночас набуло розвитку українознавство як наука, особливо активну діяльність розгорнуло засноване в 1873 р. Історичне товариство Нестора-літописця при Київському університеті, що мало власний журнал (перший номер вийшов у 1879 р.). Історична наука, російськомовна, але українофільська

за духом, продовжувала розвиватися значною мірою завдяки зусиллям учнів професора В.Антоновича. Він обстоював національну єдність українців по обидва боки російсько-австрійського кордону, зокрема в опублікованій у галицькій “Правді” за 1888 р. статті “Три національні типи народні” писав “про українсько-руську, польську і великоруську національність, властиво про те, чим вони одна від одної відрізняються” [409, с.90]. Показово, що більшість розвідок і матеріалів на історичну тематику в “Киевской старине” стосувалася Гетьманщини XVII–XVIII ст. або взагалі Лівобережжя [1119, с.143]. Попри заборонні заходи Емського указу нові талановиті сили проявили себе в українській літературі й театрі, що довгий час залишалися чи не єдиною можливістю спілкування інтелігенції з простолюдом, національного самоусвідомлення широких селянських мас.

Водночас невелика частина громадівців (М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Зібер, Ф.Вовк та ін.) виїхали в еміграцію. На кошти Київської громади, за сприянням утвореного нею “комітету 12-ти”, вони налагодили у Женеві, в Швейцарії, куди М.Драгоманов переселився восени 1876 р., видання збірників “Громада”. Усього в 1878–1882 рр. вийшло п’ять випусків неперіодичного видання та дві книжки журнального типу. На кінець 70-х – початок 80-х рр. припала, за словами М.Грушевського, кульмінація “жєневської акції” М.Драгоманова [1086, с.75]. Створивши вперше українську позацензурну пресу, М.Драгоманов з товаришами відкрито пропагували ідеї “громадівського соціалізму”, намагалися спрямувати національний рух на шлях політичної боротьби проти самодержавства. “...Ми, невеличка купка українських громадівців (соціалістів), – говорилося в програмі “Громади” у вересні 1880 р., складеній редакторами М.Драгомановим, М.Павликом і С.Подолінським, – відбита від своєї країни”, “нам нема іншого виходу, як закордонне видання”, бо “прихильникам якої-небудь волі українського народу, а надто громадівцям, ніяк не можна просто й одверто висловлювати в себе вдома свої думки й бажання про управу людського життя” [394, с.264].

Перебуваючи в еміграції, М.Драгоманов спрямував зусилля на більш детальну розробку політичної програми, в основі якої була ідея національної єдності (“соборності”) України. У “Передньому слові [до “Громади”]” 1878 р. [840] М.Драгоманов пояснював, що збірник “видається для громадян тієї країни в царствах Росії й Цісарщини (Австро-Угорщини), на котрій живуть люди, що зуть себе *українцями, русинами, русняками* (тут і далі – виділено в оригіналі. – *I.P.*), а іноді й просто *людьми*, а од книжників зовуться малорусами, малоросіянами, рутенами і т. і.”. Автор окреслив етнічні межі України, що, за його підрахунками, охоплювали 13,5 тис. кв. миль, де проживало понад 17 млн. чол., з них більше 14 млн. в Росії та 3,032 млн. в Австро-Угорщині (у тому числі 2,312 млн. в Галичині). Однак український народ, що заселяв цю територію, з давніх-давен був поневолений чужинцями, “наші українці zostались майже тільки селяни й городяни-чорнороби та трохи з малого купецтва й попівства...” [441, с.276–278]. По суті, М.Драгоманов обґрунтовував спільне історичне минуле свого народу, своєрідний національний міф.

В основі політичної програми М.Драгоманова було уявлення, що тенденція українського руху збігається із загальним напрямом загальнолюдського прогресу – повної ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів та заміною їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей. По суті, це означало – “жити по своїй волі на своїй землі” [441, с.293]. Будь-який соціальний прогрес учений пов’язував із розширенням демократичних прав людини. Звідси випливало критичне ставлення до державності, “чи по волі, чи по неволі зложеній”, що суперечила свободі й не могла забезпечити соціальної справедливості для своїх громадян. М.Драгоманов не бачив можливості й потреби для створення національної держави, вважав, що український народ зможе відразу перейти до безначальних і бездержавних порядків. “Далеко можливіше для українців, – писав він, – добиватись в тих державах, під котрими вони тепер, усякої громадської волі...” [441, с.293, 294]. Отже, для М.Драгоманова “головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб” для

загальнолюдського поступу, “національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські...” [441, с.483, 558].

Під цим кутом зору М.Драгоманов розглядав Галичину, яку намагався примусити “до європейського поступового руху: культурного, соціального і політичного, в чому я бачу єдиний ратунок і дльа нашої національності” [566, с.85]. У збірці “Громада” 1878 р. він прямо заявив, що “Австро-угорська країна наша на теперішні часи, може, чи не саме найважливіше місце української праці. В усьакім разі там – найприроднішче поле дльа того, шчоб зросло наше самостоїаче і впорядковане письменство..., українці можуть виступити отверто на своїй землі...” [840, с.99]. Будучи добре обізнаним з різними соціалістичними теоріями, М.Драгоманов не віддавав переваги жодній, вбачав у них схильність до схематизму й доктринерства. Перебуваючи в еміграції, він мав контакти з російськими і польськими соціалістами, яких переконував у необхідності врахування насамперед демократичних аспектів соціалістичної ідеї. Однак польські соціалісти в Галичині (як і російські) з великодержавних позицій розцінили спроби формування окремої української соціалістичної програми як послаблення єдиних демократичних сил і вияв “сепаратизму” [1165, с.428, 429].

Більш тісними були зв'язки М.Драгоманова з громадівцями-українофілами Наддніпрянщини, яких він переконував не зупинятися перед репресіями царизму, робити все можливе, щоб український рух отримав модерне європейське спрямування. “Коли в теперішньу глупу ніч, – писав він київській “Старій громаді” 8 лютого 1886 р., – українство не буде нічим себе заявляти ясним і голосним, то ніхто не піде за ним, коли настане ранок” [557, с.272]. Однак ці заклики не знайшли відгуку на Наддніпрянщині, здалися громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов. Поява перших випусків “Громади”, публікації якої були перейняті соціалістичними та антимонархічними ідеями, викликали серед громадівців “велике збентеження й незадоволення”. М.Драгоманов мав серйозні підстави бути незадоволеним

“Старою громадою” через нерегулярність надсилання нею коштів для видання журналу і брак обіцяного літературного матеріалу [1382, с.69].

Наприкінці 1880-х рр. ідейні розходження в громадівському русі між “культурниками” і “політиками”, за термінологією С.Світленка [1497, с.25], поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М.Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямку видавничої діяльності за кордоном. Остаточний розрив у стосунках В.Антоновича і М.Драгоманова відбувся в кінці 1885 р., вони розійшлися в розумінні тенденцій розвитку національного руху [1382, с.70]. На відміну від М.Драгоманова, В.Антонович зайняв тоді більш обережну позицію, критично ставився до діяльності молодих громадівців-“політиків”. Водночас М.Драгоманов намагався європеїзувати галичан у дусі “громадівського соціалізму”, вважав, що “тільки в Галичині можуть природно вирости люди, котрі будуть і Європејці, і Українці...” (лист до І.Франка 19 липня 1886 р.) [578, с.226].

Уявлення про слабкість соціальної бази діяльності наддніпрянських громадівців, що не пустила глибокого коріння в масах, дає видавництво періодичної преси. Громадівські видання мали не лише цензурні, а й фінансові проблеми, що змушений був визнати відомий український діяч 1860–1880-х рр., професор Київського університету О.Кістяківський. У своєму щоденнику 25 березня 1883 р. він записав: “Подписка на “Киевскую старину” идет крайне слабо: стоит на 670 подписчиках. Чтобы свести концы с концами, требуется 1200 подписчиков. Нет надежды доскакать до этого предела”. Звідси логічною була думка про слабкість українофільства: “Такая идея, как украинофильская, живуча, но она растет медленно” [694, т.2, с.406]. Очевидно, журнал “Киевская старина” був дозволений цензурою з огляду на науковий характер видання, що зумовило вузьке коло передплатників.

Перебільшення місця і ролі національно-культурних та недооцінку політичних завдань, нерозуміння більшістю громадівців необхідності їх гармонійного поєднання можна було пояснити, насамперед, провінціалізмом життя, репресіями царизму і браком стосунків з більш передовою

європейською наукою, письменством, політикою. Основний загал українського національного руху поступався в теоретичній підготовці своїм лідерам. М.Драгоманов якось зізнався, що на 100 % українофілів ледве два-три читали європейські книги, більша частина навіть українських письменників не знала жодної європейської мови [347, арк.5; 1495, с.109]. Громадівці були змушені долати інертність, а то й зневіру багатьох, хто не бачили перспективи розвитку української мови і культури на народнорозмовній основі. Про одного з тих, хто відкрито пропагував свої думки серед громадівців, пізніше згадував відомий український діяч Є.Чикаленко. Людство, вважав той, “стремить до об'єднання, а не до роз'єднання, а через те більше має сенсу ширити між людьми есперанто...” (штучна міжнародна мова, створена в 1887 р. – *I.P.*) [716, с.17].

Незважаючи на урядові репресії й виразну лояльність до царизму, наддніпрянські громадівці не перестали цікавитися розвитком національного руху в Галичині, що знайшло відображення на сторінках журналу “Киевская старина”. Уявлення про етнічну єдність Наддніпрянщини з Галичиною давала програма “Киевской старины”, що була підписана Ф.Лебединцевим і затверджена міністром внутрішніх справ Росії в жовтні 1881 р. Програма підкреслювала важливе значення Києва в житті “южнорусского народа”, що не переставав бути “средоточием духовной его жизни”. Редакція журналу наголошувала, що “все, что жило одною с ним (Києвом. – *I.P.*) жизнью, тяготело к нему как к своему духовному центру, думало с ним одною общою мыслью и говорило одним языкомъ, ... все это – от устьев Днепра до берегов Буга и Немана, до верховьев Сана (Сян – річка, притока Вісли в Карпатах, на берегах якої лежить Перемишль) и подножия Карпат, имеет одну с Киевом историю, и все их прошлое является нам в одном нераздельном образе Киевской Старины”. У програмі з сумом говорилося, що “Русь Галицкая и Угорская утрачены нами из виду с тех пор, как очутились они за кордоном” [1381, с.157, 158].

Видавці передбачали висвітлення різних сторін життя українського (“южнорусского”) народу по обидва боки Збруча. Київська “Стара громада”

вважала друк журналу “патріотичною справою”, покривала дефіцит видання з каси громади, за рахунок обов’язкових щомісячних внесків, та з добровільних пожертв наддніпрянської громадськості [1381, с.61, 63]. Серед авторів журналу, поряд з українськими діячами з Наддніпрянщини, були галичани українофіл В.Гнатюк, прихильники русофільських поглядів Я.Головацький та Ю.Яворський, що виїхали до Росії, буковинці О.Кобилянська, Ю.Федькович. Однак найбільш активно співробітничав із журналом І.Франко – автор 28 публікацій протягом 1888–1906 рр. (статей з історії, етнографії та літературознавства, фольклорних пам’яток, літературних творів, рецензій) [1381, с.214, 247, 343, 344, 358].

Наддніпрянський читач міг довідатися в журналі про історичне минуле краю, що з кінця XIV ст. надовго опинився під польсько-шляхетським гнітом. Однак після переходу Галичини до складу Австрії на початку XIX ст. “русское начало снова оживает, – писав історик І.Линниченко, учень В.Антоновича, – и громко заявляет свои национальные права, ... остановитъ ростъ этого національнаго самосознанія было уже невозможно”. В умовах австрійського конституційного режиму 1860–1870-х рр., як писалося в статті, “русское население Галиціи ... принуждено отстаивать шагъ за шагомъ каждый клочекъ своего національнаго тѣла, каждый звукъ своего роднаго языка”, в боротьбі за національні права краяни досягли значних успіхів. Автор звернув увагу на посилення з кожним роком культурних зв’язків між етнічними українськими (“руськими”) землями під владою Росії та Австро-Угорщини, обстоював ідею національної єдності України. “Попробуйте переѣхать изъ южной Руси за рубежъ въ Русь галицкую, – писав він, – зайдите въ сельскую хату и взгляните въ народный обликъ... Тѣ же родныя южно-русскія черты, тотъ же чистый и свѣтлый народный говоръ, тѣ же знакомыя пѣсни, тѣ же родныя преданія” [790, с.199, 200].

Історія Галичини висвітлювалася в контексті взаємин місцевих русинів-українців із поляками та росіянами. Незважаючи на розпад Речі Посполитої, панування польської шляхти на східних кресах залишилося: “Австрія

предоставила ему (поляку. – *I.P.*) быть паномъ въ Галиции, а Россія – въ западной и юго-западной своей части” [804, с.307]. Автор усвідомлював подібність структури населення в Галичині й на Правобережній Україні. Проголошення конституційного устрою в Австрії 1860-х рр. створило умови для вільного національного розвитку галицьких русинів, що були змушені протистояти більш сильному рухові поляків. Витоки української (“малоруської”) орієнтації серед галичан пов’язувалися з діяльністю “Руської трійці”: М.Шашкевич у 1837 р. поставив питання “малорусскаго языка ... такъ же ясно”, як І.Котляревський у Росії в 1798 р. Під час революції 1848 р. в Австрії, писав журнал, “галицкіе малороссы выступили на арену политической дѣятельности, какъ самостоятельный малорусскій народъ” [787, с.75].

Однак частина галицької інтелігенції, яка ще не прийшла, за словами журналу, “къ ясному національному самосознанію, слишкомъ лѣнивая для того, чтобы позаботиться о самостоятельномъ національномъ существованіи”, стала на русофільські позиції. Вони захопилися за ідею “готоваго русскаго языка, какъ за спасательный якорь”, у місцевій пресі в 1866 р. відкрито висунули лозунг – “одинъ народъ – одинъ языкъ (великорусскій)” і стали “изъ себя корчить “галицкихъ великоруссовъ”, хотя русскаго языка не знали...”. Тож їх було прямо названо “quasi-великоруссами” [787, с.75, 76]. “...Малорусскій литературный языкъ въ Галичинѣ и Украинѣ одинъ, – писав автор статті в 1898 р., – нѣкоторыя несущественныя различія устранены, и въ настоящее время нѣтъ основанія опасаться раздвоенія между русскими и австрійскими украинцами на почвѣ литературнаго языка”, говорилося про безперспективність спроб “галицкихъ “общеруссовъ” столкнуть галичанъ съ національнаго пути...” [787, с.79].

В.Антонович піддав критиці українофобського професора Т.Флоринського [408], переконував, що більшість членів “старорусской партіи”, яких опоненти звинувачували в русофільстві, російської літературної мови добре не знали, на практиці вживали “гібридний говоръ”, макаронічне “язичіє”. Історик вважав дуже характерним для національного руху в краї той

факт, що за півстоліття свого існування “староруси”-русофіли не мали жодного видатного письменника, тоді як серед народів їх не бракувало (І.Франко, Ю.Федькович, О.Кобилянська та деякі ін.) [726, с.402, 403]. Публікації в “Киевской старине” давали уявлення про діяльність українофільських діячів та організацій у підавстрійській Галичині – “Просвіти”, Товариства ім. Шевченка, “Народної ради” та ін. З особливою теплотою журнал писав про літературну діяльність І.Франка та Ю.Федьковича, зокрема останнього було названо “буковинським Шевченком” [807, с.105].

Однак відомості про Галичину на сторінках “Киевской старины” не були достатньо інформативними, свідчили про слабкість наддніпрянсько-галицьких зв’язків. Так, оцінюючи бібліографічний покажчик М.Комарова, що вийшов у Києві 1883 р. і вперше містив перелік праць, виданих українською мовою, починаючи від “Енеїди” І.Котляревського, журнал відзначав, що “литература Галиції не могла войти въ его трудъ, такъ какъ при тѣхъ слабыхъ литературныхъ связяхъ, которыя имѣются въ настоящее время съ нашими закордонными братьями, нѣтъ возможности собрать данныхъ о литературѣ въ Галиціи” [732, с.867, 868]. “Къ намъ такъ нескоро доходятъ не только книги, издающіеся въ Галиціи, но и свѣдѣнія объ нихъ, – писалось іншим разом у журналі, – большей части книгъ, издающихся тамъ (у Галичині. – *I.P.*), мы вовсе не можемъ видѣть и ничего о нихъ не знаемъ...” [733, с.37]. Більш детально життя підавстрійської Галичини редакція висвітлювала на початку ХХ ст., коли в журналі існував спеціальний відділ під назвою “Вести из Галичины”, “Вести из Галичины и Буковины”, “Вести из Галиции” з 1903 р. (№3) до 1905 р. (№10) [1818, с.418–425].

Журнал “Киевская старина” мав передплатників у Галичині. Так, у 1890 р. київська редакція надсилала галичанам півтора десятка примірників – як громадським організаціям (“Просвіти”, “Руському педагогічному товариству”, часописам “Зоря”, “Kwartalnik historyczny” тощо, так і окремим особам (І.Франку, О.Барвінському та ін.). Регулярним передплатником журналу був Я.Головацький, примірники “Киевской старины” надсилалися до Львова,

Тернополя, Станиславова, Стрия, Кракова, Чернівців, Відня, Парижа та деяких інших міст [333, арк.1, 2 зв.; 334, арк.22]. Ціна на часопис для російських і закордонних читачів не відрізнялася, хоч, як писалося в листі до редакції львівської газети “Діло” 8 березня 1882 р., “надсилати журнал за кордон дорожче...”. Видавці журналу пропонували не лише обмінюватися примірниками часописів, а й містити повідомлення про передплату “Киевской старины” у Львові та “Діла” – в Києві [188, арк.1, 1 зв., 3].

Редакція журналу мала зв'язки не лише з галицькими народовцями, але й із русофілами. Так, редактор “Киевской старины” І.Линниченко спілкувався з Б.Дідицьким, у листі до нього з Києва 31 березня 1888 р. просив надіслати до редакції “Литературный сборник” за попередні роки, взамін пропонував примірники журналу “Киевская старина” “за недостаючіе Вам года” [110, арк.1]. Показово, що виписки з “Киевской старины” за 1882–1883 рр. робив М.Павлик дрібним почерком [276]. Копіювання праць наддніпрянських авторів було характерним для діяльності галицької інтелігенції ще з часів “Руської трійці”. Серед листів, що надходили до редакції з Галичини, були прохання надсилати журнал за пільговою ціною, щоб зробити його більш доступним для місцевої молоді [335, арк.1]. Попри досить серйозні фінансові проблеми, видавці намагалися йти назустріч таким проханням. Підтвердженням цього стали листи-подяки зі Львова, надіслані на початку 1890 р. від читальні греко-католицької семінарії та “Академічного братства” до редакції журналу, що погодилася на зменшення ціни річної передплати на третину – до 8 рублів [334, арк.4, 6]. У свою чергу, подібні прохання про зменшення суми передплати галицьких видань надсилали молоді українські діячі з Наддніпрянщини, зокрема редакції львівської “Правди” І.Липа в 1892 р. [172, арк.4], М.Яценко в 1893 р. [179, арк.3].

Наддніпрянська інтелігенція після Емського указу шукала більш тісних зв'язків із Галичиною, де були кращі можливості для національного розвитку. Галичина в розумінні лідерів українського руху з Наддніпрянщини повинна була відіграти роль своєрідного резервуару для збирання і зберігання

загальноукраїнських культурних надбань, із надією, що антиукраїнські репресивні заходи царизму рано чи пізно будуть відмінені. Відомий діяч одеської громади М.Комаров у листі до О.Барвінського з сумом констатував, що “нам світ зав'язано! Тільки й світа, що з Вашої Галичини”. Він закликав працювати “для нашої неньки цілокупної Русі-України” [167, арк.35 зв.]. “Галичан треба ще доробити, – писав М.Драгоманов до київської “Старої громади” в кінці 1876 р. – І ви не повірите, скільки на вознью з ними іде часу, і яка ця возня нудна... А тут треба усебічної і частої возні, іноді ньанчінья чисто особистого” [557, с.240]. У розвитку українофільства на галицькому ґрунті ключову роль відіграли наддніпрянські громадівці П.Куліш, М.Драгоманов, В.Антонович, О.Кониський та ін.

Однак у 1880-ті рр. “відносини між Галичиною і Наддніпрянщиною вступили в період складних випробувань на міцність, – стверджує М.Мудрий. – Участь наддніпрянців у національному русі невпинно відходила на другий план” [1342, с.140, 142]. Український національний рух у Галичині за своїм розмахом, глибиною та ідейним наповненням поступово випереджав Наддніпрянщину. Активізація діяльності галицьких народовців в останні два десятиліття ХІХ ст. призвела до стрімкого розвитку національного руху за власними законами, зумовленими існуванням в Австро-Угорщині конституційно-парламентського устрою, що нерідко породжувало особисті непорозуміння між українськими діячами обабіч Збруча. “Основні ідеї російського українофільства й галицького зовсім не однакові, – стверджував М.Драгоманов у листі до редакції “Правди” 7 жовтня 1892 р. – Рішучих “одрубників”, подібних до галицьких народовців, дуже мало” серед громадівців Наддніпрянщини [282, арк.33; 579, с.403]. Приїхавши вперше до Львова в 1904 р., Д.Дорошенко був вражений відмінностями в суспільному житті галичан і наддніпрянців, зокрема, неоднаковим становищем “в суспільстві жінки. Ми звикли в Росії і в Україні до свободніших, вільніших товариських відносин”. Не сподобалася “столиця галицької України й своїм зовнішнім

виглядом. ...Самий розмах київського життя..., все це давало в наших очах перевагу Києву” [686, с.83, 84].

Водночас різниця політичних режимів не посилила настрої до відчуження, навпаки, стала притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною. У Галичині вбачалася месіанська роль щодо підросійської України, де не існувало політичних свобод [1342, с.142, 143]. На риторичне питання, чому “Галичина стала центром українського літературного руху”, І.Нечуй-Левицький (Баштовий) дав лаконічну відповідь: “Винна Росія, що не дає стати симь центромь” Києву, Харкову або Одесі, “силою виперла сей центр зь Украины въ Галичину” [414, с.34, 35]. Д.Дорошенко змушений був визнати, що львівські журнали стали для нього “за школу національної української свідомости. Вони відкрили мені новий світ” [686, с.41]. Водночас М.Драгоманов переконував у російській пресі, що “несмотря на западное положение Галичины, самосознание ее общества идет толчками ... преимущественно из Малороссии” [445, т.1, с.243].

Відомості про національний рух у Галичині останньої третини ХІХ ст. дають свідчення відомих тогочасних діячів – В.Антоновича, О.Кістяківського, Є.Чикаленка, В.Дорошенка та ін. В.Дорошенко, зокрема, згадував, що про становище Галичини мало хто знав “поза окремими одиницями”, в російській пресі бракувало інформації про край [1115, с.197]. “Про Америку вдесятеро більше маємо вістей, ніж про Галичину!”, – скаржився О.Кониський у листі до О.Барвінського 21 січня 1886 р., а через деякий час, 2 лютого того ж року, з іронією написав, що навіть “про мормонів (мормонізм – релігія, створена в США. – *І.Р.*) ми тепер більше відаємо, ніж про Галичину” [118, арк.15 зв., 23]. Ситуація не змінилася через десять років, коли О.Кониський 17 (29) вересня 1895 р. відверто ділився враженнями з О.Барвінським: “Я майже нічого не відаю, що діється у Вас” [121, арк.62]. І.Нечуй-Левицький писав В.Барвінському 4 січня 1880 р., що “в тутешніх газетах про Ваші (галицькі. – *І.Р.*) діла нема нічого: або ніхто не пише про Ваші справи, або наші газети мало интересуються ними, ... останнє буде правдивійше” [277, арк.411; 569, с.104].

Брак інформації про національне життя в Галичині констатувала російська преса. Так, історико-літературний і політичний журнал “Галицко-русскій вѣстник”, що виходив у Петербурзі 1894 р. і мав русофільське спрямування, в передмові до першого номера прямо заявляв: “Очень немногіе въ Россіи близко знакомы съ положеніемъ четырехъ почти милліоновъ русскаго народа, подпавшаго волею судьбы подъ владычество Австро-Венгріи... Изрѣдка появляющіяся о ней отрывочныя свѣдѣнія въ русской печати заурядъ бываютъ неточны и сбивчивы...”. Редакція обстоювала думку, що в Галичині, на Буковині та Угорській Русі “идеть неутомимая борьба за Св. Православную вѣру и за родной русскій языкъ” [822, с.1]. У зверненні до читачів видавці декларували свою мету – “хотя отчасти привлечъ вниманіе русскаго общества къ Галичанамъ и такимъ образомъ содѣйствовать возстановленію порванной духовной связи между Русскимъ Царствомъ и галицко-русскимъ народомъ...” [822, с.6]. Однак журнал виходив недовго, не знайшов широкої підтримки в російському суспільстві.

Інтерес наддніпрянських громадівців-українофілів до галицької преси не можна переоцінювати. А.Кримський констатував у листі до редакції “Правди” 18 (30) квітня 1890 р., що наддніпрянські українці “трохи що не байдужні” до періодики з Галичини, пояснював це кількома причинами. По-перше, цікавитися україномовними виданнями в Росії після Емського указу було небезпечною справою (“власті дивляться на передплатників ох як косо!”). На Наддніпрянщині боялися передплачувати навіть львівську “Зорю”, що мала науково-літературний характер. По-друге, в галицькій пресі, зокрема в журналі “Зоря”, на думку А.Кримського, була “якась неприхильність до Українців, висловлена, правда, не дуже виразно, але для нас доволі помітно”. Галицькі часописи звертали порівняно незначну увагу на наддніпрянсько-український рух, невдоволення серед наддніпрянців викликав також етимологічний правопис, що вживався в народовських виданнях. Як правило, передплачували “Зорю” та інші українські видання з Австро-Угорщини “найбільше студенти, а звісно, що студент людина вельми і вельми негрошовита” [170, арк.2].

В обхід Емського указу українська література, як правило, надходила “безпосередньо з Галичини поштою..., – писав В.Дорошенко. – Одна книжка розділювалася по кількох копертах (конвертах. – *I.P.*), а що деякі посилки пропадали, то ми звичайно діставали тільки якусь частину книжки, але через це вона не переставала бути для нас цікавою” [1115, с.198]. С.Шелухин на схилі віку згадував, що “взагалі нам (наддніпрянцям. – *I.P.*) тяжко було знайомитися й мати звязки з галицькими авторами, бо їх творів у Росію не пускали”. Серед наддніпрянських діячів викликали невдоволення мовно-правописні розбіжності. “Нам було дуже неприємно, – констатував С.Шелухин, – що “Зоря” друкується історичним (етимологічним, а не фонетичним. – *I.P.*) правописом..., і ми уперто писали “кулішівкою””, але редакція переробляла твори “на галицький смак”, особливо в лексичі [720, с.265, 266]. Журнал доводилося пересилати через австро-російський кордон у вигляді листів, окремими аркушами в конвертах, в які цілий номер не вмещався. Подібна система, з одного боку, була обтяжливою для редакції, а з другого – частина таких відправлень до адресатів просто не доходила з вини цензури і пошти.

У листуванні українських діячів Наддніпрянщини з галичанами постійно містилися скарги на нерегулярність отримання передплачених україномовних видань, що надсилалися з Австро-Угорщини. Так, М.Лисенко писав О.Барвінському 15 (27) травня 1889 р. з Києва, що львівський часопис “Правда” “страшенно губить на тому і цікавість утрачає” через те, що надходить нерегулярно. “При такій необачності й неакуратності у висильці далєбі й інтерес до видання у найщирішого патріота гасне. ...Як читати через десяти-п’ятьє, то краще й овсі не читати” [592, с.186, 528]. Олена Пчілка була невдоволена тим, що часто не отримувала передплачену нею “Зорю”, писала до Львова редакції журналу 15 березня 1889 р.: “...Одержуєш їх (примірники часопису. – *I.P.*) через чверть року, або й зовсім не одержуєш! Воліла би двічі заплатити, ніж таке терпіти” [217, арк.4]. “Не один український письменник із Росії не бачив навіть свого твору, друкованого у Галичині” [589, с.20], – писав В.Гнатюк. Щоправда, користуючись поблажливістю окремих цензорів,

народовські видання (“Діло”, “Батьківщина”, “Зоря”, “Літературно-науковий вістник”, “Дзвінок” та деякі ін.) якийсь час вільно надходили в Росію, де, однак, в умовах чинності Емського указу мали незначну кількість передплатників [782, с.13].

У щоденнику київського громадівця О.Кістяківського, що належав до так званих “культурників”, обстоював аполітичну діяльність, містилися згадки про Галичину. О.Кістяківський передплачував львівську газету “Діло” з 1883 р., відколи, за його словами, “прилежно ее читаю, ... слежу за политикою и делами галицких малороссов”. На його думку, в краї існували дві політичні “партії”: органом однієї з них (“москвофільської”) було “Слово”, що вбачало єдиний порятунок галичан у єднанні з Росією (“в принятии ими общерусского языка, в присоединении их к России”); друга “партія” (“українофільська”) видавала часопис “Діло”, закликала до самостійного національного розвитку [694, т.2, с.414, 422, 423]. О.Кістяківський вважав еміграційну діяльність М.Драгоманова шкідливою для українського руху (“в то время как Драгоманов радикальствует в Женеве и затевает широкие планы, из Киева изгоняются более умеренные деятели украинофильства”) [694, т.2, с.158]. Під час одноденного перебування у Львові в середині 1882 р. по дорозі на лікування в Європу він зустрівся з народовцями В.Барвінським, К.Сушкевичем, Омеляном Огоновським та ін., побував на судовому процесі проти москвофільських діячів. О.Кістяківський звернув увагу на важку боротьбу галицьких народовців за національні права: “Вся администрация, весь суд, вся политическая жизнь, сейм галицийский, места в рейстаге ... захвачено поляками” [694, т.2, с.374]. Він обстоював віру в майбутнє України-“Малоросії” (“чтобы задушить украинофильскую идею, нужно задушить малороссийский народ. А разве это возможно?”) [694, т.2, с.393].

Будучи представником молодшого покоління в громадівському русі, Є.Чикаленко вступив до київської громади в 1900 р. [716, с.90]. Однак він залучився до українського громадського життя ще з 80-х рр. під час навчання в Харківському університеті. “...Батько діставав для нас із Львова “Дзвінок”, –

згадувала дочка Є.Чикаленка, – а пізніше давав також читати “Зорю”, яку він діставав ... в запечатаних ковертах (конвертах. – *I.P.*) на тонесенькому папері”, як нелегальну літературу [715, с.520]. У спогадах Є.Чикаленка писалося про інтерес наддніпрянських громадівців до Галичини, зокрема про М.Комара, одного з лідерів одеської громади, що критично ставився до М.Драгоманова і галицьких радикалів-соціалістів І.Франка, М.Павлика та ін., переконував, що “вони розбивають народовецький фронт ... і тим ослаблюють боротьбу українського народу з Поляками” [716, с.9, 11]. Спогади О.Кістяківського та Є.Чикаленка підтверджують прихильне ставлення наддніпрянських громадівців-“культурників” до народівців у Галичині та різкий осуд діяльності місцевих русофілів і соціалістів-радикалів.

Уявлення про Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору давали праці наддніпрянських науковців. Вагомий внесок в усвідомлення національної єдності наддніпрянців і галичан по обидва боки Збруча зробили дослідники історії, фольклору й мови. Зокрема, серед українських читачів мав успіх “малоросійсько-червононоруський” словник відомого лексикографа й етнографа Ф.Піскунова, що вийшов у двох виданнях у Києві (1873, 1882 рр.) [492]. До словника увійшло понад 15 тис. слів, що були почерпнуті з опублікованих у Росії та Австро-Угорщині збірників народних пісень, творів нової української літератури. Українська мова (“южно-руській язък”), вважав Ф.Піскунов, складається з двох наріч – західного і східного: 1) “австрійско-украинское или червно-руское галицкое”; 2) “руско-украинское или малоросійское”. Різниця між ними, за його словами, “самая незначительная во всѣхъ отношеніяхъ” [492, с.III]. Схожі думки обстоював М.Костомаров про єдність української (“малоруської”) мови, в якій вбачав три “наріччя”, настільки близькі між собою, що “книги, изданныя въ Малороссіи, читались какъ свои собственныя въ Галичинѣ, а изданныя въ Галичинѣ – въ Малороссіи” [779, с.328].

Історію Галичини висвітлював у своїх лекціях професор Київського університету В.Антонович [455]. Характерно, що кількість студентів, які

бажали прослухати в університеті лекційний курс з історії Галичини, за короткий час потроїлася [685, с.191]. На думку В.Антоновича, поштовх у розвитку національного руху місцевих русинів дала революція 1848–1849 рр., коли галичани здобули більше, ніж “въ десятки лѣтъ прежде”. Після поразки революції в Галичині виділилися дві “партії”. Більш активною на перших порах була “русско-политическая партія”, русофіли, які вважали можливим відродження своєї народності, за словами лектора, “только при посредствѣ Русскаго государства”. Русофільські діячі намагалися засвоїти “всѣ черты русской народности” [455, с.278, 280, 283], але добре не знали ні російської літературної мови, ні галицького народного елементу, писали “особымъ жаргономъ, котораго не понимаетъ ни галицкій крестьянинъ, ни русскій литераторъ”. У літературному відношенні “партія” проявляла “особенную бездарность и отсутствие общеевропейскаго развитія” [455, с.284, 286]. Симпатії В.Антоновича були на боці народовців, що мали на меті “мѣстный оттѣнокъ народности возвести въ культуру и гражданскій элементъ”, сформувані на основі протонародної мови самостійну літературу [455, с.283, 284].

Культурницька діяльність старших громадівців не задовольняла молодше покоління діячів національного руху, що вийшло на громадську арену в 1890-х рр. Воно усвідомило обмеженість розвитку наддніпрянсько-українського руху лише культурницькими засобами і почало висувати більш радикальні вимоги з виразною політичною спрямованістю. Влітку 1891 р. на Шевченковій могилі в Каневі виникло таємне “Братство тарасівців”, що поставило за мету боротися за утвердження суспільно-політичних ідеалів Т.Шевченка. На жаль, статут і програма братства не збереглися, його програмні ідеї були відображені в рефераті, прочитаному І.Липою в Харкові на шевченківські роковини 1893 р. Того ж року реферат опубліковано у львівському народовському часописі “Правда” під назвою “Profession de foi молодих українців” (“Символ віри”) [892]. О.Барвінський згадував, що з великою радістю сприйняв “тіснійший гурт народовців у Львові вість про організацію молодих українців у Києві...” [671, с.650].

В основі документу була теза про самобутність української нації та її право на незалежне існування: “Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користи людскости ще одну вільну духом одиницю”. “Тарасівці” виразно заявили про необхідність відродження української державності, але ця мета особливо не конкретизувалася, бо видавалася надто віддаленою. Було сказано про єдність українського народу незалежно від державних кордонів (“Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні”), необхідність “піднести й розворушити на Вкраїні національного духа” [403, с.20, 23, 24]. Практична діяльність “тарасівців”, як вони себе називали, “свідомих українців”, була спрямована на утвердження українофільських настроїв. Гуртки товариства існували щонайменше в 10 містах, крім Харкова – у Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові та ін., у товаристві діяло принаймні 100 чол. [1355, №5, с.38, 40].

Ю.Липа згадував, що “тарасівці намагалися підтримувати оживлені звязки з іншими центрами українства, а особливо з Галичиною”, але ці контакти “завдяки суворій конспірації ніколи не провадилися на письмі” [791, с.344]. Братчики проявляли інтерес до Галичини, читали місцеву пресу. Про це, зокрема, свідчить лист одного із засновників “Братства тарасівців” В.Боровика до редакції львівського журналу “Правда” від 29 листопада 1889 р., в якому містилося прохання: “...Не гаїтєсья з надсилом (“Правди”. – І.Р.), бо передплачуємо ми јіјі громадкоју, і хлопці мојі аж-аж-аж мати јіјі (хочуть. – І.Р.) мершчіј” [163, арк.9]. Практично неможливо точно визначити верхню хронологічну межу діяльності “тарасівців”, що в 1897 р. увійшли до складу Загальної української організації (ЗУО), всередині якої вони розчинилися [1355, №6, с.62]. ЗУО виникла на нелегальному з’їзді представників наддніпрянських громад у Києві, скликаному за ініціативою В.Антоновича та О.Кониського. До неї увійшла більшість громадівців, що підтримали ідею створення організації з більш чіткою структурою. По суті, “Братство тарасівців” і ЗУО стали перехідною сходинкою від структурно малоорганізованого громадівства 60–80-х рр. до заснування модерних українських партій [1078, с.84].

Формування партійно-політичної системи на Наддніпрянщині завершилося на початку ХХ ст. Першою була створена на початку 1900 р. Революційна українська партія (далі – РУП) у Харкові. Автором партійної програми став один із колишніх “тарасівців” – відомий харківський адвокат М.Міхновський, що видав 1900 р. у Львові брошуру “Самостійна Україна”. Програма РУП, складена в гостро публіцистичному стилі, була швидше політичним трактатом, декларацією, ніж політичною програмою у власному розумінні слова. У ній автор, спираючись на Переяславський договір 1654 р., обґрунтував право на самостійне політичне існування української нації. Боротьба за українську справу (“нас горстка, але ми сильні нашою любов’ю до України... Вперед! бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!) висувалася в програмі як найближча мета РУП, але вона не конкретизувалася. М.Міхновський обстоював гасло наддніпрянсько-галицької єдності, писав про “одну, єдину, нероздільну, вільну, самостійну Україну від гір Карпатських аж по Кавказькі” [403, с.71, 72].

На основі РУП на початку ХХ ст. сформувався спектр українських політичних партій: від соціалістичних до ліберально-демократичних та націонал-радикальних. Незважаючи на ідейні розбіжності, наддніпрянсько-українські партії виступали за етнічну єдність українських земель, але самостійницькі позиції, крім Української народної партії, не знайшли відображення в партійних програмах. Натомість утвердилася теза про політичну автономію України в складі демократичної федеративної Росії, переважаючим став вплив лівих, соціалістичних партій. Найбільш впливова з них – Українська соціал-демократична робітничка партія, зокрема, поставила вимогу “Автономної України (Україну з’їзд визнає лише в межах етнографічних) з правом законодавчим...” [403, с.154]. Справжній прорив у розвитку українського руху відбувся під час Першої російської революції 1905–1907 рр., що призвела до ліквідації чинності Емського указу і штучних перешкод у взаєминах між наддніпрянськими і галицькими діячами.

Ідея національної єдності України знайшла відображення в творчості наддніпрянських письменників, що всупереч репресіям російського царизму в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. набула значного розвитку. Серед характерних рис творів нової української літератури І.Франко назвав панування живої народної мови, “демократизм” і “мужиколюбство”, прагнення захищати інтереси простолюду, переважно світський характер літератури тощо [1628, с.46, 47]. Історичні обставини зумовили небувалий раніше в українській літературі приплив нових талантів, появу цілої плеяди яскравих творчих індивідуальностей – І.Франка, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, Лесі Українки, П.Грабовського, О.Кобилянської, В.Стефаника та ін. Українська література перейшла на вищий рівень свого розвитку, набула рис цілісного художнього комплексу, включаючи всі основні види й жанри – від поезії, прози, драматургії до літературно-художньої критики й публіцистики [1182, кн.3, с.10, 11, 422].

Однак після Емського указу кількість опублікованих у Росії творів нової української літератури значно скоротилася. Україномовних книжок на Наддніпрянщині стало, за висловом видавців “Киевской старины”, “такъ не много, такъ не велики они по своему объёму и такъ ограничены въ своемъ содержаніи, что мы затрудняемся, говоря о нихъ, употреблять названіе малорусской литературы” [731, с.353]. Не маючи змоги вільно друкуватися в Росії, наддніпрянські письменники передавали свої твори для публікації в народовські видання Галичини, що служило консолідуючим чинником у процесі формування єдиної української літературної мови. На сторінках львівських часописів, передусім у загальноукраїнських журналах “Правда” (з 1867 р.) та “Зоря” (з 1880 р.), читачі мали змогу регулярно знайомитися з кращими творами відомих українських письменників [1111, с.41, 42]. Щоправда, мова та етимологічний правопис галицьких видань створювали деякі труднощі для наддніпрянського читача. В.Дорошенко, на початку 1890-х рр. учень гімназії, пізніше згадував: “На кожній сторінці було кільканадцять слів нам або невідомих або незвичних, значіння яких треба було догадуватися,

але цікавий зміст перемагав усі труднощі. Я акуратно випишував до записника невідомі слова і так поволі вивчав українську літературну мову..., тяжко було нам читати книжки друковані етимольогією з її дашками, ъ, тощо...” [1115, с.198].

Найяскравішою подією в національному русі Наддніпрянщини 1880-х рр. стала діяльність українського театру, що була дозволена з обмеженнями окремим урядовим розпорядженням невдовзі після Емського указу. Театральне життя М.Драгоманов слушно вважав “єдиним значним здобутком для українства в 80-ті роки...” [445, т.1, с.462]. І.Франко висловив думку, що “одинокі світла сторінка в тім десятилітті – се наглий і надзвичайний розвій українського театру і української драматичної літератури” [1625, с.381]. З ініціативи М.Кропивницького в Єлисаветграді 1882 р. було засновано першу професійну трупу, в складі якої уславилися М.Заньковецька, І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Садовський та ін. 1880–90-ті рр. справедливо увійшли в історію як “золота доба українського театру”. Наддніпрянсько-український театр мав великий вплив на розвиток театрального життя в Галичині. Репертуар Руського народного театру у Львові, що був урочисто відкритий у березні 1864 р., складався переважно з творів наддніпрянських авторів. “Репертуар був майже виключно український, – писав Є.Олесницький. – ...Театр став відразу могучим розсадником українства [825, с.1]. На галицькій сцені до кінця ХІХ ст. були поставлені п’єси І.Котляревського, Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ’яненка, М.Кропивницького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, Панаса Мирного та ін., опери С.Гулака-Артемівського, М.Лисенка [1651, с.99, 100].

Крім репертуару, східноукраїнські впливи в театральному мистецтві проявилися в налагодженні особистих творчих зв’язків, на гастролі до Галичини приїжджали кращі наддніпрянські актори й режисери. Почин цьому зробив М.Кропивницький, приїхавши до Львова в 1875 р. на запрошення директора театру “Руської бесіди” Т.Романович [1630, с.369; 1651, с.53]. Приїзд М.Кропивницького та його блискучу акторську гру галицька молодь сприйняла з ентузіазмом, за висловом Є.Олесницького, як “олицетворення української

літератури й мистецтва в одній особі. Ми слухали його зі запертим віддихом...” [1364, с.123]. Протягом року (з середини 1905 р.) на галицькій сцені виступали видатні українські актори М.Садовський і М.Заньковецька. М.Садовський навіть деякий час очолював театр “Руської бесіди”, але вже з 1906 р. продовжив свою діяльність у Полтаві й Києві [1364, с.124]. Щоправда, між наддніпрянськими і галицькими театральними діячами останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. нерідко виникали взаємні непорозуміння, як правило, наддніпрянці затримувалися в Галичині ненадовго [377, т.2, к.35, 35 zw.].

Серед владних кіл імперії і в російській громадській думці було критичне ставлення до діяльності громадівців-українофілів, що потенційно загрожували територіальній єдності імперії. Офіційно вважалося, що “такъ называемые украинофилы” виступали за заміну загальноприйнятого “русского языка ... какимъ-то южно- или малорусскимъ языкомъ”. Цю мову громадівці мали на меті нібито “не только сочинить, но и возвести на степень общаго и обязательнаго языка”, що домінував би в освітній сфері “нашего юга и юго-запада” [506, с.1]. Одночасно з репресіями проти української мови і культури царські власті надавали фінансову допомогу для діяльності русофілів у Галичині, що після Емського указу 1876 р. суттєво збільшилася. Так, у березні 1881 р. субсидія русофільському львівському “Слову” зросла майже втричі [1312, с.336]. У 80-х рр. ХІХ ст. інтерес до “Слова” почало проявляти військове міністерство Росії, що добилося встановлення значно вищої субсидії в розмірі 6 тис. гульденів на рік. Отже, галицько-руська проблематика поступово перетворювалася на важливий аспект російської політики щодо Габсбурзької монархії [1501, с.113].

Збільшення підтримки галицьких русофілів пов’язувалося з поглибленням суперечностей на міжнародній арені, що практично поставили Росію та Австро-Угорщину по обидві сторони назріваючого воєнного конфлікту. Серед головних мотивів, що зумовлювали прихильне ставлення офіційної російської влади до галицького русофільства та спонукали до виділення субсидій на його підтримку, було усвідомлення загрози проникнення

ідей українського сепаратизму з Австро-Угорщини. Кошти на адресу русофільських діячів і організацій надходили з Росії, як правило, таємно через громадські товариства, орієнтовані на благодійність, приватні пожертвування, закордонні дипломатичні представництва. Фінансова допомога на початку ХХ ст. вийшла на зовсім інший рівень – суми щорічних субсидій для галичан обчислювалися десятками й навіть сотнями тисяч російських рублів. Зокрема, в 1911 р. прем'єр-міністр П.Столипін розпорядився надати 15 тис. рублів одноразової допомоги русофілам для покриття витрат на виборах до австрійського парламенту. Щоденна газета у Львові відверто москвофільського спрямування “Прикарпатская Русь” протягом 1909–1914 рр. отримувала щорічну таємну урядову субсидію з Росії в розмірі 14 тис. рублів [1279, с.126, 127].

Подібні приклади матеріальної підтримки галицьких інституцій і діячів русофільського спрямування наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не були поодинокими. Однак русофіли на той час опинилися на узбіччі політичного життя краю, що дисонувало з періодом кінця 60–70-х рр. ХІХ ст., коли русофільська течія в умовах, з одного боку, тотального наступу поляків у Галичині, а з другого – посилення антиукраїнських репресій у Росії, домінувала в галицько-руському національному русі, при порівняно незначній фінансовій підтримці з боку російського царизму. Як влучно зауважив О.Середа, “парадоксальним чином сила впливу русофільських ідей у Галичині була в обернено-пропорційній залежності від величини грошової підмоги з Росії, ... істотна фінансова підтримка надійшла в той час, коли рух втратив свої позиції” [1501, с.113, 114]. Очевидно, на тлі постійного збільшення фінансової підтримки з боку Російської імперії москвофільський рух у Галичині все більше втрачав самостійність та опертя на власний місцевий ґрунт [1279, с.128].

Царизм взяв курс на підтримку проросійських сил у Галичині, щоб знешкодити українофільство, що потенційно створювало загрозу порушення територіальної цілісності імперії, відокремлення Наддніпрянщини від Росії. Про грошові суми, що надходили в Галичину, загальне уявлення дає

опублікована О.Сухим переписка російських урядових структур кінця XIX – початку XX ст. [393]. У жовтні 1913 р. було вирішено довести субсидії “русской” народності під австрійською владою до 200 тис. рублів, розподіл грошей здійснювали найвищі урядові інституції – МЗС, МВС, обер-прокурор Св. Синоду [1394, с.215, 216]. Головним експертом “галицького питання” та ідеологом приєднання Прикарпатської Русі до Російської імперії був В.Бобринський – запеклий українофоб [1393, с.70, 147]. Погляд російських урядових кіл на національний рух у Галичині засвідчило секретне донесення жандармерії 1914 р. [7, арк.155–161 зв.]. Засновником “мазепинства” вважався австрійський губернатор Ф.Стадіон у 1848 р., раніше галичани відчували себе “русскими”. Поступово виник розкол у національному русі на “твердо-русских” і “русиновъ”, так званих народовців, що після 1876 р. отримали посилену матеріальну й ідейну підтримку від діячів “мазепинського руху” в Росії, передусім емігрантів М.Драгоманова і М.Грушевського [7, арк.155, 155 зв., 161]. Отже, розвиток галицького українофільства розглядався як результат зовнішніх впливів, що був би неможливий без підтримки австрійського уряду і наддніпрянсько-українських діячів, мав штучний характер.

Таким чином, Емський указ 1876 р., що мав чинність понад чверть століття (до першої російської революції 1905–1907 рр.), завдав удару по українофільству на Наддніпрянщині. Український національний рух пішов на спад: більшість діячів були змушені припинити активну громадську роботу, а ті, хто продовжував працювати, обмежилися вузькою культурно-освітньою сферою, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. Серед здобутків громадівського руху в останній третині XIX ст. було передусім видавництво журналу “Киевская старина” – єдиного українознавчого журналу в Російській імперії, наукова діяльність Історичного товариства Нестор-літописця при Київському університеті, розвиток нової української літератури й театру. Лідери наддніпрянських громадівців виразно декларували свою лояльність до російського царизму, аполітизм, але не перестали цікавитися

розвитком національного руху в Галичині, що розглядався як невід'ємна частина русько-українського простору.

Царські заборони об'єктивно сприяли перенесенню центру українофільської діяльності за межі Російської імперії. Внаслідок репресій самодержавства, що вбачало в українофільстві загрозу для існування імперії, національний рух на Наддніпрянській Україні змушений був перейти на напівлегальне становище або переміститися за кордон. Особливу роль в утвердженні соборницьких настроїв відіграла закордонна діяльність М.Драгоманова. Емігрувавши в 1875 р., він за дорученням і на кошти київських громадівців організував у Женеві видання українською мовою пропагандистської та науково-популярної літератури, що таємно переправлялася для нелегального поширення, містила ідеї “громадівського соціалізму”, заклики до політичної боротьби проти самодержавства, перебудови Росії на принципах федерації. М.Драгоманов став першим, хто виніс проблему українофільства, переслідування української мови і культури на ширшу міжнародну арену. Однак його заклики здалися наддніпрянським громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов, що призвело до погіршення стосунків, а в середині 80-х рр. – до остаточного розриву київської “Старої громади” з М.Драгомановим.

Більш успішними були стосунки М.Драгоманова, як і київських громадівців, з підавстрійською Галичиною, де запровадження конституційного устрою в 1860-х рр. створило умови для вільного національного розвитку. Отже, стало можливим перетворення Галичини в центр загальноукраїнської діяльності, “П'ємонт України”. Як відомо, П'ємонт – це невелике королівство на півночі Італії, що стало прикладом у боротьбі за звільнення й об'єднання італійських земель в одній національній державі. Якщо першим центром національного відродження була Наддніпрянщина, “Малоросія”, що мала визначальний вплив на розвиток українофільства в Галичині, то в останній третині ХІХ ст. ситуація почала докорінно змінюватися. Можна погодитися з І.Лисяком-Рудницьким, що імпульси для національного відродження в

Галичину надходили з Наддніпрянщини, але “після того, як указ 1876 року заборонив усяку легальну українську діяльність у Росії, Галичина стала притулком для всього українського національного руху. [...] Намацальні національні досягнення Галичини служили підбадьоренням і зразком для наслідування українським патріотам під російським пануванням” [1266, с.159].

6.2. Політичне зміцнення галицьких народовців та активізація наддніпрянсько-галицьких взаємин у 1880-х рр.

Українське населення не змогло ефективно скористатися конституційними й децентралізаторськими перетвореннями в імперії Габсбургів 1860–1870-х рр., що супроводжувалися автономізацією Галичини як австрійської провінції та зміцненням у ній польських впливів. У Галицькому крайовому сеймі з кожними новими виборами чисельність “Руського клубу” неухильно зменшувалася. Дійшло до того, що під час четвертої каденції (1877–1882 рр.) сейм набув майже однотонної польської барви. Півтора десятка українських послів, серед яких абсолютну більшість становили русофіли, були надто пасивними, інертними, не готовими до нових умов діяльності. Контрольоване русофілами єдине політичне товариство “Руська рада” на виборах до австрійського парламенту 1879 р. зуміло провести лише трьох кандидатів (для порівняння, в 1873 р. – 15) [1661, с.163, 164]. Народовський журнал “Правда” писав, що навіть виборча кампанія “не могла вирвати сего товариства (“Руської ради”. – *І.Р.*) из сну...” [874, с.465].

Отже, дедалі більш очевидною ставала необхідність змін у дотеперішній політиці проводу національного руху в Галичині, що не могла забезпечити гідного протистояння полякам. Поштовх для активізації діяльності і перегрупування політичних сил дали результати виборів 1879 р., що були болісно сприйняті в галицько-руському суспільстві. “Пропала галицька Русь!” [632, с.78], – так лаконічно прокоментував підсумки парламентської виборчої кампанії М.Павлик у листі до М.Драгоманова 15 липня 1879 р. Львівська “Правда” з жалем писала на початку 1879 р., що порівнюючи галицько-руське

народне життя з життям інших народів, “аж мороз перейде по тілі. ...Як би мертва тишина окошилась серед Русинів”. Редакція зробила висновок, що загал руської інтелігенції рівнодушно споглядає “на все, що навкруги діється” [873, с.60, 61]. На сторінках журналу писалося, що русини, “виперті майже зовсім с парламентарного життя”, були змушені “взятися до основної и тривалої організації своїх сил” [846, с.724]. Водночас більшість тогочасних галицько-руських діячів на провінції не мала скристалізованого національного світогляду, негативно сприймала ідейні суперечки серед верхівки народовців і русофілів у Львові [1690, с.86, 87].

Самі реалії життя спонукали на зламі 70–80-х рр. XIX ст. до народовсько-русофільського зближення як передумови для активізації національного руху. Ініціатива до порозуміння народовців і русофілів вийшла з Тернопільщини. Чимало спричинилися до формування ідеї порозуміння брати Барвінські – Володимир (у Львові) та Олександр (у Тернополі). До цього процесу вдалося залучити також одного з лідерів русофільської течії І.Наумовича. Однак ініціативу народовців, другу після 1870 р., вступити до “Руської ради” (всього понад 30 осіб) відкинуло в листопаді 1879 р. правління русофільського товариства, що мало далекосяжні наслідки в національному русі. Народовські лідери усвідомили, що керівництво “Руської ради” на чолі з Т.Павликовим не погодиться на інституційне об’єднання. Новим головою товариства в 1879 р., аж до смерті в 1886 р., було обрано Я.Шведицького, що проявив себе у відносинах із народовцями більш компромісним політиком [1339, с.657, 658].

Події 1879 р. підвели ризик під романтичним періодом в історії народовської течії, змусили керівництво народовців усвідомити потребу в розгортанні політики “холодного розуму”. На початку 80-х рр. народовці розгорнули політичну діяльність, керуючись правилом, що “сила – в дії”. “Признати себе Русинами и взятися до праці над народом ab ovo – на взір Чехів” [793, с.294], – так лаконічно поставив завдання перед місцевою інтелігенцією Володимир Барвінський у листі до свого брата Олександра 6 вересня 1882 р. Запозичена в поляків концепція “органічної праці” для

зміцнення своєї підтримки в масах спонукала народовців до видання газет “Батьківщина” (далі – “Батьківщина”) з жовтня 1879 р. і “Діло” (далі – “Діло”) з січня 1880 р. не фонетикою, а етимологічним правописом (“максимовичівкою”). Передусім, це робилося для того, аби пом’якшити напругу у відносинах із русофілами, що виникала на ґрунті мовно-правописних суперечок [1339, с.658]. К.Левицький зауважив, що в 1879 р. “народна українофільська партія відчувала конечну потребу виступити на політичній арені”, започаткувати “свою політичну пресу і політичну організацію” [1253, с.178].

Газета для селян “Батьківщина” з ініціативи Ю.Романчука виходила у Львові з 1 жовтня 1879 р. двічі на місяць. У редакційній статті в першому номері містився заклик до “працѣ, до згоди и єдности”, щоб “на сторожи нашого народу стояти, ... се мета нашої газети”. На думку редакції, перед руським народом постала дилема: “чи намъ бути чи не бути?...” [752, с.1, 2]. На противагу русофільському “Слову”, 1 січня 1880 р. почало виходити “Діло”, спочатку двічі в тиждень, а з 1888 року – щоденно, “дійсним редактором і душею органу” був В.Барвінський [1253, с.180]. Його коротке життя (помер 1883 р. у віці 33 роки) стало прикладом самовідданого служіння українській ідеї. У листі до М.Костомарова 12 липня 1882 р. В.Барвінський відверто заперечував видатному історику: “...Не кажіть нам приймати російський язик за наш, бо тим Ви ... убиваєте нас, нашу Русь, нашу силу, нашу надію и будучність”. Галичанин писав, що місцеві русини були змушені боротися проти “двох ворожих елементів: ляхоманів и кацапів галицьких...” [326, арк.1 зв., 2].

Уже в першому номері часопису “Діло” 1880 р. говорилося, що “для насъ, Русинѣвъ” настала пора взятися “до неутомимой працѣ на кождѣмъ поли нашого народно-политичного житя...”. Із сумом повідомлялося, що 19 років конституційної ери залишили “по собѣ такъ незначнї результати, що годѣ самымъ передѣ собою не засоромитись” [876, ч.2, с.1]. Загалом прорив народовців на політичній арені дослідники вважають заслугою “молодших” діячів (І.Белея, В.Барвінського, Ю.Романчука та деяких ін.) [1690, с.97].

Свідченням формування концепції “органічної праці”, прагматичного підходу до політичного життя стало скликання “всенародних” віч у Львові 18 (30) листопада 1880 р. та 17 (29) червня 1883 р. Натхненником першого віча був В.Барвінський, у його проведенні за участю до 2,5 тис. чол. взяли участь і народовці, й русофіли [1253, с.181, 182]. Прийняті резолюції висловлювали необхідність перетворення Австро-Угорщини на засадах повної національної рівноправності та державного забезпечення русинам усіх прав “самостійного народу”, розвитку “русской народности и русского языка”, усунення польського домінування в Галичині [853, с.1]. Друге віче готував спільний народовсько-русофільський комітет, усього зібралося 5–6 тис. осіб, організатори обстоювали аналогічні гасла [1341, с.342–345].

У цілому віча 1880 і 1883 рр. стали явищем рубіжного характеру, сформували досвід масової політики, що перестала бути для галичан монополією невеликої групи осіб. Львівські віча 1880 і 1883 рр. започаткували широкий вічевий рух на провінції – у Долині в серпні 1884 р., Косові в серпні 1886 р., Коломиї у вересні 1886 р. та ін. [1341, с.334, 347]. Скликання віч, у яких взяло активну участь селянство, з ініціативи народовців, що виступили разом зі “старорусинами-русофілами...”, – писав К.Левицький, – було дійсно великим почином в ділі демократизації нашої (народовської. – *І.Р.*) політичної роботи. ...Зачала народна українофільська партія захоплювати у свої руки керму політики руського народу галицької землі” [1253, с.186, 187]. Для утвердження в масах ідеї русько-української національної єдності обабіч Збруча, на противагу російському і польському простору, народовці дедалі активніше використовували щорічне відзначення роковин смерті Т.Шевченка. Вважається, що ініціатором широкого проведення шевченківських вечорів у Галичині виступив В.Барвінський у 1876 р. [1690, с.91, 96].

Особливу роль у розвитку українофільських ідей відіграли народовські товариства. Зусиллями “Просвіти” видавалися календарі, популярна література для народу, що виходили, як і народовська преса, етимологічним правописом (перехід на фонетику відбувся лише в 1890-х рр.). “Просвіта” займалася

культурно-масовою роботою: влаштувала вечори в честь пам'яті Т.Шевченка, аматорсько-театральні вистави тощо [954, с.58, 101, 108]. Сприяння українському шкільництву стало завданням заснованого в 1881 р. у Львові Руського товариства педагогічного (далі – РТП), що розгорнуло діяльність у кількох напрямках (організація шкіл і дошкільних закладів, видання навчальної літератури, підготовка педагогічних кадрів та ін.) [996, с.9, 15, 197]. Засновані народовцями просвітницькі організації представляли, по суті, “українську модель” аналогічних громадських об'єднань інших слов'янських народів [1333, с.493]. Вагомим чинником у національному самоусвідомленні мас була боротьба за розвиток шкільництва українською мовою. На початок 80-х рр. у Галичині існувала єдина “руська” гімназія у Львові, але при підтримці РТП у 1914 р. їх налічувалося вже десять [996, с.115].

Успіхи в діяльності народовців у Галичині під гаслом “органічної праці” у 1880-х рр. стали привабливим контрастом до антиукраїнських репресій царизму в Росії. Галичани успішно розвивали національний рух в умовах політичних свобод Австро-Угорщини, тоді як участь наддніпрянців у русі відходила на другий план, між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону нерідко виникали особисті непорозуміння. Водночас серед галичан, як і раніше, існував брак інформації про Наддніпрянщину. Галицька преса нечасто містила відомості про український рух під Росією. Редактор “Діла” І.Белей з жалем писав до М.Драгоманова в грудні 1888 р., що в часописі друкувалися статті “про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося навязати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошного руху і життя-буття” [635, с.295].

Однак різниця політичних режимів стала “сильним, якщо не вирішальним, притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною” [1342, с.142, 143]. І.Франко писав про “великі прірви”, що виникли “між простим народом і інтелігенцією, з одного, між Україною і Галичиною, з другого боку”, але в останнє двадцятиліття ХІХ ст., за його словами, “на підмогу, а по части на зміну давнішим діячам вийшла нова генерація

робітників і вкинула в ту прірву велику працю...”. Цю генерацію молодших діячів, що вийшла на суспільну арену між 1880 і 1900 рр., було названо “Молодою Україною” [1623, с.8, 9]. О.Кониський емоційно наголошував О.Барвінському 1 (13) січня 1886 р., що “чия, чия, а именно вашого покоління слава “не вмере, не поляже”, і доки існуватиме “Русин и Русь”, доти історія пам’ятатиме “імена робітників вашої генерації!” [118, арк.11 зв.].

Загальноукраїнським друкованим органом залишалася львівська “Правда”, видання якої перервалося в 1884 р. В останньому номері побачила світ упорядкована І.Франком бібліографія статей, надрукованих у “Правді” з 1867 р., серед яких значилося чимало наддніпрянсько-українських авторів – П.Куліш (Ратай), М.Драгоманов (підписаний криптонімами М.Д., М.Т-ов, Українець та ін.), Є.Гребінка, Т.Шевченко, О.Кониський (П-ь, Перебендя, Сирота, Кошовий, Хуторний, Полтавець, О.Яковенко, Верниволя, Вакула з Лубен), М.Костомаров, Марко Вовчок, Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький та ін. [767]. Журнал практично перестав виходити ще в 1880 р., мав серйозні фінансові проблеми, бо сильно залежав від передплати на Наддніпрянщині, що після Емського указу різко зменшилася. Так, М.Павлик писав М.Драгоманову в 1878 р., що “Правда” мала тільки 60 передплатників [91, арк.74]. “...Для України dokonче мати свою літературу, – наголошували видавці “Правди”, – а тим часом, дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, іж, хоч удавись!” [875, с.228].

Наддніпрянські діячі мали взаємини з редакцією “Діла” у Львові, висловлювали в листах прагнення більше дізнатися про розвиток національного руху, нової української літератури в Галичині. Так, І.Нечуй-Левицький писав редактору газети 11 серпня 1881 р.: “...От таки читатимемо хоч одну галицьку газету! До сього часу ми не знали, що там дієть ся у Вас в Галичині” [605, с.4]. У листуванні з редакцією наддніпрянські громадівці регулярно ставили питання про необхідність поглиблення своїх зв’язків із галичанами. М.Старицький, зокрема, листовно просив редакцію газети 14 грудня 1882 р. подавати “більше звістокъ про всі видання і книжки, які въ Васъ виходять, про часописі, про їх

напрямки..., це намъ найнужніше...” [607, ч.159, с.4]. До редакції “Діла” на початку 1880-х рр. писав М.Костомаров, що українська літературна мова в конституційних умовах Австро-Угорщини повинна формуватися на простонародній основі (“на своенароднѣй підставѣ”) [190, арк.3, 4].

На зламі 1870–1880-х рр. у народів залишалося доволі загальне уявлення про українську ідею, бракувало чіткого розуміння ролі Галичини в загальноукраїнських національних процесах. Контакти з громадівцями в Росії нерідко розчаровували народівських лідерів [1339, с.658]. Так, в одному з листів до свого брата Олександра, написаному наприкінці 1879 р., В.Барвінський скаржився на обмаль інформації з Наддніпрянщини, говорив про подану Д.Гладиловичем ідею “мене (В.Барвінського. – *I.P.*) виправити на Україну і щоби раз вже основно переконатися, які вигляди є на Україні і чи маємо і можемо ще бути партією українською, чи маємо перевернутися в чисто галицьку партійку...” [670, с.273]. Восени 1881 р. В.Барвінський їздив до Києва, де зустрічався з громадівцями (В.Антоновичем, О.Кониським, М.Лисенком та ін.), щоб здобути їхню підтримку для народівців у Галичині, зокрема знайти дописувачів і передплатників для львівського “Діла”. Але, як згадував О.Барвінський, “не найшов він там того одушевлення і зрозуміння спільности справи України з Галичиною, якого сподівався. “Діло” передовсім уже зверхною формою, правопису, не припадало до вподоби українцям, а політичні справи галицьких русинів в нім обговорювані, мало їх цікавили” [670, с.297].

Особливості взаємин галицьких народівців з українським рухом Наддніпрянщини відобразив Т.Ревакович у листі до О.Кониського від 28 квітня 1888 р. Галичанин погоджувався, що львівське “Діло” “повинно заступати цілу Україну-Русь”, переконував свого адресанта: “Я знаю, що редакція “Діла” так само думає”. Однак із сумом писав, що національно свідомих “русинів”, до яких відносив себе, О.Кониського, О.Барвінського, І.Белея та ряд інших діячів, “є, може, 100 в Галичині...”. Решту інтелігентних галичан, не кажучи вже про простолюду, він вважав людьми, що не знають нашої історії, літератури, етнографії, географії, розмовляють удома більшою мірою то по-польськи, то

по-волоськи, то по-німецьки, то по-мадярськи, або макаронічним “язичієм”, “не мають ширших поглядів, вважають Україну чимсь чужим”. Водночас “Діло”, на думку Т.Реваковича, “помаленьку” сприяло українському національному самоусвідомленню галичан, щоб вони разом із буковинцями й угорськими русинами вважали “себе за оден нарід – із українсько-руським народом. Але то не прийде так скоро, бо Русин убитий, безсильний, для того повільний й мало розвитий” [279, арк.311– 313].

Загалом наддніпрянських громадівців відштовхувала від народовців насамперед їхня провінційність, мислення виключно “галицькими категоріями”. Вони не схвалювали відмову народовських видань від фонетичного правопису, що лежав в основі нової української літератури, та їх орієнтацію на спілку з русофілами. В етимологічному правописі “Діла” вбачався відступ від засад українофільства [1659, с.44]. У середовищі наддніпрянців, писав О.Кониський О.Барвінському 17 (29) липня 1887 р., була поширена думка, що “в Галичині умісне цураються України, її слова и звязку з нею...” [118, арк.25 зв.]. У свою чергу, галицькі народовці були розчаровані тим, що в українській інтелігенції Наддніпрянщини старшого покоління вбачали лояльні до Російської імперії риси, чимось схожі на місцеве русофільство. Серед народовців викликало також невдоволення намагання М.Драгоманова і “молодих” громадівців утверджувати “громадівський соціалізм”, особливо той факт, що поширення драгоманівських ідей у Галичині призвело до формування у владних структурах погляду на українофільство як на різновид соціалістичного руху [1339, с.658; 1659, с.44].

Ближчому знайомству української інтелігенції з Галичиною сприяло кілька мандрівок студентської молоді, що були започатковані в 1883 р. з ініціативи віденських “січовиків” [59, арк.1]. Студентські мандрівки в краї (до 1888 р.) відбулися шість разів, за висловом І.Крип’якевича, “були одними з перших спроб організованої туристики і причинилися значно до оживлення краєзнавчих студій” [1237, с.1]. У мандрівках взяли участь десятки студентів, у тому числі І.Франко, К.Левицький, Ю.Бачинський та ін., до них приєдналися

представники з Наддніпрянщини, інформацію про подорожі публікувала галицька преса [1237]. Так, учасниками літньої мандрівки 1885 р., що зібрала близько 100 учасників, стали наддніпрянці К.Арабажин, К.Мельник-Антонович, О.Доброграєва, що приїхали до Львова з В.Антоновичем у липні. К.Студинський, якому було тоді 17 років, пізніше згадував про теплі враження від свого першого знайомства з наддніпрянськими діячами, що “переломлювали кордони і єдналися з нами”. Особливо запам’яталися йому слова одного з галичан, що були “провідною думкою” мандрівки, він закликав боротися за єдність “цілого українського народу...” [59, арк.18].

Поштовх до подолання непорозумінь між галичанами й наддніпрянцями дала перша поїздка В.Антоновича, лідера “Старої громади”, до Галичини в 1880 р. В.Антонович мав регулярні контакти з галичанами, доклав чимало зусиль для активізації українського руху в краї. Так, він був серед наддніпрянських діячів, що сприяли відновленню часопису “Правда” в 1872 р., підтримав заснування Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р. Особисто від В.Антоновича надходили кошти, зібрані наддніпрянськими громадівцями для підтримки видавничої діяльності галицьких народовців, зокрема на видання “Правди” [402, т.2, с.183, 185, 192]. Скориставшись правом ординарного професора на закордонне відрядження, В.Антонович вирішив здійснити поїздку в Європу, під час якої відвідав Галичину. У Львові, куди історик прибув разом із дружиною і двома доньками 6 березня 1880 р., він підтримував контакти з відомими українськими діячами І.Шараневичем, К.Сушкевичем, В.Ільницьким, Олександром і Омеляном Огоновськими та ін. Натомість до молодшого покоління народовців поставився якимось байдуже, не погоджуючись із друкуванням “Діла” етимологічним правописом та їх тяжінням до спілки з русофілами [1659, с.45].

Більш детальну інформацію про особисте знайомство В.Антоновича з Галичиною дають його “щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.” [664]. За понад 2,5 місяці перебування у Львові (до 25 травня) В.Антонович мав зустрічі з представниками різних національно-політичних орієнтацій,

переважно старшими народовцями (усього щоденник згадує понад 20 чол.). Щоправда, ці записи мають скупий характер, без будь-якої інформації про зміст розмов, за деякими винятками. Впадає у вічі, що ім'я молодого редактора “Діла” В.Барвінського зустрічаємо в щоденнику В.Антоновича лише один раз. Видатний історик більше часу приділив науковій роботі [664, с.285, 287, 290], що підтверджує донесення австрійської поліції в 1880 р. За інформацією поліцейських органів, В.Антонович не брав активної участі в громадському житті краю, займався переважно науковою діяльністю, зокрема багато працював у бібліотеці Оссолінеуму [105, арк.39].

Побувавши в Західній Європі, В.Антонович повернувся додому на початку 1881 р. В умовах реакції, що запанувала в Російській імперії після вбивства царя Олександра II російськими революціонерами-народниками в березні 1881 р., наддніпрянські українофіли були змушені більш прискіпливо звернути свої погляди на Галичину. Конституційні можливості під австрійською владою створювали умови для вільного національного розвитку, усвідомлення цього приходило під враженням свіжих розповідей В.Антоновича. Можливо, саме в той час, переконує І.Чорновол, почав вживатися термін “український П'ємонт”, на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування історика в Італії та Галичині [1659, с.46]. Образ Галичини як “українського П'ємонту” формували передусім наддніпрянські діячі, починаючи ще з середини 60-х рр., особливо цьому прислужився В.Антонович.

У липні 1885 р., проїздом до Італії на лікування, В.Антонович вдруге побував у Львові зі своїми учнями К.Арабажином, О.Доброграєвою і К.Мельник (у майбутньому – дружиною). Він мав за дорученням київської громади нараду з народовськими діячами в справі видання спеціального додатку до часопису “Батьківщина”, присвяченого справам підросійської України, а також щодо вступу І.Франка до редакції “Зорі” [1116, с.72]. Приїзд В.Антоновича відбувся з метою примирення галичан навколо питання участі І.Франка в редагуванні журналу “Зоря”, що з 1885 р. перейшов у власність Товариства ім. Шевченка. В.Антонович підтримав бажаний для наддніпрянців

компроміс між І.Франком і старшими народовцями, всупереч безкомпромісній позиції М.Драгоманова намагався повернути до співробітництва в “Зорі” навіть М.Павлика. Останній категорично відмовився, але розмови з лідером “Старої громади” справили на нього позитивне враження [402, т.2, с.193, 194]. М.Павлик писав М.Драгоманову 26 липня 1885 р.: “Пізнавсья з ним. Дуже міні подобав сья особисто ј науково, ... чоловік живиј”. В.Антонович переконував М.Павлика співпрацювати з народовцями, “давати свої праці в “Зорьу”, та даремна (це. – *I.P.*) робота...” [634, с.423], – підсумував галичанин.

Інтерес до Галичини на початку 1880-х рр. проявив П.Куліш, що започаткував тривкі стосунки з галичанами ще в 60-х – на початку 70-х рр., коли обстоював виразно антипольську позицію. Кулішевий конфлікт із львівськими народовцями і ревізія власних поглядів, що проявилася в переоцінці козаччини й гайдамаччини як деструктивних рухів, злісному осуді Т.Шевченка, сприяли ізоляції письменника, що не знайшов розуміння в Галичині. “Ми народ незгідний, – відверто писав П.Куліш О.Барвінському 29 серпня 1881 р., – ми наслідники тих розбишак, з котрих нарobili собі героїв чести і общего добра; ми варвари; наші задуми і почуття вельми мізерні” [564, с.240]. Однак під впливом І.Пулюя, що на літо 1880 р. приїжджав на запрошення П.Куліша до Мотронівки, наддніпрянський діяч знову вирішив зайнятися видавничою діяльністю в Австро-Угорщині, цим разом уже самостійно, без посередників. У кінці листопада – на початку грудня 1880 р. П.Куліш приїжджав до Відня, проїздом зустрічався з братами Барвінськими – Олександром у Тернополі та Володимиром у Львові [1360, с.357, 359].

Серед причин, що спонукали новий виток Кулішевої уваги до Галичини, були, з одного боку, звістки про успіхи національного руху в краї, а з іншого – розчарування в своїх наддніпрянських колегах-літераторах [1360, с.347, 360]. 18 (30) грудня 1881 р. П.Куліш разом із дружиною приїхав до Львова, де мав намір видати поетичну збірку “Хуторна поезія” та переклади кількох п’єс В.Шекспіра, попрацювати в місцевій бібліотеці. На відміну від попередніх Кулішевих візитів до столиці провінції, ця поїздка тривала кілька місяців [1685,

с.3]. У Львові П.Куліш у перший же день зустрівся з В.Барвінським, засновником і редактором газети “Діло”, та І.Белеєм, що редагував журнал “Світ”, оформив передплату на обидва часописи. Молодій редакції “Світу” він запропонував деякі свої нові твори [1360, с.361, 363]. П.Куліш слабо орієнтувався в місцевих справах, дізнавшись із розмови з І.Белеєм про фінансові проблеми журналу “Світ”, запропонував грошову допомогу, від якої галичанин відмовився через ідейні розходження. Про це, зокрема, І.Белей відверто писав І.Франку 8 квітня 1882 р.: “К[улі]ш рад би, як бачу, з “Сьвіта”, зробити ніби свій орган і давати на него гроші, але ... я (...переконаний, що й Ти) на теє не пристаємо” [277, арк.18, 19].

Мабуть, ще перед приїздом до Галичини в П.Куліша визріла ідея польсько-українського порозуміння, але навряд чи він мав якісь повноваження від наддніпрянських українофілів, контакти з місцевими поляками сприяли кристалізації угодовської ідеї [1659, с.72, 73]. Інтерес до П.Куліша з польського боку посилив вихід у Львові на початку 1882 р. книжки “Хуторна поезія” [467], в якій, правда, не було відвертих закликів до польсько-української угоди. Однак у “Зазивному листі до української інтелігенції”, поміщеному наприкінці книжки, П.Куліш закликав інтелігенцію до наполегливої праці над просвітою народу: якщо колись “наші предки варяги й козаки ... робили свое національне діло ... мечем та кулаччєм”, то тепер необхідно діяти “пером та лагодою”. Усе “зле й лихе” в українській історії письменник пояснював “політичною темрявою” народу, коли “політика не питала дороги в науки...”. Згадавши про складні стосунки з сусідніми народами, автор висловив віру в майбутнє рідного народу, від якого історично залежала розстановка політичних сил у Центрально-Східній Європі (“дóкіль стояли ми за Польщу, під пятаю в Ляха извивáлась Москва, а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пищати під пятаю в Москаля”) [467, с.128, 131, 133–135].

Кулішеві думки підтримав польський письменник Ю.-І.Крашевський, обидва діячі листувалися протягом березня – квітня 1882 р. У першому Кулішевому листі 18 березня була підтримана ідея порозуміння двох сусідніх

народів, автор сподівався передусім покращити долю “свого народу” і застерігав, що політика гноблення русинів тільки збільшує сили опору [372, к.476, 476 zw.]. Зворушений тим, що поляк листовно назвав себе його “братом”, П.Куліш 20 березня висловив надію в душі Святого Письма на примирення обох народів, сподівався дожити “до нового завіту славної і постидної польсько-української історії”. Одночасно з листом від 7 квітня 1842 р. П.Куліш надіслав щойно видану “Крашанку” (“та ще й не одну”) [372, к.471, 473]. По суті, П.Куліш відкрито закликав польську сторону в особі інтелектуально-шляхетської еліти до порозуміння, щоб на практиці усталилося добросусідство між народами в ім’я громадянської згоди та еволюційного поступу, відвернення майбутніх конфліктів [1360, с.367, 369].

Кулішевий виступ мав резонанс серед поляків, що викликало в нього надію на культурну співпрацю з польськими діячами. П.Куліш вступив у багатонадійні переговори з поляками, що обіцяли значну фінансову допомогу на заснування у Львові української друкарні та видання газети, в якій пропагувалися б угодовські ідеї [1659, с.74, 75, 77]. Більш детально свої погляди на польсько-українське порозуміння П.Куліш виклав у публіцистичній брошурі “Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року”, виданій у Львові на початку квітня 1882 р. в друкарні Товариства ім. Шевченка [466]. Автор присвятив “Крашанку...” Т.Шевченку та А.Міцкевичу, чим намагався показати своє шанобливе ставлення до культових поетів обох народів, особливо до Т.Шевченка, якого ще недавно піддав різкій критиці. П.Куліш зробив для обґрунтування необхідності угоди екскурс в історію, починаючи від Київської Русі. Щодо козацьких часів, то тепер це для нього не інакше, як “п’яний бунт”, Коліївщина – “постидна для нас пора народної життя” [466, с.19, 22, 27] і т.п. З іншого боку, було засуджено політику поляків, особливо фанатизм єзуїтів, але цьому присвячено набагато менше місця.

Автор приходять до висновку: “З обох боків накоїли ми стільки ехидного и кривавого, стільки дурного и пагубного, що нема вже на землі й трибуналу, котрий здолів би нас розсудити...” [466, с.30]. Вихід полягав у тому, щоб

припинити одвічну ворожнечу і зажити в злагоді й мирі. У післямові, епіграфом до якої послужили прислів'я “не купуй хати, а купи сусіда”, “ворога хлібом та сіллю карай”, П.Куліш конкретизував свою пропозицію угоди. Усвідомлюючи глибину конфлікту між двома народами, П.Куліш писав, що “обоюдні предківські провини такі болючі, мов дві глибокі рани, на котрі нема ліків”. Однак годі чекати “самоосуду” від русинів – “народу, систематично придушеного убожеством и послідушого (останнього. – *I.P.*) у цивілізації між усіма Славянами... Треба ждати каяття й вороття од багаччого, од потужнішого, од вишшого в просвіті, од свідомого в давній и новій політиці”. На думку П.Куліша, польська інтелігенція “почала вже зглибока міркувати”, як порозумітися з русинами – “своїм тисячолітнім ворогом” [466, с.36–38].

Мабуть, М.Павлик мав рацію, коли назвав П.Куліша “поетом в політиці”, категорії мислення якого більше характерні для літератури, ніж для політики [835, с.220]. Будучи людиною творчою, надзвичайно темпераментною, він динамічно реагував на дух і потреби часу. Це було однією з причин (поряд з особливостями характеру) неодноразових змін політичних та літературно-історичних уподобань П.Куліша, що пояснювалося мінливістю складних умов, у яких формувалася модерна українська національна ідея [1659, с.71]. Після Емського указу в П.Куліша остаточно визріла думка перенести осередок культурно-національної праці до Галичини, під захист австрійської конституції. Якщо раніше, незважаючи на переслідування царизму, він пов'язував свої надії з Росією, то тепер відкрито переорієнтовується на поляків [1117, с.39, 44, 45]. Однак П.Куліш не знайшов підтримки в обох сторін, яких закликав до порозуміння, через стереотипи в суспільній свідомості, взаємну ворожнечу, що переповнювала історичну пам'ять. Галицька преса не шкодувала критичних сторін на адресу Кулішевих книжок. Так, у “Ділі” в квітні 1882 р. з'явилася розгорнута стаття-відповідь В.Барвінського [781]. Автор висловлював обурення брошурою П.Куліша, в історіософських висновках якого бачив “не б'ольше правды, якъ въ решетѣ воды”. Водночас можливість угоди не заперечувалася, навпаки, В.Барвінський переконував, що взаємна ворожнеча не вигідна для двох

народів (“...загалъ РусинѠвъ ... разъ у разъ выказувавъ и пѠдносивъ шкодливѠсть тои вражды”) [781, ч.26, с.3].

У травні 1882 р. П.Куліш виїхав до Відня, але його домовленість із поляками невдовзі розладналася. Контакти П.Куліша з польською стороною обірвалися десь наприкінці травня – не пізніше 20-х чисел червня 1882 р. [1659, с.77, 79]. У липні до вдови К.Климковича з Відня 13 серпня 1882 р. П.Куліш писав, що “ні Ляхи, ні Русини (однаково дурні) не дали міні нічого зробити”. Він висловив невдоволення діяльністю галицьких народовців: “Приятелі Климковичові зробили все ..., щоб моїх книжок ніхто в Галичині не купував, а на Україну ім нема ходу” [141, арк.1, 1 зв.]. Додому П.Куліш повернувся в квітні 1883 р. Незважаючи на невдачу, угодовська ініціатива стала “генеральною репетицією” польсько-української угоди 1890–1894 рр. [1659, с.79, 80]. В останні роки життя (до 1897 р.) П.Куліш усамітнився з дружиною в Мотронівці, зосередив увагу на творчості. Від кінця 1886 р. перервалося багатолітнє листування між П.Кулішем та І.Пулюєм [1360, с.393, 436]. Водночас кореспонденцію з галичанами П.Куліш не припиняв до кінця свого життя, в другій половині 1880-х – на початку 90-х рр. листувався з Омеляном Огоновським, М.Павликом, Н.Кобринською, О.Барвінським та деякими ін.

Каталізатором пошуку порозуміння між галицькими і наддніпрянськими українофілами та поляками виступив судовий процес над русофілами влітку 1882 р., що увійшов в історію як “процес Ольги Грабар”. Заарештовані (А.Добрянський, І.Наумович, В.Площанський та ін.) були звинувачені в намірі відірвати Галичину від монархії Габсбургів і приєднати до Росії. Суд закінчився для русофілів непогано: лише чотирьох було засуджено на порівняно незначні терміни ув’язнення (від трьох до восьми місяців), решту – виправдано. Однак під час судових дебатів стали очевидними зв’язки русофільських діячів з міністерством внутрішніх справ Росії і популярність панславістських ідей у Галичині, особливо на провінції [1568, с.166, 167]. Польські політичні угруповання для протидії посиленню проросійських впливів на галицькому ґрунті проявили більшу схильність до угоди з народовцями. У свою чергу, для

народовців стало зрозуміло, що лідери галицьких русофілів, попри ідейні хитання, виразно гравітують до Росії. Ідея порозуміння з поляками знайшла підтримку в особі редактора “Діла” В.Барвінського. Однак блискавична переорієнтація на польських політиків виявилася неможливою, народовці віддали перевагу традиційній спілці з русофілами [1659, с.88, 89].

Переговори між галицькими народовцями і русофілами тривали весною – восени 1882 р. і закінчилися укладенням угоди. За взаємною усною домовленістю (остаточного тексту угоди немає, навряд чи він був узагалі), обидва угруповання зберігали організаційну та ідеологічну самостійність, але повинні були об’єднуватися для проведення акцій загальнонаціональної ваги [1339, с.670, 672]. У відносинах між народовцями і русофілами після угоди 1882 р. на якийсь час запанував підкреслено коректний тон. Під час сеймових 1883 і 1889 рр. та парламентської 1885 р. виборчих кампаній діяли спільні передвиборчі комітети [1339, с.671]. У Галицькому сеймі, як і раніше, була єдина руська фракція. На виборах 1883 р. спільний народовсько-русофільський комітет здобув усього 9 мандатів – найменше за всю історію сейму. Як це не парадоксально, але каталізатором активності “Руського клубу” під час п’ятої каденції (1883–1889 рр.) стала його нечисельність. Посли були змушені змінити тактику, безперспективно було, як раніше, перебувати в тотальній опозиції до польської сеймової більшості (згідно регламенту, для того, щоб поставити самостійний внесок, потрібно було не менше 15 голосів) [1661, с.169, 170].

Зміна тактики (посли шукали підтримки поза “Руським клубом” для втілення своїх вимог) повністю себе виправдала, було досягнуто конкретних результатів у руслі сформованої в 1880-х рр. народовської концепції “органічної праці”. Зокрема, вдалося відкрити паралельні класи з “руською” мовою навчання в гімназії у Перемишлі. Після багатолітніх запеклих дискусій з 1888/89 навчального року з’явився перший паралельний клас, кількість таких класів щороку збільшувалася, а в 1895 р. сейм ухвалив рішення виділити “руські” класи Перемишльської гімназії в окрему установу [1155, с.120]. Успіхи галичан у боротьбі за освіту рідною мовою викликали захоплення серед

наддніпрянських громадівців. Так, О.Кониський писав О.Барвінському 1 (13) січня 1886 р.: “Не маю слів вимовити Вам, як мене підживлює, поновляє кожен ступінь, завоеваний Русинами! Як заохочує до нової праці!.. Тямлячи, який запеклий шовінізм у поляків, яку страшенну боротьбу ведуть Русини 25 літ і як повагом, ступінь за ступенем вони одвоюють своє національне право, – невимовно радієш надією на будущину” [118, арк.11].

Особливий внесок в утвердження ідеї української національної єдності зробив І.Франко. Повернувшись на початку 1883 р. до Львова, він зблизився з колишніми опонентами, галицькими народовцями. Як відомо, І.Франко був змушений надовго виїхати до рідних Нагуєвичів 1881 р. через фінансові нестатки. Франкова співпраця з народовцями пояснювалася обопільним інтересом: він отримав можливість творчої реалізації і постійного заробітку у Львові, щоб подолати життєву скруту, тоді як народовські лідери намагалися залучити до своїх видань нові талановиті сили. Так у редакції “Діла” опинився І.Франко, за протекцією І.Белея, з яким вони спільно протягом 1881–1882 р. видавали у Львові “літературно-політично-науковий” місячник “Сьвіт (далі – “Світ”)” [1079, с.203].

І.Франко відіграв найбільшу роль у виданні “Світу”, за підрахунками відомого франкознавця М.Возняка, він написав більше половини всього матеріалу, надрукованого в часописі за два роки [1025, с.160]. Часопис, що продовжив радикальну лінію “Громадського друга” (хоч і в набагато м’якшому тоні), пропагував соціалістичні ідеї, виступав проти русофільства і тодішньої народовської політики. Редакція позитивно оцінювала закордонну діяльність М.Драгоманова, вважала, що женецьке видання “Громади” “не перестане бути видавництвом, з котрого довго і многим Українцям прийдеся багато вчитися й користати” [771, с.59, 60]. Видавці журналу “Світ”, за словами І.Франка, хоч і “не ставили остро радикальної програми, але все-таки у многих статтях та віршах віяв радикальний дух”. У журналі “рядом з галичанами забирали голос також українці (Наддніпрянщини. – *І.Р.*), що швидко окликалися на наші листи” [1625, с.458].

Однак “Світ”, що почав виходити 10 січня 1881 р., припинив існування вже у вересні 1882 р. на 21-му номері (тираж – лише 150 примірників) [1079, с.205, 206]. Редакція журналу не отримала очікуваної підтримки з Наддніпрянщини. “З України ні словечка, хоть обіцяно гореми-теремами” [633, с.370, 371], – писав І.Франко М.Павлику 20 лютого 1881 р. Сам І.Франко пізніше визнавав, що журнал “був редагований не зовсім добре”, в листах М.Драгоманова його було піддано критиці, названо “галицькою помийницею” [578, с.8]. Водночас “Світу” практично судилося продовжити курс народовської “Правди” на поглиблення наддніпрянсько-галицьких контактів, стати всеукраїнським органом [1032, с.3]. Серед українських діячів Наддніпрянщини співробітниками журналу “Світ” були М.Драгоманов, О.Кониський, Ф.Вовк, І.Нечуй-Левицький, В.Мова, Б.Грінченко та ін., друкувалися поезії Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша [1625, с.458, 459]. Роль посередника між редакцією і наддніпрянцями виконував О.Кониський, листовні контакти якого з І.Белеєм після припинення виходу часопису продовжувалися понад десятиліття [1032].

Участь І.Франка в народовських виданнях Галичини виявилася більш успішною. Крім львівського “Діла”, де він писав на політичні та економічні теми, письменника залучили до нового літературного журналу “Зоря”, що виходив з 1 січня 1880 р. як “письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ”. Тираж видання на середину 80-х рр. становив 600 примірників [758, с.208]. Літературна і редакторська діяльність І.Франка того часу була напрочуд активною, він не вважав розходження між народовцями і соціалістами-радикалами антагоністичними, розглядав їх як суперечки всередині одного українського табору. Однак М.Драгоманов і М.Павлик вважали Франкову працю в “Ділі” “безпринципним опортунізмом” [1079, с.206–208]. На початку 1885 р. І.Франко розійшовся з редакцією газети, своїм єдиним союзником у ній І.Белеєм, після чого, як і в 1878 р., народовці закрили йому доступ до власних інституцій. Приводом до конфлікту стала, зокрема, публікація статті М.Павлика, в якій містилися некоректні висловлювання проти народовців і покійного редактора “Діла” В.Барвінського [1079, с.208, 209].

Однак у справу втрутилися діячі Київської громади, від яких галицькі народовці залежали фінансово. Кияни бачили журнал “Зоря”, власник і редактор якого народовець О.Партицький наприкінці 1884 р. з огляду на своє слабе здоров’я збирався віддати у Франкові руки, всеукраїнським друкованим органом, не лише Галичини, а й Наддніпрянської України. До редакції “Зорі” І.Франко увійшов у 1883 р., помістивши в журналі свою повість “Захар Беркут”, кілька віршів, оповідань, критичні замітки, що мали успіх у читачів і літературної критики [1025, с.189]. Наддніпрянські діячі, передусім О.Кониський, наполягали на подальшій участі І.Франка як талановитого письменника і публіциста, без якого не бачили перспективи видавання журналу. У листі О.Кониського Омеляну Огоновському 28 листопада 1884 р. було поставлено дві основні умови підтримки “Зорі” наддніпрянцями: щоб цензура допускала журнал у Росію, матеріали друкувати літературною українською мовою. “Ще в вересні (1884 р. – *І.Р.*), – писав О.Кониський, – прийшла була до нас добра звістка, що “Зоря” через недуг в(ельми) п.(оважного) Партицького перейде в руки Франка”. Інформація розповсюдилася “по Україні и скрізь... її привітали радіючи..., ся звістка підохотила доволі людей и на передплату, и до праці” [43, арк.12, 12 зв.].

О.Кониський особисто познайомився з І.Франком влітку 1884 р. під час свого перебування в Галичині. Між двома діячами почалося листування, що було найбільш активним у 1884–1885 рр. [574]. У лютому 1885 р. І.Франко вперше побував у Києві, поїздка сприяла досягненню компромісу молодого діяча з львівськими народовцями, за посередництвом наддніпрянських громадівців. З І.Франком у Києві спілкувалися В.Антонович, Т.Рильський, М.Лисенко, М.Ковалевський, Олена Пчілка та ін. [205, арк.27–29, 31]. О.Кониський згадував про враження київської “Старої громади” від знайомства з І.Франком: “... Всім нам вельми кинулося в вічі, як він (І.Франко. – *І.Р.*), приїхавши до Києва, почав ославлювати усіх галичан!”. Навіть “дипломатичному” В.Антоновичу “прикро стало слухати франків осуд...” [721, с.412]. Унаслідок Франкової поїздки відбулося примирення обох сторін: на

І.Франка натиснули, щоб він дав згоду співпрацювати з народовцями, останні, в свою чергу, обіцяли не чинити на нього тиск, сміливіше виступати проти русофілів [1030, с.60, 65].

Восени 1885 р. І.Франко повернувся до “Зорі”, що перейшла у власність Товариства ім. Шевченка, як фактичний редактор (формально ними значилися спочатку О.Калитовський, пізніше – О.Борковський). Однак він не залишав “думки розпочати й власне видавництво” [689, с.56]. У листі до О.Кониського 27 вересня 1885 р. І.Франко писав про свою участь у редагуванні “Зорі”, в якій мав намір друкувати багато “цікавого для України. Українські праці переважатимуть і в беллетристиці, і в науці”. “Я дуже бажав би, – наголошував він, – щоб се був початок живішої літературної обміни на другий рік”, звернувся з проханням про допомогу у виданні (“Ви мусите допомогти нас”) [574, №5, с.240]. Під час своєї другої поїздки до киян у травні 1886 р. І.Франко, крім обговорення перспектив редагування журналу “Зоря”, мав розмови “про видавання періодичного письма в Галичині, що мало називатися “Поступ”” [1625, с.462].

Ідею створення “всеукраїнського і прогресивного” журналу, замість женецької “Громади”, що перестала виходити в 1882 р., подав М.Драгоманов. Саме він придумав для нього назву “Поступ” і написав програму, з якою пропонував І.Франкові виступити в переговорах із киянами за двох умов: радикальна програма журналу, в дусі київської громадської декларації 1873 р. (федералізм, демократизм, раціоналізм); не мати зв’язку з галицькими народовцями [1079, с.210]. Щоправда, сам М.Драгоманов сумнівався в можливості реалізації видавничого проекту журналу “Поступ” через розбіжності між галичанами. “...В малому кружку можливих його (“Поступу”. – *I.P.*) сотрудників нема згоди..., – з сарказмом писав він М.Павлику 23 листопада 1886 р. – Помирить Вас, Фр(анка), Терл(ецького), Коц(овського) – труднішче, ніж шість великих держав” [635, с.122].

На відміну від М.Драгоманова, І.Франко зайняв тоді більш компромісну позицію, намагався притягти свого женецького наставника до співпраці з

народовським журналом “Зоря”, що уявлявся йому як щось середнє між лінією “націоналістичної” “Правди” і “соціалістичного” “Громадського друга”. Компроміс викликав роздратування М.Драгоманова, для якого союз І.Франка із “Зорею” під орудою Київської громади був угодою “огня з водою”, що мала штучний характер. Стосунки між двома діячами весною 1886 р. стали вкрай напруженими. Про це, зокрема, свідчить гострота висловлювань у листуванні. М.Драгоманов різко виступив 21 березня 1886 р. проти Франкової співпраці в редакції “Зорі”: “Це гірше, ніж ренегатство, гірше, ніж проституція, це якийсь моральний маразм, дивний в такі молоді літа” [578, с.203]. М.Драгоманов поклав на І.Франка головну відповідальність за крах “Поступу” [1079, с.212]. “Війна політична буде сама собору, поки Ви будете стояти в “народовському” таборі”, – писав М.Драгоманов І.Франку 11 квітня 1886 р. [578, с.206].

Нетривала Франкова співпраця в редакції “Зорі” виявилася досить плідною. І.Франко доклав чимало зусиль для залучення “цінних матеріалів з України”, за його словами, зміст журналу “був надзвичайно багатий і різномірний”. Зокрема, серед наддніпрянсько-українських авторів у 1886 р. друкувалися твори А.Свидницького, С.Руданського, В.Короленка, М.Комарова, Олени Пчілки, О.Кониського, В.Самійленка, С.Руданського, В.Чайченка та ін. [1625, с.436–438]. Незважаючи на успіхи на редакторській ниві, І.Франко недовго протримався в “Зорі”, був змушений покинути журнал через звинувачення народовської редакції в публікації нібито “неморальних” матеріалів. “Швидко по тім в р. 1887, – згадував він, – мене спіткала така сама відставка із редакції “Діла””, що змусило його “шукати заробітку між поляками...” [1625, с.438]. З відходом І.Франка “Зоря” продовжила “лінію” на залучення наддніпрянських авторів для публікації в журналі, що виразно проявилася в 1885–1886 рр. [1625, с.438–440].

Вийшовши з народовських видань, І.Франко зблизився з польськими часописами, до яких дописував ще від 1879 р., спочатку в Російській імперії, а потім у Галичині. На початку 1887 р. І.Франко, недавно оженившись, залишився, за його власним визнанням, “зовсім без зарібку і мусів шукати

місця при польській газеті, де й вибув десятилітню панщину” [689, с.56]. Протягом десяти років (з липня 1887 р.) [1625, с.463] тривала співпраця І.Франка з газетою польських лібералів “Kurjer Lwowski”, в якій було надруковано близько 900 його матеріалів. Згодом І.Франко писав про вимушений характер праці в польських виданнях – крім названої газети, в часописах “Prawda”, “Kraj”, “Przegląd społeczny” та ін. Він називав це “наймами у сусідів”, що припали на період творчого розквіту письменника. Франкові статті містили критику галицьких відносин, викликали роздратування народовців і русофілів, що сприяло внутрішньому розмежуванню в русько-українському таборі [1079, с.213].

Заклик до національного єднання галичан і наддніпрянців І.Франко пристрасно утверджував у своїй поезії. Він написав у 1880 р. вірш “Не пора, не пора, не пора...”, якому судилося стати своєрідним національним гімном. Від цього часу ідея української національної єдності стала однією з центральних у поетичній творчості І.Франка, в його публіцистичних і наукових творах вона так виразно постала пізніше [1606, с.321]. Ідею соборності І.Франко пристрасно передав у вірші “Розвивайся ти, високий дубе”, написаному в березні 1883 р. Письменник із вірою в майбутнє єдиної, неподільної України обабіч Збруча писав: Встане славна мати Україна / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна [210, арк.42]. Отже, І.Франко одним із перших ввів у науково-літературний обіг поняття “соборна Україна” і широко ним послуговувався [1062, с.50]. “Соборницькі” ідеали І.Франко намагався утвердити навіть на прикладі створення власної сім’ї, “національного шлюбу”. “...Це був перший всеукраїнський “соборний” шлюб, що поєднував двох українців по обидва боки австрійсько-російського кордону, – стверджує Я.Грицак. – ...Шлюб мав бути ніби малою моделлю української нації”, але на практиці продемонстрував “численні культурні відмінності й перешкоди, що пролягали на шляху до порозуміння між “західняками” і “східняками”” [1079, с.326, 329].

І.Франко познайомився з майбутньою дружиною О.Хоружинською під час першої поїздки до Києва в 1885 р., а в травні 1886 р., коли вдруге приїхав до

древньої столиці, – одружився. Причому, за спогадами Г.Житецького, “не так багато часу гаяв молодий вчений на женихання, як на студіювання київських наукових матеріалів” [693, с.184, 185]. І.Франко протягом майже чверті століття не бував у Києві, проживаючи в Галичині, востаннє приїжджав сюди весною 1909 р., уже будучи важко хворий [686, с.130, 131]. Сімейне життя І.Франка не було позбавлене радостей (народження чотирьох дітей, взаємної підтримки в багатьох громадських справах та ін.), але загалом не виправдало сподівань. За обопільним визнанням, це була катастрофа, розплата за “шлюб без любові, а з доктрини” [1079, с.329, 330]. Водночас І.Франко практично першим із галичан став загальноукраїнським явищем у літературі, здобув справжнє визнання на Наддніпрянській Україні. Я.Грицак порівняв значення І.Франка в модерному українському націотворенні ХІХ століття з роллю Петра І у російській історії [1731, с.135].

Водночас народовці докладали зусиль для свого організаційного зміцнення, що знайшло відображення у створенні восени 1885 р. політичного товариства “Народна рада”. Товариство виникло в безпосередньому зв’язку з перебігом виборчої кампанії до австрійського парламенту 1885 р. Напередодні виборів народовці й русофіли пішли торованим шляхом, утворивши на початку 1885 р. спільний виборчий комітет. Однак участь у ньому загострила стосунки між двома угрупованнями, а чергова невдача на виборах підштовхнула народовських лідерів до самостійної політичної акції. До складу тимчасового виділу “Народної ради” на першому засіданні в жовтні 1885 р. увійшли Олександр Огоновський (голова), Ю.Романчук (заступник голови) та ін. [1692, с.216]. Київські громадівці схвально зустріли створення народовського товариства, вітального листа новообраному голові 25 жовтня 1885 р. надіслав О.Кониський (Перебендя). Він висловив упевненість, що “Народна рада” стане “попутнім каменем руської будівлі” [43, арк.16].

Відразу ж після створення виділ “Народної ради” розгорнув активну, здебільшого петиційну діяльність, сприяв залученню селянських мас до підтримки народовських організацій [1692, с.214, 215, 220]. Перші загальні

збори товариства були скликані у Львові 2 лютого 1888 р. за участю десь 400–500 чол. На зборах одногосно, без дискусії прийнято першу політичну програму народовців, яку виголосив Олександр Огоновський. Для ідейно-організаційного розвитку народовців це стало переломною подією, означало перехід до самостійного ведення політичної діяльності, створило підґрунтя для рішучого розриву з русофілами в недалекому майбутньому [1692, с.222–224]. “Сим актом, – писав К.Левицький про першу програму “Народної ради” 1888 р., – покладено тривкі основи політичної організації народно-української в Галичині...” [1253, с.220]. У програмі “Народної ради”, зокрема, було наголошено, що “Русины галицкї, первобытнї жителѣ сеи землѣ”, є “частиною великого, 20-мільйонного народу (мало-)русского, самостійного посередь громады народѣвъ славянскихъ, окремого якъ ђдѣ народу польского, такъ и російского” [762, с.1, 2].

Народовці приділяли особливу увагу утвердженню в суспільній свідомості модерної української національної ідеї. Цьому мала сприяти публікація історичних праць, що формувала уявлення про Галичину як частину українського національного простору і часу. “Соборницьку” версію історичного минулого України в Галичині на шпальтах окремих видань першим спробував популяризувати ще в 1875 р. наддніпрянський громадivecь М.Ковалевський – автор брошури “Коротка історія малоруського народа”, виданої під псевдонімом Іван Маркович у Львові (хоча місцем видання названо Відень). Справу продовжив письменник І.Нечуй-Левицький [1657, с.264], опублікувавши в другій половині 70-х рр. кілька брошур, зокрема про перших київських князів, П.Могилу, гетьманів Б.Хмельницького, І.Виговського та ін. Особливий внесок у популяризацію “соборницької” версії русько-української історії відіграв О.Барвінський [1657, с.267, 268].

Етапну роль у процесі обґрунтування окремішності історії Русі-України відіграла “Руська історична бібліотека”. Вона була започаткована О.Барвінським у 1886 р., містила праці здебільшого перекладного характеру. “Бібліотека” стала, по суті, першим серійним виданням фахової історичної

літератури українською мовою. Поштовх для видання дало особисте знайомство О.Барвінського з В.Антоновичем у Києві влітку 1885 р., куди галичанин їздив для роботи в місцевих архівах. Крім зовсім “широкого” в розмові В.Антоновича, що продумав програму “Бібліотеки”, план видавництва було обговорено з О.Кониським, В.Вовком-Карачевським і П.Житецьким [670, с.366, 367]. Серію “Руської історичної бібліотеки” було вирішено видавати не “кулішівкою”, а більш звичним для галичан етимологічним правописом, що традиційно використовувався, зокрема, в шкільній освіті, на сторінках народовських часописів “Діло”, “Батьківщина” та ін. За твердженням О.Барвінського, це робилося для того, щоб “приєднати якнайбільш передплатників ... і тим здобути потрібні грошеві засоби на видавництво...” [670, с.368].

Крім мовно-правописної, ще однією проблемою, з якою стикнулися видавці “Бібліотеки”, було питання термінології. Серед галицького населення були поширені терміни “Русь” і “руський”, а назва “Україна”/“український” популярністю не користувалася. В.Антонович запропонував об’єднати дві назви в одну, що знайшло відображення в популярній згодом формулі “Русь-Україна”, “русько-український”. О.Барвінський пізніше згадував, що під час наради в Києві в серпні 1885 р. з ініціативи В.Антоновича прийнято рішення “усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини” – “українсько-руський” та “Україна-Русь” [670, с.368]. З одного боку, треба було показати історичну тяглість українських земель від давньоруських часів, відмінності “малоруського” масиву від Великої Росії-Московщини, а з іншого – засвідчити національну єдність русько-українського простору по обидва боки Збруча.

Однак видавці від самого початку стикнулися з серйозними фінансовими труднощами. “Бібліотека” потрапила до переліку заборонених у Росії видань, що обмежувало видавничі можливості [1657, с.265, 267]. Передплата і деяка грошова допомога (зокрема, за словами О.Барвінського, В.Антонович передав йому під час другого перебування в Києві 100 рублів) не покривали видатків на

“Бібліотеку” [670, с.371]. Протягом 1889–1901 рр. видання фінансувалося Галицьким сеймом, а з 1894 р. було перенесено до Львова, де його перебрало на себе НТШ. Загалом у “Руській історичній бібліотеці” (до 1904 р. вийшло 24 томи) побачили світ праці відомих істориків В.Антоновича, М.Костомарова, Д.Багалія, О.Єфименко та ін. [1280, с.166]. По суті, це була серія історичних праць, що виконувала функцію ознайомлення галичан з основними досягненнями наддніпрянських авторів у галузі вітчизняної історії. Ініціатори видання “Бібліотеки” В.Антонович та О.Барвінський поклали початок систематичній творчій співпраці наддніпрянських і галицьких істориків, що з особливою силою проявилася в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. [1008, с.328]. Крім “Руської історичної бібліотеки”, в Галичині було започатковано ще ряд видавничих серій: “Бібліотека найзнаменитших повістей”, що виходила як літературний додаток “Діла” (1881–1906 рр.), “Літературно-наукова бібліотека” (1889–1898 рр.) та ін. [1180, с.400].

Ідейно-організаційне зміцнення народовців у 80-х рр. супроводжувалося посиленням інтересу до українського питання на міжнародній арені. Після “процесу О.Грабар” офіційний Відень із пересторогою ставився до русофілів, діяльність яких вважав небезпечною для єдності Габсбурзької монархії. В інтересах австрійської влади було, з одного боку, підтримати самостійницькі прагнення на Наддніпрянській Україні, а з іншого – сприяти полагожденню стосунків галицьких русинів із поляками. Власті зацікавилися наддніпрянсько-українським рухом, за допомогою якого мали на меті відірвати Наддніпрянщину від решти частини Російської імперії. Сподіваючись зняти гостроту в національному питанні в краї, міністр закордонних справ Австрії порадив намісникові Галичини графу К.Бадені, призначеному восени 1888 р., укласти польсько-українську угоду, замиритися з місцевими русинами. Ця ідея знайшла підтримку серед діячів Київської громади, передусім В.Антоновича й О.Кониського, які з огляду на переслідування українського руху в Росії сподівалися схилити на бік українофільства австрійську владу та польські керівні кола в Галичині [1659, с.107, 123]. О.Кониський з оптимізмом записав у

щоденнику 1886 р., що “національному відродженню русинів в Галичині ніякими цензурними заборонами не пошкодити, не зупинити його” [721, с.426].

Довготривалі польсько-українські угодовські контакти було започатковано в середині 70-х рр., зокрема під час археологічного з'їзду 1874 р. в Києві [1180, с.243]. Резонансною подією, що дала поштовх до зближення галицьких і наддніпрянських українофілів, стала друга поїздка О.Барвінського до Києва на святкування Шевченкових роковин 1888 р. На “сходинах” виразно прозвучала теза про необхідність для галицьких народовців вести самостійну політику, без будь-якої спілки з місцевими русофілами, що, на думку наддніпрянської сторони, утруднювала формування української національної самосвідомості. Як писав О.Барвінський у спогадах, “виявився загально погляд, що русинам-народовцям не годиться ніяк вести політики в спілці з москвофілами, що всякі компроміси і спілки з ними наносять шкоду також нашій народній справі на Україні” [671, с.112, 113].

“Душею і двигуном” видавничих планів, за висловом Л.Зашкільняка, був О.Кониський, що діяв переважно через О.Барвінського. Відновлення журналу “Правда”, втретє після 1867 р., мало сприяти консолідації русько-українського простору, утвердженню в масах модерної української національно-політичної свідомості [1164, с.144, 145]. Є.Олесницький пізніше згадував, що, зустрівшись із ним у Львові влітку 1888 р., О.Барвінський наполегливо переконував у необхідності видання “всеукраїнського органу в роді давньої “Правди”, який лучив би нас з закордонною Україною і був спільним речником України по обох боках кордону. “Діло” пішло за далеко в солідарности з москвофілами і не може сповняти ролі такого органу, тому треба відновити “Правду” як місячник літературно-науково-політичний”. Після розмови Є.Олесницький погодився підписувати “Правду” як редактор, не знаючи деталей переговорів навколо видання журналу [705, с.246].

Питання відновлення “Правди” виникло в контексті угодовських контактів, стало першим кроком на шляху до “нової ери”. Зіткнувшись із матеріальними проблемами, наддніпрянські громадівці погодилися прийняти

пропоновані прихильником порозуміння кн. А.Сапєгою кошти [1162, с.394]. Водночас “Правда” отримувала деяку фінансову підтримку від наддніпрянських громадівців, зокрема в О.Кониського зберігався список понад 200 осіб, що дали пожертви на видання журналу [402, т.2, с.197]. Видавці “Правди” зуміли домовитися про співробітництво з прихильниками радикальних ідей М.Драгомановим та І.Франком. М.Драгоманов навіть написав програмну статтю для журналу, на прохання О.Кониського й О.Барвінського, що обіцяли зробити “Правду” “органом демократичного й поступового напрямку”, в дусі ідей Кирило-Мефодіївського братства. Драгоманівська стаття була надрукована в першому номері відновленої “Правди” в жовтні 1888 р., але без його підпису, як редакційна [740].

Редакція журналу складалася з п'яти осіб: крім О.Барвінського та О.Кониського, до неї увійшли І.Франко, П.Левицький і Є.Олесницький як відповідальний редактор [1659, с.113]. “Правда” стала трибуною не лише для галицьких, а й наддніпрянсько-українських авторів. “На Придніпрянській Україні повитали віднову “Правди” з одушевленням, – згадував О.Барвінський, – і чимало визначних письменників почало пособляти сему видавництву своїми творами” [671, с.65]. На сторінках “Правди”, крім самого О.Кониського, друкувалися письменники, вчені, громадські діячі з Наддніпрянщини П.Куліш, К.Михальчук, І.Шраг, М.Комаров, В.Самійленко, О.Лотоцький, А.Кримський, С.Єфремов, І.Стешенко, Ф.Вовк-Карачевський, М.Кононенко, І.Руденко та ін. [1430, с.733, 734]. Завданням редакції “Правди” було підготувати ідейний ґрунт для польсько-українського порозуміння в Галичині [1116, с.79].

Щоправда, відновлена “Правда” деякий час не зачіпала делікатного питання угодовської політики з поляками. Аж у передовиці до четвертого номера в січні 1889 р. відверто говорилося про сподівання, що “новий рік дасть нам нову сеймову більшість з новим прямованнем до *реальної* (тут і далі – виділено в журналі. – *І.Р.*) згоди двох націй, до *реального* добра цілої людності Галичини” [761, с.219]. Водночас після виходу першого номера журналу проявилися ідейні протиріччя всередині редакції. М.Драгоманов та І.Франко, за

спогадом О.Барвінського, погодившись спочатку “на участь у видавництві..., намагалися надати “Правді” зовсім радикальний напрям”, тоді як київська “Стара громада” бачила в журналі своєрідний “компроміс між старими народовцями і радикалами” [671, с.43]. О.Кониський пробував порозумітися з М.Драгомановим, але безрезультатно. М.Драгоманов припинив стосунки з редакцією журналу, був незадоволений, як писав в “Автобіографії”, тим, що вона від самого початку порушувала програмні положення його статті, “через це на далі я ухилився од участі у цьому виданні” [690, с.57].

Водночас виникли непорозуміння з Є.Олесницьким. Дізнавшись під час підготовки другого номеру, що “Правда” виходить за польські гроші, Є.Олесницький демонстративно вийшов із редакції. “Я був противником усяких політичних угод з поляками, – писав він у спогадах, – і вести таку акцію без мого відома під моїм іменем було справді погано, і то дуже погано” [705, с.248]. Невдовзі “Правду” залишив також І.Франко – в той час ідейний прихильник М.Драгоманова [1659, с.114]. У листі до М.Драгоманова 7 травня 1889 р. він зауважив: “З “Правдою” у мене вийшло таке, що я рішивсь остаточно плюнути на неї і не заглядати туди, хіба для полеміки” [1028, с.262]. Галицькі народовці побоювалися, щоб часопис, що друкувався фонетикою, не став фінансовим конкурентом “Зорі”. Про це, зокрема, скаржився О.Кониський у листі М.Драгоманову 1 (13) грудня 1888 р.: “Вважаючи “Правду” за конкурента “Ділу” і супротивника народовцям, вони (лідери галицьких народовців. – *І.Р.*) кинулись проти неї, щоб загризти...”. Адресант констатував брак підтримки серед галичан у виданні журналу [1028, с.301, 302].

Усупереч тенденції до угодовства з поляками, народовці на виборах 1889 р. до Галицького сейму в черговий раз не наважилися на розмежування з русофілами, створили в квітні того ж року спільний передвиборчий комітет (голова – народовець Т.Бережницький). У результаті виборів уперше за останні майже три десятиліття чисельність “Руського клубу” дещо зросла (16 мандатів), співвідношення народовців і русофілів стало приблизно рівним. Русофільські діячі обстоювали максималістські домагання, безкомпромісний підхід у сфері

відносин із поляками (їх позиція традиційно зводилася до “громогласних протестов” і “резкої опозиції”) [963, с.55, 75, 76], що розходилося з “духом часу”. Більш перспективною була проголошена народовцями на початку 1880-х рр. концепція “органічної праці”, прагматичного підходу до політичного життя. Вибори 1889 р. засвідчили довершений перелом у внутрішній структурі національного руху на користь народовців, зростання української національної самосвідомості [963, с.68, 74, 77].

Шоста каденція Галицького крайового сейму (1889–1895 рр.) асоціюється з польсько-українською угодою, що увійшла в історію як “нова ера”. “Творить вона, – згадував пізніше Є.Олесницький, – в історії того десятиліття рішучий пролом у нашій політиці, якого наслідки тягнуться довший час... Під знаком “нової ери” стоїть ... ціле десятиліття 1890–1900 рр.” [705, с.245]. Умови порозуміння, узгоджені з намісником К.Бадені, полягали в низці вимог: утравізм усіх учительських семінарій і відкриття нової руської гімназії у Східній Галичині; заснування у Львівському університеті кафедри “історії руського народу (з “русською” мовою викладання)”; забезпечення “русській” мові рівноправності з польською та німецькою [404, с.375]. Про деталі переговорів знала обмежена кількість осіб (О.Барвінський, К.Левицький, Олександр Огоновський, Ю.Романчук, М.Січинський та деякі ін.), К.Телішевський оприлюднив їх лише в 1892 р. [738, с.2].

24 листопада 1890 р. К.Бадені запросив лідерів народовців (Олександра Огоновського, К.Левицького, О.Барвінського і деяких ін.) та митрополита С.Сембратовича на аудієнцію. Намісник офіційно запевнив, що уряд підтримуватиме вільний розвиток “руської народности” в Австрії за умови, коли “русини будуть стояти на основі австрійської державної ідеї і католицької Церкви”, позбудуться впливу “москвофільства і соціалістичного радикалізму”. З другого боку, Олександр Огоновський як голова “Народної ради” дав зрозуміти, що загальні русинів, за винятком “крайніх фракцій”, “стояв і стоятиме на народних підставах”, буде лояльним до Габсбурзької монархії [671, с.145, 146, 148]. 25 листопада під час дебатів над крайовим бюджетом народовські

діячі відкрито запропонували угоду з польською сеймовою більшістю. Зокрема, ефектним було звернення Ю.Романчука до польських послів наприкінці виступу: якщо вони хочуть згоди, то руська сторона до цього готова, як і до продовження боротьби (“О ласку просити не будемо, борби не страхаємося, згоду приймемо радо”) [1659, с.125, 126].

Взамін за відмову від опозиційної тактики Ю.Романчук висловив сподівання на поступки польської адміністрації, передусім у національно-культурній сфері [1253, с.239]. Угодовська акція планувалася як акція антиросійська і в Галичині мала знешкодити русофільство. Проголошена восени 1890 р. “нова ера” не мала документального підтвердження (хоч, правда, переговори з К.Бадені велися навколо конкретних пропозицій), що робило компроміс дуже хитким [404]. Народовці сприйняли угоду з ентузіазмом, часописи “Діло” і “Правда” писали про “нову епоху”, “нову добу”, “нову ситуацію” в житті галицьких русинів. Показово, що на чергових зборах “Народної ради” наприкінці грудня 1890 р. Ю.Романчука вітали співом пісні-гімну “Ще не вмерла Україна” [1660, с.153].

Таким чином, на зламі 70-х – 80-х рр. XIX ст. у національному русі галицьких русинів відбулося серйозне перегрупування сил. Невдачі в галицько-руській політиці в попереднє десятиліття, зокрема катастрофічне зменшення чисельності руських послів у Галицькому сеймі та австрійському парламенті спонукали народовських лідерів до усвідомлення необхідності активізації своєї діяльності. Утворене в 1870 р. русофільське політичне товариство “Руська рада”, що обстоювало ідеал панруської єдності, виявилось неспроможним гідно протистояти польському наступові в Галичині. У 80-х рр. народовці розгорнули діяльність у руслі проголошеної концепції “органічної праці” для зміцнення власної підтримки в масах, започаткували видання газет “Батьківщина” (з 1879 р.) та “Діло” (з 1880 р.) етимологічним правописом, більш звичним для галичан. З ініціативи народовців було скликано перші “всенародні” віча у Львові в листопаді 1880 р. і червні 1883 р., що поклали початок широкому вічевому руху на провінції.

Усвідомивши необхідність політики “холодного розуму”, народовський провід зробив кроки щодо взаємодії з русофілами для більш активної роботи в масах, залучав русофільських діячів до скликання народних віч. Однак наприкінці 1879 р. друга (після 1870 р.) спроба входження народів до “Руської ради” виявилася невдалою, нашоувхнула на опір русофілів. Галицьке русофільство дедалі більше еволюціонувало на проросійські позиції, що виразно засвідчив судовий процес над русофілами 1882 р., відомий в історії як “процес Ольги Грабар”. На ґрунті боротьби з русофільством серед народів і польських політичних угруповань Галичини поступово визріла угодовська ідея, що була підтримана видатними наддніпрянськими громадівцями-українофілами, зокрема, В.Антоновичем, О.Кониським та П.Кулішем, що протягом 1880-х рр. в різний час приїжджали до Львова. У свою чергу, ідею польсько-народовської угоди підтримав австрійський уряд в умовах назріваючого дипломатичного конфлікту з Росією в другій половині 80-х рр. для протидії місцевому русофільству.

Народовські лідери доклали зусиль для організаційного зміцнення, новостворене політичне товариство “Народна рада” в 1885 р. ознаменувало перехід народів до самостійного ведення політичної діяльності. У програмі “Народної ради” прямо говорилося про належність галицьких русинів до 20-мільйонного “руського” (“малоруського”) народу. Утвердженню модерної української національної свідомості сприяло видання народівцями брошур у серії “Руська історична бібліотека”, започаткованої в 1886 р., львівських часописів “Зоря” (з 1880 р., що перетворився у всеукраїнський орган) і “Правда”, що як загальноукраїнська трибуна літературного й наукового життя виходила ще з 1867 р. (з перервами). Зв’язки народів з українськими діячами Наддніпрянщини після заборонного Емського указу в Росії значно активізувалися з кінця 70-х рр., що пояснювалося прагненням наддніпрянців перенести в підавстрійську Галичину центр українофільської діяльності. Особливу роль у зміцненні наддніпрянсько-галицьких контактів відіграв

І.Франко, який всіляко намагався утвердити ідею національної єдності українців обабіч Збруча, включаючи навіть приклад створення власної сім'ї.

6.3. “Нова ера” як чинник модернізації ідеї української національної єдності в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

“Новоерівська” політика мала гучний резонанс, але не знайшла широкої підтримки в тогочасному українському суспільстві (як і в польському). Від самого початку проти “нової ери” рішуче виступили русофіли, що призвело до організаційного розколу в “Руському клубі” 1892 р. (у 1891 р. Галицький сейм не скликався). З “Руського клубу”, очолюваного Ю.Романчуком, у вересні 1892 р. вийшло ряд русофільських діячів, що в 1894 р. організували новий сеймовий клуб на чолі з Л.Рожанковським [1661, с.207, 208]. В опозицію до “нової ери” перейшли радикали, що в жовтні 1890 р. заснували у Львові Русько-українську радикальну партію (далі – РУРП) – першу модерну українську політичну партію, з фіксованим членством і внесками, в назві якої вжито сучасний етнонім “український” через дефіс, як синонім до слова “руський”. У програмі РУРП підкреслювалося, що “обі наші старші партії – народовська і москвофільська, – при своїх основах і цілях, не в стані заспокоїти тих (простолюду та інтелігенції. – *І.Р.*) потреб...” [403, с.9].

Противники “нової ери” незабаром виділилися серед народівців, що були незадоволені дрібними поступками польської адміністрації. “Народівці розбиті, поділені і апатичні...” [84, арк.73], – так лаконічно охарактеризував ситуацію в листі до М.Драгоманова 5 березня 1892 р. громадський діяч В.Лаврівський, син Юліана Лаврівського. Вже на грудневих 1892 р. загальних зборах “Народної ради” (русофільська “Галицкая Русь” назвала їх “ліквідацією “нової ери”) [789, с.1] учасники засудили політику уряду щодо русинів, а в разі потреби закликали послів перейти в опозицію [1654, с.71]. Водночас не було єдності у ставленні до “новоерівської” політики в середовищі київської “Старої громади”. Наддніпрянські громадівці були прикро вражені фактом

співробітництва соціалістів-радикалів у Галичині з русофілами, найбільш критично проти угоди висловлювався М.Ковалевський [1660, с.160, 161].

Історик В.Антонович як один з ініціаторів польсько-української угоди намагався змінити ситуацію. На початку 1891 р. він за дорученням київської громади приїжджав до Львова, втретє після 1880 і 1885 рр. В.Антонович передав лідеру народовців, голові “Руського клубу” Ю.Романчуку листа від наддніпрянських українофілів, у якому прямо говорилося про необхідність продовження дотеперішньої угодовської політики. Лист закінчувався закликом працювати і боротися до кінця, доки рідний народ не увійде в європейську сім’ю, “засвоївши на ґрунті національному усе те, що властиво загальнолюдській культурі, цивілізації і поступу”. В.Антонович спілкувався з намісником Галичини К.Бадені, галицькими діячами О.Барвінським, Омеляном Огоновським, Б.Дідицьким та ін. [402, т.2, с.198]. Галицькі народовці з радістю зустріли приїзд В.Антоновича, про що він, зокрема, писав своїй дружині К.Мельник. “...Галичане люди весьма гостеприимные и радушные, – наголошував В.Антонович 28 грудня 1890 р. (9 січня 1891 р.), – и до сих пор принимают меня так любезно, что вечно приходится даже несколько стесняться от чрезмерной их предупредительности”. В.Антоновича львів’яни прийняли в почесні члени “Просвіти” і Товариства ім. Шевченка, що справило на історика незабутнє враження [402, т.1, с.290].

Про своє спілкування у Львові з В.Антоновичем 1891 р. писали в спогадах Б.Дідицький та О.Барвінський. За свідченням Б.Дідицького, наддніпрянський історик відвідав бібліотеку русофільського “Народного дому”, темою розмови було українське питання (“вопрось украинській”). Б.Дідицький погоджувався з активізацією останнім часом у Галичині українофільства (“партії новоукраинской”), водночас у короткій розмові відкрито не виступав проти фонетики, яку він, на відміну від українофіла В.Антоновича, різко засуджував [709, ч.І, с.83, 84]. Щодо О.Барвінського, то він згадував, що В.Антонович виїхав у наукове відрядження в Європу й отримав доручення від київської “Старої громади”, “щоби він при сій нагоді, задержуючись переїздом

у Львові, в Кракові і у Відні, де були кружки радикальної академічної молодіжи, перевів з ними основну розмову і довів їх до отямлення (тобто не виступати проти угоди. – *I.P.*) [671, с.250].

У розмовах з І.Франком та М.Павликом В.Антонович відкрито підтримував угодовство народовців з австрійським урядом і поляками [402, т.2, с.198]. Він заперечував можливість будь-якого об'єднання з галицькими русофілами, водночас піддавав критиці діяльність соціалістів-радикалів. Своє розчарування від знайомства з галицькими радикалами В.Антонович передав у листуванні. "...Здалека вони (радикали. – *I.P.*) мені здавались неначе чимсь серйозним, – писав він О.Барвінському 24 січня (7 лютого) 1891 р. з Відня, – на ділі ж тільки багато крику..., це мені здається загалом дурниця". У листі говорилося про відсутність у радикалів реальної сили, ясної ідеї та солідарності між собою [82, арк.5]. М.Павлик про свою зустріч з В.Антоновичем доводив до відома М.Драгоманова 11 січня 1891 р.: "Загальне вражіння стрічі у мене дуже прикре, зовсім не те, шчо 1885 р.". В.Антонович приїхав до Львова "в справі угоди", – писав М.Павлик. – Я його сам визвав на розмову про крок народовців, і він сказав, шчо похвальбає їх". Наддніпрянський історик висловив невдоволення діяльністю галицьких радикалів, констатував, що "на Україні ... льюті дуже за виступи (радикалів. – *I.P.*) протів угоди". Їх підтримує "із старших (громадівців. – *I.P.*) один" тільки М.Ковалевський [636, с.104–107].

У середині січня 1891 р. В.Антонович виїхав зі Львова до Кракова, Праги і Відня. Перебуваючи в Празі, він написав листа 11 (23) січня до Ф.Вовка, в якому прихильно відгукнувся про "новоерівську" політику народовців ("мне поведение народовцев кажется в высокой степени симпатичным и много обещающим... Это первый тактичный в политике шаг, конечно, с необходимыми уступками как в каждой парламентской комбинации...") [402, т.1, с.246]. В австрійській столиці В.Антонович мав розмови про "львівські справи", зокрема, з польським політиком А.Хамцем, членами віденського товариства "Січ" та ін. Однак місія В.Антоновича завершилася невдачею, за висловом історика М.Кордуби, "йому не вдалося противників угоди переконати

про корисність “нової ери”...” [402, т.2, с.198, 199]. Як свідчить лист В.Антоновича до О.Барвінського від 24 січня (7 лютого) 1891 р., уже через кілька місяців після проголошення “новоерівської” політики виявилися серйозні розходження між польською та українською сторонами. А.Хамець й, особливо, міністр галицьких справ у Відні Ф.Залеський під час розмов з В.Антоновичем дали виразно зрозуміти, що вони “не дуже удоволені угодою, яку з Вами (О.Барвінським та галицькими народовцями. – *I.P.*) звів Бадені” [586, с.147, 148].

Востаннє В.Антонович (помер у 1908 р.) приїжджав у Галичину в листопаді 1900 р., по дорозі на лікування в Італію, зупинявся в будинку О.Барвінського у Львові. Однак, будучи вже важко хворим, він не втручався в громадсько-політичні справи [115, арк.11]. Збереглися два короткі листи В.Антоновича до О.Барвінського з Каталонії від 12 (24) грудня 1900 р. та 1 (14) січня 1901 р. [597, с.3, 4]. В останньому листі видатний історик, довідавшись від свого колеги про політичну ситуацію в Галичині, висловив думку, що вона “невесела”, але в політиці завжди треба якийсь час перетерпіти [115, арк.7, 9].

Київська “Стара громада” виступала проти розриву з “новоерівською” політикою, що в розумінні більшості громадівців принесла немалі користі українській справі. У липні 1891 р. до Львова приїжджав київський громадівець К.Михальчук, що вітав політику народовських послів. Однак він бачив “межу” угодовських стосунків, що було взагалі характерно для наддніпрянців [1659, с.132]. К.Михальчук писав О.Барвінському 27 червня (9 липня) 1891 р., що “для всіх заінтересованих сторін зовсім виразно зазначена межа, до котрої може доходити політика згоди і за котрою *volens-polens* остається лише одна рішуча опозиція” [128, арк.1, 1 зв.]. Коли лідер народовців Ю.Романчук наприкінці 1892 р. піддав різкій критиці угодовський курс, київські громадівці (К.Михальчук, М.Лисенко, І.Нечуй-Левицький та ін.) спрямували до нього листа, написаного рукою М.Грушевського [1164, с.153]. У листі, зокрема, писалось до Ю.Романчука як “проводиря українсько-народовської партії в Галичині” про помилковість думки про перехід в опозицію до австрійського

уряду, коли угодівська політика “дала якісь позитивні результати...”. Будь-яка угода між народовцями і москвофілами визнавалася “за річ абсолютно шкідливу і для української народівської партії компрометливу...” [135, арк.1].

Кінцем “новоерівської” політики прийнято вважати травневі 1894 р. збори “Народної ради”, коли абсолютна більшість присутніх (близько 4/5) проголосувала за “принципальну” політику Ю.Романчука, який відмовився від угодівства, виступив “супроти уряду” і шукав порозуміння з русофілами [1006, с.102]. Водночас угодівські сили на чолі з О.Барвінським виступали за продовження угодівських контактів. Для означення цієї політики преса вживала термін “новий курс” [818, ч.78, с.1]. Незважаючи на провал, “нова ера” стала рубіжною подією в національному розвитку галицьких русинів-українців. Вона сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла значні здобутки на культурній ниві, що мали справді всеукраїнське значення. Є.Олесницький справедливо зауважив про важливе значення “підтримки акції греко-католицьким митрополитом Сильвестром Сембратовичем, оскільки раніше Греко-католицька церква уникала конкретних висловлювань щодо національної ідентичності галицьких українців...” [705, с.360].

Конкретні здобутки народівців від угодівської політики об’єднувалися навколо одного – здобуття реальних важелів впливу для перемоги над русофільством. Можна погодитися з твердженням, що “практично кожний конкретний наслідок польсько-української угоди в Галичині мав виразний всеукраїнський відтінок”, що зіграло вирішальну роль у кристалізації національної свідомості галицьких українців [1659, с.162]. М.Антоневич, один із лідерів русофільської “Руської ради”, змушений був визнати, що “нова ера” була “для общого дѣла тяжелымъ ударомъ”, привела до посилення “народовецкой партіи, одолжающей свое нынѣшнее значеніе именно “новой эрѣ” [961, ч.І, с.6]. Тріумф ідеї всеукраїнської єдності в Галичині засвідчило перепоховання М.Шашкевича, що помер у забутті й злиднях 1843 р. у с.Новосілках на Львівщині, був похований у чужому гробівці. Місце поховання лідера “Руської трійці” вдалося встановити в 1880 р. З ініціативи “Просвіти”

перенесення мощей М.Шашкевича на Личаківський цвинтар у Львові відбулося в п'ятдесятиліття з дня його смерті восени 1893 р. Галичани скопіювали ритуал перенесення тіла Т.Шевченка із Санкт-Петербурга до Чернечої гори біля Канева. Труну супроводжувала багатотисячна процесія на чолі з митрополитом С.Сембратовичем і відомими громадсько-політичними діячами [1664, с.127, 221, 230].

“Такої поважної і глибоко одушевляючої маніфестації народної, – згадував К.Левицький, – я не бачив у моїм життю” [1253, с.268]. О.Барвінський назвав цю подію “величавою всенародною маніфестацією, якої доси Львів не бачив...” [671, с.485]. Чому саме М.Шашкевич, за життя маловідомий письменник, твори якого, як стверджують сучасні літературознавці, не відзначаються високим літературним рівнем (порівняно з класиками І.Франком, Лесею Українкою та ін.), став національним героєм галицьких українців, поряд із Т.Шевченком? Очевидно, має рацію історик І.Чорновол, зауваживши, що “в очах діячів кінця ХІХ ст. М.Шашкевич символізував незаплямованість орієнтації на ідеал Соборної України”, мав трагічну долю пророка, на відміну від його співавторів. Я.Головацький “обрав російську ідентичність” і виїхав до Росії, а І.Вагилевича “галичани вважали за сполонізованого (хоч і не слушно)” [1653, с.78, 79].

У вступній промові на загальних зборах “Просвіти” у Львові 2 лютого 1894 р. голова товариства Омелян Огоновський, поскаржившись на перешкоди в діяльності просвітян “від своїх земляків-ворогів”, наголосив: “Але ідея (українська національна. – *І.Р.*) побідила” [369, к.11]. Свідченням утвердження всеукраїнського національного ідеалу в суспільній свідомості галичан стало урочисте вшанування пам'яті Т.Шевченка, що набувало рис культу. Як відомо, шевченківські вечори регулярно відзначалися у Львові і в головних містах Галичини ще з середини 1860-х рр., поступово стаючи все більш масовими [98, арк.12, 18]. В останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. твори поета, що став популярним у Галичині вже після смерті, неодноразово перевидавалися. Перше найповніше зібрання творчої спадщини Кобзаря побачило світ 1867 р. у Львові

[498] зусиллями О.Барвінського [1657, с.258]. На зламі XIX – XX ст. українська громадськість краю почала увічнювати ім'я Т.Шевченка в пам'ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць.

Перший своєрідний пам'ятний знак Т.Шевченку був споруджений на Сокільській скелі на Гуцульщині в с.Тюдів Косівського району. Його витесали гуцульські майстри з суцільного каменя, на пам'ятнику – Шевченкові слова (з поеми “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...”): “Схаменіться! будьте люди, Бо лихо вам буде. Розкуються незабаром Заковані люде – Настане суд...”. Про час спорудження пам'ятного знака в краєзнавчій літературі немає точних відомостей, очевидно, це відбулося не пізніше середини 90-х рр. XIX ст. [980, с.61, 62; 1403, с.34, 35]. Напередодні Першої світової війни пам'ятні обеліски Т.Шевченку були встановлені з ініціативи українських громад у ряді місцевостей Галичини: в с.Лисиничах теперішнього Пустомитівського району Львівської області (1911 р.), с.Вовчинці поблизу Станиславова (1911 р.), с.Надієві (тепер – Долинського району на Прикарпатті) (1912 р.), с.Сільці (тепер – Тисменицького району) (1914 р.) та ін. [980, с.62–64; 1403, с.36, 37].

У 90-х рр. XIX ст. почався збір коштів на будівництво пам'ятника Т.Шевченку, до спеціального фонду надходили пожертви з різних міст і сіл краю. Так, тільки протягом 1892–1894 рр., як свідчать архівні джерела, список подарованих предметів налічував 768 позицій [25, арк.3–14 зв.]. Однак в австрійський період пам'ятнику Кобзаря у столиці провінції м.Львові, як і в інших великих містах краю, де українські громади значно поступалися за чисельністю і впливами полякам та євреям, так і не судилося бути. Вважається, що перший скульптурний пам'ятник-погруддя Т.Шевченка на кошти місцевої української громади було урочисто встановлено і посвячено у Винниках біля Львова у вересні 1913 р. [1063, с.15–24]. Скульптурна Шевченкіана – це в основному продукт другої половини XX – початку XXI ст.

Водночас у ряді галицьких міст ще за австрійських часів з'явилися перші вулиці Т.Шевченка, що сьогодні існують чи не в кожному населеному пункті нашої держави: в Коломиї (десь у 80-х рр. XIX ст.) [1813, с.18], Станиславові (в

1900 р.) [1055, с.30] та ін. НТШ офіційно звернулося до львівського магістрату в 1900 р. з ініціативою назвати площу перед будинком товариства в місті ім'ям Т.Шевченка й надати дозвіл на встановлення там пам'ятника Кобзареві. Однак місцева влада відповіла відмовою, що викликало різку реакцію голови НТШ М.Грушевського, невдоволеного тим, що наявна вулиця Т.Шевченка у Львові вже кілька років знаходилася на самій окраїні міста [966, с.402]. В народі цю вулицю називали Болотною, бо, за словами М.Грушевського, “мокристи часами ся “улиця” стає одним невилазним багном, котре перейти майже неможливо...”. Автор риторично запитував, чи “факт названня такого смітника в столиці Галицької Русі мусить уважатися пошаною пам'яті Шевченка, чи, може, зневагою?” [433, с.202, 203].

Найважливішим здобутком “нової ери” було запровадження в галицькі й буковинські школи фонетичного правопису. Здавалося б, неполітичне мовно-правописне питання відіграло особливу роль в утвердженні модерної української національної свідомості в Галичині. Відсутність унормованого загальноукраїнського правопису перешкоджала консолідації сил у розвитку новочасної української літератури, освіти й науки, утвердженню в суспільній свідомості соборницьких настроїв. У галицьких шкільних підручниках того часу панував повний хаос щодо мови і правопису. З цього приводу український вчений, педагог, громадсько-політичний діяч С.Смаль-Стоцький зауважив, що “не можна було найти і двох письменних людей, щоб однаково писали, бо навіть оден і той самий чоловік не був в силі придержувати ся певних правил...”. На його думку, питання єдиного українського правопису було дуже важливим “як для науки мови в школах, так і для літературного розвитку мови взагалі” [867, с.434, 435].

Фонетичний правопис в австрійські школи запропонував запровадити професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький, внісши відповідний проект міністерству освіти ще в 1886 р. В основу проекту був покладений правопис словника Є.Желехівського і зразки нової української літератури. Міністерство взяло до уваги пропонований проект С.Смаль-Стоцького у

співавторстві з німцем Ф.Гартнером. Ідею запровадження фонетичного правопису в галицькі школи та учительські семінарії активно підтримали Товариство ім. Шевченка, “Просвіта”, Руське педагогічне товариство. З проголошенням “нової ери” виникли реальні можливості для реалізації задуманого. У січні 1891 р. крайовий виділ постановив користуватися у діловодстві фонетичним правописом [1659, с.139, 140]. За урядовим розпорядженням, на початку 1892 р. було проведено спеціальне опитування викладачів у краї, три чверті опитаних висловилися “за” доцільність вживання фонетики в шкільній освіті. Наприкінці травня 1892 р. комісія крайової шкільної ради прийняла ухвалу про запровадження в школах і учительських семінаріях фонетичного правопису [1659, с.141].

Реакція русофілів на рішення комісії була бурхливою. “Руська рада”, Товариство ім. М.Качковського організували широку антифонетичну кампанію в Галичині, що виразно показала силу русофільської течії. Так, у брошурі “Вопросъ о фонетицѣ” писалось, що “фонетика была бы путь для народа, нововведеніємъ чужимъ, подѣбно якъ латинская азбука” [421, с.5]. Однак масові протести русофілів не стали на перешкоді затвердженню міністерством освіти в листопаді 1892 р. рішення крайової шкільної ради щодо фонетики в “руському” письмі. Наступного, 1893-го року С.Смаль-Стоцький і Ф.Гартнер видали підручник “Руска граматика”, що був схвалений крайовою шкільною радою. В основу правопису автори граматики поклали “кулішівку”, внісши до неї деякі доповнення [1093, с.148]. Правопис Є.Желехівського, запроваджений у шкільному навчанні Галичини, визнавався як єдиний офіційний аж до початку 1920-х рр. [1823, с.538].

Надання фонетичному правопису в 1893 р. статусу офіційного в Галичині, впровадження його в шкільні підручники не поклало кінець дискусіям між галицькими і наддніпрянськими діячами навколо формування єдиної української літературної мови і правопису. Однак, незважаючи на гостроту полеміки, дискусія закінчилася своєрідним компромісом: з одного боку, було вирішено, що повинна існувати єдина стандартна мова, з іншого – не

була піддана повному остракізму галицька говірка [1078, с.81]. Закріпленню стандартних норм української мови сприяв чотиритомний словник Б.Грінченка (“Словарь украинскаго языка”), опублікований у 1907–1909 рр. [508]. Стандартизація української мови та створення її словника стало ключовим здобутком у розвитку українофільства, поряд з обґрунтуванням власної цілісної національної концепції історії [1313, с.231].

Серед здобутків “нової ери” було підтвердження державних прав української (“руської”) мови в Галичині. У березні 1892 р. К.Бадені видав обіжник, у якому говорилося про дотримання чинного законодавства щодо вживання “руської” мови в австрійському діловодстві. Щоправда, крайові власті не поспішали виконувати рішення про те, що відповідь на подання “руською” мовою мала бути тією ж мовою, а не по-польськи, як це робилося звичайно. На державних установах почали з’являтися вивіски, де поряд із польською і німецькою, використовувалася українська мова [1659, с.143, 144]. Особливу роль в утвердженні наддніпрянсько-галицької єдності мало створення кафедри української історії у Львівському університеті (дослівно її назва звучала “кафедра всесвітньої історії з особливим наголосом на історії Східної Європи”) [1078, с.77].

Відкриття кафедри було однією з пропозицій, поданих народовцями на розгляд намісника Галичини восени 1890 р. Завідувачем кафедри планувалося призначити В.Антоновича, однак серйозною перешкодою для цього була належність відомого історика до православної конфесії (в очах австрійських і польських політиків православ’я асоціювалося з російською імперською ідеєю), до того ж проти нього свідчила свідома зміна католицького віросповідання на православне [1659, с.133, 134]. У березні 1892 р. австрійський цісар дав дозвіл на створення кафедри, але В.Антонович після деяких вагань відмовився від своєї нової посади. Не допомогли навіть поїздки до Києва для переговорів із ним редактора “Діла” І.Белея та активного прихильника “нової ери” О.Барвінського в 1893 р. За рекомендацією В.Антоновича, до Галичини восени 1894 р. прибув випускник Київського університету М.Грушевський.

О.Лотоцький (український громадсько-політичний діяч і вчений кінця XIX – першої третини XX ст.) висловив думку, що “коли б “нова ера” обмежилася лише цим досягненням, то наслідки діяльності проф. М.Грушевського в Галичині вже самі по собі цілком виправдовують ту політичну акцію, що її творцями були Антонович, Кониський, Барвінський” [697, ч.1, с.173, 174].

Відомо, що зв'язки М.Грушевського з Галичиною склалися ще задовго до його приїзду до Львова 1894 р. [1164, с.141, 142]. Довідавшись від А.Антоновича в 1891 р. про план відкриття кафедри у Львівському університеті, М.Грушевський, як згадував в автобіографії, сприйняв ідею “з ентузіазмом, з огляду на те значіння, яке надавалось тоді в київських українських кругах галицькому рухові...” [679, с.7]. Переїхавши до Львова, М.Грушевський розгорнув багатогранну діяльність, що охопила три головні напрямки, була вагомим інструментом конструювання історичної пам'яті українців: розбудова НТШ; організація широкої видавничої діяльності рідною мовою; підготовка і виховання нових кадрів українських істориків, що сформували школу М.Грушевського (найбільш відомі з них – І.Крип'якевич, С.Томашівський, М.Кордуба, І.Кревецький, І.Джиджора та ін.) [1391, с.57, 163]. М.Грушевський був автором багатотомної фундаментальної праці “Історія України-Руси” (в 11-ти т., 12-ти кн.), перший том якої вийшов у Львові в 1898 р., популярних книжок “Очерк истории украинского народа”, “Ілюстрована історія України”, що неодноразово перевидавалися на початку XX ст. Заслугою його стало наукове обґрунтування схеми історії України, в основу якої було покладено тезу про самостійність українського народу з давніх часів.

Отже, “нова ера” сприяла розвитку вітчизняної історіографії, що дала наукові аргументи для національно-визвольної боротьби [1168, с.11, 12]. Крім власне українофільської схеми, важливу роль у процесі становлення історичної свідомості галичан відіграла русофільська течія галицької історіографії. Серед найбільш відомих істориків-русофілів були Д.Зубрицький, Я.Головацький, Б.Дідицький, І.Шараневич, А.Петрушевич тощо [456; 484 та ін.]. Ключовим поняттям у працях русофільського напрямку виступав “руський світ” (“русский

мир”), яким охоплено увесь панрусський, східнослов’янсько-православний простір, домінував науковий погляд на історію як на діяння видатних осіб. Історики-русофіли зробили внесок передусім у розв’язання проблеми “відпольщення” – відмежування від польських національно-історичних концепцій, обґрунтували тезу про визначальну роль давньоруської епохи в руській (українській) національній історії. Однак опрацьований ними фактичний матеріал з успіхом був використаний істориками-українофілами, включаючи М.Грушевського [1249, с.74, 75, 82].

Нова генерація істориків-русофілів на зламі ХІХ–ХХ ст. (М.Антоневич, В.Дудикевич, Й.Мончаловський, Ф.Свистун та ін.) здійснила еволюцію від “общерусизму” до відвертого москвофільства, українофобства, концептуально переорієнтувалася на історію нового часу (ХVІІІ–ХІХ ст.). Водночас галицька русофільська концепція відрізнялася від традиційної російської історіографії, зокрема інтерпретацією Галицько-Волинського князівства як рівнозначного і повноправного спадкоємця Київської Русі, тлумаченням Брестської церковної унії тощо [1249, с.73, 80, 81]. По суті, русофільські діячі намагалися доповнити запозичену готову російську культуру місцевими галицькими елементами, що добре видно на прикладі істориків Ставропігійського інституту, з їх концепцією про переміщення давньоруського культурного центру з Києва до Москви з середини ХІІІ ст. Велика російська культура в їх розумінні була створена на основі запозиченої київської культури, могла бути органічно перенесена в Галичину, що довгий час залишалася відірваною від загальноруського процесу, під домінуючими польськими впливами [1206, с.131].

На ниві вивчення українського народознавства найбільш значними були успіхи вчених із Наддніпрянщини, але, як наголошував М.Грушевський, “синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в яких перебувало українське життя Росії” [1089, №1–4, с.42]. М.Грушевський був головою (1897–1913 рр.) Наукового товариства ім.Шевченка (далі – НТШ), що виникло в 1892 р. на місці однойменного літературного товариства і перетворилося на своєрідну всеукраїнську академію наук. З ініціативою

створення НТШ виступили наддніпрянці В.Антонович і О.Кониський та галичанин О.Барвінський, які стали авторами нового статуту, прийнятого на загальних зборах товариства в березні 1892 р. Невдовзі статут затвердило намісництво, першим головою НТШ став галицький історик і педагог Ю.Целевич. Товариство було поділено на три секції – історико-філософську, яку в 1894 р. очолив сам М.Грушевський, філологічну і математично-природописно-лікарську [1113, с.7, 8].

Авторитет НТШ у науковому світі засвідчила активна видавнича діяльність, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виходило близько 20 періодичних і серійних видань, усього побачило світ кількості томів у серіях “Записки НТШ”, “Етнографічний збірник”, “Жерела до історії України-Руси”, “Пам’ятки українсько-руської мови та літератури” тощо. Наддніпрянські діячі відіграли особливу роль не лише в реорганізації товариства в наукове, але й у самій діяльності НТШ. Так, в австрійський період зі 105 авторів, які опублікували свої праці в “Записках НТШ” (крім дрібних заміток), майже третину (37) становили наддніпрянці. Загалом щонайменше третина наддніпрянців, а подекуди й більше, були серед тих, хто друкувався у виданнях НТШ. За 15 років до Першої світової війни (з 1899 р.) 29 вчених із підросійської України було обрано дійсними членами НТШ, серед почесних членів НТШ були М.Грушевський, В.Антонович, І.Нечуй-Левицький і М.Лисенко та ін. [1008, с.325, 328]. Для прикладу, О.Русов отримав посвідчення дійсного члена НТШ у травні 1893 р. [341, арк.1].

НТШ перебрало на себе випуск “Руської історичної бібліотеки”, заснованої в 1886 р. у Тернополі О.Барвінським за сприянням В.Антоновича. Товариство продовжувало видавати “Зорю”, що стала всеукраїнським репрезентативним органом. Так, до Росії надсилалося 600 примірників часопису (до заборони в 1894 р.), не рахуючи передплатників із Галичини [591, с.220]. Крім самих галичан і буковинців (І.Франка, Н.Кобринської, О.Кобилянської та ін.), у “Зорі” досить активно друкувалися наддніпрянські письменники і вчені. Під багатолітньою редакцією (1890–1896 рр.)

В.Левицького (В.Лукича) “Зоря” була, за словами І.Франка, “дійсним органом усеї Русі-України, багатим на найрізноморідніші літературні інформації, рецензії, бібліографічні та персональні звістки” [1625, с.442]. У 90-х рр. зміст журналу став цікавішим для наддніпрянців, що підтвердив, зокрема, І.Нечуй-Левицький у листі до І.Франка 30 вересня 1892 р.: “Ваша теперішня “Зоря” поставлена добре,... в неї тепер нема одностайности й монотонности давнішої редакції “Зорі”. Тепер “Зоря” читається з великою цікавістю” [569, с.119, 120].

Замість “Зорі” з січня 1898 р. почав виходити у Львові з ініціативи М.Грушевського місячник “Літературно-науковий вістник” (далі – “ЛНВ”). Від самого заснування журнал “був ведений нами в характері всеукраїнським, а не локально-галицьким, – згадував М.Грушевський, – ми старалися зібрати коло нього літературні сили ... і зробити з нього орган усеї України...” [433, с.282]. На сторінках “ЛНВ” регулярно друкувалися матеріали про стан українського руху на Наддніпрянщині, що обстоювали всеукраїнську національну єдність, зокрема, в традиційній рубриці “З російської України”. “ЛНВ” мав більшість передплатників у Галичині (за даними 1899 р., 445 – цілорічних, а з тими, хто передплачував частково, – 625 чол.), водночас півтора сотні примірників часопису надходили в Росію [883, с.138–140]. Однак “ЛНВ” було заборонено ввозити в межі Російської імперії в травні 1901 р. без пояснення причин. Подібні заборони дещо раніше стосувалися кількох галицьких часописів – “Записок НТШ”, “Етнографічного збірника”, “Діла”, “Батьківщини” та деяких ін., що в невеликій кількості надсилалися в Росію [23, арк.1, 1 зв.]. На думку І.Франка, під заборону потрапляли видання, яким вдалося здобути на Наддніпрянщині “троха значнійший круг читачів...” [884, с.37].

У 90-х рр. продовжилося видання журналу “Правда” у Львові (до 1896 р.), що протягом майже чверті століття був всеукраїнським друкованим органом. Журнал відіграв визначну роль в утвердженні української національної самосвідомості, регулярно друкував твори кращих наддніпрянських письменників. Редакція часопису підтримувала політику “нової ери”, що знайшло розуміння серед наддніпрянсько-українських діячів. Так, І.Шраг писав

О.Барвінському 25 березня 1893 р., що завжди радий допомогти для “такої симпатичної часописі, як “Правда”...”. Він схилився “до того напрямку, що держить “Правда”, і дуже ціную, що вона не забуває нашої України і дає багато місця для всього того, що до неї відносить ся” [133, арк.1, 1 зв.]. Як і раніше, траплялися й критичні висловлювання наддніпрянських українофілів щодо галицької преси. Так, було піддано критиці двотижневик для дітей і молоді “Дзвінок” (“Дзвѣнокъ”), що почав виходити в 1890 р. у Львові. Журнал “зробив и на мене, и на всіх нас пренехороше вражіння, – стверджував М.Старицький у листі до О.Барвінського в січні 1894 р., – такий він, замість показного, вийшов мізерний!” [130, арк.1].

У результаті “ нової ери” НТШ отримало від властей кошти на підтримку своєї наукової і видавничої діяльності. Якщо в 1894 р. перша субвенція НТШ від крайового сейму була в розмірі 2 тис. австрійських крон, то далі розмір фінансової допомоги поступово збільшувався і в 1899 р. досягнув 14 тис. [1113, с.8]. Однак цього явно не вистачало для забезпечення зростаючих масштабів діяльності товариства. На допомогу прийшли меценати з Наддніпрянщини, які давали чималі суми на потреби НТШ. Однією з найвагоміших була пожертва професора хірургії Військово-медичної академії в Петербурзі П.Пелехіна в кінці XIX ст., що дала можливість НТШ придбати у Львові власний будинок, де було розташовано друкарню і палітурню. Відомий український меценат В.Симиренко пожертвував 250 тис. крон, за які товариство закупило в 1912 р. ще один будинок [955, с.36, 37]. Піонером у налагодженні контактів з НТШ (ще з 1880-х рр., коли воно було Літературним товариством) був одеський громадівець М.Комаров, якого навіть жартома називали “міністром закордонних справ” за його розгалужені зв’язки з Галичиною [1345, с.181].

Свідченням динаміки розвитку НТШ стала бібліотека товариства, що на перших порах не мала навіть власного приміщення. З середини 1890-х рр. НТШ почало обмін виданнями з іншими науковими установами в краї і за кордоном. У 1900 р. з НТШ обмінювалося літературою 18 організацій і установ, а в 1914 р. – вже 23-и, що охоплювали велику територію Наддніпрянщини – від Холма і

Кам'янця-Подільського на Заході до Харкова на Сході [1008, с.326, 327]. Подарунок НТШ від О.Кониського в 1893 р. (392 томи з власної бібліотеки), а перед смертю в 1900 р. – решти своїх книг, поклав початок особистим даруванням до бібліотеки товариства. На заклик НТШ відгукнулося багато осіб, редакцій, товариств, включаючи відомих наддніпрянських діячів науки і культури, таких як Д.Багалій, Ф.Вовк, Д.Дорошенко, М.Сумцов та ін. Як наслідок, бібліотечний фонд суттєво зріс: якщо в 1894 р. у бібліотеці НТШ налічувалося лише 600 книг, то в 1913 р. – уже 70238, або в 117 разів більше. І це всього за 20 років [955, с.33, 34]. Крім того, відбулося значне розширення бібліотечного фонду “Просвіти”, що в 1914 р. налічував майже 2,5 тис. бібліотек (для порівняння, ще в 1895 р. – близько 850), у яких зберігалось понад 200 тис. книжок [50, арк.68 зв.].

Цифрові дані є найкращою ілюстрацією активізації українського руху, поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємозв'язків, що отримали поштовх для подальшого розвитку в результаті “нової ери”. Бібліотека НТШ у Львові стала найбільшою українською книгозбірнею в світі, поряд із стародруками, містила українознавчі праці різними мовами. У 1899 р. була створена книгарня НТШ, що мала філії в Києві та Харкові, через які можна було виписувати книжки з Галичини. У львівській книгарні НТШ в 1903 р. продавали видання наддніпрянсько-українських авторів І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М.Коцюбинського, Панаса Мирного, М.Грушевського та ін. [26, арк.14, 15]. Зміцненню культурних взаємин Галичини з Наддніпрянською Україною значною мірою спричинився і музей НТШ, заснований в 1895 р. [1008, с.327].

“Новоерівська” політика принесла здобутки в галузі середньої освіти, що сприяло розширенню сфери вживання української мови в Галичині. До 1892 р. в краї існувала лише одна “руська” гімназія у Львові і паралельні класи в Перемишльській гімназії. У березні 1892 р. на засіданні Галицького сейму було схвалено пропозицію шкільної комісії відкрити класи з навчанням “руською” мовою в гімназії в Коломиї, до першого класу подало документи 40 осіб.

Відкриття Коломийської української гімназії, другої в Галичині після Львівської, сприяло вихованню національно свідомої молоді. Немаловажну роль у цьому відіграла також утраквізація (введення двомовності, паралельних українських класів) учительських семінарій. Розпорядження міністерства освіти в березні 1891 р. про розширення утраквізму в учительських чоловічих семінаріях і поступову утраквізацію жіночих учительських семінарій Східної Галичини стало першим конкретним здобутком “нової ери” [1659, с.147–149].

Серед здобутків “нової ери” було також створення страхового товариства “Дністер”, що отримало дозвіл на свою діяльність у грудні 1891 р. Товариство перетворилося в авторитетну підприємницьку інституцію, що була серед фінансових опор українського національного руху в Галичині. “Новоерівська” політика вплинула на збільшення українського представництва у вищих органах державної влади. Так, в 1879 р. в австрійському парламенті було лише троє руських послів, а в 1885 р. – п’ятеро (з 353 депутатів, у т.ч. 63 – від Галичини). Після виборів 1891 р. до парламенту галицько-українське представництво збільшилося до семи осіб. Руський парламентський клуб, особливо О.Барвінський і Ю.Романчук, мав безпосереднє відношення до здобутків “нової ери” [1701, с.130, 160].

Отже, “нова ера” мала переломне значення в розвитку модерної української національно-політичної свідомості, сприяла утвердженню серед галичан українофільських настроїв. Боротьба навколо “новоерівської” політики “до глибин розбурхала українсько-галицьке громадянство, – писав І.Лисяк-Рудницький. – Це можна вважати за початок доби модернізму в Галичині” [1267, с.199]. Ідея політичної самостійності “соборної” України по обидва боки російсько-австрійського кордону була висунута й обґрунтована в середовищі РУРП. Видання радикального часопису “Народ” у Львові (з січня 1890 р.) і діяльність самої партії на перших порах фінансувалися М.Драгомановим та його однодумцями з Наддніпрянщини. Кошти надходили за посередництвом М.Ковалевського, приятеля М.Драгоманова [885, с.178]. Д.Дорошенко пізніше згадував, що М.Ковалевський “збирав на Україні гроші на видання Української

радикальної партії й возив їх до Львова. На ці гроші виходили “Народ”, “Хлібороб” та інші радикальні видання в Галичині” [686, с.99].

Фінансову допомогу для газети (виходила до 1895 р.) виділяв М.Драгоманов, що друкував на сторінках видання чимало своїх праць, зокрема “Австро-руські спомини”, “Листи на Наддніпрянську Україну” та ін. Редактор часопису, один із лідерів партії М.Павлик назвав М.Драгоманова “головною підпорою” своєю і “Народа” [699, с.65]. Цю думку обстоював сам М.Драгоманов у листі до Р.Яросевича 10 (22) червня 1893 р.: “...Я пишу ½ “Народу””, але “вже виписавсья. На Україні “нових сил” щось не видно. Нехай виступають галичане!” [652, с.124]. Р.Яросевич написав у відповідь 26 травня 1894 р., що “радикалізм росте, хоть партия (РУРП. – *I.P.*) паде”, а у вересні 1891 р. листовно назвав радикальну партію в Галичині кастою “людей відділенов чимсь від живого народа и чим дальше щораз більше відділюючов себе...” [653, с.626, 644]. Про байдужість читачів до часопису писав М.Павлик П.Кулішу 8 лютого 1893 р. (“... був би дуже рад, якби люде, особливо з України, бодай лаялися з “Народом”, а не мовчали. Мовчання гірше смерти”) [92, арк.59]. Леся Українка не бачила в галицьких радикалах “ні енергії, ні щирої віри в своє діло, ні навіть властивої партії”. Про це вона, зокрема, писала М.Павлику 9 липня 1894 р., наголосивши, що має “не дуже оптимістичний погляд на тих людей, що звать себе радикальною партією...” [656, т.10, с.240].

Очевидно, на перших порах РУРП мала в ідейно-організаційному розвитку серйозні труднощі. Однак, незважаючи на песимізм М.Драгоманова і його товаришів (не кажучи вже про критику ідейних опонентів), радикальні ідеї знаходили прихильників серед молодшого покоління наддніпрянських українофілів. Відома діячка громадівського руху в Києві М.Беренштам-Кістяківська писала в спогадах, що коли на початку 1890-х рр. “почали виходити галицькі газети “Народ” і “Хлібороб”, ми здобували їх, дуже спочували радикальній галицькій селянській партії...”. Вона згадувала, що наддніпрянську молодь обурювала “романчукова “угода” (“нова ера”. – *I.P.*)”,

як і діяльність старших українофілів, причетних до угодовства, передусім О.Кониського і В.Антоновича [673, с.216, 217].

Національно-державницькі погляди як далекоюсяжний ідеал українського руху обстоювала політична еліта народовців у 1860–1880-х рр. (через вимоги поділу Галичини та об'єднання “руських” етнічних земель в Австро-Угорщині в окремих коронний край, твердження про належність галицьких русинів до “малоруського”, українського народу), що було очевидним на тлі зростання державницьких прагнень сусідніх народів – поляків, чехів, угорців та ін. Однак народовці довгий час публічно не піднімали проблеми державної самостійності в силу ряду причин: по-перше, через союз із русофілами (народовсько-русофільська угода 1882 р., спільний “Руський клуб” у Галицькому сеймі та ін.), що робило недоцільним акцент на національній програмі; по-друге, внаслідок обраного в другій половині 1880-х рр. курсу на тактичне порозуміння з польською стороною, звідси – небажання говорити про віддалену мету національного руху, що безумовно суперечила польським прагненням; по-третє, у зв'язку з посиленням інтересу австрійського уряду до українського питання, яке передбачалося використати в протистоянні Австро-Угорщини з Росією. Це давало підстави народовцям сподіватися на прихильне ставлення Відня до проблеми національного розвитку русинів-українців [971, с.131].

Молодше, марксистське крило радикалів запропонувало ввести вимогу створення власної національної держави в максимальну частину програми вже на першому з'їзді РУРП 4–5 жовтня 1890 р. Але “старші” радикали під впливом драгоманівського соціалізму засудили цю пропозицію, в програму РУРП 1890 р. було внесено вимогу – “як найширший розвій автономії краюї...”, без поділу Галичини за національною ознакою [403, с.12]. Гостра внутрішньопартійна боротьба між “драгоманівцями” і “марксістами” впродовж першої половини 1890-х рр. скристалізувала думку про політичну самостійність України, що вперше ясно і недвозначно була сформульована в книзі представника молодшої групи радикалів Ю.Бачинського “Україна irredenta” (1895 р.). На підставі аналізу соціально-економічного становища Галичини,

масової “еміграції руських селян за границі краю” Ю.Бачинський дійшов висновку, що здійснення “економічних постулатів і культурних ідеалів неможливе без політичної самостійности України”. Він прямо поставив “на денний порядок справу будучности української нації – взагалі, не лише виключно в Австрії, але і в Росії” [403, с.26, 27, 33].

Ю.Бачинський намагався знайти підтримку в М.Драгоманова, з яким особисто зустрічався двічі наприкінці липня 1891 р. у Відні. Розмова мала, за спогадом Ю.Бачинського, більше інформаційний характер, сам М.Драгоманов через хворобу багато не міг говорити, але зустрів галичанина “дуже щиро”, як “давнього доброго знайомого” [672, с.11–13]. Удруге Ю.Бачинський звернувся до М.Драгоманова листовно, надіславши йому в 1894 р. рукопис “України irredent-и” на рецензію, коротка переписка між ними опублікована [558; 559]. М.Драгоманов, поділяючи ідейні погляди “громадівського соціалізму” до кінця свого життя (помер улітку 1895 р. у Софії), критично відкукнувся про брошуру Ю.Бачинського, що, однак, не стало на перешкоді її виданню. Брошура отримала позитивний резонанс в українській громадській думці Галичини, Ю.Бачинський навіть висловив припущення, що якби М.Драгоманов прожив трохи довше, він “змінив би також свою думку про “Україну irredent-y”” [672, с.14].

Розкритикувавши книгу Ю.Бачинського за доктринерство і догматизм в аналізі економічного розвитку краю, І.Франко відмовився від драгоманівської федеративної концепції, підтримав самостійницькі гасла. Захопившись у молодому віці соціалізмом, економічним вченням марксизму, які сприймалися ним як дороговказ для досягнення в майбутньому соціальної справедливості, І.Франко в середині 1890-х рр. усвідомив, що реалізація марксистської доктрини призведе до “державного деспотизму” і духовного поневолення особи. Він приходять до висновку про пріоритет національного питання у визвольній боротьбі. “...Ідеал національної самостійности ... не тільки вміщує в собі оба попередні (ідеали соціальної справедливості та демократії. – *I.P.*), але один тільки може дати їм поле до повного розвою, – стверджував І.Франко у

статті “Поза межами можливого” (1900 р.). – Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм “фантастів”, – духовно відчужених “від рідної нації” [403, с.85, 86].

Еволюція поглядів І.Франка від соціалізму до націонал-демократизму і смерть у 1895 р. М.Драгоманова об’єктивно посилили позиції “молодих” радикалів–“державників”. На IV з’їзді РУРП у грудні 1895 р. ідея політичної самостійності була включена в нову редакцію програми партії одноголосно, без дискусій і обговорення. Нова редакція програми РУРП майже дослівно повторювала центральну тезу книги Ю.Бачинського і починалася словами: “Стоячи на ґрунті наукового соціялізму і годячися на всі впливаючі з сего консеквенції, на полі політичнім, економічнім і культурнім, заявляє Руско-українська радикальна партія, що здійснене усіх її соціялістичних ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійности руско-українського народу і повнім праві его рішати самому у всіх справах его дотикаючих” [849, с.130, 131]. Водночас було заманіфестовано ідею національної єдності України (соборності), а на найближчу перспективу поставлено вимогу створити окрему українську область у складі федеративної Австро-Угорщини [1077, с.92, 93].

“Новоерівська” політика дала поштовх політичній структуризації національного руху, формуванню партійно-політичної системи в Галичині. Невдоволена наслідками угодовської політики, з середини 1890-х рр. більша частина народовців зблизилася з крилом радикальної партії, що, в свою чергу, все більше відмовлялося від соціалістичних поглядів на користь національної ідеї. У грудні 1899 р. виникла Національно-демократична партія (далі – НДП), що стала найчисленнішою політичною партією, програма якої ґрунтувалася на національно-демократичних, ліберально-центристських принципах. У ній, зокрема, говорилося: “Ми, галицькі Русини, часть українсько-руського народу”, що має державницькі традиції, “ніколи не зрік ся і не зрікає ся прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну,

економічну і політичну самостійність та зєднав ся з часом в одноцільний національний організм...” [403, с.57; 1458, с.119].

З іншого боку, помірковане крило народовців, яке найдовше дотримувало відданості “новоерівській” політиці, виділилося в окрему політичну партію клерикального спрямування, в 1896 р. заснувало Католицький русько-народний союз (далі – КРНС). Внутрішньопартійний конфлікт після 1895 р. з новою силою розгорівся в самій РУРП, що поступово призвело до розколу радикальної течії, вигасання руху “молодих” радикалів. Нечисленна група марксистів, що виділилася з РУРП, заснувала у вересні 1899 р. Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП) як складову частину австрійської соціал-демократії, національна програма якої передбачала перетворення Австрії на демократичну державу. УСДП намагалася поєднати національну ідею з марксизмом, соціалістичними гаслами, зокрема поставила у програмній заяві такі вимоги: “Повна воля політична, самодержавність люду, демокрація; перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу; визволенє люду з темноти, доступ для кожного до науки, до світла” [403, с.55; 1137, с.44].

Отже, конфлікт між “молодими” і “старшими” радикалами завершився формуванням на зламі ХІХ–ХХ ст. нової політичної структури в Галичині, для якої була характерна наявність впливової центристської (НДП), двох лівих (УРП і УСДП) та однієї правої (КРНС) партії. Програми трьох головних партій (крім КРНС) передбачали здійснення постулату політичної самостійності України, що уможливило їх об’єднання, консолідацію сил на ґрунті боротьби за національну державність на уламках Російської та Австро-Угорської імперій. Однак з огляду на організаційну слабкість УСДП і КРНС можна говорити фактично про існування на початку ХХ ст. двопартійної системи, в якій провідна роль НДП стимулювалася і врівноважувалася опозицією лівої УРП [1267, с.202].

Політизація національного руху дала безпосередній поштовх галицьким русофілам для створення в січні 1900 р. власної партії – “Русско-народной”

(“Русской народной”) партії (далі – РНП). Остаточо розкол в РНП відбувся в 1909 р. на прихильників всеруської концепції (“старих”) та “нових” або “молодих” русофілів [975, с.253]. Є.Олесницький писав у спогадах, що до кінця ХІХ ст. “загал т.зв. староруської партії не любив, правда, українців (українофілів. – *I.P.*), особливо ж фонетики, та фактично стояв у значній частині на українських національних основах...” [702, ч.349, с.3]. На початку ХХ ст. “новокурсники” на чолі з В.Дудикевичем і Д.Марковим зайняли виразно проросійські позиції, проявили себе активними борцями проти українства. Д.Марков в австрійському парламенті влітку 1907 р. вперше виступив російською мовою. Русофільська газета “Галичанинъ” у статті з промовистою назвою “Первое общерусское слово въ австрійскомъ парламентѣ” високо оцінила вчинок посла, заявивши, що “скинена наконецъ рабская маска рутенства, надѣтая шестьдесятъ лѣтъ тому”, Д.Марков “говорилъ на томъ языкѣ, который употребляется въ общерусской литературѣ” [836, с.1]. У брошурі Д.Маркова, виданій у Львові 1911 р., говорилося про потребу відмовитися від українського фонетичного правопису (“дрянь”), прийняти “правдиву русску книжку и просвѣщатися, а не буде намъ чужимъ той пречудный русскій литературный языкъ” [1300, с.26].

Водночас “старокурсники”, прихильники М.Короля, послідовно дотримувалися концепції всеруськості, по суті, залишаючи історії відповідь на питання про національну окремішність українського народу. Так, М.Король твердо заявив на засіданні Галицького сейму 11 (24) жовтня 1908 р., що почуває себе малорусином, а не росіянином. “Я узнаю единство русского народа, – наголошував він, – однакъ единство лишь культурне, що однакъ не выключаетъ совѣмъ того, що я чувствую себе малороссомъ, що чувствую себе русиномъ”. М.Король запевнив присутніх, що “ніколи не бувъ и не буду великороссомъ, чи-якъ то звичайно называють – росіяниномъ чи москалемъ”. Однак у його розумінні національна назва “українці” “не наша, она намъ чужа, ... мы малороссы, мы русины...”. Суперечку навколо питання “чи велико- и

малороссы одинъ нарѣдъ, чи то два осѣбнї народы” мала вирішити історія [861, с.2].

Після розколу обидві течії – і “старих”, і “молодих” – вступили в період взаємної конфронтації, що відбувалася на тлі падіння їх чисельності. Русофіли традиційно мали симпатії до Росії, російської літературної мови, що засвідчує, зокрема, перелік видань, які залишилися після смерті відомого русофільського діяча в Австро-Угорщині А.Добрянського в 1901 р. та були передані в місцеву бібліотеку [380]. Так, серед 500 назв книжкової продукції явно переважали російськомовні твори, зокрема Д.Лловайського, С.Соловійова, М.Карамзіна, В.Даля, О.Хомякова та ін., московські й петербурзькі журнали (“Русская беседа”, “Русский вѣстникъ” тощо), тоді як галицьких книжок було небагато, як правило, русофільського спрямування, включаючи опубліковані у Львові 1879 і 1881 р. поезії І.Гушалевича, видання товариства ім. М.Качковського, журнал “Галичанинъ” за 1862 р. та деякі ін. [380, 1.1–13; 381, 1.1–6]. Характерно, що син відомого галицького русофіла, журналіста О.Маркова Осип, відвідавши десь у 1910 р. Москву, писав “про бій двох національних ідеологій” у Галичині, а сам він еволюціонував з русофільських на українофільські позиції. О.Марков (молодший) став професором, доля закинула його аж у Чехословаччину, де він одружився на словачці. Професор М.Мушинка, що в останні роки життя О.Маркова (помер у 1976 р.) часто зустрічався з ним у Братиславі, згадував, як син колишнього русофіла вважав для себе “святим говорити рідною (українською. – *І.Р.*) мовою” [698, с.181, 188].

Особливу роль в утвердженні українського національно-державницького ідеалу відіграла галицька преса, передусім “ЛНВ”, де, зокрема, друкувалися програмні статті М.Грушевського та І.Франка. Так, М.Грушевський закликав земляків, незважаючи на різні “культурні й економічні обставини, на відмінну історичну традицію чи політичну організацію”, ширити усвідомлення “своєї національної одности, всеукраїнське почутє...” [748, с.5]. Він переконував, що “коли протягом одного покоління українство не стане нацією, то воно може стратити сю можливість” назавжди [749, с.149]. Перейшовши на національно-

демократичні позиції, І.Франко використовував трибуну “ЛНВ” для критики соціалістичних доктрин, марксизму, наголошував, що для сучасного і наступних поколінь було б добре розбити легенду “про їх (К.Маркса і Ф.Енгельса. – *І.Р.*) месіянство й непомильність” [882, с.152]. У знаменитому пролозі до поеми “Мойсей”, написаної в 1905 р., І.Франко передав віру в майбутнє України:

Та прийде час, і ти огнистим видом

Засяєш у народів вольних колі... [527, с.662, 663].

Одночасно з формуванням партійно-політичної системи, кристалізацією ідеї політичної самостійності України розширювалася інфраструктура громадського життя. Український рух на зламі ХІХ–ХХ ст. досяг таких відчутних результатів, що тогочасний польський історик С.Смолька називав цей період не інакше, як “українське завоювання” Галичини. Зворотним боком цього стала гостроконфліктність українсько-польських відносин, у центрі яких стояли дві проблеми: заснування українського університету у Львові та проведення виборчої реформи, яка б збільшила представництво русинів-українців у Галицькому сеймі [1078, с.80, 81]. Однак реалізації цих вимог зашкодило відверте небажання поляків і початок Першої світової війни в липні 1914 р.

Ключовим питанням у процесі українського національного самоусвідомлення в південно-західній Галичині був вибір власного етноніму. У ХІХ ст., як стверджує дослідниця М.Кармазіна, зусиллями передової інтелігенції відбулася ідейна еволюція “від українознавства через українофільство до українства. ... Політична думка закріпила за народом назву “український”, яка витіснила інші – такі, як “малороси”, “руснаки”, “русини”..., чітко відмежувала українців від інших – передусім росіян і поляків – у системі координат “ми” – “не-ми” (чи вони)...” [1195, с.338, 339]. Процес української національної самоідентифікації місцевого руського населення під владою Габсбурзької монархії через Галичину поширювався з Наддніпрянщини на Буковину й Закарпаття, але якщо в першому випадку – досить успішно в другій

половині XIX – на початку XX ст. [1108], то в Карпатській Русі в силу урядової політики мадяризації та віддаленості краю від Києва і Львова це відбувалося набагато повільнішими темпами.

Закарпатський діяч С.Маковицький у брошурі, виданій 1940 р., писав, що краян “називають ще руснаками, русинами, подкарпаторуськими русами, рутенцями, росами, угроросами, карпаторосами, татроросами, угорськими руснаками і біда знає ще якими і чіїми ще “росами””. Автор обстоював належність карпатських русинів до “великого українського народу” [379, к.12]. Однак поряд з українофільською течією в краї існували альтернативні версії національного самоусвідомлення, зокрема уявлення про належність до окремого “карпато-русинського” народу, що проживає на території “від Попрада (місто в сучасній Словаччині. – *І.Р.*) аж до Тиси (річка, по якій частково проходить сучасний кордон між Україною та Румунією, Угорщиною і Словаччиною. – *І.Р.*)” [378, к.7]. Водночас на зламі XIX–XX ст. відбулася велика зміна в соціальній структурі національного руху Галичини. Якщо основне середовище діячів на ниві національного відродження в XIX ст. становили греко-католицькі священики, то тепер керівництво національним рухом перебирає до своїх рук світська інтелігенція [1295, с.125].

Взаємозв'язки між галицькими і наддніпрянськими діячами в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. ставали дедалі більш тісними, попри переслідування українофільства за Емським указом. Як і раніше, наддніпрянсько-галицькі контакти здійснювалися переважно через листування і публікацію праць наддніпрянських авторів у Галичині, що давали імпульси для розвитку ідеї української національної єдності. Галичина стала осередком наддніпрянської політичної еміграції на початку XX ст., що виникла в умовах переслідування українського руху з боку царизму і прагнення передових діячів використати конституційні можливості для політичної діяльності в Австро-Угорщині. Більшість політичних емігрантів були представниками РУП, хоч до Галичини приїжджали діячі різних партій, зокрема такі відомі, як С.Петлюра, В.Винниченко, М.Порш, Д.Антонович, О.Скоропис-Йолтуховський,

Б.Ярошевський та ін. Центром еміграції у Львові був Закордонний Комітет (далі – ЗК) РУП, що займався редагуванням статей, надісланих з Росії, виданням нелегальної рупівської літератури та організацією транспортування її на Наддніпрянщину [1838, с.11, 12].

Мальовничий куточок Галичини Гуцульщина була місцем відпочинку і творчості видатних наддніпрянсько-українських діячів, що приїжджали до с.Криворівня (нині – Верховинського району). На початку ХХ ст. на Гуцульщині в різний час відпочивали Леся Українка [979], М.Коцюбинський [978, с.36, 47], М.Міхновський [978, с.105]. Гуцульщиною зацікавився М.Грушевський, що в 1902 р. вперше з дружиною приїхав до Криворівні, пізніше купив там віллу для відпочинку, яку обладнав у гуцульському стилі. У нього, за влучним висловом В.Гнатюка, в “українських Афінах” гостювали відомі діячі Ф.Вовк, М.Жук, Дмитро і Володимир Дорошенки та ін. [978, с.43, 46]. Яскравим прикладом творчої співпраці східноукраїнських діячів із галичанами на початку ХХ ст. стала діяльність Г.Хоткевича – письменника, мистецтвознавця, композитора, театрального діяча родом із Харкова, що на початку 1906 р. емігрував до Галичини, щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі з російським царизмом під час революції 1905 р. Він захопився краєм, що знайшло відображення в художніх творах на гуцульську тематику (повість “Камінна душа”, п’єси “Довбуш”, “Гуцульський рік” та ін.). У с.Красноїлля Г.Хоткевич заснував знаменитий Гуцульський театр, в якому виступали актори-аматори, переважно неписьменні селяни-гуцули [976, с.7, 12, 15]. “...Гроші на всі розходи по театру зложили самі гуцули!” – писав Г.Хоткевич 23 жовтня 1911 р. О.Барвінському, з проханням допомогти в отриманні цензурного дозволу на вистави [132, арк.1 зв., 2].

Однак попри активізацію взаємин наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. між галицькими і наддніпрянськими діячами, що, безперечно, потребує окремого, більш всестороннього і глибокого дослідження, вони були далеко не безхмарними. Аналізуючи взаємини “між галичанами й українцями”, І.Франко був змушений визнати, що національне життя по обидва боки Збруча

нагадувало радше річку під льодом, ніж “вільну течію. Живемо немов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуте власної безсильности, власного розладу” [1622, с.96]. Безперечно, наддніпрянська “гілка” українського руху аж до 1917 р. значно поступалася в силі галицькій: по-перше, вона майже цілком перебувала під впливом федеративних поглядів М.Драгоманова, тоді як перехід до самостійницьких гасел у суспільній думці Галичини відбувся на зламі ХІХ–ХХ ст.; по-друге, тактика наддніпрянських діячів була більш поміркованою, вони, як правило, намагалися знайти компроміс між українофільством і російськими імперськими інтересами [1072, с.248, 250]. У листі до М.Павлика 15 листопада 1888 р. М.Драгоманов писав, що “в Росії нема ні в кого окрім поляків, почутьтья національного в австрійському смислу слова” [635, с.272].

По-третє, український рух на Наддніпрянщині, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю. Є.Чикаленко згадував, що поїхавши на відкриття пам’ятника І.Котляревському в 1903 р. в одному потязі з Києва до Полтави, представники української інтелігенції жартома казали: “Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб’ється, то надовго припиниться відродження української нації...” [716, с.238]. Водночас свідченням активізації наддніпрянсько-галицьких зв’язків, посилення відчуття всеукраїнської національної єдності стали урочистості з нагоди вшанування пам’яті зачинателя нової української літератури І.Котляревського. До Полтави в серпні 1903 р. приїхала галицька делегація в складі В.Стефаніка, М.Кордуби, Ю.Романчука та деяких ін. (усього 13 галичан і буковинців). Учасник урочистостей К.Студинський згадував, що свято “єднало нас усіх в одну велику, українську родину, хоч розділену кордонами, але з’єдинену думками, ... пробивалася чи не найвища ідеальна черта: соборности України” [59, арк.84]. Ювілейні заходи І.Котляревського, як і в 1903–1904 рр. І.Нечуя-Левицького і М.Лисенка, продемонстрували потенційну силу українства, прагнення передової української інтелігенції до національного єднання [1430, с.810, 811].

Однак загальний стан свідомості тогочасного українського суспільства, особливо на підвладних Росії землях, був далеким від тих уявлень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої української інтелігенції. Т.Окуневський писав М.Драгоманову 18 лютого 1886 р. про брак інтелектуальних і матеріальних сил серед галицької інтелігенції: “У нас є волі щирої багато”, але немає “ні сили грошевої, ані інтелігенції, котра б силою аргументів відразу сокрушала сильних. Один Франко межі нами, а більше хочь з свічкою шукай...” [630, с.27]. Основна маса населення українських земель – селянство – на початку ХХ ст. зберігала традиційні етнокультурні риси, позиціонувала себе по відношенню до інших етносів, у тому числі до росіян і поляків. Однак на перешкоді для ширшої національної мобілізації мас, що раніше ідентифікували себе як “руські”, “русини”, “южноруси”, “малороси”, “тутейші” тощо, була відсутність потужного мобілізаційного осередку – власної держави з її системою національно-державного виховання, брак впливових освічених верств, що були носіями української національної свідомості [1168, с.18, 19].

Під час Першої російської революції 1905–1907 р., що відкрила штучні перешкоди для розвитку українського національного руху, в наддніпрянсько-галицьких взаєминах намітилися тривожні тенденції. Лібералізація політичного режиму в Росії виявила тенденцію до відмежування Наддніпрянщини від Галичини. З метою протидії цьому М.Грушевський написав у 1906 р. статтю “Галичина і Україна”, в якій було прямо сказано, що існує реальна небезпека створення “за яких 20–30 літ”, якщо не працювати над наддніпрянсько-галицьким зближенням, “двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати, дві частини одного сербського племені” [433, с.380]. М.Грушевський закликав сучасників наполегливо втілювати в життя ідею української єдності: “Галичина не може допустити себе до відокремлення від України. Не може довести до того, щоб стати їй чужою...” [431, с.123]. Історик від імені наддніпрянців висловив сподівання, що “зв'язки з Галичиною, стичність з українською суспільністю Галичини мусять неминуче зростати...”

[432, с.120]. Однак період “відлиги” був короткочасним, після поразки революції в Росії почалася столипінська урядова реакція.

Серйозні розходження в поглядах і відверті конфлікти між галичанами й наддніпрянцями не зменшували прагнення до української національної єдності, соборності. Причина цього явища, мабуть, полягає не тільки у сфері почуттів, ірраціонального чинника, що служив основою для формування національного міфу, але й у врахуванні чисто прагматичних інтересів. Можна погодитися з твердженням сучасних дослідників, що роль Галичини в національному відродженні (модерному націотворенні) була багато в чому похідною від становища Наддніпрянщини, яку не випадково називають “Великою Україною”. Галицькі русини в умовах загрози полонізації, тотальної польської переваги в краї не мали достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, щоб самостійно розв’язати ключові завдання національного руху – стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформувати власну цілісну національну концепцію історії. Брак власних інтелектуальних сил добре усвідомлювали самі галичани [1078, с.82], про що, зокрема, свідчить листування і спогади тогочасних діячів.

Усвідомлюючи значення інтелектуального впливу наддніпрянських діячів, В.Терлецький відверто наголошував у листі до К.Климковича 16 грудня 1863 р., що “сепаратизмъ ѓдь Украины, ѓдь більшиньства нашого народа бувъ бы погибелью для русинѓвъ Галичины... Дописѓ зъ Украины суть занимательни и не одного напрядують на народный путь...” [283, арк.1, 1 зв.]. Про інтелектуальну першість наддніпрянців, що проявилася на сторінках львівського часопису “Зоря”, прямо писав М.Лисенко В.Лукичу 2 листопада 1892 р. “...Якби не Чайченко або Перебендя, Нечуй, а часом Пчілка, – наголошував він, – то хоч і крамничку замикай. Так само і в драматичному поділі. Якби не Карий або не Кропивницький, то й драматичних творів не з’явилося би у “Зорі”. Автор листа констатував брак “живого зв’язку між українцями й галичанами, нема ще його, дуже він слабкий. ...Сама маленька горстка людей тямить важність цього зв’язку і підпира його” [591, с.205].

А.Вахнянин згадував, що “рішучий ... переворот в поглядах наших на літературу руську” зробили твори наддніпрянських письменників [674, с.43].

По-друге, ідентифікація з Наддніпрянщиною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у Галичині полякам. Теза про єдність і потенційну силу малоруського простору як аргумент проти загрози ополячення виразно проявилася під час революції 1848 р. Газета “Зоря галицька” писала про 15 млн. руського населення, що було трохи більше від “всѣхъ полякивъ и со зляшеними русинамы” [770, с.74]. Поляк був ворогом і суперником для галицького русина (українця) в національно-політичній площині, відмежування від поляків після поразки революції стало вихідним пунктом як русофільства (москвофільства), так і українофільства, народовства. Отже, елементи новочасної української ідентичності були практично перенесені з підросійської України на галицький ґрунт, що допомогло в протистоянні з місцевими поляками [1333, с.495, 496; 1665, с.9]. Цьому об’єктивно посприяла з російського боку русифікаційна політика царизму, що спонукала до культурної експансії наддніпрянських громадівців-українофілів у Галичину в пошуках можливостей для легальної діяльності.

Однак ідея єдності українства, що пропагувалася в програмах політичних партій (передусім НДП), у передових статтях галицької преси в кінці XIX – на початку XX ст. мала ідеальний, урочистий, більш “офіційний” характер [1342, с.141, 143]. “Ми, галичани, і наші братя на Україні, – писало львівське “Діло” в 1910 р., – як мало знаємо ми себе, як ріжнимо ся мовою, обичаями, як трудно порозуміти нам наше життя. Пора нам пізнати ся!” [811, с.6]. Серед галичан явно бракувало конкретних відомостей про Наддніпрянську Україну і навіть бажання глибше пізнати національне життя під владою царизму. Є.Олесницький згадував, що на зламі XIX–XX ст. навряд чи був “цілий десяток людей у нас, що бували на Україні, хоч було тамтуди зовсім недалеко...”. Це дисонувало з галицькими поляками, які “при ріжних нагодах улаштували часті громадні поїздки до Кракова” (давньої польської столиці), що “сильно

скріпляло їх свідомість і національну ідею” [705, с.292]. На повсякденному рівні існував дещо інший образ “Великої України” – більш критичний, що сформувався як вираз особистісних вражень галичан від зіткнення з наддніпрянською реальністю.

Підтвердження цього можна знайти в спогадах галицьких діячів, що побували на Наддніпрянщині. “...Прикрі деякі спомини про Русь закордонну, – писав Ю.Романчук. – ...Закордонні Русини від самого початку свого літературного відродження не вміли цінити справи національної, вони не прикладали такої ваги, як галицькі, до рідної мови...” [856, с.1]. Вперше побувавши на Наддніпрянській Україні в липні 1894 р. з дружиною, Є.Олесницький був вражений, що “зверхній характер Києва не був тоді український, а московський. ...По українськи говорив ... хіба який селянин, що приїхав з села, або який убогий робітник. Це робило дуже прикре вражіння. ...Де ж та Україна, де той нарід”, на який “опираємо наш національний ідеал?”. Щоправда, подальші візити Є.Олесницького до Києва (особливо восени 1913 р.) залишили більш приємне враження [705, с.293]. Очевидно, наддніпрянсько-галицькі взаємини напередодні Першої світової війни мали тенденцію до поглиблення, але не набули масового характеру через об’єктивні (зокрема, відмінність політичної культури, брак коштів, цензурні перешкоди тощо) та суб’єктивні причини.

Таким чином, попри провал, “нова ера” стала переломною подією в розвитку українського національного руху в Галичині, що вступив у новий, сповнений пристрастей період ідейної трансформації. Вона супроводжувалася формуванням новітніх політичних партій, кристалізацією ідеї політичної самостійності й соборності України, що хронологічно співпала з початком “великої емансипації” Галичини в 1890-х рр. Серед народних мас поширювалося українське національне самоусвідомлення, визнання краю як частини загальноукраїнського простору, приналежності місцевих русинів до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського. Біля витоків українофільства на галицькому ґрунті в

1830-х рр., з романтичних поривів, була “Руська трійця”, але в суспільній свідомості краян ідея національної єдності України утверджувалася не одне десятиліття, пройшла складну еволюцію.

Під цим кутом зору “новоерівська” політика відіграла вирішальну роль у перемозі українофільських ідей у Галичині. Зворотним боком модернізації національного руху стало витіснення русофілів на узбіччя політичного життя. На початку ХХ ст. частина з них, так звані “новокурсники”, відверто акцентували на власне російській (“великоруській”) ідентичності, орієнтувалися не на всеруський простір, як раніше, а власне на Росію, намагалися використовувати російську літературну мову. Однак вони не здобули широкої підтримки в суспільстві, де утверджувався сучасний етнонім “українці” / “український” (замість “русини” / “руський”). Загалом під впливом “нової ери” завершилася еволюція в південно-західній Галичині української національної ідеї від українофільства до власне українства, що глибоко проникло в суспільну свідомість і збагатилося розумінням спільної з наддніпрянцями відповідальності за долю українського народу [1333, с.498]. Центр українського національного руху в 1890-і рр. виразно перемістився до Львова, в Галичину, що стала українським “П’ємонтом” і відіграла особливу роль у національно-визвольній боротьбі ХХ століття.

Висновки

1. Попри нагромадження значної кількості розвідок з історії українського національного руху в південно-західній Галичині, донедавна у вітчизняній історіографії практично не ставилося питання про еволюцію української національної ідеї в галицько-руському суспільстві XIX ст. Утвердження українства розглядалося крізь призму кількісних показників, широти проникнення українофільських ідей у суспільство, без належного аналізу якісних змін у розвитку української (“малоруської”) орієнтації. Отже, існує потреба докладного й об’єктивного дослідження формування в краї новочасної української національно-політичної свідомості, з урахуванням новітніх теоретико-методологічних підходів до висвітлення проблем нації і націоналізму.

2. Основний масив джерел до вивчення теми знаходиться в Україні, передусім у Львові та Києві. Крім того, використано матеріали архівних і бібліотечних фондів у Росії (Москві), Польщі (Перемишлі, Кракові, Варшаві) та Словаччині (Кошице, Прешов, Свидник). Серед джерельної бази дослідження, що охоплює практично всі основні види писемних пам’яток новітньої доби, особливе значення мають джерела особового походження – листування, щоденники, спогади активних діячів національного руху. Цінну інформацію містить тогочасна преса різного ідейного спрямування, причому не лише в Австрії, але і в Росії. Водночас важливу роль у дослідженні відіграють документи культурно-освітніх і політичних організацій та партій у Галичині.

3. Існують різні підходи до висвітлення історії України XIX ст., що трактується в сучасній історіографії як період національного відродження, формування модерної української нації. Відповідно є відмінності між примордіалістською і модерністською версіями націотворення, які значною мірою зосереджуються у сфері термінології. Головне, що відрізняє модерністські версії націогенези українців, – це, по-перше, переконання в тому, що остання розпочалася в модерну добу, з кінця XVIII ст.; по-друге, акцент на суб’єктивній ознаці нації, що мала пріоритет у процесі націотворення.

Щоправда, і примордіалісти, й модерністи не заперечують того, що існування будь-якої нації має як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки, звідси увага істориків до проблеми становлення новочасної української національної свідомості, під якою розуміється уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю.

У світлі сучасних концепцій та європейського досвіду націотворення розрізняються поняття етносу (природно-біологічної спільноти, з'єднаної спільністю походження, мови, звичаїв і традицій) та нації – нової цілості, що виникає з етносу/етносів, характеризується наявністю “високої” національної культури (зі стандартизованою мовою, літературою на народномовній основі тощо), відчуттям громадянського патріотизму й усвідомлення причетності до спільної батьківщини. Однак практично не існує нормативного, універсального визначення нації через відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного феномена.

4. На ідейний клімат Центрально-Східної Європи в XIX ст. визначальний вплив мала Французька революція 1789–1794 рр., що дала історичний приклад національної держави. Під впливом демократичних ідей із Заходу, промислового перевороту змінювалося уявлення про народ як носія суверенітету. Національний рух XIX – початку XX ст., за прийнятою в історичній науці для “недержавних” народів періодизацією, пройшов три стадії розвитку: “А” – “збирання спадщини”, наукову; “В” – організаційну або культурну, період активізації національної свідомості; “С” – політичну. В умовах перебування етнічних українських земель під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій національне відродження України мало певні особливості.

Національна єдність (соборність), що народжувалася з багатьох відмінностей, не була наперед визначена, формування новочасної української ідеї (“національного проекту”) відбувалося на базі кількох “руських” регіональних ідентичностей. Однак, незважаючи на різницю політичних режимів та особливості кожного регіону, відчуття єдності русько-українського

простору не зникало, а з часом тільки посилювалося. Якщо виходити з новітніх теорій про націоналізм, де кожна національна культура розглядається як сплав двох культур – традиційної народної (низької) та модерної, індустріальної надбудови (високої), то русини Галичини перейняли модель високої культури, що була вироблена на Наддніпрянщині.

5. Ключову роль у національному русі відіграла інтелігенція, що поширювала в масах модерну українську самосвідомість. В основу формування української літературної мови було покладено народнорозмовну мову, за прикладом “Енеїди” І.Котляревського. Наддніпрянські дослідники перших десятиліть ХІХ ст. зайнялися вивченням народознавства як науки, що висвітлювала такі риси етнічної спільності, як історія, фольклор, мова. На сторінках “Історії русів”, фахових узагальнюючих праць з історії України – “Малоросії” Д.Бантиш-Каменського і М.Маркевича, у фольклорних збірках П.Лукашевича, М.Максимовича та ін., що набули популярності в освічених колах суспільства, домінувала ідея самобутності та єдності українських (“малоросійських”, “малоруських”, “руських”) земель по обидва боки Збруча. Однак науковці мали надто загальне уявлення про Галичину, пов’язували “Малу” і “Велику” Русь у нероздільне ціле, були лояльними до імператора. Переломною подією в розвитку української національної ідеї стала діяльність Т.Шевченка і кирило-мефодіївців у 1840-х рр.

Шевченковий “Кобзар” змалював Україну як ідеальну спільноту, що мала героїчне козацьке минуле і прагне здобути політичну незалежність у майбутньому, обстоював нерозривну єдність національного і соціального визволення. Т.Шевченко виступив основоположником української літературної мови на народномовній основі, чим заклав міцні основи для розвитку сучасної української літератури, а в ширшому значенні – модерної України, національної самосвідомості українців. Вимогу незалежності України з демократичним ладом у союзі слов’янських народів поставило таємне Кирило-Мефодіївське братство – перша українська політична організація, що суперечило конформістській моделі “малоросійства”. У програмі братчиків

знайшла відображення історична концепція української ідентичності як самостійної, самобутньої. Т.Шевченко і кирило-мефодіївці бачили в Галичині невід'ємну частину русько-українського простору, несумісного з імперською ідеологією Росії. З розгромом кирило-мефодіївців російський уряд, який досі толерантно ставився до малоросійського культурного руху, розглядав місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму.

б. Український національний рух на Наддніпрянщині оживився з лібералізацією російського режиму на зламі 50-х – 60-х рр. XIX ст., що відкрило перед інтелігенцією ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Об'єднані в гуртки-громади, українські діячі спрямували зусилля на культурно-освітню діяльність серед простолюду, що мала на меті поширення просвіти, розвиток модерної національної самосвідомості. Заслугою громадівців було чітке окреслення українських етнічних меж, завершення територіального “уявлення” України обабіч Збруча. Про національну єдність Галичини і Наддніпрянщини відкрито писала періодична преса, яку видавали громадівці (журнали “Основа” і “Кіевская старина”, газета “Кіевській телеграф”).

Активізація діяльності громадівців стривожила царські власті, що вбачали в “українофільській пропаганді” потенційну загрозу для територіальної цілісності імперії. Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) та Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українофільства в Російській державі. Наддніпрянські громадівці після Емського указу були змушені припинити активну громадську діяльність, виразно декларували свою лояльність до російського царизму, аполітизм. Наприкінці 1880-х рр. дійшло до остаточного розриву київської “Старої громади” з М.Драгомановим – лідером “молодих” громадівців, що разом із найближчими соратниками в умовах урядових переслідувань виїхав за кордон, у Женеву, де пропагував ідеї “громадівського соціалізму”, необхідність політичної боротьби проти самодержавства, перебудови Росії на принципах федерації. Репресивна

політика царизму змусила національних діячів із Наддніпрянщини перенести центр своєї діяльності в півдавстрійську Галичину.

7. Особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів були стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського. Початок більш-менш регулярних контактів із галичанами поклали в 30–40-х рр. М.Максимович, О.Бодянський, П.Лукашевич та І.Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині відповідно в 1839 і 1842 рр.). У листах до вузького кола галичан, передусім Я.Головацького, І.Вагилевича, Д.Зубрицького, вони заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою, обмінювалися книжками і відомостями про національно-культурне життя. Інтерес до Великої України впливав з бажання вузького кола галицьких учених і літераторів поглибити історичну свідомість, ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Наддніпрянсько-галицькі зв’язки, як правило, спорадичні, через листування, давали уявлення про єдність краю з “малоросійським” простором на сході.

Галичани усвідомлювали серйозне відставання русинів від національних рухів інших слов’янських народів, у тому числі від українського на Наддніпрянщині, що спричинило комплекс меншовартості, створений самими галичанами. Серед нечисленної галицько-руської інтелігенції, в основному, осіб духовного стану, було очікування на допомогу від наддніпрянців, що досягли значних успіхів у розвитку народознавства і літератури на народномовній основі. Однак наддніпрянські письменники і вчені не мали чітких відповідей на питання власної ідентичності, цілеспрямованої програми національного розвитку, концептуально погоджувалися з існуванням кількох лояльностей або ідентичностей, тобто можливістю бути водночас патріотично настроєним малоросом і росіянином. Свідомості наддніпрянських діячів бракувало не тільки розуміння поняття “Малої Русі” та її місця у “всеруському” просторі, але й інтересу до самої Галичини. Заохоченню галицьких русинів до

народознавчої діяльності сприяли наукові контакти з російськими вченими, насамперед М.Погодіним. Галицько-руські діячі через брак інформації й досвіду відповідних контактів із Наддніпрянщиною і Росією не могли чітко зрозуміти та окреслити “Малу Русь” і власне місце в ній, значною мірою були розчаровані у можливостях продуктивної співпраці з наддніпрянцями.

8. У взаєминах галицьких і наддніпрянських діячів перелом відбувся з середини ХІХ ст., що було пов’язано з активізацією двох “гілок” українського національного руху під впливом зовнішніх чинників – лібералізації російського царизму наприкінці 50-х рр. та конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії на початку 60-х рр. Діяльність громадівців-українофілів із Наддніпрянщини, особливо знайомство з творчістю Т.Шевченка, мали сприятливий вплив на зародження і розвиток народовської, українофільської течії в Галичині. Видавнича діяльність “ранніх” народовців першої половини 1860-х рр. навряд чи була б можливою без опори на літературні й наукові твори наддніпрянсько-українських авторів. На перших порах наддніпрянські громадівці друкувалися не лише в народовській, а й у русофільській пресі Галичини, але з середини 60-х рр. продовжили співпрацю виключно з народовцями, піддали критиці ідейну еволюцію русофілів, у душі відомої заяви газети “Слово” 1866 р.

У міру посилення антиукраїнських репресій у Росії зв’язки наддніпрянських громадівців із Галичиною активізувалися, що знайшло відображення як у творчих контактах, так і у фінансовій допомозі. Прикладом співпраці стало заснування в 1873 р. у Львові Товариства ім. Шевченка з власною друкарнею (з 1892 р. – НТШ), що відіграло особливу роль у зміцненні наддніпрянсько-галицьких взаємин. Загальноукраїнськими друкованими органами, де публікувалися як галичани, так і наддніпрянці, були львівські журнали “Правда” (1868–1896 рр., з перервами), “Зоря” (особливо з 1885 р., після переходу у власність НТШ), замість якої в 1898 р. почав виходити “Літературно-науковий вістник”, а також видання НТШ – “Записки НТШ”, “Матеріали до українсько-руської етнології” та ін. За ідейними впливами на

Галичину можна було виділити три покоління наддніпрянських діячів – П.Куліша (в 1860-х рр.), М.Драгоманова (із середини 1870-х рр.) і М.Грушевського (в 1890-х рр.).

9. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався на початку ХІХ ст. під впливом із Заходу Просвітництва, Французької революції, романтизму, що викликали пробудження приглушеного за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності, підвищили інтерес до народної творчості. На першому етапі відродження нечисленна інтелігенція зайнялася народознавством як наукою, що охоплювала фольклористику, етнографію, мовознавство та історію. Однак перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині виявилися досить нерішучими. Перші граматики “руської” мови були написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним “язичієм” – мішаниною польської, церковнослов’янської мов і місцевої говірки. “Руські” народні пісні дослідники фольклору друкували всуміш із польськими латинкою, а священик Й.Лозинський видав свою збірку “Руське весілля” (“Ruske wesila”) 1835 р. польським алфавітом. По суті, галицько-руська інтелігенція не мала чіткого усвідомлення національної належності.

10. Галичани зробили поступ у процесі осмислення національної ідентичності в другій половині 1830–1840-х рр. під ідейним впливом нової української літератури і народознавчих праць, що поширювалися з Наддніпрянщини. Проникнення наукової і літературної продукції (хоч і значно обмежене через цензурні перешкоди) будило національні почуття, викликало захоплення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, історичним минулим. Рубіжною подією в національному русі стала діяльність “Руської трійці”, що з романтичних поривів відкрито висунула ідею етнічної єдності галицьких русинів із наддніпрянськими “малоросами”. Фольклорно-літературний альманах “Русалка Дністровая” 1837 р. вперше використав простонародну мову і фонетичний правопис зреформованою кирилицею (“гражданкою”) в місцевій літературі, що наочно показало відсутність суттєвих

відмінностей між мовою галичан і наддніпрянців, давало змогу зрозуміти – це один і той самий народ. Суб’єктивне відчуття приналежності до однієї спільноти будувалося на єдності мови і народних звичаїв, що є найбільш характерною ознакою східної моделі європейської нації (тоді як для західної – роль “національного ядра” займає рівність політичних прав). Усупереч переслідуванням цензури, “Трійця” мала нечисленних послідовників у 40-х рр., в тогочасному літературному доробку галичан домінувала церковнослов’янщина.

11. Під час демократичної революції в Австрії 1848–1849 рр. відбулася активізація національного руху галицьких русинів, що вперше вступив на вищий, політичний рівень. Серед національно-політичних орієнтацій у Галичині (за словами В.Подолінського, “чисто руської”, “польсько-руської”, “австрійсько-руської” і “російсько-руської”) домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала заснована в травні 1848 р. політична організація – Головна руська рада. Вона виразно заявила про належність галицьких русинів і наддніпрянських “малоросів” до єдиного 15-мільйонного народу, відмінного від польського і російського, домагалася об’єднання українських етнічних земель під Австрією в окремий коронний край. Найбільших успіхів було досягнуто в культурно-освітній сфері з уведенням простонародної мови в початкову і середню освіту, початком виходу газети “Зоря Галицка” та діяльності українського театру тощо. Усвідомлення єдності русько-українського простору по обидва боки Збруча поширювалося зусиллями місцевої інтелігенції серед простолюду.

Однак політичні вимоги ГРР наштовхнулися на спротив польського руху, на чолі якого була Центральна рада народова, що розглядала всю Галичину як частину майбутньої Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Місцевих русинів поляки вважали частиною єдиного народу, що відрізнялися тільки релігійним обрядом, “руську” мову було названо діалектом польської. Полонізовані шляхтичі руського походження, особи з двоступеневою – русько-польською ідентичністю або “русини польської нації” об’єдналися в національно-

політичну організацію – Руський собор, що проіснувала недовго. Вони пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні, але не знайшли підтримки в руському суспільстві Галичини. Водночас не змогли навіть організаційно оформитися в 1848 р. поодинокі представники русофільської течії, що відносили русинів до ширшого всеруського простору. Галицько-руські діячі дотримувалися австрофільської ідеології, вбачали в австрійському уряді тактичного союзника в боротьбі за свої національні інтереси.

12. Поразка “весни народів”, відновлення абсолютизму і згорання легальної політичної діяльності в Австрії в 1850-х рр. викликали послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що відзначався аполітизмом. В умовах, з одного боку, значного послаблення ідейного впливу на крайн із Наддніпрянщини, а з другого – зміцнення позицій поляків у Галичині, нечисленна місцева інтелігенція відчувала зневіру і брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. Це призвело до засилля в літературі макаронічного “язичія” на основі “всеруської” церковнослов’янської мови, з включенням народних висловів, робилися навіть спроби утвердження в краї як літературної добре нормованої на той час російської мови, що, однак, мала обмаль прихильників.

Мовно-правописні дискусії виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису, практично оберталися навколо мови видань кількох часописів. Ідейний напрямок газети “Зоря Галицка” (виходила до 1857 р.) неодноразово змінювався залежно від складу редакції, куди почергово входили або прихильники народнорозмовної основи, або русифікації часопису. Польські політики вдало використали суперечки серед місцевої руської інтелігенції, яку звинувачували в проросійських симпатіях, і зуміли підірвати довіру Відня до галицьких русинів. Намісник краю поляк А.Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. зробив навіть спробу переведення “руської” мови на латинку. Однак галицько-руська інтелігенція рішуче виступила проти латинського алфавіту, що стало причиною “азбучної війни”.

13. Утвердження новочасної української національно-політичної свідомості в Галичині 1860–1880-х рр. відбувалося крізь призму суперництва кількох національно-політичних орієнтацій. Своєрідною базою для формування народовської (українофільської) та русофільської (москвофільської) течій виступало т. зв. старорусинство, що обмежувало поняття “руськості” східними слов’янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї не польськості. Однак старорусини не вважали місцевих русинів, галицько-руське населення окремою національністю, навіть якщо були в ХІХ ст. окремі діячі, що закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”, то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань.

По суті, старорусинство було перехідним етапом в усвідомленні галицькими русинами своєї національної самобутності в модерному світі. Питання про їх національну приналежність практично вирішувалося в другій половині ХІХ ст. у формі українофільства або русофільства. Водночас полонофільство в особі “русинів польської нації”, що виконували роль своєрідних посередників між польським і українським національними рухами в Галичині, в умовах зростаючого після 1848 р. українсько-польського розмежування поступово зникло як окрема національно-політична течія.

14. Українофіли, або народовці, відстоювали належність русинів Галичини до розділеного між двома державами українського (“руського”, “малоруського”) народу, відмінного від поляків і росіян. Наріжним каменем ідеології русофілів була теза, що галицькі русини – це частина єдиного в історичній, культурній і духовній сфері панруського (східнослов’янського) простору. Однак між народовцями і русофілами на перших порах не існувало конфронтації, основне було відмежуватися від поляків, а інші суперечності відходили на другий план. Обидві течії мали відмінну інтерпретацію історичного минулого, по-різному ставилися до національної мови: народовці виступали за входження простонародної мови в літературу, розвиток нової української літератури, тоді як русофіли – за більш консервативний варіант

вирішення мовної проблеми, що на практиці призводило до вживання макаронічного “язичія”.

Остаточна перемога українофільських ідей у Галичині була пов’язана з угодовською політикою галицьких народовців, при підтримці наддніпрянських громадівців, відомою в історії як “нова ера” початку 1890-х рр., що мала на меті поборення русофільства. Попри провал, угода з поляками дала поштовх кристалізації ідеї політичної самостійності й соборності України, призвела до формування новітніх українських партій на зламі XIX–XX ст. Серед русофілів, що поступово витіснялися на узбіччя політичного життя, на початку XX ст. відбувся розкол. На відміну від “старокурсників”, що далі дотримувалися концепції всеруськості, “новокурсники” відверто ідентифікували себе з російською (“великоруською”) нацією, намагалися використовувати російську літературну мову. Водночас у суспільній свідомості галичан дедалі більше утверджувався етнонім “українці” (“український”) замість старих назв “русини” (“руський”), що засвідчило незворотність процесу усвідомлення себе частиною єдиної української нації.

15. Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійських цісарів Марії-Терези та Йосифа II в дусі освіченого абсолютизму 1770–1780-х рр. Реформи у сфері релігії й освіти дещо підвищили соціальний статус та інтелектуальний рівень місцевих греко-католицьких священиків – єдиної освіченої верстви населення, що створило можливості для “національного відродження”. Австрійські власті вчасно побачили потенційну небезпеку для імперської держави публікації “Русалки Дністрової”, що й стало причиною заборони альманаху і розправи над “Руською трійцею”. Цензурні утиски в 1830–50-і рр. (за винятком короткочасного періоду “весни народів”) сповільнювали процес входження народнорозмовної мови в літературу.

Децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії 1860–70-х рр. поклали початок добі конституціоналізму і федералізму, мали далекосяжний вплив на українське національне самоусвідомлення. Національний рух у

Галичині в результаті цих реформ отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи. Українське представництво аж до кінця австрійського правління стало активним учасником політичного процесу як на місцевому рівні (Галицький крайовий сейм), так і на загальноімперському (парламент). За австрійською конституцією, існували легальні можливості для організаційного розвитку національних рухів, включаючи русько-український – преси, організацій тощо. З другого боку, віденський уряд практично передав владу в краї польській шляхті, місцеві русини опинилися в нерівних умовах, що відкрило шлях до колонізації. Галичина, по суті, перетворилася в польську провінцію Габсбурзької монархії, де українське населення було змушене боротися за кожен поступок в національному житті.

16. На відміну від австрійського уряду, російський царизм до середини 40-х рр. XIX ст. не чинив перешкод для входження простонародної мови в літературу, розвитку нової української літератури. Царські власті толерантно ставилися до проявів національно-культурного відродження в Малоросії-Україні, інтересу до вивчення історії, фольклору, мови простого народу, в яких бачили нешкідливі провінційні почуття. Ситуація кардинально змінилася з утворенням братства кирило-мефодіївців, діяльність якого, що обстоювала самобутність української нації, відмінної від російської і польської, була заборонена. Це поклало початок відкритим репресіям царизму щодо українофільства, в якому вбачалася потенційна небезпека для існування держави (за винятком короткочасних “відлиг” у кінці 1850-х – на початку 1860-х рр., у першій половині 1870-х рр., під час російської революції 1905–1907 рр.). Власті поширювали думку, нібито український рух є наслідком “польської інтриги” з метою ослаблення Росії, окремої української мови й національності не існує.

Суворі заборони Емського указу 1876 р. звели нанівець організаційні здобутки національного руху, що спонукало наддніпрянських українофілів звернути більшу увагу на Галичину, де в умовах конституційних свобод

Австро-Угорщини існували можливості для легальної української діяльності. Репресивна політика царського уряду об'єктивно “допомогла” перемозі української орієнтації в Галичині, культурна експансія наддніпрянців змінила баланс сил між русофільською та українофільською орієнтаціями на користь останньої. Офіційний Петербург не зміг втілити в життя модель тотальної асиміляції заборонними заходами, стати на перешкоді посиленню зв'язків між наддніпрянськими громадивцями і галицькими народовцями. Фінансова підтримка для русофільських діячів і організацій (як правило, таємна різними шляхами) суттєво збільшилася після Емського указу, але в розвитку галицького русофільства в ХІХ ст. відіграла все-таки більше другорядну роль. Царизм серйозно почав займатися Галичиною в умовах назриваючого австро-російського конфлікту на початку ХХ ст., коли взяв курс на активну підтримку проросійських сил у краї, але боротьба за його український характер тоді вже, по суті, завершилася.

17. Утвердження українофільства на галицькому ґрунті стало результатом поєднання об'єктивного і суб'єктивного чинників, що “прив'язували” краян до Наддніпрянщини, “Великої України”. Роль Галичини була багато в чому похідною від становища Наддніпрянщини – промотора українського національного відродження (модерного націотворення). Галицькі русини в пошуках своєї тотожності в контексті формування політичної ідеології націоналізму в Європі ХІХ ст. звернули погляди на схід, де за Збручем проживало етнічно однорідне руське, “малоруське” населення. Перемога української конструкції національної ідентичності в Галичині, що розглядала місцевих русинів як частину єдиної української нації по обидва боки австро-російського кордону, пояснювалася кількома основними причинами.

По-перше, русинам Галичини бракувало достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, щоб самостійно розв'язати ключові завдання національного руху – стандартизувати мову на основі народнорозмовної, сформувати власну цілісну національну концепцію історії. По-друге, ідентифікуючи себе з Наддніпрянщиною, галичани отримували шанс стати

силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у краї полякам. Цьому не зашкодила навіть різна конфесійна приналежність, бо, по суті, греко-католики–галичани об'єдналися з православними на сході – проти католиків–поляків. Найбільшим запозиченням у наддніпрянців став сам етнонім “українці”, що дав змогу подолати русофільство як національно-політичну орієнтацію значної частини галицького суспільства. Отже, українофільство, на відміну від загальноруської конструкції, виявилось більш органічним для півавстрійських русинів, імпульси з Наддніпрянщини забезпечили національний рух у Галичині всеукраїнською ідеологією.

18. Нагромадження фактичного матеріалу, на жаль, не дає можливості однозначно розв'язати дилему концептуального характеру про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об'єктивної, закладеної в майбутньому історичної необхідності, а з іншого – збігу політичних та інших обставин. Однак спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини в ХІХ ст. не можна виводити тільки з логічних, раціональних міркувань. Є підстави вважати, що “національна всеукраїнська ідея” “спонукала” до національного об'єднання, тоді як “історична рація” таке об'єднання “диктувала”. Саме так розставив акценти у спогадах Л.Цегельський – активний учасник процесу об'єднання УНР і ЗУНР у 1919 р. [714, с.214; 1342, с.136, 137, 145]. На наш погляд, не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності галицьких русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки “руського світу” за Збручем тощо) визначали характер взаємодії між Галичиною і Наддніпрянщиною, а ірраціональний фактор. Ідеться про своєрідний національний міф, стереотип соборності (національної єдності), усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними рисами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГОУ)

1. **Ф. 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України**
оп. 1
Спр. 26. *Копії звернень, відозв, листів та інших документів підпільних студентських організацій Київського університету й Політехнічного інституту. 1901 р., 40 арк.*
2. Спр. 51. *Фотокопія часопису промислових українських робітників у Львові “Добра новина” – органу Революційної української партії. Копії й фотокопії листівок РУП і партії соціалістів-революціонерів, 15 арк.*

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України)

3. **Ф. 274 Київське губернське жандармське управління**
оп. 1
Спр. 536. *Переписка з департаментом поліції, начальником полтавського ГЖУ та іншими установами про українські організації “Громада”, “Стара громада”, “Молода Україна”, що існували в Києві, Чернігові, Львові та інших містах. 1900 р., 155 арк.*
4. **Ф. 294 Канцелярія Київського окремого цензора**
оп. 1
Спр. 102. *Підписки професорів Київського університету, Київської духовної академії і вчителів гімназій про отримання виписаних ними з-за кордону видань лише для особистого використання без передачі постороннім особам. 1872–1874 рр., 7 арк.*
5. Спр. 147. *Циркулярні повідомлення Головного управління в справах друку про рукописи і книги українською мовою, заборонені для надрукування і перевидання. 1881–1885 рр., 64 арк.*

6. **Ф. 317 Прокурор Київської судової палати, м. Київ**
оп. 1
Спр. 460. *Справа про звинувачення Дегена С., Кістяківського Ф. та ін. в належності до Київської організації народників і в зберіганні нелегальної літератури. 1889–1891 рр., 105 арк.*
7. **Ф. 320 Полтавське губернське жандармське управління, м. Полтава**
оп.1
Спр. 1409. *Відомості про членів “Союзу визволення України”. 1915 рр., 178 арк.*
8. **Ф. 419 Прокурор одеської судової палати, м. Одеса**
оп. 1
Спр. 1829. *Дізнання про нелегальні гуртки в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонської губернії. 1893–1894 рр., 250 арк.*
9. **Ф. 442 Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора**
оп. 827
Спр. 54. *Переписка з київським ГЖУ про пошук відомостей і проведення обшуків у м.Києві в осіб, підозрюваних у зв'язках з членами соціально-революційної організації в Галичині. 1877–1880 рр., 37 арк.*
10. **Ф. 707 Керівництво Київського навчального округу**
оп. 261
Спр. 18. *Секретні відомості з різних предметів за 1875 р., 23 арк.*

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України)

11. **Ф. 130 Руський народний інститут “Народний дім”, м. Львів**
оп. 1
Спр. 783. *Листування наукових і культурних інституцій царської Росії з бібліотекою Народного дому у питанні про обмін чи подарування*

друкованих видань та налагодження інших видів зв'язків. 1868–1884 рр., 99 арк.

12. **Ф. 180 Головна руська рада, м. Львів**

оп. 1

Спр. 1. *Статут, проект положення про відділи, відозви та ін. документи про заснування і діяльність Головної та окружних рад. 1848–1851 рр., 74 арк.*

13. Спр. 2. *Протоколи засідань Головної руської ради за 1848 р., 141 арк.*

14. Спр. 8. *Рескрипт, інформації, пропозиції, листи рад щодо діяльності “Зорі Галицької” та статті й звернення про суспільно-політичне становище в Галичині. 1848–1869 рр., 139 арк.*

15. Спр. 21. *Звернення чеських суспільних діячів і листування з радою про підготовку слов'янського з'їзду в Празі та участь у його роботі представників ради. Петиції, інформації, листи рад про дискримінацію української мови в Галичині, Буковині та Закарпатті органами австрійської влади. 1848 р., 55 арк.*

16. Спр. 33. *Звернення, петиції й повідомлення рад з пропозиціями щодо визнання української народності, поділу Галичини на дві провінції, віросповідання, освіти, законодавства, ремесла, землеробства, торгівлі й ін. для виголошення депутатами в австрійському парламенті. 1848–1849 рр., 94 арк.*

17. Спр. 38. *Листи Хомина Т., Добрянського А. та інших вчителів і рад про видання складених ними українських букварів, передплату на “Енеїду” Котляревського українською мовою, придбання книжок для шкіл і ін. 1848–1849 рр., 39 арк.*

18. **Ф. 196 Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів**

оп. 1

Спр. 1. *Статут і програми перших установчих зборів та політичної діяльності товариства. 1870–1871 рр., 5 арк.*

19. Спр. 7. *Петиція товариства, адресована австрійському парламенту з приводу засилля польських магнатів у Галичині й дискримінації місцевих*

українців, звіт про поїздку делегації у Відень у цій справі й ін. 1871–1891 рр., 59 арк.

20. Спр. 18. Меморіал митрополита Йосифа, надісланий товариству про потребу погодження назви мови, правопису та політичної діяльності галицьких українців. 1870 р., 2 (4) арк.
21. Спр. 114. Обіжники, памфлети та інші матеріали про політичну боротьбу між прихильниками та противниками українського народного фонетичного правопису в Галичині. 1892 р., 112 арк.
22. **Ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів**
оп. 1
Спр. 140. Листи наукових установ у Росії про обмін науковими виданнями та співпрацю. 1896–1913 рр., 48 арк.
23. Спр. 153. Лист голови товариства Грушевського М. міністру внутрішніх справ Росії з протестом проти заборони пересилки журналу “Літературно-науковий вістник” у Росію. 1905 р., 2 арк.
24. Спр. 155. Листи ректорів університетів, інститутів і товариств у Росії про співпрацю. 1896–1911 рр., 28 арк.
25. Спр. 359. Список жертводавців і перелік предметів, подарованих у фонд будівництва пам’ятника Т.Шевченку в Києві. 1894–1895 рр., 28 арк.
26. Спр. 954. (Листи книгарень у Добротворі, Надвірній, Києві, Петербурзі та ін. про обмін літературою. 1899–1938 рр., 70 арк.
27. Спр. 1790. Праця Пулюя І. “Спомини про Куліша і початки літературного відродження русько-українського народу в Галичині”. Рукопис. 1915–1916 рр., 46 арк.
28. Спр. 2244. Листи Зубрицького Д. до Бодянського О. Копія. 1846–1861 рр., 14 арк.
29. Спр. 2272. Листи Коцюбинського М. до Гнатюка В. 1899–1912 рр., 69 арк.
30. Спр. 2273. Листи Куліш О. до Гнатюка В. 1900–1908 рр., 47 арк.
31. Спр. 2284. Листи Хоткевича Г. до Гнатюка В. 1907–1910 рр., 15 арк.
32. Спр. 2294. Листування Головацького Я. з Говорським К. 1862–1865 рр., 38 арк.

33. Спр. 2295. *Листування Головацького Я. з Гогоцьким С. 1848–1884 рр., 48 арк.*
34. Спр. 2296. *Листи Куліша П. до Головацького Я. 1861–1866 рр., 7 арк.*
35. Спр. 2336. *Листи Бодяньського О., Ганки В. і Головацьких Якова та Івана до Зубрицького Д. Оригінали і копії. 1841–1856 рр., 64 арк.*
36. Спр. 2337. *Листи Погодіна М. до Вагилевича І., Туровського та Зубрицького Д. 1839–1858 рр., 63 арк.*
37. Спр. 2378. *Листи Драгоманова М. до Огоновського Омеляна. 1893–1894 рр., 18 арк.*
38. Спр. 2379. *Листи Куліша П. до Огоновського Омеляна. 1889–1891 рр., 51 арк.*
39. Спр. 2380. *Листи Лисенка М. до Огоновського Омеляна. 1887–1894 рр., 9 арк.*
40. Спр. 2382. *Листи Антоновича В., Василенка О., Волошинського В. та ін. до Огоновського Омеляна. 1882–1892 рр., 54 арк.*
41. Спр. 2383. *Листи Кобзаря І., Кониського О., Кропивницького М. та ін. до Огоновського Омеляна. 1865–1893 рр., 117 арк.*
42. Спр. 2384. *Листи Лятовського І., Нечуя-Левицького І. та ін. до Огоновського Омеляна. 1843–1892 рр., 65 арк.*
43. Спр. 2385. *Листи Пастернака І., Пупіна А., Пчілки Олени та ін. до Огоновського Омеляна. 1843–1891 рр., 78 арк.*
44. Спр. 2410. *Листи Куліш О. (Барвінок Ганни) до Пулюя І. Копії, зняті Барвінським Олександром. 1900–1901 рр., 53 арк.*
45. Оп. 2
Спр. 110. *Листування Головацького Я. з Бодяньським О. та Говорським К. про видання збірника народних пісень. 1864–1871 рр., 143 арк.*
46. **Ф. 348 Товариство “Просвіта”, м. Львів**
оп. 1
Спр. 58 *Звернення, вітальні адреси, інформація та інші документи про відзначення 35-річчя діяльності композитора Лисенка М. та іменування його почесним членом товариства. 1903–1906 рр., 8 арк.*

47. Спр. 61. *Список філіалів і читалень товариства в Західній Україні, при яких організовано ювілейні комітети для відзначення 100-річчя з дня народження Шевченка Т. 1914 р., 1 арк.*
48. Спр. 436. *Листування з керівниками Історико-філологічного товариства при Харківському університеті з нагоди 25-річчя його діяльності. 1902 р., 6 арк.*
49. Спр. 848. *Статистичні відомості про кількість членів товариства з 1868 по 1893 рр. 1894 р, 29 арк.*
50. Спр. 6790. *Статті, реферати, огляди про діяльність товариства. 1892–1938 р., 147 арк.*
51. **Ф. 362 Студинський К. – академік**
оп. 1
Спр. 74. *Праця “До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873”. Рукопис і брошури, 88 арк.*
52. Спр. 77. *Збірка листів Вахнянина А. до Куліша П. (1869 р.), опублікована Студинським К., 62 арк.*
53. Спр. 83. *Праця “Олександр Духнович і Галичина”. Листування Духновича О. з Головацьким Я. Копії. 1860–1861 рр., 100 арк.*
54. Спр. 87. *Праця “Зв’язки А.Вахнянина з П.Кулішем (1869–1870 рр.)”. Рукопис і брошура. Біографія Вахнянина А., 79 арк.*
55. Спр. 94. *Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Уривок. Рукопис (ч. I–IV), 202 арк.*
56. Спр. 95. *Праця “Перші зв’язки України з Галичиною”. Ч. I–III. Т. I, 72 арк.*
57. Спр. 96. *Праця “Перші зв’язки України з Галичиною”. Ч. IV. Т. II, 70 арк.*
58. Спр. 97. *Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Т. III і останній, 85 арк.*
59. Спр. 98. *Праця “Мої зв’язки з Україною в рр. 1885–1905”, 127 арк.*
60. Спр. 99. *Праця “Причинки до історії життя Галицької Русі в літах 1833–47” (про зв’язки Головацького Я. з письменниками України), 32 арк.*
61. Спр. 100. *Стаття “Зв’язки Степана Карпенка з галичанами 1865–1868 рр. (про драматургічну діяльність українського артиста Київського театру)”, 28 арк.*

62. Спр. 101. *Праця “Зв’язки Василя Білозерського з Галичиною”*, 43 арк.
63. Спр. 102. *Стаття про громадського діяча, члена Полтавської громади Іоніна А.І.*, 83 арк.
64. Спр. 114. *Огляд часопису “Слово” за 1861–1866 рр.*, 194 арк.
65. Спр. 115. *Огляд часопису “Мета” за 1863–1865 рр.*, 138 арк.
66. Спр. 116. *Огляд статей часопису “Мета” за 1863–1865 рр.*, 148 арк.
67. Спр. 117. *Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр.*
Машинопис, 123 арк.
68. Спр. 118. *Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр.* *Рукопис*, 142 арк.
69. Спр. 120. *Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. I.* – 75 арк.
70. Спр. 121. *Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. II.* – 115 арк.
71. Спр. 122. *Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. III.* – 195 арк.
72. Спр. 123. *Огляд часопису “Правда” за 1867–1870 рр.*, 282 арк.
73. Спр. 124. *Огляд часопису “Правда” від 1867 р. до 1871 р. Частина друга*, 140 арк.
74. Спр. 125. *Огляд журналу “Основа” за редакцією Білозерського В.*, 31 арк.
75. Спр. 141. *Випуски та нотатки до праці “Галичина й Україна”. Т. I*, 106 арк.
76. Спр. 142. *Статті та нотатки до праці “Галичина й Україна”. Т. II*, 25 арк.
77. Спр. 147. *Книга записів про громадсько-політичних діячів, випуски з листів письменників із газет “Правда”, “Мета”, “Русь” та ін. за 1862–1880 рр.*, 193 арк.
78. Спр. 150. *Стаття, листи, бібліографія, випуски до праці Студинського К. “Кореспонденція Я.Головацького (1835–1873 рр.)”*, 55 арк.
79. Спр. 157. *Листування Головацького Я. з особами, прізвища яких на букви Д–К, зібране Студинським К. для опублікування. Оригінали, копії. 1845–1884 рр.*, 281 арк.

80. Спр. 177. *Листування Бучинського М. з українськими культурно-освітніми діячами, зібране Студинським К. для опублікування. Копії. Т. I. 1866–1879 рр., 79 арк.*
81. Спр. 178. *Листування Бучинського М. з українськими культурно-освітніми діячами, зібране Студинським К. для опублікування. Копії. Т. II. 1866–1879 рр., 87 арк.*
82. Спр. 181. *Листи Антоновича В., Бачинського В., Вислоцького В., Гаврилова С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви “Д–Ж” до невстановлених адресатів, зібрані Студинським К. для опублікування. Оригінали і копії. 1869–1891 рр., 38 арк.*
83. Спр. 182. *Листи Куліша П. і Романчука Ю. до Барвінських Олександра і Осипа, зібрані Студинським К. для опрацювання. Копії. 1870–1880 рр., 45 арк.*
84. Спр. 184. *Листи кореспондентів з прізвищами на букви “Б–Ш” до Драгоманова М., зібрані Студинським К. для опрацювання. Копії і оригінали. 1870–1891 рр., 108 арк.*
85. Спр. 187. *Листування Драгоманова М. з товариством “Січ” у Відні, зібране Студинським К. для опрацювання. Копії. 1883–1893 рр., 10 арк.*
86. Спр. 339. *Листи Лисенка М. 1894–1910 рр., 9 арк.*
87. Спр. 470. *Лист Лисенка М. Вахнянину А. Оригінал і копія. 1872 р., 6 арк.*
88. **Ф. 514**
(Театральне товариство “Українська бесіда”, м. Львів)
оп. 1
Спр. 2. *Статут товариства та програма діяльності “Народної ради” у Львові. 1892, 1896–1898 рр., 20 арк.*
89. Спр. 5. *Звіти правління товариства та листування з Крайовим комітетом Галицького сейму у Львові про надання субсидій. 1870–1882 рр., 14 арк.*
90. Спр. 7. *Звіти, розписки, запрошення та ін. документи про діяльність театру. 1894 р., 37 арк.*
91. **Ф. 663 (Павлик М.)**

оп. 1

Спр. 181. *Листи Павлика М. Драгоманову М. Т. І. 1876–1881 рр.*, 226 арк.

92. Спр. 204. *Листування Павлика М. з Кулішем П. 1892–1907 рр.*, 315 арк.

93. Спр. 226. *Листи Павлику М. від Пулюя І. 1897–1914 рр.*, 168 арк.

94. **Ф. 735 (Шухевич В.)**

оп. 1

Спр. 4. *Листи Адама Г., Ананьєвича Г., Батишевського Ф. і Вовка Ф. 1892–1905 рр.*, 11 арк.

95. Спр. 6. *Листи Грінченка Б., Девдюка В. і Домушевського І. 1892–1902 рр.*, 5 арк.

96. Спр. 9. *Листи Кисіля Т., Клосовського О., Колесси Ф., Коцуняка Ю. і Куліш О. 1885–1902 рр.*, 12 арк.

97. Спр. 16. *Листи Постеля П. і Пчілки Олени. 1889–1904 рр.*, 8 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

98. **Ф. 7 (Станіславський міський магістрат)**

оп. 1

Спр. 134. *Переписка з комітетом молоді української чоловічої семінарії у Станиславові про виділення грошової допомоги для святкування шевченківських днів. 1905–1906 рр.*, 21 арк.

99. Спр. 172. *Оголошення Станиславівського магістрату про святкування століття відродження українсько-руської літератури. 1898 р.*, 5 арк.

100. **Ф. 378 (Філія товариства “Просвіта” у м. Станиславові)**

оп. 1

Спр. 2. *Переписка з Головним відділом товариства “Просвіта” про проведення збору пожертвувань для культурно-просвітницьких цілей “Просвіти”, про святкування 50-ліття з дня смерті Т.Шевченка. 1910 р.*, 47 арк.

Державний архів Львівської області

101. **Ф. 350 Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва**

оп. 1

Спр. 2146. *Перетиска з Галицьким намісництвом у Львові про видачу дозволу Горбалу К. і Заревичу Ф. на заснування українських газет “Нива” і “Русь” та про конфіскацію газети “Русь” за публікацію статей, спрямованих проти введення в середніх школах польської мови, з додатком газет. 1864–1867 рр., 31 арк.*

102.Спр. 2437. *Слідча справа на керівників русофільського руху в Галичині Наумовича І., Площанського Б. та ін., з додатком брошур про Кирила і Мефодія. Т. II. 1885 р., 136 арк.*

103.Спр. 3120. *Листування з МВС Австрії, Галицьким намісництвом у Львові та іншими установами про діяльність русофільської та українофільської партій у Галичині, їх видавництва, підготовку до виборів та ін., з додатком газет. 1910–1913 рр., 134 арк.*

104.Спр. 4858. *Повідомлення Галицькому намісництву у Львові про конфіскацію брошури “Оповідання” Стороженка О. 1885 р., 3 арк.*

105.Спр. 4912. *Повідомлення Міністерства закордонних справ Австрії, замітки визначних діячів, випуски з газет та ін. матеріали з питань суспільно-політичного становища Галичини і сусідніх країв. Т. 1. 1866–1890 рр., 127 арк.*

Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаника

НАН України. Відділ рукописів

106.Ф. 1 Бібліотека НТШ у Львові

оп. 1

од. зб. 477. *Матеріали з архіву І.Белея: 1. Лист М.Лисенка до І.Белея. К., 1886 р., 2 арк.; 2.Лист М.Лисенка до В.Шухевича. К., 1893 р, 2 арк.; 3. Лист М.Лисенка до редакції газети “Діло”. Київ, 1883 р., 1 арк.*

107.Од. зб. 485. *Матеріали з архіву Василя Лукича (В.Левицького): 2. Листи М.Лисенка до Василя Лукича. Київ, Ніжин, 1883–1894 рр., 22 арк.; 6. Лист М.Лисенка до О.Нижанківського. Київ, 1891 р., 2 арк.*

108. Од. зб. 499. *Матеріали з архіву Паньківського К.: 1. Лист Грінченка Б. до Паньківського К. Чернігів, Харків, 1889–1906 рр., 92 арк.; 2. Листи Грінченка Б. до товариства “Просвіта”. Б.м., 1889 р., 3 арк.; 6. Листи Кониського О. до Паньківського К. Київ, 1892–1911 рр., 21 арк.; 7. Лист Косач О. до Паньківського К. Ковель, б.д., 2 арк.; 10. Листи Коцюбинського М. до Маковея О. Чернігів, Алушта, Кіпр, 1896, 1903, 1909 рр., 11 арк.*

109. Од. зб. 560. *З кореспонденції Д.Танячкевича. 1863–1872 рр., 365 арк.*

110. Ф. 2 Бібліотека “Народного дому”

оп. 2

Од. зб. 317 б. *Дідицький Б. Матеріали особистого архіву: листування, редакційні документи газети “Слово”, страхового товариства “Славія”. Львів та ін., 1853–1890 рр., 594 арк.*

111. Од. зб. 318. *Дідицький Б. Матеріали особистого архіву: листування, редакційні документи газети “Слово”, візитні картки і ін. Львів і ін., 1856–1905 рр., 441 арк.*

112. Од. зб. 506/2. *Листування Д.Зубрицького. Москва, Варшава і ін., 1843–1858 рр., 132 арк.*

113. Ф. 11 Барвінські

Од. зб. 483. *Паливода-Карпенко С. Лист до Володимира та Олександра Барвінських (з припискою Лукашевичу Л.) редактору “Правди”. Ковно, 1867 р., 4 арк.*

114. Од. зб. 499. *Арабаджин К. Листи до Барвінського Олександра. К., 1885, 1886 рр.), 4 арк.*

115. Од. зб. 528. *Антонович В. Листи до Барвінського Олександра. Прага, Відень, Катанія, 1891, 1900, 1901, б.д., 11 арк.*

116. Од. зб. 596. *Белей І. (псевд. Роман Розмарин). Листи до Барвінського Олександра. Відень, Львів, 1883–1886, 1892–1893 рр., 45 арк.*

117. Од. зб. 1140. *Драгоманов М. Листи до Барвінського Олександра. Париж, Софія, Відень, Женева. 1877, 1878, 1888–1893 рр., 35 арк.*

- 118.Од. зб. 1434. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1885, 1886 рр., 48 арк.*
- 119.Од. зб. 1435. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1887, 1888 р, 144 арк.*
- 120.Од. зб. 1436. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1889–1891 р., 79 арк.*
- 121.Од. зб. 1437. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1892–1895 рр., 70 арк.*
- 122.Од. зб. 1438. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Ялта, Київ, 1896–1900 рр., 56 арк.*
- 123.Од. зб. 1439. *Кониський О. Листи до Барвінського Олександра, б.д., 122 арк.*
- 124.Од. зб. 1521. *Кримський А. Лист до Барвінського Олександра. Москва, 1895 р., 3 арк.*
- 125.Од. зб. 1560. *Куліш П. Листи до Барвінського Олександра. Прага, Відень, Краків, Петербург, Мотронівка, 1869–1889 рр., 158 арк.*
- 126.Од. зб. 1561. *Куліш П. Листи до Барвінських Олександра та Володимира (копії). 1870 р., 2 арк.*
- 127.Од. зб. 1687. *Лисенко М. Листи до Барвінського Олександра. Лейпціг, Київ, 1869, 1900, 1908 рр., 14 арк.*
- 128.Од. зб. 1885. *Михальчук К. Листи до Барвінського Олександра. Відень, б.д., 3 арк.*
- 129.Од. зб. 2540. *Тимченко Є. Лист до Барвінського Олександра. Чернігів, 1894 р., 4 арк.*
- 130.Од. зб. 2635. *Старицький М., відомий український письменник. Листи до Барвінського Олександра в справі видання “Дзвінка”. Київ, [1893, 1894 рр.]), 4 арк.*
- 131.Од. зб. 2637. *Українка Леся (Косач Л.) Лист до Олександра Барвінського. Київ, 1894 р., 2 арк.*

- 132.Од. зб. 2673. Хоткевич Г. Лист до Барвінського Олександра з проханням допомогти в справі дозволу на виставу “Довбуш”, “Рік гуцульський” і ін. Красноїлля, 1911 р., 2 арк.
- 133.Од. зб. 2820. Шраг І. Листи до [Барвінського Олександра]. Чернігів, 1893–1901 рр., 17 арк.
- 134.Од. зб. 3364. Редакція журналу “Кієвская старина”. Лист до Барвінського Олександра. Київ, 1900 р., 2 арк.
- 135.Од. зб. 3501. Грушевський М. Копія листа до Ю.Романчука, переслана Олександру Барвінському. Б.м. [1893 р.], 1 арк.
- 136.Од. зб. 3521. Драгоманов М. Листи до О.Кониського. Женева, 1888 р., 11 арк.
- 137.Од. зб. 3552. Вовк-Карачевський В. Листи до О.Кониського. Київ, 1888, 1889 рр., 16 арк.
- 138.Од. зб. 3573. Кониський О. Листи до В.Барвінського. Київ, 1879, 1880, 1882 рр., 6 арк.
- 139.Од. зб. 3575. Кониський О. Лист до Л.Лукашевича. Київ, 1876 р., 2 арк.
- 140.Од. зб. 3578. Кониський О. Лист до М.Драгоманова. Копія. 1891 р., 6 арк.
- 141.Од. зб. 3599. Куліш П. Лист до вдови по К.Климковичу. Відень, 1882 р., 1 арк.
- 142.Од. зб. 3600. Куліш П. Копія листа до Барвінського Осипа Григоровича. Б.м., 1870 р., 2 арк.
- 143.Од. зб. 3608. Левицький В. (Василь Лукич) Лист до О.Кониського. Станиславів, 1888 р., 2 арк.
- 144.Од. зб. 3629. Лукашевич Л. Лист до О.Кониського. Львів, 1876 р., 4 арк.
- 145.Од. зб. 3657. Микита І. Лист до Куліша П. Перемишль, 1869 р., 2 арк.
- 146.Од. зб. 3762. Смиренко В. Лист до В.Барвінського. Богуслав, 1872 р., 2 арк.
- 147.Од. зб. 3782. Срезневський І. Лист до [Головацького Я.] із списком українських народних приказок. Б.м., б.д., 2 арк.
- 148.Од. зб. 3869. Чміль-Українець (псевд. Шелухина С.) Лист до О.Кониського. Київ, 1888 р., 2 арк.

- 149.Од. зб. 4121. *Барвінський В. Проект утворення літературно-наукового товариства, статут та проект діяльності. Львів, 1870 р., 6 арк.*
- 150.Од. зб. 4205. *Барвінський Олександр “Шевченкіана” – випуски з розвідок про Т.Шевченка. Б.м., б.д., 78 арк.*
- 151.Од. зб. 4210. *Барвінський Осип Випуски із “Записок о Южной Руси” П.Куліша. Б.м., б.д., 39 арк.*
- 152.Од. зб. 4238. *Барвінський Б. “Хто підписав “Одкритий лист з України до редакції “Правди” 1873 р.”. Стаття. Львів, [1927] Додано: Два аркуші з підписами-автографами, 6 арк.*
- 153.Од. зб. 4349. *Шевченко Т. Поезії. Копія, зроблена К.Климковичем. Львів, 1867/69 рр., 79 арк.*
- 154.Од. зб. 4350. *Шевченко Т. Поезії. Копії, зроблені рукою К.Климковича. Львів, 1867/69 рр., 24 арк.*
- 155.Од. зб. 4437. *Барвінський Олександр Листи до [Вовка Ф.]. Копії. Львів, Відень, 1891–1903 рр., 3 арк.*
- 156.Од. зб. 4444. *Барвінський Олександр Листи до Куліша П. Бережани, Шляхтинці, 1869 рр., 6 арк.*
- 157.Од. зб. 4514 а. *Вовк-Карачевський В. Передова “Правди” 1892 р., січень. Львів. Автограф, з допискою О.Кониського, 8 арк.*
- 158.Од. зб. 4536. *Д-ж-въ (В.Антонович) “Міністерство графа Д.А.Толстого” – стаття. Кам’янець-Подільський, 1880 р.. Автограф з редакційним помітками, друковано в “Правді”. 1880 р., 5 арк.*
- 159.Од. зб. 4540. *Драгоманов М. Програмна стаття, надрукована в “Правді”, жовтень 1888 р. Автограф, 21 арк.*
- 160.Од. зб. 4673. *Українець Стецько (Паливода-Карпенко С.) “Іскусителям ляхам (Ляхи! Ляхи! Оставьте нас! віри). Б.м., [1867 р.], 1 арк.*
- 161.Од. зб. 4715. *Барвінський В. Листи до Карпенка С. Чорновики. Б.д., 12 арк.*
- 162.Од. зб. 4717. *Барвінський Олександр Лист до Карпенка С. Чорновик. Б.д., 8 арк.*
- 163.Од. зб. 4728. *Боровик В. Листи до редакції “Правди”. Київ та ін., 1889–1897 рр., 11 арк.*

- 164.Од. зб. 4741. Стасюлевич М. Редакція журналу “Вестник Европы”. Лист до редакції “Правди”. Петербург, 1878 р., 2 арк.
- 165.Од. зб. 4756. Грінченко Б. (В.Чайченко) Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Харків, Чернігів, Київ та ін., 1891–1909 рр., 33 арк.
- 166.Од. зб. 4769. Драгоманов М. Листи до редакції “Правди”. Софія, 1890, 1893 рр., 6 арк.
- 167.Од. зб. 4792. Комаров М. (Уманець М.) Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Одеса, 1885–1891 рр., 42 арк.
- 168.Од. зб. 4795. Кониський О. (Перебендя) Листи до редактора “Правди” Олександра Барвінського. Київ, 1875, 1877 рр., 3 арк.
- 169.Од. зб. 4800. Коцюбинський М. Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Вінниця, Лопатинці, 1890–1893 рр., 12 арк.
- 170.Од. зб. 4802. Кримський А. Листи до редакції “Правди”. Москва, [Київ], Звенигородка, 1889–1892 рр., 43 арк.
- 171.Од. зб. 4805. Нечуй-Левицький І. Листи до Барвінського В. як редактора. Кишинів, 1875–1880 рр., 10 арк.
- 172.Од. зб. 4808. Липа І., студент Харківського університету. Листи до редакції “Правди”. [Харків], 1891–1893 рр., 9 арк.
- 173.Од. зб. 4809. Лисенко М. Листи до Барвінського Олександра як редактора. Київ, 1889 р., 6 арк.
- 174.Од. зб. 4820. Мальований В. – політичний діяч, поет, член одеської громади. Листи до редакції “Правди”. Одеса, 1875, 1876 рр., 5 арк.
- 175.Од. зб. 4836. Паливода-Карпенко С. Листи до Барвінського В. Мінськ, 1867 р., 4 арк.
- 176.Од. зб. 4838. Паливода-Карпенко С. Листи до братів Володимира та Олександра Барвінських. Мінськ, Ковно, 1866–1868 рр., 16 арк.
- 177.Од. зб. 4854. Рудченко І. (І.Білик) Листи до редакції “Правди”. Житомир, 1872, 1874 рр., 3 арк.

- 178.Од. зб. 4870. *Стешенко І. (І.Сердешний) Листи до Олександра Барвінського як редактора "Правди". Полтава, Київ. 1893–1895 рр., 20 арк.*
- 179.Од. зб. 4899. *Яценко М. Листи до редакції журналу "Правда" (Олександр Барвінському). Харків, 1892, 1893 рр., 3 арк.*
- 180.Од. зб. 4903. *Архів "Правди". А, Б, В, 23 арк.*
- 181.Од. зб. 4904. *Архів "Правди". Г, Д, Ж, З, І, 25 арк.*
- 182.Од. зб. 4905. *Архів "Правди". К, Л, 20 арк.*
- 183.Од. зб. 4906. *Архів "Правди". М, Н, 16 арк.*
- 184.Од. зб. 4907. *Архів "Правди". О, П, Р, 27 арк.*
- 185.Од. зб. 4908. *Архів "Правди". С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ш, Щ, Ю, Я, 25 арк.*
- 186.Од. зб. 4921. *Барвінський В. Лист до Лук'янова... в Києві. Львів, 1882 р., 2 арк.*
- 187.Од. зб. 4923. *Білинський Іван, священик. Листи до редактора газети "Діло". Ілавче, 1882 р., 6 арк.*
- 188.Од. зб. 4959. *"Київська старина", редакція журналу в Києві. Листи до редакції газети "Діло". Київ, 1882 р., 4 арк.*
- 189.Од. зб. 4964. *Комаров М. Листи до редакції газети "Діло" про обмін літературними творами на українській мові між автором листа і редакцією та про продаж книг. Київ, 1882 р., 4 арк.*
- 190.Од. зб. 4968. *Костомаров М. Полемічні листи до редактора газети "Діло" про українське дворянство і культуру. Павловськ, 1882, б.д., 5 арк.*
- 191.Од. зб. 4970. *Кочубинський О. Листи з дописами до редакції газети "Діло" про закриття ректором Харківського університету, студентські страйки протесту, концерт українських пісень під керівництвом М.Лисенка в Києві та гастролі трупи Г.Ашкаренка в Харкові. Харків, 1882 р., 6 арк.*
- 192.Од. зб. 4976. *Левицький І. Листи до Барвінського В. Кишинів, 1881 р., 4 арк.*
- 193.Од. зб. 4987. *Лук'янов Лист до Барвінського В. із критичними зауваженнями про газету "Діло". Київ, 1882 р., 3 арк.*

- 194.Од. зб. 4995. *Мова В. Лист до редакції газети “Діло” з проханням вислати книги автору листа. [Ейськ], б.д., 3 арк.*
- 195.Од. зб. 4997. *Редакція газети “Одеський вісник” (“Одесский вѣстникъ”). Лист до редактора “Діла” з повідомленням про припинення доставки газети і проханням прислати кореспонденції про становище в Галичині. Одеса, 1882 р., 2 арк.*
- 196.Од. зб. 5022. *Старицький М. Листи до редактора газети “Діло” В.Барвінського. Київ, 1882 р., 9 арк.*
- 197.Од. зб. 5068. *Копитчак “О помиренні русинів”, стаття з Поділля. Б.м., б.д., 5 арк.*
- 198.Од. зб. 5097. *Перебендя (Кониський О.) Лист до редакції журналу “Зоря”. Б.м., б.д., 1 арк.*
- 199.**Ф. 19 Вагилевич І.**
од. зб. 52. *Різні чорнові записи в архіві І.Вагилевича (випуски з літературних творів, поезій та ін. Б.м., б.д., 27 арк.*
- 200.Од. зб.53. *Вагилевич І. Листи до М.Максимовича. Львів, 1837, 1838, 1842. Автограф, 5 арк.*
- 201.**Ф. 29 Возняк М.С.,**
од. зб.52. *Возняк М. “Павло Грабовський і Іван Франко”. Стаття, 24 арк.*
- 202.Од. зб. 56. *Возняк М. “До зносин І.Левицького з галичанами (Десять його листів до І.Пулюя)”. Стаття, 3 арк.*
- 203.Од. зб. 69. *Возняк М. “До Франкових характеристик Драгоманова”. Стаття, 54 арк.*
- 204.Од. зб. 78. *Возняк М. “З архіву І.Франка про М.Старицького”. Стаття, 26 арк.*
- 205.Од. зб. 89. *Возняк М. “Зустрічі Франка з наддніпрянськими діячами”. Стаття, 53 арк.*
- 206.Од. зб. 100. *Возняк М. “Літературні зв'язки М.Коцюбинського з Західною Україною”. Стаття, 20 арк.*
- 207.Од. зб. 104. *Возняк М. “Марко Лукич Кропивницький в Наддністрянщині”. Стаття, 43 арк.*

- 208.Од. зб. 133. *Возняк М. “Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині”. Стаття, 15 арк.*
- 209.Од. зб. 155. *Возняк М. “Стосунки М.Кропивницького з галицькими українцями”. Стаття, 17 арк.*
- 210.Од. зб. 187. *Возняк М. “Іван Франко як виразник прагнень українського народу до возз’єднання”. Стаття, 51 арк.*
- 211.Од. зб. 628. *Білозерський В. [Листи (4) до редакції “Правди”]. Копії [1867 р.], 6 арк.*
- 212.Од. зб. 629. *Вовк Ф. [Листи (45) до І.Франка]. Копії [1882–1907 рр.], 229 арк.*
- 213.Од. зб. 630. *Грінченко Б. (Чайченко В.) [Листи (8) до редактора львівського журналу “Дзвінок”]. Копії [1892–1894 рр.], 13 арк.*
- 214.Од. зб. 631. *Грінченко Б. (Чайченко В.) [Листи (31) до редакції “Зорі”]. Копії [1885–1894 рр.], 58 арк.*
- 215.Од. зб. 635. *Листи (58) до О.Кониського різних осіб. Копії. 1862–1898 рр. [З різних місць], 90 арк.*
- 216.Од. зб. 639. *(Пчілка Олена (О.Косач) Листи (40) до І.Франка та О.Франко. Копії. Волинь, 1885–1899 рр., 88 арк.*
- 217.Од. зб. 640. *Пчілка Олена (Косач) [Листи (12) до редакції “Зорі”]. Копії. 1886–1889 рр., 27 арк.*
- 218.Од. зб. 644. *Леся Українка (Косач) Листи (22) до І.Франка та О.Франко. Копії. 1892–1904 рр., 39 арк.*
- 219.Од. зб. 666. *Листування І.Франка і М.Драгоманова [Машинописна копія з поправками та вставками чорнилом рукою М.Возняка. Опубліковано під назвою “Листування І.Франка й М.Драгоманова”. К., 1928. 508 с.], 685 арк.*
- 220.Ф. 34 Гнатюк В.**
- од. зб. 241. *Катренко О. Листи до Гнатюка В. Харків і б.м., 1900–1901 рр., 5 арк.*
- 221.Од. зб. 285. *Коцюбинський М. Листи до Гнатюка В. Чернігів, Капрі, 1899–1912 рр., 9 арк.*

- 222.Од. зб. 300. *Кримський А. Листи до Гнатюка В. [Москва], Звенигородка, 1898–1905 рр., 17 арк.*
- 223.Од. зб. 310. *Куліш О. Листи до Гнатюка В. Мотронівка і ін., 1900–1908 рр., 30 арк.*
- 224.Од. зб. 340. *Лисенко М. Лист до Гнатюка В. Київ, 1901 р., 2 арк.*
- 225.Од. зб. 401. *Нечуй-Левицький І. Лист до Гнатюка В. Б.м., 1910 р., 2 арк.*
- 226.Од. зб. 566. *Українка Леся Листи до Гнатюка В. Берлін, Рига та ін., 1899–1908 рр., 12 арк.*
- 227.Од. зб. 590. *Хоткевич Г. Листи до Гнатюка В. Харків, Криворівня, б.м., б.д., 1899–1913 рр., 17 арк.*
- 228.Ф. 36 Головацький Я.**
- од. зб. 118. *Громека С. Лист до Головацького Я. Київ, 1854 р., 2 арк.*
- 229.Од. зб. 202. *Костомаров М. Лист до Вільнюської археографічної комісії – подяка за прислані видання документів. Б.м., 1877 р., 2 арк.*
- 230.Од. зб. 213. *Куліш П. Лист до Головацького Я. Львів, 1858 р., 2 арк.*
- 231.Од. зб. 235. *Лукашевич П. Лист до Головацького Я. Бережани, 1839 р., 2 арк.*
- 232.Од. зб. 242. *Маркевич М., історик. Записка Головацькому Я. Львів, 1857 р., 1 арк.*
- 233.Од. зб. 344. *Срезневський І. Лист до Головацького Я. Б.м., б.д., 1 арк.*
- 234.Од. зб. 508. *Головацький Я. Лист (чорновик) П.Кулішу. Львів, 1859 р., 2 арк.*
- 235.Од. зб. 510. *Головацький Я. Листи (чорнов.) Лебединцеву Ф. Вільнюс, 1866, 1882 рр.), 2 арк.*
- 236.Од. зб. 582. *Історія руської словесності – конспекти лекцій, читаних у Львівському університеті. 50-ті рр. ХІХ ст., 367 арк.*
- 237.Од. зб. 737. *“Малороссійскія пѣсни изданныя М.Максимовичемъ”. Москва, 1827. Рукописна копія Я.Головацького, 23 арк.*
- 238.Од. зб. 763. *Бодянський Й. “Казка про царів сад та живу сопілочку”. Копії (2 екз.) Я.Головацького з кн. “Наські українські казки запорозця Іська Матиринки”. Москва, 1838 р., 12 арк.*

- 239.Од. зб. 764. Боровиковський Л. “Ледащо”, “Волох”, “Чорноморець”, “Вивідка” та ін. вірші, переписані Я.Головацьким (між ними 2 байки С.Гребінки “Лебідь і гуси” та “Ведмежий суд”. 30-і рр. XIX ст., 13 арк.
- 240.Од. зб. 765. Галка І. “Сава Чалий”. Дія І, ява І (2 копії цього ж тексту). “Переяславська ніч”, уривки з драми. Копії Я.Головацького. 1830–40-і рр., 49 арк.
- 241.Од. зб. 766. Галка І. “Туга”, “Могила”, “Пан Шульпіка” та ін. вірші, переписані Я.Головацьким. 40-і рр. XIX ст., 18 арк.
- 242.Од. зб. 767. Гребінка Є. “Сільське життя на Україні”. Куліш П. “Циган”. Копії Я.Головацького. 30-і рр. XIX ст., 10 арк.
- 243.Од. зб. 768. Копії віршів Є.Гребінки, П.Гулака-Артемівського та ін. 1840-і рр., 12 арк.
- 244.Од. зб. 769. Гулак-Артемівський П. “Солопій та Хівря”, “Соловей”, “Твардовський” та інші вірші, переписані Я.Головацьким, та ін. 30-і рр. XIX ст., 22 арк.
- 245.Од. зб. 771. Забіла В. “Голуб” (“Ой застогнав голуб...”), *** (“Повіяли вітри буйні...”). Копії Я.Головацького (із зб. “Ластівка”. СПб., 1836 р.), 6 арк.
- 246.Од. зб. 772. Забіла В. “Чары или несколько украинских сцен Кирилла Тополи (псевд. В.Забіли). М., 1837 р. Копія Я.Головацького, 12 арк.
- 247.Од. зб. 773. Квітка-Основ’яненко Г. “Конотопська відьма”. Копія Я.Головацького. 1830-і рр., 20 арк.
- 248.Од. зб. 774. Квітка-Основ’яненко Г. “Пархимове снідання”, “На пуцання як зав’язано”, “Схід сонця”. Копії Я.Головацького з кн. “Ластівка”. С Пб., 1836 р., 19 арк.
- 249.Од. зб. 775. Копії віршів П.Гулака-Артемівського, А.Чужбинського, Т.Шевченка, І.Галки, Л.Боровиковського та ін., зроблені Я.Головацьким. 40-і рр. XIX ст., 19 арк.
- 250.Од. зб. 777. Котляревський І. “Енеїда”. Копії Головацького Я. з харківського видання 1842 р., б.д., 90 арк.

- 251.Од. зб. 778. *Котляревський І. “Наталка Полтавка”*. Копія уривка п’єси, зроблена Я.Головацьким з видання “Наталка Полтавка. Малорос. опера *И.Котляревского*”. Харків, 1838 р., 4 арк.
- 252.Од. зб. 779. *Котляревський І. “Ода в приветствие Нового года г. князю Куракину”*. Копія Я.Головацького. 30-і рр. XIX ст., 4 арк.
- 253.Од. зб. 780. *Метлинський А. (Могила), “П.І.Срезневському”, Галка Ієремія (М.Костомаров), “І.І.Срезневському”, Боровиковський Л. “Бандурист” (“На дереві жовкне по осені лист...”)*. 1839–1841 рр., 3 арк.
- 254.Од. зб. 782. *Могила А. Копії, зроблені Я.Головацьким з книги “Думи і пісні та ще децо” А.Могили*. Харків, 1839 р., 9 арк.
- 255.Од. зб. 785. *Петренко М. “Недоля” (“Дивлюсь я на небо...”), “Вечірній дзвін” (“Як в сумерки вечірній дзвін”, “Смута” (“Чого ти, козаче...”)*. Копія Я.Головацького. 30-і рр. XIX ст., 2 арк.
- 256.Од. зб. 787. *Стецько Шереперя – псевд. [Писаревський С.] “Купала на Івана”*. Дія І. Копія Я.Головацького з кн. “Купала на Івана. Малорос. опера в трех действиях. Соч. Стецька Ш.” Харк., 1840 р., 4 арк.
- 257.Од. зб. 788. *“Нещастный” (“Кому Бог в груди дав серце мягеньке...”, “Солов’ї Бандурист” (Из п’єсотвора “Перекинчик Басурманській”*. Копії Я.Головацького [поезій М.Шашкевича], 2 арк.
- 258.Од. зб. 789. *Шевченко Т. “На вічну пам’ять Котляревському”, “До українського писаки”, “Перебендя”, з поеми “Гайдамаки” та ін. Копії Я.Головацького з кн. “Чигиринський Кобзарь и Гайдамаки. Соч. Шевченка” (С Пб., 1844) та зб. “Ластівка” (1841), 15 арк.*
- 259.Од. зб. 832. *“Пережитое и перестраданное”*. Записки Я.Головацького, 16 арк.
- 260.Од. зб. 835. *“Эпизоды из событий 1861–64 гг. Воспоминания современника-очевидца”*. Стаття для “Слова”. 1885 р., 2 арк.
- 261.Од. зб. 859. *Бодянский Й. “О народной поэзии славянских племен. Разсуждение на степень магистра...”*. Москва, 1837 р. Виписки Я.Головацького, б.д., 2 арк.
- 262.Ф. 68 *Мох Р.*

Од. зб. 365. *“Мотиль малорусским языком”*. Збірка віршів. Б.м., 1841 р.
Автограф, 23 арк.

263.Ф. 77 Петрушевич А.

оп. IV

Од. зб. 469. *Хомінський К. Листи до А.Петрушевича*. Львів, 1848 р., 10 арк.

264.Ф. 142 Шашкевич М.

од. зб. 3. *Листи до М.Козловського [1842 р.]*. Автограф М.Шашкевича, 4 арк.

265.Од. зб. 19. *Поезія М.Шашкевича “Безрôдний”*. 1840 р., 1 арк.

266.Од. зб. 38. *Копії поезій, зроблені М.Шашкевичем з альманаху “Ластівка” – поезії А.Метлинського (Могили), Т.Шевченка*. Б.м., б.д., 14 арк.

267.Од. зб. 39. *Поезії Галки Є. (Костомарова М.)*. Автограф Я.Головацького.
Б.м., б.д., 4 арк.

268.Ф. 154 Партицький О.

Од. зб. 48. *Кониський О. Лист до О.Партицького*. Київ, 1884 р., 1 арк.

269.Од. зб. 49. *Куліш П. Листи до О.Партицького*. Париж, Варшава, 1866–1868 рр., 18 арк.

270.Од. зб. 51 а. *Лисенко М. Лист до Партицького О. Лейпціг*, 1868 р., 2 арк.

271.Од. зб. 61. *Русов О. Лист до невстановленого адресата для О.Партицького*. Київ, 1871 р., 2 арк.

272.Од. зб. 71. *Чайченко Василь (псевд. Б.Грінченко) Лист до О.Партицького*.
Вільховий Яр, 1884 р., 2 арк.

273.Од. зб. 84 а. *Лисенко М. Лист до редакції двотижневика “Зоря”*. Київ,
1883 р., 2 арк.

274.Од. зб. 93 а. *Лисенко М. Лист до Шухевича В.О*. Київ, 1881 р., 2 арк.

275.Ф. 160 Павлик М.

Од. зб. 39. *Виписки М.Павлика поезій Т.Шевченка*. Б.м., б.д., 5 арк.

276.Од. зб. 42. *Виписки М.Павлика з журналу “Київська старина” за 1882–1883 рр. про різні моменти в історичному розвитку України*. Б.м., б.д., 24 арк.

**Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури
ім. Т.Шевченка НАН України, м. Київ**

277.Ф. 3. Франко І.Я.

Од. зб. 1604. *Франко І. 1. Листування різних осіб. 2. Твори різних авторів. 1870–1883 рр., 340 арк.*

278.Од. зб. 1605. *Франко І. Листування. 1881–1890 рр. Автографи різних осіб, 333 арк.*

279.Од. зб. 1607. *Листування. 1880–1892 рр. Автографи різних авторів, 705 арк.*

280.Од. зб. 1612. *Франко І. Листування. 1890–1894 рр. Автографи різних осіб, 507 арк.*

281.Од. зб. 1622. *Листування, прокламації, документи. Рукописи і друки, 164 арк.*

282.Од. зб. 3292. *Драгоманов М. Збірка листів і творів, підібрана і переплетена І.Франком. 1885–1895 рр. Автографи, 141 арк.*

283.Од. зб. 3705. *Витяги з листів різних авторів із збірки Н.Вахнянина за 1863–1864 рр., 2 арк.*

284.Од. зб. 4230. *Листування різних осіб. 1863–1906 рр. Автографи, 196 арк.*

285.Од. зб. 4326. *Кониський О. Лист до Шашкевича В. Автограф. Вологда, 1863 р., 1 арк.*

286.Од. зб. 4655. *Збірка віршів, статей, листів, відозв, петицій, меморандумів, постанов та ін. – поезія, проза, публіцистика, рукописи і друки українською, польською, німецькою, французькою мовами та язичієм. 1848–1879 рр., 114 арк.*

287.Ф. 26 Драгоманов М.

Од. зб. 349. *Лист М.Драгоманова до Я.Окуневського. 1883 р., 4 арк.*

288.Од. зб. 353. *Лист [В.Навроцького] до [Драгоманова М.]. Ряшів, 1873 р., 2 арк.*

289.Од. зб. 354. *Лист М.Драгоманова до [Головацького Я.], б/д., 1 арк.*

290.Ф. 77 Кониський О.

Од. зб. 126. *Листи до О.Кониського з Галичини і Буковини. 1873–1891 рр.*, 414 арк.

291.Ф. 99 Бодянський О.

Од. зб. 70. *Збірка листів до О.Бодянського. 1. Листи Я.Головацького. 1844–1876 рр. [...]*, 118 арк.

292.Од. зб. 85. *Листи різних осіб до О.Бодянського. Львів та ін. 1830–1877 рр.*, 270 арк.

293.Ф. 101 Павлик М.

Од. зб. 222. *Грабовський П. Лист до редакції журналу “Народ”. 1893. Автограф, 2 арк.*

294.Ф. 104 Головацький Я.

Од. зб. 11. *Головацький Я. Стаття “О раздвоении галицкой интеллигенции”, б/д. Автограф, 23 арк.*

295.Од. зб. 16. *Головацький Я. “Очерки о Галицкой Руси”. Дослідження, б/д. Автограф, 20 арк.*

296.Од. зб. 48. *“О литературе и народном языке в Галицкой Руси и о причинах отставания в их развитии” [1871 р.]. Автограф. Стаття, надрукована в збірнику “Поэзия славян” С Пб., 1871) під назвою “Червонорусская литература”, 19 арк.*

297.Од. зб. 58. *Головацький Я. “Первенцы галицко-русской письменности с 1830-х годов”. Стаття. 1887 р. Автограф, 3 арк.*

298.Од. зб. 151. *Чорновий лист Я.Головацького до В.Антоновича. 1874. Автограф, 5 арк.*

299.Од. зб. 152. *Чорновий лист Я.Головацького до В.Антоновича. 1877. Автограф, 2 арк.*

300.Од. зб. 242. *Чорновий лист Я.Головацького до П.Куліша. 1860. Автограф, 2 арк.*

301.Од. зб. 243. *Головацький Я. Черновое письмо к П.Кулишу. Б.д. Автограф, 1 арк.*

- 302.Од. зб. 268. Головацький Я. Лист до Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті. Чернетка. [1857 р.]. Автограф, 1 арк.
- 303.Од. зб. 269. Головацький Я. Лист до Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті. Чернетка. Львів, 1867 р. Автограф, 1 арк.
- 304.Од. зб. 398. Антонович В. Лист до Я.Головацького. 1874 р. Автограф), 2 арк.
- 305.Од. зб. 659. Київська археографічна комісія. Листи до Я.Головацького (3) і чорновий лист Я.Головацького до М.Юзефовича. 1876, 1878, 1884 рр., 3 арк.
- 306.Од. зб. 681. Костомаров М. Лист до Головацького Я. 1868 р. Автограф, 2 арк.
- 307.Од. зб. 689. Куліш П. Лист до Я.Головацького. Москва, 1859. Автограф, 2 арк.
- 308.Од. зб. 690. Куліш П. Лист до Я.Головацького. С Пб., 1860. Автограф, 2 арк.
- 309.Од. зб. 692. Куліш П. Лист до Я.Головацького. Варшава, 1866, 2 арк.
- 310.Од. зб. 693. Куліш П. Лист до Я.Головацького. Варшава, 1866. Автограф, 2 арк.
- 311.Од. зб. 892. Університет св.Володимира (Київський). Листи до Я.Головацького (2). Київ, 1874, 1875 рр., 2 арк.
- 312.Од. зб. 974. Алмазов Б. Нашим заграничним братьям. Віри-копія. 1867 р., 2 арк.
- 313.Од. зб. 986. Матеріали до 3-го Археологічного з'їзду в Києві. 1873 р., 12 арк.
314. **Ф. 108 Огоновський Омелян**
Од. зб. 46. Випуски Омеляна Огоновського з журналу “Основа” (С Пб.) за 1861–1862 рр., б/д. Автографи, 40 арк.
- 315.Од. зб. 50. Випуски Омеляна Огоновського з журналу “Киевская старина”, б.д. Автографи, 76 арк.

- 316.Од. зб. 194. *Лист Омеляна Огоновського до [Є.І.Милорадович] – однієї з фундаторів НТШ, б/д. Автограф, 1 арк.*
- 317.**Ф. 122 Грушевський М.**
Од. зб. 17. *Автобіографія, 22 арк.*
- 318.**Ф. 130 Грінченко Б.**
од. зб. 4 (*Лист до НТШ. 1902 р.*), 2 арк.
- 319.**Ф. 135 Барвінський Олександр**
Од. зб. 628. *Білозерський В. [Листи (4) до редакції "Правди"]. Копії [1867 рр.], 6 арк.*

Національна бібліотека України ім. В.Вернадського НАН України.

Інститут рукописів, м. Київ

- 320.**Ф. 2 Історичні матеріали**
Од. зб. 3217. *Записка М.Погодіна про австрійських слов'ян за спостереженням під час закордонної подорожі в 1839 р., подано міністру народної освіти в 1840 р., 12 арк.*
- 321.**Ф. 10 Архів ВУАН**
Од. зб. 14886. *Ієремія Галка (Костомаров М.) Огляд творів, писаних на малоросійській мові. Харків, 1842 (Стаття опублікована в збірнику праць Костомарова М. 1928 р.), 20 арк.*
- 322.Од. зб. 14893. *Костомаров М. "Правда полякам о Русі (по поводу новой статьи в "Revue Contemporaine)". 1861 р., опубліковано в збірнику праць М.Костомарова. 1928 р., 15 арк.*
- 323.Од. зб. 14894. *Костомаров М. "Правда москвичам о Русі". 1861 р., опубліковано в збірнику праць М.Костомарова. 1928 р., 16 арк.*
- 324.Од. зб. 17263. *Данилов В. "О.М.Бодянський і його листування з М.О.Максимовичем". Стаття. Журнал "Україна". 1927, кн. VI, 35 арк.*
- 325.Од. зб. 17270. *Данилов В. "П.А.Кулиш и М.А.Максимович". Копія, 10 арк.*
- 326.**Ф. 22 Костомаров М.**
Од. зб. 70. *[Барвінський В.] Костомарову М. Лист 1882 р. зі Львова, 4 арк.*
- 327.Од. зб. 107. *Головацький Я. Костомарову М. Лист 1880 р. з Вільно, 2 арк.*

328. Од. зб. 284. *Терлецький В. Костомарову М. Лист 1884 р., 2 арк.*
329. Од. зб. 401. *Огоновський Омелян [Костомаровій] Аліні Леонтьївній. Лист 1886 р. зі Львова, 2 арк.*
330. Од. зб. 402. *Огоновський Омелян [Костомаровій А.]. Лист 1890 р. зі Львова, 2 арк.*
- 331. Ф. 106 Котляревський І.**
- Од. зб. 5. *Матеріали, зв'язані із святкуванням 100-літнього ювілею видання “Енеїди” І.Котляревського: вітальні листи, телеграми товариств “Просвіта”, НТШ у Львові, Л.Косач, М.Сумцова, М.Левицького та ін., програма літературно-музичного вечора, 31 арк.*
332. Од. зб. 6. *Матеріали, зв'язані з відкриттям пам'ятника І.Котляревському в Полтаві: програми спектаклів, літературних вечорів, запрошення, газета “Полтавський вістник” від 30 серпня 1903 р., відомості про пожертвування на пам'ятник. 1896–1903 рр., 36 арк.*
- 333. Ф. 112 “Киевская старина”**
- Од. зб. 4. *Адреси і прізвища передплатників “Киевской старины”. 1888–91 рр., 12 арк.*
334. Од. зб. 12. *Адресна книга іногородніх і закордонних передплатників “Киевской старины” на 1890 р., 77 арк.*
335. Од. зб. 127. *“Академічне братство” (кол. “Дружній лихвар”), товариство “Академический кружок”, читальня руської семінарії у Львові, літературне товариство “Руська бесіда” в Чернівцях – конторі “Киевской старины”. Листи зі Львова і Чернівців до Києва. 1889–1890 рр., 6 арк.*
336. Од. зб. 155–156. *Вахнянин І. – конторі “Киевской старины”. Листи з питань передплати із Стрия до Києва. 1889–1890 рр., 2 арк.*
337. Од. зб. 247–248. *Смаль-Стоцький С. Редакторові “Киевской старины”. Листи з Чернівців до Києва. 1889 р., 3 арк.*
- 338. Ф. 114 Товариство “Просвіта”**

- Од. зб. 35. Грінченко Б. В. Доманицький “Про Галичину”. Рецензія на книгу. 1900-і рр., 6 арк.
339. Од. зб. 149. Архів товариства “Просвіта” у Києві. Часопис “Діло” до товариства “Просвіта” у Києві, листівка про висилку часописів із Львова [1900-і рр.], 1 арк.
340. Од. зб. 472. Доманицький В. “Про Галичину. Про життя галицьких українців”. Стаття. Без кінця. 1900-і рр., 9 арк.
- 341. Ф. 159 Русов О.**
- Од. зб. 34. НТШ у Львові – Русову О. Посвідчення про вписання його у книгу дійсних членів товариства за підписом Олександра Барвінського та О.Маковея. 1893 р. Зі Львова до Харкова, 1 арк.
- 342. Ф. 164 Антонович В.**
- Од. зб. 36. Студинський К. Антоновичу В. Лист 1895 р. зі Львова до Києва, 2 арк.
- 343. Ф. 170 Грінченки**
- Од. зб. 566. Куліш П. Ціль і характер українського літературно-політичного журналу “Хата”, 4 арк.
- 344. Ф. 172 Драгоманов М.**
- Од. зб. 6. Драгоманов М. “Русские в Галиции. Литературные и политические заметки”. 1873 р. Копія, 89 арк.
345. Од. зб. 18. Драгоманов М. Окуневському Т. Уривок з листа. Копія з журналу “Житє і слово”. 1896 р., 2 арк.
346. Од. зб. 23. Драгоманов М. “До історії української хлопоманії в 1860–61 рр.”. Копія з журналу “Житє і слово”. 1895 р., 7 арк.
347. Од. зб. 44. Драгоманов М. “Австро-руські спомини” (1867–1877 рр.). Копія, 9 арк.
- 348. Ф. 317 Єфремов С.**
- Од. зб. 16. “Олександр Кониський”. Стаття. Автограф, 12 арк.
- 349. Ф. 338 Куліш П.**
- Од. зб. 32. “О пребывании Кулиша в Галиции и о сотрудничестве его в газете “Правда””. 1928 р.. Рукопис статті, 26 арк.

Государственный архив Российской Федерации (г. Москва)

350.Ф. 109 *Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880 гг.*

оп. 3 а

Д. 2305. *Агентурные записки об исполнительнице украинских песен крестьянке Ахтырского уезда Харьковской губ. Ганне, прибывшей в Петербург для получения музыкального образования. 1876 г., 8 л.*

351.Оп. 4 а

Д. 417. *Выписка из письма Головацкого Я. из Вильнюса к Микуцкому С.П. в Варшаву о занятиях автора письма этнографией в Галиции и о необходимости введения единой (русской) письменности для всех славян, 3 л.*

352.Оп. 4 а

Д. 429. *Выписка из письма с подписью “Андрей” из Лейпцига к мировому судье Савичу Н.А. в Полтавскую губ. (...) 1870 г., 9 л.*

353.Д. 430. *Письмо председателя Виленской археологической комиссии Головацкого Я. Виленскому генерал-губернатору о надеждах славянских народов Австрии на приобретение национальной независимости в случае вступления России в франко-прусскую войну и о вооружении галицких поляков, надеявшихся организовать новое восстание в Польше. 1870 г., 5 л.*

354.Ф. 6225. *Дебагорий-Мокриевич В.К. (псевдоним “Петр Каблуков”), участник революционного движения 1870-х гг. 1848–1926 гг.*

оп. 1

Д. 12 (*Работа о М.П.Драгоманове*), 145 л.

Archiwum akt nowych (Warszawa)

355.Zesp. 390 Akta Leona Wasilewskiego

Sygn.59. *Rosja. Nacjonalizm rosyjski, stosunki polityczne polsko-rosyjskie, 308 к.*

- 356.Sygn.60. *Rosja. Artykuły i notatki dot. stosunków narodowościowych (także polskich) w Rosji*, 90 k.
- 357.Sygn.75. *Stosunki narodowościowe w Polsce. Mniejszość ukraińska. Odczyty, artykuły, notatki...*, 369 k.
- 358.**Zesp. 1208** *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska*
Sygn. 23/3. *Odezwy, ulotki i plakaty Komitetu Wykonawczego*, 127 k.
- 359.**Zesp. 1229. Akta I.Daszyńskiego**,
Sygn. 70/II-3. *Korespondencja przychodząca do I.Daszyńskiego*, 14 k.

Archiwum państwowy w Krakowie

- 360.**Zesp. 528** *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska. 1911–1918 rr.*,
Sygn. 1. *Protokoły posiedzeń Komitetu Wykonawczego, PPSD Galicji i Śląska*, 392 k.
- 361.**Zesp. 560** *Archiwum Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. 1847–1925 rr.*
Sygn. 41. *Akta pozostawione do rozłożenia i włączenia do poprzednich jednostek. [Korespondencja Grona Konserwatorów, druki, broszury, wycinki prasowe, wizytówki] 1869–1917 rr.*, 1756 k.
- 362.Sygn. 45. *Korespondencja Grona Konserwatorów (...) 1885–1919 rr.*, 1396 k.
- 363.**Zesp. 664** *Zbiór materiałów do dziejów rewolucji 1846 i 1848 rr.*
Sygn. 3 (*Odezwy i manifesty dotyczące wypadków w latach 1846 i 1848*), 1006 k.

Archiwum państwowe w Przemyślu

- 364.**Zesp. 156** *Grecko-Katolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki*
Sygn. 76. *Sprawy narodowościowe...*, 111 k.
- 365.**Zesp. 142** *Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu*
Sygn. 9533. *Stich wo czest H.Jachimowicza epyskopa peremyskoho, samborskoho i sanockoho ... w deń wozszestwia jeho na prestoł władczyj Eparchii Peremyskoi ... J.Lewickim słozennyj. 1849 r.*, 9 k.

366.Zesp. 143 Kapituła Grecko-Katolicka w Przemyślu

Sygn. 471. *“Zoria Hałycka”* (tygodnik). 1848 r., 140 k.

Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie

367.Zesp. Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN

skr. 21.XI. T. 1 (mf 68504). *Protokoły towarzystwa “Proswita” od pierwszego ogólnego zebrania. 26.XI.1868–2.II.1882 rr.*, 430 k.

368.Skr. 21.XI. T. 2. (mf 68505). *Protokoły ogólnych zebrań towarzystwa “Proswita”. 2.II.1882–15.XI.1893 rr.*, 574 k.

369.Skr. 21.XI. T. 3 (mf 68542). *Protokoły posiedzeń zarządu towarzystwa “Proswita”. 7.XII.1893–24.X.1899 rr.*, 398 k.

370.Sygn. III.2886 (mf 41243). *Listy arcybiskupa lwowskiego obrądku grecko-katolickiego, kardynała M.Lewickiego do biskupa grecko-katolickiego diecezji przemyskiej J.Snigurskiego z lat 1820–1847 rr.*, 226 k.

371.Sygn. II.7748. *Łudwik Janowski “Historia literatury ruskiej”*. T. 1 (mf 65115), 224 k.; T. 2 (mf 65116), 380 k.; T. 3 (mf 65117), 424 k.; T. 4 (mf 65118), 339 k.; T. 5 (mf 65119), 309 k.; T. 6 (mf 65120), 270 k.

Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów (Kraków)

372.Sygn. 6513. IV. *Korespondencja J.I.Kraszewskiego. Listy z lat 1863–1887. K(ul-w)*. T.53, k. 469–476.

373.Sygn. 7990. IV. *Luźne materiały do historii lat 1905–1910 na Ukrainie, zwłaszcza na Podolu, zebrane przez K.Dunin-Borkowskiego*, 347 k.

374.Sygn. 9880. III. *Tadeusz Fabiański “Marszaniełka (Wspomnienia z lat 1899–1914)”*, 132 k.

Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk (PAU i PAN) w Krakowie

375.Sygn. 5567. *Rusini i A.Szeptycki*, 43 k.

376.Sygn. 5568. *Rusini. Sejm Galicyjski. Ruś*, 71 k.

- 377.Sygn. 11726. *Materiały i dokumenty dotyczące teatru ukraińskiego (ruskiego) we Lwowie, zebrane przez J.Gota*. T. 1, 143 k.; T. 2, 189 k.; T. 3, 70 k.

Štatny archiv v Košiciach

- 378.Fond Odbočka spravodajskej ústredne v Košiciach. 1923–1938 rr.
Inventarne číslo 149, sp. č. 1, škatula 156, 35 l.

Štatny archiv v Prešove

- 379.Fond Odbočka ústredne Štatnej bezpečnosti pri policajnom riaditeľ'stve v Prešove. (1927 r.) 1938–1945 rr.
Inventarne číslo 1477, krabica 25/84. Štefan Makovecky “Slovo do bratv pod Beskidom”, brožura, 23 l.

Archiv Gréckokatolickeho arcibiskupstva, Prešov

- 380.Fond Bežna agenda (1821–1950)
Inventarne číslo 418 (1902 r.), sign. 1394, 13 l.
- 381.Inventarne číslo 420 (1904 r.), sign. 904, 6 l.

II. Опубліковані документи і матеріали

- 382.Акты бережанской Рады русской 1848–1849 гг. // Вѣстникъ “Народного дома”. – Львовъ, 1909. – Ч. 6. – Июнь. – С. 104–112.
- 383.Восстание декабристов. Документы. – Т. VII : “Русская правда” П. И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие / под ред. М. В. Нечкиной. – М. : Госполитиздат, 1958. – 692 с.
- 384.Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів : Інститут Історії Церкви УКК, 2002. – XXXIV + 270 с.
- 385.За віру, нарід і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 pp. / вступ та упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2005. – 360 с.

386. Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицѣ и справозданье первого собору ученых русских и любителей народного просвѣщенія / Составлено Я. Головацкимъ. – Львовъ, 1850. – СХХ + 114 + ХХІ с.
387. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
388. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 3. – 440 с.
389. Костомаров М. І. “Закон Божий” (Книга буття українського народу) / Микола Іванович Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
390. Костомаров М. Книга битія українського народу / Микола Костомаров. – Авгсбург, 1947. – 60 с.
391. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / упоряд. Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський [та ін.]. – Львів, 2001. – 733 с.
392. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Коштом Українців. – Львів, 1896. – 442 + ХІ с.
393. Москвофільство : Документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка документів О. Сухого / за заг. ред. С. Макарчука. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 236 с.
394. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат.: довідник : у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 584 с.
395. “Передне Слово” до “Громади” 1878 // 3 починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 103–150.
396. Подолинський С. Листи та документи / упорядкув. Р. Сербина, Т. Слюдикової. – К., 2002. – 422 с.
397. Програма политического общества Русиновъ “Русская рада” во Львовѣ / перепечатано изъ “Слова”. – Львѣвъ, 1871. – 3 с.

398. “Програма” “Громади” 1880 // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 150–153.
399. Проект политической программы для Руси австрийской / черезъ Г. М. Л. – Львовъ : Накладомъ ред. “Слова”, 1871. – 43 с.
400. Пропамятне письмо о́дъ Выдѣла центрального “Просвѣты” до Его Высокопреосвященства Митрополита киръ Юсифа Сембратовича въ справѣ залагодженя домашнихъ споро́въ мѣжь Русинами. – Льво́въ, 1871. – 4 с.
401. “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін., відп. ред. Ф. І. Стеблій. – К. : Наук. думка, 1989. – 544 с.
402. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Уляновський. – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – 448 с.; Т. 2. – 448 с.
403. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : Документи і матеріали : у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – [Мюнхен] : Сучасність, 1983. – Т. 1 – 510 с.
404. Умови польсько-української угоди 1890 року / публікація І. Чорновола // Україна модерна. – Львів, 1999. – Числа 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 373–375.
405. Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – 382 с.
406. Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14.IV–29.X.1848) / red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska. – Warszawa, 1996. – 307 s.

III. Наукові, публіцистичні та художні твори діячів ХІХ – початку ХХ ст.

407. Антонович В. Доля Галицької Руси під австрійским правлінням / Володимир Антонович // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 128. – 7 (20) черв. – Ч. 137. – 18 черв. (1 лип.).

408. Антоновичъ В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (По поводу статьи проф. Т. Д. Флоринскаго) / В. Антоновичъ / Оттискъ изъ журнала “Кіевская старина”. – К., 1900. – 28 с.
409. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Володимир Боніфатійович Антонович / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вступ. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
410. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.
411. Барвінський О. Значіне українсько-русского народу для Австро-Угорщини (Перепечатка з часописи “Руслан”) / Олександр Барвінський. – Львів, 1912. – 23 с.
412. Барвінський О. Участь П. О. Куліша в підемі і розвитку народнього письменства в Галицькій Україні (З нагоди 25-ліття його смерти) / Олександр Барвінський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1922. – Т. LXXVII, кн. IV. – С. 40–52.
413. Барвінський О. З остатніх десятиліть ХІХ віку / Олександр Барвінський. – Львів, 1906. – 40 с.
414. Баштовъ И. Украинство на літературныхъ позвахъ зъ Московщиною / И. Баштовъ [І. Баштовий (Нечуй-Левицький)] / передрукъ зъ “Дѣла”. – Львовъ, 1891. – 214 с.
415. [Бодянскій І.] Наськы украинськы казкы, запорозьця Иська Матырынкы / І. Бодянскій. – М., 1835. – 49 с.
416. Б. Л. Д. Новіи поезіи мало-рускіи въ чистомъ языцѣ Червоно-Русинѣвъ / [Богдан Дідицький] // Отечественный сборникъ. Додатокъ до выдаваемого въ Вѣдни “Вѣстника”, часописи урядової для Русинѣвъ Австрійскої Державы. – Вѣдень, 1859. – Ч. 3. – С. 19–24; Ч. 4. – С. 26–30; Ч. 5. – С. 34–37; Ч. 6. – С. 41–48; Ч. 7. – С. 49–56; Ч. 8. – С. 57–64.

- 417.Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Наталь Вахнянин ; передрук з “Основи” з 1871 року. – Львів, 1901. – 98 с.
- 418.Вѣнок русинам на обжинки / уплѣв Иван Б. О. Головацкій. – Часть первая, к пользѣ и вспоможенію галицких селян через поведень вторѣчну пѣдупалых. – Відень, 1846. – 215 с.
- 419.Вѣнокъ русинамъ на обжинки / уплѣлъ Иванъ Б. О. Головацкій. – Ч. II. – Відень, 1847. – 399 с.
- 420.Вѣтка Іереміи Галки. – Харьковъ : Въ университетскій друкарнѣ, 1840. – 88 с.
- 421.Вопросъ о фонетицѣ / Написалъ Петръ П...скій / Изданіе Галицко-русской Матицы, пѣдъ ред. Б. А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1892. – 55 с.
- 422.Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. – К. : Въ типографіи газеты “Кіевскій телеграфъ”, 1874. – 90 с.
- 423.Въ Карпатахъ. Образки зъ подорожи Ивана Нечуя / [Иван Нечуй-Левицький]. – Львѣвъ, 1885. – 64 с.
- 424.Галицькі приповідки і загадки / зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. / ред. Н. Бічуя ; авт. післямови Р. Кирчів. – Львів, 2003. – 144 с.
- 425.Головацкій Я. О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ / Я. Головацкій // Науковий сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской матицы. – Львовъ, 1865. – Вып. I–IV. – С.65–103.
- 426.Грамматика рѣского языка составленна Яковомъ Головацкимъ. – Львовъ, 1849. – 222 с.
- 427.Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / упоряд. А. Жуковський ; відп. редактор П. Сохань. – К. : Інститут української археографії НАН України, 1994. – 286 с.
- 428.Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Борис Грінченко. – 2-е вид. Друковано в “Буковині” за рр. 1892–1893. – К., 1917. – 180 с.

429. Грушевській М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и замѣтки / Михайль Грушевській. – С. Пб., 1907. – 294 с.
430. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський. – [Б. м., б. д.]. – 11 с.
431. Грушевський М. З бїжучої хвилі. Статї й замїтки на теми дня 1905–6 р. / Михайло Грушевський. – К., 1907. – 127 с.
432. Грушевський М. На українські теми. “О любви къ Отечеству и народной гордости” / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1907. – Т. XXXVIII. – Квітень–червень. – С. 111–124. (те саме: Грушевський М. Твори : у 50 т. – Т. 2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів : Світ, 2005. – С. 20–37).
433. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. – Т. 1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – Львів : Світ, 2002. – 592 с.
434. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. – Т. 2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
435. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. – Т. 3. Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917). – Львів : Світ, 2005. – 776 с.
436. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К. : Знання, 1991. – 240 с.
437. Дзерович Ю. Цїла правда про радикалів / Юліян Дзерович. – Львів, 1910. – 101 с.
438. [Дідицький Б.] Въ одинъ часъ научитья малорусину по великорусски. Додатокъ до “Слова” / [Дідицький Б.]. – Львовъ : Въ типографїи Института Ставропигійского, 1866. – Ч. 80. – 32 с.
439. Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців / Василь Доманицький. – К. : Видання товариства “Просвіта”, 1909. – 80 с.

440. Донцов Д. Сучасне політичне положенє нації і наші завданя (Реферат виголошений на II всеукраїнськїм з'їзді в липні 1913 року у Львові) / Дмитро Донцов. – Львів : Вид-во Українського Студентського Союзу, 1913. – 31 с.
441. Драгоманов М. П. Вибране (“...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / Михайло Петрович Драгоманов / упоряд. та автор історико-біографічного нарису Р. С. Міщук. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
442. Драгоманов М. Вибрані праці / Михайло Драгоманов : у 3 т., 4 кн. / редкол. В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. – К. : Знання України. Т. I, кн. 1 : Історія. Педагогіка. Публіцистика / упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенник, 2006. – 344 с.; Т. I, кн. 2 : Історія. Публіцистика. Політологія / упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенник, 2007. – 272 с.
443. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Михайло Драгоманов / Виданє редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – 199 с.
444. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Михайло Драгоманов. – 2-ге вид. – Відень, 1915. – 114 с.
445. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / Михайло Петрович Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : Статті, розвідки. – 532 с.; Т. 2 : Статті, розвідки, дописи. Вибрані листи. – 596 с.
446. Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880) / М. Драгоманов ; пер. з рос. М. П[авлик]. – Львів, 1904. – 63 с.
447. Драгомановъ М. Одповѣдь рецензентови “Дѣла” на III и IV выпуски моихъ “Австро-руських споминів” (Листы въ редакцію “Дѣла”) / М. Драгомановъ // Дѣло. – Львовъ, 1890. – Ч. 144. – 27 черв. (9 лип.). – С. 2; Ч. 146. – 30 черв. (12 лип.). – С. 1, 2; Ч. 150. – 5 (17) лип. – С. 1; Ч. 155. – 11 (23) лип. – С. 2.
448. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / Михайло Драгоманов ; пер. з фр. Г. Цвенгроша, вступ. сл. М. Колесси ; голова ред. кол. Б. Якимович. – Львів, 2001. – 94 с.
449. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / упоряд. В. Пилипович. – Перемишль – Львів, 2002. – 497 с.

- 450.Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ “Вѣстникѣ Европы” за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я. Головацкаго. – Вильна, 1888. – 87 с.
- 451.Запорожская старина / Изданіе И. Срезневскаго. – Харьковъ : Въ Университетской типографіи, 1833. – Ч. I. – 140 с.
- 452.Знадоби до словаря южнорусского / Написав Иван Верхратский. – Львів, 1877. – 88 с.
- 453.З історії київської громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах. (З його посмертних паперів) // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т. СХVI. – С. 177–189.
- 454.Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з пол. мови І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.
- 455.Исторія Галицкой Руси по лекціямъ В. Б. Антоновича. – [Б. м., б. г.]. – 296 с.
- 456.Исторія древняго Галичско-Русскаго княжества / Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. – Львовъ, 1852. – Ч. I. – 210 с.; Львовъ, 1852. – Ч. 2. – 139 с.; Львовъ, 1855. – Ч. 3. – 314 с.
- 457.Исторія Русовъ или Малой Россіи / Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846. – Репринтне відтворення. – К., 1991. – 320 с.
- 458.Исторія Русів / укр. пер. І. Драча. – 2-ге вид. – К. : Веселка, 2003. – 366 с.
- 459.Качала С. Коротка історія Руси / Стефан Качала // Руска історична бібліотека під редакцією Олександра Барв'їнського. – Тернопіль, 1886. – Т. I. – 168 с.
- 460.Кобзарь Тараса Шевченка. Выбѣръ поезій для народу / Накладомъ Товариства “Просвѣта”. – Львів, 1894. – Ч. 1. – 117 с.; 1895. – Ч. 2. – 137 с.
- 461.Кобзарь Т. Шевченка / Відтворено з видання 1840 р. (С. Пб. : Въ ипографіи Е. Фишера, 1840. – 114 с.). – К. : Дніпро, 1974. – 116 + 36 с.

462. Костомаров Н. И. Две русские народности / Николай Иванович Костомаров / обраб. текста и ред. А. Ковалевой ; авт. предисл. В. Дорошенко. – К. ; Х. : Майдан, 1991. – 72 с.
463. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Николай Иванович Костомаров ; сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского ; прим. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К. : Изд-во при КГУ, 1990. – 736 с.
464. Костомаров М. И. Твори : у 2 т. / Микола Іванович Костомаров. – К. : Дніпро, 1967. – Т. 2. – 452 с.
465. Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси: Сочиненіе Дениса Зубрицкаго / пер. съ пол. Осипа Бодянскаго. Отъ водворенія христіянства при князьяхъ поколѣнія Владиміра Великаго до конца XV столѣтія. – М., 1845. – 420 + 47 с.
466. Куліш П. А. Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком послісловья / Пантелеймон Александрович Куліш. – Львів, 1882. – 40 с.
467. Куліш П. А. Хуторна поезія / Пантелеймон Александрович Куліш. – Львів, 1882. – 139 с. (Зазивний Лист до Української Інтелігенції. – С.113–137).
468. Ластовка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / собралъ Е. Гребенка. – С. Пб., 1841. – 384 с.
469. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття / упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.
470. Лозинський Й. І. Українське весілля / Йосип Іванович Лозинський / опрац. тексту, упорядкув. і вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва. – К. : Наук. думка, 1992. – 176 с.
471. Максимович М. О. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / Михайло Олександрович Максимович / уклад., коротка біоґр. та комент. П. Г. Маркова. – К. : Вища школа, 2004. – 504 с.
472. Максимович М. Вибрані твори / Михайло Максимович / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. – К. : Либідь, 2004. – 360 с., іл.
473. Максимович М. Києвъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори / Михайло Максимович. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.

- 474.Максимовичъ М. О правописаніи Малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку / М. Максимовичъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн. 2. – С. 153–180. (329 с.).
- 475.Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ / М. Максимовичъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн. 2. – С.119–152.
- 476.Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / [упоряд. П. Лукашевич]. – С. Пб., 1836. – 170 с.
- 477.Малороссійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – М., 1827. – XXXVI + 234 с.
- 478.Малороссія, описаніе края, въ историческомъ, географическомъ и этнографическомъ отношеніи. Съ шестью рисунками. – С. Пб. : Изданіе редакціи народнаго журнала “Мірской Вѣстникъ”, 1876. – 64 с.
- 479.Маркевич М. Історія Малоросіі / Микола Маркевич ; відп. ред. і автор передм. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – 664 с.
- 480.Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Грицькомъ Основьяненкомъ. – Львовъ, 1849. – XX + 134 с.
- 481.Михальчукъ К. П. Открытое письмо къ А. Н. Пыпину, по поводу его статей въ “Вѣстн. Евр.” о спорѣ между Южанами и Сѣверянами. (Къ исторіи отношеній къ Украинству представителей прогрессивной части русскаго образованнаго общества) / К. П. Михальчукъ. – К., 1909. – 76 с.
- 482.Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Іван Могильницький / підготовка до друку, вступ. ст. і приміт. В. Грешука. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 132 с.
- 483.Молитовник для руського народу. – 2-ге побільшене виданне. – Відень : Коштом громадським, з друкарні Соммера, 1871. – 250 с.
- 484.Народная исторія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ пѣсля наилучшихъ историкѣвъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1868. – Ч. I. – 224 с.; Ч. II. – 200 с.; 1870. – Ч. III. – 208 с.
- 485.Наші християнскі суспільники. – Львів : Накладом редакціі “Діла”, 1910. – 77 с.

- 486.Огоновскій О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его жите и письма / Омелянъ Огоновскій. – Львовъ, 1886. – 104 с.
- 487.О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Розсужденіе Богдана А. Д. / [Богдан Дідицький]. – Вѣдень, 1859. – 47 с.
- 488.Павлик М. Ребенщукова Тетяна / Михайло Павлик. – Відень : Накладом “Чорногори”, [Б. р.]. – 93 с.
- 489.Павлик М. Твори / Михайло Павлик ; упоряд. В. Яременка ; передм. В. Качкана ; приміт. В. Качкан, В. Яременко. – К. : Дніпро, 1985. – 367 с.
- 490.Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями / А. Павловскій. – С. Пб., 1818. – 114 с.
- 491.Писання Маркіяна Шашкевича / видав М. Возняк. – Львів, 1912. – 294 с.
- 492.Пискуновъ Ф. М. Малороссійско-червонорусскій словарь живаго и актовaго языка. – Изданіе 2-е, значительно дополненное / Ф. М. Пискуновъ. – К., 1882. – 304 + V с.
- 493.Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чернописьского. – К. : Дніпро, 1965. – 652 с.
- 494.Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протестъ и меморіяль / списавъ Ф. Чорногора. – Відень, 1867. – 15 с.
- 495.Повѣсти Ивана Нечуя / [Иван Нечуй-Левицький]. – Львів : Коштом автора, 1872. – Т. I. – 543 с.
- 496.Подолінський В. Слово перестороги / Василь Подолінський ; публікація Ф. Стеблїя // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІІ : Праці історично-філософської секції. – С. 444–487.
- 497.Подолінський В. Слово перестороги / Василь Подолінський ; упоряд., автор передм. і прим. Ф. Стеблїй ; пер. з пол. мови. – Львів, 2001. – 120 с.
- 498.Поезії Тараса Шевченка / Накладомъ К. Сушкевича. – Львів, 1867. – Т. I. – 280 с.; Т. II. – 350 с.

499. Поезії Тараса Шевченка / Библиотека “Зорь”. – Львів, 1884. – Ч. I. – 112 с.; 1885. – Часть друга. – 96 с.
500. Политика Русинів / Написавъ Н. Загърный. Додаток до 16 н-ра “Правди”. – Львів, 1873. – 24 с.
501. Русалка Дністрова (Фотокопія з вид. 1837 р.) / вступ. ст. О. І. Білецького. – К. : Дніпро, 1972. – 136 с.
502. Русалка Дністровая / вступ. ст., приміт., підготовка текстів М. Й. Шалати. – К. : Дніпро, 1987. – 206 с.
503. Русалка Дністровая. – Книга I. Репринтне відтворення першодруку 1837 р. – Львів, 2007. – XX + 136 с.; “Русалка Дністрова”. – Кн. II : Науково-критичне видання / ред.-упоряд. та автор післямови М. Шалата. – Львів, 2007. – XX + 136 + 168 с.
504. Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый М. Максимовичемъ. – Часть первая. – К., 1849. – 116 с.
505. Святе Письмо. Перва частина Библиї. Пять книгъ Мусієвії. Русько-Український переклад / Коштом и заходомъ “Правди”. – Львів, 1869. – 172 с.
506. С. Г. Украинофильство съ его затѣями о друкъныхъ учебникахъ / С. Гогоцкий. – Второе, исправленное издание. – Почаевъ, 1881. – 71 с.
507. Син Русі. 1833. Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / упорядкув., передм. і прим. Є. Нахліка. – Львів : Львівські новини, 1995. – 43 с.
508. Словарь украинскаго языка, собранный редакціей журнала “Кіевская Старина”. Редактировалъ съ добавленіемъ собственныхъ матеріаловъ Б.Д.Гринченко. – К., 1907. – Т. I : А–Ж. – XXXIX + 495 с.; 1908. – Т. II : З–Н. – 575 с.; 1909. – Т. III : О–П. – 507 с.; Т. IV : Р–Я. – 567 с.
509. Слово до народа галицко-рускаго, голосив Рудолфъ Мохъ (...) в часъ народнаго собранія дня 12 октября (30 септемб.) 1848. – Львів, 1848. – 16 с.
510. Смаль-Стоцкий С. Руска граматика / Степан Смаль-Стоцкий, Федір Гартнер. – Львів, 1893. – 183 с.

- 511.Собраніє сочиненій М. А. Максимовича / М. А. Максимовичъ. – К., 1876. – Т. I : Отдѣль историческій. – 847 с.; Т. II : Отдѣлы историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – К., 1877. – 524 с.; Т. III : Языкознаніе. Исторія словесности. – К., 1880. – 745 с.
- 512.Сонъ. Поема Т. Шевченка / видавъ Кс. Климковичъ. – Львівъ, 1865. – 20 с.
- 513.Споръ о рускую азбуку, описанный Богданомъ А. Дѣдицкимъ. – Львовъ : Типомъ Института Ставропигіанского, 1859. – 56 с.
- 514.Срезневскій И. И. Русское слово. Избранные труды / Измаил Иванович Срезневскій / состав. Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.
- 515.Тарасъ Бульба. Повѣсть изъ Запорожской старины, сочиненіе Н. Гоголя на галицко-рускій языкъ переведена П. Д. Ф. Г-имъ. – Львѳвъ, 1850. – 172 с.
- 516.Твори Володимира Навроцького. Выдане посмертне зъ портретомъ и житєписомъ / Заходомъ “Етнографично-статистичного кружка”. – Львовъ : Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка, 1885. – Т. I. – 207 с.
- 517.Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацкого, Николи Устияновича, Антона Могильницкого. – Львів : Видане товариства “Просвѣта”, 1906. – 624 с.
- 518.Терлецький О. Галицько-рускій нарід и галицько-рускі народовці. (Замість справоздання с київскої археологічної подорожі) / Остап Терлецький // Правда. – Львів, 1874. – Ч. 17. – 18 (30) жовт. – С. 708–717; Ч. 18. – 3 (15) падолиста. – С. 747–763.
- 519.Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. / Остап Терлецький. – Львів, 1902. – 64 с. (те саме: Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. ХСІХ. – С. 95–112).
- 520.Украинскія народныя пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. – М., 1834. – Ч. I. – 180 с.
- 521.Украинцѣ и москвофілы або Якъ росла наша народна свѣдомѳсть и сила и хто ѳй помагавъ, а хто шкодивъ / Написавъ для освѣдомленя своихъ братѳвъ зъ-пѳдъ сѣльскои стрѣхи Хлопскій сынъ. – Львѳвъ, 1908. – 63 с.

- 522.Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / упоряд. О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1974. – 782 с.
- 523.Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / ред. і вступ. ст. О. Дея. – К. : Наук. думка, 1978. – 328 с.
- 524.Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. / підгот. вид. і розвідка член.-кор. АН УРСР П. М. Попова. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 344 с.
- 525.Устиянович М. Поезії / Микола Устиянович / упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Радянський письменник, 1987. – 255 с.
- 526.Франко І. Вибрані твори: в 3 т. – Т.1: Поезії, поеми / Ред. колегія: Скотний В. та ін.; упор. Шалата М. / І. Франко. – Дрогобич: Коло, 2004. – 824 с.
- 527.Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / упорядкув., підготовка текстів та прим. А. А. Каспрука / І. Франко. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 1. – 760 с.
- 528.Франко І. Галицьке українофільство. Відповідь на “Уваги русина” / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т.46, кн.1. – С. 442–447.
- 529.Франко І. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції “Правди”) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 245–248.
- 530.Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 74–93.
- 531.Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
- 532.Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
- 533.Франко І. Програма галицьких соціалістів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С.448–464.

534. Франко І. [Промова на ювілеї М.П. Драгоманова] / Іван Франко та ін. // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 220–227.
535. Франко І. Руська історична бібліотека / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 563–564.
536. Франко І. Солідарності! / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 56–57.
537. Франко І. Чого ми вимагаємо? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 34–42.
538. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 151–164.
539. Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 15–18.
540. Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
541. Франко І. [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 44–55.
542. Шашкевич М. Твори / Маркіян Шашкевич / упоряд., підготовка текстів, вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1973. – 192 с.
543. Шашкевич М. Твори / Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький / упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1982. – 368 с.
544. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1994. – 687 с.
545. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 4. – С. 247–391.
546. Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846. – XLII + 137 s.
547. Kaczała S. Polityka Polaków względem Rusi / Stefan Kaczała. – Lwów : Nakładem autora, 1879. – 368 s.

548. Kronika miasta Lwowa przez D. Zubrzyckiego. – Lwów, 1844. – 492 s.
549. Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. – Przemyśl, 1834. – XXVI + 212 + 59 + 13 s.
550. Nowyi poezyi małoruskii t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych / Utworyw Lew Eug. Węgliński. – Lwiwhorod ; Peremyszl, 1858. – T. I : Łuczy. – 84 s.; T. II : Oman. – 94 s.; T. III : Rusalka. – 128, X s.
551. Piątkiewicz L. O pieśniach ludu polskiego i ruskiego / Ludwik Piątkiewicz // Pątnik narodowy / Wydany przez L. Piątkiewicza. – Lwów, 1827. – T. I. – S. 90–128.
552. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. – Lwów, 1839. – T. I. – 180 s.; 1840. – T. II. – 218 s.
553. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego zebrał i wydał Wacław z Oleska. – Lwów, 1833. – 529 s.
554. Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości / Antoni Pietruszewicz. – Lwów, 1848. – 55 s.
555. Rys do historyi narodu Ruskiego w Galicyi i hierarchij cerkiewney w temże Królestwie przez D. Zubrzyckiego. Zeszyt pierwszy. – Lwów, 1837. – 67 + 22 s.
556. Sprawa Rusko-Ukraińska przez Władysława Kozłowskiego. – Lwów : Nakładem redakcji “Sioła”, 1867. – 26 s.

IV. Епістолярна спадщина

557. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1 : Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 pp.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – 445 с.
558. Бачинський Ю. Україна ingredienta з додатком: Листування Ю. Бачинського з М. Драгомановим з приводу “України ingredient-и” / Юліан Бачинський / наук. ред. І. Бегей. – К. : Основні цінності, 2003. – 176 с.

559. Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України irredent-и”) / Юліян Бачинський. – Львів : Накладом автора, 1900. – 72 с.
560. Борковський О. Виписки з листів до М. П. Драгоманова. Останній лист / Із переписки М. П. Драгоманова / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI. – Кн. I. – С. 69–74, 78–79.
561. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша пис. в р.1869 / Анатоль Вахнянин ; подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 85. – 13 (26) цвітня. – С. 3, 4 (передмова. – І.Р.); Ч. 88. – 19 цвітня (2 мая). – С. 2, 3.– Ч. 171. – 29 липця (11 серпня). – С.2, 3.
562. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / видав К. Студинський / А.Вахнянин. – Львів, 1908. – 120 с.
563. Вибрані листи митроп. Михайла Левицького до еп. Івана Снігурського й офіційальні документи їх спільної діяльності (1813–1847) / зібрав В. Щурат // Український архив. Видає історично-філософична секція НТШ. – Львів, 1924. – Т. XII. – С. 3–128.
564. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцького ; передмова Ю. Шевельова. – Нью-Йорк ; Торонто, 1984. – 326 с.
565. Возняк М. До діяльності Михайла Комарова / Михайло Возняк // Бібліологічні вісті. – К., 1927. – № 4. – С. 26–46. (С. 12–46).
566. Возняк М. Доповнення М. П. Драгоманова до його “Австро-руських споминів” у відповідь рецензентові “Діла” / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 76–89.
567. Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. VI. – С. 279–330.
568. Возняк М. З листовних зв’язків Олександра Русова / Михайло Возняк / Відбитка із “Студії з поля суспільних наук і статистики”. – Львів, 1938. – Т. V. – 23 с.

569. Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами / Михайло Возняк // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – Т. XXIV / за ред. М. Грушевського. – К. : Держ. вид-во України, 1927. – С. 97–133.
570. Возняк М. З листування Костомарова. Листування Костомарова з Кониським / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1925. – Кн.3. – С. 72–77.
571. Возняк М. З листування М. Драгоманова з В. Навроцьким / Михайло Возняк // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т. LXXIX, кн. III. – С. 249–259.
572. Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М. Павликом) / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 221–240.
573. Возняк М. П. Куліш, як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом. Огоновським) / Михайло Возняк // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – Т. IV. – Грудень. – С. 288–306.
574. Возняк М. Тринадцять листів Ів.Франка до Ол.Кониського / Михайло Возняк // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – № 4. – Квітень. – С. 84–98; № 5. – Травень. – С. 233–242.
575. Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 7 т. – М. : Современник, 1983. – Т. 7 : Письма / под общ. ред. С. И. Машинского и М. Б. Храпченко. – 639 с.
576. Даниловъ В. В. Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу / В. В. Даниловъ // Русскій филологическій вѣстникъ. – Варшава, 1912. – № 4. – С. 407–416.
577. Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових / Іван Денисюк // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIV. – С. 452–542.

578. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Михайло Драгоманов / видав І. Франко. – Львів, 1906. – 267 с.
579. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1887–1895 / Михайло Драгоманов / видав І. Франко. – Львів, 1908. – 434 с.
580. Драгоманов М. П. Листи до О. Борковського (із переписки М. П. Драгоманова) / М. П. Драгоманов ; подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI, кн. I. – С. 62–69, 74–78; Кн. II. – С. 141–145.
- 581.3 Кулішевого архіву / подав Ол. Дорошкевич // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1924. – Кн. 4. – С. 83–88.
- 582.3 листів Анатолія Вахнянина / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1914. – Ч. 31. – 29 січня (11 лютого). – С. 3, 4; Ч. 32. – 30 січня (12 лютого). – С. 3, 4; Ч. 33. – 1 (14) лютого. – С. 3, 4; Ч. 36. – 5 (18) лютого. – С. 3, 4; Ч. 37. – 6 (19) лютого. – С. 4; Ч. 38. – 7 (20) лютого. – С. 3, 4.
- 583.3 листів П. Куліша до Омеляна Партицького / видав К. Студинський. – Львів, 1908. – 23 с.
584. Із зносин М. П. Драгоманова з Галичиною / подав М. Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 5. – С. 137–155.
585. Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами / упоряд. Г. Бернацька // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т. ССХХVI. – С. 244–264.
586. Клід Б. До історії “нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського / Богдан Клід // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 146–149.
587. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – 590 с.
588. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т. XI–XII. – 463 с.

589. Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка (з передмовою і поясненнями В. Гнатюка) / Михайло Коцюбинський. – Львів, 1914. – 167 с.
590. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / Пантелеймон Куліш. – К. : Критика, 2005. – Т. I : 1841–1850 / упоряд., комент. О. Федорук ; підгот. текстів О. Федорук, Н. Хохлова ; відп. ред. С. Захаркін. – 648 с.; Т. II : 1850–1856 / упоряд., комент. О. Федорук, відп. ред. В. Дудко. – 2009. – 670 с.
591. Лисенко М. В. Листи / Микола Віталійович Лисенко / авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К. : Музична Україна, 2004. – 680 с., іл.
592. Лисенко М. В. Листи / Микола Віталійович Лисенко / упорядкув., приміт. та комент. О. Лисенка. – К. : Мистецтво, 1964. – 533 с.
593. Лист Володимира Барвіньського до Лукіянова в Києві // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 213. – 28 верес. (11 жовт.). – С. 4; Ч. 214. – 29 верес. (12 жовт.). – С. 4.
594. Лист В. Білозерського до О. Партицького / Подав К. Студинський // Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч. 8. – 9 черв. – С. 124–126; Ч. 9. – 24 черв. – С. 138–141; Ч. 10–11. – 10 лип. – С. 161–163.
595. Лист В. Мови до ред. “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 167. – 2 (15) серп. – С. 4.
596. Лист І. Рудченка до редакції “Правди” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 153. – 16 (29) лип. – С. 4; Ч. 154. – 18 (31) лип. – С. 4.
597. Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвіньського // Руслан. – Львів, 1909. – Ч. 1. – 1 (14) січня. – С. 3, 4.
598. Листи Галичан до Бодянського / подав Ф. Савченко // Україна. Науковий двомісячник українознавства. – К., 1929. – Кн. 36. – Вересень. – С. 85–93.
599. Листи Грабовського до Івана Франка / подав М. Возняк // Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т. III, вип. I. – С. 37–71.
600. Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 36 с.

- 601.Листи д[окто]ра Ом. Огоновського до П. Куліша в літах 1889–91 / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 8. – 10 (23) січня. – С. 3; Ч. 9. – 11 (24) січня. – С. 3; Ч. 10. – 12 (25) січня. – С. 3; Ч. 12. – 15 (28) січня. – С. 2; Ч. 13. – 16 (29) січня. – С. 2; Ч. 15. – 18 (31) січня. – С. 3; Ч. 16. – 19 січня (1 лют.). – С. 2; Ч. 19. – 23 січня (5 лютого). – С. 3; Ч. 22. – 26 січня (8 лют.). – С. 3.
- 602.Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. 1 : Айхельбергер – Гнатюк / упорядкув. та комент. В. Мазного ; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 2002. – 368 с.; Т. II : Горошовський – Іткін. – Ніжин, 2002. – 344 с.; Т. III : Карманський – Мочульський. – Ніжин, 2002. – 480 с.; Т. IV : Науменко – Яновська. – Ніжин, 2002. – 400 с.
- 603.Листи до Франка. Листи Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.franko.lviv.ua.
- 604.Листи до Т. Г. Шевченка. 1840–1861 / упорядкув., передм. та прим. Л. Ф. Кодацької. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 332 с.
- 605.Листи І. Нечуя-Левіцького до редактора “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 163. – 28 лип. (10 серп.). – С. 4.
- 606.Листи митроп. М. Левицького до еп. Ів. Снігурського й офіційні документи їх спільної діяльності (1813–1847) / зібрав В. Щурат // Український архив. Видає історично-філософічна секція НТШ. – Львів, 1924. – Т. XII. – XVI + 231 с.
- 607.Листи Михайла Старицького до редакції “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 159. – 23 лип. (5 серп.). – С. 4; Ч. 160. – 25 лип. (7 серп.). – С. 4.
- 608.Листи М. П. Драгоманова до Олександра Борковського, редактора “Зорі” (1888–1889) / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896. – Т. V. – Кн. VI. – С. 453–459.
- 609.Листи М. П. Драгоманова до Ю. Яворського (1891–1894) / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896. – Т. V. – Кн. V. – С. 376–391.
- 610.Листи М.Ф.Комарова в редакцію “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 166. – 1 (14) серп. – С. 4.

- 611.Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 pp.) / упоряд., археогр. передм. Г. Сварник, вступ. ст. Я. Дашкевича. – Львів ; Нью-Йорк, 1998. – XX + 268 с.
- 612.Листи о. Д. Танячкевича до М. Драгоманова / зладив М. Павлик (1876–1877) // Громадський голос. – Львів, 1906. – Ч. 38. – 12 черв. – С. 1, 2; Ч. 39. – 15 черв. – С. 1, 2; Ч. 40. – 19 черв. – С. 1, 2; Ч. 41. – 22 черв. – С. 1–3; Ч. 42. – 26 черв. – С. 1–3.
- 613.Листи Омеляна Партицького до Олександра Барвіньського // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 248. – 30 жовт. (12 листоп.). – С. 3, 4 – Ч. 289. – 20 груд. 1908 (2 січня 1909). – С. 3.
- 614.Листи П. Куліша до Ом. Партицького з літ 1866–8 / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 1. – 1 (14) січня. – С. 3, 4; Ч. 2. – 3 (16) січня. – С. 2, 3; Ч. 3. – 4 (17) січня. – С. 2, 3; Ч. 4. – 5 (18) січня. – С. 3.
- 615.Листи П. О. Куліша до Івана Пулюя (1870–86 pp.) / подав К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. XXII. – Ч. II : П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки). – С. 1–91.
- 616.Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) [та ін.]. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 560 с.
- 617.Листування І.Франка і М.Драгоманова. Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України / Видає комісія Західньої України Всеукраїнської Академії Наук. – Т. I. – К., 1928. – 508 с.
- 618.Листування Михайла Грушевського / упоряд. Г.Бурлака, ред. Л.Винар. – К. ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів ; Торонто, 1997. – 399 с.
- 619.Листування Михайла Грушевського / упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака [та ін.]. – К. ; Нью-Йорк, 2001. – Т. II – 412 с.
- 620.Листування Я. Головацького з О. Бодянським (1843–1876) / подав Ф. Савченко // За сто літ : матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1930. – Кн. V. – С. 121–169.
- 621.Максимович М. О. Листи / Михайло Олександрович Максимович / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. – К. : Либідь, 2004. – 312 с.

622. Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / подав К. Студинський. – [Б. м., б. р.], – 23 с.
623. Миронъ. Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 г. / Мирон [Іван Франко] // Кіевская старина. – К., 1898. – Т. LXIII, октябрь. – С. 83–117.
624. Михайло П. Драгоманов Переписка / зібрав і зладив М. Павлик. – Львів, 1901. – Т. I. – 184 с.
625. Мончаловскій О. Письма П. А. Кулиша, относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ / О. Мончаловскій // Научно-литературный сборникъ. Повременное издание “Галицко-русской матицы”. – Львовъ, 1904. – Т. III, кн. I. – С. 59–72; Т. III, кн. II. – С. 1–41.
626. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. Додаток: Лист-меморіал митрополита Й. Сембратовича до “Руської ради”, адресований голові товариства Т. Павликову. 1870 р., Львів / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 599–603.
627. Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та Пл. Лукашевича / Володимир Науменко // Український науковий збірник. Видання Українського Наукового Товариства у Київі. – М., 1915. – С. 34–44.
628. Павлик М. Куліш та Крашевский. Причинок до історії руско-польських відносин / Михайло Павлик // Народ. – Коломия, 1892. – Ч. 20–21. – 8 і 22 падолиста. – С. 219–224.
629. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905. – 24 с.
630. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілом Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905. – XXIV + 280 + XI с.

- 631.Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. 3 портретами й факсиміліями кореспондентів / зладив М. Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т. XIII. – XIII + 353 с.
- 632.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. II (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317 с.
- 633.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. III (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 + XI с.
- 634.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. IV (1882–1885). – Чернівці, 1911. – 440 с.
- 635.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. V (1886–1889). – Чернівці, 1912. – 414 + X с.
- 636.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288 с.
- 637.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VII (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343 с.
- 638.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293 с.
- 639.Переписка М. П. Драгоманова з д-ром Омеляном Огоновським (1876–77, 1893–94) / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI. – Кн. V–VI. – С. 363–400.
- 640.Переписка М.П.Драгоманова з Юліяном Бачинським (1894–95) / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI, кн. III. – С. 215–238; Т. VI. – Кн. IV. – С. 302–322.
- 641.Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С. И. Пономаревымъ. – С. Пб., 1877. – 23 с.
- 642.Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примѣчаніями Н. Попова. – М., 1879. – 750 с.
- 643.Письма М. П. Погодина къ М. А. Максимовичу / съ поясненіями С. И. Пономарева. – С. Пб., 1882. – 143 с.
- 644.Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840 году изъ Кіева / публ. Я. Головацкій // Галичанинъ.

- Литературный сборникъ, издаваемый Я. О. Головацкимъ и Б. А. Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1863. – Кн. I. – Вып. II. – С. 107–113. (172 с.).
645. Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. 1839–1842. Съ приложеніемъ карты. – С. Пб., 1895. – 374 с.
646. Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876 / Федір Савченко. – К., 1930. – 51 с.
647. Савченко Ф. Я. Листи П. Куліша до М. Погодіна (1842–1851) / Федір Якович Савченко // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т. XXII, част. I : П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки). – С. 1–5.
648. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною / Кирило Студинський. – Х. – К. : Пролетар, 1931. – 606 с.
649. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII, кн. 5. – С. 1–66.
650. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) / Кирило Студинський // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. I. – С. 83–153.
651. Студинський К. Слідами Куліша / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 241–306.
652. Трегуб М. Листи Михайла Драгоманова до Романа Ярославича / Марія Трегуб // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, част. 2. – С. 119–127.
653. Трегуб М. Листи Романа Ярославича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) / Марія Трегуб // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т. CCXL. – С. 590–655.
654. Трегуб М. Листування між М. Драгомановим і Р. Ярославичем. 1888–1894 рр. / Марія Трегуб // Матеріали засідань Історичної та Археографічної

- комісій НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). – Львів, 1994. – С. 99–101.
655. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / упоряд. О. В. Гайова, У. Я. Єдлиньська, Г. І. Сварник. – К. : Наук. думка, 1993. – 768 с.
656. Українка Леся Зібр. творів : у 12 т. / Леся Українка. – Т. 10 : Листи (1876–1897) / Редактор тому М. Д. Бернштейн. – К. : Наук. думка, 1978. – 543 с.; Т. 11 : Листи (1898–1902) / ред. Ф. П. Погребенник. – К. : Наук. думка, 1978. – 478 с.; Т. 12 : Листи (1903–1913) / ред. В. Л. Микитась. – К. : Наук. думка, 1979. – 695 с.
657. Українка Леся. Твори : у 4 т. / Леся Українка. – Т. 4 : Оповідання. Статті. Листи / упоряд. та приміт. К. Вишневіської. – К. : Дніпро, 1982. – 438 с.
658. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 48. Листи (1874–1885). – К. : Наук. думка, 1986. – 767 с.
659. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 49. Листи (1886–1894). – К. : Наук. думка, 1986. – 811 с.
660. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 50. Листи (1895–1916). – К. : Наук. думка, 1986. – 703 с.
661. Франко І. Из переписки П. Куліша з Галичанами 1870–1871 рр. / Іван Франко // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXVI, кн. 6. – С. 6–16.

V. Мемуарна література, щоденники, автобіографії

662. Автобіографія М. Л. Кропивницького // Кропивницький М. Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів / Марко Лукич Кропивницький. – К. : Мистецтво, 1955. – С. 3–73. (530 с.).
663. Автобіографія Н. И. Костомарова / Съ предисловіемъ В. И. Семевскаго и примѣчаніями Н. А. Бѣлозерской // Русская мысль. – М., 1885. – Кн. V. – С. 190–223; Кн. VI. – С. 20–54.
664. Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. / Володимир Антонович // Антонович В. Твори. Повне видання. – К. : Вид-во ВУАН, 1932. – Т. I. – С. 285–301. (313 с.).

665. Антонович К. З моїх споминів / Катерина Антонович. – Вінніпег, 1967. – Ч. 3. – 127 с.
666. Барвінський Б. Кілька споминів про пок. проф. Вол. Антоновича / Богдан Барвінський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 62. – 15 (28) марця. – С. 2, 3.
667. Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України irredent-и”) / Юліян Бачинський. – Львів, 1900. – 72 с.
668. Барвінський О. Почини письменської творчости Івана Нечуя-Левицького / Олександр Барвінський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. LXXXIX, кн. III. – С. 233–238.
669. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. Част. I : (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-их рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). – Львів, 1912. – 336 с.; Ч. II : (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка). – Львів, 1913. – 406 с.
670. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. Ч. I–II / упоряд. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.
671. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. II. – Ч. III–IV / упоряд. А. Шацька ; комент. Б. Янишина ; ред. Л. Винар, М. Жулинський / Олександр Барвінський. – Нью-Йорк ; К. : ВД “Стилос”, 2009. – 1120 с.
672. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова / Юліан Бачинський // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – Ч. 23–24. – 15 серп. – С. 11–14.
673. Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 90-х років / Марія Беренштам-Кістяковська // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1928. – Кн. III. – С. 206–225.
674. Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне виданє) / Анатоль Вахнянин / зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – 138 с.

675. Возняк М. Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій) / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К., 1927. – Кн. І. – С. 166–186.
676. Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни) / Микола Галаган. – Львів, 1930. – Част.І. – 204 с.
677. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): документально-художнє видання / Микола Галаган / передмова Т. Осташко, В. Соловйова. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
678. Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсьєва. – С. Пб., 1868. – 351 с. (Те ж: Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсьєва (С. Пб., 1868) / Второе издание. – 1976. – V + 351 с.).
679. Грушевський М. С. Автобіографія. Друкується, як рукопись / Михайло Сергійович Грушевський. – К., 1926. – 31 с.
680. Грушевський М. Спомини / Михайло Грушевський / публікація С. Білоконя // Київ. – К., 1988. – № 9. – С. 115–149; № 10. – С. 131–138; № 11. – С. 120–137; № 12. – С. 116–139; 1989. – № 8. – С. 103–154; № 9. – С. 108–149; № 10. – С. 122–158; № 11. – С. 113–155.
681. Грушевський М.С. Щоденник (1886–1894 рр.) / Михайло Сергійович Грушевський / підготовка до видання, переднє слово, упорядкування, коментарі і післямова Л.Зашкільняка. – К., 1997. – 264 с.
682. Дебагорій-Мокрієвич В. Із споминів про М.П.Драгоманова (з портретом В. К. Дебагорія-Мокрієвича) / Володимир Дебагорій-Мокрієвич // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К., 1927. – Кн. І. – С. 275–295.
683. Дневник П. А. Валуева министра внутренних дел : в 2 т. – Т. І : 1861–1864 гг. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 422 с.; Т. II : 1865–1876 гг. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 588 с.
684. Довженко О. Щоденник (1941–1956) / Олександр Довженко // Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник / О. Довженко. – К. : Веселка, 1995. – С. 173–549.

685. До київо-галицьких зв'язків початку 1870-х рр. (З щоденників Г. П. Галагана) / подав А. Степович // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. V. – С. 183–191.
686. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.
687. Дорошенко Д. Останній побут Івана Франка у Києві (Сторінка із спогадів) / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. ХС, кн. VII–VIII. – С. 282–294.
688. Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року: (Сторінка зі спогадів) / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т. LXXXI, кн. XI. – С. 239–246.
689. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. L, кн. VI. – С. 1–64.
690. Драгоманов М. Автобіографія / Михайло Драгоманов. – К. : Герольд, 1917. – 62 с.
691. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) / Михайло Петрович Драгоманов // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 151–288.
692. Драгоманов М. П. Автобіографическая заметка. Добавление к “Автобіографической заметке” (...) / Михайло Петрович Драгоманов // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 39–79.
693. Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд. О. І. Дей, Н. П. Корнієнко. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 596 с.
694. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) / Олександр Федорович Кістяківський : у 2 т. / упоряд. В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизь [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 1 : 1874–1879. – 648 с.; 1995. – Т. 2 : 1880–1885. – 584 с.
695. Куліш П. Щоденник / Пантелеймон Куліш / упоряд. тексту, прим. С. Кіржаєва. – К. : Укр. Академія наук, 1993. – 88 с.

- 696.Липа Ю. Тарасівці / Юрій Липа // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1925. – Т. LXXXVIII, кн. XII. – С. 337–353.
- 697.Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – 288 с.; 1933. – Ч. 2. – 488 с.
- 698.Марков О. Спогади / Осип Марков // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / упорядник М. Сополига. – Братислава – Пряшів, 1992. – Вип. 18. – С. 183–198. (С. 181–183 – передмова: Мушинка М. Спогади забутого українського юриста та етнографа).
- 699.Михайло Драгоманов: автожиттєпис / Михайло Драгоманов / упорядкув., вступ. ст. та добір іл. І. С. Гриценка, В. А. Короткого, М. В. Томенка. – К. : Либідь, 2009. – 444 с. [Автобіографічна замітка. – С. 77–116; Додаток до “Автобіографічної замітки”. – С. 117–130; Австро-руські спомини. – С. 131–314].
- 700.Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. – К. : Либідь, 2012. – 312 с.
- 701.Мудрий М. “Згадки з життя свого і своєї родини”: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття / Мар’ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2006. – Т. ССІІ : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 708–762. (Додаток. – С. 745–762).
- 702.Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 280. – 19 жовт. – Ч. 352. – 30 груд.; 1935. – Ч. 1. – 1 січ. – Ч. 91. – 7 квіт.
- 703.Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький. – Львів, 1935. – Ч. 1 : 1860–1890. – 252 с.; Ч. 2 : 1890–1897. – 124 с.
- 704.Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький / передрук з видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – 384 с.
- 705.Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький / упоряд. М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша ; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів : Медицина і право, 2011. – 432 с.

- 706.Павлик М. Мій процес за “Ребенщуківу Тетяну” / Михайло Павлик // Твори / Павлик М. ; вступ. ст., упорядкув., підготовка текстів та прим. П. Ящука. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1959. – С. 637–652.
- 707.Ревакович Т. З початків ширення поезій Шевченка в Галичині / Титко Ревакович // Записки НТШ. – Львів, 1918. – Т. СХХV–СХХVІІ. – С. 259–261.
- 708.Русова С. Мої спомини (рр. 1861–1879) / Софія Русова // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К., 1928. – Кн. ІІ. – С. 135–175.
- 709.Своежительство записки Богдана А. Дѣдицкого. Ч. І : Где-що до історії саморозвитія язика и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – 98 с.; Ч. ІІ : Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ ХІХ ст. – Львовъ, 1908. – 98 с.
- 710.Смаль-Стоцький С. “И.Онышкевича Руска Бібліотека” (1877–1927) / Степан Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1927. – Т. ХСІV, кн. ІХ. – С. 55–61.
- 711.Спогади Кирила Студинського // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – С. 227–294.
- 712.Трильовський К. З мого життя / Кирило Трильовський. – К. ; Едмонтон ; Торонто, 1999. – 279 с.
- 713.Устіяновичъ К. М. Ф. Раевскій и російскій панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого / Корнило Н. Устіяновичъ. – Львовъ, 1884. – 86 с.
- 714.Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв’язані з Першим листопада 1918 р. / передм. Я. Дашкевича / Лонгин Цегельський. – Львів : Свічадо, 2003. – 336 с.
- 715.Чикаленко Г. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (З нагоди річниці смерти) / Ганна Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Т. СІІ, кн. VІ. – С. 510–523.

- 716.Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Львів, 1925. – Ч. II. – 139 с.
- 717.Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / Євген Чикаленко / передм. В. Шевчук. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.
- 718.Чикаленко Є. Уривок із споминів. 1890–1900 р. / Євген Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1924. – Т. LXXXIII, кн. VI. – Червень. – С. 129–144; Кн. VII–IX. – Липень – вересень. – С. 257–284; Т. LXXXIV, кн. X. – Жовтень. – С. 58–64.
- 719.Чикаленко Г. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (З нагоди річниці смерти) / Ганна Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Т. СII, кн. VI. – С. 510–523; Т. СIII, кн. VII–VIII. – С. 631–642.
- 720.Шелухин С. Українство 80-их років XIX в. і мої зносини з Ів. Франком / Сергій Шелухин // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. XC, кн. VII–VIII. – Липень – серпень. – С. 260–281.
- 721.Щоденник Олександра Кониського / підгот. Григорій Стариков // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. CCLXV. – С. 387–450.

VII. Статті в періодичній пресі

- 722.Австрия и доля України // Мета. – 1864. – №5. – Січень. – С.73.
- 723.Австрійська держава // Новини. – 1849. – Ч.12. – 9 (21) лютого. – С.49.
- 724.Австрійська держава // Новини. – 1849. – Ч.15. – 19 лютого (3 марця). – С.61.
- 725.Антонович В. Доля Галицкої Руси під австрійским правлінням // Руслан. – 1908. – Ч.128. – 7 (20) червня – Ч.137. – 18 червня (1 липня).
- 726.Антонович В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ. (По поводу статьи проф. Т.Д.Флоринскаго) // Кіевская старина. – 1900. – Т.LXVIII, мартъ. – С.396–423.
- 727.Б.Л.Д. Новіи поезіи мало-рускіи въ чистомъ языцѣ Червоно-Русинѣвъ // Отечественный сборникъ. Додатокъ до выдаваемого въ Вѣдни “Вѣстника”,

- часописи урядової для Русинів Австрійської Держави. – Вѣдень, 1859. – Ч.3. – С.19–24; Ч.4. – С.26–30; Ч.5. – С.34–37; Ч.6. – С.41–48; Ч.7. – С.49–56; Ч.8. – С.57–64.
- 728.Барвінський В. Погляди на історію руського народу // Правда. – 1876. – Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.505–517; Ч.15. – 3 (15) серпня. – С.562–570; Ч.17. – 3 (15) вересня. – С.663–670; Ч.18. – 18 (30) вересня. – С.701–711.
- 729.Барвінський О. Василь Михайлович Білозерський (Посмертна споминка) // Руслан. – 1899. – Ч.71. – 30 марця (11 цвітня). – С.3.
- 730.Бібліографічний указатель галицько-руської літератури, составлений В.И.Межовымъ. Посвящается Я.Ө.Головацкому // Основа. – 1862. – Червець (юнь). – С.104–139.
- 731.Бібліографія. Малорускія издания 1882 года // Кіевская старина. – 1883. – Т.VI, юнь. – С.353–366.
- 732.Бібліографія. Показчикъ нової української літератури (1798–1883 р.). Зібравъ М.Комаровъ. Кієвъ, 1883 // Кіевская старина. – 1883. – Т.V, апрѣль. – С.867–873.
- 733.Бібліографія. Провидник по вистави краєвій у Львови... Львів, 1894 // Кіевская старина. – 1895. – Т.L, іюль–августъ. – С.37–43.
- 734.Бѣлозерскій В. Основа, южнорусскій літературно-учений вѣстникъ // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С.1–7.
- 735.В справі видавництва “Правди” // Правда. – 1875. – Ч.8. – 18 (30) цвітня. – С.289–292.
- 736.В.Б. Слівце до опізнання [Відповідь п.Українцеві (М.Драгоманову) на лист “Опізнаймося”. Ч.1 и 2 “Друга”] // Правда. – 1877. – Ч.4–5. – 16 (28) лютого. – С.141–166.
- 737.Вагилевич І. Zamitki o ruskoj literaturi // Dzewnyk ruskij. – 1848. – Cz.9. – 13 (25) жоўтня. – S.37, 38.
- 738.Вахнянин А. Матеріяли до політики Русинів від часу так званої “нової ери” // Руслан. – 1908. – Ч.175. – 2 (15) серпня. – С.2.
- 739.Вечерниці въ память Тараса. Допись зъ Перемишля // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) марця. – С.80, 81.

- 740.Видавництво “Правди” // Правда. – 1888. – Вип.І. – Жовтень. – С.1–13.
- 741.Від редакції // Правда. – 1869. – Ч.47. – 22 грудня. – С.392.
- 742.Відповідь п. М.П.Драгоманову. (С причини нападів в “Громаді”) // Правда. – 1879. – Вип. VI. – Червець. – С.376–390.
- 743.Всячина // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.39. – 29 листопада. – С.336.
- 744.Г. Ив. Франко. Захаръ Беркутъ. Образъ громадскаго житя Карпатскои Руси въ XIII вѣцѣ. Львовъ, 1884 // Кіевская старина. – 1885. – Т. XI, февраль. – С.369–376.
- 745.Гербъ, или знамя Галицкои Руси // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.7. – 27 червця. – С.30.
- 746.Головацкій Я. Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянинъ. – 1841. – №11. – С.213–232; №12. – С.457–467.
- 747.Гончаренко Л. Значенне Київського Университету для Українського Народу // Мета. – 1863. – №3. – Листопадъ. – С.218–228.
- 748.Грушевський М. До наших читачів в Росії // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXVII, січень – март. – С.1–6.
- 749.Грушевський М. На українські теми: При кінці року // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т. XXXVII, січень – март. – С.145–154.
- 750.Державно-правне становиско Русинів в Австрії // Правда. – 1879. – Вип. XI. – Листопад. – С.718–724; Вип. XII. – Грудень. – С.759–762.
- 751.Дѣдицкій Богдан А. Галицко-русская газета “Слово” // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.81–84.
- 752.До дѣла! // Батькѣвщина. – 1879. – Ч. I. На показъ. – С.1, 2.
- 753.Довѣрительныя письма изъ Будина // Семейная библиотечка. – 1856. – Ч.9. – 15 (27) мая. – С.136–138.
- 754.Доки сонце зійде, роса вочи виість // Русь. – 1867. – Ч.60. – 24 жовтня. – С.1.
- 755.Дописи. Зъ Востока. (Русины-Москалѣ) // Слово. – 1866. – Ч.24. – 23 марта (4 цвѣтня). – С.2.
- 756.Дописі: Киянинъ Зъ Києва. Зъ Харьківщини. Зъ Черніговщини // Мета. – №1. – Вересень. – С.84–93.

- 757.Дописі. Українець Зь України // Мета. – 1863. – №2. – Жовтень. – С.149–154.
- 758.Дописка ôдь редакції // Зоря. – 1884. – Ч.24. – 15 (27) грудня. – С.208.
- 759.Допись. Зь подь Львова // Зоря Галицка. – 1857. – Ч.12. – 3 априля. – С.94, 95.
- 760.Драгомановъ М. Третье письмо Украинца въ редакцію “Друга” // Другъ. – 1876. – Ч.13. – 1 (13) липня. – С.201–203; Ч.14–15. – 24 липня (5 серпня). – С.222–228.
- 761.З Новим роком // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.217–219.
- 762.Загальнї зборы “Народной Рады” // Дѣло. – 1888. – Ч.20. – 26 сѣчня (7 лютого). – С.1, 2.
- 763.Запрошенье ученыхъ рускыхъ на зѣздъ до Львова // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.17. – 5 вересня. – С.69.
- 764.Засѣданіе Головной Руской Рады дня 4/16 Листопада 1849 // Зоря Галицка. – 1849. – Ч.93. – 9 (21) листопада. – С.554.
- 765.Зборовскій В. Пращальна хвиля... // Вѣстникъ. – 1866. – Ч.49. – 10 (22) грудня. – С.193.
- 766.И.М. Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ // Основа. – 1861. – Май. – С.39–58.
- 767.И.Ф. “Правда”, письмо наукове и літературне. Від 1867 до 1883 року // Правда. – 1884. В доповнене XIII рочника часописи “Правда”. – С.273–315.
- 768.Исторія отечественная // Пчола. – 1849. – Ч.2. – 14 мая. – С.29–32.
- 769.Ї. Лоз. Гадки о руско-народнѣмъ языцѣ // Зоря Галицка. – 1855. – Ч.9. – 2 марта. – С.130–133.
- 770.І.Л. О подѣлѣ Галиціи // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.18. – 12 вересня. – С.74.
- 771.І.Ф. Літературні і критичні замітки. Пятый рік українського виданя “Громада” в Женеві // Сьвіт. – 1881. – Ч.3. – 10 марта. – С.59, 60.
- 772.// Кіевскій телеграфъ. – 1876. – №15. – 4 февраля. – С.1, 2.
- 773.Кл.[имкович] К. Централизмъ московскій // Мета. – 1865. – №7. – 15 (27) мая. – С.193–201.

- 774.Кл.[имкович] Кс. Федерація и її значенне для Австрії // Мета. – 1865. – №4. – 31 марця (12 цвітня). – С.97–106.
- 775.Козачка. Народне оповѣданье Марка Вовчка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.5. – 1 марта. – С.39.
- 776.Коротка житъепись Тараса Шевченка // Слово. – 1862. – Ч.53. – 7 (19) юлія. – С.207–209.
- 777.Костомаров Н. Двѣ русскія народности (Письмо къ редактору) // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.33–80.
- 778.Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Основа. – 1861. – Февраль. – С.121–135.
- 779.Костомаровъ Н.И. Украинфильство // Русская старина. – 1881. – Т.XXX, №2. – Февраль. – С.319–332.
- 780.Котляревскій И.П. Пѣсня на новыи 1805 годъ Пану нашому и Батьку Князю Олексѣю Борисовичу Куракину // Пчола. – 1849. – Ч.16. – 19 серпня. – С.241–247.
- 781.Крашанка П.Кулъша Русинамъ и Полякамъ на Великдень 1882 року // Дѣло. – 1882. – Ч.25. – 3 (15) цвѣтня. – С.1–3; Ч.26. – 7 (19) цвѣтня. – С.1–3.
- 782.Кревецкій І. “Не было, нѣтъ и быть не можетъ!” // Літературно-науковий вістник. – 1904. – Т.ХХVII. – Липень. – С.1–18.
- 783.Критика на “Друга” и ѳтзвывы о немъ // Другъ. – 1876. – Ч.14–15. – 24 липня (5 серпня). – С.232–242.
- 784.Кс. Кл. Гадка ученого о руськѳй словесности // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.20. – 14 червня. – С.162–165; Ч.21. – 21 червня. – С.182–184.
- 785.Кс.[енофонт] Кл.[имкович] Заказанне Мети. Причинокъ до характеристики старої ненароднѳї партії // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) марця. – С.70–79.
- 786.Кулішь П. Голосъ зъ України // Слово. – 1863. – Ч.68. – 28 августа (9 септембрія). – С.270.
- 787.Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ въ Галичинѣ // Кіевская старина. – 1898. – Т.LXII, сентябрь. – С.74–80.

788. Левченко М. Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время // Основа. – 1861. – Январь. – С.263–266.
789. Ликвідація “новой эры” // Галицкая Русь. – 1892. – №286. – 19 (31) декабря. – С.1.
790. Линниченко И.А. Научное значеніе западно-русской исторіи // Кіевская старина. – 1889. – Т.ХХІV, январь. – С.187–203.
791. Липа Ю. Тарасівці // Літературно-науковий вістник. – 1925. – Т.LXXXVIII, грудень. – С.337–353.
792. Лист Федора Заревича до Тита Реваковича (1873) // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.295, 296.
793. Листи Володимира Барвінського до брата Олександра (1882) // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.294, 295.
794. Літературні вісті // Мета. – 1863. – №3. – Листопадъ. – С.267, 268.
795. Літературні и библиографичні вісті и замітки // Правда. – 1867. – Ч.3. – 21 цвітня. – С.24.
796. Літературні извѣстія // Галичанинъ. Науково-белетристичная прилога до “Слова”. – 1867. – Ч.11. – 8 цвѣтня. – С.176.
797. Літературні звістки // Правда. – 1875. – Ч.11. – 3 (15) червня. – С.438, 439.
798. Лозинскій І. Розговори (Ще щось о правописи) // Галичо-рускій вѣстникъ. – 1850. – Ч.4. – 10 (22) сѣчня. – С.1, 2; Ч.5. – 12 (24) сѣчня. – С.1, 2.
799. [Лозинскій Й.] О змѣнѣ народности / Переложилъ съ нѣмецкого І.Лѣвицкій // Зоря Галицка. – 1849. – Ч.81. – 28 вересня (10 жовтня). – С.484.
800. Лозинскій І. Уваги над правописом руским // Пчола. – 1849. – Ч.17. – 26 серпня. – С.262–270.
801. Львівъ. 3 цвітня 1867 // Русь. – 1867. – Ч.2. – 4 цвітня. – С.1.
802. Львѣвъ, д. 26 лютого // Основа. – 1872. – Ч.13. – 15 (27) лютого. – С.1.
803. М.М. Могуть ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? // Зоря Галицкая. – 1852. – Ч.17. – 1 (13) марта. – С.135.
804. Мацѣвичъ Л. Поляки и русины (къ исторіи ихъ бытовыхъ отношеній) // Кіевская старина. – 1882. – Т.I, февраль. – С.301–312.

805. Москва и Польша // Русь. – 1867. – Ч.21. – 9 червня. – С.1.
806. Мрії польські // Русь. – 1867. – Ч.23. – 16 червня. – С.1.
807. Надъ Днѣстромъ. Разказъ изъ народной жизни на Буковинѣ Осипа Федьковича // Кіевская старина. – 1890. – Т.XXX, июль. – С.105–116.
808. Наша задача и литература вразумительна для народа // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч.40. – 29 септемврія (11 октября). – С.513.
809. Наші вигляди // Русь. – 1867. – Ч.22. – 13 червня. – С.1.
810. Нашъ програмъ // Слово. – 1861. – Ч.1. – 25 януарія. – С.1.
811. Новинки. Виміна дітей з Україною // Діло. – 1910. – Ч.261. – 10 (23) жовтня. – С.6.
812. Новинки // Правда. – 1875. – Ч.14. – 18 (30) липня. – С.581.
813. Новинки // Слово. – 1861. – Ч.44. – 1 (13) юлія. – С.256.
814. Новинки // Слово. – 1862. – Ч.68. – 29 августа (10 септемврія). – С.270.
815. Новинки // Слово. – 1863. – Ч.16. – 23 лютого (7 марта). – С.64.
816. Новинки // Слово. – 1863. – Ч.57. – 20 юлія (1 августа). – С.228.
817. Новинки // Слово. – 1867. – Ч.44. – 7 (19) юнія. – С.4.
818. Новый курсъ руской політики // Дѣло. – 1894. – Ч.78. – 6 (18) цвѣтня. – С.1; Ч.79. – 7 (19) цвѣтня. – С.1.
819. О именахъ грамматикальныхъ // Зоря Галицкая. – 1850. – Ч.63. – 26 липця (7 серпня). – С.379, 380; Ч.67. – 8 (20) серпня. – С.397.
820. О образованью руской бесѣды // Зоря Галицка. – 1855. – Ч.6. – 9 лютого. – С.91–94; Ч.7. – 16 лютого. – С.98–101.
821. О романахъ и повѣстяхъ // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч.44. – 27 октября (8 новембрія). – С.576, 577.
822. Обращеніе къ читателямъ // Галицко-русскій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. – 1894. – №1. – Августъ. – С.1–7.
823. Оглядъ політичній // Мета. – 1865. – №1. – 17 лютого (1 марта). – С.29–32.
824. Одинъ именемъ многихъ. Дописи. Отъ Львова (Поглядъ въ будущность) // Слово. – 1866. – Ч.59. – 27 липня (8 августа). – С.1, 2.

- 825.Олесницький Є. П'ятьдесятьлітний ювілей українського театру в Галичині // Діло. – 1914. – Ч.64. – 10 (23) марта. – С.1.
- 826.Осмотръ политичный // Слово. – 1866. – Ч.103. – 31 декембрія 1866 (12 сѣчня 1867). – С.1.
- 827.Отвертый листъ зъ-за кордону до голови товариства “Просвіта” // Правда. – 1869. – Ч.10. – 15 марта. – С.91, 92.
- 828.Отвертый листъ Панталеймона Куліша // Правда. – 1867. – Ч.9. – 21 червця. – С.72.
- 829.Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторыя лжеученія журналистовъ польскихъ // Слово. – 1861. – Ч.67. – 20 септемврія (2 октобрія). – С.349, 350; Ч.68. – 23 септемврія (5 октобрія). – С.353, 354; Ч.69. – 27 септемврія (9 октобрія). – С.357, 358; Ч.70. – 30 септемврія (12 октобрія). – С.361, 362.
- 830.Отець Игнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч.1. – 18 лютого (2 марта). – С.5–10. Ч.5. – 18 (30) марта. – С.51–57.
- 831.Отповѣдь на “второе письмо” г.Украинця // Другъ. – 1876. – Ч.6. – 15 (27) марта. – С.92–95; Ч.7. – 1 (13) цвѣтня. – С.109–111; Ч.8. – 15 (27) цвѣтня. – С.126–128.
- 832.Отъ Редакціи // Зоря Галицка. – 1854. – Ч.50. – 8 грудня. – С.662.
- 833.П.....кій А. Замѣтка о народномъ языкѣ // Основа. – 1861. – Апрѣль. – С.21–29.
- 834.П.П. Уваги при читанню нововиданої граматики п. Григорія Шашкевича // Мета. – 1865. – №15. – 30 вересня (12 жовтня). – С.456–463.
- 835.Павлик М. Куліш та Крашевский. Причинок до історії руско-польскихъ відносин // Народ. – 1892. – Ч.20–21. – 8 і 22 падолиста. – С.219–224.
- 836.Первое общерусское слово въ австрійскомъ парламентѣ // Галичанинъ. – 1907. – Ч.143. – 29 іюня (11 іюля). – С.1.
- 837.Передне слово // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.1. – 1 лютого. – С.1, 2.
- 838.Передне зазивне слово // Русь. – 1867. – На показъ. – 28 марта. – С.1.
- 839.Передне слово // Правда. – 1872. – Ч.1. – 15 (27) цвітня. – С.1.

840. Переднє слово до “Громади” // Громада. Українська збірка впорядкована М. Драгомановим. – Женева, 1878. – №1. – 101 с.
841. Письма О. Г. Лебединцева къ брату въ Кіевъ (1865–1867 гг.) // Кіевская старина. – 1898. – Т. LX, март. – С. 318–365; Т. LXI, апрѣль. – С. 51–86; Т. LXI, май. – С. 169–190.
842. Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому. 1858–1875 // Кіевская старина. – 1898. – Т. LX, январь. – С. 84–149.
843. Письма П. Кулиша, заявляющіи его отреченіеся отъ Кулишивки // Боянь. – 1867. – Ч. 10. – 8 червня. – С. 73–75.
844. Письмо изъ Галиціи // Кіевскій телеграфъ. – 1875. – №43. – 9 апрѣля. – С. 1.
845. Письмо изъ Львова // Кіевскій телеграфъ. – 1876. – №21. – 18 февраля. – С. 2; №24. – 25 февраля. – С. 1.
846. По зборах “Рускої Ради” // Правда. – 1879. – Вип. 1. – Січень. – С. 724–742.
847. Почтеннымъ предплатителямъ Зори Галицкой! // Зоря Галицка. – 1857. – Ч. 13. – 9 априля. – С. 96.
848. Про городи ѣ села. Листъ II. Зъ “Основи” // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 31. – 29 серпня. – С. 272.
849. Програма РУРП // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С. 130, 131.
850. Програма // Основа. – 1870. – Ч. 1. – 25 вересня (7 жовтня). – С. 1.
851. Пѣсня моя (Вынята изъ Вѣтки Їереміи Галки) // Новини. – 1849. – Ч. 19. – 5 (17) марця. – С. 79, 80.
852. Редактор “Слова” в Києві // Правда. – 1874. – Ч. 14. – 3 (15) вересня. – С. 600–607.
853. Резолюціи, предложені комитетомъ для Іосифиньского обходу до ухвалы народного вѣча Русинѣвъ дня 18 (30) листопада 1880 // Дѣло. – 1880. – Ч. 89. – 19 листопада (1 грудня). – С. 1, 2.
854. Розговори // Галичо-рускій вѣстникъ. – 1849. – Ч. 65. – 29 листопада (11 грудня). – С. 263, 264.
855. Розговори // Галичо-рускій вѣстникъ. – 1849. – Ч. 68. – 6 (18) грудня. – С. 1, 2.

856. Романчук Ю. Польщина, русчина, російщина (Кілька споминок) // Діло. – 1910 (1909). – Ч.9. – 13 січня (31 грудня). – С.1.
857. Русинське весілля надъ Збручемъ // Основа. – 1862. – Квітень (апрѣль). – С.1–40.
858. Русинь. Отвѣтъ “Бояну” – Стебельському на “Письмо до Кулиша” (Письмо къ редактору “Правды”) / Додатокъ до Ч.14 “Правди”. – Львовъ, 1867. – 36 с.
859. Руське питанне // Мета. – 1863. – №3. – Листопадъ. – С.210–218.
860. Руській языкъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.12. – 19 цвѣтня. – С.92, 93.
861. Рѣчь д-ра М.П.Короля // Галичанинъ. – 1908. – Ч.236. – 17 (30) октябрю. – С.2.
862. С.П. Путевыя замѣтки. Отъ Львова до Песта // Кіевскій телеграфъ. – 1875. – №63. – 28 мая. – С.2.
863. С.П. Русское и польское населеніе Галиціи // Кіевскій телеграфъ. – 1875. – №35. – 21 марта. – С.1.
864. Слово до нашихъ предплатителѣвъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.35. – 1 листопада. – С.296.
865. Слово о Руси и ей становищчи политическимъ // Дневникъ рускій. – 1848. – Ч.6. – 23 кивня (4 жолтня). – С.21; Ч.8. – 6 (18) жолтня. – С.30, 31.
866. Слово редакціи // Нива. – 1865. – Ч.1. – 10 січня. – С.1.
867. Смаль-Стоцький С. Правописні непорозуміння // Українська хата. – 1914. – №6. – Червень. – С.434, 435.
868. Смерть Шевченъка // Слово. – 1861. – Ч.15. – 15 марта. – С.78.
869. Современная южнорусская лѣтопись // Основа. – 1862. – Січень. – С.109.
870. Споръ Украины за языкъ въ Харьковѣ // Слово. – 1862. – Ч.85. – 27 октобрю (8 ноеврю). – С.332.
871. Справы народныи // Вѣстникъ. – 1851. – Ч.13. – 30 януаря (11 фебруаря). – С.51, 52.
872. Стебельскій В. Проектъ къ примиренію. Письмо къ редактору “Слова” // Слово. – 1871. – Ч.1. – 2 (14) января. – С.1, 2.
873. Сучасна літопись // Правда. – 1879. – Вип.І. – Січень. – С.58–64.

874. Сучасна літопись // Правда. – 1879. – Вип. VII. – Липець. – С. 460–468.
875. Сьогочасне літературне прямування // Правда. – 1884. В доповненє XIII рочника часописи “Правда”. – С. 195–231.
876. Теперѣшна пора а Русины // Дѣло. – 1880. – Ч. 1. – 1 (13) сѣчня. – С. 1; Ч. 2. – 5 (17) сѣчня. – С. 1.
877. Указ проти руського языка // Правда. – 1876. – Ч. 13–14. – 19 (31) липця. – С. 500–505.
878. Украинофильство и г. Костомаровъ // Русскій вѣстник. – 1881. – № 4. – С. 688–725.
879. Українець Археологічний зъїзд у Києві (Корреспонденция з України) // Правда. – 1874. – Ч. 19. – 18 (30) падолиста. – С. 800–807.
880. Урывокъ изъ V-ой части Енеиды, на Малороссійскій языкъ перелицьованои И. Котляревскимъ // Пчола. – 1849. – Ч. 3. – 21 мая. – С. 42–44.
881. О. Н. Историческое значеніє базилянскаго ордена въ Галиціи и его настоящія отношенія // Кіевская старина. – 1885. – Т. XIII, декабрь. – С. 705–710.
882. Франко І. До історії соціалістичного руху // Літературно-науковий вістник. – 1904. – Т. XXV. – Март. – С. 134–152.
883. Франко І. Журнал і публіка // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. IX. – Лютий. – С. 136–146.
884. Франко І. Заборона Літерат.-Наук. Вістника в Росії // Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. XVI. – Жовтень. – С. 35–39.
885. Франко І. Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т. XXIX. – Март. – С. 160–186.
886. Франко І. Над сьвіжими могилами. Кость Горбаль // Літературно-науковий вістник. – 1903. – Т. XXI. – С. 130–132.
887. Харківці. Письмо зъ Задніпровської України // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 14. – 11 цвѣтня. – С. 112–115; Ч. 15. – 18 цвѣтня. – С. 121–123.

888. Частина листу високоповажного професора ві Львовскімъ університеті Якова Оедоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.) // Основа. – 1862. – Липець (іюль). – С.68–72.
889. Чи може у нас бути згода між Русинами а “Русскими”? // Правда. – 1873. – Ч.1. – 27 січня. – С.38–43; Ч.2. – 15 (27) лютого. – С.82–87; Ч.3. – 15 (27) марця. – С.129–132.
890. Як гадає Основа про галицьку письменность // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.29. – 16 серпня. – С.256.
891. Н.І. Muczennykam wolnosti z. r.1847 // Дневник руський. – 1848. – Cz.4. – 8 (20) kiwnia. – S.16.
892. Profession de foi молодих Українців (Читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні // Правда. – 1893. – Цвѣтень. – С.201–207.
893. Słowo wstępne // Sioło. – 1866. – Z.1. – S.I–V.
894. Wyimek z listu, pisanego z Moskwy dnia 8 czerwca b.r. // Rozmaitości. – 1836. – №38. – 17 września. – S.305.
895. Wyimek z listu p. M.P.P. z Moskwy z dnia 21 lutego r.1837 // Rozmaitości. – 1837. – №28. – 15 lipca. – S.223.
896. Z listu p. Pogodyna, pisanego z Moskwy do Lwowa // Rozmaitości. – 1837. – №41. – 14 października. – S.327.

VIII. Періодичні видання

897. Батькôвщина. – Львôвъ, 1879–1880.
898. Боянь. Письмо для белетристики и науки. – Львовъ, 1867.
899. Вечерницѣ. Литерацьке письмо для забавы и науки. – Львів, 1862–1863.
900. Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1881, 1886.
901. Галицко-русскій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. – С. Пб., 1894.
902. Галичанинь. Литературный сборникъ, издаваемый Я. О. Головацкимъ и Б. А. Дѣдицкимъ. – Львів, 1862–1863.

- 903.Галичанинь. Науково-белетристичная прилога “Слова”. – Львовъ, 1867–1870.
- 904.Галичо-рускій вѣстникъ. – Львôвъ, 1849; Вѣстникъ для русиновъ Австрійскои державы. – Вѣдень, 1850–1866.
- 905.Громада. Українська збірка впорядкована Михајлом Драгомановим. – Женева, 1878–1882.
- 906.Громада. Українська часопись. – Женева, 1880–1881.
- 907.Денница. Письмо литературно-наукове. – Станиславôвъ, 1880.
- 908.Дѣло. – Львôвъ, 1880–1914.
- 909.Дневникъ рускій. – Львів, 1848.
- 910.Другъ. Письмо для белетристики и науки. – Львовъ, 1874–1876.
- 911.Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896–1897.
- 912.Запорожець. Календар для народа на рік звичайний 1908. – [Б. м., б. р.]. – 198 с.
- 913.За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К. (Харків ; К.), 1927–1930.
- 914.Записки НТШ. Видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руского народу. – Львів, 1892–1939.
- 915.Зоря. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ. – Львôвъ, 1880–1897.
- 916.Зоря Галицка. – Львів, 1848–1857.
- 917.Илюстрованный народный календарь товариства “Просвѣта” на рокъ переступный 1896. – Львовъ, 1896. – 220 с.
- 918.Календарь товариства “Просвѣта” на рôкъ звичайный 1881 / уложивъ В. Лукичъ. – Львôвъ, 1880. – XL + 80 + XX с.
- 919.Кіевлянинъ. – К., 1840, 1841.
- 920.Кіевская старина. Ежемѣсячный историческій журналъ. – К., 1882–1906.
- 921.Кіевскій телеграфъ. Газета политическая и литературная. – К., 1875–1876.
- 922.Літературно-науковий вістник / Видає НТШ у Львові. – Львів, 1898–1939.
- 923.Мета. Литературно-политичній вістникъ. – Львів, 1863–1865.
- 924.Молода Україна. Часопись української молодіжи. – Львів, 1900.

925. Москва. Газета политическая, экономическая и литературная. – М., 1867.
926. Москвитянинъ. Журналь. – М., 1841–1842.
927. Наука. Письмо для народа. – Львѳвъ, 1879.
928. Нива. Науково-литерацька часопись. – Львѳв, 1865.
929. Новины. – Львѳв, 1849.
930. Новый проломъ. – Львовъ, 1885.
931. Основа. Южно-русскій литературно-ученый вѳстникъ. – С. Пб., 1861–1862.
932. Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – 248 с.
933. Правда. Письмо наукове и литературне. – Львѳв, 1867–1870; Письмо літературно-політичне. – 1872–1877; Часть литературно-наукова. – 1878; Письмо для словесности, науки и політики. – 1879; Місячник для словесности, науки и політики. – 1880; Місячник політики, науки і письменства. – 1889–1895; Вістник політики, науки і письменства. – 1896; Ілюстроване письмо тижднєве для руского народу. – 1897–1898.
934. Пчола. – Львѳв, 1849.
935. Русалка. Литературня часопись. – Львѳв, 1866.
936. Руслан. – Львѳв, 1897–1914.
937. Русская мысль. Журналь научный, литературный и политическій. – М., 1885.
938. Русская рада. Газета для народа. – Коломия, 1883–1909.
939. Русская старина. – С. Пб., 1881.
940. Русский вѳстникъ. – М., 1881.
941. Русское богатство. – С. Пб., 1908.
942. Русь. – Львѳв, 1867.
943. Семейная библіотека. – Львовъ, 1855–1856.
944. Слово. – Львѳв, 1861–1887.
945. Сьвіт. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. – Львѳв, 1881.
946. Телескопъ. Журналь современнаго просвѳщенія. – М., 1834.
947. Українець / Изданный М. Максимовичемъ. – К., 1864.
948. Украинскій журналь. – Харьковъ, 1823.

949. Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – К., 1907.
950. Українська хата. – К., 1914.
951. Чтения въ Историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. – Кн. I. 1873–1877 гг. / подъ ред. В. С. Иконникова. – К., 1879. – 317 с.
952. Sioło. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim. – Lwów, 1866–1867.

ІХ. Монографії, статті в наукових виданнях

953. Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / Сергій Адамович. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 884 с.
954. Алексієвець М. М. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914) / Микола Миронович Алексієвець, Іван Степанович Зуляк. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 184 с.
955. Алексієвець М. М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Микола Миронович Алексієвець, Віктор Васильович Савенко. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 188 с.
956. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – Друге, перероблене видання / пер. з англ. В. Морозова. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
957. Андрохович А. Львівське “Studium Ruthenum” / Амвросій Андрохович // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СХХХVI–СХХХVII. – С. 43–105.
958. Андрусак М. Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст. / Микола Андрусак. – Прага : Українське вид-во “Пробосм”, 1941. – 24 с.
959. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Микола Андрусак. – Львів, 1935. – 79 с.
960. Андрусак М. Початки галицького москвофільства / Микола Андрусак // Життя і знання. – Львів, 1934. – Ч. 3 (78). – Березень. – С. 77–78.

961. Антоневиць Н. Наше нынѣшное положенъе (Эпизоды изъ новѣйшей исторіи) / Николай Антоневиць. – Львовъ, 1907. – Ч. I. – 63 с.; 1910. – Ч. II. – 92 с.
962. Аристовъ Ф. Ф. Карпато-русскіе писатели: Изслѣдованіе по неизданнымъ источникамъ : в 3 т. / Ф. Ф. Аристовъ ; Изданіе Галицко-русскаго общества въ Петроградѣ. – М., 1916. – Т. 1. – 304 с.
963. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Олена Аркуша. – Львів, 1996. – 174 с.
964. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 339–369.
965. Аркуша О. Губернатори Галичини (1772–1849) / Олена Аркуша // Lwów: miasto – społeczeństwo – cultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – Т. VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 226–264.
966. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура : зб. наук. праць / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. – Львів, 2012. – Т. 8. – Ч. 1 : Влада і суспільство. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 365–410.
967. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.
968. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження) / Олена Аркуша. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 34 с.
969. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 68–91.

970. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 198–212.
971. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139.
972. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство “Руська громада” / Олена Аркуша // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий. – Львів : Піраміда, 2004. – С. 63–99.
973. Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX ст. : акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 268–314.
974. Аркуша О. Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура. Т. V : Люди Львова. Студії з історії Львова / за ред. К. Карольчака. – Краків, 2005. – С. 79–103.
975. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. : генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.
976. Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича: До 90-річчя від дня створення Г. Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2000. – 95 с.
977. Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. – 352 с.

978. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2000. – 152 с.
979. Арсенич П. Леся Українка на Гуцульщині / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с.
980. Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. – 200 с.
981. Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века / Тамара Байцура. – Братислава, 1971. – 229 с.
982. Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті / Александер Барвінський // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т. CXLI–CXLIІІ. – 18 с.
983. Барвінський Б. Велика й Мала Україна (В справі устійнення областної словні українських земель) / Богдан Барвінський. – Львів, 1925. – 15 с.
984. Барвінський Б. Історичний розвій імени українсько-руського народу / Богдан Барвінський. – Львів, 1909. – 41 с.
985. Барвінський Б. Історичні права українського народу до його народнього імени / Богдан Барвінський. – Відень ; Київ, 1918. – 16 с.
986. Барвінський Б. Історія українського народу / Богдан Барвінський. – 2-е вид. – Львів, 1922. – 141 с.
987. Барвінський Б. Наше народне імя (Україна, Українці, Український) / Богдан Барвінський // Просвітні листки. – Львів, 1916. – Ч. 39. – 12 с.
988. Барвінський Б. “Україна” (Кілька причинків до питання про значіння сеї назви) / Богдан Барвінський. – Львів, 1923. – 8 с.
989. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження / Тарас Батенко. – Львів : Кальварія, Каменярь, 1998. – 140 с.
990. Батенко Т. Безбоязний архістратиг України і Галичини / Тарас Батенко // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 79–92.
991. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны

- (1914–1917 гг.) / Александра Юрьевна Бахтурина. – М. : ГОССПЭН, 2004. – 392 с.
- 992.Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / Александра Юрьевна Бахтурина. – М. : Аиро-XX, 2000. – 264 с.
- 993.Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Ігор Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – 256 с.
- 994.Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. / Михайло Давидович Бернштейн. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 216 с.
- 995.Бѣлгородскій А.В. Галиція – исконное достояніе Россіи / А. В. Бѣлгородскій. – М., 1914. – 48 с.
- 996.Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Галина Білавич, Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
- 997.Богачевська М. 1848 рік у Східній Галичині / Марта Богачевська // Сучасність. – Мюнхен, 1964. – № 6. – С. 98–108.
- 998.Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм / Надія Бойко. – Черкаси, 2004. – 248 с.
- 999.Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / Зоряна Євгенівна Болтарович. – К. : Наук. думка, 1976. – 140 с.
- 1000.Борчук С.М. Громадсько-культурна та наукова діяльність І. І. Шараневича (1829–1901 рр.) / Степан Миколайович Борчук. – Івано-Франківськ, 2009. – 211 с.
- 1001.Брик І. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія / Іван Брик // Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріали / за ред. К. Студинського. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 99–142.
- 1002.Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа / Іван Брик // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 141–217.

1003. Брок П. Іван Вагилевич (1811–1866) та українська національна ідентичність / Пітер Брок // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 389–416.
1004. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Роджерз Брюбейкер / перекл. з англ. О. Рябова. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
1005. Будзиновський В. Москвофільство: його причини і теорії / Вячеслав Будзиновський. – [Б. м., б. р.]. – 23 с.
1006. Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність (1842–1932) / Володимир Булачек. – Львів, 2011. – 176 с.
1007. Бурдуланюк В. Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків у кінці XIX – на початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 58–67.
1008. Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип. 8–9. – С. 323–330.
1009. Бурдуланюк В. Творча співпраця народознавців Галичини і Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – № 11. – С. 193–200.
1010. Бурдуланюк В. Театральні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією в XIX – на початку XX ст. / Василь Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1984. – 16 с.
1011. Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина / Василь Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 3–6.
1012. Бурдуланюк В., Бурдуланюк Г. Гнат Хоткевич і Галичина / Василь Бурдуланюк, Галина Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 132–136.

1013. Ваврикъ В. Р. Просвѣтитель Галицкой Руси Иванъ Г. Наумовичъ. Неколько критическихъ замѣтокъ по случаю 100-лѣтней годовщины со дня его рожденія / В. Р. Ваврикъ. – Львовъ – Прага, 1926. – 104 с.
1014. Ваврикъ В.Р. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ съ бібліографіей за 1929 годъ / В. Р. Ваврикъ. – Львовъ, 1930. – 16 с.
1015. Варварцев М.М. Буржуазне “українознавство” – зняряддя ідеологічних диверсій імперіалізму / Микола Миколайович Варварцев. – К. : Наук. думка, 1976. – 188 с.
1016. Василевскій Л. Польско-русинскія отношенія въ Галиціи (Письмо изъ Австріи) / Леон Василевскій // Русское богатство. – С. Пб., 1908. – № 8. – С. 1–24.
1017. Василевскій Л. Современная Галиція / Леон Василевскій. – С. Пб., 1900. – 233 с.
1018. Вендланд А.-В. Русофілство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення / пер. з нім. С. Онуфрив / Анна-Вероніка Вендланд // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – Ч. 18. – С. 113–122.
1019. Вервес Г. Д. Иван Франко в робітничій газеті “Праца” / Г. Д. Вервес // Иван Франко як історик / ред. кол. І. О. Гуржій, П. М. Калиниченко та ін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 114–138.
1020. Верхратський І. З первих літ Народовців (1861–1866) / Иван Верхратський // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. СХХІІ. – С. 79–101.
1021. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. 1892–1930 / Любомир Винар. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1970. – 112 с.
1022. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон ; пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценко. – К. : Вид-во “К.І.С.”, 2004. – 552 с.
1023. Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СХХХVІ–СХХХVІІ. – С. 107–118.
1024. Возняк М. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СL. – С. 121–142.

- 1025.Возняк М. Велетені думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка / Михайло Возняк. – К. : Державне вид-во худ. літ-ри, 1958. – 404 с.
- 1026.Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. / Михайло Возняк // Відбитка з “Записок НТШ”. Т. LXXXIX–XCI, XCIII–XCV і XCVIII. – Львів, 1911. – 340 с.
- 1027.Возняк М. С. До зв’язків М. М. Коцюбинського з Галичиною / М. С. Возняк // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1940. – Т. І. – С. 149–202. (С. 167–202 – листи).
- 1028.Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”: З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. VI. – С. 229–330.
- 1029.Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. ХІХ в. / Михайло Возняк // Фільологічний збірник пам’яті К. Михальчука. – К. : Видання Українського Наукового Товариства в Києві, 1915. – С. 56–100. (С. 96–100 – листи).
- 1030.Возняк М. Журнальні пляни Франка в рр. 1884–86 / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 3. – С. 17–88.
- 1031.Возняк М. Зв’язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною / Михайло Возняк // Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т. III, вип. I. – 72 с. (С. 1–36).
- 1032.Возняк М. Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв’язків Галичини з Наддніпряниною в 80 рр. ХІХ в. / Михайло Возняк. – Львів, 1928. – 45 с.
- 1033.Возняк М. Кирило-Методіївське Братство / Михайло Возняк. – Львів, 1921. – 238 с.
- 1034.Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським / Михайло Возняк // Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки

- і громадського життя. – Прага ; Берлін, 1923. – Ч. 7–8. – Липень – серпень. – С. 267–276.
- 1035.Возняк М. Маркіян Шашкевич / Михайло Возняк. – Львів : Українське вид-во, 1941. – 52 с.
- 1036.Возняк М. М.Чернишевський і Наддністрянщина / Михайло Возняк // Радянська література. – К., 1940. – № 6. – С. 195–204.
- 1037.Возняк М. Ол. Кониський і перші томи “Записок” (З додатком його листів до Митр. Дикарева) / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СЛ. – С. 339–390.
- 1038.Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М. Павликом) / Михайло Возняк. – Львів, 1928. – 76 с. (те саме: Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. СXLVIII. – С. 165–240).
- 1039.Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в I половині XIX в. / Михайло Возняк // Неділя. – Львів, 1911. – Ч. 43–44. – 5 падолиста. – С. 3–10.
- 1040.Возняк М. Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці (до 1850 р.) / Михайло Возняк. – Львів, 1912. – 54 с.
- 1041.Возняк М. Століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича / Михайло Возняк // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 114. – 4 трав. – С. 4; Ч. 115. – 5 трав. – С. 4, 5.
- 1042.Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXIX, кн. III. – С. 111–143; Т. XC, кн. IV. – С. 33–118; 1910. – Т. XCIII, кн. I. – С. 90–131.
- 1043.Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка / Михайло Возняк. – Львів, 1935. – Ч. I, II. – 324 с.
- 1044.Возняк М. Шевченко і Галичина (Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.) / Михайло Возняк // Україна. Науковий журнал українознавства. – К., 1930. – Березень – квітень. – С. 66–72.
- 1045.Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / Михайло Возняк. – Львів : Новий час, 1924. – Ч. 1. – 180 с.

- 1046.Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження / Марія Галушко. – Львів, 2001. – 303 с.
- 1047.Гербільський Г. Ю. До питання про історичні погляди Д. Зубрицького / Г.Ю.Гербільський // Вісник Львівського університету. – Львів, 1967. – Вип. 4. – С. 63–70.
- 1048.Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-і – середина 40-х років ХІХ ст.) / Григорій Юлійович Гербільський. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1959. – 160 с.
- 1049.Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ століття / Григорій Юлійович Гербільський. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 252 с.
- 1050.Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Володимир Гнатюк. – Відень, 1916. – 66 с.
- 1051.Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Володимир Гнатюк / упорядкув. тексту, редагув., передмова, прим. Ф. Стебля. – Львів, 2006. – [Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. № 4 (9)]. – 104 с.
- 1052.Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні. – Книга перша. Полтавська громада / Михайло Гніп. – Х. : Держ. вид-во України, 1930. – 236 с.
- 1053.Гобсбаум Е. Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. / Ерик Гобсбаум // Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. та наукове редагув. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2005. – С. 303–352.
- 1054.Голинська Т. Українська мова в “Граматичі” Михайла Лучкая 1830 року / Тетяна Голинська // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – Зошит 1. – С. 148–160.
- 1055.Головатий М. Етюди старого Станиславова / Михайло Головатий. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 148 с.
- 1056.Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть / Тетяна Юріївна Горбань. – К. : ППІЕНД імені І. Ф. Кураса, 2010. – 381 с.

1057. Горбань Т. Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т. Ю. Горбань // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 6. – С. 95–102.
1058. Гординський Я. До діяльності Івана Гушалевича в рр. 1867–1881 / Ярослав Гординський // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСІІІ. – С. 144–157.
1059. Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ в. / Ярослав Гординський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1917. – Т. ХVІ. – 264 с.
1060. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” / Ярослав Гординський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 256–287.
1061. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” / Василь Горинь. – Львів, 1998. – 92 с.
1062. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Іван Гошуляк. – К. : ПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2009. – 467 с.
1063. Грабовецький В. Історія встановлення першого скульптурного пам'ятника Тарасові Шевченкові у Винниках в Україні і світі 1913 р. та вшанування Кобзаря / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2012. – 312 с.
1064. Грабовецький В. Історія Коломиї. Ч. І : З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – 174 с.
1065. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов / Григорій Грабович // Сучасність. – Нью-Йорк ; К., 1996. – № 12. – Грудень. – С. 90–94.
1066. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Григорій Грабович / пер. з англ. С. Павличко. – 2-ге вип. й авторизоване вид. – К. : Критика, 1998. – 206 с.

- 1067.Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2000. – 319 с.
- 1068.Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині в 1848 р. / Андрій Гречило // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 1998. – Чис. 16. – Червень. – С. 1, 2.
- 1069.Гринів О. Українська націологія ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси / Олег Гринів. – Львів : Світ, 2005. – 288 с.
- 1070.Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Євген Грицак / упорядкув., бібліографія та комент. В. Пилиповича. – Перемишль, 2002. – 543 с.
- 1071.Грицак Я. Від редакції, або Що таке модерна історія / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 5–8.
- 1072.Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ярослав Грицак // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. І. – С. 248–257.
- 1073.Грицак Я. Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах / Ярослав Грицак // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 11–33.
- 1074.Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 119–142.
- 1075.Грицак Я. “Дух, що тіло рве до бою...”. Спроба політичного портрета Івана Франка / Ярослав Грицак. – Львів : Каменярь, 1990. – 177 с.
- 1076.Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ–ХХ ст. / Ярослав Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 98–129.

1077. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 71–110.
1078. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
1079. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
1080. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 25–50.
1081. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2004. – 344 с.
1082. Грицак Я. Українська історіографія, 1991–2001 : десятиліття змін / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К. ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 43–68.
1083. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп / Ярослав Грицак // *Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze / pod red. W. Mokrego.* – Kraków, 1997. – Т. V–VI. – S. 277–285.
1084. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? / Ярослав Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 162–171.
1085. Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 77–98.
1086. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху / Михайло Грушевський // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 5–102.
1087. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.

1088. Грушевський М. Місія Драгоманова / Михайло Грушевський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 3–28.
1089. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства / Михайло Грушевський // Український історик. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1989. – № 1–3. – С. 82–91; № 4. – С. 60–68; 1990. – № 1–4. – С. 28–44.
1090. Грушевський О. Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші) / Олександр Грушевський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 6. – С. 43–55.
1091. Грушевський О. З українського культурного і наукового життя в середині ХІХ в. / Олександр Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIV. – С. 69–92.
1092. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття / Богдан Гудь. – Львів, 2006. – 446 с.
1093. Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. ХІХ ст. / Олена Гузар // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 144–150.
1094. Гурак І. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.) / Ігор Гурак. – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с.
1095. Гурак І. Українське національне відродження 1848–1914 років. Галичина / Ігор Гурак, Андрій Міщук, Ігор Райківський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : Ілюстрована історія / гол. редактор М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с. (С. 38–55) *(особисто автору належить 1,5 %)*.
1096. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Ернест Гелнер ; пер. з англ. Г. Касьянова. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
1097. Гібернад М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернад. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.

- 1098.Грещук В. “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” І.Могильницького в обороні прав української мови / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип. II. – С. 11–18.
- 1099.Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 11–16.
- 1100.Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. / Василь Грещук // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 1999. – № 1. – С. 3–12.
- 1101.Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Дашкевич. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів : Піраміда, 2007. – 808 с.
- 1102.Дашкевич Я. “Весна народів” 1848 року та її передісторія в Україні / Ярослав Дашкевич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 5–13.
- 1103.Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі / Ярослав Дашкевич // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 8–16.
- 1104.Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі / Михайло Демкович-Добрянський. – Мюнхен, 1969. – 119 с.
- 1105.Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М. : Самоотека, 2008. – 528 с.
- 1106.Дѣдицкій Б. А. Антоній Добрянскій: его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси / Б. А. Дѣдицкій. – Львовъ, 1881. – 128 с.
- 1107.Дѣдицкій Б. А. Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. Очеркъ біографическій и историко-литературный / Б. А. Дѣдицкій. – Львовъ, 1876. – Ч. I. – 126 с.
- 1108.Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.

- 1109.Добржанський О. В. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. V. – С. 112–122.
- 1110.Добржанський О. Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1914) / Олександр Добржанський, Олег Жерноклеєв, Андрій Королько, Ігор Райківський // Покуття: Історико-етнографічний нарис / гол. редактор А. Королько. – Львів : Манускрипт, 2010. – 456 с. (С. 102–129) *(особисто автору належить 1 %)*.
- 1111.Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною / Володимир Дорошенко // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 37–46.
- 1112.Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини (Короткий історичний огляд) / Володимир Дорошенко // Календар-альманах “Дніпро”. 1924. – Львів, 1924. – С. 5–23 (те саме: На вигнанні: Літературно-громадський альманах. – Львів, 1925. – С. 5–23).
- 1113.Дорошенко В. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.) / Володимир Дорошенко. – К. ; Львів, 1914. – 88 с.
- 1114.Дорошенко В. “Просвіта”: її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах / Володимир Дорошенко. – Філадельфія, 1959. – 103 с.
- 1115.Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. / Володимир Дорошенко // Наша батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 9. – Вересень. – С. 195–201.
- 1116.Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – Прага : Вид-во Ю. Тищенко, 1942. – 168 с.
- 1117.Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш / Володимир Дорошенко. – К. ; Ляйпціг, [Б. р.]. – 208 с.

- 1118.Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Володимир Іванович Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
- 1119.Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Дмитро Іванович Дорошенко / упоряд. Ю. Пінчук, ред. Я. Пеленський. – К. : Українознавство, 1996. – 254 с.
- 1120.Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939). Історико-бібліографічне дослідження / Олеся Дроздовська. – Львів, 2001. – 363 с.
- 1121.Дубина М. І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т. Г. Шевченка в Західній Україні (1842–1939) / Микола Іванович Дубина. – К. : Вища школа, 1989. – 165 с.
- 1122.Дубина М. І. Шевченко і Західна Україна / Микола Іванович Дубина. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1969. – 156 с.
- 1123.Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) / Віктор Дудко // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 263–273.
- 1124.Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.) / Валентин Семенович Дякин. – С. Пб. : ЛИСС, 1998. – 1000 с.
- 1125.Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма / В. С. Дякин // Вопросы истории. – М., 1995. – № 9. – С. 130–134; 1996. – № 11–12. – С. 39–72.
- 1126.Дяченко О. В. Олександр Якович Кониський і Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка / О. В. Дяченко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 246–254.
- 1127.Євдокименко В. Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму / Володимир Юхимович Євдокименко. – 2-е вид. вип. і доп. – К. : Наук. думка, 1968. – 294 с.
- 1128.Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – 310 с.

- 1129.Єскельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. / Сергій Єскельчик. – Мельбурн, 1994. – 125 с.
- 1130.Єскельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття / Сергій Єскельчик. – К. : КІС, 2010. – 272 с.
- 1131.Єскельчик С. Історія України. Становлення модерної нації / Сергій Єскельчик ; авториз. пер. з англ. А. Цимбал. – К. : Laurus, 2011. – 376 с.
- 1132.Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – 4-те вид. – К. ; Ляйпціг, 1924. – Т. I. – 448 с.; 1919. – Т. II. – 461 с.
- 1133.Жаткович Ю. Етнографічний очерк угро-руських: комплексне видання / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород : Мистецька лінія, 2007. – 392 с.
- 1134.Жаткович Ю. Праці з історії Угорської Русі / Юрій Жаткович / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород : Мистецька лінія, 2008. – 452 с.
- 1135.Жерноклеєв О. С. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці XIX – на початку XX ст. / О. С.Жерноклеєв // Соборність України: історія і сучасність / за ред. В. І. Кононенка, М. В. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 53–63. (85 с.).
- 1136.Жерноклеєв О. Національна ідея “Молодої України” (1900–1903) / Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип. 1. – С. 29–36.
- 1137.Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / Олег Жерноклеєв. – 2-е вид., доп. – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.
- 1138.Жерноклеєв О. Вітик Семен / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – С. 111–112 (*особисто автору належить 50 %*).
- 1139.Жерноклеєв О. С. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Людина і політика. – К., 2003. – № 5 (29). – С. 135–150 (*особисто автору належить 50 %*).

1140. Жерноклеєв О. С. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (до 125-річчя від дня народження) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Український історичний журнал. – К., 2004. – № 6. – С. 68–83 (*особисто автору належить 50 %*).
1141. Жерноклеєв О. С. Левко Ганкевич – відомий діяч періоду Української революції / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р.). – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2008. – С. 213–236 (*особисто автору належить 50 %*).
1142. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с. (*особисто автору належить 50 %*).
1143. Жерноклеєв О. С. Микола Ганкевич (1869–1931 рр.): основні віхи життя і громадсько-політичної діяльності / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. VII. – С. 3–22 (*особисто автору належить 50 %*).
1144. Жерноклеєв О. Осип Безпалко: сторінки життя і громадської діяльності / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 81–94 (*особисто автору належить 50 %*).
1145. Жерноклеєв О. С. Основні віхи історії Прикарпаття (до 1939 року) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський, М. В. Сигидин // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада вид. В. Г. Кремінь (гол.) [та ін.] ; редкол. тому Б. К. Остафійчук (гол.), В. І. Кононенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – С. 21–42. (335 с.) (*особисто автору належить 3 %*).
1146. Жерноклеєв О. Під австрійською владою (1772–1914) / Олег Жерноклеєв, Андрій Королько, Ігор Райківський // Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська) : монографія. – Івано-

- Франківськ ; Львів ; Київ : Манускрипт-Львів, 2012. – 584 с. (С. 28–45)
(особисто автору належить 1 %).
1147. Жерноклеєв О. Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1918) / Ігор Райківський, Олег Жерноклеєв // Прикарпаття спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії / гол. ред. М. Кугутяк. – Львів : Манускрипт, 2006. – 456 с. (С. 190–239) *(особисто автору належить 5 %).*
1148. Жерноклеєв О. Порфір Буняк: політична біографія / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // На вівтар історії України: Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – С. 428–452 *(особисто автору належить 50 %).*
1149. Жерноклеєв О. Семен Вітик / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. ЗУНР: історія і традиції. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 184–188 *(особисто автору належить 50 %).*
1150. Жерноклеєв О. Станиславів під австрійською владою (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ігор Райківський, Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – № 18–19. – С. 11–25 *(особисто автору належить 50 %).*
1151. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (УСДП) / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Довідник з історії України. А–Я. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 949–950 *(особисто автору належить 50 %).*
1152. Жерноклеєв О. Чернецький Антін / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич. – Львів, 2009. – С. 323–346 *(особисто автору належить 50 %).*
1153. Житецький І. Київська громада за 60-тих років / Ігнат Житецький. – К., 1928. – 35 с. / Відбитка з “України”. – 1928. – Кн. 1 (те саме: Україна: Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 1. – С. 91–125).

- 1154.Журба О. І. Польське українофільство у формуванні українського духовно-культурного простору / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 71–76.
- 1155.Заброварний С. Перемишль в українському національному русі на зламі XIX і XX століть / Степан Заброварний // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2003. – Т. 15–16. – S. 118–126.
- 1156.Заброварний С. Перші діячі українського національного відродження в Перемишлі // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наук. конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль – Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 7–19.
- 1157.Заброварний С. Священики – перші просвітителі українського народу в Галичині на зламі XVIII і XIX століть / Степан Заброварний // *Варшавські українознавчі зошити.* – Варшава, 1989. – Зош. 1. – С. 134–147.
- 1158.Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – 3-є вид. – К. : Факт, 2006. – 148 с.
- 1159.Замлинський В. О. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою / В. О. Замлинський, М. Г. Палієнко // *Український історичний журнал.* – К., 1993. – № 10. – С. 62–76.
- 1160.Зашкільняк Л. Дослідження історії та культури Галичини в Україні / Леонід Зашкільняк // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / Praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki.* – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – S. 28–42.
- 1161.Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії / Леонід Зашкільняк // *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / за ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького.* – Львів ; Жешув, 2006. – Т. IV. – С. 146–153.

- 1162.Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) / Леонід Зашкільняк // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. – Т.ІІ. *Studia z dziejów Lwowa pod redakcją H. W. Żalińskiego i K. Karolczaka*. – Kraków, 1998. – S. 387–402.
- 1163.Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука / Леонід Зашкільняк // *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка*. – Львів, 2004. – С. 24–57.
- 1164.Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) / Леонід Зашкільняк // *Михайло Грушевський і українська історична наука : матеріали конференцій (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича*. – Львів, 1999. – С. 141–156.
- 1165.Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Леонід Зашкільняк // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. – С. 420–436.
- 1166.Зашкільняк Л. Початки зв'язків М. С. Грушевського з Галичиною (1885–1894 рр.) / Леонід Зашкільняк // *Михайло Грушевський і Західна Україна*. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. – Львів : Світ, 1995. – С. 18–20.
- 1167.Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
- 1168.Зашкільняк Л. Українська історіографія початку XX століття і міфологізація національної свідомості українців / Леонід Зашкільняк // *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / pod red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaszkiłniaka*. – Poznań, 2010. – S. 9–19.
- 1169.Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття / Андрій Заярнюк. – К. : Критика, 2007. – 336 с.

- 1170.Заярнюк А. Руські патріоти в галицькому селі в 1860–1870-х роках: святоюрці, обрядовці, патерналісти і популісти (На прикладі Самбірської околиці) / Андрій Заярнюк // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 107–126.
- 1171.Іванова Л. Г. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К. : МІЛП, 1999. – 128 с.
- 1172.Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К., 2000. – 352 с.
- 1173.Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (I половина XIX ст.) / Людмила Георгіївна Іванова. – К. : КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. – 192 с.
- 1174.Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.) / Раїса Петрівна Іванова. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1971. – 224 с.
- 1175.Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці XIX – на початку XX ст. // Соборність України: історія і сучасність / за ред. В.І.Кононенка, М.В.Кугутяка. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С.53–63.
- 1176.Ільницька Л. Кирило Студинський – дослідник зв'язків “Руської трійці” з Наддніпряниною в XIX ст. / Луїза Ільницька // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької, відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 187–206.
- 1177.Ісаєвич Я. Етнічне коріння української нації / Ярослав Ісаєвич // Формування української нації: історія на інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів ; Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 16–22.

- 1178.Ісаєвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект / Ярослав Ісаєвич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 3–17.
- 1179.Історичні передумови возз'єднання українських земель / відп. ред. Ф. І. Стеблій [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 400 с.
- 1180.Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. II. – 559 с.
- 1181.Історія української культури : у 5 т. – Т. 4, кн.2 : Українська культура другої половини ХІХ століття / ред. кол. Г. А. Скрипник (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – 1294 с.
- 1182.Історія української літератури. ХІХ століття / за ред. М. Яценка : у 3 кн. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1 : Перші десятиріччя ХІХ ст. – 368 с.; 1996. – Кн. 2 : 40-ві – 60-ті роки ХІХ ст. – 384 с.; 1997. – Кн. 3 : 70–90-ті роки ХІХ ст. – 432 с.
- 1183.Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. – Т. 3 : Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (ХІХ ст.) / відп. ред. А. Г. Шевелєв. – К. : Наук. думка, 1978. – 608 с.
- 1184.История России. ХІХ век. : в 2 ч. / под ред. В. Г. Тюкавкина. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – Ч. 1. – 256 с.
- 1185.Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) / Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 6. – С. 50–65.
- 1186.Калинович В. І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів / Володимир Іванович Калинович. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 156 с.
- 1187.Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи / Андреас Каппелер // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 125–144.

- 1188.Каппелер А. Мала історія України / Андреас Каппелер ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2007. – 264 с.
- 1189.Каппелер А. Национальное движение и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (XIX век – 1917 год) / Андреас Каппелер // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / под общей ред. А. Н. Сахарова, В. А. Михайлова. – М., 1999. – С. 100–109.
- 1190.Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / Андреас Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 104–119.
- 1191.Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Андреас Каппелер ; пер. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун. – Львів, 2005. – XII + 360 с.
- 1192.Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / Андреас Каппелер ; пер с нем. С. Червонная. – М., 1997. – 344 с.
- 1193.Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / Андреас Каппелер // Сучасність. – К., 1992. – № 7. – С. 48–56.
- 1194.Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії XIX ст. на тлі націотворчих процесів у Європі / Андреас Каппелер // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 78–83.
- 1195.Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) / Марія Степанівна Кармазіна. – К., 1998. – 352 с.
- 1196.Картунов О. Західні теорії нації. Плюралізм думок, дефіцит понять / Олексій Картунов // Віче. – К., 1996. – № 6 (51). – С. 80–93.
- 1197.Картунов О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки / Олексій Картунов, Ольга Маруховська // Політологічні читання. – К., 1994. – Вип. 4. – С. 190–250.

1198. Касьянов Г. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Георгій Касьянов // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 57–73.
1199. Касьянов Г. Парадокси української парадоксалистики / Георгій Касьянов // Критика. – К., 1999. – Грудень. – Ч. 12 (26). – С. 28–30.
1200. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
1201. Катренко А. Одеська громада 70–90-х років ХІХ ст. / Андрій Катренко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 84–95.
1202. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Володимир Качмар. – Львів, 1999. – 117 с.
1203. Качмар Л. С. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття / Людмила Семенівна Качмар. – Львів : Астролябія, 2002. – 155 с.
1204. Кирилюк Є. Пантелеймон Куліш / Євген Кирилюк. – Х. ; К. : Держвидав України, 1929. – 95 с.
1205. Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Олександра Киричук. – Львів : Логос, 2001. – 152 с.
1206. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років ХІХ століття / Олександра Киричук // Україна модерна. – К. ; Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 124–147.
1207. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1990. – 344 с.
1208. Кирчів Р. Роль перемиського гуртка українських учених у розвитку народознавчих зацікавлень в Галичині (10–20-і рр. ХІХ ст.) / Роман Кирчів // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наук. конф., організованої НТШ в Польщі 24–25

- червня 1994 р. в Перемишлі / за ред. С. Заброварного. – Львів, 1996. – С. 131–137.
1209. Кирчів Р. Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1965. – 132 с.
1210. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1971. – 276 с.
1211. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність: монографія / Андрій Кліш. – Тернопіль, 2011. – 220 с.
1212. Клопова М. Э. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (К постановке вопроса) / М. Э. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – М., 1999. – № 3. – С. 36–47.
1213. Клопова М. Э. Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в. / М. Э. Клопова // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. ред. Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 93–115.
1214. Клопова М. Э. Украинское национальное движение: галицийский опыт / М. Э. Клопова // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии / отв. ред. Е. Ю. Борисенок. – М., 2008. – С. 322–339.
1215. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / Карло Коберський. – Львів ; Коломия, 1924. – 158 с.
1216. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. / Роман Ковалюк. – Львів, 2001. – 424 с.
1217. Козак С. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин / Стефан Козак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича : зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 329–335.
1218. Колесник В. Ф., Надтока О. М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття)

- / Віктор Федорович Колесник, Олександр Михайлович Надтока. – К. : Хрещатик, 2002. – 183 с.
1219. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / Ірина Іванівна Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
1220. Коляда І.А. Формування етносоціальної свідомості українського народу наприкінці XIX – на початку XX ст.: історіософський аспект / І. А. Коляда // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 18–27.
1221. Коляда І. А. Цензурна політика російського самодержавства в “українському” питанні (до історії відносин М.Коцюбинського з органами цензури) / І. А. Коляда // Український історичний журнал. – К., 2012. – № 2. – С. 58–72.
1222. Кондратюк К. К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX століття / Костянтин Костянтинович Кондратюк. – Тернопіль, 1993. – 99 с.
1223. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 33–78.
1224. Королько А. А. Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині / Андрій Королько // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 133–138.
1225. Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. / Елена Марковна Косачевская. – Львов : Изд-во Львов. Ун-та, 1965. – 152 с.
1226. Кострова М. Кость Паньківський і Борис Грінченко у літературних і громадських взаєминах (за матеріалами їх листування 1889–1906 рр. / Майя Кострова // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 269–282.

- 1227.Кравець М. М. Початок робітничого руху в Східній Галичині / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Вип. III. – С. 23–59.
- 1228.Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Богдан Кравченко / пер. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко. – К. : Основи, 1997. – 425 с.
- 1229.Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків / Орест Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.
- 1230.Кревецький І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок / Іван Кревецький. – Львів, 1914. – 31 с.
- 1231.Кревецький І. З виборчого руху у Східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капуцака) / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – С. 73–85.
- 1232.Кревецький І. “Не было, нѣтъ и быть не можетъ!” / Іван Кревецький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1904. – Т. XXVI, кн. VI. – С. 129–158; Т. XXVII, кн. VII. – С. 1–18.
- 1233.Кревецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848–1849 / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т. CXIII. – С. 77–146.
- 1234.Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. XCIII. – С. 54–69; Т. XCIV. – С. 58–83; Т. XCV. – С. 54–82; Т. XCVI. – С. 94–115; Т. XCVII. – С. 105–154.
- 1235.Крижановська О. О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку ХХ ст. / Оксана Олегівна Крижановська. – К. : Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.
- 1236.Крижановська О. Таємні організації: масонський рух в Україні / Оксана Крижановська. – К. : Наш час, 2009. – 200 с.
- 1237.Крипякевич І. З історії галицького краєзнавства. Студенські мандрівки 1883–1888 рр. / Іван Крипякевич. – Львів, 1932. – 18 с.

1238. Крип'якевич І. П. Історія України / Іван Петрович Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
1239. Крип'якевич І. Михайло Грушевський, життя й діяльність із 16 образками / Іван Крип'якевич. – Львів : Просвіта, 1935. – Кн. 1. – Січень. – 65 с.
1240. Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі / Михайло Кріль // Славістичні студії. Т. 1. Матеріали V-го Міжнародного славістичного колоквиуму (Львів, 14–16 травня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 132–138.
1241. Кріль М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772–1867 / Михайло Кріль. – Львів, 1999. – 296 с.
1242. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Круглашов. – 2-ге вид. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
1243. Крупський І. Становлення української журналістики в Галичині (1848 – початок ХХ ст.) / Іван Крупський // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 3–18.
1244. Крюков А. В. І. І. Срезневський і Галичина / А. В. Крюков // Український історичний журнал. – К., 1971. – № 5. – С. 96–100.
1245. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
1246. Кугутяк М. В. Радикальна партія в Східній Галичині / М. В. Кугутяк // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 10. – С. 55–63.
1247. Кулик В. Перечитування історика / Володимир Кулик // Український гуманітарний огляд. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 86–107.
1248. Кулинич М. “Вістник для русинів Австрійської держави” як трибуна галицького українства: організаційні, ідеологічні та жанрові засади часопису / Мирослав Кулинич. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 200 с.
1249. Куций І. Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості / Іван Куций // Історичний журнал. – К., 2006. – № 6. – С. 72–84.

1250. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / Іван Куций. – Тернопіль : Джура, 2006. – 220 с.
1251. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Юрій Левенець. – К. : Стилос, 2001. – 585 с.
1252. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів, 1928. – 780 с.
1253. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів, 1926. – 736 с. + Х с.
1254. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів : у 2 ч. / Кость Левицький. – Львів, 1936. – Ч. І. – 140 с.; 1937. – Ч. ІІ. – 109 с.
1255. Лесюк М. Доля моєї мови / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – 288 с.
1256. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині / Микола Лесюк // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2007. – Т. 23–24. – S. 278–297.
1257. Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-их років ХІХ ст.) / Микола Лесюк // *Вісник Прикарпатського університету. Філологія.* – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 16–27.
1258. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732 с.
1259. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму / Микола Лесюк // *Галичина.* – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 145–153.
1260. Лисенко О. В. Причини непорозумінь між західними та східними українцями на початку ХХ ст. / О. В. Лисенко // *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* – К., 2005. – Вип. X. – С. 149–167.

- 1261.Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 29–39.
- 1262.Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 173–191.
- 1263.Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 281–287.
- 1264.Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / Іван Лисяк-Рудницький. – [Мюнхен] : Сучасність, 1973. – 443 с.
- 1265.Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 41–46.
- 1266.Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
- 1267.Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 193–202.
- 1268.Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 1–9.
- 1269.Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 413–450.
- 1270.Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу і нації. (Методологічні зауваги) / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 11–27.

- 1271.Лозинський М. Галичина в життю України / Михайло Лозинський. – Відень, 1916. – 64 с.
- 1272.Лозинський М. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки XIX і XX вв. / Михайло Лозинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 83–90.
- 1273.Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / Михайло Лозинський. – Львів, 1909. – 95 с. / Репринтне видання. – Стрий : Опришки, 1994. – 95 с.
- 1274.Лозинський М. Утворення українського коронного краю в Австрії / Михайло Лозинський. – [Б. м.], 1915. – 78 с.
- 1275.Лотоцький О. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у листуванні / Олександр Лотоцький. – Прага, 1937. – 14 с.
- 1276.Лужницький Г. Східноукраїнські впливи в галицькому театрі / Григор Лужницький // Лужницький Г. Український театр. Наукові праці, статті, рецензії : зб. праць : у 2 т. – Львів, 2004. – Т. 1 : Наукові праці. – С. 202–209. (344 с.)
- 1277.Луцький Ю. Роздуми над словом “Україна” у народних піснях / Юрій Луцький // Сучасність. – К., 1993. – №8. – С. 117–122.
- 1278.Лушпинський П. Шевченко й Белінський / Платон Лушпинський // Сьогочасне й минуле. Вісник українознавства / Видає НТШ у Львові. – Львів, 1939. – Вип.ІІІ–ІV. – С. 5–22.
- 1279.Любченко В. Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 125–143.
- 1280.Люзняк М. “Руська історична бібліотека”: на шляху формування національної свідомості українського народу / Марія Люзняк // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип. 9–10. – С. 166–171.

- 1281.Магочий П.-Р. Кінець національних держав / Павло Роберт Магочий // Критика. – К., 2000. – Ч. 4 (30). – Квітень. – С. 11–13.
- 1282.Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / Павло Магочий // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 3. – С. 97–107.
- 1283.Магочий П.-Р. Галичина. Історичні есе / Павло Роберт Магочій. – Львів, 1994. – 322 с.
- 1284.Магочій П.-Р. Історія України ; авторизований пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової / Павло Роберт Магочій. – К. : Критика, 2007. – 640 с.
- 1285.Магочій П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів / Павло Роберт Магочій ; пер. з англ. С. Біленький, Н. Кушко. – Ужгород, 2006. – 120 с., іл.
- 1286.Магочій П.-Р. Націоналізм і національна бібліографія: Іван Омелянович Левицький та дев'ятнадцятивічна Галичина / Павло Роберт Магочій // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : зб. наук. праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 72–100.
- 1287.Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / Павло Роберт Магочій ; авторизований пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 + XXII с.
- 1288.Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло Роберт Магочій ; авторизований пер. з англ. – Ужгород, 1994. – 296 с.
- 1289.Мазепа І. Підстави нашого відродження. Ч. I : Причини нашої бездержавности / Ісаак Мазепа. – [Б. м.] : Прометей, 1946. – 180 с.; Ч. II : Проблема відродженої України. – [Б. м.] : Прометей, 1949. – 163 с.
- 1290.Мазурок О. “...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...”: до 155-річчя від дня народження Ю.Жатковича / Олег Мазурок. – Ужгород : Мистецька лінія, 2009. – 284 с.

- 1291.Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках XIX століття / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 437–447.
- 1292.Макарчук С. Москвофільство: витoki та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–98.
- 1293.Макарчук С. Національна свідомість і етноніми українців у XIX столітті / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 127–131.
- 1294.Макарчук С. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848–1849 рр. / Степан Макарчук, Олег Турій // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип. 28. – С. 32–51.
- 1295.Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв / Степан Макарчук // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С. 206–211.
- 1296.Маковей О. З історії нашої фільмології. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) / Осип Маковей // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. LI. – С. 1–58.
- 1297.Малкин В. Первая русская революция и активизация русофильского движения в Галиции / В. Малкин. – Львов, 1956. – 17 с.
- 1298.Малкин В.А. Русская литература в Галиции / В. А. Малкин. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1957. – 164 с.
- 1299.Марков П.Г. М.О.Максимович – видатний історик XIX ст. / Полікарп Глібович Марков. – К. : Вид-во Київського університету, 1973. – С.120.
- 1300.Марковъ Д. А. Русская и украинская идея въ Австрiи / Дмитрій Андреевичъ Марковъ / Свободный переводъ съ нѣмецкого. Составивъ А. Гогатко. – Львѳвъ, 1911. – 28 с.

- 1301.Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Василь Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
- 1302.Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича / Віталій Масненко // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / praca zbiorowa pod red. A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaszkiłniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki : w 3 t. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – Т. 2. – С. 89–101.*
- 1303.Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Віталій Масненко. – К. ; Черкаси : Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
- 1304.Мельник Л. Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (Кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / Леонід Герасимович Мельник. – К., 1992. – 84 с.
- 1305.Микитчук Н. М. Впливи європейської інтелектуальної традиції на становлення ідеї української соборності у світогляді М. Драгоманова / Н. М. Микитчук // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. праць / відп. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 88–95.*
- 1306.Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині М.П.Драгоманова / Н. М. Микитчук // *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2004. – № 1. – С. 9–15.*
- 1307.Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. Історичний нарис / М. Миколаєвич. – Львів, 1936. – 68 с.
- 1308.Миллер А. И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов / А. И. Миллер // *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика / отв. ред. О. В. Хаванова. – М., 1997. – С. 68–75.*

- 1309.Миллер А. Дуализм идентичностей на Украине / Алексей Миллер // Отечественные записки. – М., 2007. – № 34 (1). – С. 84–96.
- 1310.Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.
- 1311.Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке / Алексей Миллер // Россия–Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 145–155.
- 1312.Миллер А. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга / Алексей Миллер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 332–338.
- 1313.Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Алексей Ильич Миллер. – С. Пб. : Алетейя, 2000. – 260 с.
- 1314.Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи / Алексей Миллер. – К.: Laurus, 2013. – 416 с. – (Серия “Золотые ворота”, вып.3).
- 1315.Міллер О. Емський указ / Олексій Міллер // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 9–49.
- 1316.Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: Ставлення владних кіл імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II / Олексій Міллер // Україна модерна. – Львів, 1999. – Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 76–102.
- 1317.Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Б. Н. Миронов : в 2 т. – 3-е изд. – С. Пб., 2003. – Т. 1. – LX + 548 с.; Т. 2. – 583 с.
- 1318.Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів, 2002. – 168 с.

1319. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / Ирина Васильевна Михутина. – М., 2003. – 288 с.
1320. Міщук А.І. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.) / Андрій Іванович Міщук. – Косів : Писаний камінь, 2009. – 192 с.
1321. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер / за заг. ред. С. Вакуленка. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI + 832 с.
1322. Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма / Віктор Мойсеєнко // Ї : Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 1997. – Ч. 9. – С. 140–147.
1323. Монолатій І. Цісарська Коломия. 1772–1918 : драма на 3 дії. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2010. – 312 с.
1324. Мончаловській О. А. Житъе и дѣятельность Ивана Наумовича / О. А. Мончаловській / Издание политического общества “Русская Рада” во Львовѣ. – Львовъ, 1899. – 115 с.
1325. Мончаловській О.А. Литературное и политическое украинофильство / О. А. Мончаловській / Отпечатка изъ “Галичанина”. – Львовъ, 1898. – 192 с.
1326. Мончаловській О. А. Святая Русь / О. А. Мончаловській / Приложение къ “Галичанину”. – Львовъ, 1903. – 110 с.
1327. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 571–604.
1328. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / Мар’ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 254–280.
1329. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї / Мар’ян Мудрий // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 213–219.

- 1330.Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип. 44. – С. 75–106.
- 1331.Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148.
- 1332.Мудрий М. Листування Б.Дідицького з В.Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. / Мар'ян Мудрий // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – С. 52–64.
- 1333.Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 465–500.
- 1334.Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття / Мар'ян Мудрий // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий. – Львів : Піраміда, 2004. – С. 160–177.
- 1335.Мудрий М. Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) / Мар'ян Мудрий // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki.* – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – Т. VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 111–129.
- 1336.Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині / Мар'ян Мудрий // До джерел : збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 421–440.

- 1337.Мудрий М. Руський Собор 1848 року: організація та члени / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану І. Патера. – С. 107–126.
- 1338.Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.
- 1339.Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року / Мар'ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. Праці історично-філософської секції. – С. 653–685.
- 1340.Мудрий М. Українська історіографія про революцію 1848–1849 років у Галичині / Мар'ян Мудрий // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów pod red. W. Wica [Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Nr 267]. – Kraków : Wydawnictwo naukowe AP, 1999. – S. 196–205.
- 1341.Мудрий М. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років (місто на шляху до масової політики) / Мар'ян Мудрий // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т. 3 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 333–347.
- 1342.Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 115–147.
- 1343.Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла / Мар'ян Мудрий // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / Львів: місто – суспільство – культура. – Краків, 2005. – Т. V : Люди Львова / Студії з історії Львова за ред. К. Карольчака. – С. 37–65.
- 1344.Мудрий М. “Jesteśmy rozdwojonymi członkami jednego ciała”: до питання про відносини між Головною руською радою і Руським собором 1848 року

- / Мар'ян Мудрий // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. CCLXV. – С. 54–80.
- 1345.Музичко О. Інтелектуальна еліта Південної України і Наукове товариство імені Шевченка: напрями співпраці наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ століть / Олександр Музичко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. CCLXV. – С. 180–200.
- 1346.Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / Микола Мушинка ; вид. 2-ге, доп. та переробл. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 384 с.
- 1347.Мыльников А. С. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе в XVIII–XIX веках (закономерности, типология и периодизация процесса) / А. С. Мыльников, В. И. Фрейдзон // Вопросы истории. – М., 1987. – Ч. 8. – С. 60–78.
- 1348.Наваловський М. Українці і Слов'янський конгрес у Празі 1848 року / М. Наваловський. – Х. : Держ. вид-во України, 1930. – 59 с.
- 1349.Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть ХІХ ст. – 1917 р.) / Остап Нагірняк. – К., 2007. – 652 с.
- 1350.Нагірняк О. Початок формування українознавчих досліджень у Наддніпрянській Україні (кінець ХVІІІ – перша третина ХІХ століття) / Остап Нагірняк // Пам'ять століть. Планета. Історичний науковий та літературний журнал. – К., 2010. – №1–2 (83–84). – С. 115–140.
- 1351.На путях становлення української і белорусської націй: фактори, механізми, соотнесення / отв. редактор Л. Е. Горизонтов. – М., 2004. – 256 с.
- 1352.Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями / Євген Наконечний. – 4-е вид, допов. / передм. Я. Дашкевича. – Львів : Піраміда, 2003. – 352 с.
- 1353.Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник [та ін.] / за ред. І. Мельника. – Львів ; Краків ; Париж, 1993. – 232 с.

1354. Нариси з історії українського національного руху. Колективна монографія / відпов. ред. В. Г. Сарбей. – К., 1994. – 189 с.
1355. Наумов С. О. Братство тарасівців / С. О. Наумов // Український історичний журнал. – К., 1999. – № 5. – С. 36–44; № 6. – С. 55–63.
1356. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік. – Львів : Інститут літератури, 2003. – 568 с.
1357. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття / Євген Нахлік. – Львів : Львівські новини, 1994. – 30 с.
1358. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження / Євген Казимирович Нахлік. – К., 1989. – 48 с.
1359. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця” / Євген Нахлік // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 321–339.
1360. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2-х т. / Євген Нахлік – К. : Український письменник, 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – 464 с.
1361. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Євген Нахлік. – К. : Український письменник, 2007. – Т. 2 : Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – 464 с.
1362. Націоналізм: Антологія. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолосокип, 2006. – XLIV + 684 с.
1363. Нечиталюк М. Шевченко переступає Збруч / Михайло Нечиталюк // Жовтень. – Львів, 1965. – № 3. – С. 37–42.
1364. Нигрицький Л. Східньо-українські впливи в галицькому театрі / Л. Нигрицький [Григорій Лужницький] // Альманах “Нового часу” (“Календар” для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 120–124.
1365. О зараждающей, такъ называемой, малороссійской литературѣ / соч. И. Кулжинскаго / И. Кулжинскій. – К., 1863. – 32 с.

- 1366.Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
- 1367.Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) / Олександр Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1971. – № 1–2 (29–30). – С. 5–16.
- 1368.Окара А. “Украинский вопрос” та пошуки відповіді на нього (Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – С. Пб., 2000. – 260 с.) / Андрій Окара // Молода нація. Альманах. – К., 2001. – № 1. – С. 194–201.
- 1369.Окунь-Бережанський В. Чому Русини або Малороси називаються Українцями? / Василь Окунь-Бережанський. – Самбір, 1932. – 66 с.
- 1370.Олександр Барвінський (1847–1927). Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів (14 травня 1997 р.). – Львів, 2001. – 206 с.
- 1371.Олександрович М. Історія нового українського письменства. Перша книжечка: від Котляревського до Шевченка / М. Олександрович. – Львів, 1938. – 33 с. [Бібліотека товариства “Скала”. Ч.13].
- 1372.Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча / Ірина Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 281–299.
- 1373.Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут в контексті українського національного відродження в Галичині (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ірина Орлевич // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 268–281.
- 1374.Орлевич І. Між духовним пастирством і політикою: о. Іван Костецький в русофільському русі кінця XIX – початку XX століття / Ірина Орлевич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів : Логос, 2010. – Кн. 1. – С. 649–660.

1375. Орлевич І. “Народний дім” у Львові: заснування, етапи діяльності, роль у національній ідентифікації галицьких українців / Ірина Орлевич // Київська старовина. – К., 2012. – № 1. – К., 2012. – С. 35–54.
1376. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) / Ірина Орлевич. – Львів : Логос, 2000. – 186 с.
1377. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) / Юліян Охримович. – Львів – К., 1922. – 120 с.; Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
1378. Павко А. І. Особливості становлення партійно-політичної системи в Східній Галичині наприкінці XIX ст. / Анатолій Іванович Павко. – К., 2001. – 86 с.
1379. Павлишин О. Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / Олег Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 327–349.
1380. Павлишин О. Українці Наддніпрянщини в Східній Галичині в 1918–1920 рр. / Олег Павлишин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – № 20–21: До 60-річчя професора М. Кугутяка. – С. 172–182.
1381. Палієнко М. “Кіевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 384 с., іл.
1382. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 49–84.
1383. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000. – 346 с.
1384. Пашаева Н. М. К вопросу о деятельности Я. Ф. Головацкого в 50 – начале 60-х годов XIX в. / Н. М. Пашаева // Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. – М. : Наука, 1972. – С. 151–157.

1385. Пашаева Н. М. Отражение национальных и социальных противоречий в Восточной Галичине в 1848 г. в листовках Русского Собора / Н. М. Пашаева // Славянское возрождение. – М. : Наука, 1966. – С. 48–62.
1386. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Нина Михайловна Пашаева. – М., 2001. – 201 с.
1387. Пашаева Н. М. Проблемное изучение славянского национального возрождения (Книга как источник) / Нина Михайловна Пашаева. – М.: Изд-во Московского университета, 1988. – Ч. I : Страны Центральной Европы. – 88 с.; 1989. – Ч. II : Страны Юго-Восточной Европы. – 80 с.
1388. Пашаева Н. М. Русские ученые и публицисты о национальном Возрождении в Галиции / Н. М. Пашаева // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М. : Наука, 1970. – С. 310–321.
1389. Пашук А. І. Зв'язки І. Франка з С. Подолинським (70–80-і роки XIX ст.) / А. І. Пашук // Іван Франко. Статті і матеріали : збірник 10. Присвячується V Міжнародному з'їзду славістів. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 75–90.
1390. Пашук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. До історії стосунків українських громадсько-політичних угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. XIX ст. / Володимир Пашук. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1999. – 39 с.
1391. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.) / Василь Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
1392. Педич В. Культурно-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку XX ст. як чинник конструювання історичної пам'яті / Василь Педич // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів, 2011. – С. 181–190.

- 1393.Передерко В. Колумб Прикарпатської Русі. Володимир Олексійович Бобринський (1867–1927) / Віталій Передерко. – Івано-Франківськ : Лік, 2011. – 282 с.
- 1394.Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / Віталій Передерко. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 300 с.
- 1395.Петраш О. Останні роки Якова Головацького / Осип Петраш // Жовтень. – Львів, 1980. – Червень. – С. 110–118.
- 1396.Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. Літературознавче дослідження / Осип Петраш. – Тернопіль, 1996. – 167 с.
- 1397.Петраш О. “Руська трійця” / Осип Петраш. – К. : Дніпро, 1986. – 230 с.
- 1398.Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломиї (1848–1850) / Ростислав Пилипчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 238–253.
- 1399.Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки / Станіслав Піяй // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 246–267.
- 1400.Побірченко Н.С. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Наталія Семенівна Побірченко. – К. : Інтеллект, 1999. – 72 с.
- 1401.Полещук Т. Образ України в російській громадській думці другої половини ХІХ ст. (на прикладі наукової і публіцистичної спадщини Олександра Пипіна) / Тамара Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, част.1. – С. 396–409.
- 1402.Полещук Т. Російська громадська думка та український культурно-національний рух (1863–1876) / Тамара Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 215–230.
- 1403.Полєк В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Володимир Теодорович Полєк. – Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1991. – 40 с.

1404. Політична історія України. ХХ століття : у 6 т. / редкол. І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, 2002. – Т. 1 : На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Керівник тому Ю. А. Левенець. – 424 с.
1405. Половинчак Ю. Газета “Киевлянин” і українство: досвід національної самоідентифікації / Юлія Половинчак. – К., 2008. – 218 с.
1406. Полонська-Василенко Н. Історія України / Наталія Полонська-Василенко : у 2 т. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2 : Від середини ХVІІ ст. до 1923 року. – 608 с.
1407. Полянській Г. Мое слово о Богданѣ Андреевичѣ Дѣдицкомѣ / Г. Полянській // Временникъ Ставропігійскаго Института съ мѣсяцесловомъ за 1928 г. – Львовъ, 1928. – С. 56–84.
1408. Попова Н. Національна культура і національна свідомість / Надія Попова, Микола Фурса // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5: ПРОΣΦΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – С. 503–510.
1409. Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років ХІХ століття / Євген Пронюк. – К. : Український центр духовної культури, 2006. – 256 с.
1410. Проценко О. Знайомство з необхідністю, або систематизовані першоджерела (Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.) / Олег Проценко // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 42–53.
1411. Пыпинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замѣтка / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1881. – № 1. – С. 407–410.
1412. Пыпинъ А. Споръ между южанами и сѣверянами. Вопросъ о малорусскомъ языкѣ / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1886. – № 4. – С. 744–776.
1413. Радзикович В. Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність / Володимир Радзикович / Відбитка з “Записок НТШ”. – Львів, 1911. – Т. СІ–СІІІ. – 118 с.

1414. Райківський І. Я. Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. / І. Я. Райківський // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 1. – С. 39–55.
1415. Райківський І. Українсько-польські стосунки в ХІХ столітті: між конфронтацією і спробами порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. – Т. I : Wolni z wolnymi, równi z równymi, zasni z zasnymi... [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. – Т. I : Вільні з вільними, рівні з рівними, достойні з достойними...] / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти [та ін.]. – Rzeszów ; Lwów ; Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 57–68.
1416. Райківський І. Взаємини українських і польських соціалістів у Другій Речі Посполитій: від конфронтації до пошуку порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. – Т. II : Reset czy kontynuacja [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. – Т. II : Перезавантаження чи продовження?] / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти, М. Ровіцького, О. Бориняка. – Rzeszów ; Lwów ; Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 7–16.
1417. Райківський І. Я. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій / І. Я. Райківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 62. – К., 2003. – С. 46–54.
1418. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. – № 2. – С. 42–55.
1419. Райківський І. Галичина в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 108–122; 2011. – № 18–19. – С. 145–154.
1420. Райківський І. Я. Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна : зб. наук. ст. – Вип. 2, ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К., 2005. – С. 167–177.

1421. Райківський І. Галичина на сторінках літературно-наукового місячника “Основа” (1861–1862 рр.) / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2005–2006. – № 6–7. – С. 300–308.
1422. Райківський І. Я. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. I. – С. 110–127.
1423. Райківський І. Західноукраїнська соціал-демократія в національній революції (1918–1920 рр.) / Ігор Райківський // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст : матеріали міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 466–478.
1424. Райківський І. Ідея соборності України в діяльності кирило-мефодіївців / І. Райківський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2007. – Вип. 11. – С. 17–24.
1425. Райківський І. Я. Ідея соборності України в історичних і фольклорно-етнографічних розвідках наддніпрянських науковців першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – С. 394–402.
1426. Райківський І. Я. Ідея соборності України в працях наддніпрянських науковців кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. X–XІ. – С. 3–17.
1427. Райківський І. Я. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна : збірник наукових статей / відпов. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 188–194.
1428. Райківський І. Ідея соборності України у працях наддніпрянських істориків першої половини ХІХ століття / Ігор Райківський // Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu

- polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 181–191.
1429. Райківський І. Ідея української (малоруської) єдності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр. / Ігор Райківський // Будитель Галицької України-Руси: до 200-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича : статті і матеріали / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Львівське відділення Інституту українсько іархеографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2011. – С. 40–63.
1430. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012. – 932 + 16 с.
1431. Райківський І. Я. Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. XIX ст.) / І. Я. Райківський // Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р. / відп. ред. Р. Я. Пиріг. – К., 2009. – С. 87–104.
1432. Райківський І. Ідея української соборності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830–1840-х рр. / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 43–61; 2005. – № 11. – С. 53–73; 2006–2007. – № 12–13. – С. 51–57.
1433. Райківський І. Ізмаїл Срезневський та Галичина / Ігор Райківський // Дриновський збірник [Дриновски сборник]. – Харків ; Софія : Академічно издателство “Проф. Марин Дринов”, 2013. – Т. VI. – С. 42–46.
1434. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XII–XIII. – С. 3–14; Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 3–17.

1435. Райківський І. Між конфонтацією і спробами порозуміння – тенденції українсько-польських взаємин у ХІХ столітті / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 6–17.
1436. Райківський І. Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні ХІХ ст. / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. III. – С. 26–37.
1437. Райківський І. Мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х років (за матеріалами тогочасної періодики) / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2011. – Вип. 2. – С. 206–214.
1438. Райківський І. Мовно-правописні дискусії серед русинів-українців і зміцнення польських позицій у Галичині в 1850-х рр. / Ігор Райківський та ін. // З історії українсько-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : колективна монографія / за ред. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 2011. – 255 с. (С. 8–41) (*особисто автору належить 13 %*).
1439. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – К., 2002. – № 5. – Вересень – жовтень. – С. 74–83.
1440. Райківський І. Періодизація “національного відродження” кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. у працях українських істориків: концептуальний аналіз / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 217–226.
1441. Райківський І. Питання етнічної єдності Галичини й Наддніпрянської України в суспільних поглядах Платона Лукашевича / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 282–290.
1442. Райківський І. Питання єдності русько-українського простору в громадській думці Галичини під час революції 1848–1849 рр. / Ігор

- Райківський // Галичина. – 2012. – № 20–21 : До 60-річчя професора М.Кугутяка. – С. 101–120; 2013. – № 22–23. – С. 159–168.
1443. Райківський І. Питання національної єдності Наддніпрянщини і Галичини в ідейній спадщині українських громадівців останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 20. – С. 3–16; 2012. – Вип. 22. – С. 21–35.
1444. Райківський І. Раннє народовство та поширення етноніму “Україна” у Східній Галичині (1860-ті рр.) / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 57–72.
1445. Райківський І. Я. Розвиток українського мовознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип. ІХ. – С. 3–14.
1446. Райківський І. Розвиток українського народознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст. / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – № 8–9. – С. 278–295.
1447. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Області УНР / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 220–225.
1448. Райківський І. Січневе повстання 1863–1864 рр. як чинник активізації українського національного руху в Східній Галичині в останній третині ХІХ ст. // *Galicja a powstanie styczniowe / pod redakcją M. Hoszowskiej, A. Kawalec i L. Zaszkiłniaka.* – Warszawa – Rzeszów: Wydawnictwo DiG, 2013. – S. 411–425.
1449. Райківський І. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.) / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – Львів, 2009. – С. 216–228.
1450. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація / Ігор

- Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 4–23; 2000. – № 4. – С. 25–48.
1451. Райківський І. Українське “національне відродження” (націотворення) в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у зарубіжній історіографії / Ігор Райківський // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2013. – Вип.7. – С.112–123.
1452. Райківський І. Український соціал-демократичний рух у Галичині міжвоєнного періоду / Ігор Райківський // Українська соціал-демократія і національна державність : матеріали регіональної наук. конф., присвяченої 100-річчю української соціал-демократії. 15 грудня 2000 р. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 56–85.
1453. Райківський І. Уродженець Тисмениці Кость Левицький – видатний український діяч / Ігор Райківський // Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура : матеріали наук. краєзнавчої конф., присв. 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012 р. / наук. ред. А. З. Королько, М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 45–53.
1454. Райківський І. Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину та її населення (1860–1880-ті роки) / Ігор Райківський // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. ІV : Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 355–365.
1455. Райківський І. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину в першій половині ХІХ століття / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Львів, 2008. – С. 127–142.
1456. Райківський І. Уявлення про національну єдність України у пресі ранніх народівців (1862–1866 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип.23–24. – С.26–38.

1457. Райковский И. Переписка украинских деятелей Галиции и Надднепрянской Украины первой половины XIX в. как исторический источник для изучения национального движения галицких украинцев австрийского периода / Игорь Райковский // Вспомогательные и специальные науки истории в XX – начале XXI в.: призвание, творчество, общественное служение историка : материалы XXVI Междунар. науч. конф. Москва, 14–15 апреля 2014 г. / редкол. Ю. Э. Шустова (отв. ред.) и др. – М. : РГГУ, 2014. – С. 313–315.
1458. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 119–130.
1459. Расевич В. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242.
1460. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви “українці” / Василь Расевич // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 172–180.
1461. Ревакович Т. З переписки письменників 1860-их років в Галичині / Титко Ревакович // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. СХVII–СХVIII. – С. 269–286.
1462. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 2. – С. 3–26.
1463. Реєнт О. П. Духовні й культурні підстави соборності України в XIX ст. та на початку XX ст. / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 8–17.
1464. Реєнт О. П. Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-наддніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.) / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип. XIII. – С. 10–15.

- 1465.Реєнт О. П. Ідея соборності України і спроби її реалізації в ХІХ–ХХ ст. / О.П.Реєнт // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2004. – Вип. VIII. – С. 7–15.
- 1466.Реєнт О. П. Історія України ХІХ – початку ХХ ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку / О.П.Реєнт // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 6. – С. 218–232.
- 1467.Реєнт О. П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О. П. Реєнт // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2006. – Вип. XII. – С. 8–19.
- 1468.Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.) / Олександр Петрович Реєнт. – К., 2003. – 340 с.
- 1469.Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / Максим Розумний. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.
- 1470.Рудик П. А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина ХІХ ст.) / Петро Андрійович Рудик. – К., 2003. – 94 с.
- 1471.Рудницька Т. Етнос. Нація. А коли ж – народ? / Тетяна Рудницька // Віче. – К., 1996. – № 2 (47). – Лютий. – С. 94–102.
- 1472.Рудницький Я. Слово й назва “Україна” / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1951. – 132 с.
- 1473.Рудько М.П. Проблема періодизації історії революційно-демократичного руху в Росії та на Україні у світлі ленінської теоретичної спадщини / М. П. Рудько // Український історичний журнал. – К., 1970. – № 2. – С. 39–50.
- 1474.Русанівський В. М. Історія української літературної мови / Віталій Макарович Русанівський. – К. : АртЕК, 2001. – 392 с.
- 1475.“Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / відп. ред. Ф. І. Стеблій. – К. : Наук. думка, 1987. – 340 с.
- 1476.Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1870-х рр. / Олександр Рябінін-Скляревський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 144–162.

- 1477.Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.
- 1478.Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов / В. Н. Савченко // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. редактор Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 132–189.
- 1479.Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. / Федір Савченко. – Х. : Державне вид-во України, 1930. – 415 с.
- 1480.Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Борис Савчук // Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
- 1481.Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 138 с.
- 1482.Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 7–8. – С. 3–16.
- 1483.Сарбей В. Г. Національне відродження України / Віталій Григорович Сарбей // Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9. – 336 с.
- 1484.Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 5. – С. 3–16.
- 1485.Свенціцький І. Карпато-руське русофільство / Іляріон Свенціцький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1918. – Т. LXX. – Квітень – червень. – С. 134–140.
- 1486.Свенціцький І. Іван Вагилевич як проповідник. Причинок до зносин Галичан з Росією перед 1849 р. і до історії української проповіді / Іляріон Свенціцький // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXIV. – С. 98–110.

- 1487.Свенціцкый І. Драгоманов і Галичане / Іляріон Свенціцкый. – Львів, 1922. – 15 с.
- 1488.Свѣнцицкій И. С. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси : в 2 ч. / И. С. Свѣнцицкій. – Львовъ, 1906. – Ч. 1 : Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – 212 с.; 1909. – Ч. 2 : Карпатское славянофильство. Угрорусское движеніе періода возрожденія... – 159 с.
- 1489.Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. / И. С. Свѣнцицкій. – С. Пб., 1906. – 109 с.
- 1490.Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. / [Ф. И. Свистунъ]. – Львовъ, 1901. – 162 с.
- 1491.Свистунъ Ф. И. [Фил.И.Св.] Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи / [Ф. И. Свистунъ] / Изданіе О.А.Маркова. – Львовъ, 1895. – 350 с.
- 1492.Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи / [Ф. И. Свистунъ]. – Ч. 2 : (1850–1895) / Изданіе Общества им. М. Качковскаго. – Львовъ, 1896. – 743 с.
- 1493.Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Що то есть украинофильство? Его исторія и теперешняя характеристика / [Ф. И. Свистунъ]. – Львовъ, 1912. – 136 с.
- 1494.Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX ст. Аналіз публікацій документальних джерел / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : Вид-во ЛДУ, 1995. – 240 с.
- 1495.Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст.: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1999. – 240 с.
- 1496.Світленко С. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття / Сергій Іванович Світленко : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Герда, 2007. – 460 с.
- 1497.Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) / Сергій Світленко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 9–28.

- 1498.Середа О. Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. / Остап Середа // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 222–232.
- 1499.Середа О. Громада ранніх народовців у Перемишлі (перша половина 60-х років XIX ст.) / Остап Середа // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф., 11–13 квітня 2002 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2003. – С. 83–94.
- 1500.Середа О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 378–392.
- 1501.Середа О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) / Остап Середа // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 106–118.
- 1502.Середа О. Ідеї “органічного розвою” на сторінках часопису “Русь” (1867) / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 64–76.
- 1503.Середа О. Між польським слов’янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов’янських ідей серед українських (руських) громадських діячів півавстрійської Галичини у 60-х роках XIX століття / Остап Середа. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2012. – 43 с.
- 1504.Середа О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках XIX ст. (спроба полібіографічного дослідження) / Остап Середа // Journal of Ukrainian Studies. – 2010–2011. – Vol. 35–36. Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour of J.-P. Himka. – P. 103–119.
- 1505.Середа О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) / Остап

- Середа // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 157–169.
- 1506.Середа О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Середа // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 199–214.
- 1507.Середа О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства / Остап Середа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 475–486.
- 1508.Середа О. Професор Перемиської гімназії Кость Горбаль – “ветеран галицько-руського українофільства” / Остап Середа // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 206–212.
- 1509.Середа О. Формування національної традиції. Українське козакофільство у Галичині в 60-х роках ХІХ століття / Остап Середа // Історія – ментальність – ідентичність. – ідентичність. Вип. ІV : Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 395–403.
- 1510.Середа О. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині / Остап Середа // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 81–104.
- 1511.Середа О. Ruś będzie tańczyć! “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років ХІХ ст. / Остап Середа // Львів: місто – суспільство – культура. – Т. 6 : Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2007. – С. 316–338.

- 1512.Симоненко Р. Г. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX – початок XX ст. Нариси / Рем Георгійович Симоненко, Дмитро Володимирович Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 704 с.
- 1513.Сиповський В. Україна в російському письменстві. Ч. I (1801–1850 pp.) / Василь Сиповський. // Українська Академія Наук : зб. історично-філологічного відділу. – № 58. – К., 1928. – 459 с.
- 1514.Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність / Василь Сімович. – 2-ге доповн. вид. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 112 с.
- 1515.Смирнов А. История Южной Руси / Александр Смирнов. – М. : Алгоритм, 2008. – 352 с.
- 1516.Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт ; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбаля. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
- 1517.Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт ; пер. з англ. Р. Феценка. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.
- 1518.Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт ; пер. з англ. П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
- 1519.Созанський І. До історії участі галицьких Русинів в словянськiм конгресі в Празі 1848 р. / І. Созанський // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXXII. –
- 1520.Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX – поч. XX ст. / Богдан Сокіл. – Тернопіль, 1998. – 128 с.
- 1521.Старосольський В. Теорія нації / Володимир Старосольський // Записки НТШ. – Т. 210 : Володимир Старосольський. 1878–1942. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто, 1991. – С. 162–324.
- 1522.Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / Матвій Стахів. – Скрентон, 1958. – Т. I. – 208 с.
- 1523.Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / Матвій Стахів. – Львів, 1938. – Ч. III. – 48 с.
- 1524.Стахів М. Над берегом пропасти. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Ч. 1 : до 1848 року. – Львів, 1937. – 62 с.

- 1525.Стеблій Ф. Василь Подолинський – патріот, інтернаціоналіст / Феодосій Стеблій // Жовтень. – Львів, 1970. – № 10. – С. 112–116.
- 1526.Стеблій Ф. Василь Подолинський – речник української незалежності доби “Весни народів” / Феодосій Стеблій // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наук. конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 31–46.
- 1527.Стеблій Ф. “Весна народів” / Феодосій Стеблій // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / упоряд. та відп. ред. Ю. Бірюльов. – Львів, 1998. – С. 165–182.
- 1528.Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини ХІХ століття – “Слово перестороги” Василя Подолинського / Феодосій Стеблій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІІ : Праці історично-філософської секції. – С. 434–443. (С. 434–487).
- 1529.Стеблій Ф. Державницькі акценти в діяльності “Руської трійці” / Феодосій Стеблій // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 22–41.
- 1530.Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 293–307.
- 1531.Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. / Феодосій Стеблій // Львів: місто – суспільство – культура : зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 232–248.
- 1532.Стеблій Ф. Митрополит Михайло Левицький і громадсько-політичне та культурне життя Галичини / Феодосій Стеблій // Митрополит Левицький та його доба / відп. ред. Ф. Стеблій, упоряд. І. Орлевич. – Львів, 2010. – С. 23–31. (220 с.).
- 1533.Стеблій Ф. Перемиський культурно-освітній осередок та його діячі епохи українського національного відродження (перша половина ХІХ ст.) / Феодосій Стеблій // Перемишль і Перемиська земля протягом віків.

- Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої НТШ в Польщі 24–25 червня 1994 р. в Перемишлі / за ред. С. Заброварного. – Львів, 1996. – С. 103–130.
1534. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59–70.
1535. Стеблій Ф. Предтеча “Руської Трійці”: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини ХІХ ст. / Феодосій Стеблій. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 96 с.
1536. Стеблій Ф. Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2004. – 96 с.
1537. Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 225–235.
1538. Стеблій Ф. І. Революції 1848–1849 рр. у Європі і Україна / Феодосій Іванович Стеблій. – К. : Знання, 1973. – 47 с.
1539. Стеблій Ф. І. Революція 1848 р. і Західна Україна / Ф. І. Стеблій // Наука і суспільство. – К., 1968. – № 11. – С. 50–55.
1540. Стеблій Ф. І. “Слово перестороги” В. Подолинського / Ф. І. Стеблій // Український історичний журнал. – К., 1966. – № 12. – С. 44–51.
1541. Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – 472 с.
1542. Студинський К. Александер Духнович і Галичина / Кирило Студинський / Відбитка із “Наукового Зборника” Товариства “Просвіта” в Ужгороді за рік 1924. – Ужгород, 1924. – 77 с.
1543. Студинський К. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.) / Кирило Студинський / Відбитка з “Нашої культури”. – (1937. – Кн. 2 (22)). – Львів, 1937. – 8 с.
1544. Студинський К. “В адін час”. Російська мова серед москвофілів у Галичині / Кирило Студинський. – Львів, 1936. – 15 с.

- 1545.Студинський К. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв’язки з Галичиною / Кирило Студинський / Відбитка з “Нашої культури”. – Львів, 1937. – 16 с.
- 1546.Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. / Кирило Студинський // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1935. – Т.СLIII. – С.209–233.
- 1547.Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною / Кирило Студинський. – Львів, 1906. – 24 с. (те саме: Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч. 8. – 9 черв. – С. 124–126; Ч. 9. – 24 черв. – С. 138–141; Ч. 10–11. – 10 лип. – С. 161–163).
- 1548.Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 6–40. (те саме: До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – К., 1928. – 46 с.).
- 1549.Студинський К. До історії зв’язків П.Куліша з Осипом Ливчаком / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т. XXII, ч. I. – С. 27–42.
- 1550.Студинський К. До історії зв’язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 76–93.
- 1551.Студинський К. З історії русофільства в 50-тих роках ХІХ віку / Кирило Студинський // Календар “Просьвіти” на 1918 р. – Львів, 1917. – С. 143–151.
- 1552.Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СL. – С. 271–338. (те саме. – [Б. м., б. р.]. – 68 с.).
- 1553.Студинський К. Зв’язки Степана Карпенка з галичанами (1865–8 рр.) / Кирило Студинський. – [Б. м., б. р.]. – 15 с.
- 1554.Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелитоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною / Кирило Студинський. – Львів, 1936. – 16 с.

- 1555.Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 6. – С. 56–114.
- 1556.Студинський К. Коли вперше проявив ся вплив “Кобзаря” Т.Шевченка, вид. в р. 1840 на руске письменство в Галичині? / Кирило Студинський // Руслан. – Львів, 1897. – Ч. 51. – 4 (16) марта. – С. 1, 2; Ч. 52. – 5 (17) марта. – С. 1, 2; Ч. 53. – 6 (18) марта. – С. 1–3.
- 1557.Студинський К. Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62 / Кирило Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – С. I–CLXI.
- 1558.Студинський К. Листування і зв'язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. XXII. – Част. II: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки) / за ред. К. Студинського. – С. I–LXXXVI.
- 1559.Студинський К. Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / Кирило Студинський. – [Б. м., б. р.]. – 23 с. (та саме: Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CL. – С. 405–427).
- 1560.Студинський К. Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти / Кирило Студинський // Українсько-руський архив. Видає історично-філософічна секція НТШ. – Львів, 1920. – Т. XIII–XIV. – С. I–LXXXIII (431 с.).
- 1561.Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 37–49.
- 1562.Студинський К. Павло Леонтович (Павло зі Щуткова) (Докінчення) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. CXXXVI–CXXXVII. – С. 159–196.
- 1563.Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 70–75.

- 1564.Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в рр. 1831–1846 / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXII. – С. 87–177.
- 1565.Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 / Кирило Студинський / Відбитка з XI і XII т. Збірника фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – СХХХVIII с.
- 1566.Студинський К. Псевдо-посланіє Маркіяна Шашкевича / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т. СLIII. – С. 189–207.
- 1567.Студинський К. Слідами Куліша / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. СXLVIII. – С. 241–306.
- 1568.Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 498 с.
- 1569.Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності / Олексій Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені І.Франка. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 105–109.
- 1570.Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / Олексій Сухий. – 2-е вид. доповн. – Львів : Вид-во ІІ, 1999. – 226 с.
- 1571.Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Олексій Сухий. – Львів: Каменярь, 1998. – 132 с.
- 1572.Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. ХІХ ст.) / Олексій Сухий // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2004. – Вип. VII. – С. 205–228.
- 1573.Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 393–403.

- 1574.Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор ; пер. з нім. А. Портнов, С. Савченко. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2002. – 268 с.
- 1575.Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / Сергій Олександрович Телешун. – К., 1996. – 129 с.
- 1576.Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця / Остап Терлецький. – Львів, 1903. – 146 с. (те саме: Літературно-науковий вістник. – Львів, 1903. – Т. ХХІІ, кн. VI. – С. 157–180; Т. ХХІІІ, кн. VII. – С. 1–20; Т. ХХІІІ, кн. VIII. – С. 77–110; Т. ХХІІІ, кн. IX. – С. 149–162; Т. ХХІV, кн. X. – С. 1–14; Т. ХХІV, кн. XI. – С. 73–91; Т. ХХІV, кн. XII. – С. 153–175).
- 1577.Тершаковець М. Акад. Студинський як дослідник галицько-українського відродження / Михайло Тершаковець // Відбитки із “Записок НТШ”. – Львів, 1930. – Т. ХСІХ. – 18 с.
- 1578.Тершаковець М. Галицько-руське літературне відроджене / Михайло Тершаковець. – Львів, 1908. – 166 с.
- 1579.Тершаковець М. До житєписи Маркіяна Шашкевича / Михайло Тершаковець // Записки НТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – С. 92–115; Т. CVI. – С. 77–134.
- 1580.Тершаковець М. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. / Михайло Тершаковець // Українсько-руський архив. Видає історично-філософична секція НТШ. – Львів, 1907. – Т. III. – 308 с.
- 1581.Тершаковець М. Причинки до житєпису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини / Михайло Тершаковець // Записки НТШ. – Львів, 1904. – Т. LVIII. – С. 1–48.
- 1582.Тишинська Е. Погодін і Зубрицький / Евстахія Тишинська // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. CX. – С. 101–122.

- 1583.Толочко П. П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці / Петро Петрович Толочко. – К. : Абрис, 1997. – 400 с.
- 1584.Томашівський С. Драгоманов і Галичина / Степан Томашівський // Політика. Двотижневий огляд національного життя. – Львів, 1925. – Ч. 5–6. – 10–25 груд. – С. 78–84.
- 1585.Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. редактор редакційної колегії М. М. Олексюк. – Львів : Вид- Львів. ун-ту, 1968. – 804 с.
- 1586.Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках ХІХ ст. / Сергій Михайлович Трусевич. – К. : Наук. думка, 1978. – 168 с.
- 1587.Турій О. Берестейська унія та українська національна ідея в Галичині в середині ХІХ століття / Олег Турій // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – Т. 4–5. – S. 252–276.
- 1588.Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване “старорусинство”) / Олег Турій // Третій Міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. Доп. і повідомл. Історія. – Х., 1996. – Ч. I. – С. 106–112.
- 1589.Турій О. Греко-католицька церква і революція 1848–1849 рр. у Галичині / Олег Турій // *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji* / Zbiór studiów pod red. Wł. Wica. – Kraków, 1999. – S. 72–91.
- 1590.Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / Олег Турій // *Ковчег : наук. зб. із церковної історії.* – Львів, 2003. – Чис. 4. – С. 67–85.
- 1591.Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у ХІХ ст. / Олег Турій // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні.* – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 408–417.

1592. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII : Праці історично-філософської секції. – С. 69–99.
1593. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССXXVIII : Праці історично-філософської секції. – С. 183–206.
1594. Турій О. “Попи і хлопи”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2001. – Чис. 3. – С. 296–320.
1595. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2000. – Чис. 2. – С. 115–148.
1596. Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 418–433.
1597. Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // Україна модерна. – Львів, 1999. – Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 59–75.
1598. Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 159–180.
1599. “Украинская” болезнь русской нации / Составитель серии М. Б. Смолин. – М. : Имперская традиция, 2004. – 560 с.
1600. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола : сборник / вступ. статья и коммент. М. Б. Смолина. – М., 1998. – 432 с.

1601. Україна. Процеси націотворення / упоряд. А. Каппелер ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2011. – 416 с.
1602. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. редактор О. П. Реєнт. – К., 2004. – Вип. 1. – 379 с.
1603. Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. I : Історико-політологічні та правові засади соборності й державотворення в Україні. – 415 с.
1604. Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. II : Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – 486 с.
1605. Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – 468 с.
1606. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – 316 с.
1607. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 2. – 316 с.
1608. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. В. П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3 : Соборність України: історична спадщина і виклики часу. – 478 с.
1609. Українська мова в Галичині: історичний вимір / відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 332 с.
1610. Українці–русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / голов. ред. Г.Скрипник. – К., 2013. – 750 + XXX с.
1611. Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма / Николай Иванович Ульянов. – М. : Индрик, 1996. – 288 с.
1612. Ульянов Н. И. Украинский сепаратизм / Николай Иванович Ульянов. – М. : Эксмо, 2004. – 416 с.
1613. Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років

- XIX ст.) / Олесь Федорук // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 73–106.
1614. Федченко П. М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість / Павло Максимович Федченко. – К. : Дніпро, 1991. – 362 с.
1615. Філіпчук В.О. Початки українського національного відродження на Буковині / В. О. Філіпчук // Український історичний журнал. – К., 1999. – № 2. – С. 80–89; № 4. – С. 64–74.
1616. Флоринській Т. Д. Зарубежная Русь и ея горькая доля / Т. Д. Флоринській. – К., 1900. – 28 с.
1617. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 549–650.
1618. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
1619. Франко І. Задушні дні у Львові 1848 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46, кн. 1. – С. 528–537.
1620. Франко І. Іван Гушалеви́ч / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 7–73.
1621. Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. / подав і вступом попередив д-р І. Франко / Іван Франко // Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1912. – Т. VIII. – С. I–XXXI.
1622. Франко І. Між своїми. Епізод із взаємин між Галичанами й Українцями 1897 р. / Іван Франко // Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Ч. I. – С. 95–142. (143 с.).
1623. Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди / Іван Франко. – Львів, 1910. – Ч. I. – 143 с.
1624. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 130–148.

1625. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
1626. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 7–122.
1627. Франко І. Писання І.П.Котляревського в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 321–334.
1628. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 24–73.
1629. Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського / Іван Франко. – Львів, 1901. – 36 с.
1630. Франко І. Руський театр у Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 357–373.
1631. Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 293–336.
1632. Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1906. – Т. XXXIV. – Цвітень – червень. – С. 456–473; Т. XXXV. – Липень – вересень. – С. 32–51, 382–392.
1633. Франко І. Українські “народовці” і радикали / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 198–206.
1634. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 74–100.
1635. Франко І. Українці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 162–193.
1636. Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 101–161.

- 1637.Фрейдзон В. И. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи / В. И. Фрейдзон // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историческо-культурный аспекты. – М. : Наука, 1981. – С. 28–50.
- 1638.Хатченко А. М. П. Драгоманов и вопрос о самостоятельной украинской культурѣ (Къ годовщинѣ смерти) / А. Хатченко [Б.Кістяківський]. – М., 1912. – 28 с. Отдѣльный оттискъ изъ журнала “Украинская жизнь”.
- 1639.Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег : зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Чис. 1. – С. 73–107.
- 1640.Химка І. П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Іван-Павло Химка ; пер. з англ. С. Левченка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
- 1641.Химка І. П. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII–XX століть / Іван-Павло Химка // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Чис. 4. – С. 55–65.
- 1642.Химка І. П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Другий Міжнародний конгрес українців, 22–28 серпня 1993 р. : доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 215–220.
- 1643.Химка І. П. Український національний рух у Галичині XIX ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 68–78.
- 1644.Хміль О. Михайло Комаров в оцінці Михайла Возняка / Олена Хміль // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 207–220.

- 1645.Царинный А. Украинское движение. Краткій историческій очеркъ, преимущественно по личнымъ воспоминаніямъ / А. Царинный / Съ введениемъ князя А. М. Волконского. – Берлин, 1925. – 232 с.
- 1646.Цегельський Л. З австрійської України. Галицьке москвофільство в останній його фазі / Льонгин Цегельський // Літературно-науковий вістник. – Львів ; К., 1910. – Кн. V. – Май. – С. 389–406.
- 1647.Цегельський Л. Звідки взялися і що означають назви “Русь” і “Україна”? / Льонгин Цегельський. – Львів, 1907. – 92 с.
- 1648.Цегельський Л. Русь – Україна а Московщина – Росія. Історично-політична розвідка / Льонгин Цегельський. – 2-ге вид. – Царгород, 1916. – 123 с.
- 1649.Цегельський Л. Самостійна Україна. З картою України / Льонгин Цегельський. – Відень, 1915. – 40 с.
- 1650.Цольнер Е. Історія Австрії / Еріх Цольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.
- 1651.Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / Степан Чарнецький. – Львів, 1934. – 253 с.
- 1652.Чоповський В. Ю. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ ст. – 20–30-ті роки ХХ ст.) / Василь Юрійович Чоповський. – Львів, 1993. – 64 с.
- 1653.Чорновол І. 100 видатних львів’ян / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2009. – 448 с.
- 1654.Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.
- 1655.Чорновол І. Галицька місія П.Куліша / Ігор Чорновол // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 32–44.
- 1656.Чорновол І. П. О. Барвінський та І. Франко в контексті політики “нової ери” / І. П. Чорновол // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 180–192.

1657. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині / Ігор Чорновол // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т. II. – S. 257–271.*
1658. Чорновол І. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років XIX ст. (“Українська інтрига” гр. Г. Кальнокі) / Ігор Чорновол // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 71–81.*
1659. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – 247 с.
1660. Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї / Ігор Чорновол // *Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 148–162.*
1661. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів, 2002. – 288 с.
1662. Чорновол І. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження / Ігор Чорновол // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 160–165.*
1663. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис / Інна Чуйко. – Тернопіль : Принтер–Інформ, 2005. – 206 с.
1664. Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність / Михайло Йосипович Шалата. – К. : Наукова думка, 1969. – 256 с.
1665. Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки / Юрій Григорович Шаповал. – Львів, 1999. – 384 с.
1666. Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження; “Руська трійця”, її оточення, послідовники і дослідники. – 468 с.

- 1667.Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4 : “Руська трійця” і Прикарпаття; “Руська трійця” і культура слов’янського світу. – 752 с.
- 1668.Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 2004. – Вип. 5–6 : “Русалка Дністрова” у всеукраїнському та світовому вимірі; “Руська трійця” у контексті визвольних змагань і нової української літератури. – 644 с.
- 1669.Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Ігор Шевченко ; авторизований пер. з англ. М. Габлевич ; за ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001. – XIX + 250 с.
- 1670.Шевченко в краю Франка. Пам’ятники Кобзареві на Дрогобиччині / упоряд. М. Шалата. – Дрогобич : Коло, 2003. – 80 с.
- 1671.Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухин. – Прага, 1936. – 248 с.
- 1672.Шип Н.А. Дискусія про термін “Русь” / Н. А. Шип // Український історичний журнал. – К., 2002. – № 6. – С. 92–107.
- 1673.Шип Н. А. Про зв’язок українського національного й соціального рухів у другій половині XIX ст. / Н. А. Шип // Проблеми історії України XIX і початків XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 345–366.
- 1674.Шип Н. А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVI – первой половине XIX в. / Надежда Андреевна Шип. – К. : Наук. думка, 1988. – 110 с.
- 1675.Широкоград А. Украина – противостояние регионов / Александр Широкоград. – М. : АСТ Москва, 2010. – 448 с.
- 1676.Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів, 2012. – 192 с.
- 1677.Шкраб’юк П. М. Павлик та його візія політичного майбутнього України / Петро Шкраб’юк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 130–142.
- 1678.Шкраб’юк П. М. Усе про вкрадене ім’я, або Про три видання книги Євгена Наконечного / Петро Шкраб’юк // Записки Львівської наукової

- бібліотеки ім. В.Стефаника: зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип. 9/16. – С.499–506.
- 1679.Шлемкевич М. Галичанство / Микола Шлемкевич / відп. ред. В. Горинь. – Львів : За вільну Україну, 1997. – 104 с. Відтворення з видання: Нью-Йорк ; Торонто, 1956.
- 1680.Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Роман Шпорлюк ; пер. з англ. Г. Касьянова за участі М. Климчука та М. Рябчука. – К., 2000. – 354 с.
- 1681.Шпорлюк Р. Створення України / Роман Шпорлюк // Людина і світ. – К., 2000. – № 3. – С. 2–10.
- 1682.Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Роман Шпорлюк // Сучасність. – К., 1996. – № 11. – С. 74–87; № 12. – С. 53–65.
- 1683.Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть / Роман Шпорлюк // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – Грудень. – С. 159–167.
- 1684.Щурат В. Г. Вибрані праці з історії літератури / Василь Григорович Щурат / упоряд., вступ. стаття, прим. та комент. С. В. Щурата. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 435 с.
- 1685.Щурат В. До історії останного побуту П. Куліша у Львові / Василь Щурат. – Львів, 1898. – 37 с.
- 1686.Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України / Василь Щурат. – Львів, 1919. – 179 с.
- 1687.Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. / Вікторія Арсеніївна Юзвенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 132 с.
- 1688.Якимович Б. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 691 с., іл.
- 1689.Якимович Б. Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках XIX ст. / Богдан Якимович. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1996. – 384 с.

1690. Янишин Б. М. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 86–100.
1691. Янишин Б. М. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення “Народної Ради” / Б. М. Янишин // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 122–141.
1692. Янишин Б. М. Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. М. Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 214–225.
1693. Янишин Б. Проблеми історії галицьких народовців останньої третини XIX ст. в сучасній історіографії / Богдан Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II. – С. 5–16.
1694. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / Богдан Михайлович Янишин. – К. : Інститут історії України, 2008. – 320 с.
1695. Яновський М. XIX століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002) / Мацей Яновський // Україна модерна. – К. ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 77–91.
1696. Яриновичь Ан. Галичина в ея прошломъ и настоящемъ. Очеркъ исторіи національной жизни русинъ в Австро-Венгрії / Ан. Яриновичь [Андрій Ніковський]. – М., 1915. – 68 с.
1697. Ясь О. В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади “Истории Малороссии” Миколи Маркевича / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 1. – С. 27–42.
1698. Ясь О. В. “Свій” серед “чужих”, “чужий” серед “своїх”. “История Малой России” Д. Бантиша-Каменського у світлі українсько-російського культурного перехрестя (до 220-річчя Д. Бантиша-Каменського) / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 2. – С. 160–194.

1699. Bachmann K. Piąta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą wojną światową / Klaus Bachmann // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – Przemyśl, 1999. – № 5. – S. 11–19.
1700. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder. – Wien, 2005. – 741 s.
1701. Binder H. Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918 / Harald Binder // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* / pod red. J. Mokłaka. – Kraków, 2006. – S. 127–162.
1702. Bujak F. Galicya / Franciszek Bujak. – T. I. Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo. – Lwów ; Warszawa, 1908. – 562 s.
1703. Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? / Józef Buszko // *Dzieje narodu i Państwa Polskiego*. – T. III / pod red. naukową J. Buszki, A. Garlickiego. – Warszawa : Krajowa agencja wydawnicza, 1989. – 80 s.
1704. Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918 / Józef Buszko. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 461 s.+ il.
1705. [Buszyński S.] Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwów, 1862. – 147 s.
1706. Chlebowczyk J. O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.) / Józef Chlebowczyk. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1983. – 476 s.
1707. Chlebowczyk J. On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe / Józef Chlebowczyk / Translated from the Polish by J. Dorosh. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – 216 s.
1708. Chlebowczyk J. Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.) / Józef Chlebowczyk. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 376 s.
1709. Chynczewska-Hennel T. Gente Ruthenus – Nazione Polonus / Teresa Chynczewska-Hennel // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania*

- polsko-ukraińskie. *Studia Ukrainica* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1998. – T. 6–7. – S. 35–44.
1710. Dąbkowski T. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923* / Tadeusz Dąbkowski. – Warszawa, 1985. – 326 s.
1711. Dziadzio A. *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo* / Andrzej Dziadzio. – Kraków, 2001. – 312 s.
1712. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and expanded edition* / Edited by P.-R. Magocsi and I. Pop. – Toronto ; Buffalo ; London, 2005. – 569 p.
1713. Feldman W. *Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906* / Wilhelm Feldman. – Kraków, 1907. – T. I. – 248 s.; T. II. – 371 s.
1714. Grodziski S. *Sejm galicyjski. Stan wiedzy i kierunki dalszych badań* / Stanisław Grodziski // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – Poznań, 1975. – T. XXVII. – Zesz. 2. – S. 229–238.
1715. Grodziski S. *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914* / Stanisław Grodziski. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – T. 1. – 220 s.; T. 2 : *Źródła*. – 558 s.
1716. Gruchała J. *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914)* / Janusz Gruchała. – Katowice : Wydawca Uniwersytet Śląski, 1988. – 147 s.
1717. Grünberg K., Sprengel B. *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku* / Karol Grünberg, Bolesław Sprengel. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2005. – 832 s.
1718. Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century* / John-Paul Himka. – Edmonton ; London, 1988. – 358 + XXXVI p.
1719. Himka J.-P. *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900* / John-Paul Himka. – Montreal ; Kingston ; London ; Ithaca, 1999. – XXX + 236 p.

- 1720.Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890) / John-Paul Himka. – Cambridge (Mass.), 1983. – 244 p.
- 1721.Himka J.-P. The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions / John-Paul Himka // *Intellectuals and the Articulation of the Nation* / ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy. – Ann Arbor (Mich.), 1999. – P. 109–164.
- 1722.Hornowa E. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1867–1870 w świetle dzieł Michała Drahomanowa / Elżbieta Hornowa // *Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Opolu. Historia*. – Opole, 1972. – S. 41–64.
- 1723.Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895 / Elżbieta Hornowa. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Zakładu narodowego im.Ossolińskich, 1968. – 163 s.
- 1724.Hroch M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Volkern Europas / Miroslav Hroch. – Prag, 1968. – 171 s.
- 1725.Hroch M. Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů / Miroslav Hroch. – Praha : Nakladatelství svoboda, 1986. – 399 s.
- 1726.Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Miroslav Hroch / przekład G. Pańko. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 2008. – 168 s.
- 1727.Hroch M. Na prahu národní existence. Touha a skutečnost / Miroslav Hroch. – Praha, 1999. – 280 s.
- 1728.Hroch M. Obrození malých evropských národů / Miroslav Hroch. – Praha, 1971. – 116 s.
- 1729.Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations / Miroslav Hroch / Translated by B. Fowkes. – Cambridge, 1985. – 220 p.
- 1730.Hroch M. V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě / Miroslav Hroch. – Praha, 1996. – 212 s.

- 1731.Hrycak J. Galicja, kuźnia tożsamości / Jarosław Hrycak // Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska / Wstęp A.Michnik. – Gdańsk ; Warszawa, 2009. – S. 108–153. (336 s.).
- 1732.Jakubowska U. Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku / Ursula Jakubowska // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją T.Stegnera. – Gdańsk : Granit, 1993. – S. 91–103.
- 1733.[Kalicki B.] Kwestya ruska / Bernard Kalicki. – Lwów, 1871. – 96 s.
- 1734.Kappeler A. Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine. – Wien ; Köln ; Weimar : Bohlau Verl, 2003. – 214 s.
- 1735.Kappeler A. Die ukrainische Nationalbewegung im Russischen Reich und in Galizien: Ein Vergleich / Andreas Kappeler // Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850–1914. Herausgegeben von Heiner Timmermann. – Berlin : Duncker&Humblot, 1998. – S. 175–196.
- 1736.Kich-Maslej O. Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku / Olga Kich-Maslej. – Kraków, 2009. – 247 s.
- 1737.Kłańska M. Daleko od Wiednia. Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych. 1772–1918 / Maria Kłańska. – Kraków, 1991. – 280 s.
- 1738.Koko E. Dalecy i bliscy. Polacy i Ukraińcy w XIX–XX wieku (do 1914 r.) / Eugeniusz Koko // Polska – Ukraina spotkanie kultur. Materiały z sesji naukowej pod red. T. Stegnera. – Gdańsk : Wydawnictwo “Stepan design”, 1997. – 143 s.
- 1739.Kozak S. U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie / Stefan Kozak. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – 146 s.
- 1740.Kozak S. Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl społeczna. Studia i szkice / Stefan Kozak. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 378 s.
- 1741.Kozik J. Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849 / Jan Kozik. – Warszawa ; Kraków :

- Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 237 s. [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. CCCLXXXI. Prace historyczne. – Zesz.52].
- 1742.Kozik J. Stosunki ukraińsko-polskie w Galicji w okresie rewolucji 1848–1849. Próba charakterystyki / Jan Kozik // Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan / Redaktorzy tomu K. J. Dźedźuła, W. A. Serczyk. – Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – S. 29–53 [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. CCCCXVI. Prace historyczne. – Zesz. 54].
- 1743.Kozik J. The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815–1849 / Jan Kozik / Edited and with an introduction by L. D. Orton. Translated from the Polish by A.Gorski and L. D. Orton. – Edmonton, 1986. – 498 p.
- 1744.Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848 / Jan Kozik. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1973. – 308 s.
- 1745.Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / Bronisław Łoziński. – Lwów, 1901. – 288 s.
- 1746.Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
- 1747.Magocsi P. R. Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia / Paul-Robert Magocsi / American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983). – Columbus (Ohio), 1983. – Vol. II: Literature, Poetics, History / ed. by P. Debreczeny. – P. 305–324.
- 1748.Magocsi P. R. O sposobach pisania historii narodów i państw narodowych / Paul-Robert Magocsi // Prace Komisji Wschodnieuropejskiej / pod red. A. Podrazy i A. A. Zięby oraz H. Duć-Fajfer. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2004. – T. IX. – S. 41–49.
- 1749.Magocsi P. R. The Language Question as a Factor in the National Movement / Paul-Robert Magocsi // Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia / Eds. A. S. Markovits and F. E. Sysyn. – Cambridge (Mass.), 1982. – P. 220–238.

1750. Magocsi P. R. The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework / Paul-Robert Magocsi // Canadian Journal of Studies of Nationalism. – 1989, Vol. XV. – N. 102. – P. 45–62.
1751. Matelski D. Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935 / Dariusz Matelski. – Poznań : Wydawnictwo Inter-Arpress, 1996. – 77 s.
1752. Moklak J. Hałyczyna contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego, 1907–1914 / Jarosław Moklak. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica", 2013. – 204 s.
1753. Moklak J. Moskwofilstwo (moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W związku z artykułem Andrzeja A. Zięby / Jarosław Moklak // Studia historyczne. Kwartalnik. – Kraków, 2000. – R. XLIII. – Zesz. 4 (171). – S. 701–712.
1754. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / Jarosław Moklak. – Kraków, 2004. – 318 s.
1755. Mozer M. "Ruthenische" (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebüchern der Jahre 1871 und 1872 / Michael Moser. – Wien, 2007. – 251 s.
1756. Mozer M. Taras Ševčenko und die moderne ukrainische Schriftsprache. Versuch einer Würdigung / Michael Mozer. – München, 2008. – 453 s.
1757. Mudryj M. Dylematy narodowościowe w Sejmie Krajowym Galicyjskim (na przykładzie posłów formacji gente Rutheni natione Poloni) / Marian Mudryj // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI w. / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 59–94.
1758. O Rusi i Rusinach przez St.hr.Tarnowskiego / Odbitka z "Krakusa". – Kraków, 1891. – 68 s.
1759. O stosunku obecnym Ukrainy do Polski. – Paryż, 1859. – 32 s.
1760. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Czesław Partacz. – Toruń, 1996. – 280 s.

1761. Pijaj S. Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871) / Stanisław Pijaj. – Kraków, 2003. – 420 s. + il.
1762. Pijaj S. Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848–1879 / Stanisław Pijaj // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 95–126.
1763. Podleski F. Rusofilizm a ukrainizm / Franciszek Podleski. – Lwów, 1931. – 31 s.
1764. Podleski F. Zagadnienie “ukraińskie” na tle stosunków austriackich / Franciszek Podleski. – Lwów – Warszawa, [1935]. – 144 s.
1765. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez A. Przędzieckiego. – Wilno, 1841. – T. 1. – 233 s.; T. 2. – 159 s.
1766. Podraza A. Problem pograniczny w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego) / Antoni Podraza // *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej* / pod red. J. Machnika i I. Stanowy-Kawki. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1996. – S. 95–124.
1767. Pritsak O., Reshetar J. S. *Ukraine and the Dialectics of Nation-Building // From Kievan Rus' To Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation* / Omeljan Pritsak, John S. Reshetar. – Cambridge (Mass.): Ukrainian Studies Fund Harvard University, 1984. – S. 5–36.
1768. Radzik R. Ideologia ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 / Ryszard Radzik // *Studia historyczne*. – Kraków, 1983. – R. XXVI. – № 4 (103). – S. 595–611.
1769. Radzik R. Instytucjonalny rozwój ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 / Ryszard Radzik // *Kwartalnik historyczny*. – Warszawa, 1981. – № 4. – S. 955–972.
1770. Radzik R. Społeczne uwarunkowania formowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji Wschodniej w latach 1830–1863 / Ryszard Radzik // *Kultura i społeczeństwo*. – Warszawa, 1981. – № 1–2. – S. 295–311.
1771. Raikivskyi I. The idea of the Ukrainian national unity in the community life of East Galicia in the XIXth century: conceptual analysis / Igor Raikivskyi //

- Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. – Kraków, 2014. – T. 141, z. 1. – S. 77–91.
1772. Rawita-Gawroński F. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej / Franciszek Rawita-Gawroński. – Lwów, 1912. – 144 s.
1773. Serczyk Wł. A. Historia Ukrainy / Władysław A. Serczyk. – Wyd. 3-ie, poprawione i uzupełnione. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 2001. – 427 s.
1774. Sereda O. From church-based to cultural nationalism: early ukrainophiles, ritual-purification movement and emerging cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s / Ostap Sereda // Canadian American Slavic Studies. – N 40. – 2006. – № 1. – S. 21–47.
1775. Sereda O. Shaping Ukrainian and All-Russian Discourses: Public Encounters of Ukrainian Activists from the Russian Empire and Austrian Galicia (1860-70s) / Ostap Sereda // Rosja i Europa Wschodnia: “imperiolgia” stosowana. Russia and Eastern Europe: Applied “Imperiology” / Instytut Historii PAN w Warszawie, red. Andrzej Nowak. – Kraków : Arcana, 2006. – S. 381–399.
1776. Siciak A. Dzieje książki w Przemyślu w okresie autonomii Galicji (1867–1914) / Anna Siciak. – Przemyśl, 2012. – 434 s.
1777. Sosnowska D. Inna Galicja / Danuta Sosnowska. – Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2008. – 316 s.
1778. Sprawa Ruska. Prowodyrowie Rusi społeczeńi. Skreślił Z. Miłkowski / Odbitka z “Dziennika Poznańskiego”. – Poznań, 1879. – 57 s.
1779. Stępień S. Borderland City: Przemyśl and the Ruthenian National Awakening in Galicia / Stanisław Stępień // Galicia: a multicultural land / Edited by C. Hann and P.-R. Magocsi. – Toronto ; Buffalo ; London, 2005. – P. 52–70.
1780. Stępień S. Rola Przemyśla w ukraińskim odrodzeniu narodowym w Galicji w pierwszej połowie XIX w. / Stanisław Stępień // Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 127–137.

1781. Stępień S. Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyślu w XIX i XX wiekach / Stanisław Stępień // До джерел. Збірник наукових праць на пошану О.Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 190–212.
1782. Stolarczyk M. Działalność lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. W świetle źródeł polskich / Marian Stolarczyk. – Rzeszów, 1994. – 247 s.
1783. Stryjek T. Jak “powstał” naród ukraiński? Konstrukcje historyka / Tomasz Stryjek // Biuletyn Południowo–Wschodniego Instytutu Naukowego. – Przemyśl, 1997. – № 3. – S. 19–45.
1784. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji / Tomasz Stryjek. – Wrocław, 2000. – 453 s.
1785. Szporluk R. Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union / Roman Szporluk. – Stanford – California, 2000. – 438 p.
1786. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.
1787. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 670 s.
1788. Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / Leon Wasilewski. – Warszawa, 1934. – 146 s.
1789. Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński / Leon Wasilewski // Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1927. – № 4. – Lipiec – sierpień – wrzesień. – S. 388–392.
1790. Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Leon Wasilewski. – Kraków, [1911]. – 200 s.
1791. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / Leon Wasilewski. – Warszawa ; Kraków, 1925. – 221 s.
1792. Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / Anna Veronika Wendland. – Wien, 2001. – 644 s.

1793. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe / Henryk Wereszycki. – Wyd. 2-ie. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1986. – 354 s.
1794. Wilson A. Ukraińcy / Andrew Wilson / Z angielskiego przełożył M. Urbański. – Warszawa, 2002. – 383 s.
1795. Woryński E. Polacy a Rusini / Edmund Woryński. – Kraków, 1903. – 55 s.
1796. Wolff L. The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture / Larry Wolff. – Stanford, 2010. – 485 p.
1797. Wójtowicz-Huber B. “Ojcowie narodu”. Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918) / Bernadetta Wójtowicz-Huber. – Warszawa, 2008. – 333 s.
1798. Yaremko M. Galicia – Halychyna (A Part of Ukraine). From Separation to Unity / Michael Yaremko. – Toronto ; New-York ; Paris, 1967. – 292 p.
1799. Yekelchik S. Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu / Serhiy Yekelchik / Tłumaczenie J. Gilewicz. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 406 s.
1800. Z obozu ruskiego. Kilka słów w kwestyi ruskiej / Napisał K. – Lwów, 1889. – 31 s.
1801. Zabrowarny S. Instytucjonalny rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1864–1914 / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1994. – T. 2. – S. 69–81.
1802. Zabrowarny S. Zwrotne momenty w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji na tle stosunków polsko-ukraińskich w Galicji (1848–1914) / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 174–187.
1803. Zayarnyuk A. Mapping Identities: The Popular Base of Galician Russophilism in the 1890s / Andriy Zayarnyuk // Austrian History Yearbook. – 2010. – Vol. XLI. – P. 117–142.

1804. Zayarnyuk A. Obtaining History: The Case of Ukrainians in Habsburg Galicia, 1848–1900 / Andriy Zayarnyuk // *Austrian History Yearbook*. – 2005. – Vol. XXXVI. – P. 125–152.
1805. Zięba A. A. Gente Rutheni, nazione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji / Andrzej A. Zięba // *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności*. – Kraków, 1995. – T. II. – S. 61–77.
1806. Zielecki A. Polityka Ukraińskiego Klubu Sejmowego w Sejmie galicyjskim w latach 1908–1914 / A. Zielecki // *Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia*. – Rzeszów, 1980. – Zesz. 3 (44). – S. 91–145.
1807. Zielecki A. Ukraińskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900–1908 / A. Zielecki // *Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia*. – Rzeszów, 1978. – Zesz. 2 (37). – S. 55–84.

X. Архівні та бібліографічні покажчики, енциклопедичні видання

1808. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
1809. Галицко-русская библиография XIX-го столѣтія съ увзглядненіемъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) / составилъ И. Е. Левицкій. – Львовъ : Изъ типографіи Ставропигійского института, 1888. – Т. I : 1801–1860. – XXII + 162 с.; 1893. – Т. II : 1861–1886. – 736 с.
1810. Головата Л. Товариство “Просвіта” у Львові (1868–1939): Покажчик видань / Лариса Головата, Люба Суц, Ольга Бербека. – 2-е вид., випр. і допов. – Львів, 2008. – 520 с.
1811. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / Олексій Іванович Дей. – К. : Наук. думка, 1969. – 560 с.
1812. Довідник з історії України. А–Я / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.

- 1813.Енциклопедія Коломийщини. – Зшиток 13, літера Ш / за ред. М.Савчука. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2003. – 112 с.
- 1814.“Зоря” 1880–1897. Систематичний покажчик змісту журналу / уклад О. Д. Кізлик. – Львів, 1988. – 440 с.
- 1815.Курилишин К. Часопис “Галичанин” (Львів, 1893–1913 рр.): матеріали до біобібліографістики / Костянтин Курилишин. – Дрогобич : Коло, 2013. – 700 с.
- 1816.Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – 942 с. (Панібудьласка В. Соборність України. – С. 601).
- 1817.М. Драгоманов і Галичина. Бібліографічний покажчик / укладачі М. Гордій, Г. Домбровська, Т. Романченко ; наук. ред. Л. Зашкільняк. – Львів, 1992. – 62 с.
- 1818.Палієнко М. “Кієвская старина”: Систематичний покажчик змісту журналу / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 608 с.
- 1819.Палієнко М. “Кієвская старина”: Хронологічний покажчик змісту журналу / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 480 с.
- 1820.Путеводитель. Т. 1 : Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории России XIX – начала XX вв. / ред. С. В. Мироненко, Г. Л. Фриз. – М., 1994. – 394 с.
- 1821.Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор / Галина Сварник. – Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : Український архів, 2005. – 352 с.
- 1822.Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / уложив на підставі автопсії Ів. Ем. Левицький. – Львів : Накладом НТШ, 1909. – Т. I : 1887–1889. – 290 с.; 1910. – Т. II : 1890–1891. – 262 с.; 1911. – Т. III : 1892–1893. – 290 с.
- 1823.Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : Вид-во Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

1824. Inwentarzrę kopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu / Opracował A. Kaszlej. – Warszawa : Wydawnictwo Biblioteki Narodowej, 2011. – 333 s.
1825. Siciak A. Druki przemyskie 1754–1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim / Anna Siciak. – Przemyśl, 2002. – 426 s.

XI. Автореферати дисертацій, дисертації

1826. Аркуша О. Г. Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Аркуша Олена Георгіївна. – Львів, 1997. – 26 с.
1827. Благий В. Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Благий Василь Богданович. – Львів, 2003. – 20 с.
1828. Бурдуланюк В. М. Культурні зв’язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Бурдуланюк Василь Миколайович. – Чернівці, 1996. – 24 с.
1829. Венгерська В. О. “Українські проекти” та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів: ідеї, концепції, практики (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Венгерська Вікторія Олексіївна. – К., 2013. – 42 с.
1830. Герун В. Б. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Івана Наумовича (1826–1891 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Герун Василь Богданович. – Львів, 2012. – 21 с.
1831. Гранчак Т. Ю. Українське національне відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в працях польського історика Леона Василевського :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Гранчак Тетяна Юріївна. – К., 2000. – 16 с.
1832. Грицак Я. Й. Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Грицак Ярослав Йосипович. – К., 1996. – 43 с.
1833. Гурак І. Ф. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Гурак Ігор Федорович. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
1834. Жерноклеєв О. С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Історія України” / Жерноклеєв Олег Станіславович. – Чернівці, 1995. – 22 с.
1835. Заярнюк А. Формування соціальних і національних ідентичностей українського селянства у Габсбурзькій Галичині, 1846–1914 (на прикладі Самбірщини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія, підготовлений для переатестації на наук. ступінь канд. іст. наук / Заярнюк Андрій. – Львів, 2005. – 32 с.
1836. Зуляк І. С. Діяльність товариства “Просвіта” у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Зуляк Іван Степанович. – Чернівці, 1997. – 24 с.
1837. Качмар В. М. Проблема українського університету у Львові в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: суспільно-політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Качмар Володимир Михайлович. – Львів, 1999. – 19 с.

1838. Качмар Л. С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900–1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Качмар Людмила Семенівна. – Львів, 1997. – 19 с.
1839. Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Киричук Олександра Степанівна. – Львів, 2001. – 19 с.
1840. Клебан Л. О. Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Клебан Леся Осипівна. – Львів, 2010. – 17 с.
1841. Кліш А. Б. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Кліш Андрій Богданович. – Львів, 2008. – 20 с.
1842. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Королько Андрій Зіновійович. – Чернівці, 2002. – 20 с.
1843. Костючок П. Л. Етнополітичні та національно-культурні процеси на Гуцульщині в контексті становлення української нації (кінець ХІХ ст. – 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Петро Леонтійович Костючок. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
1844. Кугутяк М. В. Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Кугутяк Микола Васильович. – К., 1996. – 47 с.
1845. Кудлач-Мельник В. І. Політичне товариство “Руська рада” (1870–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Кудлач-Мельник Віра Іванівна. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

- 1846.Купріяничук О. В. Новітня історіографія українського національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Купріяничук Ольга Володимирівна. – К., 2012. – 15 с.
- 1847.Куций І. П. Рецепт національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Куций Іван Петрович. – Львів, 2004. – 20 с.
- 1848.Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М.Драгоманова та І.Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Микитчук Наталія Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
- 1849.Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Михальський Ігор Сергійович. – К., 2004. – 36 с.
- 1850.Михальський Ю. В. Ставлення польських суспільно-політичних сил до українського питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Михальський Юрій Володимирович. – Львів, 1998. – 18 с.
- 1851.Мовна У. В. Традиційно-побутова культура українців Галичини на сторінках львівської преси 1811–1848 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Мовна Уляна Василівна. – Львів, 2000. – 20 с.
- 1852.Мудрий М. М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 роках: політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Мудрий Мар’ян Михайлович. – Львів, 1997. – 26 с.

1853. Орлевич І. В. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Орлевич Ірина Василівна. – Львів, 2000. – 20 с.
1854. Павко А. І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Павко Анатолій Іванович. – Донецьк, 2001. – 44 с.
1855. Расевич В. В. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Расевич Василь Васильович. – Львів, 1996. – 20 с.
1856. Савенко В. В. Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Савенко Віктор Васильович. – Чернівці, 1997. – 24 с.
1857. Серeda О. В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860–1873) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія / Серeda Остап Володимирович. – Будапешт, 2003. – 36 с.
1858. Сухий О. М. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Сухий Олексій Миколайович. – Львів, 2003. – 32 с.
1859. Турій О. Ю. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Турій Олег Юрійович. – Львів, 1994. – 24 с.
1860. Чорновол І. П. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук :

спец. 07.00.01 “Історія України” / Чорновол Ігор Павлович. – Львів, 1995. – 22 с.

1861.Шкраб’юк П. В. Михайло Павлик і радикальна партія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Шкраб’юк Петро Васильович. – Львів, 1994. – 16 с.

1862.Юрейко О. В. Головна руська рада: утворення та діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Юрейко Ольга Володимирівна. – Львів, 2009. – 14 с.

1863.Якимович Б. З. Іван Франко як книгознавець і видавець (1890-ті роки ХІХ ст. 1916 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / Якимович Богдан Зіновійович. – К., 2008. – 39 с.

1864. Янишин Б. М. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Янишин Богдан Михайлович. – К., 2003. – 24 с.